

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VIBORG
DOMKIRKE
MED · STAD · OG · STIFT
I · 800 · AAR

SKIVEBOGEN

1932

AF · P · SEVERINSEN

O · LOHSE

VIBORG DOMKIRKE

VIBORG DOMKIRKE

MED STAD OG STIFT
I 800 AAR

AF

P. SEVERINSEN

FESTSKRIFT VED DOMKIRKENS 800 AARS FEST 1932

O. LOHSE — KØBENHAVN

1 9 3 2

Printed in Denmark

MISSIONSTRYKKERIET
(ved A. Siebuhr).
København V.

I det nærværende Skildring udsendes, bringer Udvalget for Viborg Domkirkes 800-Aars Fest sin ærbødige Tak til Danmarks Regering og Rigsdag, som ved en Bevilling paa Finansloven har givet det nødvendige til Arbejdets Udførelse.

Maatte det her fortalte hjælpe ikke alene til at udvide Kendskabet til, hvad vore Fædre har tænkt og levet, men ogsaa øge Ærbødigheden for den Alvor, hvormed Kristenlivet er blevet taget op af Slægter og Personer, saa det kunde ses, at det dybeste i Tiderne, som randt, samler sig alt om den Herre, hvis Navn har været lovsunget i Viborg Domkirke gennem de 800 Aar.

Viborg Bispegaard, Juli 1932.

Paa Udvalgets Vegne

JOHS. GØTZSCHE.

Denne Bog er udarbejdet i Anledning af, at der er gaaet otte Aarhundreder, siden Biskop Eskil maa antages at have faaet rejst Viborg Bispedømmes Domkirke. Der skulde fortælles om dens Oprindelse saa godt, man kan, og især om det kirkelige Liv og det af Kristendommen tilskyndede Sindelag, der bar det store Foretagende frem, hvis Storhed vi endnu betages af. Derefter skulde der fortælles om det Kirkeliv, som Domkirken har tjent som Samlingsmærke for igennem de følgende Aarhundreder. Dette Arbejde skulde gøres gennem nye Undersøgelser af det foreliggende Materiale, men det skulde fortælles forstaaeligt for Læsere uden Forkundskaber. Bogen skulde være en Folkebog for Stiftets Menigheder.

Det var *Middelalderens* Kirke og Mennesker, der gav os den berømte Bygning. Denne for Nutidens Mennesker fjerne og fremmedagtige Tid skulde først og fremmest bringes Stiftets nuværende Beboere nær, og det saaledes, at det forstaas, at vi trods alle Forskelle er deres Efterfølgere i den samme danske Kirke. Man skulde gennem Bogen blive kendt med Guds Kirke blandt vore Fædre i Viborg Stift og i Danmark i Fald og i Oprensning. Det er umuligt at gøre dette forstaaeligt for Mennesker uden videnskabelige Forudsætninger paa anden Maade, end at den almindelige Sammenhæng maa fortælles, saa at der maa fremstilles adskilligt, som ikke just er sket i Viborg Stift. Den rette Begrænsning er en meget vanskelig Skønssag, men nu er Forsøget gjort saaledes, som det vilde lykkes for mig.

Det viste sig dog, at naar dette skulde gøres fyldigt nok, for Middelalderens Vedkommende, maatte den følgende Tid behandles mindre udførligt, hvis Bogens Omfang skulde hol-

des indenfor det overkommelige. Derfor er de tre sidste Aarhundreder fortalt mere kortfattet. Navnlig er Tiden siden den store Ombygning kun givet i Oversigt. Denne Tid har været meget betydningsfuld og fortjener engang at faa en udførlig Fremstilling, men paa den anden Side tør det regnes med, at Oplysninger om denne Tid er mere tilgængelige. Og denne Gang gjaldt det jo et Jubilæum, der fører Tanken langt tilbage til den Tid, hvis Værk det skønne Hus er.

Jeg er taknemlig for, at man gav mig denne Opgave gældende Domkirken i min gamle Latinskoleby, hvor jeg har oplevet det afgørende for min senere Livsbane. Arbejdet har haft sine Vanskeligheder, og jeg er taknemlig for megen venlig Hjælpsomhed. »Det underjordiske Viborg« trænger til en grundig Undersøgelse, som jeg er ude af Stand til at gøre noget ved, men jeg maa i den Henseende have Lov at nævne med Tak mange gode Vink fra min gode Ven, Planteskoleejer R. Brostrøm.

P. SEVERINSEN.

Viborg med Borgevoldene. S. L. Lange, 1822.

BISPESTADEN VIBORG FØR DOMKIRKENS STIFTELSE

I det gamle jyske Bondeland har *Viborg* ligget som en Stad fra meget gammel Tid. Hvor gammel — ja, det bliver en anden Sag. Dens Navn betyder »*de hellige Bjerge*«. ¹⁾ Det viser, at her maa have været nogen hedensk Kultus. Ved »*Bjergene*« skal der næppe tænkes paa det store Bakkedrag, som Byen nu klavrer opad. Det er utvivlsomt store og lille Borgevold. Den nordlige af disse er nu forvandlet til Landevejsdæmningen over Søen, men de laa ved hinandens Side isolerede paa den lave Halvø, halvt skilt fra Landet ved Sø og Sump. Den Slags paafaldende Højder er det, som der danner sig religiøse Forestillinger om. Neden for Højdedraget gik en Oldtidsvej fra Syd til Nord i Stenalderen, kendelig ved Fund, bl. a. en Storstensgrav paa St. Stefans Kirkegaard og en Boplads under St. Laurentii Kapel. Men at der siden opstod en Stad, har formodentlig intet med Helligdommen at gøre, og man maa heller ikke lave Paastande om, at den har været Centralhelligdom for Nørrejylland.

Man ved, at fra den tidlige Middelalder var *Viborg Tingsted*. Det ligger ved Grænsen af to Sysler, Ommer og

Løver (Omunger og Lofreth), og saadan laa gerne Fælles-tingene. Men saadan ligger Almind Sogn ogsaa, og der er maaske noget om, hvad der siges, at Landstinget oprindeligt var ved Snabs Høj i Almind Sogn og derfor kom til at hedde Snapsting (Snabesting), ogsaa da den nærliggende Stad drog Tinget til sig.

Men hverken Helligdom eller Ting behøver at skabe en Stad. Den bliver til for Omsætningens Skyld. Stæder var der ikke mange af i Norden i Hedenold. Vi kender dog et Par mærkelige, som siden er helt gaaet ud, Hedeby eller Slesvig ved Slien og Birka ved Mælaren. Den ene af disse var vel nok dansk og den anden svensk, men de var begge stærkt prægede af at være Landets Forbindelse med Udlandet, Evropa. Med samme Navn som Birka findes der i Norge, Sverige og Finland flere saadanne Handelspladser, og Navnet kommer af et frisisk Ord Berek, som betyder Retsomraade. Det viser, at der var Forbindelse med de virksomme Handelsfolk ved Rhinens Munding.

Datidens Købmand var en rejsende Mand. »De støvede Fødder« kaldte man i England disse Mennesker. Deres Stilling var utryg, da Retstilstanden var saa som saa, især for slige Fremmede. Derfor gjaldt det for dem at opnaa beskyttede Steder. Det hedder sig gerne her i Norden, at Kongerne skulde have anlagt Stæderne. Det sande deri er, at der var Steder, hvor Kongen ydede Købmanden sin Beskyttelse. Der var en Borg eller en Kongsgaard. I Ly af den slog Købmændene og Haandværkerne sig ned. De, eller de og Kongen, befæstede maaske Byen med et Palisadeværk eller en Vold. Muligvis var der i Forvejen en Markedsplads, hvor det var Vedtægt, at Folk fra mange Lande mødtes og udvekslede Varer. Det er ikke altid saaledes, og der blev ikke Byer ved mange Markedspladser. Det farende Folk, som dannede Grundstammen i en saadan Købing (Kaupangr) var heller ikke tjent med at staa under Landets Tingalmue. De fik deres eget Byting eller Birketing. Derfor er en saadan Stad et Birk og kan simpelthen nævnes ved dette Navn. Det var Tilfældet i Staden ved Mælaren, hvor der er en Borg paa en Bjerg-

knold, en Ringvold, formentlig en Markedsplads, en Kongsgaard og et særligt Ting.²⁾

Man kommer til at spørge, om Viborg ikke i samme Periode har været en saadan Stad. En Havneby har den ikke været, skønt den i den tidlige Middelalder kan omtales som Søstad. Der er jo ikke langt til Hjarbæk. Men dens Styrke har været, at den laa ved *Hærvejen*, den store Hovedfærdselsaare gennem Jylland. Som Staden i Halvkredsvolden ved Slien, som Birka, som Halvkredsvolden ved Pedersborg (Heglinge) ligger Viborg op mod en Søside og meget muligt oprindelig indenfor en Halvkredsvold. Et Stykke Vold af uafgjort Alder staar endnu mellem Ibsgade og Mogensgade. Det gælder, hvor bogstaveligt man skal tro Saxo, at Viborg var ubefæstet indtil Svend Grade befæstede den med Jordvolde.³⁾ Som i Birka og Heglinge er der en Borg indenfor Halvkredsen. Ved Rosborg Sø er der iøvrigt ogsaa en Halvkredsvold, og man spørger, om det er et opgivet Tilløb til en lignende Stad, hvori Evropas Handel og Industri kunde søge Afsætning i Jyllands Hjerter.

Fornylig har man paa Als ved Bro fundet Pladsen for en lignende Stad indenfor en Halvkredsvold ud imod en Fortsættelse af Augustenborg Fjord.

En saadan Stad var paa en langt anden Maade end Landsbyerne et Sted, hvor det kristne Evropas Tanker naaede til Sindene. I Ansgars Levned ser vi, at der i Birka er Svenskere, som er blevet døbt i Frisland. Noget saadant gjaldt vel ogsaa andensteds i Norden end i Mælarstaden. Man tør ikke afvise, at der her i Viborg meget tidligt kan have boet kristne Udlændinge og ogsaa Danskere, der stod Kristendommen mere eller mindre nær. Der kan gerne være en ret lang Forberedelse til, at der her blev en Bispeby og Domkirkestad.

For saa vidt har man Lov at tænke sig Viborg berørt af alle de tidligste Tilløb til at bringe Evangeliet til Danskerne. Disse Tilløb søgte næsten alle Forbindelse med *Kongen*. Der var ikke dengang, ejheller længe derefter, nogen Hovedstad i Riget. Kongen rejste rundt og boede

paa Kongsgaarde. Særlig ved Rigets Hovedting maa man oftere tænke sig ham tilstede tillige med Rigets førende Mænd. De danske Øer, særlig Sjælland, er utvivlsomt Rigets oprindelige Hovedprovinser, men Jylland laa det kristne Evropa nærmere.

Kristendommen var naaet frem til Frankrig, England og Vesttyskland saadan, at den havde ret fast Fod i disse Lande omkring Aar 700. Da var den ved at forsøge at trænge frem i de nuværende Nederlande hos Friserne. Men Sagen var gaaet istaa. Saa kom angelsachsiske Kirke-mænd til at tage sig af den frisiske Mission, og navnlig Præsten *Willibrord*, der 690 med elleve andre Gejstlige landede i Frisland. 695 blev han gjort til Ærkebiskop af Utrecht, hvor han virkede kraftigt under frankisk Herredømme. Men han vilde ogsaa vinde de frie Friser og forsøgte det. Det gik daarligt, saa vilde han videre frem og drog til *Danskerne*. Han kom virkelig til Danskernes Konge Angantjov. Som Ærkebiskop af Utrecht var han een af det frankiske Riges Stormænd. Derfor blev han høfligt modtaget af Kongen, men om Overgang til Kristendommen var der ikke Tale. Da tog Willibrord 30 danske Drengene med sig for at opdrage dem til Missionærer. Paa Rejsen døbte han dem paa Helgoland i Gudens Fosetes hellige Kilde, hvad nær havde kostet dem alle Livet. Den hedenske hellige Lodkastning reddede dem.

Under Kristendommens Fremstød nordpaa fra Rhinlandene er denne Episode omkring Aar 700 den første Banken paa hos det danske Folk, en Kirkefyrste hos en Konge. Hvor meget Sagen er blevet omtalt i Danmark, ved vi ikke. Det er vel nok rygtedes paa Tinge, og laa der allerede da en Stad ved Jyllands Hovedting, saa kan der vel nok været tænkt noget ved den mærkelige Mands Ærinde. Saa tidligt var der dog næppe nogen Stad.

Der gik over Hundrede Aar, inden der igen alvorligt bankedes paa, og da var det en landflygtig Konge, der bearbejdedes i Udlandet. Karl den Store havde besejret Sachserne og tvunget dem til Kristendom og Daab. Danmark følte sig truet. 808 byggede Kong Godfred Dane-

virke mod Frankerne og vel ogsaa mod Kristendommen. To Aar senere bryder han op med den danske Hær for at hjem søge Kejseren i dennes eget Land. Viborg Ting og Viborg selv har vel ogsaa mærket til disse Begivenheder. Men Morderhaand standsede Kong Godfred (810), hans Sønner blev tvunget ud af Riget og maatte ty til Slægtninge i Sverrig, og to Sønner af en tidligere Konge, *Harald* og *Reginfred*, blev Konger. Dog Godfredsønnerne kom igen, *Reginfred* faldt og Kong *Harald* maatte 814 flygte til Kejser *Ludvig den Fromme* og bede om Hjælp til at faa sin Kongeværdighed igen. Aaret efter forsøgte Kejser *Ludvig* virkelig et Indfald i Jylland. I syv Dagsmarscher paa vor Side *Ejder* naaede Hæren til et Sted ved Kysten. Man blev her i tre Dage, afbrændte Egnen, tog 40 Gidsler med og vendte saa tilbage og berettede, at Godfredsønnerne var paa en Ø tre Mil borte med en stor Hær og en Flaade paa 200 Skibe, men de turde ikke angribe! Sandheden er vel, at de kejserlige ikke kunde. Atter maatte han vente nogle Aar, men 819 kunde han virkelig sejle tilbage til Danmark og indtræde i et Samkongedømme med Godfredsønnerne.

Man plejer at behandle Kong *Haralds* Historie som et Stykke Jyllandshistorie eller endog tiltænke ham et lille Rige i det sydlige Jylland. Det fortalte advarer mod saadanne Fantasier. Han er ikke hjulpet ved et Tog ind i Jylland, og han sejler aabenbart til de danske Øer for at blive Konge igen. Men ganske vist maa alle det danske Riges Hovedting have været inddragne i disse Begivenheder.

Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at Kong *Harald* i de 5 Landflygtighedsaar i Tyskland forblev Hedning. Han blev bearbejdet for at lade sig døbe, siden han søgte den kristne Kejsers Hjælp. Men han hævdede, at han først vilde se, om den kristne Gud hjalp ham bedre end hans egne Guder.

En af dem, der særligt har bearbejdet Kong *Harald*, var utvivlsomt *Ærkebiskop Ebbo af Rheims*. Naar der skal fortælles om, hvordan den kristne Kirke fik Foden indenfor i Danmark, fortjener denne Mands Navn at næv-

nes med Ære og Tak, og han fortjener en Æresoprejsning for adskilligt, der er blevet sagt ham paa. Ellers var alle store Stillinger dengang paa Adeliges Hænder. Ebbo skal have været Søn af en sachsisk Livegen, altsaa ikke engang af Frimands-Stand. Men han var kommen i Hofskolen og blev der Kammerat med den senere Kejser Ludvig. Denne gjorde sin Ven til Bibliothekar, og da 816 den store Patriarkstilling som Ærkebiskop af Rheims blev ledig, fik han den, til ikke ringe Fortrydelse for de højbyrdige.

Man troede ikke straks, at det virkelig gik med Kong Haralds Kongestilling. Men det viste sig, at der blev ved at være Ro i Danmark. Da forstod Ebbo, at nu var Tiden inde til at forsøge Mission i Danmark. Han rejste vistnok Sagen paa Rigsdagen i Thionville 821 og skaffede sig saa 822 Pavens Fuldmagt til at drive Mission i Norden. Ledsaget af frankiske Gesandter og af Munken Halitgar begav han sig afsted til Danmark og har naturligvis først og fremmest søgt Kongerne og især Kong Harald, — hvor han saa har kunnet finde dem. Han har sikkert mindet Kongen om hans Ord om den kristne Gud. Rejserne synes at være gentagne i de følgende Aar, og det berettes, at han døbte »mange«. Men til Jubel blev det i Frankerriget, da hans største Resultat viste sig. I Forsommeren 826 kom Kong Harald sejlene op ad Rhinen. Rygtet talte om en Flaade paa 100 Skibe, og at han havde 400 Mand med sig. Tallene er formodentlig rundede opad. Og med ham var hans Dronning og Søn og Sønnesøn. Alle begærede de Daab, og under stor Højtidelighed blev de døbt i St. Albani Kirke ved Maintz.

Vi kender alle, hvordan den døbte Konge saa sejlede tilbage, og Ebbos Missionskirke i Danmark fik en betydningsfuld Tilvækst ved at Benediktinermunkene *Ansgar* og *Autbert* fulgte den døbte Konge som Hofkapellaner.

Nu var der altsaa et kristent Kongehof i Danmark, og det ser ud til, at Ebbo ogsaa har ventet at vinde den anden Kong Haarek Godfredssøn. I al Fald samlede Kejseren i Sommeren 827 Frankerrigets Store i Nijmegen ved Rhi-

nens Munding, hvor der var et kejserligt Slot og et af Paven indviet Daabskapel. Thi Kong Haarek Godfredsøn havde lovet at komme. Han kom imidlertid ikke, og der var stor Skuffelse. I Løbet af Aaret var der een Skuffelse til. Kong Harald maatte rømme sit Rige, og hans Hofpræster maatte rømme med.⁴⁾

Der er en langt senere Overlevering, at Kong Harald skulde have gaaet voldsomt frem mod Hedenskabet, og at derfor den hedenske Modstand rejste sig. Det er i og for sig rimeligt. En kristen dansk Konge kunde vel heller ikke undgaa at komme i samme vanskelige Situation som Haakon Adelstensfostre 100 Aar senere i Norge. Er der maaske blevet en Modbevægelse, som har revet Kong Haarek med og drevet Kong Harald ud af Landet? Vi ved det ikke.

Men har der været Stad og Ting ved hinandens Side dengang ved »Vibjergene«, da har her vel ogsaa været et af de Steder, hvor disse Modsætninger brødes, og hvor maaske enkelte primsignede eller kristnede Mennesker har spejdet efter Muligheder for en Kirkes Grundlæggelse, — mens maaske netop den store Modstand rejste sig ved samme Ting og vendte Strømmen.

Der kom nu en Tid, da alle Foretagender til Danmarks Kristning laa stille. Det med Kong Harald havde kun været en Episode i Danmarks Historie, og ingen har i rette Tid faaet noget skrevet op om, hvordan denne Episode tog sig ud i det danske Folk og i dets Bygder. Men saa indtraf der en beslægtet Episode i Sverige. Ansgar blev atter Hovedmand, og hans Levnedstegner har bevaret en Række levende Træk om, hvordan det i denne Tid kunde se ud i en saadan Stad midt i et hedensk Land.

Formodentlig har det været i Aaret 829, at der kom et svensk Gesandtskab til Kejseren at forhandle om Handelsspørgsmaal, men tillige at meddele Kejseren, at der var mange, som ønskede at gaa over til Kristendommen, og at Kong Bjørn gerne vilde tillade kristne Præster og kristen Gudsdyrkelse. Kejser Ludvig blev selvfølgelig ivrig for Sagen. Ansgar frigjordes ved at den fromme og nidkære Fader Gislemar fik hans Plads hos Kong Harald. Ans-

gar med Vitmar derimod sejlede af til Sverrig med kejserlige Gaver og med Bøger og andet Tilbehør til Guds-tjeneste.

Og nu faar vi et helt Billedgalleri fra Tidens Forhold. De bliver paa Søen overfaldet af Vikinger. Søfolkene, der formodentlig er Købmænd, afslaar det første Angreb men ligger under for det andet, og næsten fuldstændig udplyndrede maa de redde sig i Land og til Fods fuldende den lange Rejse til *Birka*. Her i Handelsstaden i Sverrigs Hjerter finder de virkelig en Konge, der giver dem Frihed til at forkynde Kristendom, og vel at mærke med Folkets enstemmige Tilslutning. Vi ser en Stad, der i al Fald paa den Maade er international, at der findes en hel Del kristne Krigsfanger, formodentlig i lejet Tjeneste hos Borgerne eller som Trælle. De glædes ved nu at kunne komme til Messe. Men der er ogsaa Hedninger, som begærer Daab, deriblandt en saa højtstillet Personlighed som den kongelige Befalingsmand i Staden, Hergejr. I onde og gode Dage forblev denne højbaarne Mand ved sin Kristendom og bar dristigt Vidnesbyrd om sin Tro. Vi hører ogsaa om, at det ikke var noget usædvanligt, at Mennesker havde søgt til Dorstad at blive primsignet eller døbt. Tillige stilles vi Ansigt til Ansigt med et Hedenskab, som atter og atter søger den religiøse Afgørelse ved Lodkastning. Og man træffer stadig Kong Haralds Tankegang, at man skal se ad, hvilken Gud der hjælper bedst.

Hergejr byggede Kirke paa sin Ejendom, og Ansgar efterlod en Præst. Senere sendtes en Biskop Gauthert, som blev hæderlig modtaget baade af Kongen og Folket, og som begyndte at bygge paa en Bispekirke. Da kommer der en hedensk Reaktion, mod Kongens Vilje. De sammensvorne Hedninger overfalder og forjager den kristne Biskop og udplyndrer Kirken. I syv Aar er de Kristne i Staden uden kirkelig Betjening. Men baade Hedninger og Kristne synes at spore svære Gudsdomme over Deltagerne i Overfaldet og over deres Slægt. Hvide Krist er vred! Under disse Forhold holder Hergejr stadig Stillingen med kristent Vidnesbyrd, og der berettes Jærtegn om Kristus

som den, der hjalp bedst, ikke mindst i en uhyggelig Situation, da en forreven svensk Kong Anund var kommen med en Vikingeflaade af Danskere og belejrede Birka. Beboerne tyede til Borgen, men der var ringe Haab om at holde den. De betalte Kongen 100 Pund Sølv i Løsepenge, men Danskerne vilde ikke finde sig i dette men have Lov at plyndre Byen. Derfor bragte Birkaboerne deres Guder stadig større Løfter og Ofre. Men Hergejr fik dem til »alle endrægtig og frivillig at gaa ud paa Marken, som det dær var Skik, og love for deres Befrielse, at de vilde faste og give Almisse for den Herre Kristus«. Og se! paa samme Tid forhandlede Kong Anund med sine besværlige danske Hjælpere, at de ved Lodkastning skulde adspørge Gudernes Vilje, og saa viste Lodkastningen dem til en anden By i Venden, og de ilede afsted!

Saa fik Ansgar da efter de syv præsteløse Aar sendt en Præst derover. Hergejr døde en kristelig Død, og der fortælles rørende om den kristne Kvinde Fredeborg. Hendes Landsmænd fik hende ikke til at ofre til de Afguder, hun havde fortaget i Daaben. Hun var ved at blive gammel og skrøbelig, og der var jo ingen Præst. Saa havde hun anskaffet sig en lille Flaske med Vin og paalagt sin Datter i Dødens Stund at hælde hende nogle Draaber i Munden i Stedet for Dødssakramente. Nu kom der Præst, og hun kom til af ham at modtage Sakramentet. Men efter hendes Paalæg rejste Datteren Katla til Dorstad med Moderens Formue at give den bort paa hellige Steder. Og saa fik hun ved et Under lige saa meget igen!

Og videre fortsættes der med Fortællinger. Ansgar kommer selv anden Gang (vel Aar 853), og da er en hedensk Profet paa Færde. Han fortalte, at han havde været hos Guderne, og disse havde sendt ham at forkynde Konge og Folk, at de var fortørnede over, at en fremmed Gud dyrkedes. Det maatte man ikke, og siden man ønskede en Gud mere, havde Guderne optaget den afdøde Kong Erik i Gudernes Tal. Der rejstes virkelig en Helligdom, og man begyndte at dyrke den døde Konge, noget der svarer til samtidige Begivenheder i Norge (og — hvem ved — i

Danmark?). Men det viser sig, da Ansgar taktfuldt og klogt forhandler med den nye Konge Olaf, at Kongen ikke har noget imod stadig at give kristen Gudsdyrkelse fri, men det er ikke lovligt, før Gudernes Vilje kendes ved Lodkastning, og Folket har stadfæstet. Saa gaar Kongens Raad ud paa fri Mark og kaster Lod, og Loddet siger, at det samme er Gudernes Vilje. Der holdes Ting i Birka (Birketinget), og Modstanderne larmer, men en gammel Mand vender Stemningen ved at minde om, at de Kristnes Gud ofte har hjulpet i Havsnød og anden Trængsel, og at mange tidligere er draget til Dorstad for at antage denne Guds Dyrkelse, da de fornam, at den vilde blive dem til Gavn. Men nu er Havene usikre af Sørøvere. Hvorfor da ikke tage Fordelen ved at have hans Præster i Landet? Det vedtoges, og paa Landstinget vedtoges det siden ogsaa. Og saa kommer der en rent ud sagt meget hedensk Historie om, hvordan Krist hjalp Svenskerne paa et Underkuelsestog mod Kurerne.

Ja dette er aldeles ikke Historie fra Viborg men fra Birka i Sverige. Men vi har intet mere nærliggende til at vise, hvordan det kunde se ud og gaa til i Datidens Norden, i al Fald paa Pladser, der havde nogenlunde Forbindelse med Evropa. Kulturlandene finder altid Forbindelser ud i de tilgrænsende Lande, især naar der er Forretning at gøre. Og her laa Jylland nærmest. Om en Mand i de Tider rigtig var kommet til at fortælle os om Slesvig og Ribe og Viborg, havde formodentlig lignende Personligheder og aandelige Strømninger vist sig for vort Øje.

Vi har jo endelig ogsaa paa dansk Grund en kongelig Befalingsmand, som optræder, nemlig Hovi i Slesvig. Han er ivrig Hedning, og da Haarik den Ældre er faldet, benytter han Øjeblikket til at lukke Kirken. Men Haarik den Yngre afsætter ham og tillader atter kristen Guds-tjeneste i Slesvig og tillader endda Klokkeringning samt giver Byggegrund til en Kirke i Ribe. Der tales om Høvdinge ved Kong Haarik den Ældres Hof, som var Ansgars »Fortrolige og Venner«. Det vil vel sige kristne. Særlig

omtales en Slægtning af Kongehuset, *Burghard*, som var Ansgars gode Hjælper hos begge Kongerne. Vi har da ogsaa et Par danske Præstenavne fra disse første Aar: Asfred, en Dansker, som var uddannet i Ebbos Skole og i tre Aar tjente i Birka men siden døde i Bremen. Den anden, Rimbart, som blev Biskop i Birka og forblev der.

Saaledes var der smaa Begyndelser. Men ellers maa det jo siges, at Ansgar blev anbragt paa en Retrætepost udenfor Danmark som Ærkebiskop i Hamborg, og senere endda tilbagetrukket i Bremen med en Opgave hinsides hans eget Lands Grænse. Og ved hans Død kan der kun nævnes to egentlige Kirker i Danmark, i Slesvig og Ribe. Ebbo af Rheims, den nordiske Missions Førstemand, var blevet trængt ud i de politiske Kampe og havnede i en Retrætestilling som Biskop af Hildesheim. Han afgav sit Overopsyn med den svenske Mission til sin Frænde Gautbert, der blev Biskop af Osnabrück. Men naturligvis kunde hans Tanker ikke slippe hans Ungdoms Drøm. Og saa mødtes de to 847 til Synode, — hvor? — i St. Albani Kloster ved Mainz, hvor for 21 Aar siden den store løfterige Danskerdaab havde fundet Sted. Ak, hvor forandret! Ansgar var forknyt. Men den gamle Ebbo havde endnu Ilden brændende som Danmarks Apostel:

»Det maa du vide, at hvad vi har begyndt at arbejde for Kristi Navns Skyld, skal bære Frugt i Herren. Thi det er min Tillid, og saaledes tror jeg fast, ja veed det vist, at om det ogsaa stundom for Sydens Skyld skal blive ligesom forhindret, hvad vi har begyndt hos disse Folkefærd, skal det dog aldrig gaa helt tilbage men bære Frugt ved Guds Naade og lykkes, indtil Herrens Navn naar til Verdens Ende.«

De Ord kunde Ansgar aldrig glemme. Han trængte til dem, og hans Venner har optegnet dem.

De blev jo sande, men der gik rigtignok 100 Aar, i hvilke det længe saa ud, som om der aldrig skulde blive en dansk Kirke. Der kom politisk urolige Tider. Vi kan ikke engang oprede Kongerækken. Det er Vikingetiden, med Raaheder og Opløsning og med høj Bedrift. Det var

ikke nogen god Tid for Mission. Og dog vendte Vikingerne ikke blot tilbage med røvet Gods. Det hændte, at de vendte tilbage som Kristne. Og de, der blev derude, blev Kristne og havde Frænder hjemme i Danmark.

Historieskriveren Adam af Bremen paa Svend Estridsens Tid skriver, at trods de hedenske Konger holdt Kristendommen sig nogenlunde i Danmark og sygnede ikke helt hen. Det er formentlig rigtigt. Der er vel ogsaa hist og her opstaaet Kapeller paa kristne Mænds Gaarde, og ellers har der vel især været Kristendom i de enkelte Stæder, der fandtes. Der er en dunkel Efterretning om en Kong Frode, som vi ellers ikke kender, der skal have bygget en Trefoldighedskirke i Aarhus. Om Viborg er der overhovedet intet nævnt, men det siger ganske vist ikke meget. Jeg er tilbøjelig til at mene, at der nok har været en Del Kristendom i denne Stad og maaske endda flere Kirker.

Ved den Tid, da der var gaaet 100 Aar, siden Ebbo skaffede sig Beskikkelse til at prædike Kristendom i Norden, sad paa Erkebispstolen i Bremen *Unni* (918—36). Han var en lille uanselig Skikkelse men en virkekraftig og nidkær Mand. Efter en tysk krigerisk Ekspedition mod Danmark, hvis Omfang og Maal vi ikke rigtig kan blive klog paa, gav han sig paa Rejse, og Adam fortæller, at han ganske vist ingen Vegne kunde komme med Kong Gorm, men at han i Grunden vandt Kongens Søn Harald, og at støttet af denne og ledsaget af hans Udsending rejste Unni rundt »til alle Danernes Øer« (men vel da ikke mindst i Jylland) og beskikkede Præster ved alle Kirkerne i Danernes Rige. Derpaa rejste han videre til Birka, hvor ingen Biskop havde været siden Ansgars Eftermand, Rimbert, og hvor alt synes at være blevet hedensk igen. Her døde han. Han efterfulgtes af den højbaarne og højt fremragende *Adaldag*, som beklædte Embedet i hele 53 Aar (937—988). Først han gennemførte det at skaffe sig Sufraganbispedømmer under Erkestolen, og det var ved at

inddele Danmark i Bispedømmer. Det var i hans 12. Bispeaar 948. Der blev foreløbig tre, og de lagdes alle i Jylland. I *Slesvig* blev Haared Biskop, i *Ribe* Liafdag og i *Aarhus* Reginbrand. Men de danske Øer og Skaane skulde ligge herunder. Formodentlig var det saaledes, at Fyn og de sydlige Øer (det senere Odense Stift) laa under Slesvig, Sjælland og Skaane under Aarhus. Jylland var selvfølgelig lettest tilgængeligt for Biskoppen i Bremen, og navnlig laa Havnestaden Ribe ligefor. Men den Kristendom, der fandtes, var formodentlig ogsaa stærkest i Jylland, saa at Øerne og Skaane i en særlig Grad var Missionslande.

Det var blevet Kirkelov, at en Biskop skulde bo i en Stad. Det var en Betingelse, som ikke altid var let at opfylde i de germanske Bondelande. Disse tre Pladser har dog været Stæder, selv om vi ikke hører meget om Aarhus. Hensynet til Øerne gjorde det naturligt at vælge en saadan Havnestad ved Østkysten, saa dette Valg siger os intet om, hvorvidt der da var Stad og Kirker i Viborg.

Stiftsgrænserne i Jylland af 948 kender vi ikke. Mellem Ribe og Slesvig har den vel været, som den siden blev og er endnu. Men Fordelingen mellem Ribe og Aarhus kender vi ikke, altsaa heller ikke om Viborg laa under Liafdag eller under Reginbrand. Men Aarhus gik snart ind igen. Det har vel bl. a. været vanskeligt at skaffe det økonomiske Grundlag efter den Tids Fordringer om en anelig Stormandsstilling for en Biskop.

Liafdag i Ribe siges at have prædiket hinsides Havet. Det fortælles, at han egentlig blev Martyr, idet Hedninger forfulgte ham og ramte ham dødeligt med et Spyd, da han vilde redde sig ved at svømme over en Aa (Ribe Aa?). Men de troende begravede ham paa Kirkegaarden. Senere flyttedes han ind i Kirken, og der berettes om Mirakler ved hans Grav i Domkirken, og det forsøgtes at gøre ham til Helgen. Selve Begivenheden er vel sand og er betegnende for Datidens Danmark, hvori der fandtes Kristne, men hvori Hedenskabet endnu kunde slaa haardt, ganske vist stadig kun i Form af Folkeopløb.

Der gik endnu 18 Aar efter Bispedømmernes Indretning, inden Kong *Harald Blaatand* lod sig døbe. Det skal være sket 966. Og herefter stod det fast i Danmark, at dets Konge hørte til den kristne Kirke. Men han virkede ogsaa for Kristendom, og det har han selv ladet udtale. Paa det store Mindesmærke over sine Forældre, som han har ladet udføre i Jelling, har han ladet Runeristeren slutte med at nævne Monumentets Stifter som »den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Dannerne kristne«. Over de sidste Ord er der paa Stenens Side indhugget en Kristusfigur med Hovedglorie og med udbredte Arme imellem Dekorationsbaand efter Datidens Mode. Korset mangler, men der er ingen Tvivl om, at der menes den korsfæstede.

At »gøre kristen« er egentlig det kirkelige Udtryk for Primsigning, Indledningshandlingen til en Daab. Her skal det vel forstaaes mere i Almindelighed. Hvorledes Kong Harald »gjorde« dette, er der ingen Efterretning om. Der vides ikke her fra Landet noget om den Slags voldsom Tvang, som de norske Olav'er udøvede. Hedenskab eksisterede da ogsaa i Danmark i hans Søns Tid. Men selvfølgelig betød det meget, paa hvilken Side Kongen var, og alle de, der var »Kongens Mænd« har selvfølgelig været under lidt eller meget Tryk. Alle Kongens præstelige Funktioner af hedensk Art bortfaldt derefter og kunde overhovedet ikke mere ske. Og saa kunde han for alt Folket lyse til Tinge, at Kongen havde givet sig ind under hvide Krist og tilskyndede sit Folk til at gøre ligesaa.

Vi forstaaer, at den store Jellingsten da ogsaa er Mindesmærke over noget, der er sket i Viborg omkring 966. Vi tør formentlig regne med, at Stadens Folk har følt det som en Sejr for deres Ønsker, saa alle Viborgs Klokker har kimet derfor.

Der er bevaret os et lille interessant Træk angaaende Viborg netop i denne Krisetid, formodentlig fra Vinteren 962—963, altsaa som det synes før Kong Haralds Daab. Det giver ogsaa et Glimt af Datidens Handelsforhold. Det drejer sig om islandske Herrer og Handelsmænd. Gisle

Surssøn var bleven gift med Ød, hvis Broder Vestejn »var en dygtig Købmand og laa meget paa Rejser«. Gisle rejste da med. Aaret før var de i Norge og forliste ud for Hørde-land men reddede Liv og Ladning og kom hjem igen. Saa var der en Mand, der hed Bjalfe, der liavde et Skib, som han agtede sig sønderpaa til Danmark med. De indkøbte sig som Ejere af det halve Skib. »Nu farer de sønderpaa til Danmark og i den Købstad, som hedder »i Vibjergene« (i Vébjorgum), og er de der om Vinteren hos en Mand, som hed Sigraddr. De var der tre, Vestejn, Gisle og Bjalfe, og der var godt Venskab mellem dem alle og Udveksling af Gaver.« Saaledes fortælles der i Gisle Surssøns Saga. Og saa fortsætter den udførligste Tekst: »Paa den Tid var Kristendommen kommen i Danmark, og Gisle og hans Fæller lod sig primsigne. Thi det var i den Tid meget Sædvane hos de Mænd, der var paa Købmandsrejse, og saa var de i alt Samkvem med kristne Mænd.« I sit Forsøg paa at sammenarbejde de to Tekster til een, har Finnur Jonsson udeladt denne Bemærkning men gør opmærksom paa, at Sagen selv fremlyser ogsaa i den korte Tekst, da den følgende Vinters Julegilder og Offerfest (Blot) paa Island omtales. Det fortælles da, at Gisle holdt op med Blot fra den Tid, da han var i Viborg, men blev ved at holde Gilderne. Sagaen ender da ogsaa efter mange blodige Be-givenheder med, at efter Gisles Fald ca. 978 rejste Gisles Enke Ød og Vestejns Enke Gunhild til Hedeby og tog ved Troen og rejste videre sønderpaa og kom aldrig til-bage.⁵⁾

Dette fortæller jo, at Viborg i 962 var en kristen By, og vel endda paa den Maade, at en hedensk Handelsmand daarlig taaltes der, med mindre han blev »gjort Kristen« ved Primsigning.

Øerne fik efterhaanden selv Biskopper. Først, allerede i Adaldags Tid, i Odense, hvor der ogsaa var en Stad ved Landstinget. Senere, i Svend Tveskægs Tid, i Roskilde. Ved Sjællandsfare Landsting i Ringsted var der ingen Stad, og Hedenskabet synes at have varet længe

der. Men i Roskilde var der Stad, og her havde Kong Harald bygget Kirke ved Kongsgaarden og selv faaet sin Grav i den. Her blev Englænderen Godebald Biskop for Sjælland og Skaane. Dermed var vel Aarhus aflastet noget, og for Resten var det jo fortvivlet for Arbejdet i Østdanmark at bo i Aarhus.

Man lod da Aarhus Bispedømme gaa ind, saaledes at Biskoppen i Ribe fik det med. Det foreligger udtrykkeligt sagt om *Odinkar den Store*, der ca. Aar 1000 blev Biskop af Ribe med hele Nørrejylland som Stift og sad til sin Død i Paasken 1043. Han var af hovedrig Stormandsslægt, Søn af Jarlen Toke, formodentlig i Utland ved Sønderjyllands Vestkyst, hvoraf han besad en Tredjedel. Han var i Slægt med Kongerne, maaske een af Kong Gorms Efterkommer.⁶⁾ Men han har ogsaa været en stor og gennemkristnet Personlighed. Kong Knud den Store var bleven grebet af den kristelige Vækkelse i Evropa og sendte Odinkar til England og Frankrig for at studere videre og lære det nye Kirkeliv at kende til Bedste for den danske Kirke. Om hans personlige Forsagelse fortalte man, og hans Søster Aase levede i Bremen som Kanonisse i den strengeste Selvfornægtelse.

Ribe var jo Bispestad, og Aarhus havde været det. Men Viborg begyndte aabenbart at træde frem som kirkelig Stad. Og nu er der opbevaret en Efterretning om Odinkar, at han »hjælp meget til at stifte den Domkirke i Viborg og gav der meget Jordegods til«. Vi læser det ganske vist først i Jon Tursøns lille Kirkekrønike fra 1565⁶⁾, men han maa formodentlig have skrevet af efter et eller andet gammelt. Odinkars vældige Arvegods gik i det hele til kirkelige Stiftelser og skal bl. a. være Grundlaget for Ribe Bispeembede. Men Viborgs Kirkevæsen synes altsaa at være blevet hjulpet paa Fode af samme Kilde.

At der var grundlagt noget betydningsfuldt i Viborg, ses ogsaa under Eftermanden *Vale*, som kom til 1043. I Aaret 1049 er han med til Kirkemøde i Mainz og underskriver sig her som *Biskop af Viborg* (Walo Viburgensis Danorum episcopus).⁷⁾ Saaledes har han vel da brugt at

skrive sig, og det betyder, at Viborg for ham er blevet den kirkelige Hovedby i det store Bispedømme. Der maa da have været en Kirkestiftelse, som har kunnet tjene som Domkirke. Og der har været meget mere. Naar vi ser, hvordan Viborg kirkeligt saa ud faa Aar efter Vales Død, imponeres man og maa sige, at her er mere end Ribe.

Der kan altsaa egentlig for 900 Aar siden tales om et Viborg Bispedømme omfattende hele Nørrejylland, en Snes Aar før det senere Viborg Stift blev til.

Ca. 1060 døde Vale, og Kong Svend Estridsen benyttede Lejligheden til at faa det alt for kolossale nordjydske Stift delt i 4: Ribe, Aarhus, Viborg og Vestervig.

A. D. Jørgensen mente, at man har sig ad paa den Maade, at man sysselvis skar bort fra Ribe Stift. Vendle og Thy Sysler dannede Vendelbo Stift med Bispesæde i *Vestervig*, siden i Børglum. Til *Viborg* blev lagt Sallingsyssel, Himniersyssel og Ommersyssel. *Aarhus* fik Aabosyssel og Løversyssel. Ribe beholdt Resten og fik derfor mest.

Helt har det dog ikke gaet saaledes til. Aarhus har ganske vist faaet Aabosyssel saaledes, at Stiftsgrænsen gaar langs Viborg Bymark i Ved Sø. Men Viborg har dog næppe haft de yderste Ender af Sallingsyssel og Ommer-syssel. Øen Mors hørte til Sallingsyssel, men kirkeligt dannede den Mors og Hanherreds Provsti under det nordlige Stift. Da Biskoppen boede i Vestervig, havde han jo ogsaa Mors lige udenfor Døren. Man har da ladet Limfjordens sydlige Arm danne Stiftsgrænse.

Nu er det muligt, at den afsondrede Ø ikke i den tidligere Tid har hørt til Sallingsyssel paa samme Maade som i Valdemar Lovførers Tid. Saa kunde det være en anden Sag med Ommersyssel. Her har Halvøen mellem Randers Fjord og Mariager Fjord, nemlig Onsild, Gerlev, Hald og Støvring Herreder, hørt til Aarhus Stift i al Fald siden den senere Del af Middelalderen. Men der foreligger en Paastand om, at de oprindeligt med det øvrige Ommersyssel har hørt til Viborg Stift, hvorved bl. a. Købstaden Ran-

ders vilde have hørt med hertil. Det er Biskop Niels Glob, der 1484 har gjort Skridt til at faa hævdet dette. Formodentlig har der været Rivninger med Aarhus Biskop, der siden 1482 var Ejler Madsen Bølle, som aabenbart har haft et udpræget Anlæg for at rage sig i Klammeri med alt og alle, og som derfor maatte gaa af 1491. Ved sin Official Jens Christiensen lader Biskoppen den 3. Maj optage Tingsvidne paa Viborg Raadhus. Hele 60 Borgere i Viborg, som opregnes, vidner virkelig her, at de havde spurgt af deres Fader og Forældre, at Bispens Rente, Rettighed og Sagfald og Kirker i de fire Herreder og Randers var kommet fra Viborg Biskopdom og til Aars Biskopdom »for et ret Pant og aldrig for nogen Ejendom«. De har spurgt det »i Guds Sandhed i Biskop Torlafs Tid«. ⁸⁾ Biskoppen synes at have ladet optage flere saadanne Tingsvidner, i al Fald omtales to af 5. Juni samme Aar. ⁹⁾ Det maa jo have været Meningen at bruge disse Vidnesbyrd til noget, men der kom ikke noget ud deraf. Herrederne blev ved Aarhus Stift. Og hvad Fortiden angaar, da passer det, som vi kender, daarligt til Vidnesbyrdet. Henvisningen til Biskop Thorlavs Tid, 1438—1451, fører i al Fald aldeles ikke til noget. Allerede 1263 optræder Aarhus Biskop som Biskop over Randers, og vi har stadig Vidnesbyrd fra Distriktet 1277, 1282, 1309, 1312, 1428, 1431. ¹⁰⁾ Det paastaaede Forhold skal altsaa ligge meget over 200 Aar før Vidnesbyrdets Tid. Selvfølgelig kan der have levet et saadant dunkelt Minde fra meget gammel Tid, og Sagen kunde paa Forhaand have sin Rimelighed. Men da vi ikke har noget som helst gammelt Vidnesbyrd derom, er det bedst at regne med, at Viborg Stift har begyndt med de historisk bekendte Grænser. Altsaa af Ommersyssel kun Lyng og Middelsom Herreder. Af Sallingsyssel de fire Herreder i Salling (Rødning, Horne, Nørre og Hindborg) samt Fjends Herred. Endelig hele Himmersyssel med Herrederne Rinds, Gislum, Hornum, Slet, Hornøg (Aars), Fleskum, Hellum, Hinsted.

Af Stæder var der i dette Omraade endnu kun *Aalborg*, og den var vist ret betydelig. Her var tidlig en Vor Frue

Kirke forbunden med et Benediktiner-Nonnekloster. Endvidere en St. Peders Kirke, hvortil siden St. Budolfi (Botulfs) Kirke byggedes som Annex. Først senere voksede Skive ved Kongsgaarden op til en Købing.

Den kirkelige Overherre i Bremen var dengang Ærkebiskop *Adalbert* (1043—1072), og han kunde nok ligesom Kongen ønske et større Antal Bispedømmer, om ikke for andet saa for sin egen Skyld. Han var en mærkelig Mand, højt begavet, betagende, let henreven. Han stod ved Siden af de bedste i Tiden. Men det drejede sig alligevel saadan om hans egen Storhed, at der intet kom ud af hans Gerning. Hans Drøm var et nordisk Patriarkat ud fra Hamborg. Derfor skulde der gerne være mange Lydbisper. Men Svend Estridsen nøjedes med at se paa det praktiske, og det blev altsaa, at der i Stedet for Vale skulde indvies 4 nye Biskopper.

De fire, der formodentlig paa een Gang indviedes, var Otto til *Ribe*, Christian til *Aarhus*, Heribert til *Viborg* og Munken Magnus til *Vendsyssel*. Formodentlig er de paa een Gang blevet indviede i Bremen.

Saa skulde de rejse til deres Bispesæder, men Magnus druknede paa Hjemrejsen i Elben, hvorefter Adalbert indviede Provsten i Bremen Albrik til Danmarks nordligste Bispedømme.¹¹⁾

Samtidig døde Biskop Avoco af Roskilde, og hans Stift tredeltes, saaledes at til *Roskilde* viedes en bremisk Klerk Vilhelm, til *Dalby* i Skaane ligeledes en bremisk Klerk Egin, og til Lund kom den engelske Biskop *Henrik*, som Adam af Bremen i den Anledning afmaler saa fælt.

Skønt Viborg efter det foreliggende maa antages at have været Bispestad en Del Aar forinden, maa man dog regne Aaret 1060 som Begyndelsen til *Viborg Stift*. Først dermed blev Byen ogsaa Stiftshovedstad under rimelige Forhold. Og den Domkirkestiftelse, vi nu regner med, er

i hvert Fald først derved rigtig blevet et Bispedømmes Centralhelligdom.

Men Viborg af 1060 var allerede da en Kirkestad af betydningsfuldt Præg og med en betydningsfuld kirkelig Fortid.

Desværre er der ikke bevaret nogen Beskrivelse af Viborg fra Biskop Heriberts Tid. Hvad vi kan faa at vide, er kun, hvad vi kan skønne ud af Forhold, der var bevarede længere frem i Tiden.

Og her standser man da med ikke ringe Forbavselse ved *Viborgs tolv Sognekirker*, der bestod med deres Sogne indtil 1529.

Selv om man vil regne med nok saa smaa Sogne, fortæller de, at der i deres Tilblivelsestid virkelig har været en Stad ved Vibjergene. Naar man derefter vil spørge om, hvor langt tilbage denne Tid ligger, da vises man tilbage før Domkirkens Tid. Den laa sogneløs kilet ind blandt Sognene, saaledes at Bygninger, der begrænsede Domkirkens Kirkegaard, laa i St. Mortens eller St. Nikolaj Sogn. Efter at Domkirken var kommet til, er det ogsaa usandsynligt, at der er stiftet flere Kirker i den kirkerige By. Alle Kræfter gik til at udstyre denne Kirke rigere med Kapellier, idet ved den et Præsteskab af en højere Kvalitet var privilegeret til at betjene hele Byen uanset Sognegrænser, og siden gentog det samme sig med Sortebrødrene og Graabrødrene.

Ser man paa Kirkernes Titelhelgener, da fortæller de ogsaa om en tidlig Tid. I al Fald er der ikke iblandt dem nogen af de Helgener, som Korstogene (d. v. s. fra ca. 1100) gjorde populære. En stor Del af dem har netop deres Glanstid i en noget tidligere Tid.

Naar vi nu giver en Kirke Navn efter en Mand, saa forbinder vi dermed kun en Ihukommelse af, hvad denne Mand i levende Live betød. Naturligvis var der ogsaa saadanne Minder forbundne med Navnene i hin Tid, og det var endda en broget Samling Historier, som vi nu ikke mere rigtig regner for Historie men kalder Legender. Men disse Titelhelgener og Relikviehelgener havde ogsaa næsten

altid en Efterhistorie, som bestod i, at man for ikke saa længe siden havde fundet deres Ben, og at saa begyndte de at gøre Mirakler i den store Stil. De er udprægede *Gravhelgener*.

De fortæller os dermed noget om de Tidens Kristendom. I visse Henseender var den en mærkelig Forkortelse af Kristendommen. Fra Ansgars Tid har vi det sachsiske Digt Heliand, et Jesu Liv paa Vers. Det viser næsten Jesus som en Høvding med sine »Mænd«, Apostlene, »Taner og Helte, trofaste, ædelbaarne Jarler, ordspage Mænd«. Selskabet er paa germanisk Vis blevet aristokratisk. Mægtige Krist ses mest som den, der øver Kraftgerninger. Gud Fader er Sejr-Drotten. Men Ydmyghed og Lidelse forstaas ikke rigtig. Der er intet Æsel i Palmesøndags Historie. Kristi egentlige Frelsergerning er Tvekampen i Helvede, hvor han besejrede den Onde. Saaledes skildres det i Paaske-sekvensen *Victimae paschali*, som i Odinkars Dage digtedes af Kejserens Hofkapellan Wipo, og som gennem Luther endnu gaar igen i vor Salmebog (236): »Det var en Tvekamp underfuld, da Liv og Død de brødes, og Kredsen skreves under Muld, hvor Riget var de Dødes«. Med alt dette er det alligevel Kristendom, og som Heliand intel har om Helgener, var det heller ikke Helgenvæsenet, som tog Nordboerne først. Det er altid *Krist*, der tales om. Det er ham, man gør Løfter til og regner med, og det er ham, der afløser de gamle Guder, — aldeles ikke Helgenerne. Paa den anden Side er selve Helgenvæsenet en hedensk Folketro om de dødes Magt, iklædt kristelige Klæder og saa vidt gør ligt kristeligt forklaret. Den sydlandske Kristenhed levede stærkt deri, og det passede fuldstændigt til Nordboernes Tankegang. Den fortalte Historie fra Birka om den døde Kong Eriks Dyrkelse er jo et Eksempel paa en hedensk Helgenkanonisation, og regner formodentlig med en Dyrkelse ved Kongens Grav.

Denne Helgendyrkelse fulgte kraftigt med og efter Troen paa hvide Krist, og den overtoges naturligvis fuldstændig i den Skikkelse, den havde faaet i det kristne Mellemeuropa.

Denne Periodes Helgenvæsen kan siges at være særlig stærkt bundet til Grave. Det, der rygtes om en Helgen, er at der ved hans Grav eller ved hans flyttede Levninger (Relikvier) sker Undere. Ofte er det en Historie om, at den glemte Grav er blevet fundet, eller at Helgenen selv ved en Aabenbaring har sørget for at den blev funden, -- og saa skete der Mirakler i en saadan Grad, at man maatte se at erhverve Relikvierne eller nogle af dem. Derpaa sker der en Flytning (Translation) med nye Fortællinger om Mirakler.

Dette med Fund af glemte Helgener og Mirakler efter Fundet fik sin verdenskendte Indledning, da Biskop Ambrosius i Milano i Aaret 386 efter en Aabenbaring »fandt« Gervasius og Protasius. Hans Discipel Augustin var lige saa betaget deraf. Det gik ind i hans Forsvar for Kristendommen, og han har skrevet endnu stærkere om Betydningen af, at man senere i Jerusalem »fandt« Stefanus. I de følgende Aarhundreder skete den Slags Fund Gang paa Gang, ikke at tale om Miraklerne ved Flytning.

Ansgar oplevede det jo og skrev en Bog derom, da han 860 flyttede sin første Formand Willehad (St. Villads).

Det er som sagt den Slags Helgener, der afgiver Navn til Viborgs gamle Kirker, og naar man læser Historierne om dem, ser man ogsaa ind i den Tids Kristendom.

Efter vore Begreber er det store Antal Kirker paafaldende. Hver Kirke betød jo dog et Præstekald. Ganske vist kunde Messen egentlig holdes uden Menighed. Det var Præstens Gerning ved Alteret, som det kom an paa. Men Menigheder maa der dog have været.

Til Sammenligning kan det anføres, at *Lund* i Middelalderens Løb fik 20 Sognekirker foruden Domkirken (Andreæ, Clemens, Godhardi, Helligkors, Jakobs, Johannes', Magnus', Mariæ majoris, Mariæ minoris, Mikkels, Mortens, Nicolai, Nonne Sogn, Olufs, Peders, Povls, Stefans, Thomas', Trinitatis eller Drottens). *Roskilde* havde 13 foruden Domkirken (Allehelgens, Budolfi, St. Dionysii, Vor Frue (senere Klosterkirke), St. Hans, St. Ibs, St. Laurentii, St. Mikkels, St. Mortens, St. Nicolai, St. Olai, St. Peders, St.

Povls). I *Ribe* er Domkirken ogsaa Sognekirke og med den er der 7 Kirker (Vor Frue Domkirke, Bartholomæi, Clemens, Hellig Gravs, St. Hans, Nikolaj, Peders). I *Slesvig 6* (St. Peders Domkirke, Clemens, Vor Frue, Jakobs, Nikolaj, Trinitatis) samt udenfor Byporten St. Mikkels paa Bjerget. I *Odense 3* (Vor Frue, St. Alban, St. Mikkel), hvortil siden St. Knuds kom. I *Aarhus 3* (St. Nikolaj Domkirke, Vor Frue, og St. Olufs), hvortil siden kom St. Clemens Domkirke.

Denne Oversigt viser, at Viborg indtager en meget anseelig Plads blandt de gamle Stiftsstæder og navnlig da blandt de jyske. Endvidere ses det, at i det væsentlige gaar de samme Helgennavne igen.

Vi maa gaa en Tur rundt til alle 12 Kirker og deres Helligdomme for at faa et Indtryk af det kristne Viborg, hvori den store Bispekirke anbragtes, viet til *vor Frue*.

Vi tager dem for i Bogstavorden efter deres latinske Navnes Form. Bag efter kan Læseren paa de givne Oplysninger finde rundt paa Bykortet og saaledes se sig om i Byen. Man vil da se, at det særlig er *i den nedre By*, at Kirkerne har ligget tæt. Her er det rigtig gamle Viborg. »Hærvejen« fra Aalborg stiledede mod St. Ibs Port, og inden man atter naaede ud ad St. Mikkels Port, havde man i »den østre Algade« passeret 7 af de 12 Kirker. Men der er dog 6 oppe i den øvre By foruden vor Frue Domkirke, da den kom til.

Naar vi har gaaet rundt til dem alle og hørt, hvad Navnene fortæller, har vi tillige faaet et Indtryk af en for os fremmedartet Side af Datidens Kristendom.¹²⁾

St. Botulphi Kirke eller *Bodulfs* laa med sin Kirkegaard i Hjørnet mellem Lille St. Pederstræde og Store St. Pederstræde samt noget af St. Matthiasgade. Terrænet har ved Fald mod Syd dannet en anseelig Kirkebanke. Sognet omtales ca. 1200 (Dipl. Vib. 1). Gullev meddeler, at Kirkens Grundplan kom frem, da Ejeren af Nr. 4 i St. St. Pederstræde i Aaret 1848 nedbrød et Stykke Hus til Gaden. Af en Kampestens Kirkegrund optoges da den søndre Side og østre Ende, en halvrund Apsis. Nordsiden laa formentlig under Naboejendommen. Det kan tilføjes, at for ca. 50 Aar siden ved Om-

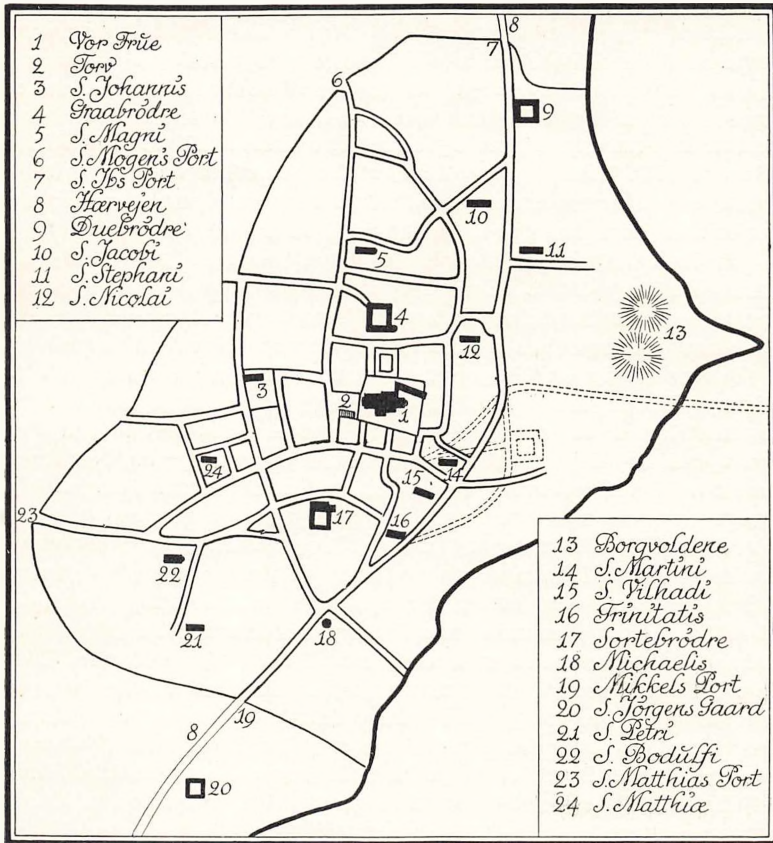
bygning af Nr. 2 fandtes der en Del Skeletter. 1760 blev der optaget en Grund af en stor Bygning, der af Gullev betegnes som parallel med Kirken og vel da maa have været det til Kirken hørende Kloster. Der fandtes ved den Lejlighed en Mængde hugne Sten, som daværende Købmand Rasmus Buch anvendte i sin Ejendom, nu Matthiasgade 50. (Gullev Ant. Medd. 100 samt Manusk. Ursin 27. Medd. af R. Brostrøm).

Klosterets Tilværelse kender vi af Fru Gros Testamente 1268 og tydeligere af, at 1346 gav Tucho Buzcel og hans Hustru Botilde 5 Gaarde og en Mølle til „Nonnerne i salig Botulphi Kloster i Viborg“ (Repert. 2072), og 1461 omtales en Eng ved Langevejle som tilhørende Klosteret. Det maa have været Augustinerinder, thi ogsaa de var i Broderskab med Kapitlet i Lund. Der omtales en Nonne Tova i St. Mariæ og St. Botulfi Kloster i Viborg.¹³⁾ Om en „Søster ved St. Marie i Viborg“ ogsaa skal regnes herhen, faar staa uafgjort. Weeke regner Tova for at være død i Tiden 1200—1230, den anden Søster noget før 1200.¹⁴⁾ Man har fantaseret om, at Augustinerinderne først har været her og saa siden er flyttet over til Asmild. Men det passer Aarstallene slet ikke til. Klosteret var gaaet istaa før Reformationen, Thestrup mener 1490. Kirken nævnes ikke ved Beskatningen 1524. Muligvis var den endnu brandlidt.

St. Bodulf er en østengelsk Helgen, hvis Dyrkelse hos os er Vidnesbyrd om kirkelig Forbindelse med England. Ellers er han ukendt paa Evropas Fastland. Denne Overførelse af hans Dyrkelse maa vel gaa tilbage til Knud den Stores Tid eller maaske tidligere. Det fortælles, at han var oplært i Kristendom i Frankrig og saa kom til England og stiftede et Kloster i Icanhoe, men hvor dette var, er der ingen der ved. Han har sin lange Sygdom med stor Taalmodighed og døde 655. Da Biskop Æthelwold af Winchester fra 961 genrejste Klostrene i Østangel efter de danskes Ødelæggelser, førtes Bodulfs Relikvier til Klostrene Thorney og Ely, men en Del blev i Kongens Eje. De er altsaa blevet spredt, og nogle maa være kommet til Danmark. Han havde Kirke i Viborg, og derfra er han vel kommet til Aalborg. Senere var der ogsaa Alter for ham i Domkirken. Han havde Kirker i Roskilde og Lund og paa Bornholm (Bodelsker, 1429: Botulfskirkesogn). Hans Dag den 17. Juni var Fstedag Middelalderen ud og var Mærkedag. „Faar man ikke Bolsmisse-Væde, da faar man smaa Neg og lave“, eller: „da skal Barnet i Vuggen græde“. I Vestjylland er Navnet blevet Bojles Dag. Men i Folkemunde forskydes det ogsaa til Kvindenavn: „Bodil med Botten tager halve Nyten“.

St. Jacobi, St. Ibs eller *St. Jeps Kirke* maa have ligget i St. Ibsgade. Nederste Ende af nuværende Rosenstræde (fra Nikolajgade) hed tidligere St. Ibs Kirkestræde. Man maa antage, at disse Gade-

navne tilsammen udpeger Beliggenheden. Netop her har Rescn paa sin Bygplan en aaben Plads, som han kalder „Stedet for St. Ibs Kirke“. Paa hans Tid maa Pladsen altsaa endnu have ligget ubebygget og være regnet for en forhenværende Kirkegaard. Gullev fortæller, at han i 1825 har set flere Levninger af Lig paa den om-

Viborg Kirker og Klostre i Middelalderen.

skrevne Plads, og at en Grund, som blev funden der 1796 var af større Dimensioner og løb i Øst og Vest, hvilket ogsaa kunde tyde paa en Kirke, samt at i Aaret 1807 blev der ogsaa opgravet noget af denne Kirkes Grund. I den sidste Menneskealder er der bygget og gravet en Del paa Pladsen uden at man stødte paa Begravelser. Man bliver derfor tvivlraadig og maa afvente kommende Fund, men det er vanskeligt at forkaste Overleveringen. Der findes en Del tarve-

lige Granitkvadre i Stengærder deromkring. Chr. Erichsen fortæller, at Taarnet længe blev staaende, saa at Byens Stormklokke blev op-hængt deri efter St. Hans Kirketaarns Nedbrydelse 1584, og at Borgerne senere ansøgte Christian den Fjerde om at maatte ophænge den i det ene Domkirketaarn, og fik dette tilladt 1613. Papirene herom har ikke været til at finde. Taarnet skulde altsaa først være nedbrudt i Christian den Fjerdes Tid.

Kirken var og blev Sognekirke. Men i Aaret 1284 trak Sognepræsten Peder Mikkelsen sig tilbage, og Sognefolkene tillige med Byens Borgerskab overdrog da Kirken til Johanniterordenen, repræsenteret af Prior Henrik og Antvorskov Kloster, idet de »præsenterede« nævnte Prior og hans Broderskab til at faa Kirken (Repert. 498). Heri ligger altsaa, at Borgerskabet da har haft Patronatsret til denne Kirke. Praktisk vil det sige, at den herefter blev betjent af Korsbrødrene i St. Hans Kloster ved St. Ibs Port.

St. Ib er Apostelen *Jakob*, Johannes' Broder, hvis Martyrød omtales i Apg. 12, 2. Han kaldes gerne »den ældre« (Jacobus major), og man havde en fantastisk Historie om, at han havde faaet sin Grav i Compostela i Galicien i Spaniens Nordvesthjørne.

Det er rigtig en Helgengravhistorie. En Dag i Aaret 813 fik Biskop Theodomiros i Iria Flavia Besøg af en from Eneboer Pelagius. Han fortalte en sælsom Oplevelse. Hans Hytte laa ikke langt fra en Høj, bevokset med tæt Egeskov, og en Nat hørte han ovre fra Egeskoven liflig Sang, og samtidig saa han en klar Stjerne straae lige over det højeste Egetræ. Biskoppen tog selv derud med sine Præster og mange Troende. Man huggede væk i Egekrattet ind til Kæmpeegen og fandt ved dens Fod en Hule muret i Sten med to Buer, hvorunder der stod tre Stenkister ved Siden af et lidet Alter. Den midterste Kiste var større end de andre. Man aabnede den og fandt et Skelet, hvis Hoved var skilt fra Kroppen. I Kisten laa en Pilegrimsstav og en Pergamentrulle, hvorpaa var skrevet: »Her hviler den hellige Jakob, Zebedæus' og Salomes Søn, Apostlen Johannes' Broder. Herodes lod ham dræbe i Jerusalem, men hans Disciple bragte hans Lig over Havet til Iria Flavia i Galicien. Til denne Høj førtes han af en Vogn trukket af Okser, og her begravede hans Disciple ham.«¹⁵⁾

De to andre Stenkister viste sig at gemme Støvet af Apostelens Disciple Athanasius og Theodosius.

Paven anerkendte Fundet, Kongen byggede en Kirke derover. Omkring 1100 tog man fat paa den nuværende vældige Kirke, under hvis Hovedalter i en lille Hvælving Apostelens Kiste vises.

Naturligvis har man faaet udarbejdet Apostelens Levnedshistorie i Overensstemmelse hermed. Og Pilegrimmenes Skare søgte fra fjerne Lande til Graven, thi her var Naadestegn, og her skete store Mirakler. En Menneskealder efter Fundet kæmpede Spani-

erne med Maurerne, og det saa sort ud, men saa viste St. Jakob sig fuldt rustet paa en hvid Ganger og nedlagde egenhændig 70,000 Vantro! Ikke for intet er han Spaniens Patron.

Pilegrimene rustede sig med en Stav og syede en Muslingeskal paa Tøj eller Hat. Stjernebilledet Orions Bælte paa Himlen blev St. Jakobs Stav, og Mælkevejen hed St. Jakobs Vej. I den Grad var det St. Jakob, man skulde til.

Det er Apostelen fra Graven, Santiago de Compostela, der er bygget Kirke for i Viborg. Hans Dag er den 25. Juli. Da skulde han være begravet.

St. Johannis eller *St. Hans Kirke* laa i det nordvestlige Hjørne af det nuværende Nytorv, som til Christian den Fjerdes Hyldning blev lavet af dens Kirkegaard. Pontoppidan har den Efterretning, at denne Kirke var til omkring 1040. Det er meget rimeligt, men man ved ikke, hvor han har dette Aarstal fra. Da Torvet blev omreguleret og brolagt

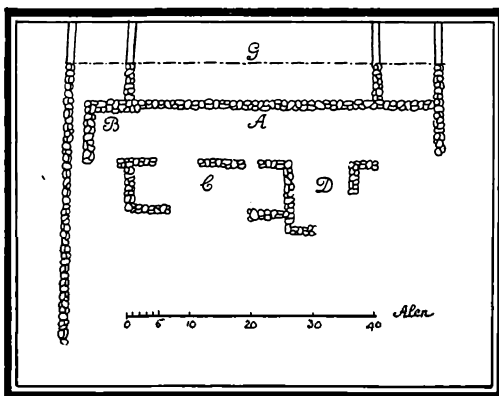
1832, blev Kirkens

Grundvolde synlige.

Dens Nordside laa omtrent ved Stiftamtshusets Forside men gik

længere mod Øst. Den udvendige Længde var 54 Alen og Bredden 10 Alen foruden Taarnet, der i Syd-Nord var 8 Alen og i Øst-Vest 7 Alen. Mod Syd var der i en Længde af 25 Alen og en Bredde af 7 Alen et Slags Sideskib eller Kapel og desuden et større Kapel, 10 Alen paa hver Led. Det ser ud til, at der har været Indgang i Taarnets Vestside. Her laa nemlig en af Fodtrins slidt, lang og bred huggen Sten. Taarnet maa i Middelalderens Slutning have været ret anseligt, da Byens Stormklokke hang deri. Den har jo været Byens højest beliggende Kirke.

Den Johannes, som Kirken var viet til, var utvivlsomt Johannes Døber. Han blev jo halshugget af Herodes, og Herodes begravede hans Hoved i sit Palads, der siden stod som Ruin. Men Aarhundreder derefter aabenbarede Johannes sig i Søvn for den ene af to Jerusalems' Pilegrimme og befalede at opgrave Hovedet. De gjorde det og bragte det i en grov Sæk til Kilikien. Senere kom

St. Hans Kirkes Fundamenter. Gullev.
A Kirkerummet. B Taarn. C Sideskib. D Kapel.
G Stiftamtsgaarden.

det til Konstantinopel men blev bortført af kætterske Munke til Emesa, hvor det var skjult, indtil det 453 opdagedes og blev udstillet. 635 blev det efter Muhammedanernes Erobring af Emesa bragt til Kapadokien eller Armenien og endelig 850 tilbage til Konstantinopel, hvor det endnu 1025 fandtes i Klosteret Studion. Men i Aachen opbevaredes som en kostelig Skat hans Ligklæde.

St. Magni eller *St. Mogens Kirke* laa i St. Mogensgade nordfor, hvor nu Asylet ligger. Den langagtige Kirkegaard gik med sin korte Side ud mod Gaden og laa i den zahrtmannske Ejendom. Langs Sydsiden gik St. Mogens Kirkestræde ned til Nikolajgade. En Gaard norden Kirken omtales 1440.¹⁶⁾ 1476 omtales en »Prior« (Præst) Lauritz Butz. 1500 bekræftede Paven Sognepræsten Peder Christensen ved »St. Magnus Martyrs Sognekirke«, og 1524 træffer vi Christen Nielsen.¹⁷⁾ I Aaret 1788 blev der af Kirkens Fundament opgravet en betydelig Mængde Sten, saavel raa som tilhugne, og man fandt nogle af Kirkens Begravelser. Hundrede Aar senere stødte Gartner Brostrøm paa en Mængde Begravelser. Ifølge Resen havde i Reformationsaarhundredet en Mand ved Navn Simon Bonde opført en Gaard paa Pladsen af Kirkens Kvadersten. Den har vel da været en romansk Kvaderstenskirke.

St. Mogens eller *Magnus* er en syditaliensk Helgen, og Efterretningerne om ham er ikke just klare. Det hedder da, at han var et Fattigmandsbarn fra Trani paa Østkysten af Apulien. Den lille Dreng maatte paa Grund af Forældrenes Fattigdom ud at vogte Faar for Fremmede. Men han sørgede over Forældrenes Fattigdom, og saa mødte en Engel ham og gav ham en større Pengesum, som han glad bragte hjem. Der blev købt 18 Faar, saa nu kunde han vogte sine egne, og det var han god til, for af de 18 blev der 1000. Men med deres Uld gjorde han i al Hemmelighed godt mod Fattigfolk i Trani. Han og hans Forældre var endnu Hedninger, men en Engel aabenbarer sig og fører ham til Biskoppen. Senere bliver han selv Biskop og gør mange Mirakler. Til sidst sender den fortørnede Kejser 30 Soldater ud efter ham. De pisker ham og vil henrette ham, men i nogle Legender ender det saadan, at han beder om først at maatte gaa ind at bede. Det tillades, og da omsider Soldaterne trænger ind, er han død. I deres Harme huggede de Hovedet af ham, saa han alligevel blev Martyr. En endnu kraftigere Forbedring føjer til, at Soldaterne blev saa rasende derover, at de myrdede en hel Mængde andre Kristne. I Kalendarierne i Ribe og Lunds Domkirker finder man til 19. August: Fødselsdag (o: Dødsdag) for St. Magnus eller Sankt Andreas Martyr med hans 2597 Ledsagere.« Det skulde være under Kejser Decius.

Men saa kommer Historierne om hans Relikvier, og de er ikke enige. De foregaar i den Tid, da Saracenerne hærger Syditalien. Saa ved man i *Anagni*, at de Vantro havde kastet de hellige Ben ud af Kirken. Borgere fra Anagni reddede dem, men Helgenen gjorde sig rigtignok tung paa Vejen, saa de slap ikke hjem, inden de havde lovet en ærefuld Plads for ham. Han er sikkert endnu »Anagnis Lys«. 1896 har man der udgivet en Samling latinske Hymner til ham, Angelo Anelli: *Inni latini per l'officio di san Magno vescovo e martire*.

Men i Rom har man ham ogsaa. Tæt bag ved Peterskirken Søjlehal ved Villa Barberini ligger Kirken San Michele e Magno. En Marmortavle forkynder, at her ligger han, og at det var nogle Frisere i Karl den Stores Følge, der paa et Tog mod de Vantro havde faaet fat paa de hellige Ben og vilde bragt dem hjem. Men St. Magnus lader sig ikke saadan slæbe hen, som andre vil. Han gjorde dem det umuligt, hvorfor de maatte bringe hans Ben til St. Michaels Kirke i Rom, og saa blev der oprettet et Gæstehjem, et Hospital, ved Kirken. En Arm tillod Helgenen Friserne at skille fra det øvrige, men den er ogsaa i Rom. Senere er der 1602 lavet en pragtfuld Sølvindfatning, hvori man ser St. Magnus' Hoved med Bispehue.

I Aaret 867 skænkede Pave Nikolaus I Relikvier af St. Magnus til Biskop Liutbert af Münster. Man synes at have tillagt det stor Betydning, at den stærke Helgen saaledes »kom til Sachsen«. Den første Kirke i Brunsvig indvies til ham 1031, og Hertug Ordulf af Sachsen opkaldte sin Søn efter Helgenen. Kirken og senere det til den knyttede Kloster i Kölbigh i Anhalt var viet til St. Stephan og St. Magnus, men efterhaanden træder Stephan i Skyggen, og kun Magnus nævnes. Om den viljestærke Helgens Bedrift her gik der en forfærdelig Historie rundt i alle Lande. Det var i Kædedansens Tid, den vi kalder Folkevisedansen. Der var vist et Danse-raseri. Kirken bekæmpede den Middelalderen ud med Prædikener, der fortalte de forfærdeligste Træk om, hvordan det gik med Mennesker, der endelig vilde choreizare. Da Klosterets Ottesang var forbi Julemorgen 1021, begyndte 15 Mænd og 3 Kvinder at danse paa Kirkegaarden. Præsten sang Morgenmessen, som de burde gaa ind til, men de blev ved at synge og danse. Præsten gik ud at tisse paa dem, men de blev ved. Da udbød han: »Det give Herren, at I ved Guds Magt og hellig Magnus' Fortjenester skal blive saaledes ved Aaret ud! Og de blev ved. En af dem var en Præstedatter. Hendes Morbroder greb hende i Armen for at drage hende bort, men han beholdt en afrykket Arm, og der flød ikke Blod. De blev ved. Da der var gaaet et halvt Aar havde de arbejdet sig i Jorden til Knæerne. Klæder slædes ikke, Negle og Haar voksede ikke. Da Aaret gik ud, var de gaaet i til Livet. Endelig Juledag

kom den hellige Ærkebiskop Herbert af Köln tilstede og hævdede ved Bøn Fortryllesen. De førtes ind for St. Magnus' Alter. Her faldt de om og sov tre Dage og Nætter. En Mand og to af Kvinderne døde straks, og de andre bar Mærker for Livet. St. Magnus er ikke til at spøge med, naar Guds Ære krænkes.

Det er meget muligt, at en tysk Kirkehistoriker har Ret i, at noget er der sket i Kölbigh, men denne fantastiske Form af Historien skyldes vandrende Betlere, Syge eller Simulanter, der vilde skaffe sig Medynk og Almisse ved at fremvise et Brev om, at de gjorde Bod for denne Misgerning og havde været Genstand for denne underfulde Hjælp. Men saaledes løb nu Historien rundt og er gentaget i en Mængde Prædikeøer Middelalderen ud til Skræk og Advarsel.¹⁸⁾

St. Magnus blev meget opkaldt baade i Tyskland og i Norden. Svend Estridsen hed med kirkeligt Navn Magnus, en Søn af ham ligesaa, og Kong Niels, Harald Kesje og Erik Lam har hver en Søn med dette Navn. I den norske og svenske Kongeslægt gentager det sig ogsaa. Den først udnævnte Biskop i Vestervig 1060 hed ogsaa Magnus. Senere hen i Middelalderen var Magnus formentlig ved at glemmes, skønt han optræder blandt de 15 Nødhjælpere.¹⁹⁾ Men der var vistnok Uklarhed over, hvilken Magnus der da mentes, og i Aarhus Breviarium har man paa hans Dag 19. August Tekster, der hentyder til den hellige Hertug Magnus af Orknøerne, henrettet 1115, hvis Dag er den 16. April. I en svensk Legende er Dansehistorien flyttet til Orknøerne.²⁰⁾

Der var Kirker for St. Magnus i Viborg, Lund, Thorhamn i Bleking og Tating i Ejdersted.

S. Martini eller *St. Mortens Kirke* har ligget midt paa den lille Gade, som nu kaldes Skolebakken. Erichsen har vist rigtig fat paa det, naar han skriver: »Dette Sogn begyndtes ved den øverste Gyde fra Domkirken, som kaldes Trang-Trappen, og saa lige Øster paa til Søen med alle de Gaarder og Stræder, som da var udi samme Distrikt.« Husene mellem Domkirken og St. Mathiasgade ses i Middelalderen at have hørt dertil. Søndens om den nuværende Bispegaard gik et Stræde østpaa og førte ned til St. Mortens Kirke. 1787 ved Anlæg af Vejen fandtes en Mængde Menneskeben og en Ligsten, og 1819 ved Kulegravning fandtes et Stykke af Kirkens Fundament. Kirken har efter Gullevs Mening været lille og uden Taarn.

Det ses, at Kirken har ejet en Abildhave søndens for St. Nikolaj Kirke. Efter Nedlæggelsen 1529 er Kirken formodentlig nedbrudt, i al Fald overlod Borgemester og Raad 1552 Sognepræsten ved Sortebrødre Kirke Hr. Morten Hvas et Stykke øde Jord, hvor-

paa St. Mortens Kirke forhen stod, med tilhørende Kirkegaard.²¹⁾ Dog ser det ud, som om Kirkegaarden endnu paa Resens Tid har ligget ubebygget. I Graabrødre Kirkes Taarn var der indmuret et St. Mortens Billede, som sagtens var fra den nedrevne Kirke.²²⁾

St. Martinus er jo er kendt Skikkelse. Født af Officersslægt skulde han være Soldat, og allevegne saa man Billedet af den unge Officer, der skærer sin Kappe midt over for at hjælpe en stakkels Betler i Vinterkulden. Men Natten derefter saa han Jesus ikklødt denne halve Kappe. Saa blev han Munk og indførte Munkelev i Gallien, og endelig blev han Biskop i Tours og døde Aar 400. I sin Grav i Tours blev han rigtig Gravhelgen paa næsten helt hedensk Maade. Ligesom ved de hedenske Herosgrave skulde man sove ved Graven om Natten, og saa gjorde Martin sit Mirakel. Eller man lagde et Tørklæde paa Graven, og saa blev det sendt med Helgenens Kraft i til at gøre Mirakel.

Han var ogsaa højt regnet her i Landet. »Hvo som din Aften vil faste, ham kan ingen Pestilentse ske eller skade, og ej Djævelen skade ham i den sidste Tid«,²³⁾ — hedder det i en dansk Bønnebog. En Nutidslæser tænker vel ved dette paa Mortensgaasen, men man maa huske paa, at »St. Mortens Aften« betyder i den Tids Sprog Dagen den 10. Novbr. indtil Solnedgang. Saa kommer Helligaftenen med Festmaaltid. Men Gaasehistorien kommer nu ikke virkelig St. Morten ved.

St. Matthias Kirke laa paa Hjultorvet, der er dens gamle Kirkegaard, som af Christian III blev givet Byen til Torv. Ved Gravninger 1817 og 1829 blottedes Fundamenterne af Østenden og Nordsiden, og Resten af Grunden 1861, da Hjultorvet blev omreguleret. Længden fra Øst til Vest var 50 Alen og Bredden 15 Alen. Indgangen saas tydelig paa Sydsiden. Der saas intet Taarn. Derimod var der i Vestenden Fundament af to svære Støttestøtter. Der fandtes ikke Tegn paa, at der har været Hvælvinger.

Kirken findes omtalt ved, at den fik Testamentgaver 1304 og 1307, og der kan være Tvivl om, hvorvidt den har været indviet til Apostelen Matthias eller til Evangelisten Matthæus, idet der to Gange staar Matthæus i gamle Papirer, nemlig i to sjællandske Testamenter fra 1304 og 1307 (Erslev, Testamenter fra Danm. Middelalder 52. 58). Baade Tradition og Sandsynlighed taler dog for Matthias.

Dennes Navn er overhovedet kun nævnt een Gang i det nye Testamente, nemlig i Apost. G. 1, 23 f., da han ved Lodkastning valgtes til Apostel. Men Legenden ved god og underfuld Besked. Han prædikede i Galilæa og omvendte mange Jøder men opvakte Yppersteprestens Vrede, og saaledes blev han Martyr i Jerusalem. Det fortælles baade, at han blev stenet, og at han blev halshugget

24. Februar 60. Men Hovedsagen er, at det fortæltes, at Kejser Konstantins Moder Dronning Helene havde fundet hans Grav, som havde været glemmt, og havde givet Levningerne til Patriarken i Antiokia Agricus, som derefter blev Biskop i Trier i Rhinland og begravede St. Matthias i Trier. Men ogsaa her glemtes Stedet, indtil man i Aar 1053 fandt Relikvierne. Kejser Henrik III havde bedt Ærkebiskop Eberhard om noget af St. Matthias til Kejsereens Kirke i Goslar, men Eberhard vidste ikke, hvor Apostelen laa. Da læste han under et Besøg i Rom i en Bog Historien om Helenes Gave, og at Agricus havde begravet de hellige Levninger paa venstre Side af nogle andre Helgener. Der blev saa gravet, og man fandt en Blykiste med Indskrift »St. Matthias apostolus«. Der skete mærkelige og afskrækkende Jertegn, og kun een eneste Præst tillod Apostelen at røre ved sig. Han delte de hellige Ben i tre Dele og nedsatte dem igen, men siden, saa snart Matthias' Navn nævnedes, kom der Draaber af Olie frem paa begge hans Langfingre. 1127, da man byggede Kirken om, fandt man atter Levningerne, og der skete meget større Mirakler.²⁴) Siden er Kirken i Trier til hans Ære. Iøvrigt paastaar man ogsaa i Rom at have ham i Sta. Maria Maggiore.

St. Mikkels Kirke maa være den, som Erichsen ikke ved Navn paa, men kalder Nr. 17, »paa den Sted, som Christen Ladefoged bor i St. Mikkels Gade, 14 Favne fra Søgyden Sønder paa.« Det vil sige i den nuværende Lille St. Mikkelsgade søndre Side omtrent ud for, hvor nuværende Store St. Mikkelsgade (»Søndre Sortebrødrestred«) udmunder, nærmere betegnet Matr. Nr. 377 (Gade Nr. 34, Gullevs Bopæl) og Nr. 378 (Nr. 36 og 38). Gullev beretter om Opgravning af Begravelser. Brandinspektør Hegelund lod i Gaarden udgrave en Grund af Kampesten, der lignede et Kors, og mente, det kunde være Grunden til et Taarn. Stenene solgte han til Byens Vejmølle, som da var under Opførelse. Da der kun er kort ud til den stejle Skrænt, og da Mikkelskirker ofte var Centralkirker eller Rundkirker, kan det spørges, om ikke den korsformede Grund har været af selve Kirken. Tillige fandt han det nederste af et Sandstensbillede (Ursin 29). Senere ved at udgrave til Kælder i Sidebygningen fandtes en Ligkiste med Knogler og en Daggert, som blev købt af en af de Englændere, der var beskæftiget ved Jernbaneanlægget. Ved Omreguleringen af Mikkelsgade 1838 stødte man paa en Grund i Gaden, som formodentlig har været Kirkegaardens Ringmur. En Buesten fra en Dør i Viborg Musæum.

Allerede 1119 blev den af Biskop Eskild annekteret til Domkirken, og 40 Aar senere blev den igen løsnet derfra og gjort til Grundlag for et Hospital for fattige og syge. Det bestod, om end

hensygnende, til det i Reformationen gik op i den større Hospitalsstiftelse, som da indrettedes med Graabrødreklosteret som Grundlag. Ved Hospitalets Stiftelse 1159 skete der en Deling af Kirkens Gods, og det synes at have været ret betydeligt, da Kannikerne forbeholdt sig Byen Menethorp, d. v. s. Mindrup i Tostrup Sogn, Rinds Herred, som da var en Kirkeby. Denne By maa vel da allerede før 1119 have været Bøndergods under Mikkels Kirke.

Den første Forstander (og Sognepræst) var vel Karl, som vi kender 1166. 1440 træffer vi Præsten Peder Matthiesen, der siden var Generalofficial i Viborg Stift, og 1555 solgte Aflad til Hjælp for Kongeriget Cypern. 1498 er Kanniken Jens Christiensen Forstander.

St. Michael er jo ikke noget Menneske men en Engel, een af Ærkeenglene. Efter jødisk Tankegang paa Jesu Tid fungerer han som Ypperstepræst i Guds himmelske Helligdom, det som Hebræerbrevet siger, at Jesus gør (Hebr. 8). Naar særlig han dyrkedes og fik Kirker i Mængde, saa hænger det sammen med, at han i Grunden ogsaa var blevet til en Slags Gravhelgen og særlig tænktes at have med de Døde at gøre. Tilknytningen fandtes vel i en jødisk Apokryf, »Mose Himmelfart«, hvortil der sigtes i Judas Brev 9, at Ærkeenglen Michael havde stridt med Djævelen om Moses Legeme. Nu blander der sig noget ind i Kristendommen fra de hedenske Loge-Religioner, der dyrkede en »filosofisk« Viden. Den pythagoræiske Religions Hovedland, Syditalien, var vistnok en meget frodig Jordbund for den Slags Blandinger. Her blev det jo Alvor med at flytte Skærsildslæren over i Kristendommen. Michael bliver den, der skal tage sig af de Døde, Sjæleføreren ligesom Hermes Psychopompos, der atter gik igen i gnostisk Klædebon slaaet sammen med den ægyptiske Gud Thot som den »trefoldstore Hermes« (Hermes trismegistos), hvorom nogle gnostiske Visdomsbøger handlede. Ogsaa andre af disse Blandingsreligioner havde Guddomme, og for saa vidt kan man ogsaa gerne med Alexander Bugge minde om Mithras. Nok er det, Michael tager sig af de Døde. De Dødes Sjæle faar Herberg den første Nat hos St. Gertrud, den anden hos St. Michael, og tredje Dag sker Afgørelsen til Himmel, Helved eller Skærsild. Ja fra Thot har Michael arvet Vægten, hvorpaa Sjælen vejes, et Billede, som findes i Kalkmalerier i adskillige danske Kirker. Ellers afbildes han ogsaa med Sværdet som den, der kæmper med Dragen (Johs. Aab. 12, 7).

Men at dette medførte Kirkebygninger af en særlig Art, det hænger sammen med en Begivenhed paa Bjerget Monte Gargano i Aaret 491. Naar man efter en gammel Vittighed betegner Italien paa Landkortet som en Støvle, saa er Monte Gargano Sporen over Hælen, en Halvø, der skyder fra Apuliens Østkyst ud i Adriater-

havet. Noget sydligere ligger den under Magnus omtalte Stad Trani og atter noget sydligere Bari med St. Nicolaus.

Der græssede Kvæg ved Monte Gargano, men da Hjorden var dreven hjem, manglede en Tyr, der var slem til at gaa paa egne Veje. Der sendtes Mandskab ud efter den, og den fandtes i en Hule højt oppe paa Bjerget. En af Mandskabet skød en Pil efter den, men Pilen vendte om og traf Skytten. Forfærdede vovede de ikke at gaa ind i Hulen, men man meldte Sagen til Biskoppen, som paabød en tre Dages Faste. Under denne aabenbarede Ærkeengelen Michael sig for Biskoppen og sagde, at Hulen var hans, og at deri skulde der indrettes en Gudstjeneste til Erintring om ham og alle Engle. Biskoppen begav sig i Spidsen for Befolkningen derop og fandt Hulen allerede indrettet til Gudstjeneste. Helligdommen er der endnu paa »Hellig Engels Bjerg« (Monte Santangelo). 55 Trin fører ned til Hulekirken. Begivenheden skal være sket 8. Maj, og paa den Dag fejres St. Michaels Fest her.

Rygtet om Undere for vidt omkring. En ny Aabenbaring af St. Michael mente man at have oplevet under Pest i Rom under Gregor den Store (død 604). Man havde i et Luftsyn den 29. September set Englen over Hadrians Gravmæle stikke Sværdet i Skeden. Han staar der nu som Statue, og Bygningen hedder Engelsborg, og vi fik St. Mikkelsdag den 29. September som en af de store Fester.

Man fik efterhaanden St. Mikkelskirker omkring i Landene. En saadan skal helst ligge paa en Bjergtop, og allerhelst skal der være en Hule. Det har man flere Steder i Norge. I Danmark er Bjerg kun Bakke, men saa søger man en saadan. I Slagelse synes St. Mikkels Kirke at være bygget paa en vældig gammel Kæmpehøj. I Slesvig laa St. Mikkels Kirke lige udenfor Porten, høj og taarnagtig. Man se Billedet af Byen i Braunius' Theatrum urbium, gengivet i Haupt: Bau- und Kunstdenkmäler Schleswig-Holsteins II 280. I Flensborg laa den »paa Bjerget«. Og hvis man i Viborg gaar ned ved Sindssygeanstalten og ser op mod Kirkens Plads, saa er her efter danske Forhold et anseligt St. Mikkelsbjerg.

Iøvrigt tales der uhyre meget om St. Michael i den første Missionstid i Norge og paa Island. Det har vel været ligesaa i Danmark. Man finder ham paa Runestene: »Krist hjælp hans Sjæl, og St. Mikkel« (Tillise paa Lolland, Ny Larsker, Lundhøj og Marevad paa Bornholm).

St. Nikolaj Kirke har ligget i St. Nikolajstræde bag ved det nuværende Arresthus. Kirkegaarden gik ikke helt ned til »den østre Algade« (da St. Villadsgade, nu St. Ibsgade), idet der synes at have været et lille Torv mellem Gaden og Kirkegaarden (R.

Brostrøm). Gullev har i sit Manuskript under Nr. 239 et Kort, der viser Kirke og Kirkegaard, men han kalder den St. Stefans Kirke. Ursin (25) anbringer her St. Ibs Kirke og fortæller, at for 30 Aar siden (1609) blev der her fundet en Grund til en firesidig Bygning, der strakte sig mod Øst og Vest, ligesom og en Del hugne Sten. Vesten for var Kirkegaarden, thi der opgravedes mange Ben af Mennesker (Gullev, Ant. Medd: Lig og Kister). Han gør opmærksom paa, at Resen har her en Plads med en Hegnsmur om. Gullev (Ant. Medd. 101) gentager det samme som gældende St. Stephans Kirke, og der tilføjes: I den tilgrænsende Have søndenfor er der siden fundet Fundamenter, som leder mig til at bestemme Kirkegaardens Omgivelse med en Brandmur. Det kan tilføjes, at paa Kirkens Tomt er der fornylig fundet flere karakteristiske og vel bearbejdede Granitsten, deriblandt et Tympanon, to monolitiske Vinduesbuer og 4 indvendige Apsissten. Man maa altsaa regne med en velbygget romansk Kvaderstenskirke med Apsis. Kirken svarede Skat 1524.

Man forstaa da, at Hans Tavsens som Præst ved Graabrøderkirken fik anvist netop St. Nikolaj Kirkegade til Bolig 1529. Samme Aar fik Mester Christiern Pussell Ejendomsbrev paa et Hus paa St. Nikolaj Kirkegaard med den Jord tværs over Kirkegaarden til den østre Algade, i Bredden saa langt som Huset er.²⁵⁾ Noget dunklere er Bestemmelsen 1440, hvorefter Kapitlets Provst fik Bolig i den tidligere Bispegaard »i St. Nikolaj Sogn i Nærheden af Søen (prope stagnum)«. Det indses ikke, at Sognet kan have gaaet til Søen, saa enten er det en meget omtrentlig Betegnelse affattet i Aarhus: henad Søen til, eller ogsaa at oversætte »ved Dammen«, idet der vistnok under det nuværende Arresthus har været en Dam med Afløb gennem »Munkeslusen« (St. Villadsgade).

St. Nicolaus er den store, store Mirakelmand. Han siges at have været Biskop i Myra i Lykien paa Lilleasiens Sydkyst, men den virkelige historiske Nicolaus er ikke til at skrælle ud af Mirakelhistorierne. Disse har imidlertid fyldt vore Forfædres Sind. Han var da født i Patara, ogsaa i Lykien. Han var saa from fra spædt Barn af, at han om Onsdagen og Fredagen (Fastedagene) ikke vilde die sin Moder. Som voksen bliver han præsteviet af sin Farbrøder, der var Biskop, og sat til at styre et Kloster. Forældrene dør af Pest og han uddeler den store Formue, men saa hemmeligt ved andre, at ingen faar det at vide. En Adelsmand var gaaet i Armod og kunde derfor ikke skaffe sine Døtre ordentligt Ægteskab, hvorfor han vilde, de skulde ernære sig ved Utugt. Men hemmelig kaster Nikolaus en Pung med Guld ind til dem. Saa bliver den ene hæderlig gift, og det gentages til de alle tre er gift. Derfor afbildes han med tre Punge. Da han under en Hungersnød gik

rundt, opdagede han en Mand, der stjal Børn for at slagte dem. Han fandt tre slagtede Drengene i Saltkarret og vakte dem til Live. Det gjaldt at skaffe Brød i Hungersnødens Tid. En Mand paa Sicilien vilde fragte et Kornskib til Spanien. Men i Drømme viste Nicolaus sig for ham for at overtale ham til at sejle til Myra, og han gav ham tre Guldstykker paa Haanden. Manden vaagnede og fandt virkelig Guldstykkerne paa Sengen og sejlede til Myra og genkendte Manden fra Drømmen. Derfor afbildes Nicolaus med tre Mønter. Men især gjorde han Mirakler til Søs. Han gik ombord for at rejse til Ægypten i godt Vejr. Men det var Djævelen imod, og Nicolaus ser ham med et Sværd hugge løs paa Tovværk og Sejl. Han besværges ham bort og belaver Søfolkene paa et forfærdeligt Uvejr. De tror det ikke, men det kommer, og i Forfærdelsen trygler de Nicolaus om Hjælp. Straks stiller han Stormen. Saa skal Skipperen op at reparere det forhuggede Tovværk, men falder ned og slaar sig ihjel. Nicolaus opvækker den døde. Ja paa et Skib i Havsnød paakalder Søfolkene Biskoppen i Myra, skønt de ikke kender ham. Som Skibet er ved at gaa under, viser han sig: »Jeg er ham, som I har kaldt paa; tro paa Gud, hvis Tjener jeg er«. Han tog Roret, besvor Vinden, Uvejret lagde sig, og han forsvandt for deres Øjne. Men de vilde til Myra og takke ham og fandt ham i Kirkens Kor. Men han sagde: »Giv Gud Æren og ikke mig, thi jeg er en Synder og unyttig Tjener. Jeg har igennem Gud reddet eder fra den legemlige Fare og ønsker ogsaa at redde eder af Sjælefare«. Og han sagde hver af dem hans Laster og befalede at skrifte og bedre dem. Er det mærkeligt, at Nikolaus var Søfarendes Helgen, som fik sin Kirke i hver Søstad?

I Aal Kirke ved Varde kan man se alle disse Historier malet,²⁶⁾ og saadan har de maaske ogsaa været at se i St. Nikolaj i Viborg.

I Kirken i Myra laa den hellige Mands Lig, og ud af Kisten flød en hellig vellugtende Olie, hvorved der skete Mirakler rundt om i Verden. Naturligvis var han særlig berømt i Østerland, men Myra laa kun en Mil fra Strand og Hav, saa han blev kendt i Vesterland senest omkring Aar 1000. Allerede ved dette Tidspunkt er Klosteret Burtscheid i Belgien viet til ham, og Biskop Reginald af Eichstät, død 911, forfattede hans Levnede paa Vers. Hans Kirke i Viborg kan derfor vel være af anselig Ælde. Omkring 1060 opkaldte Svend Estridsen sin Søn efter denne Helgen.

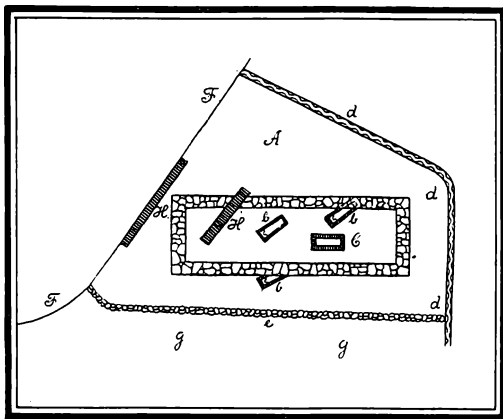
Dette bemærkes, fordi det maa siges, at efter 1087 kom rigtig denne Helgens Tid i Vesterland. Historien er saa uendelig betegnende for Datidens Religiositet, at vi tager den med. Det gælder et Foretagende af den gode Stad Bari paa Syditaliens Østkyst i Aaret 1087. Der afgik tre Skibe med Korn til Antiokia, hvor det for Kommunen Baris Regning skulde omsættes mod østerlandske Produkter. Der var ialt 60 Personer med Skibene, hvoraf 12 var frem-

mede Passagerer. Myra var erobret af Tyrkerne, vistnok Aaret før, og efter Fremstillingen havde de forjaget Byens Befolkning. De rejsende passerede jo Myra og skikkede en Pilegrim derop, men han kom tilbage og fortalte, at der var fuldt af Tyrker, som var kommet sammen til Begravelse af Borgkommandanten. De skyndte sig da videre til Antiokia, hvor de traf nogle Venetianere, der røbede, at de havde udrustet sig til at bortføre den hellige Nicolaus fra hans Gravkirke i Myra. Barenserne skyndte sig da at komme i Forvejen, slap ind i Kirken, truede med draget Sværd et Par tiistedeværende Munke til at tie stille, brød gennem Gulvet og kom til vistnok en Marmorsarkofag, som de slog i Stykker. Og en sød Vellugt og en stor Mængde flydende Vædske var dem Vidnesbyrd om, at de havde fundet det rigtige. (Paa Grund af lav Beliggenhed staar der forresten gerne Vand i Kirken). Den mest paagaende, en ung Mand ved Navn Matthæus, traadte ned deri og søgte rundt, saa han blev gennemvaad, men fandt da de hellige Knogler og ogsaa Hovedskallen. I en Hast pakkedes Byttet ind, og man ilede til Skibet og sejlede af. Noget længere fremme fik de dog Modvind, saa de begyndte at tvivle, om det var de rigtige Ben, de havde faaet med, eller om Helgenen maaske ikke tillod Bortførelsen. Men saa kom det da frem, at de forskellige havde sikret sig Smaadele af Relikvierne. De lagde dem sammen i den fælles Æske, og saa fik de bliden Bør og landede en fem Mils Vej sønden for Bari, hvorfra de fik sendt Bud hjem om, hvad de kom med. Saa blev der Modtagelse. Søndag Morgen 9. Maj ankrede de i Baris Havn, men flere Timer tvistedes man først om, hvor Relikvierne skulde føres hen. Sømændene havde gjort Løfte om en særlig Kirke, men flere af Borgerne holdt paa Domkirken. Det klaredes med, at Abbed Elias tilbød foreløbig at huse dem, indtil Enighed kunde opnaas. Om Mandagen kom Biskoppen hjem, og han holdt ogsaa paa Domkirken. Men Søfolkene fik et Opløb i Stand, som kostede to unge Mennesker Livet, og saa bragte de Tirsdag Morgen Kl. 10 den dyrebare Skat ad en skjult Dør bort fra Klosteret og op i Slotskapellet. Studene løb løbsk med Vognen, men standsede dog ved Stranden, hvilket toges til Tegn paa, at her vilde Helgenen have sin Kirke bygget. Abbed Elias blev atter Værge for Skatten og fik betroet at lede Opførelsen af den nye Kirke, som der var strømmet Gaver ind til. 1089 kunde Krypten indvies og selve Pave Urban II kom og gjorde det. St. Nicolaus nedsattes deri, hvor hans Skrin endnu er i en Hvælving under et Sølvalter. Og stadig fortælles der, at der strømmer undergørende Olie ud af Kisten (Manna di Bari). Over Krypten rejste sig i Løbet af det næste Aarhundrede en Overkirke, som indviedes 1199. Den store Erhvervelse rygtedes vidt omkring, saa der straks var Forsøg paa atter at bortføre Dele af St. Nicolaus fra Bari.²⁷⁾ Der erhvervedes dog ogsaa Smaadele paa lovlig Maade.

Vi har solidt overleveret, at ogsaa Kong Erik Ejegod valfartede til Bari, og naar Saxo fortæller, at han til Kirken i sin Fødeby Slangerup »overførte med Nicolaus's allerhelligste Ben et Stykke af det hellige Kors«, saa er Relikvien vel erhvervet paa dette Besøg i Bari.

Ejendommeligt nok holder Munkene i Myra endnu paa, at de stadig har Nicolaus Thavmaturgos (Undergørerens).

St. Peders Kirke laa paa Østsiden af Lille St. Pederstræde ved Villa Tatoi. Efter 1700 var der endnu betydelige Ruiner. I Som-

St. Peders Kirke. Gullev.

meren 1861 fremkom ved Gravning en Del Fundamenter. Efter Gullev var der mange Tufsten iblandt, hvormed han vel mener Fraadsten. Der var dog ogsaa mange Kampesten. Ved Afgravning i 1870 blottedes Fundamenterne helt. Kirkens Længde var ca. 60 Alen og Bredden $11\frac{1}{2}$ Alen udvendig. Der var en Del Grave opsatte af Granitflækker, brolagte i Bunden og dækkede med Granit i tynde Flader samt med særlig Plads til Hovedet, altsaa fra romansk Tid. Deres Længderetning afveg en Del fra Kirkens, idet de viste Sydvest-Nordøst. De vidner utvivlsomt om en ældre Kirke, der var ligeledes orienteret. Derimod var der i Kirkegulvet en Teglstensgrav i samme Retning som Kirken.

En Sognepræst Nicolaus var ved Kirkemødet i Lyon 1275 med til at slutte Forlig mellem Kapitlet og Vidskøl Kloster om et Kapel paa Læsø (Pont. Ann. I 737, slgn. Dipl. Vib. Nr. 8). 1499 nævnes som Sognepræst Lago (Dipl. Vib. Nr. 155).

Efter at den 1529 var ophørt at være Sognekirke, overlod Frederik I Hr. Mogens Gøye Kronens Rettighed i den. Hans Arvinger overlod disse Rettigheder til Herman Skeel, der igen overlod dem til Iver Juel til Stubbergaard, hvis Enke Fru Mette Munk besad dem 1562 (Kanc. Brevb. 21. Aug. 1562).

St. Peter er jo Apostlen, der i de Tider fremfor nogen anden var Gravhelgen i Rom. St. Peters Grav har bygget Pavens Trone op meget mere end Skriftstederne om Apostelen Peter.

St. Stephans Kirke er omtalt 1351, 1371 og 1378, medens den ikke

er nævnt i Landehjælpen 1524. Efter Erichsen laa den i St. Ibsgade lige vesten for Borgevold ved en Eng af Navn Sct. Stephans Eng-Maie. Pladsen maa være den, hvor Ursin (24) anbringer St. Nikolaj Kirke, nemlig paa det nordre Hjørne af Søvej og St. Ibsgade. Gullev følger ham Ant. Medd. 102. 1798 stødte Arbejdere ved Gravning efter Sten paa Kirkens sydlige Grundvold i en Længde af 30 Alen. Der fandtes ogsaa Grave, deriblandt een, omsat med Kampesten. 1822 kom man ved Kulegravning til flere Lig og Kister, og man fandt Fortsættelsen af Kirken, der dog gik ind under Huset paa Pladsen. I Haven finder man stadig Spor af Kirkegaarden. Ursin omtaler fra Gravningen 1790 »en Grav, omsat med Kampesten«. Denne stødte man paa for nogle Aar siden, vistnok et Stenalder-Gravkammer, som vel maa have hørt til en Høj, der har ligget paa Kirkegaarden.

Nedenfor ud mod Søen laa St. Stephans Eng-Maje.

Ogsaa Stefan er Gravhelgen. Historien gik, at han vel blev hæderlig begravet (Apg. 8, 2), men onde Jøder listede sig til at opgrave hans og Gamaliels Lig og kaste dem i en Sump kort derfra. Da sker det i December 415, at Gamaliel aabenbarer sig i Drømme eller Halvvaagenhed for Præsten Lucianus i Kaphar Gamala og byder ham gaa til Biskop Johannes om at opgrave de hellige Legemer. Det skete, og der blev bygget en Helligdom derfor. Lucianus skrev selv en Beretning. En Mand fra Bracara (Braga i Galicien i Spanien) fik nogle Stykker med, men han naaede ikke længere end til Minorca med dem. Her vakte de en mægtig religiøs Bevægelse. Det kom til Gadekampe mellem Kristne og Jøder, men der skete ogsaa en stor Jødeomvendelse derved, og derom skrev Biskop Severus af Minorca et meget læst Skrift.²⁸) Augustin skaffede sig ogsaa Relikvier til Nordafrika, og han skriver ivrigt om, hvordan Gud saaledes giver sig Vidnesbyrd ved hans Helliges genfundne Levninger. Det er bl. a. i det meget læste Skrift »Om Guds Stat« 22, 8, hvor der er en Masse Fortællinger om Mirakler derved.

Domkirken i Metz var indviet til St. Stefan, og i Magdeburg, Halberstadt og Wien grundlagde man Stefansdomkirker. I Aaret 799 kom Pave Leo III landflygtig til Karl den Store for at søge Hjælp. Som Gave til Kongen havde han medtaget Relikvier af St. Stephan. I Paderborn havde Karl netop en ny Kirke blandt Sachserne under Bygning i Stedet for en afbrændt, og han lod Paven indvie dens Alter og der nedlægge Martyrens Relikvier.

Sanctæ Trinitatis eller *Drottens Kirke* omtales ca. 1200. 1524 stod Kirken i Restance med Skat, og 1527 var Laust Kedelsmed Væрге og udbetalte 15 Mark Penge i Skat til Frederik I. 1552 gav Kongen Ærkedegn Mester Anders Skovgaard St. Drottens Kirke med Kalk, Sten og Tømmer, som derpaa findes, sammeledes Kirkegaarden.

Erichsen siger, at den laa »østen for Leonis Kilde, der som Rektor Schive bor«, hvilket vel vil sige i Hjørnet mellem Leonisgade og Riddergade, omtrent hvor nu Søndersogns Præstegaard er. Gullev ved intet om Bygningsspor.

Titelen synes at føre os tilbage til den ældste kirkebyggende Tid i Danmark og til engelsk Paavirkning. Den os ukendte Kong Frode havde bygget en Trinitatis Kirke i Aarhus, Harald Blaataand stiftede en saadan i Roskilde. Ogsaa gamle Sogne i Lund og Slesvig har denne Titel. I England sagde man i det daglige Kristkirke, hvor det officielt hed Trinitatis. Svarende hertil sagde man paa Dansk ikke Trefoldigheds men Drottens (Ellen Jørgensen, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 77 f.).

St. Villads Kirke har ligget bag ved den nuværende Generalkommando ned mod nuværende Riddergade. Her gik et St. Villads Kirkestræde ned som en Fortsættelse af St. Matthiasgade med noget sydlig Drejning og Stykket af den østre Algade fra Søgyden (Stefans Kirke) til Lones Stræde (Drottens Kirke) hed St. Villadsgade. Den hele Strækning var ubebygget efter Viborgs Brand og blev i Aaret 1787 afhændet til Regimentskvartermester Bøggild for 12 Rigsdaler. Han nedlagde det daværende øde Villadsstræde. Den har været en Kvaderstenskirk, thi omtrent 1694 blev her fremdraget over 200 »meget kostelige hugne Sten, hvoraf en Del vare to til tre Alen lange«, og som solgtes til Opførelsen af Sortebrødre Kirkes Taarn.²⁹⁾ Ved senere Planeringer i Justitsraad Neckelmans Tid er der ifølge Gullev fundet tydelige Spor af Kirken.

Kirken nævnes ca. 1200, og Hvitfeld vil vide, at Erik Menved 1313 byggede et Slot ved Siden af den. Pladsen ved Siden af Kirken kaldtes iøvrigt i ældre Tid Slyngborg.

St. Villads, Willehad, Vilhadus, er en Angelsachser, der drog ud som Missionær til Friserne, men af Karl den Store kaldtes til Missionær blandt de overvundne Sachser og blev 787 den første Biskop i Bremen, men døde 789. Senere blev jo Ansgar en af hans Efterfølgere. Han flyttede Willehads Grav, han nævner ham liggende i en Confessio. Fra Pintsetid 860 begynde der at ske Mirakler ved Graven. Ansgar forfattede en Beskrivelse af 34 saadanne Mirakler, der findes som Tillæg til den Levnedsskildring af Willehad, som muligvis ogsaa er forfattet af Ansgar.

Det er ikke saa mærkeligt, at noget af St. Willehad har kunnet skaffes til Viborg, især naar man betænker Odinkars, Vals og Heriberts stærke Forbindelse med Bremen. Der brændte 1726 i Domkirken et St. Villads Skrin, som man tænker sig flyttet her hen efter Villadskirkens Nedbrydelse. Dog havde Domkirken ogsaa en Relikvie af ham, og det har snarere været denne.

Ogsaa udenfor Byens to Hovedporte laa der Kapeller, der maa være blevet tii som Andagtssteder af særlig Grund eller med særligt Formaal.

Udenfor St. Ibs Port ved den store Hovedvej nordpaa laa *St. Laurentii Kapel*, som nylig er blevet udgravet. Det har været viet til den meget kendte og meget dyrkede Helgen Diakonen Laurentius (Laust), der blev Martyr i Rom 258 i den valerianske Forfølgelse. Muligvis har der været en Smule Beboere derude, som har kunnet betjenes i dette Kapel, der dog ikke havde særskilt Sogn.

Ved Kongebrev 2. Okt. 1528 fik Vikaren Hr. Jens Nielsen, der rejste med Regnskab for Biskop Jørgen Friis, Kapellet med dets Kirkegaard for Livstid.³⁰⁾

Et godt Stykke udenfor Mikkelsport laa *Jerusalems Kapel* paa en Bakke ved Hærvejen, som endnu huskes under Navnet Kapelbakken. Terrænet er nu voldsomt omformet. Pletten er vist der, hvor nu Vejen fra Finderup gaar gennem en Viadukt under Jernbanen, og muligvis gaar Banelegemet nu hen derover. Navnet paa Kapellet kendes kun fra, at Raadmand Morten Hegelund 1542 fik kongelig Bevilling til at nedbryde og bruge »den forfalden Kapel kaldendes Jerusalems Kapel«, hvad iøvrigt paadrog ham en Stævning 1545.³¹⁾ Det maa ikke forveksles med St. Jørgens Hospital og det dertil hørende Kapel, der laa umiddelbart udenfor Mikkelsport og var en Stiftelse for Spedalske, og siden i lange Tider en Fattigkirkegaard.

Navnet Jerusalems Kapel er interessant. Det hænger sammen med Ærbødigheden for det hellige Lands Helligdomme. Hjemvendte Pilegrime førte Maal og Grundplan af den hellige Gravs Kirke med sig hjem og byggede Hellig Gravs Kirker. Der fandtes en saadan i Ribe som Sognekirke. Men der kunde vel ogsaa være mindre Efterligninger som Bedehuse. Saaledes ser vi i Aaret 1076 Biskop Herman af Metz komme at besøge sin gode Ven Abbed Theodorik i St. Huberts Kloster i Ardennerne, og Abbeden faar Biskoppen til at indvie »et Bedehus, som kaldes »ved hellig Jerusalem«, fordi det er anlagt ligesom Herrens Grav og viser selvsammes Udseende for de troendes Andagt.«³²⁾ Man skal vel tænke sig, at her har foreligget noget lignende, d. v. s. en Rundbygning, formodentlig i meget beskeden Form. Men for Pilegrime, der drog ad Pilegrimsvejen sydpaa fra Viborg, var Kapellet dog en talende Mindelse om det fjerne Maal.

Det er en sælsom Billedbog, der oplader sig for os ved en saadan Helligdomsvandring gennem det gamle Viborg. Vi føler os fremmede overfor alle disse Fantasier og Virkeligheder angaaende Helgener og Helgenben. Men vi

maa ogsaa passe paa, at vi ikke faar alle disse mærkelige Sager ud af deres rette Sammenhæng. Paa os virker de jo rent ud sagt som Nyheder, noget glemt, der drages frem. Men alle disse Bygninger var *Kirker*, byggede for den Herre Krist og hans himmelske Fader. St. Jakob og St. Magnus og St. Stefan havde blot faaet Lov at pryde *Guds* Hus. Kun i *Jesu* Navn var de noget. Og Gudstjenesten var den hellige Messe efter Herrens Bud. Helgenvæsenet er et Indslag fra det fromme Hedenskab. Almuemeninger havde sejret over Theologers og Præsters bedre kristelige Oplysning. De var gaaet ind i de Kristnes Bevidsthed som Virkelighed, og saa søgte de at faa *kristelig* Sammenhæng i det hele, saa godt det var muligt. Den hedenske Gravheros havde Magten af sig selv. Den kristne Helgen var kun noget af *Guds* Naade, og man fastholdt, at det var Gud, der gjorde Undere ved sin trofaste Tjeners Grav eller paa Martyrens Bøn.

Vi har gjort op med en hel Mængde af alt dette. Men naar vi opdager, hvad mange af den Tids Mennesker kunde vove i Tro eller gøre for deres Tros Skyld, saa bliver vi ærbødige og forstaar, at gode Kristne kan have mange underlige og gale Meninger og endda være gode Kristne, fordi det alt forener sig i Jesus Kristus og i Guds Naade i ham.

Helgenhistorien var simpelthen for den Tids Mennesker *den kristne Kirkes Historie*, — Historien om, hvordan Gud havde sejret i sine hellige Vidner.³³) Vi har jo opdaget, at der er noget i Vejen med mange af disse Historiers Soliditet. Det vidste de ikke i gamle Dage. Vi er ogsaa klar over, at det er et meget ensidigt Udvalg af Kirkens Historie. Men der er skrevet og fortalt megen Kirkehistorie, der er lige saa ensidig til den anden Side, og som ikke har indeholdt det mægtige Kald til Efterfølgelse og det varme Vidnesbyrd om, hvordan Gud er med sin Menighed alle Dage indtil Tidsalderens Fuldendelse.

Ja Helgenlegenden har tjent til mere. Da den rigtig var bleven fortalt og gentaget og brugt til Eksempel i Forkyndelsen, tjente den til at lære de haarde Sind, at det Store

for Gud er Ydmyghed og Vilje til at tjene, er at lide uden at slaa igen, at dømme sig selv, — alt dette, som de i Begyndelsen ikke engang kunde faa fat paa hos hvide Krist, og som sikkert fra først af har gjort Helgenskaren til et for dem ubegribeligt Folkefærd. Nu tjente dette Folkefærd til at gøre det forstaaeligt, at ogsaa Jesus er sagtmodig og ydmyg af Hjertet. I det hele blev Helgenhistorierne Midlet til at indprente kristelig Tankegang. Det maa ganske vist tilføjes, at heri var der navnlig i de østerlandske Legender indblandet meget, som ikke var af kristelig Herkomst men stammede fra Hellenismens fromme Hedskab, fra pythagoræiske og gnostiske Sekter med deres Angst for alt legemligt og deres Afholdenhedsregler for at undgaa en ulykkesvanger Sjølevandring. Disse Mennesker vilde jo allerede i Aposteltiden have deres Levregler paalagt Menigheden og »byde, at man ikke maa gifte sig, og at man skal afholde sig fra Spiser, hvilke Gud har skabt til at nydes med Taksigelse« (1. Tim. 4, 3). Der kom meget forskruet ud af dette, men vi bedre oplyste kan dog ofte ydmyges ved at se, hvad kristne Mennesker i Middelalderen lærte i denne Lydighedens Skole.

AUGUSTINERKORHERRERNE I DET NYE STIFT

Ved Beskikkelsen af Biskop *Heribert* 1060 var det nye Viborg Stift blevet til. Vi ved slet ikke mere om denne Mand. Formodentlig var han Tysker. Navnet kan passe dertil (moderne Herbert). Han er død den 8. April. Saaledes er han opført i Lunds Domkirkes Dødebog i Kraft af Broderskab. Men Aarstallet faar vi ikke at vide. Dog maa vel Kannikesamfundet i Lund have bestaaet inden hans Død, og det er næppe begyndt før 1085. Der er en Efterretning om, at den danske Kongesøn Svend deltog i det første Korstog, ledsaget af to Biskopper. De faldt ved Ferme 1097. Der er jo en Mulighed for, at Heribert kunde være en af dem. I Aaret 1112 lod Greverne af Stade tre danske Biskopper drukne i Elben og tog deres Guld.³⁴) Den ene kan meget vel have været af Viborg, men det maa dog saa have været Heriberts Eftermand. Formodentlig skal han slet ikke sættes i Forbindelse med nogen af disse Katastrofer, da Dødebogen i Lund vel havde ladet en Bemærkning falde om en saa martyragtig Dødsmaade. Men det er rimeligt, at han har oplevet Knud den Helliges Tid og været med til sammen med ham at bygge paa Stiftelsen i Viborg.

Viborg havde været Bispestad før det nye Stift afgrænsedes. Det vil vel sige, at een af Kirkerne har fungeret som Bispekirke. Der har maaske ogsaa været forsøgt med et Samliv i Fællesskab af Stiftsstadens Sognepræster, et *Kapitel*. Det hørte jo til som det rigtige efter Ti-

dens Tankegang, men stødte tydeligt nok ogsaa an mod den anden Tankegang, saa at det blev ved kæmpende Tiløb, indtil endelig et kraftigt Indgreb for en Tid stiftede noget blivende.

Munkevæsenet var oprindelig en bevidst Modsætning til Menighedslivet, egentlig en Flugt fra Kirken. Kirken og dens Tjenere var følgelig netop ikke Munke. Men det Liv i Verdensflugt og Forsagelse og Andagt, som Munkene førte, virkede med Idealets Magt paa dem i Menigheden. Biskop og Præster var dengang samlede i Bispebyen ved Hovedkirken. De havde fælles Gudstjenester. Det var i den klosterbegeistrede Tid ikke noget stort Skridt at gaa videre til fælles Bolig. Ambrosius omtaler, at en Biskop Eusebius i Vercelli i Norditalien havde forsøgt saaledes at forene de to modsigende Ting »at leve i Staden og følge Munkeskik«.

Det blev imidlertid Augustin, der foretog noget, der kom til at virke gennem Aarhundreder. Ved Milano havde han lavet et klosterligt Samliv med sine Venner og fortsatte med det i Hjemmet i Afrika. De fulgte med ham til Hippo, og da han blev Biskop her, forlangte han, at Byens Præster skulde gøre ligesaa. Han indrettede, hvad hans Biograf kaldte »et Munkesamfund indenfor Menigheden«, en Benævnelse, hvis Selvmodsigelse den Tid følte. Det er Vidnesbyrd om en Biskops Myndighed dengang, at Augustin kunde gennemtrumfe det. Om en Klerk ikke vilde flytte hen og leve i dette Fællesskab, saa blev han strøgen af Klerus. At indtræde i Klerus betød for ham et Løfte om en saadan Levevis. »Man maa paaberaabe sig 1000 Kirkemøder imod mig — hvor jeg er Biskop, kan en saadan ikke være Præst!« Han er altsaa klar over, at han indfører noget nyt, men han er vis paa, at saadan bør det være.

Da Augustin døde 430, belejrede Vandalerne hans Bispesad. De blev snart Nordafrikas Herrer, og den kirkelige Udvikling gik istaa. Vi ved intet om, at Augustins Ordning efterlignedes, men man læste om den i hans Skrifter og i Possidius's Levnedsskildring af ham. Og Au-

gustins Skrifter læstes og virkede paa Sindene. Selv om det ikke gik saadan til derhjemme, saa burde det dog egentlig være saa. Det ser ud, som om der i Spanien har været en Del af den Slags, endog i Landsbyer. Men udenfor Spanien har der næppe været noget.³⁵⁾

Det blev en Biskop i Metz, *Hrodegang* (Chrodegang, Ruotgang, 742—766), som genoptog Augustins Skik.³⁶⁾ Han var alvorlig grebet af Tanken om, at kunde Præstetjenesten ikke blive saa god, som den burde være, saa skulde den i al Fald være saa god, som den kunde blive. Han indførte derfor et klosterligt Samliv for Præsterne ved St. Stefans Domkirke i Metz. Han var overbevist om, at saadan havde det været i Apostlenes Tid. Det er Benediktinernes Munkeregel, som gennemgaaende har afgivet Forbilledet for *Hrodegangs Regel*. Præsterne skal bo sammen i Fællesskab, og deres Bolig kaldes et Kloster. De sover som Benediktinerne i en fælles Sovesal, hvor hver har sin Seng, men en ung skal have sin Seng ved Siden af en gammel. De spiser sammen, men rigtignok med omhyggelig Adskillelse, saa at de forskellige Vielsesgrader hver har sit Bord. De arbejder saa vidt muligt sammen, men naturligvis kan Præster ikke som Benediktinermunke spærres inde. De maa kunne slippe ud i Menigheden en Gang imellem. De skulde ogsaa som Munke have Ejendomsfællesskab, men det klares dog paa den Maade, at de skal give deres Ejendom til Domkirken ved Gavebrev, og saa faar de Lov at have en Brugsret derover paa Livstid. Som Munkene skal de overholde de 7 kanoniske Bedetider Døgnet igennem i Kirkens Kannikekor med Psalterlæsning og Hymner. Og saa skal de samles til »Kapitel«, en »Generalforsamling« hver Morgen, hvor der læses op af Regelen og af andre Forskrifter, og Dagens Gerning tilrettelægges. Til dette Kapitel forlangte Hrodegang at Præsterne ved Bispestadens andre Kirker ogsaa skulde møde. I Stedet for Abbeden hos Munkene staar her Biskoppen, og ham har Hrodegang gjort meget mere enevældig, end Abbeden var i Benediktinerklosteret. Biskoppen udnævnte

iøvrigt gerne en Forstander (Primicerius, Præpositus), som ogsaa var enevældig nedad.

Dette var noget nyt, men det var i Tidens Aand. Det hørte med i Karl den Stores (768—814) Reformprogram angaaende Gejstligheden, og hans Søn Ludvig den Fromme (814—840) var endnu ivrigere dermed. Og Ludvig var ganske anderledes end Faderen Munkenes Mand. Han kunde føle og tænke med dem i deres Higen efter at forsage alt for Kristi Skyld. Karl var den praktiske Politiker, som brugte Klostrene, ofte imod deres Bestemmelse. Han vilde have dem til at være Undervisningsanstalter, hvad de netop ikke maatte være. Han vilde helst ikke have for mange af dem, og han kunde nok tænke sig dem under flere forskellige Regeler.

Men der var opstaaet en Mand, hvem Ludvig kunde bruge, *Benedikt af Aniane*. Egentlig hed han Witiza og var Søn af en gotisk Greve i Kongens Tjeneste. Men Helliglegendens Ideal havde grebet den unge Mand. I al Hemmelighed nægtede han sig ved Hoffet Søvn og Mad. I Livsfare i det italienske Felttog 773, da han reddede sin Broder fra at drukne, aflagde han Løfte om at forsage Verden og gik saa ind i et Kloster. Han fastede og vaagede og lagde sig efter de strengeste og hæsligste Tjenester, men der var ikke strengt nok. Efter 5—6 Aars Forløb vendte han tilbage til sine fædrene Godser i Sydfrankrig og grundlagde her ved Bækken Aniane en »Celle«, hvori det for Alvor gik strengt til i den største Armod. Men den, der stiller strenge Fordringer, faar altid Følgeskab, og der blev snart en Del Brødre. Der maatte bygges større Kloster. Men det skulde være med Straatag og med bare Vægge af stampet Ler. I Kirken maatte Nadvertilbehøret kun være af Træ, og Messeklæderne maatte ikke være af Silke. Men da der tredje Gang skulde bygges, slog han om (kort før 792): en pragtfuld Kirke med Tilbehør af ødsel Kostbarhed, et Kloster med Korsgange af Marmorsøjler. Man forstaar ikke rigtig Sammenhængen, da han vist egentlig beholdt sine oprindelige Idealer.

Da Ludvig blev Kejser, blev denne Mand kaldt bort fra sin afsides Udkant og fik et nyt Kloster i Nærheden af Aachen. Han skulde være Kejserens højre Haand til at reformere Klostre og Gejstlighed. I August 816 samledes i Aachen en Forsamling af Prælater, der skulde overveje Reformen i Klostre og Kannikesamfund.

For Klostrene kom det til at bestaa i, at Benedikts Regel skulde paalægges alle Klostre. I Sommeren 817 sammenkaldtes Abbederne fra hele Riget til en anden Behandling af Sagen, og Beslutningen blev affattet og stadfæstet under 10. Juli 817. Det er betegnende, at det nu forbødes Klostrene at holde Skole for andre end klostergivne. Det er lige mod Karl den Store.

Reformen af det kanoniske Liv indlededes med en Tale af Kongen til Biskopperne, der gik ud paa, at Klerkenes Levned trængte haardt til en Reform, og hans Tanke var nu, at der af Kirkefædres Skrifter og Kirkemøders Beslutninger skulde laves en Samling af Steder, som kunde give den rette Anvisning og Regel for Gejstliges Liv.

Man kan se, at Biskopperne har været noget forbeholdne i at anerkende Kejserens stærke Ord om, hvor slemt det var, men de gik da med til Reformen, og det vil vist sige til Anerkendelse af en Bog, *Aachener-Regelen*, som Kejseren havde ladet udarbejde. Hvem der har gjort Arbejdet, er usikkert. En gammel Overlevering nævner den da bekendte kirkelige Forfatter Amalarius af Metz. En moderne Forsker har henledt Opmærksomheden paa Abbed Ansegis af St. Vandrille, men Benedikt af Anianes nyeste Biograf mener, at han er Forfatteren eller i al Fald staar bagved. Det sidste i det mindste passer nok.³⁷⁾

Samtidig affattedes og vedtoges der en Regel for Kanonisser, de kvindelige klosteragtige S sammenslutninger ved visse Kirker.

Aachener-Regelen er en vidtløftig Bog, hvori den første Afdeling bestaar af lange Stykker af Kirkefædre, der udtaler sig om Præstetjeneste og Præstegerning i Almindelighed. Og saa er der en hel Del Forskrifter og Regler.

Der er ialt 145 Kapitler. Hrodegangs Regel var for Bispekirker. I Aachener-Regelen er der egentlig tænkt paa alle Kirker, hvorved der er Gejstlighed nok til at danne Samfund. Og saa er Regelen i visse Henseender gjort strengere, mere klosterlig. F. Eks. maa disse Præster (Sognepræster!) ikke gaa ud af Klosteret uden Tilladelse og kun med kort Frist. Der indføres Haandarbejde. Paa andre Punkter mildner den. Man maa have egen Ejendom, og man maa have egen Bolig indenfor Klosteret (Kap. 120).

Kejser Ludvigs Reformer kom naturligvis noget længere end paa Papiret. Der sattes endda stor Kraft paa lige straks. Regelen blev udsendt til samtlige Ærkebiskopper med Besked om, at Ordningen skulde være gennemført i alle Stiftelser i Løbet af et Aar. Kejseren skænkede de fornødne Byggegrunde i Byerne. Det gik nu alligevel ikke altid igennem. Og hvor det ordnedes, blev det ikke altid ved at bestaa. Men Kravet og Forbilledet var der dog stadig og havde Magt over Sindene.

Vi kan se efter i det for Danmark saa vigtige Bremen og Hamburg. Her fortæller Adam, at Ansgar i Bremen indrettede et Samliv af Mænd i Kannikedragt, men levende efter Munkeregel. Unwan (1013—1029) forandrede Munkeregelen til en Kannikeregel, men først Libentius (1029—1032) synes at have ordnet nogle enkelte Bispisninger af Brødrene, og han maa til at tage Forholdsregler mod gifte Kanniker. Bescelin (1035—43) ordner endelig Bispisningen og bygger et Stenkloster. Wal i Ribe kommer fra dette Domkapitel. Men 1041 brænder Klosteret og Regelen falder bort. Adalbert fører en som det synes noget vigende Kamp mod Præsteægteskabet.

I Hamborg indrettede Unwan (1013—1029) det med 12 regelbundne Kanniker.³⁸⁾

De Mænd, der sad paa de danske Bispestole, kom altsaa fra saadanne Forhold. Det er rimeligt, at de har forsøgt en Efterligning, saa godt som Lejlighed gaves. Disse Samlag af Præster tjente tillige til Uddannelse af vordende Præster. I al Tarvelighed har der formodentlig været saadanne ved Bispekirkerne. Og muligvis har der været flere.

Man har jo senere stiftet saadanne Kannikesamfund, hvor det skulde være. Det kunde man ogsaa i den ældre Tid. Noget kan tyde paa, at man har lagt an paa at have en saadan Stiftelse i hvert Sysse³⁹⁾

Man maa vente, at Knud den Store i Samklang med Forholdene i England har fremmet saadanne Stiftelser i Danmark, og Saxo fortæller da ogsaa ligefrem, at han stiftede saadanne paa egen Bekostning forskellige Steder. Det bliver i Biskop Odinkars Tid, ham, hvem Kongen sendte til Udlandet for at forberede kirkelige Reformere her hjemme.

I en By med saa mange Kirker som i Viborg, maa der have været Præsteskab nok. Men det kan ogsaa nok hænde, at der har været Vanskeligheder ved at faa et Fællesliv til at forme sig efter de stillede Krav. Dette forudsætter jo Ophævelse af Præsternes Ægteskab, og dermed gik det ikke saa glat. I al Fald er det endt med, at man i Viborg har opgivet at faa Sognekirkernes Præsteskab ind i et Kannikesamfund og i Stedet har stiftet et særligt Samfund med sin sogneløse Kirke.

Dette hænger vel ogsaa sammen med, at i det Aarhundrede, der sluttede med det endelige Kapitels Oprettelse i Viborg, blev Kravene myndigt og demonstrativt strammet endnu mere.

Fra Midten af Aarhundredet var der et Navn, der virkede som en Fane i den kristne Kirke i Vesterland, *Hildebrand*. Han var Munk i Benediktinerklosteret i Cluny i Sydfrankrig, en lille Skikkelse men af store Evner og med Idealerne brændende, saadan som de formede sig i den reformerede Munkeorden. 1048 kom han med den tyske Biskop Brun til Rom, da denne holdt Indtog for at blive Pave under Navnet Leo den Niende. Hildebrand blev i Rom som Kardinal og blev den førende Kraft og tilsidst (1073—1085) selv Pave under Navnet *Gregor den Syvende*. Der var to »Kætteri«^{er}, som i denne Periode bekæmpedes med en saadan Voldsomhed, at Evropa kom i Oprør derved. Det ene kaldte man »Simoni« efter den Simon, der

i Apostl. Gern. 8 vilde købe Magten til at meddele den Helligaand. Man dømte nu med dette Navn enhver Maade at modtage kirkeligt Embede af verdslig Haand. Det andet kaldte man »Nikolaitisme« efter en Nikolaus, der nævnes i Johs. Aabenb. 2, 15. Dermed sigtede man til, at Præster levede i Ægteskab, hvilket skulde være Utugt. Kravet var blevet, at Præsten og Biskoppen i Grunden skulde være Munk.

For denne Mand var de gamle Kannikeregler af Hrodegang eller fra Aachen ikke nær gode nok. Paa Kirkemødet 1059 blev de oplæste, men han optraadte paa skarpeste Maade imod dem. Især var det slemt, at de tillod Privatejendom og særlig Bolig. Og hvad var det for Mængder af Mad og Drikke, de skulde have! 4 Pund Brød og ½ Pund Vin daglig! Det passer snarere for Matroser og Cykloper end for Kristne! (Det var vist ment som Deputat, noget, der var Ret til at raade over). Nej, Ordningen skulde være apostolisk — saadan som han forstod Apostlenes Gerninger, og Hildebrand forlangte ophævet alle Bestemmelser, der stred mod det apostoliske Forbillede.

Hildebrands Angreb paa Klerikernes Liv gav for saa vidt Genklang, som Kirkemødet vedtog følgende Beslutning, der offentligjordes i Pavens Navn: »Vi byder og befaler, at de ordinerede Mænd, som har adlydt Vor Forgænger og bevaret Kyskheden (holdt sig fra Ægteskab), skal ved de Kirker, hvortil de er beskikkede, spise og sove i Fællesskab, saaledes som det sømmer sig regelbundne Gejstlige (religiosos clericos). Og hvad der tilkommer dem af Kirken, skal de besidde i Fællesskab. Og Vi beder og formaner, at de af al Magt lægger sig efter at komme til et apostolisk, det vil sige et fælles Liv».⁴⁰⁾

Dette Stykke Reform af Gejstligheden er netop kun et Stykke. Man faar ikke det rigtige Indtryk af det uden at se det i Sammenhængen, hele det vældige aandelige Vejrs eller Uvejr, som da satte hele Evropa i Uro, i Udenrigspolitik, i Kirkepolitik, i Samvittighedsspørgsmaal og i Kirkens daglige Liv. Den samlende Skikkelse deri er Hildebrand, Pave Gregor VII, men han er paa den anden Side

kun en enkelt Skikkelse i en stor, idealistisk men ogsaa haard og snæver og ensidig Bevægelse.

Kirken skal gøres fri af Verden, og Kirken skal reformeres og blive hellig og ren. Og Hovedsagen er at faa Gejstligheden saaledes, saa maa denne rensede Gejstlighed gøre sin Gerning med Folket. Derfor skal Gejstligheden være uafhængig af denne Verdens Herrer, og det gælder da særlig Biskopperne. Men den skal ogsaa renses. Og her satte man særlig voldsomt ind paa eet Punkt: Præsten maa ikke leve i Ægteskab.

Der havde jo været rørt ved dette før. Omkring Aar 300 var der Tilløb til at faa forbudt Præsteægteskab, men et saadant Forbud gik netop ikke igennem paa det berømte Kirkemøde i Nikæa 325. En 400 Aar senere kom der et nyt stærkt Tilløb, men det faldt atter hen, selv om der altid var nogle, der agiterede for det. Omkring 1050 var det overordentlig almindeligt i alle kristne Lande, at Præster levede i Ægteskab og havde et Hjem.

Ved den Tid sattes Spørgsmaalet atter voldsomt paa Dagsordenen ved at Pave Leo IX førte det frem paa Kirkesamlinger i Rom og i Mainz 1049. Det vedtages, at Præsters Samliv med Hustruer skal ophøre. Der er dog et Stykke Vej fra en saadan Vedtagelse til dens Udførelse i Praksis, navnlig i den Tids Forfatning. Men næste Aar gik Paven videre og forbød Folk, baade Klerke og Lægfolk, at have noget som helst med gifte Præster at gøre. Hvad der vedtoges 1059 var kun Fortsættelse. 1074 tog Gregor Sagen op paany med fornyede Forbud. Da pavelige Udsendinge samme Aar ikke kunde faa de tyske Biskopper til at tage fat paa deres Præster, kom der en pavelig Befaling til alle om at nægte de Biskopper Lydighed, der bar over med de bestaaende Præsteægteskaber. 1079 gik han endnu videre og forbød gifte Præster overhovedet at komme i Kirken, ligesom han forbød Lægfolk at lade sig betjene af dem. De maatte heller ikke faa deres Løn.

Det er altsaa en Slags Strejketaktik eller ligefremt Oprør, der organiseres fra Pavens Side. I Italien blev det ogsaa til Oprør, i al Fald i Milano. Der sattes ind med en

rasende Agitation med Slagord, der virkede paa Mængden: Disse Præster var jo ikke blot Forbrydere, men de var Kættere! Deres Lære, at Ægteskab var tilladt, var Nikolaitisme! Og alt, hvad de gjorde, var vanhelligt, deres Sakramenter var Gift. En af Agitatorerne i Milano kaldte Herrens Legeme i den »nikolaitiske« Præssts Messe for »Hundemøg«. Man bortkastede haanlig Sakramentets Vin. Det blev til et helt Pøbelregimente. Efter et Fattigkvarter i Milano kaldte man Partiet for Patarinere. Pøbelen forfulgte Præsterne, der blev udplyndrede, mishandlede, ja slaaet ihjel. Det varede i tyve Aar, og Paven støttede det, indtil det blev for farligt, hvorfor der blev en Slags Ende derpaa 1076. Vi har ogsaa Skildringer fra andre Egne af Norditalien og fra Landene norden for Alperne, i al Fald helt hen til Belgien, der viser, at det virkelig lykkedes at ophidse Mængdens raa Instinkter til en ligefrem Præstefølgelse.

Men der var ogsaa Modstand. En Præst i selve Rom nægtede Stephan IX (1057—58) Lydighed. At han derefter døde, blev forklaret som Guds Straf. Biskoppen af Brescia oplæste paa Landemodet Nikolaus II's Dekreter for Præsterne men var nær blevet slaaet ihjel af dem.

I Tyskland gjorde man oftest ikke noget ved det, før Gregor VII særlig lagde an paa Tyskland. Men saa hører vi om lignende Optrin. Ved en Synode i Erfurt 1074 kom Ærkebiskoppen af Mainz ligefrem i Livsfare, og det gentog sig i Mainz 1075, saa at Ærkebiskoppen erklærede, at Paven maatte selv tage sig af Spørgsmaalet, da han ikke kunde. I Passau gjorde den gifte Gejstlighed Oprør mod Biskoppen i selve Kirken. Det kunde gaa ligedan i Frankrig. Paa en Synode i Paris 1074 blev Pavens Fordrings ensomme Forsvarer Abbed Walter forhaanet og mishandlet. I Rouen truede Biskoppen de Præster med Bandlysning, der ikke vilde ophæve deres Ægteskaber, men han blev jaget ud af Kirken med Stenkast.

Disse Eksempler betyder naturligvis ikke, at det i Almindelighed gik saa voldsomt til, men de viser, at Modstanden var haard, og de forklares vel af, at man vidste

af Rygter, hvad Præster havde været udsat for, hvor det var lykkedes at mobilisere Pøbelen. Der er bevaret en betydelig Samling Stridsskrifter fra den Tid. Vi ser, at man ogsaa har kunnet henvise til det nye Testamente og deraf vise, at Præsters Ægteskab netop er apostolisk Skik, foruden at de forsvarede det med, at det var Kirkens nedarvede Skik. De advarede ogsaa mod onde Følger af den Tilstand, som man nu vilde indføre. Et af disse Skrifter »Om Klerikerens Afholdenhed», udkommet under et opdigtet Navn, kom paany til Ære i Reformationstiden. Forfatteren holder paa, at Paven kan tilraade men ikke paa- byde ugift Stand, og slaar fast, at det at bestride Retten til Ægteskab er Kætteri.

Det pavelige Parti gjorde sig egentlig ikke den Ulejlighed at give noget Bevis for Fordringen. De forudsatte, at saadan er det, og brugte saa ethvert gammelt Ord om Afholdenhed eller Selvtugt som ment i denne Forstand. Og de gifte Præster betegnes udenvidere som levende i Hør og Utugt og med Elskerinde, hvorfor vi skal være forsigtige ved Læsningen af den Slags Udtalelser, at vi ikke skal faa et værre Tidsbillede ud deraf, end Sandheden er.⁴¹⁾

Lægfolk kunde formodentlig hverken finde ud eller ind i dette men blev let et Bytte for dem, der raabte højest.

Det er givet, at i en Tid, da det gaar saadan løs, maa det ogsaa blive brændende med *den rette Ordning af en Domkirkes og en Bispestads Gejstlighed*. Store Krav i en eller anden Retning maatte rejse sig. Og Kravet blev da det før anførte om et strengt klosteragtigt Samfund, hvori den enkelte maa saa temmelig opgive alle Rettigheder.

En af de ivrigste Forfattere af Stridsskrifter i Kamp-tiden er den voldsomme Italiener *Petrus Damiani* (død 1072), en Munk af den strenge Type. Til hver Salme, man læste, skulde man bibringe sig selv 100 Svøbeslag. Han opfordrede Hertuginde af Turin til at forfølge de gifte Præster indtil Udryddelse. Det vilde være en Glæde

for Gud! Han har ogsaa skrevet et Skrift »mod regulære Klerikere, der ejer noget.« Med Beraabelse paa Augustin skriver han: »En Kleriker, der ejer Penge, kan ikke være Kristi Ejendom eller Arv eller eje Gud som Arv.«⁴²⁾

Her er jo tegnet et Ideal af, hvordan det da særlig skulde være ved en Domkirke. Man regner simpelthen med, at dette er apostolisk Skik og apostolisk Krav, og at det kun er Forfald, naar det er blevet anderledes.

Alt dette var dog ikke uden Modsigelse. De »Verdensgejstlige« værgede sig saa godt de kunde mod at tvinges under dette Aag. De beraabte sig paa Kirkens ældgamle Sædvane og henviste til den »kongelige« Regel: at elske Gud og elske sin Næste. Præster skulde ikke være Munke. De rigtige Munke var heller ikke tilfreds, da de følte sig truede i deres Stilling som Hellighedens øverste Trin. Nej saa skulde man blive rigtig Munk! Men dette kunde Reformatorene heller ikke lade uimodsagt. Thi Præsterne skulde netop ikke blive Munke. De skulde blive i Verden (d. v. s. Menigheden) og blot leve under klosterlig Tugt. Det var et vanskeligt Mellempunkt, som det var svært at angive en rigtig imponerende Avtoritet for. Der var lavet Statuter nok, og Gregor VII har selv udarbejdet et meget strengt Forslag.⁴³⁾ Men der var ikke noget ærværdigt Navn til at bære saadant, et, der gør, at man uvilkaarligt bøjer sig og indrømmer, at saaledes skal det være.

Da dukkede der et Dokument op, som skulde være *den hellige Augustins egen Regel for Præster*.

Det er først efter 1080, at den begynder at omtales. Hverken Gregor VII eller Petrus Damiani kender den. Men den er ganske vist ingenlunde lavet paa denne Tid. Grundlaget er Augustins Brev 211. Dette saa vel som Brev 210 er skrevet i Aaret 423 til Nonnerne i Hippo. Augustin havde der indrettet et Nonnekloster, og hans Søster var den første Forstanderinde. Der udbrød Strid blandt Nonnerne, og man bad Augustin om at komme. Det vilde han ikke men skrev Brevet, fuldt af indtræn-

gende Formaninger til de genstridige Nonner. Til dette Brev slutter sig forskellige Anvisninger af ham.

Af dette Brev har man saa engang lavet en Omskrivning, saa at Ordene lød paa Mænd og ikke paa Kvinder. Nogle Smaating, der kun kunde passe paa Kvinder, maatte undlades. Saaledes findes den i et Håndskrift fra omkring 700, der stammer fra Corbie. Den findes ogsaa i Benedikt af Anianes Regelsamling. Men den opfattedes som gældende Munke, ikke Præster. Opfindelsen at lade den gælde Præster i et Kapitel finder vi først i et Privilegium for Kirkerne i Reims 1067. Næste Gang, den nævnes, er atter i Reims Kirkeprovins 1089, en Bekræftelse af Pave Urban II (1088—1099). I det hele nævnes Augustinerregelen 4 Gange i Urban IIs Breve. Fra ca. 1110 begynder Omtalen at være almindelig.⁴⁴⁾

Man havde her *Augustins* store Navn som Autoritet. Det var dette, der betød saa meget, thi Regelen er ikke meget værd som Regel, da den alt for meget bestaar af almindelige Formaninger. Men et Par af Tidens Krav fandt man dog Avtoritet for her. Og Tankegangen er stadig den, at her har vi noget *apostolisk*, som Augustin i sin Tid har bragt paa Fode igen. Det med regelbundne Kaniker er ikke en ny Opfindelse men dækket af Augustins hellige Navn!

Til virkelig at ordne Samlivets mange Enkeltheder maatte et saadant Domkapitel ved Siden af have nogle særlige Statuter eller Consvetudines (Sædvaner, Vedtægter). Senere hen i Tiden bestod en Reform ofte i, at der lavedes nogle bestemte Consvetudines, som saa nogle Klostre samledes om i en Congregation. Der skal ialt have været omtrent 150 Congregationer.

Saa snart vi hører noget tydeligt om *Kapitlet i Viborg*, er det bundet til Augustins Regel. Men Domkirkestiftelsen med dens Kapitel er utvivlsomt noget ældre end denne Regels Udbredelse, saa at det med Augustinerregelen er

en senere Forbedring. Det er ikke noget særligt for Viborg. I Dalby i Skaane stiftede den første Biskop Egiuo (død 1072) »et Præpositur af regelbundne Brødre«⁴⁵⁾, der siden var Augustinere og i Broderskab med Viborg. Ogsaa Vestervig maa vel allerede 1060 have haft et saadant Præstebroderskab, siden det blev Bispesæde, men ogsaa her var de siden Augustinere.

Der er ingen Grund til at paastaa, at det er begyndt senere i Viborg. Ja der er ikke nogen Grund til at benægte, at et saadant Kapitel kan gaa helt tilbage til Biskop Odinkars Tid. Vi har bare ikke noget om det. Først med Biskop *Heribert* og Kong *Knud den Hellige* i hans kortvarige Kongetid 1080—1086 er der i al Fald nogle Efterretninger, selv om de er smaa og utydelige. Hvad der er om Heribert personlig, tør vi vist ikke regne.⁴⁶⁾ Derimod nok om Kongen.

Det er velkendt, at Kong Knud ved Gaver af Jordegods og kongelige Rettigheder gav Grundlaget for Oprettelse af St. Laurentiusklosteret i Lund med dets Kankesamfund og Domkirke. Da han 1085 var tilstede i Lund, blev Gaven formelt registreret i et Gavebrev.⁴⁷⁾

Tilsvarende ser vi, at ved Snapstinget 1442 lod Biskop Thorlav oplæse *St. Knud Konnings Brev* og forskellige senere Kongers Breve, gaaende ud paa, »at Biskoppen af Viborg og hans Kapitel have af Alder haft og have al kongelig Ret og Rettigheder over hans Klerkeris og Kirkers Tjenere, ihvor de helst bygge og bo.«⁴⁸⁾ Som vi senere skal se, kan denne meget stærke Formulering af Rettighederne ikke gaa saa langt tilbage men kun til det ogsaa nævnte »Kong Valdemars Brev, som Loven gav i Danmark«. Men har Historien haft en lignende Udvikling i Viborg som i Lund, kan Brevets Tilværelse og Oplæsning 1442 godt have sin Rimelighed. Og i al Fald mindedes Domkapitlet i Kirkens Messelæsning Knud den Hellige blandt Domkirkens Velgørere.⁴⁹⁾ Det maa vel have haft sin Grund. Der har formodentlig været et Brev, beslægtet med det i Lund. Det har rimeligvis ikke just indeholdt saa meget Jordegods som Brevet i Lund. Men det

har vel som Gavebrevet i Lund ogsaa indeholdt nogen Afgivelse af kongelige Rettigheder angaaende Kirkens og Kapitlets Gods, men ikke i den Udstrækning og Formulering, som man senere ønskede, hvorfor man siden ikke var saa ivrig i at vise Brevet frem.

Det for os mærkelige er da, at man i den kirkerige og sognedelte Stad har anbragt *en Hovedkirke uden Sogn*. Det siger ligefrem, at Oprindelsen er en klosteragtig Stiftelse. Kun den Firkant, hvorpaa Kirke, Kloster og Kirkegaard laa, var dens egen, og op mod selve Kirkegaardsmuren gik mod Syd og Øst St. Mortens Sogn, mod Øst og Nord St. Nikolaj og mod Vest St. Hans. Formodentlig har Byen, ligesom senere København, haft et meget udstrakt Torv, og en Del deraf turde være erhvervet til at bygge Domkirke paa, maaske givet af Kongen, der vel var Overherre over en saadan Stad. Terrænet var mere ujævnt end nu, idet det mod Nord vistnok sænkede sig til en i Vest-Øst løbende Dal, der under det nuværende Raadhus blev til en Dam, der havde Afløb ned igennem det nuværende St. Villadsstræde, som i den senere Middelalder hed Munkeslusen.

Der skulde disse Præster bo, thi de var Præster, ikke Munke. De skulde først og fremmest tjene Gud og dermed ogsaa den hellige Kirke, i Kirkens Kor og i at gennemføre det regelbundne Liv. Og man regnede med, at den saaledes udførte Tjeneste ogsaa kom deres kristne Medmennesker til Gode i Stad og Stift. Saa skulde de deltage i Stiftets Styrelse. Men desuden var de Præster af en højere Orden end disse andre Sognepræster i Staden eller i Landsbyerne, der levede i »Verden« og maaske endda levede i Ægteskab!

Da der i Knud den Helliges Tid ikke kunde være Tale om »Augustins Regel«, har man paa anden Maade skaffet sig en Regel. Saaledes i Lund, hvor Bogen er bevaret, den eneste af den Slags i Norden. Den bevarede er fra 1123 og er indrettet til Brug, naar der hver Morgen efter Prim holdes Kapitel i Kapitelstuen. Da skal Lektoren læse et Stykke af Fædrenes Formaninger eller af en af de hellige gamle Regler eller af Kapitlets særlige Sædvaner. Alt dette findes i Bogens første Del. Derefter blader han videre frem i Bogen og oplæser, hvad Dag det er idag, hvilken Helgen der skal mindes, og hvilke Afdøde der skal holdes Memoria for. Paa Grund af det sidste Afsnit kalder vi gerne Bogen for et Necrologium (Dødebog).

Den i Lund indeholder til Læsning først nogle Stykker af Basilius og Hieronymus. Derefter af Aachener-Regelen nogle store Stykker af Augustin og Isidorus. Saa kommer det egentlige: *Kanoniske Sædvaner*, *Consvetudines canonicae*. Det er Kapitlets egentlige Regler. De i Lund brugte er næsten helt igennem udarbejdede efter *Consvetudines* fra Marbach i Elsass, et Kannikekloster, der stiftedes 1090 men først nogle Aar senere (før 1105) antog Augustins Regel. Dets Leder var ellers een af Gregor VII's haandgangne Mænd og Stridsskriftforfattere, Mane-gold.⁵⁰⁾ Disse *Consvetudines* kan man altsaa ikke have haft i Lund helt fra 1085. Marbach-Reglerne var iøvrigt meget udbredte i Tyskland.

Paa samme Maade har Viborg Kapitel haft sit Necrologium. Som ungt Menneske fik den senere Landsdommer Chr. Testrup fat i det. Han fortæller selv: »Jeg kom og over en gammel Klosterbog in folio, som var skrevet meget curieus paa Pergament i Form af en Kalender, hvor alle Helgens Navne var skrevne med rødt eller anden Farve, og et stort Rum imellem hver, for derhos at optegne, hvilke Afdøde paa den Dag skulde sjunges Messe for, og hvad de derfor havde givet til Klosteret, samt hvor de laa i Kirken begravet, alt paa de Tidens usle Latin, f. Ex.: Den Bager N. gav 3 Læst Rug, Sepultus in Choro

Schabinoro, skal være ved Skabet i Koret etc. For i samme Bog var gjort nogle Statuta, hvoriblandt, at de ej maatte spytte i Koret. Denne Bog tilligemed flere Dokumenter og Antikviteter bekom Prof. Arnas Magnæus af mig i Aaret 1720, hvor de maaske blev øde i Københavns Brand«. ⁵¹⁾

Der er ingen Tvivl om, at Testrup har Ret i sin Formodning, at Haandskriftet er brændt i Københavns Brand 1728, og uheldigvis er det ikke forinden faldet i en Af-skrivers Hænder. Testrups Eksempel paa ussel Latin turde iøvrigt være en Fejlæsning.

Hvad har den brændte Bog indeholdt? Vi vilde gerne vide det, thi i det mindste var Indholdet noget, der atter og atter med Avtoritetens Myndighed gentoges for disse Mænd, og som jo dog i høj Grad maa have præget deres Liv, selv om der ikke er Sikkerhed for, at ethvert Punkt er blevet overholdt.

Blandt andet maa Bogen have indeholdt Augustins Regel. Men den Enkelthed, som Testrup anfører, staaer ikke i denne Regel. De havde ogsaa nogle Vedtægter, »Kloster-Sædvaner«, *Consuetudines claustrales*, som de skaffede sig pavelig Stadfæstelse paa 1170, 1188 og 1216.

Vi har egentlig intet andet Signalement til at søge efter end det, at der skal staa noget om at spytte i Koret.

Dette er ogsaa et Signalement, som kan passe paa een af de opbevarede Vedtægtssamlinger eller *Consuetudines* for Korherrer. De lærde plejer at kalde den »fjerde Recension af Chrodegangs Regel«. Benævnelsen svarer ikke helt til Indholdet. Den er nemlig en Sammenarbejdelse af Hrodegangs Regel og Aachener Regeln tilligemed en hel Del andet. Der er 86 Kapitler. Deraf er de 19 af Hrodegang, de 33 fra Aachen, 4 er blandede af Hrodegang og Aachen, 4 blandede af Hrodegang og andet, og endelig 26 helt andensteds fra. Blandt disse lægger man særlig Mærke til nogle, der er tagne af »en Ordning i et Kloster, hvorlunde Brødre fromt og flittigt bør opføre sig eller gøre Krigstjeneste for Herren, desformedelst dagligen at gentage«, af Forskerne gerne kortelig kaldt »*Ordo qualiter*«. Den maa være forfattet af en Benediktiner-

munk, formodentlig i Italien eller Sydfrankrig noget før Benedikt af Anianes Tid, og den har igen benyttet en endnu ældre meget naiv »Mesterens Regel«. Selv er den en Dagordning for Benediktinermunke fra den tidlige Morgentjeneste om Natten til den sene om Aftenen.⁵²⁾ Den er altsaa et benediktinsk Element, som er puttet ind i Korherreregelen.

Naar man ser paa Bestanddelene i den saaledes sammensatte Regel, maa man antage, at Arbejdet er fra omkring Aar 900.⁵³⁾

Denne Regel kan altsaa for sin Alders Skyld have været brugt i Viborg længe før Heriberts Tid. Vi kan se, at den har været temmelig langt omkring. Formodentlig er den fra det vestfrankiske Rige. Den har været brugt i England, thi der findes en angelsachsisk Oversættelse af den. Den findes ogsaa brugt i Italien. I Haandskrifterne er der forresten to lidt afvigende Former. Den trykte har 86 Kapitler. Der findes en utrykt paa 84 Kapitler, idet 5—6 er udeladt. Iøvrigt er Stilen oftest lidt omredigeret i Forhold til Grundlaget.

Nu ved vi jo slet ikke om hele den gamle Regel har været brugt i Viborg, eller om der har været bearbejdet, udeladt og tilføjet, ligesom man i Lund har gjort med Artiklerne fra Marbach. Derom kan vi intet faa at vide. Men vi kommer næppe ret meget ved Siden af Virkeligheden, naar vi bruger en Gennemgang af Regelens Indhold til at gøre os en Forestilling om, hvad de Viborg Korherrers Consvetudines har gaaet ud paa. Et tilføjet H betyder, at Kapitlet er af Hrodegang, et A, at det er fra Aachen.

Udgaven begynder med Hrodegangs Fortale, som vi vel kan se bort fra. Kap. 1 (H.) indskærper *Ydmyghed*, veltalende, med Henvi- ning til Herrens Ord. Efter Kap. 2 (H.) skal Kannikerne ordne sig efter deres Ordinationsgrader. »De unge skal ære de ældre, de ældre skal elske deres unge i Gud«. De maa aldrig kalde nogen blot ved Navn, men skal foran nævne hans Tjenestegrad. Den unge skal bøjet bede den ældre om Velsignelse, og naar en ældre kommer forbi, skal den unge rejse sig og byde ham Sæde, ikke heller maa han sætte sig, før den ældre har budt ham Sæde.

Der følger nu (3. A.) en Formaning til ikke at optage flere Kan- niker i Samfundet, end der virkelig er Brug for, og at der skal holdes Maade med Udgifterne til de enkelte (4. A.) Endvidere (5. A.) en ejendommelig Bemærkning om, at der er nogle, som kun tager af deres Kirkes Livegne til Klerke ved deres Kirker i den Tanke, at saa kan de hyde dem, hvad det skal være. De skal ikke ude- lukkes, da der ikke er Persons Anseelse hos Gud, men Adelen skal heller ikke udelukkes. Og saa er der (8. H. A.) Forskrift for Mad og Drikke. Der er Tider, da der kun spises en Gang daglig, til andre Tider to Gange. Der stilles 4 Pund Brød til Raadighed for hver. Kl. 12 gives der Tilmad. En Ret Kød deles mellem to. Til Nadver (Coena) en Ration, eller ogsaa deler to en Ret Kød. I Faste- tiden Kl. 12 deles en Portion Ost mellem to, og der gives Fisk eller Bønner. Ligesaa til Aften. Hvor meget Kød der kan gives, retter sig noget efter, om der har været Olden-Aar. De skal lægge sig efter at have en Kaalgaard med Grøntsager. Angaaende Drikke, da beror Forholdet paa, om Kirken ligger i en Vinegn, og hvordan Høsten har været. Ellers tales der om 3 Potter Øl. Alt dette kan have haft en stærkt fordansket Redaktion i Viborg.

I Forbindelse hermed bestemmer Kap. 9 (H.), at hver skal have sin Uge i Køkkenet, Kapitlets Embedsmænd dog fraregnede.

Dem er der saa en Afdeling om. Kap. 10 (H.) handler om Ærke- degnen eller *Provsten* (i Viborg hed det Provst, *Præpositus*). Det formaner, at han skal forstaa sig paa Evangelierne og Fædrene og Kirkelovene og kunne belære baade ved Ord og Eksempel, ihu- kommende 2. Tim. 4, 2: overbevis, straf, forman. Og han skal ihu- komme, hvordan det gik Eli, men han skal ogsaa være barmhjer- tig. Er han hovmodig, skal Biskoppen fjerne ham. *Kældermesteren* skal være ædruelig og paalidelig (11. H.) *Portneren* (12. H.) skal et Aar passe Porten, skal kunne give rigtig Besked. Efter Completo- rium skal han aflevere Nøglerne til Provsten. Kirkens Custodes (Degne), som sover der eller i et Hus ved Siden af, skal ogsaa holde sig stille og ikke spise eller drikke efter Completorium. Det til- føjes (13. A.), at det er Provstens Pligt at befæste deres undergivnes Sjæle ved Læsning af de hellige Skrifter. Men de skal ogsaa omgive Huset med Befæstning, saa der kun kan kommes ind og ud ad Porten. Og der skal sørges for Sovesal, Spisesal, Fadebur og andre nødvendige Rum (*dormitoria, refectoria, cellaria et cetera habita- tiones*).

Der kommer derefter en Række Kapitler, 14—25, om Tjenesten, og nu er vi aabenbart ved det, som Testrup har faaet læst. Kap. 14 stammer fra den omtalte Dagordning for Benediktinermunke. og lyder saaledes:

Naar ved Nocturn-Timen Klerikeren staar op af Sengen til Gudstjeneste, saa skal han først tegne sig med Korsets Tegn med

Paakaldelse af den hellige Trefoldighed. Dernæst siger han Verset: »Herre, aabn mine Læber, saa skal min Mund forkynde din Pris« (Ps. 51, 17). Derefter Psalmen: »Du værdiges, Gud, at fri mig« (Ps. 70) helt igennem tilligemed Gloria. Og saa skal han sørge for Legemets naturlige Fornødenhed, og saalunde skynde sig til Oratoriet (Bedehuset), syngende Psalmen: »Herre, jeg løfter min Sjæl til dig« (Ps. 25), idet han med største Ærbødighed og Forsigtighed træder ind, saa at han ikke forstyrrer de andre bedende. Og da kaster han sig ned paa et egnet Sted og fremfører Bønner for Herrens Aasyn mere med Hjertet end med Munden, saaledes at hans Røst er nærmere ved Gud end ved ham selv, idet han siger saaledes: »Jeg takker dig, almægtige Fader, at du har værdigedes at vogte mig i denne Nat; og jeg beder din Miskundhed, barmhjertige Herre, at du vil give mig saaledes at leve den kommende Dag i din hellige Tjeneste med Ydmyghed og Forstand, efter som vor Tjeneste er dig til Velbehag«. Og da skal de alle være færdige, staaende paa deres Plads i Koret efter Orden, saa at naar det sidste Signal er givet, de i den største Ydmyghed og Ærbarhed kan bringe Gud Lovprisning i hans Engles Paasyn. Og hvis nogen overfaldes af hyppig Hoste, eller Slim kommer op for ham fra Bryst eller Næse, da skal han kaste det bagved sig eller ved Siden, men dog forsigtigt og omhyggeligt, at det ikke bliver til Kvalme for svage Sjæle. Og altid skal han med Foden borttræde, hvad der spytted, for at deres Klæder ikke skal smudses, naar de bøjer sig til Bøn. Og inde i Kirken og i al Sammenkomst som ogsaa i Buegangen skal der passes paa, at hvad der bliver spyttet altid bliver traadt væk med Fødderne.

Det følgende Kap. 15 (væsentlig H.) bestemmer, at i Vinterhalvaaret begynder Nocturn Kl. 2 om Natten. Saa staaer de op til Vigilie (Vaagenat). Efter at Nocturn-Tjenesten er forbi, siger de Verset: »De retfærdige skal juble for Guds Aasyn«. Derefter Kyrie eleison og Herrens Bøn. Saa skal der være et Mellemrum efter Biskoppens eller Provstens Skøn. De kan synge 40 eller 50 Psalmer, og den, der ønsker at lægge sig efter Psalmer og Læsning, kan samle sig til Andagt. Men ingen maa sove, med mindre Sygdom nødvendiggør det og han har erhvervet Tilladelse. De øvrige skal gennemføre Vigilierne, indtil Matutina er sagt. Men i nævnte Mellemrum skal der være aldeles *stille*, »for at der kan være Lejlighed for hver enkelt til uden at forstyrres at bekende sine Synder med Suk og Klage og Taarer for Herren, og at paakalde Tilgivelse eller Forladelse for dem af den almægtige Gud ved Bøn og Begæring«.

Der følger et Kapitel (16. A.) om disse Vigiliers Ælde, og derpaa et (17. A.) om Morgensangens Ælde (Matutina). De er begge skrevne ud af den berømte Bog om Kirketjenesten af Biskop Isidorus af Sevilla († 636).

Kap. 18 (der væsentlig er efter den benediktinske Dagordning) foreskriver, at naar den næste Morgentjeneste, Prim, er færdig, og de er samlede i Kirken, da skal de gensidig bekende deres Synd ved at sige: »Jeg bekender for Herren og for dig, Broder, at jeg har syndet i Tanke og i Tale og i Gerning. Derfor bønfalder jeg dig: bed for mig«. Og den anden svarer: »Den almægtige Gud forbarme sig over dig, han forlade dig dine Synder, han fri dig fra alt ondt, han bevare dig i alt godt og føre dig til det evige Liv«. Og den første siger, Amen.

Naar dette er færdigt kommer de daglig sammen til *Kapitel*, og ved denne Lejlighed, som vi for dens Nyttigheds Skyld har anordnet, bliver der altid læst et eller andet Kapitel undtagen om Søndagen samt Onsdag og Fredag og paa Helgenfesterne, paa hvilke der læses Traktater og andre Homilier eller hvad der kan opbygge Tilhørerne. Derfor har vi bestemt, at alle Klerikere skal daglig komme sammen til Kapitel, for at Sjælen skal høre Guds Ord. Og Biskoppen eller Archidiaconus eller hvem der maatte være Forstander paa Stedet [Provsten], giver der de Paalæg, han har at give, og hvad der skal gøres, ser han at anordne.

Efter Læsningen fremsiges Maanedens og Maanens Alder [Dato m. m.] og Navne paa de Helgener, hvis Fest falder paa den kommende Dag.

Derefter siger de tilsammen Verset: »Kostbar i Herrens Øjne er hans Helliges Død« (Ps. 116, 15). Derpaa følger en Bøn af Prioren, saaledes »Disse og alle Guds Hellige gaa i Forbøn for os Syndere hos Gud, at vi maatte fortjene at eje det evige Liv, Amen.« Derefter siges Verset: »Herre, il mig til Hjælp!« (Ps. 70, 2) tre Gange, saaledes at Prioren begynder, og de andre svarer og følger til Gloria Patri. Og derefter Kyrie eleison og Herrens Bøn. Derefter: Og led os ikke ind i Fristelse. Og over os komme [din Naade(?)]. Se til dine Tjenere og til dine Værker og styr deres Børn. Og Herrens vor Guds Livsalighed være over os, og frem vore Hænders Værk for os, og frem vore Hænders Værk (Ps. 90, 16—17). Ære være Faderen o. s. v.

Derefter siger Prioren: »Du styre og hellige og vogte idag, Herre Jesus Kristus, den levende Guds Søn, vore Hjerter og Legemer og vore Sanser paa din Vej og under din Lov og i Gerninger efter dine Bud. Og før vore Fødder ind paa Frelsens Vej, paa din Retfærdigheds Vej, at vi maa naa her og for bestandig ved din Hjælp at være i Behold, du som med Faderen og den Helligaand lever og er Konge, Gud i de endeløse Evigheders Evigheder. Amen.«

Dernæst: Vor Hjælp er. De andre svarer: I Herrens Navn, som skabte Himlen og Jorden.

Efter disse Ting kan den, som har forset sig, begære Forladelse, og efter Forsyndelsens Art skal han faa sin Dom. Men om

nogen beder om Forladelse for Forsyndelse, jo mere han ydmyger sig og indrømmer at have forsyndet sig, des barmhjertigere og mildere skal han dømmes af Prioren. Det er nemlig nødvendigt, at alle vore Forsømmelser, det er i Tanke, Tunge og Gerning, altid i dette Liv bliver dømt ved sand Bekendelse og Ydmygelse, at vi ikke skal gøres til Skyldnere efter Døden.

Efter Kapitlet gaar de til Arbejde (19). I Forhold til Hrodegangs oprindelige Regel er der kommet det nye ind, at der under Arbejdet skal iagttages Tavshed. Det er fra Benediktinerregelen. Munken skulde jo egentlig være Eneboer, og man bliver ene, naar man tier stille.

I tre Kapitler (20. 21. 22. A) gives der bibelsk Begrundelse for de tre »Tider« om Dagen, Tertia (Kl. 9), Sexta (Kl. 12) og Nona (Kl. 3) samt om Vesper (Aften) og Completum (Natsang). De er ogsaa udskrevne af Isidorus af Sevilla.

Derefter er der som 23 atter et Stykke af den benediktinske Dag-Ordning:

»Naar Completum er til Ende, skal der indtræde den dybeste Tavshed med Ihukommelse af Synd, og bagefter takker de Gud sigende: Jeg takker dig, hellige Herre, almægtige Fader, evige Gud, som har villet vogte mig paa denne Dag ved din hellige Barmhjertighed. Tilsted mig saaledes med rent Hjerte og Legeme at komme igennem denne Nat, at jeg, naar jeg rejser mig om Morgen, kan tjene dig med Tak. Ved Kristus Jesus osv. Og med stor Forsigtighed gaar de deres Gang i Kirken og i Dormitoriet (Sovesalen). Og naar de er kommet til hver sit Leje, og Klerken har bragt sig, siger han: »Herre, il mig til Hjælp« (Ps. 70) helt igenem med Gloria. Og bagefter siger han Verset: »Herre, sæt Vagt ved min Mund, vogt mine Læbers Dør« (Ps. 141, 3). Som han ved at staa op om Morgen bad om at faa Læberne aabnede af Herren, saaledes lægger han sig til Ro med Bøn om, at der af Herren sættes Vagt ved hans Mund.«

Et følgende Kapitel (24. A) indskærper udførligt og veltalende at Kannikerne skal lægge den yderste Flid paa disse Tjenester, og de skal staa, ikke sidde i Koret under dem. Et tilføjet Kapitel (25. H) indskærper Psalmelæsningen, og 26 (A) indskærper sømmelig Optræden i Koret.

Der kommer nu en Række Kapitler (28—33) som handler om Skriftemaal, og som tildels viser ud mod Menigheden. I 31 (A) læres der i det hele om Skriftemaalet, som skal til for at faa Synder udslettet. Der anvises særlig to Tider, Fastetiden før Paaske samt fra midt i August til 1. November. »Og den af Klerus, der ikke af Synder er forhindret, bør paa alle Søndage og paa høje Helgenfester modtage Herrens Legeme og Blod.« Men ingen maa knibe ud og skrifte for en anden Præst end Biskoppen for at skjule noget

for ham! Om selve Udførelsen af Skriftemaalet (Pønitentsen) er der en Forskrift i 32, som er sammensat af forskellige gamle Bodsordninger.

Man skal skrifte tre Gange om Aaret ved de tre Hovedfester, og den, der gør det tiere, han gør noget bedre. Munke skal skrifte hver Lørdag for Biskop eller Prior. »Du kaster dig ydmygt for Gud ned paa Jorden til Bøn. Og bed den salige Maria med de hellige Apostle og Martyrer og Bekendere, at de gaar i Forbøn for dig hos Herren: at Gud Almægtigste vil værdiges at give dig en fuldkommen Visdom og Viden og en sand Forstand til at bekende dine Synder. Og derefter staa op med Fortrøstning og sand Tro og sig til ham: Guds Tjener! Tror du paa Gud Fader almægtigste, Himlens og Jordens Skaber? Svar: Ja. Spørgsmaal: Tror du paa Faderen og Sønnen og den Helligaand? Svar: Ja. Spørgsmaal: Tror du, at disse tre Personer, som vi blot benævner Faderen og Sønnen og den Helligaand, er tre Personer og een Gud? Svar: Ja. Spørgsmaal: Tror du, at i selve Kødets, hvori du nu er, vil du have at modtage, hvad du har gjort, og hvad du kommer til at gøre, saavel ondt som godt? Svar: Ja. Spørgsmaal: Vil du tilgive alt ondt for dem, som har syndet imod dig, ligesom Gud forlader dig alle dine Synder, idet samme Herre siger i Evangeliet: »Om I forlade Menneskene deres Overtrædelser, saa skal eders Overtrædelser forlades eder? Svar: Jeg vil. Siden skal du udspørge ham omhyggeligt, om der er hos ham onde Gerninger, der, som Apostelen siger, skiller Mennesket fra Guds Rige [Der opregnes en lang Række Synder]. Og efter at han har bekendt sine Synder, om han vil, at de skal forlades, saa giv ham Pönitentia. Og om han ikke vil, saa giv ham ikke Pönitentia, siden du ikke kan. Og hvis han vil have Synderne forladt, da faa ham til at bekende dem og tilsidst at sige: Mangfoldige er mine Synder i Gerninger, i Ord, i Tanker. Giv ham da Pönitentia tilmaalt efter Reglerne. Og siden udgyd over ham Bønner og Begæring. [Det afsluttende er endnu Bøn over den angrende og ikke den Tilsigelse af Syndsforladelse, der blev Skik henimod Aar 1300].

Efter en Bestemmelse om opsætsige Kanniker (33 H) gives der Regler for Fasteliden (34, 35 H) og om særligt Traktementa paa Festdage (36 H. og A.), og det slaas fast (38 H), at den ene Kannik ikke maa optræde til Forsvar for den anden. I Cap. 40 (H) er der Bestemmelser om Pleje af syge Kanniker. Cap. 41 (H) handler om Beklædning. Den ældste Halvdel af Kannikerne faar hvert Aar ved Mortensdag en ny Kappe og afleverer den i et Aar brugte til den yngre Halvdel. Der bestemmes ogsaa om andre Klædningsstykker og Fodtøj.

Cap. 44 er nykomponeret og bestemmer, at der 2 Gange om Maa-neden skal *prædikes* for Folket om, hvorledes det med Guds Hjælp

naar til et evigt Liv. Og kunde der paa alle Søndage og Festdage ske Prædiken, da vilde det være det heldigste. »Og saadan som Folk kan forstaa det, saaledes skal der prædikes«.

Cap. 45 (A) giver Bestemmelser om Kannikesamfundets Pligter overfor fremmede og syge. De erindres om Herrens Ord: Jeg var fremmed, og I tog mig i Hus. Derfor bør Kirkens Prælater følge Fædrenes Eksempel og ordne *et Optagelseshjem*, hvor de fattige kan samles. Og af Kirkens Indkomster bør de henlægge saa meget dertil, at man kan have de nødvendige Indtægter deraf. Ogsaa Kannikerne selv bør give Tiende dertil af deres Afgrøde og Offer. Og en Broder med godt Rygte skal ansættes, der kan modtage Gæster og Fremmede, som om det er Kristus i hans Lemmer. Der skal passes paa, at Indtægterne ikke kommer til at gaa til andre Formaal. Klerikerne skal, om de ikke ellers kan, saa dog i Faste-tiden to de fattiges Fødder ligesom Herren. Derfor er det bedst, at der indrettes *et Hospital* paa et passende Sted.

Cap. 48 (A) fører os ind i en anden Opgave for Kapitlet. Det er jo Stiftets *Præsteskole*. De Dreng og unge Mænd, som er Kapitlet betroet, skal der passes godt paa, og de skal rigtig holdes i god Ave. Selv om de skal have en yngre til Lærer, skal en gammel Broder have Opsynet. Her er Oprindelsen til Viborg Kathedralskole.

Der er endnu en hel Samling Artikler af noget spredt Indhold, tildels Afskrifter efter Hieronymus eller Isidorus med Formaninger i forskellige Henseender. Der er ogsaa korte Kirkemødebestemmelser imellem, f. Eks. 67: En Præst maa ikke have mere end een Kirke, ligesom ogsaa en Mand een Hustru (fra Tours 858).

Dette korte Sammendrag af den meget ordrige Bog tegner os et Aandspræg og et Samfundsliv, som i al Fald kalder paa vor Respekt. De Forudsætninger, hvorpaa alt dette er bygget, finder vi ikke rigtig i Orden. Bl. a. er det aldeles bagvendt, at Præsten ikke skal leve i sin Menighed men spærres inde i et særlig helligt Indelukke. Men der er Alvor i de Krav, som de har villet gaa ind under. En anden Sag er, at den Dagordning, som her er givet, kan næsten ingen gennemføre i aandelig Vaagenhed. Saa bliver det enten Mekanik, eller man sløjer det af sig paa et eller andet Paaskud. Men hvor meget der end kan sløjes, saa skulde de dog stadig høre disse Ord i »Kapitlet« som en Paamindelse, som Idealet og Pligten, ja som Herrens Bud. For det hørte jo altsammen til en hellig Ordning.

Vi skal vel tænke os, at der ret tidligt har været stiftet et saadant Kannikesamfund i Viborg, maaske før 1060, i al Fald da. Vi skal vel regne, at det omkring 1080 har faaet mere eller mindre Hjælp af Knud den Hellige. Der er intet i Vejen for, at man allerede paa disse tidlige Tidspunkter kan have indrettet sig med disse Statuter. De var ret udbredte, og de var gamle nok.

Paa de anførte Tidspunkter kan der som sagt dog ikke have været Tale om Augustinere. Men at Viborg Kanniker ophøjedes til denne Værdighed — eller tog denne Byrde paa sig — er formodentlig gaaet til paa den Maade, at de føjede Augustins Regel til i deres Kapitelbog til Op-læsning. De gamle Statuter kunde da blive som »Consvetudines«, og det nye, som føjedes til, var ikke stort, især da Stillingen vel blev den, at Augustins Regel be-
tragtedes som en Art Grundlov men Consvetudines som den nærmere praktiske Forklaring deraf. Og Augustins Regel bevæger sig i den Grad i formanende og belærende Almindeligheder, at der nok kan behøves et Regulativ til at anvise Udførelsen. I Augustins Regel understreges Ejendomsfællesskabet mere theoretisk, men det er formentlig Forudsætning i Consvetudines.

Om Sammenhængen med Augustineregelen er der foran fortalt. Den er lavet ved at omskrive Kapitlerne 5—16 i en Forskrift for Nonner i Hippo fra 423, saa at den kommer til at se ud som en Forskrift for Præster. For at ligedanne den med andre Regeler inddelte man den paa forskellig Maade i Artikler eller Kapitler. Den Tekst, der er opbevaret i Danmark, fra Dalby i Skaane, har slet ingen Inddeling. For Nemheds Skyld vil vi her bruge den Inddeling, som bruges i Udgaverne af Augustins Skrifter i Brev 211.⁵⁴⁾

Der begyndes da med Cap. 5, hvori formaner, at de skal være endrægtige, »eet Hjerte og een Sjæl«. De maa ikke kalde noget deres Ejendom, men alt skal være fælles. Og det skal uddeles, ikke saadan, at hver faar lige meget, thi de behøver ikke lige meget, men »efter hvad han har Trang til«, for saadan læses der i Apost-
lenes Gerninger (2, 35). De, der i Verden ejede noget, skal gerne

ville, at det nu bliver fælles. Og de, der intet ejede, maa ikke i Klosteret forlange noget, som de ikke havde kunnet have udenfor det; og det skal ikke være det, der er deres Glæde, at de nu har faaet Føde og Klæder i en Rigelighed, som de ikke havde kunnet opnaa i Verden.

6. De skal heller ikke knejse af, at de nu er i Selskab med Mennesker, som de ude i Verden ikke havde turdet komme nær. Det maa ikke gaa saadan i Klosteret, at de Rige vel bliver ydmyge men de fattige hovmodige. De af god Familie maa heller ikke rose sig af deres velhavende Forældre men af deres fattige Brødre, og de maa ikke gøre sig store af, at de har bidraget saa meget til Fællesskabet, thi hvad nytter det at gøre sig fattig ved Bortgaven, hvis Sjælen bliver stoltere af Foragt for Rigdom end af Besiddelse deraf!

7. Til bestemte Klokkeslet skal de holde Bedetimer, og det skal være saadan, som det er foreskrevet.

8. De skal beherske deres Kød ved Faste, normalt kun spise ved Middagstid. Under Spisningen skal der høres paa Læsning.

9. Om nogen faar Lempelser i Levemaaden af Hensyn til Svaghed, stammende fra tidligere Leveforhold, saa maa der ikke ses skævt til det. Det er jo ikke alle, der er vant til at leve lige haardt og tarveligt. Det maa ikke gaa saadan, at i Klosteret de Rige vænner sig til Savn, mens de Fattige vænner sig til Velleved. Det er bedre at behøve mindre, end at have mere.

10. Klædedragten maa ikke være paafaldende, og de skal passe paa deres Øjne, nok se men ikke fæste Blikket paa en Kvinde. Der tilføjes en lang Formaning om urent Blik.

11. Hvis en Broder lægger Mærke til saadant hos en anden, skal han advare ham men ogsaa faa to andre Brødre til at iagttage ham, forat, hvis det maa meldes til Provsten, det kan staa fast paa to eller tre Vidner.

12. Deres Klæder skal de have paa eet Sted under en Opsynsmand eller to, »og ligesom I bespises fra een Kælder, skal I paa klædes fra eet Klædekammer.« Og det skal være lige meget, om man faar den Klædning, man før har baaret, eller en andens. Og der maa ikke være Misfornøjelse, om man faar en ringere, end man før har haft. Arver eller faar en Broder en Klædning eller andet, skal det afleveres til Provsten. Ellers regnes det for Tyveri.

13. Om Vask siges det, at de maa kun vaske eller faa vasket Toj efter Provstens Bestemmelse, »for at ikke et for stort Begær efter Renhed i Klæder skal paadrage Sjælen en indvortes Urenlighed.« Derpaa hedder det i Augustins eget Brev til Nonnerne, at de kun maa komme i Bad en Gang om Maanednen. Dette er forsvundet i Dalby-Teksten, og der er blevet staaende, at i Syg-

domstilsfælde, og naar Lægen forordner det, skal de uden Forhindring i Bad, men hvis de selv gerne vil, skal der ikke uden videre gives efter for Ønsket, da det maaske ikke er heldigt, siden det behager. Og de maa ikke gaa i Bad mindre end to eller tre tilsammen.

14. Tvistigheder indbyrdes maa Brødrene ikke have, og opstaar saadanne, skal der bedes om Tilgivelse og tilgives »for eders Bønners Skyld« (Mt. 6, 14).

15. Man skal adlyde *Provsten* som en Fader og endnu mere Præsten, der er Sjælesørger for jer alle. (Her er noget blevet staaende fra dengang, Regelen regnedes for en Regel for Munke). Men Provsten skal ikke være een, der styrer med Magt, men som tjener i Kærlighed.

16. For at I kan ligesom se jer i Spejl i denne lille Bog, skal den oplæses en Gang om Ugen.

Foranstaende er kun en Oversigt over Hovedpunkterne, mens vi ikke har kunnet tage de udførlige Formaninger og Begrundelser med. De er lige saa vigtige, da Augustins Regels største Betydning laa i det Indtryk, som dens Oplæsning gjorde Aar efter Aar i Kapitlet.

Og saa var den jo et ærværdigt Stykke, som hævdede det hele op i et højere Plan.

Om Tiden for denne Augustinerordenens Indførelse i Viborg Kapitel kan der naturligvis ikke siges noget helt sikkert. Men man kan vist sige, at omkring 1120 var det paa det højeste med at have travlt med at indføre den rundt omkring i Landene. Tiden op imod dette Tidspunkt havde været aandeligt bevæget. Korstogets store Ophidselse fra 1095 til 1099 var gaaet forud. Saa kom Pave Paschalis II (1099—1118), under hvem Kampen for de gregorianske Idealer undergik svære Svingninger, der ikke just gjorde Paven til en Helt men skabte nyt Røre om Spørgsmaalene. Den unge Henrik V havde i Tyskland tvunget sin Fader Henrik IV til at trække sig tilbage, og saa skulde han prøve at faa Spørgsmaalet om Investitur, hvem der maatte udnævne Kirkens Tjenere, afgjort. Henrik blev ved at udnævne Biskopper, og Paven gentog, at

dette var »Kæteri«. Da drog Henrik 1111 til Italien med en Hær paa 30,000 Mand, og der skete det forbløffende, at Paven gik ind paa et Forlig i Sutri foran Rom. Men hvordan var Forliget? Jo Kejseren opgav sin Ret, men samtidig skulde Biskopperne opgive deres store Stilling som Hertuger eller Grever, Borgherrer og Godsejere. Moderne sagt: Kirke og Stat var skilt ad. Men Kirkefyrsterne var dermed reducerede til kirkelige Embedsmænd af borgerligt Format. Paven aflagde Ed paa Forliget, men Kirkefyrsterne var rystede over den Tanke. De vilde ikke miste de fyrstelige Stillinger. Paven gled og gled og gik med til at fordømme alt, hvad han her havde været med til, hvad enten den forhenværende Munk havde ladet sig lede af Idealitet eller kun havde været ubehændig og i Klemme i Sutri. Og Kirkemøderne rejste paany Kravene i al deres Skarphed. Paven døde i Landflygtighed i ny Kamp med Kejseren, og omsider under en mere praktisk Efterfølger kom det til Forlig ved Konkordatet i Worms 1122, hvorved den meget omstridte Investitur blev delt i to Dele, en verdslig og en gejstlig. Under alt dette havde Paschalis ogsaa fornyet Kravet om alt Præsteægteskabs Ophør. 1117 har han sendt Kong Niels af Danmark et Tilhold om, at der maatte gøres Alvor deraf, og at han havde at vise Lydighed i den Sag mod Ærkebiskoppen og Rigets øvrige Biskopper og bruge sin Kongemagt til at gennemtvinge deres Paalæg.⁵⁵⁾

Kong Niels har vist ikke rørt sig synderligt i den Sag, men der maa alligevel have været stærke Diskussioner og Sammenstød her i Danmark derom, saa at vi fik noget, der mindede om Begivenhederne i Italien 50 Aar før. Den sjællandske Herremand Peder Bodilsøn havde en Kapellan Nothold, der ophidsede sin Herre til at forsøge at gennemføre Kravet til Præsterne om at sende deres Hustruer bort. Og det organiseredes vel at mærke som Bonde-Opløb med Overfald, Mishandling, ja Drab af de sjællandske Præster. Den gamle Biskop Arnold formaaede ikke at værne dem. Det var i Aaret 1123. Det var den samme Nothold,⁵⁶⁾ som 1134 efter Slaget ved Fodevig blev Biskop

i Ribe. Og er det nu end noget, der kun paa Sjælland kom saa vidt, saa var dog danske Bønder dengang til at op-hidse til en saadan Fremfærd, sandsynligvis ved Skildrin-ger af Faren ved at bruge disse Præsters hellige Handlin-ger. Der var stærke Idealer oppe, Krav om Reformation.

Det er ogsaa Tiden, da Cistercienserordenen trænger sig frem med de voldsomme og i Virkeligheden urimelige Krav om Skærpelse af Benediktinerregelen. 1119 blev dens Konstitution Charta caritatis anerkendt af Paven.

Biskop *Eskil* er formentlig Manden, som har faaet Ka-pitlets Reformation gennemført. Alle Spor fører sammen til denne Mand. Hvornaar han er tiltraadt, ved vi ikke. Der er en gammel Optegnelse om, at han var i Embede 1115,⁵⁷⁾ men han kan godt have været der længe før. Hans samtidige Kollega Asser i Lund, der døde 1137, var ble-vet Biskop 1089. Eskil, der blev dræbt 1133, behøver ikke at have været yngre, — og han fik endda Assers Broder til Eftermand! Da der nu ikke er naaet noget Navn til os mellem Heribert og Eskil, har de formodentlig afløst hin-anden, og det kan gerne have været omkring samme Tid som Skiftet i Lund. I Vestervig sad Heriberts Samtidige Albrik vist til 1086. Eskil havde før han blev Biskop været Kannik i Lund.

Eskil har altsaa oplevet Korstogsaaarene, ogsaa det Ef-terspil, som Erik Ejegods Rejse var. Han har været med i Tidens Idealer, uden just at være Fanatiker. I al Fald kalder Roskildekrøniken ham »en meget smuk og vellærd Mand«, og dens Sympathier er ikke med Nothold. Man faar det Indtryk, at han har været en virkekraftig Mand, der har bragt Domkirkestiftelsen saadan paa Fode, at den med sit Domkapitel blev en betydningsfuld Institution. Formodentlig har han hørt til een af de store og rige Slægter. Navnet Eskil forekommer meget i Assers Slægt. Om ogsaa vor Eskil skulde være deraf, da føres vi ind i en førende jydsk Stormandsslægt. Det kan vi dog ikke faa noget at vide om. Men Kapitlet var fra gammel Tid i Besiddelse af hele Læsø, og vi har en, om end noget klud-deragtig bevaret, Efterretning om, at dette var Biskop

Eskils Gave.⁵⁸⁾ I saa Fald maa han have været rig. Paa forskellige andre Maader har han udstyret Domkapitlet, og det har vel hængt sammen med Omorganisationen under Augustinerregelen. Jeg er tilbøjelig til at hefte mig ved *Aaret 1119*. Da har han annekteret St. Mikkels Kirke med dens Gods til Kapitlet.⁵⁹⁾ Formodentlig er det ved samme Tid, han har faaet den nybyggede St. Mortens Kirke paa Fur lagt under Kapitlet med Billigelse fra Præsten Bo og Kirkens Grundlæggere Guthi, Agi og Atti.⁶⁰⁾ Endelig har han 1119 eller 1120 givet Kapitlets Præster Privilegium paa uanset Sognegrænser at betjene Døende og tage mod Begravelser, en Ret som ikke kunde bevares uden Rivninger og derfor atter og atter maatte stadfæstes og værnes.⁶¹⁾ Den kunde være Penge værd og hjælpe til at lægge økonomisk Grundvold under Stiftelsen. De store Herrers Testamentgaver var jo ikke Smaating.

Saaledes har Biskop Eskil da, lad os sige 1119, reformeret Viborg Kapitel til at være af en højere aandelig Orden end de andre, en Pryd og en Naade for Viborg Stift.

For denne Kannikestiftelse er Eskils Viborg Domkirke bygget.

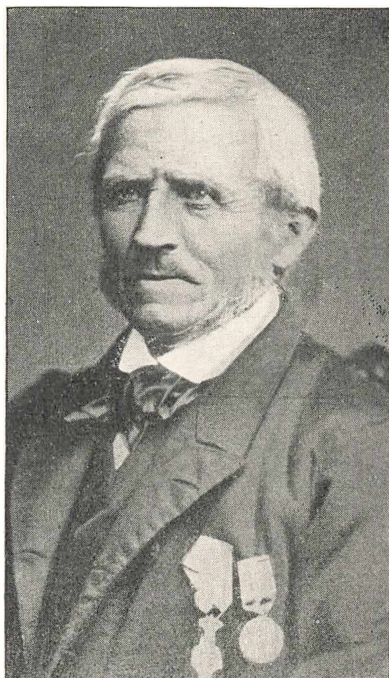
BISKOP ESKILS DOMKIRKE

Der maa formodentlig meget snart efter 1060 — om ikke før — have været sørget for en særlig Kirke for Kannikesamfundet og for en Kannikebolig. Ved Bispe-sæderne byggedes der jo Stenkirker allerede i Svend Estridsens Tid. Endnu staar der betydelige Dele af den ærverdige Kirke i Dalby i Skaane, og Anlægget lader sig rekonstruere. Inden i Murværket i den nuværende *Lunds Domkirke* synes der at skjule sig en ældre, der har lignet den i Dalby. I de østligste af Midtskibets Piller findes der ældre, som ved Beklædning med nye Stenkvadere har faaet det nuværende Omfang. Der skjuler sig ogsaa ældre Murværk i Korets Mure. Dette maa være den *Laurentiuskirke*, som 1085 var »endnu ikke færdig«. I *Roskilde* byggede Biskop Vilhelm (1060—74), og Eftermanden Svend Normand (død 1088), og der var tilbygget Kloster mod Nord med Korsgang af Søjler. Sporene er genfundne. I *Slesvig* har der været ligesaa. I den nuværende Domkirke staar der betydelige Rester af en ældre, der er i Slægt med den ældste i Lund, og de har været lige store.⁶²⁾ Der er ogsaa, i al Fald delvist, bevaret andre Kirker i Danmark fra før 1100.

I Viborg har man nedbrudt for Fode i det 19. Aarhundrede, men de lærde Sagkyndige, som lod det gøre, synes slet ikke at have søgt efter den Slags Spor. Nu er det umuligt at spørge Murværket om dets Hemmeligheder. Den eneste, der gjorde en Forskers Gerning, var en jævn viorborsk Haandværker, Muremester *Chr. Gullev* (født 1806,

død 1892), hvis Optegnelser vi atter og atter maa arbejde med. Allerede 1830 har Høyen paa sit Besøg i Viborg haft Hjælp af den unge, interesserede Mand, der vistnok havde været med ved Restavrationen og Nedrivningen 1828. Ogsaa under den store Nedrivning har han søgt at gøre Iagttagelser, saa godt han kunde faa Adgang. Men angaaende Spor af en ældre Domkirke har han desværre ikke skrevet sin Mening op før paa sit Haandskrifts sidste Side højst fjorten Dage før sin Død, og den 86-aarige har ikke faaet Pennen til at medtage alt, hvad han har tænkt, saa det lyder meget dunkelt. Vi bliver nødt til at anføre Ordene, som de staar:

Nogle Bemærkninger om Domkirken, som beviser efter mit Skøn, at Kirken er opført til tvende forskellige Tider, da hvad der nu udgør Hovedskibet til Korset, har udgjort Hoved- eller den egentlige Kirke til Klosteret. Bemeldte Gavl, som saas ved Nedbrydningen under første Restavration, ganske bestod af Granit saavel indvendig i Fyldingsmuren som de udvendige Mure. Ved den østre Ende af (en) Del af det nuværende Hovedskib fandtes i Grunden en Fundament til en halvcirkelet Apsis, som altsaa har afsluttet dens Længde mod Øst. Desuden viser Kragbunden (?) udvendig forneden tvende forskellige Led, at Kirken dengang, nemlig ved 1065 (har) haft Taarne.

Chr. Gullev.

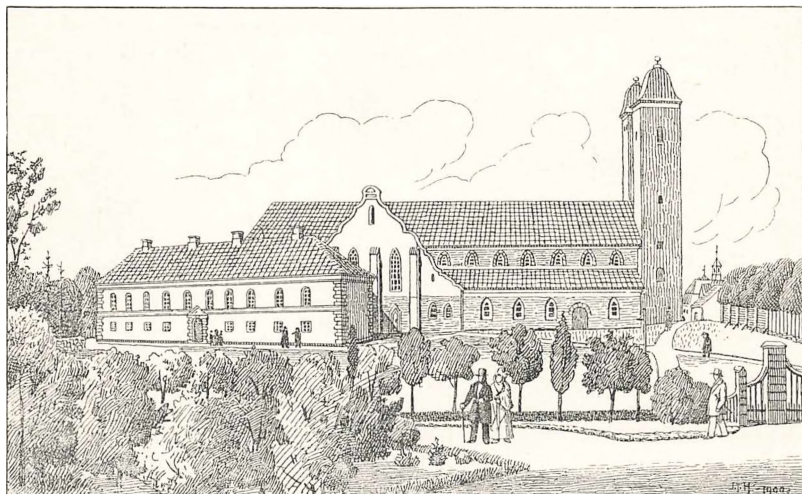
Det vigtigste heri er det om en Apsisgrundvold i det nuværende Tværskibs Midte eller i Hovedskibets Østende. Det vilde altsaa betyde, at man skulde have forlænget Kirken mod Øst med et Kors- og Kor-Anlæg ligesom i Ringsted. Den »bemeldte Gavl« har Gullev ikke meldt noget

om, og man bryder forgæves sit Hoved med at tænke sig een. Begrundelsen for oprindelige Taarne er ogsaa meget dunkel. Det er vistnok umuligt at bedømme Værdien af disse Betragtninger. At det nuværende Hovedskib skulde være det ældste i Bygningen, er stilhistorisk umuligt. Det kan imidlertid have afløst et ældre. Det bliver hære saa mærkværdigt, at man virkelig skulde have fundet et Apsisfundament paa det nævnte Sted, og Høyen intet have faaet at vide derom.

Sporene i Jorden er formodentlig nu saaledes udslettede, at man aldrig faar nogen sikker Oplysning. Derimod maatte det nok være muligt ved Gravning at spore de gamle Augustiner-Boliger.

Den sidste Rest af disse Bygninger, »Marielklosteret«, som man sagde i Viborg, stod indtil 1873, da Huset blev nedbrudt for at frilægge Kirken. Paa Reformationstiden var Huset Bispegaard og gik derfor med Bispedømmets Huse ind under Kronen, men 1576 gav Kongen det til *Domhus* for Landstinget og til Forsamlingshus for den jydsk Adel. Det var da vistnok en Ruin efter Branden 1567, men Adelen skulde bringe det paa Fode. Det gik langsomt. Endnu 1587 betegnes det som »helt øde«, og først 1594 tales der om endelig at faa det færdigt ved en ny Pengeindsamling. Saa stod det siden. Det slap for at brænde 1726 men maatte naturligvis have en Del store Reparationer. I Adelen's Velmagtstid var det tillige Lokale for Adelen's Fester, navnlig de store Bryllupper, hvorfor der paa en Grund ved Østenden var bygget Stalde og andre Udenomsbekvemmeligheder. Paa Bybilledet i Resens Atlas med Aarstal 1677 ses det med høje gothiske Trappegavle, som vel har været fra 1501 efter Branden. 1834 blev det ved kgl. Bygningsinspektør H. J. Koch indrettet til Stænderhus. Øverste Etage var for lav til Stænderne. Den blev taget ned og opbygget højere med tyndere Mure, hvori ligger, at det gamle indtil da var af tykke middelalderlige Mure. Vestgavlen rettedes. Huset fik Tag med afvalmede Gavle, og Facaderne fik ved Afpudsning nyklassisk Præg, som man kunde vente sig det af C. F. Hansens Di-

scipel. Pladsen planeredes, hvorved der maatte afgraves en Del Jord, hvori der fandtes adskilligt, deriblandt det Tympanon, som nu sidder over Kirkens Norddør. Den endnu staaende Sydfløj af den Benzonske Gaard norden for Domkirken (da det dramatiske Selskabs Theater) erhvervedes og nedreves, ligesaa en anden Rest af den Husrække, der havde skilt Domkirkegaarden fra Strædet langs med Graabrødrekirke. Derved opstod den

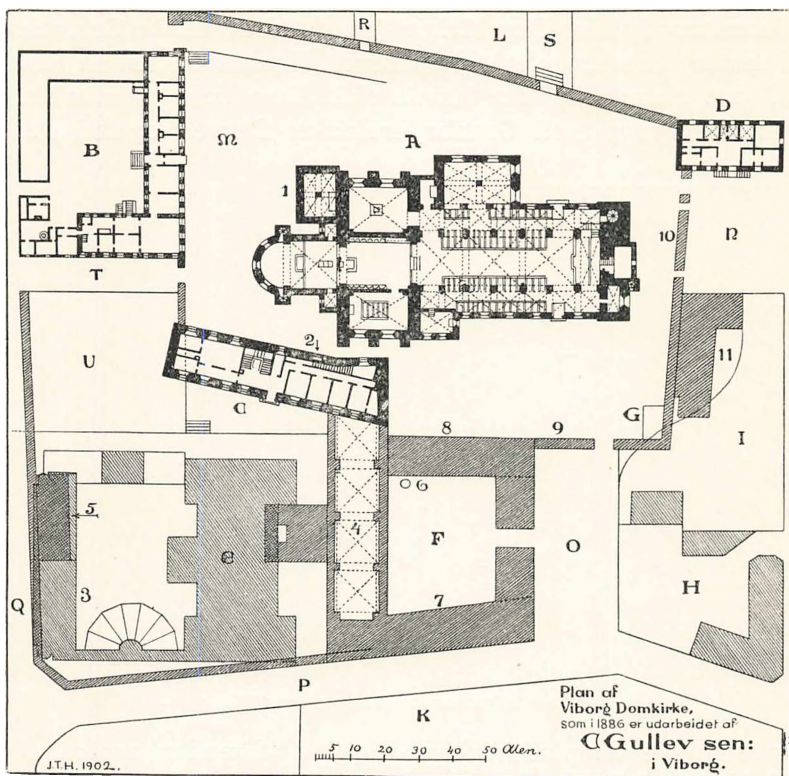
Ständerhus og Domkirke efter 1834.

aabne »Ständerplads«. Saaledes stod »Ständerhuset« indtil Nedbrydelsen.

Nogen historisk Undersøgelse ved Nedbrydelsen skete ikke. Chr. Gullev meddeler, at i Fundamentet af Syduuren omtrent ved Midten var der en muret Grav eller andet Rum, dækket med Bueslag, 2 Alen langt, 1 Alen bredt $\frac{5}{4}$ Alen dybt. Det var tomt. I Østenden af Bygningen viste der sig Spor af hvælvede Kældere, som Gullev tænker sig ødelagte ved Ildebranden 1501. Disse Oplysninger siger os ikke meget. Jeg har uden egentligt Resultat søgt at faa Oplysning om Materialet i Bygningens nederste Dele ved Nedbrydningen. Netop da intet mærkeligt synes at erindres, har det vel væsentlig været Teglstensbeklædning.

Hvor meget Ildebrande og Ombygninger har betydet, er dog ikke godt at sige.

Men Bygningen havde en Forhistorie. I 1440 blev den

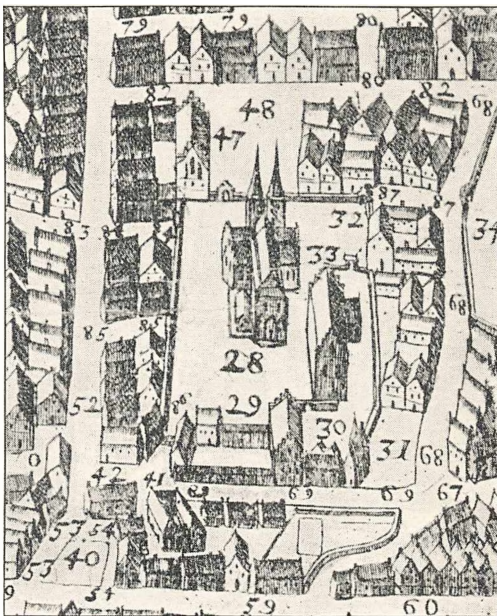

Syd opad. A. Domkirken før Ombygningen. 1. Kapitelhus nedbrudt 1828 (tegnet med Kælderhvelvingerne). B. Nuværende Bispegaard, forhen Kantorbolig. C. Domhuset nedbrudt 1873—74. 2 et muret Rum. D. Det gl. Raadhus opført 1650, afbrændt 1726, det herværende opbygget 1728. E. Det nye Raadhus og Arresthus. F. Jens Rodstens Gaard, senere Benzons Gaard under Estvadgaards Stiftelse (Ursin 253). 4. Østfløj med Kælderhvelvingerne, Forlængelsen usikker. 5. Maaske Kannikebolig. 6. Brønd. 7. Nedbrændt 1710. 8. Nedbr. 1834. 9. Nedbr. 1826. 10. Brandmur solgt 1801. 11. Nedbr. G. Materialhus. H. Morvilles Gd. og Have. I. Borgerforeningens Ejendom. K. Graabrødre Kirkes Plads. M. Domkirkegaarden planeret 1811. N. Gamle Torv. O. Kirkestræde. P. Mellem Murene eller Graabrødrestræde. Q. Skoleboderne(?) R. Mellenristen. S. Trangtrappen. T. Nedlagt til Have. U. Have, solgt fra Domhuset 1711.

gamle Bispebolig Provstebolig, og det er vist aldeles rigtigt, naar en Viborgtradition siger, at det betyder, at Bispeboligen fik det gamle Mariekloster. Dette bliver Udgangspunktet for at orientere sig i disse Bygninger. Paa Grund-

lag af Gullevs Iagttagelser er der udarbejdet et Kort til 3. Udg. af Traps Danmark. Det gengives her som det eneste foreliggende. Men det maa siges, at det er en meget tvivlsom Sag med den under F. 4 tegnede Forbindelsesfløj hen til Domkirken. Alt tyder paa, at Gaarden F var udenfor Domkirkegaardens Hegnsmur, som man ser tydelig paa Resens Tegning, og Vinklen for Fløjen 8 passer paa H.

28 Domkirchen. 29 Bispes Residentz. 30 Adelen gaarde hvor de holde i forrige tider brøllup. 31 Øde pladtz hvor Gammel Bischopsgaard har været [?]. 32 Gammel Bischopsgaard [?] som nu er Jens Rodsteen Lands-dommers gaard. 33 Domhuset. 34 Graabrødre Kirche. 40 St. Willadtsis Kirches Sted [S. Mortens]. 41 Skoleboderne. 42 Skolen. 47 Raadhuset. 48 Gammel torf. 53 St. Willadtsis Kirchstræde eller Ridergade. 54 Renden. 59 St. Willadtsis Gade. 60 St. Ibs gade 67 Røck ind. 68 Mellem Muren. 69 St. Nicolay stræde oc Kirche stræde. 79 Piccken gans. 80 Nytorfgyde. 82 St. Mogenses stræde. 83 Mageløes stræde. 84 Trang trappe. 85 Mellem Risten. 86 Skole Risten. 87 Kirche strædet som løber neder fra Domkirche paa nør side til Mellem muren.

Domkirken og dens Omgivelser 1677. Resen.

J. Kochs Grundplan ikke dertil. Gaarden F var fra 1671 Landsdommer Jens Rodstens Gaard, som han havde købt af Domkapitlet. Den maa vel have været Kannikerresidens efter 1440. Men dette kan ikke oplyses. Hvordan der end maa have været bygget og sammenbygget i senere Tider, saa er det Domhuset C, der udpeges for os som den egentlige Levning af Marieklosteret.

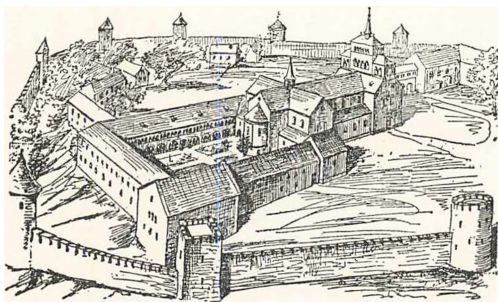
Men denne Bygnings Forhold synes at fortælle om en Forhistorie i en fjern Fortid.

For det første laa den ikke, hvor man vilde have ventet en af Klosterets Fløje. Det almindelige er, at den Slags

Anlæg danner en firkantet Gaard med Kirken som Nordfløj og saaledes, at det er Kirkeskibet, der danner Nordfløjen. Man finder dog ogsaa hyppigt Klostergaarden paa Nordsiden, saaledes baade i Roskilde, Dalby og Slesvig. Det er da ikke saa paafaldende, at vi i Viborg finder Bygningen paa Nordsiden.

Men den laa ikke ud for Skibet men langs Koret. Der, hvor et saadant Anlæg plejer at slutte mod Øst, begyndte denne Bygning og gik helt ind i den nuværende Bispegaardshave.

Dog er der ogsaa Eksempler paa saadanne Anlæg, der

Hezilos Domkirke i Hildesheim. R. Herzig.

gaar mod Øst, i og for sig i god Overensstemmelse med,

at Boligen hang sammen med Tjeneste i Kirkens Kor.

Et saadant Anlæg har vi endnu bevaeret ved Domkirken i Hildesheim, som

er opbygget af Bi-

skop Hezilo fra 1055. Fra begge Kirkens Korsarme udgaar der Fløje mod Øst, og et godt Stykke østen for Korrundingen afslutter en Østfløj her en Gaard, der staar endnu og viser Beskuerens Øje et Stykke Middelalder, som vanskelig glemmes. Ved St. Patrocli i Soest har der ogsaa været i al Fald en Korsgang østen om paa samme Maade.⁶³⁾ Anlægget i Hildesheim er saa gammelt, at man allerede ved Viborg Bispedømmes Oprettelse kunde have det for Øje. Og vi maa vist tænke os, at der har gaaet Fløje østen om Domkirken og omsluttet en Gaard, hvis Østfløj gerne kan have ligget paa den nuværende Bispegaards Plads eller lige foran dennes Vestfløj.

Men der er mere, der er mærkeligt i Viborg. Det er den mærkværdig skæve Linje, som Klosterbygningen danner i Forhold til Domkirken. Man finder mange skæve Streger i de middelalderlige Anlæg, men her er Skæv-

heden ualmindelig paatrængende. Og Domkirken ejede Plads nok bag ved Bygningen, saa at man vanskelig kan tænke sig Skævheden foranlediget af Pladsforholdene. Og saa er denne Linje parallel med den søndre Kirkegaardsmur, som Domkirken ogsaa ligger skævt for. Man kan ikke slippe for en Følelse af, at her har en fjern Forhistorie sat sig et Spor, hvis sikre Tydning ganske vist er mere end vanskelig. Man gætter uvilkaarligt paa, at Bygningen og Kirkegaardsmuren har passet til et ældre Kirkeanlæg, hvis Orientering efter Verdenshjørnerne er fundet utilfredsstillende, da man skulde til at bygge stort. Ved St. Peders Kirke er der omtalt tydelige Spor af en saadan Forandring af Østlinjen ved Nybygning.

Hvis man ser bort fra Gullevs Mening og overvejer disse mærkelige Beliggenhedsforhold, fristes man til at sammenligne med Paderborn. Efter Sachsens Erobring byggede Karl den Store her en Domkirke, først vist af Træ, saa af Sten, og denne sidste indviedes af Leo III 799 (se S. 47) og blev 836 meget helligere ved Overflytning af den hellige Liborius. Denne Kirke er afløst af en ny, der blev fuldendt 1163, altsaa praktisk talt samtidig med Viborg Domkirke. Atter denne er siden fornyet, men paa den gamle Grund. Men nu viser det sig, at den nye er flyttet vestpaa, saaledes at et lille Stykke af Karl den Stores Atrium (Forgaarden i Vest), nu staar ved Korets Nordside, og Kapitelgaarden fortsætter derfra i Nord og Øst, medens Karl den Stores Kirke har ligget som Sydfløj i dette Anlæg østen for den nuværende Domkirke.⁶⁴⁾

Hvis der er sket noget lignende i Viborg, vilde det kunne forklare de mærkelige Forhold mellem de to sammenhørende Bygninger. I Paderborn er Linjerne ganske vist ikke skæve, idet det nye Anlæg har fulgt det gamles Retningslinjer. Men det hindrer jo ikke, at man i Viborg kan have fundet det nødvendigt at tage fat efter nye Linjer. Da de store Planer blev til, har man maaske ogsaa drømt om et nyt Kloster i den nye Stil. Men der er blevet anden Brug for Pengene, og Bygningerne har maaske

været tilfredsstillende og trods Skævheden sluttet sig ganske godt til Domkirken. Som Grundtegningen viser, har Vestgavlen været omdannet, saa at den dannede ret Vinkel med Kirkens Korsskib. En Forbindelsesbygning har utvivlsomt ført derhen til. Der var Døre nok i Domkirkens Gavl før den sidste Ombygning. Ved Ombygningen efter Branden 1567 har man vel fjernet Forbindelsen med Kirken.

Der kan godt tænkes en særlig stedlig Grund til en saadan Forskydning af Domkirkens Plads. Formodentlig ligger den nu paa et Stykke af Byens gamle Torv. At bygge derpaa har næppe oprindeligt været tilladt. Man har maattet bygge bag ved Torvet temmelig nær ved Bakkskrænten mod Øst. Her ligger jo gennem Byen en lignende Skrænt, som den, der følger Søens Østside. Og ligesom derovre har der været Kløfter, hvorved man kunde komme ned til Forlandet ved Søen, ned til Vibjergene. En saadan Dal har gaaet sønden for Domkirken og skilt Domkirkehøjden fra det Bakkefremspring, hvorpaa siden Sortebrødrene byggede. En anden gik under det nuværende Domhus og skilte Domkirkehøjden fra den, hvorpaa Graabrødrene byggede Kirke. Derefter en ny Kløft og et nyt Fremspring med St. Mogens Kirke og endelig atter en Nedgangs-Kløft i nuværende Rosenstræde. Disse Udkanter mod Bakken er maaske sent bebyggede, saa der her kunde faas Byggegrunde til Kirker.

Hvis den oprindelige Domkirke har begyndt i Vest ved det nuværende Kors og gaaet ind i den nuværende Bispegaard, saa vilde en stor Kirke, der skulde holdes inden for denne Vestlinje, komme ud i urimelige Vanskeligheder i den brat synkende Jordbund mod Øst. Man var nødt til at gaa vestpaa, og naar Tilladelse dertil var erhvervet, kunde man lige saa godt gøre det grundigt.

Dermed bortfaldt ogsaa Muligheden for at bruge de gamle Mure som i Lund og i Slesvig; og har Kirken været gammel, saa har de vel heller ikke været anselige nok.

Alt dette er kun Gætninger, og andet kan der ikke skaffes til Veje, med mindre vi hjælpes af nye Fund. Hvilken

Bygherre vi da føres tilbage til, Heribert? Val? Odinkar? det er ikke til at sige. Flere Anlæg kan jo have afløst hinanden. Der kan have været Stenkloster til en ældste Kirke af Træ, som atter er blevet afløst af en Stenkirke før den nuværende.

Biskop *Eskil* havde faaet reformeret Domkapitlet. Det er utvivlsomt ogsaa ham, hos hvem den Tanke er blevet fuldbaaren, at nu skulde *Viborg* have en Domkirke i den store evropæiske Stil. Som »Broder« med Kannikerne i Lund kunde han nemt faa Tilskyndelser i den Retning, hvis det behøvedes.

Atter spørger vi om Tidspunktet. Ligger Domkapitlets Reform i Aaret 1119, saa har vel Tankerne om en mere tidssvarende Domkirke meldt sig med det samme. Men man kan ikke vide, hvor tidligt det blev Alvor.

Angaaende *Viborg* Domkirke havde man længe et Aarstal, thi *Huitfeldt* vidste Besked i sin Bispekrønike. Han har en Bisperække med nogle slemme Fejl og nogle slemme Huller, og saa kommer han da til Biskop *Niels*. «Han funderede Aar 1169 vor Frue Kirke udi *Viborg*, S. Augustini Ordens, og lagde dertil S. Mortens Kirke paa *Fur*. Alexander Pave til Benevent Aar 1164 stadfæstede den Gave og gav tilmed Brødrene første Stemme, naar nogen Bisp skulde udvælges». ⁶⁵⁾ Dette er skrevet af mange Gange siden, bl. a. af *Suhm*, ⁶⁶⁾ og det kan spøge endnu. Det er imidlertid let at se, hvor *Huitfeldt* har dette fra, og at det er en aldeles uberettiget Anvendelse af Grundlaget. *Huitfeldt* har kendt den *Skindbog* med »Privilegier for St. Mariæ Kirke i *Viborg*«, som vi siden vil møde. Det første Brev deri maa have baaret Aarstallet 1169 og handlede ganske vist om, at Brødrene fik Kirkerne i *Asmild* og paa *Fur*, men deri ligger aldeles intet om at bygge Domkirke eller stifte Domkapitel. For det følgende Brev er Aarstallet 1164 vel en Trykfejl for 1169, eller ogsaa har han læst Aarstallet som m.c.lx.iv i Stedet for m.c.lx.ix,

hvilket ikke har givet mere Mening. Aarstallet 1169 har slet intet med Domkirken at gøre.⁶⁷⁾

Dette har *Erik Pontoppidan* set og meddeler i Steden i sine Annaler følgende under Overskriften: *Anno 1128*:

»Ved denne Tid blev den herlige Domkirke i Viborg bygget, og ved emanerede Afladsbreve blev der lovet noget stort til dem, der vilde bidrage til Bygningen. Biskoppen St. Kjeld fuldførte siden Bygningen og lod ikke længe før sit Endeligt, som indtraadte 1151, Taarnet paa den sydlige Side opføre, som jeg finder det i et Manuskript. Heraf fremgaar bl. a., at Hr. A. Hvitfeldt har gjort Kirken yngre, end den i Virkeligheden er, da han tilskriver dens Opbygelse til Biskop Nicolao, som kun har sat et Kapel dertil.«⁶⁸

Dette ser jo ud, som om han eller hans Hjemmelsmand har set et saadant Afladsbrev med dette Aarstal paa. Og paa en eller anden Maade maa han have haft et Aarstal, thi hele Afsnittet for Aaret 1128 er lavet for denne ene Sags Skyld. Det foregaaende Afsnit har til Overskrift: *Anno 1125*, men handler om Omtrentligheder, nemlig norsk Hjælp ved Belejringen af Sidon, Omtale af, at en dansk Eneboer i England ved denne Tid var berømt, samt at Biskop Alberus af Slesvig »nu« byggede mange Kirker i sit Stift, og at »nu« byggede Vicelin den første Kirke i Wippendorf. Det bagefter følgende Afsnit hedder »Anno 1131« og beretter om Knud Lavards Mord. Var det noget ganske løseligt om noget, han regnede at maatte høre denne Tidsperiode til, havde den naturlige Plads for Viborg-Notitsen været sammen med de øvrige omtrentlige Byggenotitser under 1125. Hele Stykket er blevet til paa, at han havde dette Aarstal 1128. Og paa sit Aarstal korrigerede han Huitfeldt.

Men ingen anden af de lærde Samlere vides at have denne Efterretning. Han har ikke, som han plejer, skrevet af efter Th. Bartholin eller Chr. Erichsen. Man maa snarest antage, at han har Aarstallet fra Stiftsprovst Tychonius i Viborg, der havde forsynet ham med nogle Viborg-Efterretninger, som han har brugt i *Marmora Danica*.⁶⁹⁾ Tychonius var virkelig en forskende Lærd, der paa sine Ophold i Viborg hos Biskop Deichmann før Viborgs Brand kan have set meget, vel ogsaa noget, som

Chr. Erichsen ikke havde set. Men hans Bispetavle i Domkirken (Marm. Dan. II S. 11) følger Huitfeldt. Der bliver dog en vis Rimelighed for, at der har foreligget noget.

Pontoppidan faar rettet Huitfeldts gale Aarstal 1169. Derimod har han ikke faaet rettet Huitfeldts anden Fejl at gøre Kjeld til Biskop. Det med Domkirkens søndre Taarn er en Kombination af Efterretningen om, at Hellig Kjeld under en Ildebrand gik op i Kirkens Taarn, samt den Iagttagelse, at dette Taarns Murværk var ældre end Nordtaarnets, vel at mærke efter Ombygningen 1501. Dette findes allerede hos Henrik Gerner samt hos Chr. Erichsen.⁷⁰ »Kapellet« er kun et Forsøg paa dog at faa noget ud af Aarstallet 1169.

Hvor end Aarstallet 1128 maatte stamme fra, saa henvises vi til denne Tid af andre Iagttagelser. Det ses let, at Domkirkerne i Lund, Ribe og Viborg er stærkt beslægtede. Der er Rimelighed for, at deres Byggetid paa det nærmeste falder sammen. I *Lund* ved man, at Kryptens Hovedalter indviedes 1123, de to andre Kryptaltere 1126 og 1131, og Overkirkens Højalter 1145. I *Ribe* har Bispeskrøniken den Overlevering, at Begyndelsen blev gjort af Biskop Ture, der tiltraadte omtrent 1125 og faldt ved Fodevig 1134.

Viborg Domkirkebygnings Aldersforhold til de to andre kan ikke sikkert afgøres. Den har Slægtskab til begge Sider. Slægtskabet med Lund viser sig vel stærkest i, at de begge har Krypt. Man har sagt, at i Lund er dette Anlæg stort, gaar ikke blot under Højkoret men ogsaa under hele Tværskibet. I Viborg er den kun under Højkoret. Saa er vel Viborg en beskednere Kopi efter det rige Lund. Man kan ogsaa opstille den modsatte Overvejelse: I Viborg har man det normale. Saa har man i Lund villet byde over og egentlig lavet tre parallelle Krypter, ligesom i den vældige Domkirke i Speyer. Med den Sammenligning kunde man gøre Krypten i Viborg til den ældste.

Men Asser af Lund og Eskil af Viborg er aabenbart to væsentlig samtidige Bygherrer.

De første Domkirker og Klosterkirker havde i Virkeligheden været anselige Bygninger. De var treskibede Basilikaer, gerne med et langt Kor for at give Plads til Kanskens Tide-Tjeneste. Firkantede Piller med Rundbuer bar Hovedskibets Mure, der rejste sig glat op og over Sideskibenes Tage havde en Række rundbuede Vinduer. Et Bjælkeloft dækkede Rummet. De flade Vægge smykkedes med malede Prydelser. Der var intet Tværskib i

Dalby Kirke rekonstrueret af Anjou.

Dalby, derimod maaske nok i Slesvig. Udvendig var der vist ikke ofret meget paa Murene. I Roskilde var der efter tysk Skik to Taarne i Vest med en Gavlmellem sig, hvori en stor Portal førte ind i en Forhal. I Dalby er det oprindelige Vest-Anlæg tidlig omdannet. Hvad der har været i Lund og i Slesvig, ved vi ikke. Om den ældste Domkirke i Viborg ved vi overhovedet intet.

At man bygger om og bygger stort i Lund, hænger vel nok sammen med, at det 1104 blev Ærkesæde. Men man bygger ikke blot større. Man bygger i en anden Smag under en vis Paavirkning fra Italien.

Man bryder Murfladernes Ensformighed med Blindinger og Halvsøjler. Paa Korets Apsis gøres det i Stokværk

over hinanden. Ligesaa i Taarnene. Indvendig stræber man ogsaa at leddele de høje Vægge. Her er Ribe og Viborg blevet de rigeste, idet Rummet under Sideskibenes Tage er benyttede til Galerier, der aabner sig ind mod Kirken i smukke tredelte Bueaabninger med Søjler (Triforier), idet saa Højkirkens Vinduer danner en tredje øverste Række af Aabningen gennem Muren. I Lund har man ikke Galerierne. Det hænger vel sammen med, at man har benyttet Murene af den ældre Knud den Helliges Kirke, og saa har man kun ved Beklædning gjort Murværket rigere. I Slesvig er det noget lignende.

Kirkerne har faaet Tværskib, saa Grundtegningen bliver et latinsk Kors. Man maa dog ikke for meget lade sig lede af det nymodens Ord Tværskib, thi der er ikke tænkt en Kirkebygning paa langs samt en Kirkebygning paa tværs. Man har tænkt sig tre eller fem parallelle Kirker. Der var ogsaa over Tværskibet rejst et Skel i Kirkens Længderetning, der skilte Kirkens Midterparti fra de to Korsarme. Men højere oppe forenede det hele sig dog til eet stort Rum. I den forrige Periode kan vi ogsaa finde Korsarme, men de er indvendig helt skilt fra Kirkerummet. Kun gennem en ret smal Aabning gaar man ind i en saadan Arm fra Hovedskibet og staar da i en lille selvstændig Kirke med sin egen lille Apsis mod Øst. Der er engelsk Paavirkning deri. Det smukkeste bevarede Eksempel derpaa er Veng Klosterkirke i Aarhus' Stift. Men i Viborg Stift havde man en Kirke af samme Anlæg, nemlig Vor Frue Kirke i Aalborg. Bygningsmæssigt er iøvrigt Lime Kirke i Salling i Slægt med disse, men den har aldrig haft Korsskib eller Sidekapeller. I Sverig har navnlig St. Per i Sigtuna, bygget ca. 1080, været af denne Art, ligesaa Gammel-Upsala Kirke. Dette med at gøre Rummet til en Enhed og lade det hele aabne sig i sin Vældighed mod Tilskueren, fortsattes siden bevidst i Senmiddelalderens gotiske Kirker, der ogsaa derfor strakte sig højere og højere.

Det store, fuldendte Bygningsværk med Mure og Taarne lader os paa imponerende Maade møde *Graniten*

i kunstnerisk Anvendelse. Viborg Domkirke er en Stor-
daad i den Henseende. Den fik heller ikke nogen jævn-
byrdig Efterfølger, fordi efter dens Fuldendelse et nyt
Materiale, Teglstenen, meldte sig til Tjeneste, f. Eks. i
Ringsted og Sorø og her i Stiftet i Vidskøl.

Men forud for Granitbygningskunsten havde man væ-
sentlig brugt andre Stenarter. Da Stenkirkernes Tid be-
gyndte her i Landet med udenlandske Mestre, vilde disse
helst, som de var vant til, have en Bygningssten, der kunde
saves.

Mange Steder fandt man *Kildekalken*, som de uden-
landske Mestre vist paa Forhaand har spurgt efter. Fra
Karl den Stores Tid var den et skattet Byggemateriale.
For at kunne udvinde det fik St. Gereon-Stiftet i Køln
Herskabet Vieren af Kejseren.⁷¹⁾

Her i Landet — i al Fald paa Horsenseggen — kaldte
man Kildekalken for *Fraadsten*, fordi den ligner forstenet
Fraade. Senere Tider stod uforstaaende overfor disse
Mure og digtede, at Hellig Knud Konge vilde bygge Kir-
ker, der skulde være saa stærke, at de kunde staa til
Verdens Ende. Da bad han til Gud om Vejledning, gik
dernæst ned til Stranden, hvor der laa meget Fraade,
og befalede Murerne at tage den og bygge af. Og ved
hans Hellighed blev Skummet Sten, og derfor skal den
Slags Mure ikke forgaa, saa længe Verden staar. Saaledes
fortaltes der i Egnen sønden for Horsens Fjord.⁷²⁾ Et
saadant Sagn viser, at der er Egne, hvor denne Sten netop
kendtes som Kirkebygningernes Sten. Det gælder ogsaa i
høj Grad Roskildeeggen. Men ogsaa paa helt andre Egne
er de ældste Kirker af Fraadsten. Ogsaa ved og i Vi-
borg har den været brugt. Den meget gamle Asmild Kirke
er for en Del deraf. Her paa Egnen kaldte man den
»*Bakkesten*«. ⁷³⁾

Paa Stevns og paa Dyrsland fandt man Limstenen og
arbejdede fint i den. I Ribe skaffede man sig Tufsten
fra Andernach ved Køln, baade til Domkirken og til
mange Landsbykirker. Men det var en lang Rejse.

De fleste Steder i Danmark laa Markerne overstrøede med Kampesten. Det var meget nemmere at faa dem, men det var en helt anden Kunst at tildanne dem. Paa Sjælland opgav man at gøre noget videre derved. Kun til Bygningens Hjørner jævnedes man dem lidt, eller man skaffede sig Vinduesindfatninger af Fraadsten eller Kridt. Det øvrige murede man af Natursten af haandterlig Størrelse, om fornødent kløvede, og saa pudsede man glat udenpaa dem.

Men i Jylland besejrede Skønhedsviljen Graniten. Man huggede den til Kvadre, omhyggelig jævnedes og med Murskifter af samme Maal. Og man huggede Søjler, Kapitæler, Dekorationer og Billeder i den genstridige Sten. Naar først Kunsten er lært, er der nok, der kan gøre det, men i sin Begyndelse var det en teknisk Sejr af høj Rang.

Hvor blev den Sejr vundet?

Viborg Domkirke er formentlig Verdens største Granitkirke. Den i Vestervig rykker iøvrigt ikke ubeskedent ind paa den. Men at bygge Viborg nye Domkirke af formet Granit var dog den største Opgave af den Art, der hidtil havde foreligget.

Derfor har Tanken hos vor Tids Forskere ogsaa kredset om, at det skulde være her ved Domkirkearbejdet, at Mesterstykket er lært, hvorefter det senere kom Landsbykirkerne tilgode. Man har sat dette Spørgsmaal ind i Overvejelser om Domkirkens Alder. Man har ledt efter et Aarstal, men med dem har vore Fædre været sparsomme. Kun een Kampestenskirke har Aarstal, nemlig Gellerup i Hammerum Herred. Over Skibets to Indgangsdøre staar der nogle temmelig haltende latinske Vers:

Syd (Mandsdør):

̄Anno millēno centēno quadrāgenō̄ incarnatiōnis
dominī est hic fundatā sub honōre dei domus ista.

Nord (Kvindedør):

̄Ingrediēns aulām culpās abicit reus istam,
ēt quod iuste petit donādo Deūs pius audit.

Paa Dansk omtrent:

I ellevehundredogfyre fra Herrens Fødsel at regne grundedes her dette Hus, vor Gud til Hæder og Ære.

Hvo, som angerfuld her træder ind, afkaster sin Brøde, og hvad han rettelig beder, vil Gud og høre og give.

Saa vidt var man altsaa ved Hammerum Herreds Ting 1140. Gellerup er en anselig Kvaderstenskirke af normal Form. I Vest har der været en Forhal. Der staar endnu to Granitbuer, baarne af en firkantet Midterpille. Granit-hugningen er meget fin.

Men dette saavel som Viborg Domkirke er vist snarere Slutningen paa en Udvikling end Vidnesbyrd om dens Tilblivelse. Skønt Overleveringen er meget forkludret, tør man vist sige, at *Hersum* Kirke i Rinds Herred er indviet 10. August 1122 af selve Domkirkens Grundlægger Biskop Eskil.⁷⁴⁾ Skulde det mon ikke være den Stenkirke, som endnu staar, overmaade vel bevaret? I den er Granittek-niken ogsaa aldeles fuldbaaren. Muren er af smukke Granitkvadre i regelmæssigt Skifte. Sokkelen har Skraa-kant. Begge Døre er firkantede med lige Overliggere. Det eneste særlige Træk, som maaske er noget gammeldags, er, at Kordøren er smallere end sædvanlig. I Gellerup har man den almindeligere bredere Form. Om dette maaske er et Led i Udviklingen i den lille Snæs Aar, der ligger imel-lem? Yderligere lægger man i *Hersum* Mærke til, at det romanske Vindue i Korets Østgavl har Rundstav langs Yderranden, ligesom Østvinduet i Domkirkens Krypt. I Vaabenhusets Inderside er der yderligere indmuret to gamle Vinduesoverliggere, den ene med Rundstav. Kor-buen har Kragsten med en ret indviklet Underprofil, der er praktisk talt den samme, som løber i Gesimsbaandet under Triforierne i Domkirken.

Af det foregaaende (S. 81) vil man være tilbøjelig til at tænke sig, at *Fur* Kirke er fra 1119. Apsis, Kor og den østlige Del af Skibets Nordmur er opført af Rødsten, en Sandsten. Det siger jo ikke meget om Granittek-nik. Men i Dobbeltsokkelen er der dog ogsaa Granit, og Resten af

Skibet er Granit. I Former er der intet paafaldende. Ap-siden er smykket med Blindarkader med Lisener og Tve-buer i Stil med sjællandske Kirker, som antages paavir-kede af den ældste Domkirke i Roskilde, og i Stil med Tufstenskirker i Ribeegnen.

Men Tilløbenes Tid ligger aabenbart forud for alt dette. Det bliver da et Spørgsmaal, hvordan man skal se paa en Kirke som Skarp-Salling ved Løgstør. Dens Anlæg er, som man brugte det i Svend Estridsens Tid eller da før 1100. Den er treskibet, og Hovedskibet og begge Sideskibe har hver sin Apsis. Dette viser langt tilbage. Her er ogsaa den snævre Korbue. Men Granitarbejdet er fint, og der er Enkeltheder, som nok kan minde om Domkirken. Kun synes de mig at være i mere gammeldags Omgivelser. Der er et Vindue med Rundstav og yderligere med et Perlebaand, svarende til Perlebaand, der kan findes paa Domkirkens Søjlehoveder i Galerierne. Der er en Sokkelprofil paa Apsis, som ligner den viborgske, og Apsis Afdeling i Blindinger kan godt ligne, men her er gammeldags Pilastre med Skraakant-Hoveder. Med andre Ord visse Enkeltheder, man genfinder i Viborg, turde have en ældre Forekomst i Salling Kirke sammen med mere gammeldags Ting. Mig synes, at ogsaa Vestervig Domkirke er af en betydelig ældre Type end Viborgs, men ogsaa i den er Granitbehandlingen sikker og fin.

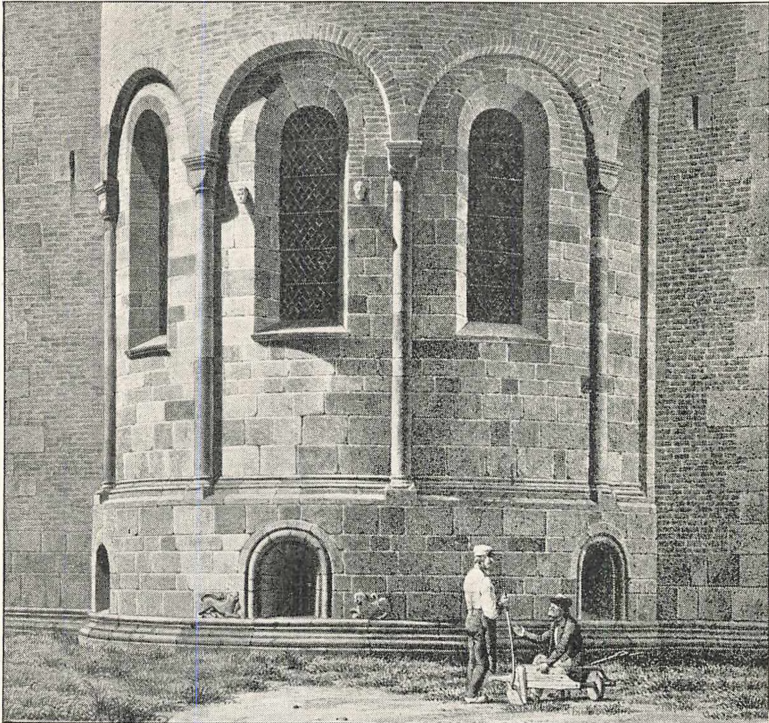
Dette vil sige, at Viborg Domkirke er et modent Arbejde fra en Tid, da denne Form for Bygningskunst allerede havde faste Traditioner.

Muligvis er Begyndelsen slet ikke gjort her i Landet. Bretagne er ogsaa et Granitland. Men den Sag er endnu ikke undersøgt.

Viborg Domkirkes Bygning havde dog ogsaa andre Materialier. Kryptens Hvælvinger er af *Fraadsten*. Det er rimeligt, da Hvælvinger af Granit vilde være alt for tunge. Men ogsaa Korets to Trappetaarne var af *Fraadsten*, om end med Granithjørner. Stenene var smaa, saa de kan have været en Rest af Hvælvingsten, som man har anvendt her. Taarnenes Indre staar endnu, men man har givet dem

fuld Granitbeklædning, hvad man godt kunde have ladet være med.

Men der var ogsaa *rhinlandsk Tuf* i Bygningen, det, som man byggede Domkirke med i Ribe. Der maa vel være kommet en Skibsladning deraf til Hjarbæk, maaske

Apsis udvendig før Ombygningen. D. M.

mens det gik saa livligt med at sejle Sten til Ribe Domkirke. Men det ser ud til at have været ved den Tid, da man var ved at afslutte i Viborg. Tuffen fandtes for det første højt oppe i Korets Trappetaarne oven over Fraadstenen, og det tilsvarende Stykke af Aksen, hvorm Trappen snor sig, var ogsaa af Tuf. Fortsættelsen opad havde været ødelagt i Branden 1501 og var fornyet af Teglsten, saa man kan ikke sige, hvor højt Tuffen har gaaet.⁷⁵⁾ Men det kan se ud, som om Taarnene af Fraad-

sten har standset der, hvor Hvælvingsranden ligger over Apsisvinduene. Det Stokværk, som nu er prydet med Søjlegaleriet, skulde da være senere paamuret. Det, der stod, var Blandingsmurværk fra 1501, saa det siger ikke saa meget, at ogsaa i dette fandt man nogle Stykker Tuf.

Men desuden fandt man Tuf i Hovedskibets Søjlegalerier. Særlig fandtes den i den tynde Skjoldmur over Søjlerne, og i den vestlige Arkade paa Nordsiden var selve de smaa Buer af Tuf. Formodentlig har man baaret sig saadan ad, at man først har muret de store Buer og saa siden sat Søjlerne ind og foretaget den øvrige Udmuring, naar man fik Søjlerne færdige.

For saa vidt man overhovedet tør bruge Tufstenens Forekomst til en Sammenholdning i Tid overfor Ribe Domkirke, viser Tegnene altsaa hen til, at Viborg skulde være ældst. Apsis i Ribe er senere tilføjet i en yngre Stil.

Den rhinlandske Tuf hører altsaa til Afslutningsarbejderne, mens Fraadstenen optræder i den første Begyndelse og kan være Rester fra en ældre Bygning. Som Jacob Helms udtrykte det 1860: Fraadstenen tager Afsked i Viborg Domkirke. Dens Tid var omme.⁷⁶⁾

Vi kender som sagt ikke Grundlaget for Pontoppidans Notits om Afladsbreve 1128, der lovede meget til dem, der vilde bidrage til at faa den paabegyndte Domkirke fuldført. Aldeles bortset fra denne Bemærkning, er det dog højst sandsynligt, at det har gaaet saaledes til, selv om man vel næppe paa dette Tidspunkt i Danmark har udstedt det, som man rent teknisk forstaar ved Afladsbreve. De har jo deres Oprindelse i, at Bodsgeringer, som man har faaet paalagt i Skriftemaal, konverteres til noget nyttigt eller overkommeligt, f. Eks at arbejde som Haandlanger ved et Kirkebygningsarbejde, eller — næste Skridt — at betale derfor. Det lød vel i denne Tid mere i Almindelighed paa, at man skulde faa Løn for god Gerning. Skønt det er langt borte, er der Rimelighed i, at Beckett har henvist til et Dokument fra ca. 1070 fra Aix i Provence, hvori Biskoppen, Provsten og Kannikerne ved St. Salvatorkirken opfordrer til Byggehjælp, da Kirken

er for lille. »Vi beder om, at enhver af eder vil bidrage, hvad han kan, eftersom han af Gud og af os skal faa en stor Syndernes Forladelse og Andel og Samfund i alt det gode, som gøres i St. Salvators Kannikesamfund, og for een, som I giver, skal I paa Dommens Dag faa hundredfold igen af Herren, og derhos skal Verdens Frelser Jesus Kristus give eder evigt Liv.«⁽⁷⁷⁾

Naa — Frankrig var i Spidsen i den Stil, og det er vist et særlig grovt Eksempel. Dette med noget for noget ligger dog desværre bag ved næsten al Middelalderens kirkelige Godgørehed. Men saa troede de ogsaa, at der var noget at faa hos Gud, og de glædedes, naar noget blev til Guds Ære. Efterhaanden som de vældige Murmasser hævede sig over Viborgs lave Huse og saas vidt ud over Eggen, har man følt ikke blot Beundring og Stolthed men ogsaa Glæde ved, at her i Jyllands Hjerter skulde Guds Navn bo i høje Sale. — Og vor Fruer, hende, der havde jublet, at herefter skulde alle Slægter prise hende salig.

Det har vel ikke gaaet særlig raskt med Murenes Vækst i Vejret. Der skulde slæbes mange Sten sammen fra Omegnen. Det var ogsaa en Form for Bidrag. Og der skulde hugges mange Hug, inden de laa færdige paa Pladsen til at hejses til Vejrs. Og der skulde hentes mange Læs Kalk fra Davbjerg til at binde Bygningen sammen med, — og Egestammer fra Skovene for at faa den under Tag. Muligvis kom der ogsaa Skuder med Tømmer fra Fyrreskovene paa Læsø. Men man er blevet ved, og tilsidst stod Huset der.

Vi tør vel nok tænke os, at Eskil har naaet at faa indviet Krypten. Og i og for sig maaske ogsaa et Alter i Højkoret, som vel er det første, man har faaet bygget. At se den færdig til Vesttaarnene, har han derimod næppe naaet. Det har muligvis endda varet meget længe. Den ældste Omtale af et Taarn paa Domkirken falder formentlig lige efter Aaret 1145, mulig noget senere, da Kirken truedes af een af de mange Ildebrande, som har været ude efter den. Det fortælles, at Staden brændte, og at Ilden næsten var naaet til Klosteret. Da tog Provst

Kjeld en af Brødrene med sig og gik op i Kirkens Taarn. Da han deroppe saa Faren, brast han i Graad og kastede sig ned og bad om Redning for Stad og Kirke. Derefter rejste han sig op og gjorde Korsets Tegn. Ilden sagtnede og slukkedes, og Kirken var reddet.⁷⁸⁾

Og fem Aar senere, da Provst Kjeld mærkede Døden nærme sig, lod han sig hjælpe over i Kirken til Bøn og saa tilbage igen. Det var den 27. September 1150.⁷⁹⁾ Efter alt foreliggende maa det have været den Viborg Domkirke, som vi kender, men naturligvis ser vi intet om, hvor fremskredent dens Vestparti da var, og om Taarnet maaske var en vældig Forhal i flere Stokværk.

Desværre er Fremstillingerne paa den Tids Mønter ikke altid til at tyde sikkert. Viborg var Nørrejyllands Hovedmøntsted fra Knud den Stores Tid. Paa Reversen havde Viborg-Mønterne altid et stort ligearmet Kors. Men under Svend Grade (fra 1146) optræder der pludselig et Billede af et Bygningsværk. Over tre Buer ses en høj Midterbygning med Kors øverst og to spirdækkede Taarne ved Siderne. Dette betyder en Kirke, og saa maa det vel være den nye Domkirke.⁸⁰⁾

Da Byen brændte, var Biskop Eskil ikke mere. Den 20. Oktober 1133 tidlig om Morgenen var han med til at synge Ottesang i St. Margrethes Kirke i Asmild, da Voldsmænd brød ind og huggede ham ned. Hellig Kjelds Levned siger, at det var Kristi Fjender, der gjorde ham til Martyr. Den bistre Mand i Roskilde, der 1140 har skrevet Roskildekroniken, siger, at det var Erik Emune, der lod det gøre.

Det er rimeligt nok, at det er Danmarks Historie, der her blodig brød ind i Viborg Kirkes Historie. Den 7. Januar 1131 faldt Knud Lavard for sin Fætter Magnus's, Kong Nielses Søns, Haand i Haraldsted Skov. Dermed brød den store Fejde ud i Svend Estridsens Slægt og Borgerkrig i Landet. Knuds voldsomme Halvbroder Erik Emune kræ-

vede Hævn, men Ærkebiskop Asser mæglede paa Ringsted Ting, saa at Kong Niels gik ind paa, at Magnus skulde rømme Riget. Asser var Knud Lavards Fætter, idet Dronning Bodil var hans Faster. Niels holdt ikke Løftet, og saa rejste Erik Emune Oprør og lod sig vælge til Konge i Skaane og Sjælland. I Jylland havde han dog ikke megen Tilslutning. I 1132 synes han at være gaaet med Flaaden ind i Limfjorden, og man har tænkt sig, at han da er kommet om ad Viborg og har øvet denne Udaad. Det bestemte Aarstal, som Broderskabet i Lund straks har optegnet, forbyder dog denne Forklaring. Men derfor kan der alligevel gerne have været Tilhængere af Erik paa Færde. Forudsætningen maa da være, at Eskil ikke har villet svigte den lovlige Konge.

Til Biskop efter Eskil valgtes Kapitlets Provst, *Svend Svendsen*, der ogsaa i sin Tid havde været Kannik i Lund og var Broder til Ærkebiskop Asser. De var af en fremragende jydsk Stormandsslægt. Oldefaderen Ulv er een af de første, man hører om, at han gjorde Pilegrimsrejse til St. Jakob, hvorfor han fik Kendingsnavnet Galizie-Ulv. Faderen var en af Knud den Helliges Mænd, hvis Søster Bodil blev Erik Ejegods Dronning og Knud Lavards Moder. Asser og Svend blev altsaa Biskopper. Om en tredje Broder Eskil skal vi siden hen høre. En fjerde Broder var den jyske Høvding Christiern Svendsen, en heftig Mand, der var meget omtalt, fordi han i Kong Nielses Hird havde brudt Vederloven, men paa Grund af hans mægtige Slægtsforbindelser fik man vedtaget andre Regler, saa at han slap med en vældig Bøde. Han sluttede sig til Erik Emune men blev fanget af Kong Niels og slap først ud efter dennes Fald.

Som Asser var imidlertid Svend en ægte Kirkens Mand, og nu havde de to Bispebrødre i Lund og i Viborg altsaa hver den Opgave at faa en stor, ny Domkirke færdig. Som Kapitlets Provst havde Svend vel endda været intimt knyttet til det store Byggearbejde, der mindst lige saa meget var Kapitlets som Bispedømmets. Naar Hans Olrik i Bio-

c. xvi kl h ov. De domo scti laurencij. O Bero sub-
 diaconus can. Cuius indulta pmo fr̄ib; in cōmuni
 uict^o annualis p̄uit est. Hic etiā decreta. ual argen-
 tēum in pondere. s. g. tinent. g. fr̄ib; dedit. que
 qui abstulit. ulcione diuina in uitq; homīe sciendū se cognoscat;
 o. xv kl h ov. luce eugl̄iste. Anno dñi. m. c. xxxix.
 Rjcco Roskeldensis ep̄c fr̄ n̄r cū suis occisus est.

Exiii kl. Obiit Egmus huius ecclē ep̄c sedis.
 Et amaca soror n̄ra.

Exiii kl. Anno dñi. m. c. xxxiii. Eschilus wib-
 gensis ep̄c fr̄ n̄r occisus est.
 Obiit Godwin^o cū^o ac monachus cognōm̄o
 iuuenis. ⁊ Thorkil laic^o. J̄c Thorkil q̄ dedit fr̄ib; martā
 auri. ⁊ iii. libras nūmoy. ⁊ Liuchger^o diacon^o ⁊ canonic^o scti Lucij.

Side af Lunds Kapitels Nekrologium. DRH. Over Hullet i Pergamentet: f. XIII
 Kal. Anno domini m. c. xxx. iii. Eschilus wibergensis episcopus frater noster
 occisus est. [20. Okt. I Herrens Aar 1133 dræbtes Eskil, Biskop i Viborg, vor
 Broder].

grafisk Lexikon uden videre siger om Biskop Svend: »han blev Viborg Domkirkes Grundlægger», saa er dette, sagt om Biskoppen, en Paastand uden noget som helst Grundlag. Men hvis Svend har været Kapitlets første Augustiner-Provst, hvad sandsynligt er, saa kan det blive sandt paa en anden Maade. Da Biskop Eskils Kirke genrejstes i Biskop Laubs Tid, havde Kirkens Provst jo ogsaa sin fremragende Del deri.

Svend blev Biskop i 20 Aar. Om de slog til for at faa Kirken færdig, ved vi ganske vist ikke. Det er vel dog sandsynligt. De mægtige Familieforbindinger har vel nok virket fremmede trods de urolige Tider.

Den Domkirke da, som i Løbet af disse Aar stod færdig fra Kryptens Vindue i Øst til Vesttaarnenes Spir, — den var det, man 1863 gik i Gang med at forny, saa vort Øje skulde glædes ved vore Fædres Værk og Menighedens Gudstjeneste udfolde sig i det samme gamle, festlige Rum.

Og saa godt som noget saadant kan gælde i en Bygning, som 800 Aar har handlet haardt med, er det virkelig saa, om Øje og Tanker end nu om Dage i høj Grad fanges af en nulevende Kunstners rige Billedprydelse i det gamle Rum. Det skal heller ikke være eller lade gammelt alt sammen.

Maalene i Viborg Domkirke er mindre end i flere andre af Nordens store Kirker. Det ses, naar man anbringer Omridsene ved Siden af hinanden paa et Stykke Papir. Men den Sammenstilling har man jo ikke for Øje, naar man træder ind i den virkelige Kirke. Det havde de heller ikke i gamle Dage.

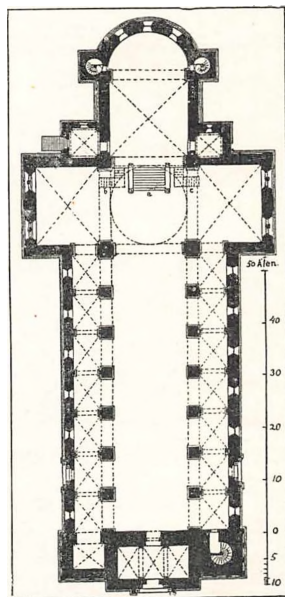
Og naar et Nutidsmenneske, der har rejst i fremmede Lande og set den store Kirkebygningskunst, træder ind i Viborg Domkirke, betages han af Rummets Storhed og Harmoni. Biskop Eskils Arkitekt har Ære af sin Byggeplan, den som det 19. Aarhundredes Fornyere har forsøgt at udfinde og eftergøre.

Kirkebygningen er selvfølgelig begyndt østfra med Kirkens Hovedrum, Korbygningen. Og her giver det sig af sig selv, at Begyndelsen er sket med *Krypten*.

Evropæisk set er Krypter ikke noget sjældent i en vis Periode. Men de er dog sjældne hos os. I det gamle Danmark findes der foruden de to i Viborg og Lund kun den rekonstruerede i St. Knuds Kirke i Odense, der er noget ganske mærkværdigt, idet den er fra gothisk Tid. I Sverige findes ingen paa gammel svensk Grund. I Norge er der kun een under Munkeliv Klosterkirkes Kor i Bergen (ca. 1108) og een under Bratsberg Kapel ved Skien (ca. 1156).

Krypterne stammer fra Helgenvæsenet. I Syden havde man jo Katakomber, underjordiske Begravelsesrum, hvori bl. a. mange Martyrer var bisatte. Fra henimod 300, og navnlig efter Konstantin den Stores Tid, byggede man Kirker over disse Grave. Som bekendt flyttede man senere med Martyrgrave, eller med Stykker af Martyrers Knogler. Saa lavede man en Grav, helst saaledes at Alteret (Mensa, Bordet) var lige oven over. Men Graven skulde dog være virkelig under Bordet, ikke som i den senere Middelalder i Bordet. Den lavedes da gerne som en aaben Gravhvælving, som man kunde se ned i under Alteret. En saadan kaldtes en Confessio (Bekendelse). Men man kunde ogsaa lave det saadan, at man gennem underjordiske hvævede Gange kunde komme til Graven. Derfra er Skridtet ikke langt til at lave et samlet, underjordisk kirkeagtigt Rum. Og naar først dette er der, er det kun endnu et Skridt at gaa over til ogsaa at indvie Alter eller Altere i denne skjulte Kirke, denne Crypta.

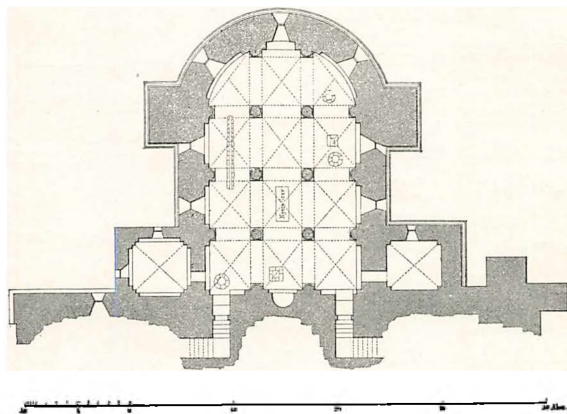
I den omtalte Domkirke i Hildesheim er der som Levning fra en tidligere Kirke, indviet 872, under Korsalteret foran Tværskibets Begyndelse en Confessio, hvori en Kiste stod med Levningerne af Kirkens gamle Titelhelgen, den

Domkirkens Grundplan.
Trap

hellige Epiphanius. Den er nu tilgængelig fra en Bygningen af 1061 tilhørende Krypt under Koret og under Korsskibets Midte, som meget minder om den i Viborg. Men over den ny Krypt midt under Korsskibets Kuppel var der tidligere en Aabning gennem Gulvet ned over den hellige Godehards Grav i Krypten, saa man kunde se ned paa den.

Det her omtalte gjaldt Helgener, men ogsaa til Gravsted for kirkelige og verdslige Stormænd brugte man efterhaanden disse Krypter. Det var jo helt fra Ambrosius's

Plan af Krypten. D. Mindesm. Øst opad.

Tid et godt Raad at se at blive begravet i Nærheden af Helgener.

Da man gik over til at anbringe Helgenlevninger i selve Altrene, blev egentlig Krypterne overflødige, og man hørte op med at bygge dem.

I Viborg synes der aldrig at have været anden Forbindelse mellem Overkirke og Underkirke end den dobbelte Trappe, der endnu forbinder dem.

Som det er almindeligt, strækker Krypten i Viborg sig kun under det egentlige Kor, dog med Rum ind under de to smaa Hjørnesakristier. I Kryptens Gulv har der været flere Brønde, som maaske har afløst hinanden. Der fortælles om en St. Kjelds Kilde i det sydlige Kapel.

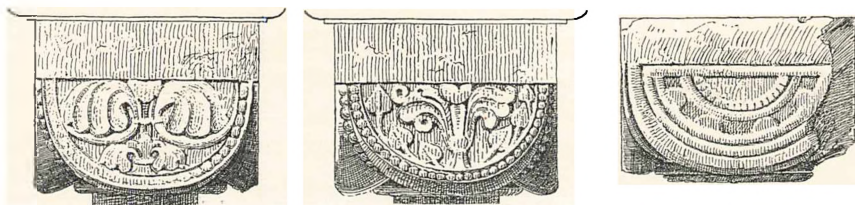
I Materialet findes der nogen Jern-Al og Fraadsten. De

to midterste Søjler er af poleret Porfyr. Om det maaske er Elementer fra en ældre Bygning? Eller det er Uregelmæssigheder i det første Tilløb? Porfyrspøjlernes Fod er ogsaa runddrejet, ligesaa de tilsvarende Halvsøjlers inde ved Muren, mens der ellers er Hjørneblade paa Fodstykkerne. Søjlehovederne er ogsaa noget anderledes end dem oppe i Kirken. Vi møder i Krypten den saakaldte Terning-

Krypten. Trap.

kapitæl. Grækernes korinthiske Kapitæl var egentlig kun noget Bladværk, der vel er sirligt men dog ikke rigtig gaar ind i Konstruktionslinjer. I det hele bar den græske Søjle ikke en Bue, men en Stenbjælke. I Middelalderens Bygningskunst er det en anden Sag. Opgaven blev da at lede over fra det runde Søjleskaft til den flade Bueside. Dertil tjener ganske fortræffeligt den saakaldte Tærningkapitæl. Den er en Terning, hvis underste Hjørner er afrundede. Man mener, den maaske stammer fra Armenien. I al Fald havde den paa denne Tid holdt sit Indtog. I Michaelskirken i Hildesheim, hvis Krypt viedes 1010 og Hovedalter 1022, er Terningkapitælen for første Gang gennemført. Nu 100 Aar senere er det rimeligt, at vi ogsaa finder den gennemført. Men selvfølgelig kan denne Grund-

Terningkapitæler fra Viborg Domkirke. Storck.

form varieres og prydes paa forskellig Maade. I Krypten har vi Terningkapitælen i dens enfoldige opadstræbende Form. Den har profileret Dækplade, som yderligere lader Linjen stige. Ligesaa paa Halvsøjlerne udenpaa Apsis. I Lunds Domkirke findes enkelte lignende Søjlehoveder. I Overkirkens Søjlehoveder i Viborg er Hjørnerne derimod ikke afrundede men indhulede, saa Siderne faar Præg af noget nedhængende under Dækpladen. Det skal være sirligere og virker ogsaa sirligt, især da tillige disse Sider er ornamenterede. Som det er rimeligt med et underjordisk Rum er Krypten straks overhvælvet med Hvælvinger, hvis Buer og Kapper er af Fraadsten. Krypten er $2\frac{1}{2}$ Meter under Kirkens Gulv, og selv er den 4 Meter høj. Den er 13,8 Meter lang og 8,4 Meter bred. Den er nu det eneste af Bygningen, der staar nogenlunde urørt fra den første Tid. Om den muligvis ogsaa er betydeligt ældre end den øvrige Domkirke var, er ikke let at sige. Den er i al Fald den planmæssige Begyndelse til den nuværende Bygning.

Krypten gjorde det nødvendigt at hæve *Højkolets* Gulv over den øvrige Kirkes. Det er det Rum, hvori Højalteret skulde have sin Plads. Det kristne Kirkerum er jo dannet om dette det eneste »Møbel«, der er nødvendigt i en Kirke, Herrens Bord. Derom samles Gudstjenesten efter Herrens Indstiftelse, og derfra ledes den. Da i Oldtiden den Tanke var stærk, at man under Bøn skal vende sig mod Øst, saa anbragte man Bordet i Østenden, saa at Biskoppen (Præsten) kunde staa foran det med Menigheden bag sig og være Menighedens Ordfører i Taksigelsen til Gud Fader for Naaden og Sandheden i Jesus Kristus. Man

vilde da ogsaa helst have Vinduer i Øst, og saadanne tre i Korets Halvrunding er ogsaa beregnede paa at beherske Rummet og give den bedende Menighed Udsigt til Guds Himmel.

Halvrundingen, Apsis, har sikkert fra første Begyndelse haft en Halvkuppel-Hvælving. Og selv om Muren udvendig maaske senere er forhøjet med Stokværket med Søjlegalleriet, saa maa dog indvendig Hvælvingsranden have ligget, hvor den nu ligger hen over Vinduernes Rundbuer. Denne Hvælving har fra først af været bestemt til at smykkes med et Billede, og dette Billede har utvivlsomt været *Herren Jesus Kristus* paa sin Herligheds Trone. Saaledes afbildede man ham fra gammel Tid, baade som ham, der nu troner som Herre, og som den, der skal komme. Saaledes har ogsaa Joakim Skovgaard paa sin Maade gensmykket denne Hvælving over Herrens Bord.

Hvordan Alterbordet har været, kan vi ikke sige. Det har nok været af Sten. Det kunde dengang endnu ske, at man formede det som et Stenbord paa fire Ben. Men her, hvor der var Krypt under, tilsyneladende med lukket Hvælving, har der vel næppe været Helgengrav under Alteret. Med Hensyn til Overbygning, da brugtes ofte endnu et »Ciborium«, det vil sige en Baldakin paa fire Søjler over og udenom Bordet, eventuelt med Omhæng mellem Søjlerne. Men det er ogsaa muligt, at ved denne Tid var man ved at gaa bort derfra. Det havde været Skik at hænge et prydeligt Tæppe foran paa Alteret, men man var ved at gaa over til at sætte en fast Plade, et Antemensale. Og man var begyndt at forsyne Bordets Bagkant med et opretstaaende, billedprydet Brædt, et Retabulum.

Denne Alterform udviklede sig just i Domkirkens Byggeperiode til de »gyldne Altre«, som netop Danmark er enestaaende rigt paa. Som bekendt har man taget et af disse, Alteret i Sale Kirke i Ginding Herred, til Forbillede for Domkirkens nuværende Alter. Paa Bagpladen, Retabulum, er her en Bue rejst, og paa Retablets Midte er der sat et Krucifiks, den korsfæstedes Billede. Dette var dengang noget nyt, en Tilføjelse. Paa selve Retabulum saa-

velsom paa Antemensalet er Hovedbilledet i Midten Herren paa Herlighedstronen.

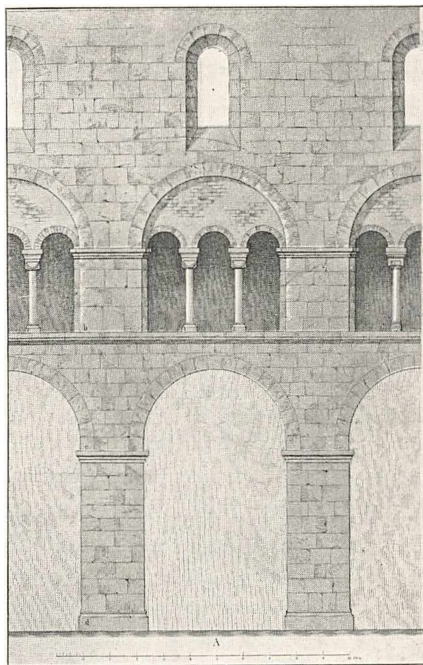
Dr. Nørlund mener at kunne datere nogle danske Kruccifixer i denne Stil til ca. 1100, et Alter i Lisbjerg til ca. 1150 og det omtalte Alter fra Sale til ca. 1200.⁸¹⁾ Aarstallene maa selvfølgelig forstaas meget omtrentligt. Der er nu i Viborgs Nærhed i *Vorde Kirke* fundet Rester af et lignende Alter som det i Sale. Det er ganske vist udført i Træskærerarbejde og ikke i Metal, men det har været udstyret med Guld og Farver paa en saadan Maade, at det for Øjet har virket aldeles som de andre. Herrens Majestæt er dog ikke paa Alteret fra *Vorde* en tronende Skikkelse, men en staaende med velsignende Højrehaand og vistnok med en Korsstav i den venstre. Der er en vis Mulighed for, at dette Alter kan stamme fra Viborg og være kommet til *Vorde* sammen med andet Inventar fra Graabrødre Kirke.⁸²⁾ Det kunde da være fra een af Viborgs nedbrudte Sognekirker. Men selv om det har haft sin oprindelige Plads i *Vorde Kirke*, saa er det et Vidnesbyrd om, at det er saare rimeligt, at Viborg Domkirkes Højalter i Fuldendelsestiden har været smykket med et saadant Pragtstykke.

Korets Langhus er ret langt i Forhold til Bredden. Vinduerne sidder tæt sammen paa en saadan Maade, at man maa tænke sig, at det har været Meningen straks at indmure Hvælvinger.

Kirken skulde efter den oprindelige Skik kun have eet Bord, Menighedens. Men de Tider var forbi for Domkirkernes Vedkommende. Hvor Krypten skød sig ind under Koret, løftede den dette i Vejret, saa der maatte blive et Trappeanlæg derop. Men selv uden denne Forhøjelse var der blevet Skel nok. Det, som vi kalder Højkor, hed og var *Presbyterium*, Præstehus. Om det tillige har været »Kor«, d. v. s. Rum for Kannikernes Tidesang, er ikke helt sikkert, men efter Rumforholdene skulde man dog tro, at den halve Snes Mænd nok har kunnet være deroppe. Ellers anbragte man gerne Koret i Midterfirkanten i Korsskæringen, saaledes at et fast Stoleværk eller maa-

ske to lave Mure skilte Korsarmene fra. Ogsaa tværs over Kirken ned mod Lægfolkets Rum var der en Adskillelse, Gitter eller Panel eller Mur, saa at der dannedes et reserveret Indelukke midt i Kirken. Her var det, at det var saa godt at blive begravet midt imellem de syngende og bedende og tjenende Præster, især naar de levede efter den hellige Augustins apostoliske Regel.

Over dette Midterparti har der utvivlsomt ogsaa straks været en Kuppelhvælving ligesom nu. De store Buer var før Nedbrydningen af Granit, altsaa oprindelige, medens Kuppelen var af Tegl, altsaa vel en Fornyelse. Om der har været Hvælvinger eller Bjælkeloft i Korsarmene, lader sig ikke sige. Den nuværende Vinduesordning i Gavlene er ny, og man ved ikke, hvordan den gamle har været. Korsarmene er formodentlig snart blevet forsynede med særlige Altere paa Østvæggen.

Parti af Viborg Domkirkes Midtskib.
D. Mindesm.

Først vesten for Korsskibet, ud for den nuværende Prædikestol, begyndte *Lægfolkets Kirke*. Her staar man da i den store treskibede Kirkehal. I Midterskibet var der som nu Bjælkeloft. Men Sideskibene har straks været hvælvede med lignende Hvælvinger som nu. Man ser det af, at der gaar Lisener (Murfremspring) op ad Pillernes Sider og opad Ydermurene lige over for, alle beregnede paa at bære Buer. Ja man synes at have begyndt med at tænke sig det endda lidt finere. Paa den østligste Pille mod Syd er der ikke et firkantet Murfremspring men en

sirlig Halvsøjle med Terningkapitæl (S. 157). Dette har man dog opgivet som for besværligt. Derimod blev der jo Søjler nok at hugge til de festlige Galerier, der aabner sig inde i Højkirken ind over Sideskibene. Et saadant Foretagende har sikkert dengang i Viborg staaet som noget stort og fint. Og den Dag i Dag er det en festlig og kraftig Prydelse for det store Rum, og dertil præget af mandig Kraft.

De kraftige firkantede Piller bæres af en smuk Profil-Sokkel, som Øjet nu paa Grund af Stoleværket ikke har saa megen Glæde af. Paa et Projektbillede af Jul. Tholle fra Ombygningstiden, hvor Kirken er tegnet tom, ser man ogsaa denne Prydelse. Men højere oppe brydes Murfladerne festligt og roligt af lignende Lister, først som Kragbaand om Pillernes Overkant, saa som en lang Konsol under Galerierne, derpaa som Kragbaand om Overkanten af Pillerne mellem Galerierne. Alt fint hugget i Granit. Og den jyske Granits forskellige Farver giver Væggene Farvespil.

Paa Siderne findes de daglige Indgange, Mandsdør i Syd, Kvindedør i Nord. I Vest er Festindgangen gennem en Forhal, hvis oprindelige Forhold er os ubekendte. Syv Buer til hver Side aabner sig mellem Sideskibene og Højkirken, og man kunde frit færdes igennem dem. Intet Stoleværk har dækket Gulvet.

Dette Rums Alter har staaet i Kirkens Midterakse omtrent ud for den nuværende Prædikestol, — *Korsalteret*, Lægmandsalteret. Lægfolk maatte ikke betræde Koret. Hvor der er Sogn til en Domkirke eller Kapitelkirke, er Korsalteret Sognealter, hvorfra Sognegudstjenesten ledes, i og for sig Kirkens Hovedalter.

Navnet kommer af, at fra ca. 900 til ca. 1200 var det Skik, at bag ved det stod der paa en høj Søjle et rigt gyldent Kors. Saadanne er bevarede i Hildesheim, Essen og Braunschweig. Paa selve Alteret maatte intet stilles, hverken Kors eller Lysestager. Det var kun Herrens Bord og intet andet. Senere blev Korset hængt op over Alteret eller anbragt paa en Bjælke, der gik tværs over Rummet. Og da Kristus i sin Død havde triumferet over Synd og Død

og Djævel, kaldtes det Triumfkors. Buen, som det hang i eller foran, blev derfor Triumfbue. Det ærværdigste var naturligvis et Kors, hvori — synlig gennem et Bjergkrystal — en lille Splint af det hellige Kors gemtes. Efterhaanden forsynedes Korset med den Korsfæstedes Billede og blev Krucifix. Enkelte har vi vist i Behold, som næsten gaar tilbage til Domkirkens Tid.⁸³⁾

Bag dette Alter var der en Skranke eller maaske en Mur. Paa den var der en Pult, hvorfra Tekster læstes, og hvorfra der kunde prædikes, — et Lectorium.

Udvendig præsenterer Kirken sig nu livligt med de fem Spir. Man maa vel antage, at der har været saa mange i Kirkens Velmagtsdage. Som den stod efter 1726, gik Smaataarnene ved Koret kun op til Gesimsen ved Taget, og de var aldeles uden Prydelser. Imidlertid ser man det samme paa Rhinlandenes store Kirker, hvor blindingsprydet Murværk eller Søjlekonstruktioner først begynder i Forlængelsen opad, maaske Vidnesbyrd om, at der foreligger en senere Forhøjelse. Det ser ligedan ud med de Forhøjelser, der nu er anbragt i Viborg, og det er vel rimeligt, at Kirken i sin fuldt færdige Tilstand i gamle Dage ogsaa har haft saadanne. Af Vesttaarnene var der efter 1501 ikke meget i Behold, dog stod det nederste Stokværk af det søndre Taarn med sine Blindinger, og saaledes er begge Taarnene fornyede. Højere oppe fandt man Søjlestykker og andre Rester af Gallerier, som gjorde det sandsynligt, at Taarnene har lignet Rhinlandets romanske Taarne. Dette har man da eftergjort og næppe ramt meget ved Siden af, hvad Biskop Eskils Arkitekt har villet.

Kvader paa Viborg Domkirkes Nordtaarn.

Imellem Taarnene har der været en *Forhal*. Den havde

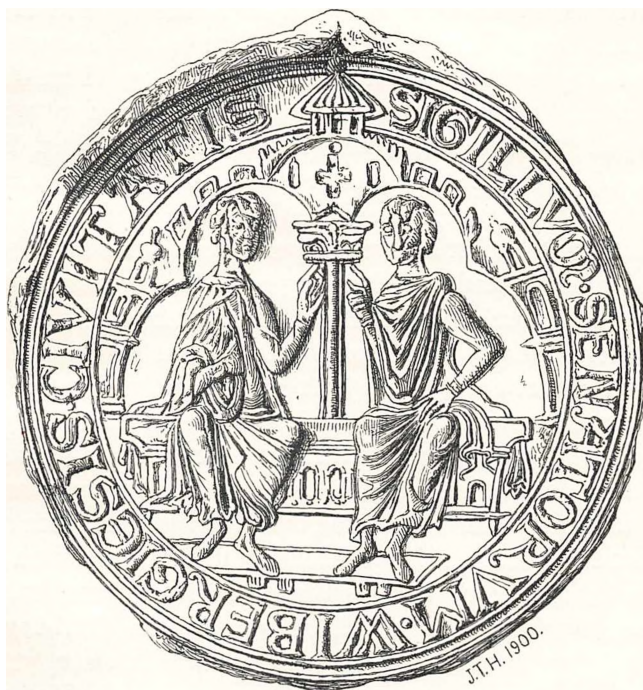
man nedbrudt 1501, bl. a. for at faa et stort Vestvindue, hvad dengang hørte til. Man fandt nogle Fundamenter, hvorpaa en Forhal nu er rejst, men hvordan den gamle har været højere oppe, ved vi ikke. Hele dette »Vestværk« paa de gamle Kirker har en interessant Historie, hvis Enkeltheder endnu ikke er fuldt opklarede. Den gamle kristne Kirke havde ikke noget Taarn. Derimod havde den gerne ved Vestgavlen et *Atrium*, en lukket Gaard, omgivet med Buegange og med en Brønd i Midten. I Karl den Stores kirkelige Byggeforetagender lagde man en vis Vægt paa disse Atrier, men saa opstaar der en Overbygning af dem, næsten det moderne Begreb »overdækket Gaard«. Ja, man bygger et saadant Vestværk op i tre Stokværk som et mægtigt Midtertaarn, en Centralbygning med Gudstjenesterum, men saaledes at Understokværket kan tjene som Forhal til Kirken ligesom Atriet. Forhallen er kvadratisk som Atriet. For at faa Opgang til Rummene flankerer to anselige Trappetaarne Midtertaarnet. Saaledes er det endnu i Behold i det fra Ansgars Historie bekendte Benediktiner Abbedi Corvey. Klosterets St. Stefanskirke blev indviet 844, men Vestværket, de »tre Taarne«, blev begyndt 873 og indviet 885. Der har været adskillige af den Slags, men Begyndelsen var saa storstilet, at Udviklingen har bestaaet i at gøre et saadant Anlæg mere beskedent, idet dog de to flankerende Taarne bevaredes og synede mere, naar Midterpartiet dukkedes noget.⁸⁴⁾

En saadan kvadratisk taarnagtig Forhal med to Sideaarne blev tilbygget Dalby Kirke i den Tid, da man byggede i Lund og Viborg. Ribe Domkirkes Vestværk har haft Søjlehal forneden som i Dalby og flere Stokværk, oprindeligt med Trappe i Muren. Ligesaa i Veng Klosterkirke. I Ribe er der siden bygget Sidetaarne.

Hvis man virkelig i Viborg har fundet alle de gamle Fundamenter, saa viste de dog ikke nogen kvadratisk Bygning. Den vestlige Halvdel af Kvadratet er opgivet, hvorfor Vestgavlen kun gaar et kort Stykke frem foran Taarnene, og i Rekonstruktionen har man nøjedes med at give

denne Forbygning Hovedskibets Taghøjde, hvad ogsaa ser bedst ud.

I Viborg Bys gamle Segl, vel fra Tiden før 1250, ser man formodentlig to Borgermestre siddende paa Bytinget foran Domkirkens Vestfaçade. Det omtrent samtidige Segl for Clemensstaden i Aarhus er noget lignende, kun

med to Helgener. I Ribe Bys Segl ser man tydeligt Domkirkens Vestfront. De to Taarne er vel da ikke just en Afbildning men nok en Antydning af Taarnene med deres Gallerier. Om Spiret i Midten repræsenterer en Forhal eller Tagrytter eller en Pynt paa Højsædet, er vel ikke til at sige. Man fristes iøvrigt til hermed at sammenholde en nørrejydske Brakteat fra Svend Grades Tid, hvorpaa man ser to Taarne ved en Midterbygning med en Tagrytter.^{84*} Man kan bare tænke paa et Vestværk som paa Abbedikirken i Freckenhorst i Westfalen fra 1129.

Kirkens Sider er prunkløse. Oppe under Taget er de nu forsynede med en Rundbuefrise. Om det har været saaledes oprindelig, det ved vi ikke. Der var intet i Behold, hverken i Murværk eller i Fyld, saa der har næppe været noget. Men det maa indrømmes, at noget lignende findes i Kirker fra den Tid. Ligeledes har man forsynet Tværskibets Gavle med Blindinger, kronede med Buefriser. Disse Gavle havde 1501 været nede i saa stort Omfang, at ingen Udsmykning var bevaret, og vi ved ikke, hvordan den oprindelige har været, eller om der har været nogen. Søjlegalleriet, der kroner Apsis, er en Efterligning efter Lund. Man mente ved Nedbrydningen at bemærke en lille Smule af et Bueslag, der kunde have hørt til et saadant Galleri. Overetagen kan ogsaa have været smykket paa en anden Maade, og man fandt jo ikke Søjleskafter og Kapitæler nogensteds. Men trods al denne Tvivl om Enkeltheder har Kirkens udvendige Skikkelse formentlig i det store og hele haft lignende Omrids som den nuværende. De to Sideindgange er søjlesmykkede, og ved den sydlige var Søjlerne i Behold. Den var dog muligvis en flyttet Vestportal. Som halvrund Overligger over Døren, Tympanon, har man mod Nord brugt een, som fandtes i Jorden udenfor Nordsiden af Kirken, da man 1834 gravede bort for at sænke Pladsen foran Stænderhuset. Den er smykket med to udhuggede Løver. Om den har hørt til i den gamle Domkirke, kan ikke bevises, men er ikke urimeligt. Den over Syddøren sad i et Stengærde udenfor Byen og var fundet i Grunden af Graabrødre Kirke.⁸⁵⁾ Den har vel snarest hørt til i een af Viborgs nedbrudte Kirker. I den er udhugget den velsignende Kristus.

Omgivelserne har jo været andre. Den har ligget paa en Kirkegaard, omgivet af Ringmur til alle Sider, og ved en særlig Mur var endda Domkapitlets Bygninger, Maria-klosteret, skilt fra Omgivelserne. Formodentlig har de som sagt dannet en sluttet Gaard, der fik Kirkens Kor til at ligge indbygget mellem Huse for den Beskuer, der kom udefra.

Da det altsammen stod færdigt, — hvornaar det monne have været, — har Augustinerne set det med stolt Glæde, Forretningsfolk, Pilegrimme og Borgere har beundret det dejlige Hus, der var rejst for *Vor Frue* — og for ham, der blev født af Jomfru Maria.

SKIKKELSER I DEN NYE DOMKIRKE

BISKOP SVEND, HELLIG KJELD

BISKOP NIELS

Nu skulde den nye Domkirke bruges. Vi maa stadig fastholde, at den ikke havde noget Sogn. Byens Befolkning hørte menighedsmæssigt til de tolv gamle Sogne med deres Kirker og Præster. Kun som en særlig Helligdom laa St. Maries Domkirke der med et Præsteskab, som enhver kunde ty til, uden at der dog opstod noget, som vi med et moderne Udtryk kunde kalde Valgmenighed.

Den var Kirke for det hellige Samfund af regelbundne Gejstlige af den hellige Augustins Orden. Man kan ikke uden videre sige Præster, da Meningen var, at ogsaa de lavere Vielsesgrader kunde være repræsenterede, og det skete, selv om det ikke var Regel. Vi har jo ikke nogen Medlemsfortegnelse, men paa Grund af Broderskabsforholdet til Kapitlet i Lund har vi i Lunds Necrologium Notitser om afdøde Brødre i Viborg Kapitel i en viss Periode. Indtil 1139 er her indført som døde Præster, Blithmannus og Thorkillus, og een Diakon, Gervasius, alle tre betegnede som Kanniker. I de følgende ca. 30 Aar er der død to Provster, 8 Præster (Wilhelmus, Sulky, Johannes, Petrus, Joseph, Simon, Bartholomæus, Thorchillus), 2 Subdiakoner (Sveno, Toui). Desuden er der 3 (Sveno, Hagbard, Martinus), der hver betegnes som Conversus. Saaledes betegnede man en Lægbroder, der uden at være Gejstlig dog regnes med i Klosteret og bøjer sig under dets Tugt. Man ser senere, at Augustinerne havde saadanne. I

Nekrologiet staar der ikke nogen Kanniktitel ved deres Navne.⁸⁶⁾

Antallet har næppe været det samme alle Tider. Da der ikke var bestemte Præbender, kunde Tallet bero noget paa Forholdene. Men Listen over disse Dødsfald i Løbet af ca. 35 Aar viser vel, at der næppe kan have været en halv Snes.

De *følte* sig som Augustinere og dermed »apostoliske« i Modsætning til andre Kapitler, der kun var »kanoniske«. Det var Tonen rundt om i Evropa.

En paagaende Forkæmper for det regelbundne Liv var den meget skrivende og sikkert ogsaa meget læste *Gerhoh* (1093—1169), der fra 1132 var Provst i Korherrestiftet Reichersberg ved Inn. Han har skrevet en «Samtale mellem en verdslig og en regelbunden Kleriker», til-egnet Pave Innocents II (1130—43). Den verdslige Kannik beraaber sig deri paa gammel Sædvane og lader den regelbundne høre, at han mangler en sikker Autoritet, hvorimod han selv beraaber sig paa «den kongelige Regel» (Mt. 7, 12). Men den gør intet Indtryk paa Modstanderen. Han regner den i denne Sammenhæng for et Produkt af Djævelen eller en Drage, og stiller derimod Apostelordene og Augustins Regel, den »guddommelige Regel«. Om Brødrene i Viborg har haft Bogen, saa har den sikkert talt ud af deres Hjerte.

De har utvivlsomt skiltet en Del med hellig Augustin, hvis Helgensdag den 28. August i Augustinertiden hørte til Domkirkens store Festsdage. Den latinske Hymne har lydt til hans Ære:

Magne pater Augustine, preces nostras suscipe,
et per eas conditorem nobis fac placabilem;
atque rege tuum gregem, summum decus praesulum.

Amatorem paupertatis, te collaudant pauperes.
Assertorem veritatis amant veri iudices.
Frangis nobis favum mellis, de scripturis disserens.

Quae obscura prius erant nobis plana faciens,
tu de verbo conditoris dulcem panem conficis
et propinas potum vitae de psalmodum nectare.

*Tu de vita clericorum sanctam scribis regulam,
quam qui amant et sequuntur viam tenent regiam
atque tuo sancto ductu redeunt ad patriam.*

*

Store Fader Augustinus, vore Bønner tag imod
og ved dem gør os vor Skaber naadig og miskundelig.
Hjorden styre du og lede, Bispestændens høje Pryd!

Du som elsker Fattigdommen, — Fattige din Pris frembær.
Dig, du Sandheds tro Bekender, har den sande Dommer kær.
Du os bryder Honningkage, naar du Skriften lægger ud.

Naar, hvad før var svært og dunkelt, du for os gør klart og jævnt,
af vor Frelzers Ord tillaver du et Brød, som smager sødt,
og af Psalteret bereder du en Livsens Nektardrik.

*Om de Klerkes rette Levned du en hellig Regel skrev.
De, som elsker den og følger, gaar den kongelige Vej,
og med dig som hellig Fører naar de deres Fædreland.*

Vi har ved en Gennemgang af Kapitlets formentlige Vedtægter samt af Augustins Regel forsøgt at give et Billede af det afsondrede Liv, som her levedes. Men der var jo ogsaa andre Elementer. Kapitlet var *Stiftets Præsteskole*, og i Domkirken gjorde de unge Præster Vikartjeneste for at oplæres i Tjenesten. De maa ogsaa have haft Bolig i Kannikernes Gaard, selv om de ikke blev bundet til Regelen. Og de var dog helt fra Drengene i Domkirkeskolen, Kathedralskolen.

De færreste fik den store Uddannelse, der kunde opnaas, hvor der var noget i Stil med et Universitet. De rige Folks Børn eller de særlig kundskabstørstende fandt ud til berømte Lærdomsæder i Udlandet. I den Tid, vi her taler om, søgte en Del Danske til *Hildesheim*. Her blev Christiern Svendsens begavede Søn Eskil sendt til, 12 Aar gammel. Her var det, den unge Mand dødsens syg havde sit Drømmesynd, som han udlagde saaledes, at han skulde stige til den højeste Værdighed og grundlægge 5 Klostre, eet af hver Orden. Saa kom han hjem og blev Kanik i Lund og siden Ærkebiskop. Hen i Fyrrerne begyndte de fra de store Slægter at tage til Paris.

Mens Eskil gik i Hildesheim og hans Farbroder *Svend* var Provst i Viborg Kapitel, var der en from Dreng fra et Adelsmandshjem i Venning i Aalum Sogn (Sønderlyng Herred), der lærte Latin og anden Lærdom. Han hed *Ketil*, paa Nydansk Kjeld. Det siges ikke, om det var i Viborg eller anden Steds. Han higede efter »at bringes over i et bedre Liv«, vel paa een eller anden Maade bag Klostermure. Hans fromme Moder havde aabenbart ledet hans Tanker i den Retning. Saa hører Biskop Eskil i Viborg om ham, drager ham til sig og faar ham ind blandt St. Augustinsbrødrene. Her blev han *Skolemester*. Og det har han været paa en noget egen Maade. Ordene om at bortgive al sin Ejendom har tidlig haft Magt over ham. Vi ser det bl. a. i, at han valgte sig Klosternavnet *Exuperius*, Navnet paa en Biskop af Toulouse, død noget efter 410, som Kirkefaderen Hieronymus roser over al Maade for at have »gjort sig Venner ved den urette Mammon«, og som derfor i Helgenskaren stod som et Mønster paa Godgørenhed. Men den unge Mand følte ogsaa dybt Vægten af Ordet, at den, som ikke vil arbejde, skal ikke have Føde. Han vilde tjene Føden med sine Hænder. Det kunde han gøre ved Afskrivningsarbejde, den Tids Bogfabrikation. Saa sad han og underviste Drengene, og samtidig var hans Haand stadig beskæftiget med Afskrivningen.

Siden modtog han Præstevielsen af Biskop Eskil og fik anden Gerning. Saa kom den Oktobermorgen den 20. Okt. 1133, da Biskop Eskil blev myrdet foran Alteret i St. Margrethe Kirke i Asmild. Provst *Svend* blev Biskop, og efter ham kom som Provst *Willo*, om hvem Kjelds Levnedstegner siger at han var en Mand af hellig Omgængelse, der i sine Dage vogtede sin betroede Hjord i al Hellighed.

Biskop Svend var jo Broder til Ærkebiskop Asser. Det gav god Anledning til at en nøjere Tilknytning til Kapitlet i Lund, skønt dette ikke var augustinsk. Det ses, at Biskop Svend er kommet hjem fra Lund — maaske fra Bispevielsen — med et Forslag fra Lund om at indgaa et Broderskab med nærmere Forpligtelse til at tjene hinanden gensidig med Messer og Tjenester ved Brødres Døds-

fald. Brødrene i Viborg tog imod Forslaget, og det fik Udtryk i en Skrivelse, hvis latinske Sirligheder maaske kan gengives saaledes:

Til Brødrene, der i St. Laurentii Hus tjener Gud. *Willo* af Viborg Kloster, om han er noget, da af Guds Naade, og alle Brødrene, Hilsen i Christo med tro Tjeneste. Efter Beretning af Hr. Biskoppen har vi gerne modtaget eders gode Vilje og ydmyge Anmodning. Vi har da vedtaget i Forhold til, hvad vor Faatallighed formaar, at love dette, som vi haaber at kunne holde, nemlig at vi for eder vil udføre syv Officier i Fællesskab, og hver af Præsterne holder tre Messer. Men Diakonerne og Subdiakonerne synger hver et Psalterium. Hvilket vor Faatallighed beder eders Elskelighed om at gengælde os med Kærlighed og Gudsfrygt. Lever vel!⁹⁸⁾

Dette er formodentlig gaaet i Orden først paa Aaret 1134. Vi møder her det, som Middelalderens Fromhed idelig kredser om: Forsøget, om der dog ikke kan gøres noget for de døde, og Forsøget paa at ordne det saaledes, at der ogsaa gøres noget for mig. Her opnaaes, at hele det hellige Samfund gaar til Gud i den dødes Sag. Et Psalterium er de 150 »Davidssalmer«. Diakonerne kan ikke læse Messe, saa skal de i Stedet »bede« saaledes. Iøvrigt hører det til Høflighed at gøre sig saa lille som muligt, men det er vistnok et Virkelighedsbillede, naar Viborgerne kalder sig »vor Faatallighed« i Forhold til det store Kapitel i Lund. Dette var af Knud den Hellige stiftet med 10 Præbender, Provstiet iberegnet, men paa denne Tid var Tallet vistnok steget til 15. Viborg har vel været under den omtalte halve Snes.

I Lund kan vi se, at Provst *Willo* er død den 3. August, men Aaret maa vi selv skønne os til, formodentlig 1145. Og nu begynder rigtig Kjelds Historie, som vi har en ganske god Skildring af i det gamle Helgenlevned, der formodentlig er skrevet omkring 1187 eller lidt før af en Mand, der har kendt ham, og med Hjælp af Kjelds gamle Disciple, særlig een ved Navn Matthæus. Det er formodentlig affattet til at forberede hans Anerkendelse som Helgen hos Paven, men ogsaa til at være kirkelig Læsning. Det er utvivlsomt ret solidt, og er efter Tidens For-

hold meget ædrueligt, men der er ganske vist noget, der paa Forhaand ligger fast, nemlig at Manden er Helgen og derfor ikke kan have gjort noget, der kan kritiseres. Dette giver disse gamle Helgenlevneder noget glansbilledagtigt. Vi har det kun bevaret i nogle Udtog, men tilsammen lagte er disse dog saa fyldige, at vi faar ganske god Besked.⁸⁹⁾

Vi faar da at vide, at da Willo var død, holdt Brødrene Raad om at vælge en Eftermand, og alle sagde de: »Denne Guds udvalgte vælger vi til Hyrde, og ham anser vi for den hellige Moder Kirken nyttig.« Der fortælles selvfølgelig, at Kjeld vægrede sig af alle Kræfter men tilsidst maatte give efter. Dette hørte til god Tone, saa det er ikke nemt at have nogen Mening om Værdien deraf i dette Tilfælde. Derimod er det formodentlig rigtigt, naar der straks i Skildringen af hans fromme Styre fremhæves hans Forsorg for Fattige og Syge.

Derefter fortælles Historien om Ildebranden, der skaaede Domkirke og Kloster.

Vi kommer nu ind i den urolige Tid. 1146 trak Kong Erik Lam sig tilbage og døde straks efter. Østdanmark tog Erik Emunes Søn *Svend* (Grade) til Konge. Men Magnus Nielsens Søn *Knud* fik i Viborg Jyderne til at hyldes sig, og saa havde man Borgerkrigen.

Dog samtidig trak noget op fra Udlandet, der i Øjeblikket syntes stort nok til at stanse Danmarks Borgerkrig.

Juledag 1144 erobrede Mohammedanerne Edessa, og dermed var den hellige Gravs Korsfarerrige truet. Da kom just *Eugenius den Fjerde* paa Pavestolen. Han havde været Cisterciensermunk i Clairvaux og var helt igennem i Cistercienserstilen. Derfor var han lydhør for de østerlandske Sendebuds Klager og udstedte en Korstogsbulle til Kong Ludvig den Syvende af Frankrig om at drage ud og befri den tagne Stad. Kongen var virkelig villig, fordi han vilde søge Bod for, at han i en Fejde havde indebrændt 300 værgeløse Mennesker i en Kirke. Men Stormændene rejste Vanskeligheder. De troede ikke paa Fore-

tagendet. Man blev enig om at spørge *Bernhard af Clairvaux*. Han henviste til Paven. Paven rettede atter en Opfordring til Kristenheden og satte Bernhard til at tale Sagen. Og nu rejste denne mærkelige Mand rundt paa Korstogsprædiken, begejstrende, betagende, ophidsende. Korstogsafladen var jo ikke Smaating, og han fik baade den tyske Kejser og den franske Konge afsted. Skandale og Tab og Forræderi blev Resultatet af det meningsløse Kraftforbrug i »det andet Korstog« 1147—49. Men atter var det hellige Land med dets Naadesteders Sonekraft i Menneskenes Sind og kaldte paa dem. Det viste sig siden i Biskop Svends Historie.

Imidlertid kom kun ganske tilfældige Danske paa Tog til det hellige Land. I Nordtyskland og Danmark fik dette Korstog en helt anden og meget overraskende Retning. Da Bernhard prædikede Korstog i Tyskland, var den sachsiske Adel rent ud sagt ikke meget villig. Saa gjorde de ham opmærksom paa, at de jo selv havde Hedninger til Naboer. Det var Venderne. Den tyske Mission blandt disse var simpelthen en verdenshistorisk Skandale. Det var kun Brutalitet, og for en stor Del kristnede man kun Landet ved at jage Befolkningen, de vendiske Bønder, bort og fylde Landsbyerne med tyske Kolonister. Paa den Maade er Landene vesten for Elben kristnede og fortyskede. Endnu var man kun midt i denne Proces men havde dog netop faaet Venderne til at slutte Fred og love Kristendom, og saa skulde alt være godt!

Nu hører Bernhard denne Indvending. Han var ganske uvidende derom. Men for denne »Evropas største Taler og umuligste Politiker« voksede der et helt Program ud deraf. I hans hede Hoved blev det til, at nu skulde Korstoget gaa baade i Syd og i Nord og udrydde alt Heden-skab og al Kristendomsfornægtelse i Verden. Saa prædikede han da ogsaa Venderkorstog! Syndsforladelse ventede! Enten skulde det vendiske Folk udryddes eller kristnes! I sin Talerus har Bernhard slet ikke spurgt sig selv, om Kristne kan sige noget saadant. Tilhørerne ej heller.

Pave Evgenius støttede Tanken og befalede at prædike derom.

Tyskerne lod sig virkelig prædike op. Der udrustedes betydelige Hære. Bernhards og Pavens Opfordringer og Løfter prædikedes ogsaa i Danmark. Ærkebiskop Eskil var jo Bernhards nære Ven. Paven sendte ogsaa Kardinal Hubald til Danmark for at virke for Korstoget. Og de to Konger bragtes virkelig under denne Prædikens Magt.

Her hører aabenbart det næste Træk i Kjelds Levned hjemme. Han rejste med de nødvendige Tjenere afsted til Kirkehovedstaden Lund i Fredens Tjeneste. Her skulde holdes et Kirkemøde.

Nu fortælles det da om Provsten fra Viborg, at han paa Vejen blev fanget og udplyndret af Venderne, — betegnende for Tiden. Men en Præst løskøbte ham, og han naaede frem til Lund, hvor han ved Gaver blev udstyret igen. Han traf Ærkebiskoppen og Kong Svend, og det fremstilles saadan, at Provst Kjeld havde en væsentlig Andel i, at Kongen tilbød sig til Fred med den anden Konge. Saa skulde Kjeld tilbage til sin jyske Konge. Og nu kommer, hvad Fortælleren egentlig vil fortælle om »hellig Exuperius«. Det var de Stores Skik, siger han, at udstyre med kostbare Gaver. Han havde faaet en kostbar Ring af Ærkebiskoppen. Men paa Skibet saa han en fattig Sømand i snavsede og pjaltede Klæder, og Sømanden havde Familie i Nød. Ham gav han Ringen. Af Kongen havde han faaet meget Guld. Det lod han veksle i Penge og gav dem paa Rejsen væk til Fattige. Og Folk, der manglede Klæder, gav han af sine. Ja, nu er Fortælleren kommet saadan paa Gled, at han ender dette med en Historie af samme Slags som den om St. Mortens Kappe.

Danmarkshistorien og Korstogshistorien fortsatte med, at de to Konger virkelig sluttede Vaabenstilstand, hvor meget eller hvor lidt det nu maatte skyldes Provst Kjeld. I Fællesskab mobiliserede de Danmarks Flaade til Venderkorstog. Tyskerne fortæller, at den var bemanded med 100,000 Mand, hvilket turde være en kraftig Overdrivelse.

Afsted kom de, men det blev iøvrigt nærmest en Skandale. Skaaningerne blev nedhuggede i en forfærdende Grad. Derover kunde Jyderne ikke lade være at glæde sig, og Svend turde ikke gaa ombord i Knuds Skib. Lidt efter krigedes de to videre paa Sjælland. De tyske Ridere kom lidt flovt fra det. Med fuld Ret fandt Venderne, at de var ude for en bundløs Troløshed fra de Kristnes Side, saa der rejste sig en vild Forsvarsvilje. Mens Tyskerne sad og belejrede de vendiske Jordborge uden Resultat, gik det op for dem, at det var en gal Forretning, den hellige Mand havde faaet dem ud i. Det var jo deres egne Fæstere og Skatteborgere, de forsøgte at ruinere. Det hele løb ud i Sandet, men det forpinte vendiske Folk blev i de følgende Aar den frygtelige Svøbe for deres Naboer.

Fortsættelsen af Provst Kjelds Historie er, at hans Brødre i Augustinerklostret alligevel blev betænkelige ved hans Omgang med Penge. Det store Foretagende, der maa ske endnu ikke var helt færdigt med Domkirken, har formodentlig haft overspændte Finanser. De samlede sig om en Mand, der vilde rette Udgifter efter Indtægter og ikke give mere ud til Fattige, end det havde været Skik. Nu fortælles det saadan, at Kjeld villig trak sig tilbage, og Provst *Simon* traadte til.

Kjeld rejste til Aalborg, hvor Nonneklostret ved Frue Kirke stod under Viborg Biskop. Der er et norsk Vidnesbyrd om, at han en Tid har været Præst der. Den norske Tronkræver Sigurd Slembedjakk blev ca. 1140 af Venner begravet ved Frue Kirke i Aalborg. Som Hjemmel for denne Efterretning skriver Snorre Sturlason: »Saa sagde Ketel Provst, som havde Mariekirken til Sognekirke.«⁹⁰⁾

Fra Aalborgtiden fortælles nu et hyppigt optrædende Sagn om Helgener, at Lysen gik ud, da han skulde læse, men han læste, og Lysen tændte sig igen, da han var færdig. Men saa faar vi at vide, at han begav sig afsted og op søgte Pave Evgenius. Han vilde paa evangelisk Maade fortsætte det »Korstog«, han havde været indblandet i. Han vilde have Pavens Beskikkelse til at forkynde Evan-

geliet i Venden, »for saaledes ved Herrens Tilskikkelse at naa til Martyriets Palme.« Paven bekræftede det.

Saa kom Kjeld tilbage til Viborg igen, men han kom rigtignok ogsaa med et Pavebrev, der truede Domkapitlet med alle Ulykker, hvis det ikke tog ham til Provst igen. Efter Levnedsskildringens Fremstilling skulde Sammenhængen være den, at Paven forstod, at han vilde løses fra sin anfægtede Værdighed som Provst, men det tillod Paven ikke men befalede ham at vende tilbage til sin Provstestilling. Helgenforestillingen har maaske nok paavirket Fortælleren her.

Men det ender da med, at Brødrene falder tilføje, efter Fortællingen endda med taknemlig Glæde, og Kjeld fører en sidste velsignet Provstetid, medens Simon blev afsat.

Det hele har dog ikke varet længe. Hans Levnedsbog ender saaledes: »Da han næsten havde fuldendt sit Løb, erkendte han ved den Helligaands Aabenbaring, at hans Bortgang var forestaaende, og rørt af Legemssvaghed rejste han sig, skønt ringe, fra sit Leje og forlangte at blive ledet over i Kirken. Da dette var sket, aabenbarede sig for ham Englenes Mangfoldighed og Kristus i Midten, for hvilke han bøjede sig ned mellem Hænderne paa dem, der ledede ham. Efter at have gjort sin Bøn færdig i Kirken, vendte han tilbage til sit Leje, og der talte han til de sammenkaldte Brødre, som stod om ham, om sin forestaaende Bortgang og om det for ham nødvendige Skriftemaalets, Salvellsens og Herrens hellige Legems Sakramente. Da dette var gjort, befalede han sin Aand i Herrens Haand, og saaledes hensov han den 27. September 1150.«

Der blev altsaa ikke nogen Vendermission ud fra Viborg Domkirke. Men Augustinerkonventet og Byen havde aabenbart faaet et smukt og velsignet Minde om en hjertegreben Kristen.

Vi skal ogsaa følge *Biskop Svend*. Selvfølgelig kan vi ikke følge ham i ret mange Enkeltheder. Vi ser ham i

Lund, da hans Brodersøn Eskil holder Kirkemøde 1139. Og saa træffer vi ham 1148 i Trier. Det er midt i Korstogs-spændingen. Pave Evgenius var i Foraaret 1147 rejst til Frankrig for at faa Korstoget i Værk. I Paasken havde han i St. Denys overrakt den franske Konge Korset. Kort efter drog Kongen afsted med den franske Korshær og ligesaa Kejser Konrad fra Regensburg med sine Riddere. Efter et længere Ophold i Paris med Kirkemøde kom Paven 30. November til Trier og blev der til midt i Februar 1148, omgivet af Kirkefyrster, der i Spænding har ventet paa Budskab fra Østerland om, hvordan det gik med den store Krig under Korset. Den 30. Januar indviede Paven den nye Kirke i Maximinus-Klosteret, hvori ogsaa Biskop Svend deltog. Det er derfra vi ved om hans Tilstedeværelse.⁹¹ Vi ved ikke, om han saa har fulgt Paven til Rheims, hvor denne holdt sit store Kirkemøde 21. Marts under Deltagelse af over 400 Biskopper. Her under Mødet ankom Rædselsbudskabet om Korshærens fuldstændige Nederlag og Undergang. Nedbrudt skyndte Paven sig tilbage til Italien.

Formentlig maa Svend være rejst hjem fra disse Oplevelser, og saa kom hans Korstog. Han havde en Broder *Eskil Svendsen*, en verdslig Stormand, der havde været Fører af Erik Emunes Flaade, og bl. a. under Søkrigen havde forsøgt at røve St. Halvards Relikvier i Oslo. Det var som bekendt en ikke helt ualmindelig Maade at skaffe sig Helgeners Hjælp paa. Saa havde han boet som krigersk Herremand i Jylland og havde nok været en brutal Herre. Svend talte med sin Broder om, at han nu burde rejse til det hellige Land og dermed opnaa Sone for sin Synd. Men Eskil vilde ikke alene. Biskoppen foretrak da »at udsætte sig for alle Rejsens Farer og Anstrengelser hellere end ikke at benytte Lejligheden til at udrive sin Broders Sjæl af Løvens Gab.«

De to gamle Mænd tog da Korstegnet paa sig og rejste afsted til Jerusalem. Vi lader nu Cistercienserkrøniken, hvorfra vi har Efterretningen, tale i sin søde Stil:

»Da de lykkelig var ankommet dertil, tilbød de med

stor Andagt Herrens hæderværdige Grav og selve det hellige Korsens levendegørende Træ, hvorpaa Verdens Frelser har hængt. Derefter da de andægtig havde gennemvandret de øvrige hellige Steder, kom de til et Sted, der ikke ligger langt fra Jerusalem, og som af Befolkningen kaldes *Pater-noster*, fordi vor Herre Jesus Kristus paa dette Sted siges at have overgivet sine Disciple en Maade at bede paa og her at have forfattet selve Bønnen. Men der var paa dette Sted en fattig, slet bygget Kirke. Da nu de nævnte Pilegrime havde faaet at vide, at dette var det Sted, hvorfra Bønnens Kilde, springende mod det evige Liv, første Gang sprang ud af Guds Søns Mund og til at vande de troendes Hjerter er ledet ud i alle Verdensdele med største Velsignelses Overflødighed, saa gik de selv ind i Bedehuset og øste af Frelserens Kilde Fromhedens og Fortrøstningens Aand, hvorpaa de af et rent Hjerte opsendte Bønner til Herren, tryglende om, at deres Synder maatte forlades dem, og de maatte fries fra alt ondt. Og der kom ikke til at mangle paa, at den guddommelige Barmhjertighed saa hen til deres Løfter, saaledes som de følgende Begivenheder udviste.«

Der fortælles videre, hvordan de blev bønørt. De tog ned til Jordan, tvættede sig i dens Vand og drak deraf, og saa udbrød den store Synder Eskil i Bøn og Syndsbekendelse, blev svag og døde med det samme efter at have faaet Sakramentet. Da Biskoppen saa, hvordan det gik hans Broder, begærede han det samme, og det skete, men han fik dog forinden ordnet det saadan, at der gaves af deres Gods det fornødne til, at der kunde bygges en ny Paternosterkirke, hvori de begge begravedes.⁹²⁾

Det er ikke langt fra den Kirke, hvori Fasteren Dronning Bodil blev begravet 50 Aar tidligere.

I det 19. Aarhundrede laa Kirken som en Ruin, der af Vogué betegnedes som en Bygning fra Korsfarertiden men bygget paa et ældre ødelagt Oratorium. Nu ligger Kirken indenfor Omraadet af Karmeliternes Kloster og er genopbygget 1868 paa Bekostning af Prinsesse La Tour d'Auvergne, hvis Grav og Statue findes ved den. Nogle Sager

fra den gamle Bygning er udstillet i Forhallen. Paa Øst-siden er der en Gaard med overdækkede Galerier, hvori man har anbragt 32 Tavler med Fadervor paa de forskellige Sprog, deriblandt ogsaa paa Dansk.⁹³⁾

Dette om de to gamle højbyrdige Pilegrime er rigtig en Historie for Middelalderens Mennesker. Men der er ikke Tvivl om dens Sandhed. Det er utvivlsomt Brodersønnen Ærkebiskop Eskil, der har fortalt den til Historieskriveren.

Brødrene i Lund har noteret, at Biskop Svend er død 30. Marts. Det maa have været i Aaret 1153. Det har formodentlig været mindst et halvt Aar, inden man fik dette at vide sikkert i Viborg. En ny Biskop har derfor næppe kunnet vælges før i Efteraaret 1153. Dermed passer det ogsaa, at Efterfølgeren daterer Januar Maaned 1176 som værende i hans 22. Bispeaar.

Denne Efterfølger blev *Niels*, eller om man vil Nicolaus I, som kom til at beklæde Viborg Bispestol i 38 Aar indtil hans Død 1191. Det er Valdemarstiden, men i Begyndelsen var Tiderne triste nok. Knud Magnussen var jo hyldet af Jyderne til Konge, men siden kom den unge Valdemar, Knud Lavards Søn, til Kong Svend og blev af ham sat ind i hans Faders Stilling som Hertug i Sønderjylland. Svend lovede Viborg Borgere Skattefrihed og fik dem til at gaa i Krig for sig. Det kom til et Slag udenfor Viborg med Knud paa den ene Side og Svend og Valdemar paa den anden 1151. Saxo fortæller livligt om Slagets Gang, og har han Ret, har det været et haardt Aar for Viborg. Svend havde mobiliseret Viborg Borgere som Fodfolk i Midten af Opstillingen med Rytteri paa begge Sider. Knud gik mod dette Fodfolk og »slog dem næsten alle ned«. Det var jo Viborg Borgere. Men det vendte sig snart til Nederlag for Knud. Hans Folk trak sig tilbage og maatte, som Saxo udtrykker det, i sluttet Trop ty til den By, hvis Indbyggere de lige før havde slaaet paa Flugt, og bruge Fjendernes Huse som Tilflugtssteder. Knud selv for paa sin Hest gennem de

snævreste Gader i Viborg og slap bort til den anden Side ud ad Vejen til Aalborg, hvorfra han tyede til sin Stiffader Kong Sverker i Sverige. Hans slagne Folk tog man til Fange og spærrede dem inde i en af Viborgs Kirker. Kong Svend gik ind at se paa dem, ledsaget af sin ivrige Tilhænger Biskop Elias af Ribe. Elias sagde, at Kongen burde bære sig ad, som Gartneren gør med Ukrudtet. Det vilde Svend dog ikke. De fik Lov at købe sig løs, og nogle tog han paa Troskabsed i sin Tjeneste. Men i Viborg maa der have været Sorg. I den følgende Tid befæstede Svend Viborg med Jordvolde.⁹⁴⁾

Forholdene ændrede sig snart. *Valdemar* mødte Troløshed hos Svend og nærmede sig *Knud*, og 1154 tog de to Kongenavn og opholdt sig i Viborg. Ærkebiskop Eskil, der havde været et Par Aar paa Besøg hos sin kære Ven Bernhard i Clairvaux, begyndte at nærme sig de jyske Konger. Vi ser et Øjeblik alt dette samlet i Viborg til et Møde, som Historien ellers ikke kender noget til, men som et kirkeligt Dokument fra Viborg viser os. Der er Synode i Viborg. Der er Biskopper, to Konger og Ærkebiskop Eskil tilstede. Dette kan netop kun være 1154, da Eskil hen paa Aaret atter var paa Vej til Clairvaux. Det fortælles i Anledning af, at da blev Biskop Svends forrige Kapellan Henrik, der var Kannik ved Domkirken, forlenet med *Lime Kirke* i Salling under Sognefolkenes Tilslutning. Det turde maaske tænkes, at Niels er blevet bispeviet ved samme Lejlighed.

Fra Biskop Nielses Tid er der bevaret ualmindelig mange Dokumenter, som alle angaar Domkirken og Domkapitlet. De viser, at i hans Tid er adskilligt blevet ordnet og fæstnet, men ogsaa, at Rivningerne har begyndt. Naar Brevene er til endnu, kommer det af, at Kapitlet omkring 1280 i den store viborgske Bispestrid har lavet en Samling »Privilegier for St. Mariæ Kirke i Viborg«. Bogen brændte paa Universitetsbibliotheket i 1728. Den Afskrift, som Th. Bartholin havde taget, brændte ogsaa. Men vi har dog Afskrifter af de fleste Breve, og af Resten har vi saadanne Udtog ved Bartholin, at vi nogenlunde er i Besiddelse af Bogens Oplysninger.⁹⁵⁾ Muligvis var den ufuldstændig. Det sidste Brev manglede Slutning og ser ud til at have været Nr. 1 i en Samling af Provstens Breve.

Muligvis var der i Tidens Løb blevet Fejl i Indbindingen, thi forrest sad et Brev, hvorved Biskop Niels sikrer Domkirken og Domkapitlet Kirkerne i Asmild og paa Fur. Denne Begyndelse har som anført skaffet Biskop Niels en ufortjent Ære, idet Huitfeldt tog det for at være Domkirkens Stiftelse, og derfor gjorde Biskop Niels til Domkirkens Grundlægger 1169. Ellers er Ordningen den, at der først er 15 Breve fra Paven, 4 fra den pavelige Legat Guido, 7 fra Ærkebiskoppen, 11 fra Biskopper (hvoriblandt det nævnte Brev Nr. 1 vel ogsaa burde have været), og saa er der 1 Brev fra Provsten, det som manglede Slutning. Desværre mangler der Aarstal paa en Del af Brevene, saa at man maa udtrykke sig med Forsigtighed i Forklaringen af disse gamle Papirer. Men jeg mener dog, at den Fortælling, som nu følger, er forsvarlig.

Det er vel bekendt, hvordan Danmarks Historie videre udviklede sig, og at efter Knuds Mord i Roskilde Valdemar søgte til Viborg, hjulpet af Skjalm Hvides Slægt, og skaffede sig Jydernes Tilslutning. I Slaget paa Grade Hede tabte Svend, og bag efter blev han, overvældet af Træthed, fundet af ligrøvende Bønder og dræbt 23. Oktober 1157. Saxo og Fortsætteren af Roskildekrøniken regner med, at han blev begravet derude. Her var der en Grav, dækket af en tagformet Granitsten, der med Enderne hvilede paa to tvekløftede Sten. 1892 fandtes her Skelettet af en Mand, der var dræbt ved et Hug i Hovedet. Saa længe respekterede man altsaa Gravfreden. Sønden for Graven rejstes et Kapel, som endnu 1623 var Ruin. Det var Egnens første Kongemordskapel. Derfor har det næppe noget paa sig, naar det siden blev sagt, at han er begravet i Viborg Domkirke, navnlig da ikke, naar man som Stedet udpegede St. Kjelds Kapel, der var bygget adskilligt senere.⁹⁶⁾

Valdemar blev Konge, og Valdemarstiden begyndte, — foreløbig med besværlige om end sejrriege Venderkrige. En Følge af Sejren paa Grade Hede blev Oprettelsen af Cistercienserklosteret i Vidskøl. Og ogsaa paa andre Maader var den danske Kirke inde i en stærk Udvikling.

- Biskop Niels synes at have haft Initiativ. Viborg laa ved »Hærvejen«, og havde sikkert et stort Gennemtræk af fremmede, af hvilke mange var fattige. En særlig Klasse

var Pilegrimene, en broget Skare af virkeligt fromme, af Stakler, der søgte Helbredelse ved hellige Steder, og af gemene Omstrejfer, der stod sig ved at forsøge paa at anlægge en Helligheds eller Bodfærdigheds Maske. Vi har en Pilegrimsvejviser af Abbed Nicolaus paa Island, netop fra denne Tid, omtrent 1150. Hvad enten man vil til det hellige Land eller til Rom eller til St. Jakob, anvises det at sejle til Aalborg og saa tage Vejen gennem Jylland over Viborg og Slesvig. Der regnedes 2 Dages Rejse fra Aalborg til Viborg, og det maa vel siges, at Viborg var det første Sted, hvor disse Mennesker fra Island og Norge mødte en rigtig europæisk Kirkestad. Naar de nærmede sig Byen, mødte de St. Laurentii Kapel. Og inden Portene laa Kirke ved Kirke med Domkirken i Midten, siden ogsaa Klostre.

Udenfor Mikkelsport mindede Jerusalem's Kapel om det hellige Land længere sønder ude. Men her spurgtes om Gæstevenskab. Og Fattige og Syge havde Byen selv. Alt hvad der hed Klostre, havde altid følt en stærk

Valdemar den Store og
Biskop Niels.

Pligt overfor saadanne Mennesker, og selv om Augustinerne ikke var Munke, saa boede de dog i et Kloster. Provst Kjelds Minde talte stærk om dette Forhold. I Vedtægternes Cap. 45 var der en Forskrift om, at de ligefrem burde indrette et Optagelseshjem, Hospitale, med sikrede Indtægter og med en Forstander, der kan »modtage Gæster og Fremmede som om det er Kristus i hans Lemmer« (S. 75).

Biskop Niels har tilholdt Brødrene, at de maatte se at faa noget saadant indrettet, og gjort dem opmærksom paa, at de havde jo faaet St. Mikkels Kirke lagt under Kapitlet. Gæstehjem knyttedes ofte til Mikkelskirker. St. Michael var jo i al Fald de døendes Ledsager paa den store Rejse. I Odense fik Johanniterordenens Hospitalsbrødre St. Mikkels Kirke. I Viborg havde den i 40 Aar hørt til Kapitlet. Nu blev den 1159 skilt fra og gjort til Grundlag for et Hospital. Provst *Fader* og alle Brødrene gik med dertil, og ligesaa alle Sognebeboerne. Kannikerne vilde dog ikke af med mere end nødvendigt. Byen Min-

drup (og dens Kirke), hvis Plads var paa Spanggaarde Mark i Tostrup Sogn (Rinds Herred), tilhørte Kirken, men dette Gods forbeholdt Kannikerne sig.⁹⁷⁾ Noget senere var der Strid om en Grundejendom, som havde været beboet af Esbern Lam, og som Hospitalsforstander *Karl* ikke kunde enes med Kannikerne om. Biskop Niels maatte mægle.⁹⁸⁾

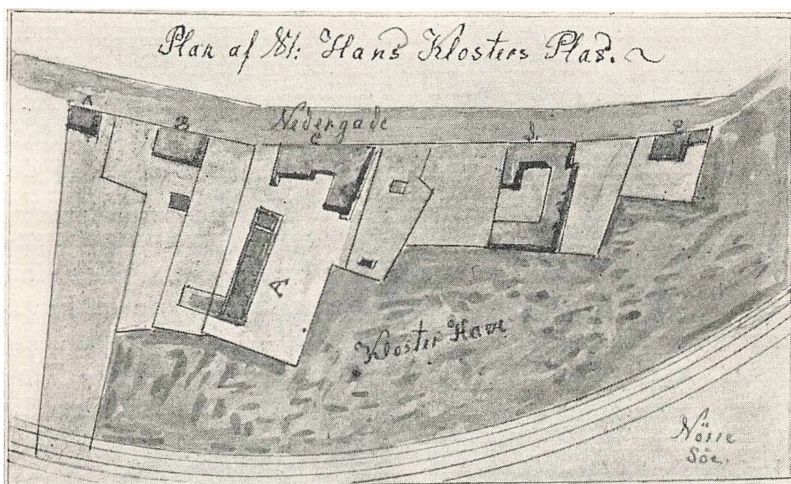
I Ordensregelen stod der, at der skulde passes paa, at Midlerne virkelig kom Fattige og Rejsende til Gode. Det var Middelalderens Elendighed, at det gerne gik forkert. Der stod ogsaa, at Kannikerne skulde betale Tiende dertil, men vi ser intet til en saadan Regel ved Stiftelsen her. Hospitalet ved St. Mikkel blev dog ved at bestaa indtil Reformationen.⁹⁹⁾

Formodentlig er det ved denne Lejlighed, at Kannikerne, for ikke at risikere for meget, har faaet Biskoppen til at stadfæste dem den rolige Besiddelse af Fur Kirke, som Kapitlet har haft i mere end 40 Aar.¹⁰⁰⁾

Viborg fik iøvrigt snart i den anden Ende af den lange »østre Algade« en Stiftelse, som havde nogle af de samme Opgaver som Hospitalet ved St. Mikkel. Der kom nemlig »*Hospitalsbrødre af Jerusalem*«, de saakaldte Johanniter, og byggede et Kloster med Hospital indenfor St. Ibs Port mod Søsiden. Klosteret fik efterhaanden meget Gods. Det var et Hospitalsbroderskab i Jerusalem, som efter Jerusalems Erobring af Korsfarerne blev en Orden med Ordensregel. Lige overfor den hellige Grav laa deres Bygning med store Søjlehaller, hvori de husede og plejede Hundreder af Pilegrime og Syge. Der gik Ry af dem, og med Hensyn til Hospitalsindretning var det fortjent. De behandlede de Syge som deres Herrer og kaldte dem saaledes. Desuden beskyttede de Pilegrime paa Rejser, og af disse bevæbnede Brødre til Beskyttelse blev der i Ordenen en Afdeling Riddere, som ogsaa var Brødre. De bar som Ordensdragt en sort Kappe med et paasyet hvidt Kors med splitformede Arme, saa at der blev 8 Spidser paa Korset. Derfor kaldtes de ogsaa *Korsbrødre*.

Efter en ældre Angivelse skulde de have bygget Klo-

ster i Viborg 1160.¹⁰¹) Dette er formentlig en lidt for tidlig Ansættelse, men det var dog ved denne Tid, at de begyndte at vise sig i Landet. Antvorskov blev Ordenens Hovedkloster, og de skulde egentlig støtte Brødrene i det hellige Land, der mere og mere blev dettes egentlige Forsvarere. Men de havde ogsaa deres Hospitalsvirksomhed herhjemme. Ogsaa disses Dragen ind i Viborg maa være sket ved Samarbejde med Biskop Niels.

Efter Gullev. Vest opad. A er Kirken. Anlægget var firelænget mod Syd.

Endnu en Hospitalsstiftelse findes senere lige udenfor St. Mikkel's Port, nemlig *St. Jørgens Hospital*. Vi ved intet om dens Alder. Det var en Plejeanstalt og Isoleringsanstalt for Spedalske. Og ved disse *St. Jørgensgaarde*, der fandtes ved næsten alle Købstæder, lykkedes det faktisk at udrydde Spedalskheden. Her var ogsaa Kapel og Kirkegaard. Hospitalets Administration kender vi ikke meget til, men 1440 var Peder Matthiesen Forstander i *St. Jørgens Gaard* og Præst ved *St. Mikkel's Sogn*.¹⁰²) Der maa vel da til Tider have været nogen Forbindelse mellem de to Stiftelser. Kirkegaarden blev ved at bruges som Fattigkirkegaard lige op til 1700 og kaldes af Chr. Erichsen »den øde Kirkegaard«. Men han vil anbringe *St. Mikkel's Kirke* paa denne Kirkegaard, hvorefter der er kommet megen For-

virring. Gullev beretter, at ved Jernbanens Anlæg fandtes der Ligkister, samt nogle Gulvfliser.¹⁰³) Ogsaa i de sene-
ste Aar er der fundet Spor af Kirkegaarden.

Kort efter Ordningen med St. Mikkels Hospital maa der imidlertid være blevet Rivninger mellem Kapitlet og Biskop Niels. Saa vidt det kan ses, har det været om *Biskoppens Ret til at bo i Klosteret i Fastetiden* og til at leve denne alvorlige Spægelsestid og Selvprøvelsestid med Brødrene og paa deres Kost (victus quadragesimalis).

Egentlig var det Meningen med denne »augustinske« Ordning, at det var Biskoppen, der levede i Bordfællesskab og dagligt Broderskab med alle Præsterne og de andre regelbundne. Det var netop hvad Augustin havde forlangt og gennemført. Men det havde ikke kunnet gennemføres. Biskopperne vilde vel heller ikke. Men for dog at gøre noget af det, som egentlig var deres Pligt, brugte de saa i Fastetiden før Paaske at flytte ind i Klosteret. Noget lignende brugtes ogsaa overfor egentlige Klo-
stere, hvor der boede rigtige Munke. Imidlertid kunde denne fromme Pligt for Biskoppen ogsaa tydes som en Ret, hvis Værdi kunde udregnes i Penge. Munkene var slet ikke begejstrede, Kannikerne ikke heller, — især hvis det var en meget eller dog noget verdsligpræget Biskop med Tjenerskab og det hele. Saa blev det jo bare et Stykke Gæsteri, denne Indtægtsform, som betød saa meget for de høje Herrer Konger og Bisper. Derom udbrød 100 Aar senere den berømte store Strid mellem Cistersienserne i Em (Øm) og Biskop Tyge i Aarhus.

Her har været noget af en saadan Strid i Viborg. Brødrene har ønsket at være fri for denne Gæstfrihedspligt. Nu havde de jo ellers efter Biskoppens Ønske afviklet den Slags Pligter ved at oprette St. Mikkels Hospital! Det forstyrrede ogsaa Klosterets hellige Ro og Stilhed at faa saadanne Folk ind, som ikke var bundne af Regel og Vedtægter. Biskop Niels maa have holdt paa sin Ret og taget Repressalier.

Det ser ud til, at han har slaæet paa, at naar Kapitlet ikke vilde gøre sin Pligt, saa skulde det heller ikke have de Rettigheder, som Bispedømmet havde skaffet det. Der synes at være truet med at underkende *Retten til Kirken paa Fur*. Men navnlig synes der at have været Strid om *Kapitlets Rettighed i St. Margretes Kirke i Asmild med den dertil hørende Augustinerindebolig*.

Denne Stiftelses Forhistorie er meget dunkel. Vi har hørt, at Kirken var der allerede 1133, da Biskop Eskil blev myrdet i dens Kor. Formodentlig er den en hel Del ældre, fra før 1100. Den var en Bygning af den ældgamle treskibede Type, bygget i høj Grad af Fraadsten. En Fraadstensportal er endnu bevaret bag det senere tilbyggede Taarn. Portalen i nordre Sideskib havde Fraadstenssider, og dens Tærskel ligger en Meter under den nuværende Jordoverflade, saa Kirken har været højere. Det oprindelige Hovedskib staar endnu, tildels beklædt med Teglstensforskalling. Alt dette viser langt tilbage. Titelhelgenen er heller ikke nogen Hinder derfor. St. Margrete hører til de østerlandske Martyrhelgener, hvorom en vild Fantasi havde digtet ækle Pinselshistorier, og som vi særlig fik til Landet efter det store Korstog. Efter Fortællingen var hun en ung Pige af fin Familie i Antiochia, der 20. Juli 351 (!) efter frygtelige Mishandlinger blev halshugget. Især huskede man den forfærdelige Drage, som slugte hende i Fængslet, men som revnede, da hun gjorde Korsets Tegn. Før Døden bad hun Gud om, at de, der læser eller hører hendes Pinebog med ret Tro, skal faa Syndsforladelse, og om de gør hendes Amindelse, skal de hjælpes af Pine, og om hendes Pinelse læses, hvor en Kvinde er i Barnsnød, skal Kvinden forløses, »og hvo som Kirke lader gøre i min Ære, at den Helligaands Gave maa være med ham«. ¹⁰⁴) Og Gud tilsagde hende, at det skulde ske! Navnet Margrete optræder i de nordiske Kongeslægter før 1100, saa denne østerlandske Helgeninde maa allerede da være blevet kendt, og her har altsaa nogen, vel en Biskop, »ladet Kirke gøres i hendes Ære«, og naturligvis betød Margretes Navn dengang alt dette og kunde nok være en rimelig Til-

knytning til en from Kvindestiftelse. Her var da ogsaa et Samfund af Kanonisser, om man vil Nonner, af Augustinerordenen. Saadanne Samfund fandtes rundt omkring fra gammel Tid og stammede egentlig fra oldkirkelige Menighedsinstitutioner for enlige Kvinder, der vilde leve og virke fromt i Menigheden. Ofte findes de i en vis Afhængighed af Korherrernes Klostre. Beboerne var mest Damer af Adelen. Der synes at have været en bispelig Gaard Asmild, hvor Biskoppen meget brugte at bo. Om denne til en vis Grad har været Grundlag for Nonnestiftelsen ved Kirken, vides ikke. Men i disse Rivningers Tid har Biskop Niels aabenbart paastaet, at Asmild ikke kom Korherrene i Viborg ved. Og disse har vist heller ikke haft klare Papirer, da Sammenknytningen formodentlig kun har været et Broderskab med uklare Grænser.

Provst Fader var i Kapitlet blevet afløst af Provst *Samson*, og denne synes at have taget haardt fat. Dermed er vi igen ude i Evropas Kirkehistorie. 1152 var den unge, alvorlige og højtbegavede Frederik Barbarossa blevet tysk Kejser (1152—1190). Han regnede, at Herskergerningen og Myndigheden var ham overdraget af Gud. Pave Eugenius III fik ikke sagt stort dertil, og Hadrianus IV kronede ham. Men saa kom der en Kurre paa Traaden, og det begyndte egentlig med vor egen danske Ærkebiskop Eskil. Denne var rejst fra Mødet i Viborg 1154 til Clairvaux, hvor han blev en Tid og ofte holdt sin Andagt ved sin Vens Grav. Saa virkede han i Frankrig for at faa Kartheusermunke hertil, og drog endelig til Rom for at faa ordnet Lunds Ærkestols Forhold til Sverige. Paven havde — da Kardinal Nicolaus Breakspear — besøgt Norden 1152—53 og lovet en Ordning, som han nu som Pave gennemførte. Saa skulde Eskil hjem 1156, men i det Burgundiske blev han overfaldet og taget til Fange af en Røverbande, som vilde afpresse Løsepenge. Man forlangte, at Kejseren skulde skaffe ham fri. Eskil var imidlertid baade i Kirkepolitik og i dansk Politik en Modstander af Kejseren, saa Kejseren havde i al Fald ingen Hast med at gøre noget ved Sagen. Eskil troede selv, at Kejseren stod bagved, at

Fangenskabets vedvarede. Det ses af et aabent Brev, han sendte hjem til »Konger og Fyrster i Danmark, Biskopper, Abbeder og hele Gejstligheden og Folket.« Det er noget højstilet men ogsaa præget af hans stejle Idealisme: Man maa kun hjælpe ham ved at bede for ham. Ingen Løsepenge skaffe! »Det er en æreløs Befrielse, naar Kirkens Frihed gaar under derved og Trældom beredes derved.«¹⁰⁵⁾

Paven holdt Sagen for stor nok til at sende et helt Gesandtskab til Kejseren, og til at forme sin Skrivelse saadan, at Striden mellem Pave og Kejser maatte blusse op igen. I sin Skrivelse skrev Paven, at Kejseren havde sit Rige som et Len af Paven. Legaterne mødte Kejseren i Besançon, og det stødte ham straks, at de ikke blot bragte en »faderlig« Hilsen fra Paven men ogsaa en »broderlig« fra Kardinalerne. Den ene af Sendemændene, den pavelige Kansler Roland, var en kirkelig Retslærd med de stejleste Meninger i den Retning, og da Kejseren spurgte om Meningen med dette her, svarede han med at spørge, fra hvem Kejseren vel havde Kejserdømmet, naar han ikke havde det fra Paven? En af Stormændene vilde have gaaet løs paa den frække med sit Sværd, men Kejseren forhindrede det. Eskil kom snart fri og kom hjem at krone Kong Valdemar. Men Kejser Frederik erklærede i et aabent Brev til hele sit Rige, at den, der vovede at sige, at Kejserkronen var et Len fra Paven, var i Modsigelse med Guds og St. Peters Lære og skyldig i Løgn.

Allerede 1159 døde Paven, og Flertallet af Kardinalerne valgte til Pave netop Kardinal Roland, som kaldte sig *Alexander III* (1159—1181). Men de kejserlig sindede Kardinaler valgte Kardinal Octavianus, som kaldte sig *Victor IV* (1159—1164). Ingen af dem vilde vige. Kejseren støttede Victor, og Alexander maatte foreløbig mest leve i Landflygtighed fra Rom. Saaledes havde Kristenheden to Paver.

Kong Valdemar fulgte Kejseren, hørte til »Victorierne« eller »Octavianerne«. Det drev Eskil i ny Landflygtighed. Men de fleste danske Biskopper fulgte Kongen.

Hans Ven Absalon gjorde det ganske vist ikke, men det kom ikke til noget Brud. Okke i Slesvig, den gamle Elias i Ribe og hans Efterfølger Radulf samt Eskil i Aarhus kender vi udtrykkelig som Victorinere. Live i Odense var endog bispeviet af selve Pave Victor. Om Niels af Viborg har vi ikke noget bestemt Vidnesbyrd, men jeg tror, at der i hans Strid med Kapitlet er Tegn paa, at han ogsaa var Victoriner. Derimod var adskillige Klosterfolk ivrige »Alexandrinere«, navnlig Cistercienserne. Da de skulde til at anlægge det Kloster, der endte i Em (Øm), var det paa en Gave af den victorinske Biskop i Aarhus, hvorfor de forsigtig forespurgte hos Alexander, om det gik an. Jeg formoder, at Provst Samson og Kapitlet i Viborg ogsaa har været »Alexandrinere«.

I al Fald synes Kapitlet at have gjort det skarpe Skridt at gaa til Pave Alexander med en Fremstilling og en Klage over Biskoppen. Man har udbedt sig, at Paven skulde slaa fast, at St. Margretes Kirke i Asmild laa under Kapitlet. Og det gjorde Paven. Brevet mangler desværre Aarstal, men det er dateret 20. Februar fra Lateranet, og saa kan det kun være 1166 eller 1167. At det har polemisk Adresse, vil Læseren formentlig kunne se. Det er til Provst og Kapitel men ikke til Biskoppen.

Alexander, Biskop, Guds Tjeneres Tjener, til de elskede Sønner, Provst og Kapitel ved Viborg Kirke, Hilsen.

Ved Vor Hyrdegernings Skyldighed kaldes Vi frem til, at Vi, som efter Guds Bestemmelse har Styret i den romerske Kirke, bør drage Omsorg for alle Menigheder og lade dem faa Del i den apostoliske Beskyttelse.

Derfor, i Herren elskede Sønner, bifalder Vi mildelig eders retfærdige Fordringer og tager Sanctæ Margaretæ Kirke i Asmiald, hvorudi eders Søstre er undergivet de guddommelige Tjenester, tillige med dens Tilliggender, under den salige Peters og Vor Beskyttelse, og stadfæster det ved nærværende Skrivelse, idet Vi befaler, at den kanoniske Ordning, som vides indsat i Overensstemmelse med Gud og med den salige Augustins Regel, skal derstedt til evig Tid ukrænkelig overholdes.

Men denne Kirke, ligesom I hidtil med gode Grunde og i Fred har ejet den og for Tiden ogsaa besidder den, den bekræfter Vi med apostolisk Avtoritet for eder og igennem eder for nævnte Vi-

borg Kirke, idet Vi befaler, at det ikke skal være muligt, at noget Menneske tør bryde denne Vor Bekræftelses og Beskyttelses Skrivelse eller fordriste sig til at handle derimod.

Men hvis nogen drister sig til at forsøge noget saadant, da skal han vide, at han gaar ind under den almægtige Guds og de salige Apostles Peters og Paulus's, hans Apostles Fortørnelse.

Givet i Lateranet 20. Februar.¹⁰⁶⁾

Det er jo en kraftig Afskæring af al Diskussion om, hvorvidt Kapitlet muligvis ikke har noget at sige i Asmild. Hvis det er ankommet i Foraaret 1167, saa var Pave Alexanders Stjerne i Opgang. Den første Modpave var død 1164, og ganske vist var der valgt en ny (Paschalis III, 1164—68), men Kong Valdemar havde faaet nok af Kejser Frederik Barbarossa og ønskede at følge sin Ven Absalon ud af Partiet, hvis der blev en nem Lejlighed.

Man kan da ogsaa se, at Biskop Niels er gaaet til en Fredsslutning og har udstedt et Dokument om »den genoprettede Fred mellem ham og Brødrene«. Det er dog i smaa Skridt og saaledes, at det skal være klart, at han har en Ret at give af. Brevet gaar ud paa, at Brødrene skal have St. Margretes Kirke »efter næstnæste Paaske« (post secundam pascham). Til dette Brev har Provst Samson udstedt et Genbrev, det som slutter Privilegicbogen og mangler Slutningen.¹⁰⁷⁾ Desværre mangler begge Breve nu Aarstal, men Bartholin har dem under 1167, og det kan godt være rimeligt, at de er fra Tiden før Paaske dette Aar. Det er jo egentlig kun et Løfte, saa det er rimeligt, at vi finder et Brev formentlig efter eller til Paaske 1169, hvori Biskop Niels ligefrem overdrager Provst *Svend* og hans Brødre St. Margretes Kirke samt St. Mortens Kirke paa Fur (det som Huitfeld gjorde til Domkirkens Stiftelsesdokument).¹⁰⁸⁾

Men der har endnu ikke været Breve nok. Biskop Niels har udstedt endnu et Fredsslutningsbrev »for at al Uenighed aldeles kan fjernes«. Der har heri været en Række Punkter, som slaas fast: 1. Det med Kirken i Asmild. 2. Om Valget af Provsten. 3. Om Fasteopholdet. 4. Og at »*et apostolisk Privilegium, som Biskoppen i Sin-*

dets Heflighed har hidskaffet til Skade for Kirken,» ikke skal komme til at gøre Kirken nogen Skade.

Dette sidste har vel foranlediget hele Dokumentet og kan ikke godt betyde andet, end at Biskop Niels ogsaa har skaffet sig et Pavebrev til at slaa det med, som Kapitlet havde skaffet sig. Om det saa har været fra den anden Pave?

Efterhaanden har de nu fundet sig til Rette med hinanden i Viborg. Og alle her i Landet er gledet ind under Pave Alexander III. Det kan være rimeligt, at *nu skal ogsaa Viborg Kapitel helt i Orden.*

Det er sket ved et udførligt Privilegiebrev af Biskop Niels, og det er vel at mærke udstedt paa et Sted og ved en Lejlighed, da Medbeseglerne kan være Kong *Valdemar*, Biskop *Tuco* (Tyge, Toke) af Børglum og Biskop *Frederik* af Slesvig. Biskoppen af Børglum havde vistnok hele Tiden sammen med Absalon holdt paa den »rigtige« Pave, og den nye Biskop i Slesvig (1167—79) var Absalons hengivne Ven. Alle disse var samlede i Ringsted 1170 ved Knud Lavards Altersættelse og Kongesønnens Kroning, men dette Dokument maa være fra 1169. Da foregik det berømte Tog til Rygen, hvori ogsaa Danmarks Biskopper deltog.

Vi har ikke mere Teksten af dette Hovedprivilegium men kun et kort Uddrag af Bartholin, hvoraf dog fremgaar, at det har indeholdt det samme som den pavelige Gentagelse. Men der var ganske vist noget mere, nemlig noget om Gods, som af Kannikerne var afstaaet til Viborg Bispestol »for Fredens Godes Skyld«. ¹⁰⁹⁾

Nu havde Provst Svend faaet Kapitlets Krig ført igennem saa vidt, som der var noget Haab om at naa, og faaet Freden medbeseglet med store Navne. Derefter har han sendt Afskrifter til Paven med Begæring om apostolisk Stadfæstelse af Kapitlets Rettigheder. Dette har Pave Alexander III da gjort i en Bulle, dateret Benevent den 21. Februar 1170. ¹¹⁰⁾ Ogsaa den er extra beslaaet. Foruden Paven har hele 17 Kardinaler underskrevet. Nu maatte Viborg Kapitels Rettigheder da ligge fast!

Pavebrevet er formentlig ret nøjagtigt skrevet ud af Papirer fra Viborg. Der nævnes Biskoppens Privilegiebrev (4) og hans Brev om Asmild (3), og der henvises til et ældre paveligt Privilegiebrev fra Innocentius II (1130—1143). Det deler sig i 13 Punkter, hvis Indhold vi her kortelig gengiver:

Augustins Regel skal i al Fremtid ufravigelig overholdes (1). Ejendomme og Goder, der er eller bliver erhvervede, skal forblive uryggede (2). Dette specialiseres nærmere, og først de omstridte: *St. Margretes Kirke*, »hvilken vor ærværdige Broder Nicolaus, eders Biskop, saaledes som vi erfarer af hans Brev, har resigneret eder«, samt *St. Mortens Kirke* paa Fur bekræftes i Brødrenes Besiddelse (3). »Om Underhold i Fastetiden, hvilket Biskoppen en Tid har haft i eders Kirke, hvorved eders aandelige Kamp og Fromhedsøvelse plejede ikke lidet at forstyrres, forordner vi, at ligesom nævnte Biskop alt ved sit Privilegium i velvillig Hensyntagen ses at have resigneret eder det og for Fremtiden har eftergivet eder det, saaledes skal det blive ved at være, og det skal ikke være tilladt hverken ham eller en Efterfølger af ham nogensinde at kræve Underhold af eder« (4). Af *Offer ved Helgeners Legemer i Kirken* maa Biskoppen ikke tage mere end en Fjerdedel, som Skik har været (5). Kirkens Ejendomme maa ingen tage sig Rettigheder overfor (6). Ved *Bispevalg* skal Kapitlet have »den første Stemme«, som kanonisk Ret siger, »og som det efter gammel Skik er overholdt hidtil«, og der skal ikke vælges en Mand udenfor Kapitlet til Biskop, hvis der er en brugelig Mand i Kapitlet (7). *Klostervedtagterne* (consuetudines claustrales), som hidtil priseligt er holdt i Hævd, maa ingen vove at omlave til noget ringere, men de skal forblive i Kraft (8). Hertil føjes, at ingen Fyrste maa *bortføre nogen fra Klosteret* uden Brødrenes Samtykke (9). Af *nydyrket Land*, og af Foder til deres Kreaturer maa ingen vove at tage Tidende (10). *Hvis nogen i sin sidste Vilje ønsker at begraves hos Brødrene*, da maa ingen sætte sig derimod, idet dog deres Sognekirkers Ret forbeholdes (11). *Provstevalg* skal ske ved Brødrene (12). Overhovedet maa ingen gøre Domkirken Fortræd, gaa dens Ejendom for nær eller noget af den Slags (13).

Det kan jo ikke nægtes, at disse Privilegier nærmest betyder en Sikring mod Biskoppen. De kunde maaske være nødvendige nok, men det hele er alligevel paa Vej til at blive meningsløst. Kapitlet vil blot leve sit eget Liv og være nok i sig selv, ja være »sig selv nok« i Kraft af

sin hellige Regel. Bispedømmets Styrelse og Sognebetjeningen i Bispestaden kan andre tage sig af. Kannikerne har deres »Tider« at passe og deres Kloster. Kapitlernes ynkelige Endeligt flere Hundrede Aar senere har sin Grund i denne tidlige Udvikling.

Biskop Niels synes loyalt at have indrettet sig efter Overenskomsterne og trofast at have hjulpet til at udvikle dette Augustinerliv i sin Stiftshovedstad. Marieklosteret og Asmild synes at behandles af ham som en Enhed. I al Fald har han 9. Oktober 1176 overdraget en Mølle og en Skov til Svend, Provst ved Domkirken, og Arnfast, Prior for Korfruerne i St. Margretes Kirke.¹¹¹⁾

I samme Aar har man udvidet dette Augustiner-Broderskab ved at stifte endnu et Kannike-Samfund ved *Grindeslev* Kirke i Salling. Saaledes maa vel Biskoppens Dokument forstaas, skønt det egentlig kun lyder paa, at Biskoppen har oprettet »et Samfundets og Broderskabets Forbund« mellem Domkirken og St. Peters Kirke i Grindeslev. Men det hedder, at der vil være at vælge en Prior, saa det ser ikke ud til at være et forud bestaaende Samfund, der drages ind i Broderskab med det større Samfund. Det hedder, at St. Peders Kirke skal vise Ærhødighed og Lydighed mod den større, mens den større Kirke skal beskytte den mindre. Bliver der Uenighed, skal Provsten i Viborg have den største Avtoritet ved Afgørelsen. Brødrene i Grindeslev vælger vel Prioren, men Valget er afhængigt af Viborg Kapitels Anerkendelse.

Grindeslev Kirke, som staar endnu, er en almindelig Landsbykirke af beskeden Størrelse af Granitkvadre, vel fra Midten af Aarhundredet. Den har en smuk Apsis med Blindinger i Vindueshøjden, men der er ikke noget særligt i dens oprindelige Anlæg, som tyder paa, at den er bygget til Kirke for et Samfund af Korherrer. Koret er kun det sædvanlige kvadratiske Landsbykirkekor. Det siges ogsaa i Brevet 1176, at Forandringen sker med Sognefolkernes enstemmige Samtykke. Man har altsaa knyttet et Augusti-

nerbroderskab til en Landsbykirke til Betjening af den og Sognet. Formodentlig har noget ledigt eller skænket Jordegods sat Kirkestiftelsen i Stand til at bære noget saadant. Og saa har man ment at gøre noget godt dermed, som Biskop Niels proklamerer det: »Thi dette Vellugts Offer (Fil. 4, 18) billiger den Højeste, om enhver har lagt Flid i at leve regelbundet overfor sig selv, samfundsmæssigt (socialiter) overfor sin Næste, trofast overfor Gud.«¹¹²⁾

Blandt de af saa mange store Navne bekræftede Privilegier er ogsaa *Retten for Domkirken og dens Kanniker overfor Døende og Døde*. Den er noget køligt formet i den pavelige Bekræftelse. Det ser ud til, at der har foreligget et Privilegium i stærkere Form fra Biskop Niels, maaske i det store Privilegium af ham, hvis Tekst vi jo kun kender af en kort Omtale. Pavens Forsigtighed er maaske Grunden til, at Kapitlet har skaffet sig en særlig Bekræftelse af netop dette Punkt fra den gamle Ærkebiskop *Eskil* i Lund. Vi har Brevet. Aarstallet mangler, men det er vel sket omkring 1170.¹¹³⁾ Vi erfarer heraf, at i tre Biskoppers Tid og i over 50 Aar (fra 1119?) har Domkirkens Kanniker som Efterfølgere af Herrens Disciple haft disses Hverv: *at besøge Syge, at give Pønitentia, at salve med Olie og at give Kommunion*. Nu har Biskop Niels bekræftet dette Forhold, og Ærkebiskoppen gør ligesaa og forbyder strengelig Klerk eller Lægmand at gøre Hinder, naar Kanniker kaldes til Syge. Vi kan tilføje, at i Tiden 1201—8 har ogsaa Ærkebiskop Andreas Sunesøn bekræftet denne Ret under Paaberaabelse af Privilegier af *Eskil*, *Svend*, *Niels* og *Asser*, og han mægler i en Trætte derom mellem Stadens Præster og Domkirkens Kanniker.¹¹⁴⁾

Det, her er Tale om, er den normale kristelige Forberedelse til Døden, hvortil Kirkens Hjælp var nødvendig, og hvortil i Tidens Agitation en Augustiner altsaa var nok saa god som en almindelig Præst. At give Pønitentia skulde maaske egentlig udtrykkes med et andet Fremmedord: at give Reconciliation, efter Skriftemaal med Af-

løsning at optage Synderen med Fred i den hellige Kirke. Det sidste var Alterens Sakramente som »Rejsekost« (Viaticum). Det indskærpedes, at naar Sjælen forlod Legemet, lurede Satan og Dæmoner paa den for at hindre den i at naa det rette Maal. »Men hvor de ser Herrens Blod, der flygter Dæmonerne, men Englene søger til. Og derfor modtager man dette Sakramente i Dødens Time, for at de Dæmoner, der da lurar, kan blive bortjagede, og de hellige Engle skal komme til Hjælp for den bortfarende Sjæl.«¹¹⁵) Ind imellem kommer en Olie-Salvelse under Henvisning til Jakobs Brev 5, 14. Denne Handling havde man egentlig hidtil tilskrevet helbredende Virkning, men nu tilskrev man den ogsaa en syndsforladende Virkning og en lignende beskyttende Virkning over for onde Aander. Olie-Salvelsen anbefaledes stærkt fra kirkelig Side uden endnu rigtig at kunne trænge igennem. Her nævnes den endnu i den gamle Rækkefølge før Rejsekosten og ligesaa i Fortællingen om hellig Kjelds Død. Man var ellers da ved at ombytte Rækkefølgen for Lægfolk. Disse havde for det første en overtroisk Forestilling om, at den, der havde faaet Olie-Behandlingen, *skulde* dø. Der var tillige en Forestilling om, at hvis den Syge dog kom sig, var han for Resten af sin Levetid indviet til et Bods-Liv, saa han ikke mere maatte faa *Kød* at spise, og ikke maatte fortsætte et ægteskabeligt Samliv. Dette var en Levning af den gamle Bodstugt, og selv om det ikke mere gjaldt, havde Gejstligheden Besvær med at berolige i den Henseende. Man vilde vente saa længe som muligt. Saa byttedes — først for Lægfolk, ikke for Gejstlige eller Munke — Rækkefølgen om, og efter Reformationen blev denne Rækkefølge fast i Romerkirken, saa det rigtig blev »den sidste Olie« og rigtig et Dødssakramente.¹¹⁶) Dog har Cisterciensere og Dominikanere endnu den gamle Rækkefølge, medens Luther lod denne Skik dø ud.

Alt dette usigelig alvorlige med den rette Forberedelse til Døden var egentlig henlagt til Sognepræsten, men her var altsaa en Mulighed for at ty uden om ham til Præsterne i Domkapitlet.

Det er da ikke mærkeligt, at vi i Foretagenderne fra 1176 ogsaa møder denne Sag men ganske vist fra en anden Side. Naar her skal saa velbeslaaede Privilegier til, saa kommer det rent ud sagt af, at det drejer sig om Indtægter. Egentlig var det strengelig forbudt at forlange noget for denne hellige Tjeneste. Det var simonistisk Kætteri. Tre Aar efter dette Tidspunkt, paa Lateransynoden i Rom 1179 kom der et nyt højtideligt Forbud. Men man havde holdt paa, at den Syge havde Lov til frivillig og efter Handlingen at give en Gave. Det var en »rosværdig Sædvane« (laudabilis consuetudo), og paa den Maade blev den præstelige Indtægt ved denne Lejlighed ved at bestaa.¹¹⁷⁾ Her i Landet havde oven i Købet Befolkningen vistnok ønsket denne Form som en Lønningsmaade. Og man kunde jo ønske mere, Sjælemesser i Domkirken eller endog Grav i Domkirken eller paa dens Kirkegaard. Da var en større »Sjælegave« i sin Orden. Her var Domkirken en haard Konkurrent til de andre Kirker og disses Præster.

Men Udførelsen af en Døendes Løfter ligger jo oftest i de efterlevendes Haand. Fra Sorø Klosters Historie kender vi langt ud over det skandaløse, hvorledes de efterlevende i den store Hvideslægt omgikkes med den Slags Forpligtelser. Folk har nok ikke været bedre i Jylland. Vi har nu et aabent Brev til alle Stiftets Præster af 17. Januar 1176, hvori Biskop Niels ikke skal sige andet, end at Sognepræsten paa det Sted, hvor der bor en saadan, der tilbageholder Sjælegaven (elemosynam de mundo transmigrancium), skal nægte vedkommende de hellige Handlinger, dog med Undtagelse af Barnedaab, Skriftemaal og Døds sakramente. Brevets Forfatter har faaet det sat op med mange skønne Talemaader i et latinsk Stilvæv, som Læserne vist har haft deres Hovedbrud med at oprede.¹¹⁸⁾

Sagen har været Kapitlet saa vigtig, at det senere har faaet Biskop Petrus af Aarhus (vel Peder Vognsøn. 1192—1204) til at udstede et lignende Brev til Aarhus Stifts Præster angaaende de Viborg Kannikers Tilgodehavende i Sjælegaver. Lysgaard Herred er jo i Aarhus Stift.¹¹⁹⁾

Dette med Sjølegaverne, hvorved man sikrede sig Sjælemesser, er næsten Grundlaget for den middelalderlige Kirkes Velstand, og da særlig ved de store Kirker og i Klostrene. Var det en Stormand, saa kunde den bestaa i et omfattende Jordegods. Og selv om der kun var jævn Velstand, drejede det sig gerne om et Stykke Jord eller et Hus med sin Byggegrund. Det gik til paa gammeldags Maade uden det i Udlandet og i Kirkeretten brugte skriftlige Testamente. De, der var drevne i Kirkeretten, kunde saa forsøge paa Udflugter. 1198 fandt Ærkebiskop Absalon og Lunds Domkapitel sig foranlediget til at ty til Paven om denne Sag, og vi kan lade Absalon selv fremstille den:

»Danmarks Rige administreres hvad Rettergang angaar helt efter dets vedtagne Sæd og efter Kongernes Forordninger. Derfor er det ikke muligt i denne Kirkeprovinc at faa indført Testamenters Brug, som andensteds overholdes som lovførmelig Pligt angaaende de Døendes sidste Vilje. Hvis derimod En vil overdrage nogle Besiddelser til Klostre eller andre regelbundne Steder, i god Sundhed eller paa det Yderste, til Bod for sine Synder, saa er den kirkelige Form for Overdragelse den, at ved saadanne Donationer plejer man at modtage en lille Smule Jord enten i Enden af Palliet, som holdes af Biskoppens eller af enhver som helst anden Kirkens Prælats Haand, eller ogsaa lægger man Jorden paa Alteret indsvøbt i et Klæde og med skyldig Ærbødighed under Vidnesbyrd af Folk, der ser og hører det; og dermed følger man den Form for Donation, som paa Dansk hedder *Skødning*«.

Men videre beretter Absalon til Paven, at der findes Ordkløvere, som laver Forviklinger, hvor den Slags Donationer er sket, og da Klostre og Kirker har mange Besiddelser, som er erhvervede ved saadan Skødning, er det en alvorlig Sag at faa Besiddelsen gjort usikker, hvorfor Paven anmodes om at foretage det fornødne. Det gør Paven, og af hans Afgørelse kan vi vist se, hvori Ordkløveriet har bestaaet, idet han — det er den store Jurist Innocentius III — betoner, at denne Skødning ikke saa meget betyder, at der er sket en Donation, som at Ejendomsretten er overdraget, og Paven giver Ærkebiskoppen Ordre til at erklære saadanne Overdragelser for *uigenkaldelige*.¹²⁰⁾

I Viborg havde Biskoppen ikke noget Pallium, men saa har vel en anden Del af hans Skrud kunnet bruges. Og den Slags Læggen Jord paa Kirkens Alter fra Menneſker i Angst og Sjælevaande — og vel ogsaa i Tro — har sikkert tidt været set i Domkirken.

Endnu et Dokument fra samme Dato 17. Januar 1176 maa vi omtale. Det er forfattet af den samme overdrevent sirlige Latinist, hvad enten det er Biskoppen selv eller en anden. Det drejer sig om *Lime* (Limum) Kirke i Salling og Forholdene ved den, og at den herefter bliver lagt under Kapitlet, idet Provst Svend gøres til Sognepræst ved den, — naturligvis saaledes, at han skal holde en Vikar derude. Dokumentet er saa karakteristisk i alle sine Månerer, at vi aftrykker det i Dr. Marius Kristensens Oversættelse, dog med et Par Ændringer i Oversættelsen af Stykket om Bo Ketilsøn: ¹²¹⁾

Jeg, Niels, Biskop i Viborg, hilser dig, min elskede Søn, og dine rettelig kaldede Efterfølgere til evig Tid. Efterdi den gode Jesus, vor Præst og Konge a), er blevet os en Vej ved sit Forbillede og et Liv ved sin Belønning b), han, hvis Gerning er vor Lærdom og Undervisning til fuldkommen Frelse; derfor sømmer det sig for os, at vi har vort ophøjede Kald for Øje og søger Hjælp hos al god Gaves Giver c) til med Lægedoms Haand at helbrede, hvad der er af Lave i Kirken. Thi derfor er vi omgjordede med Evangeliets Sværd d), at vi skal omvende til det bedre enhver, som vi magter.

Dette er Grunden til, at vi med vore Provsters og Klerkes Raad overgiver Sct. Vincentii Kirke i Limum, (som ved himmelraabende Forsyndelser til denne Dag ligger i Grus og Forfald og er til Spot for enhver, hvis Vej falder forbi) til dig, *Svend*, Provst ved Domkirken, og det hellige Klerkesamfund ved vor Hovedkirke, som ligger i Viborg, for at du til Bod for vore Synder kan opvække din afdøde Broder Sæd e) ved et apostolisk Livs Fornyelse; dette gør vi under Kirkens Vidnesbyrd og Sognebørnenes Samtykke.

Thi *Henrik*, Kapellan hos Biskop Svend — from i Hukommelse — daværende Kannik ved vort Bispesæde, modtog i et fuldtaligt Kirkemøde i Viborg i Nærværelse af Biskopperne og to Konger og Ærkebiskop Eskil med vor Tilslutning og Sognefolkenes Samtykke Præstestillingen ved denne Kirke efter Kirkerettens Orden og forblev der nogle Aar. Men nogle afsindiges Vold fjernede ham mod al Ret derfra.

Derfor stemmer det aldeles med den kirkelige Tugt, at Kirken, som af vore Fædre — salige i Hukommelse — er viet til fromt Brug, ikke i Fremtiden maa lide af nogen Opsætsighed. Og for at da ingen Forstyrrelse skal opstaa i den lovmæssige Magts Anordning, kalder vi dig, *Scend*, vor Domkirkes Provst, til Præst ved nævnte Kirke, for at den ved din og dine Efterfølgeres Styrelse maa faa en saadan Leder, at ved ham under Guds højre Haands Værn det apostoliske Livs Lilier paa ny maa skinne f) og at alt, hvad til Kirken hører, maa bevares ukrænket.

Men *Bo Ketilsøn*, fordum Præst ved nævnte Kirke og løftebundet og ofret Kannik, nedværdigede sig forunderligt g) til Frafaldets Spy h) og en Hustrus ukyske Leje, som hans talrige Afkom vidner om. Derhos tilegnede han sig ogsaa ved fræk Helligbrøde Kirkens Gods, og for at den ikke med Ret og Skel skal kunne kræve det tilbage, unddrog han sig Kirkens Tjeneste.

Hvo som med Kendskab til dette vort Stadfæstelseshæft drister sig til at handle derimod, han samler sig en Skat af Forbandelse i), men de, som holder sig det efterrettelige, faar det evige Livs Belønning.

Jeg Biskop *Niels* har beseglet. Jeg Provst *Tuve* har beseglet. Givet i Viborg den 17. Januar, Indiktion 9, Aar efter Herrens Fødsel 1176, men i Biskop Nielsens Bispetid det 12. Aar.

a) Sml. Hebr. 6, 20 og flg., Ps. 110, 4. b) Sml. Joh. 14, 6. c) Sml. Jak. 1, 17. d) Sml. Hebr. 6, 17. e) 1. Mos. 38, 8. f) Sml. Hosea 14, 6. g) Eller: formsmædeligt (miserabile pro mirabile). h) Sml. Ordspr. 26, 11; 2. Pet. 2, 22. i) Sml. 1. Tim. 6, 19.

Dokumentet forraader, at der har været nogle Begivenheder i Lime, som formodentlig var betegnende for Tiden. Men Stilen er saa »veltalende«, at det er vanskeligt at faa de simple Kendsgerninger redet ud af de overstrømmende Ord. Lime Kirke lægges aabenbart først herved under Domkapitlet, hvad den siden var. Naar Henrik 1154 fik Lov til baade at have Lime Sognekald og at være Kannik i Viborg, har det vist været en personlig Gunstbevisning. Han er siden blevet trængt fra Lime Sognekald. I det stærke Sprog siges det at være sket »ved nogle Afsindiges Vold«, men vi faar ikke Forklaringen. Imidlertid dukker tilsidst en Skikkelse op, romanagtig, saa at man studser, *Bo Ketilsøn*. Der sker ikke noget med ham i Brevet andet, end at han sættes i Gabestokken. Han afsættes ikke eller forbydes noget eller banlyses. Det er, som om Biskop Niels bare »i Sindets Heftighed« skal lette sit

Hjerte. Præst har Bo været i Lime »fordum«, men han har unddraget sig Kirkens Tjeneste. Han har været i Kapitlet engang, men siden har han været gift og har Børn. Dr. Marius Kristensen har gjort opmærksom paa, at i Svend Aagesøns Fortælling om Vederlovens Historie omtales det, at Agge Thver havde saaret Esge Ebbesøn under Kong Nielses Skulder, og at det blev ordnet ved Bøder, som udbetaltes i Lime hos Bo Ketilsøn.¹²²) Hvis dette er samme Mand, maa han mindst have været omtrent jævnaldrende med Aarhundredet, sagtens en Herremandssøn, som er hjulpet til baade Sogne kald og Kannikestilling og har levet som kirkelig Stormand i Lime, men siden er brudt ud og dog muligvis har været i Stand til at genere Efterfølgerne i Lime, saa han formodentlig maa have sin Medskyld i, at Kirken er gaact i Forfald, maaske næsten lige saa slemt, som de stærke Ord siger.

Mon ikke en Nøgle til denne Menneskeskæbne ligger i Ordet »ofret Kanik« (oblatus canonicus)? Oblatus kaldte man et Barn, som af Forældrene klostergaves, og som paa den Maade ofredes til Gud, ofte saadan at forstaa, at et saadant Offer skulde tilregnes Forældrene til Gode. Benediktinerregelen bestemmer, at saa skal Forældrene paa den lilles Vegne udtale Anmodningen om Optagelse, hylle Barnets Haand ind i Alterdugen og saaledes ofre det. Kannikesamfundet har maaske kunnet tage mod saadanne ofrede Dreng, der da gennem Kapitlets Skole skulde vokse op til Kirkens Tjenere. Det blev tidt en ulykkelig Historie med disse Børn, der var stukket i Kloster af Forældrene, og det blev ikke mindst en ulykkelig Historie for selve Klostrene, der jo i Aand og Sandhed kun kunde bestaa ved virkelig frivillige Kræfter. Det kan ikke nægtes, at Adelen *forsørgede* sine yngre Sønner i saadanne gejstlige Stillinger, og Kirkens Elendighed i Middelalderen stammede meget fra den Slags »Tjenere«. Nogle slap ud, og bl. a. vilde flere af Tysklands Fyrsteslægter ikke eksistere nu, hvis ikke en Korherre i sin Tid var brudt ud. Her finder vi maaske en saadan, der er brudt ud. Senere skal vi møde adskillige, der desværre blev i Stillingen.

Imidlertid var der sket noget, som formodentlig samlede alle i Viborg. Der taltes om Mirakler ved Provst Kjelds Grav i Domkirken. Vi har endnu en Fortegnelse med Datoer ved, som Professor Gertz mente at kunne henføre til Somrene 1185, 1186 og 1187. Der er paafaldende mange Blinde imellem. Der var jo siden Tale om en St. Kjelds Brønd i Krypten. Der siges intet i de korte Notitser om, hvorledes Blindehelbredelsen skulde have gaaet til, men den Slags Fortællinger gaar ellers ofte ud paa, at Øjne bades i en Kilde. Muligvis har Kjelds oprindelige Grav været i Krypten og derfor Brøndens Vand været anset for helliget af ham.

I Løbet af 1187 maa virkelig Beslutningen være blevet fattet om at faa den fromme Provst lovformelig erklæret for Helgen. For faa Aar siden havde jo Sjælland faaet sin Værnehelgen, *Ringsted-Knud*. Og 1177 havde Absalon ladet sin Frænke Fru *Margretes* Lig føre fra Køge Strand til Roskilde Frue Kirke og bisætte som Helgeninde. Skulde Jylland ikke ogsaa have en rigtig anerkendt Helgen? Biskop Radulf i Ribe (død 1171) havde altersat Martyren Biskop *Liafdag* (S. 21), men Kirkens Brand 1176 havde fuldstændig fortæret Skrin og Relikvier. Vi er i det hele i den Periode, da Danmark fik sine Helgener. 1180 døde ved Aarhus Prins *Niels*, Viborg-Kongen Knuds Søn, der blev regnet for Helgen i Aarhus nye Domkirke, skønt man aldrig fik pavelig Stadfæstelse. Paa den Tid, der her er Tale om, var Hellig *Anders* Præst ved St. Peder's Kirke i Slagelse. Og i Æbelholt sad den ivrige Franskmand *Vilhelm* som Augustiner-Abbed. Han blev pavelig kanoniseret. Saa blev der ikke flere, idet *Erik Plovenning* i Ringsted vel aldrig kom til at staa fast som en rigtig Helgen.

Sagen med Viborgs nye Helgen er ikke blevet behandlet blot som et stedligt Ønske. Man har faaet hele den officielle danske Kirke med, hvori Niels nu var ældste Biskop. Henvendelsen til Paven er sket ved en Skrivelse fra Ærkebiskop Absalon, Kong Knud og de danske Biskopper. Det er maaske tilladt at formode, at Tanken om denne Fælleshenvendelse er modnet, medens et »kirkeligt Ud-

valg« arbejdede i Lund i Juli Maaned 1187. Den danske Gudstjenesteordning med Festkalender og dermed sammenhørende Sang havde en viss Tilfældighedens Karakter, og der var vist meget mere i Vejen. Ærkebiskop Absalon har da bedt alle Biskopperne om hver at sende en eller to af deres »kyndigste Fædre« til Lund for at bearbejde dette Stof, hvad iøvrigt ikke var muligt uden et betydeligt Forarbejde. Biskop Niels sendte Provst *Svend*, der vel dermed er udpeget som een af Datidens Sagkyndige paa det Omraade. Det hed sig siden, at den danske Kirkes Sang blev bragt i Orden dengang.¹²³⁾

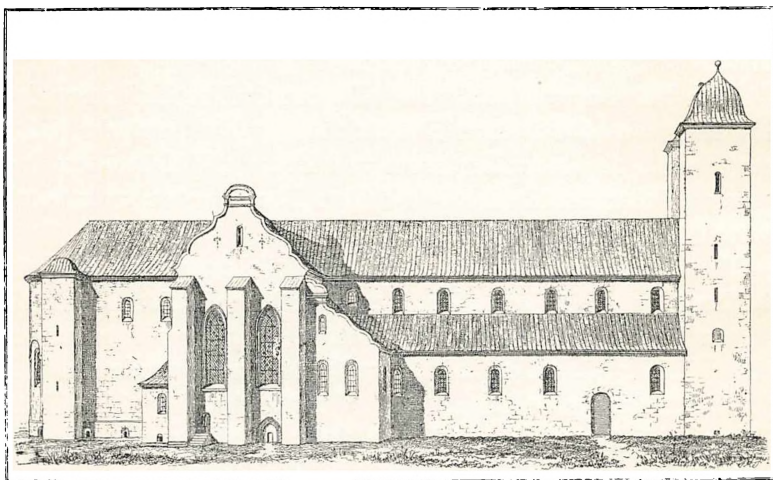
Man har da maattet forhandle om, hvilke Helgener der skulde med i Stifternes Breviarier, og det laa da ikke langt borte at drage Underne ved Provst Kjelds Grav ind i Overvejelserne. Den oprindelige Fortegnelse over dem synes at ende i Juni 1187.

Henvendelsen til Pave *Clemens III* har gaect ud paa, at Mirakler godtgjorde Mandens Hellighed. Formodentlig har en Levnedsskildring fulgt med. Paven havde ogsaa en anden Viborg-Sag liggende, nemlig et Andragende fra Kapitlet om Fornyse af det store Privilegium fra 1170. Den 8. Juni 1188 har Paven faact dette undertegnet, denne Gang tilligemed ikke mindre end 17 Kardinaler. Næste Dag har han underskrevet Skrivelsen om St. Ketillus. Han har ikke gjort Sagen færdig og har ment, at det var bedst, den blev undersøgt lidt mere. Iøvrigt havde man vel travlt i Rom. Det er midt i Højspændingen i Forberedelse til det Korstog, der skulde befri det tabte Jerusalem. Brevet er til Ærkebiskop Absalon og giver ham pavelig Fuldmagt:

»Da man nu har anmodet Os om at lade omtalte Ketillus's Navn opskrive i Fortegnelsen over Helgenerne, men da Sandheden af det, som berettes, ikke tilfulde og fast nok er stadfæstet, befaler Vi dig ved denne apostoliske Skrivelse, at du skal sammenkalde dine Biskopper og andre fromme Mænd, *især dem, som siges at have kendt hans Liv og Vandel*, og med aarvaagen Nøjagtighed anstille en Undersøgelse angaaende de Gerninger og Undere, som de bevidner og paastaar, han efter sin Død glimrer ved, og hvis det synes dig ret og hæderligt, at du saa skal kanonisere ham og med

apostolisk Myndighed for de kommende Tider fastsætte Højtideligholdelsen af Fest for ham som for en hellig Mand«.

Denne Pavens Forordning gjorde, at Sagen ikke vel kunde ordnes anderledes end ved et almindeligt Bispemøde i Viborg. Dette vil atter sige, at der maatte gaa nogen Tid, og der gik et Aar. Men saa havde man ogsaa Tid at forberede Dagen, da efter endt Undersøgelse den kanoniserede Helliges Ben skulde flyttes til deres Æres-

Nordsiden 1856. Kjelds Kapel midtfor. Heinrich Hansen.

plads, — *Translations-Dagen*. Det blev en Sommerdag den 11. Juli 1189. Den har selvfølgelig formet sig som en stor Kirkefest med den imponerende Ærkebiskop i Spidsen. Og formodentlig ogsaa som en Folkets Kirkefest, idet det vistnok var de jævne Folk, der havde givet Kjeld Helgenry. Denne Translationsdag 11. Juli blev saa *St. Kjelds Dag*, som blev Helligdag og Hviledag i Viborg Stift, hvad derimod Helgenens Dødsdag ikke blev.

De forskellige Rum i Viborg Domkirke havde allerede hvert sit Alter. Men Kirkens hjemlige Helgen burde ogsaa have et. Derfor har man maaske allerede benyttet Venteaaret til at bygge ham det *Kapel*, der stod til 1865, og som var en ret beskeden Bygning af romansk Type i Hjørnet mellem nordre Kors og nordre Sideskib, med høj Buc-

Fra søndre Sideskib mod Kjelds Kapel. 1863.

indgang fra Sideskibet. Det var, i al Fald i dets overhvelvede Skikkelse efter 1501, kilet lidt underligt et lille Stykke ind i Sideskibet, men denne Mur med dens store Spidsbue har vel nok været fra 1501 og har tilsigtet en Udvidelse af Rummet. Det havde to romanske Vinduer mod Nord og et mod Vest, og var, som man siden kendte

det, dækket med en Krydshvælving med Ribber. Denne kan ikke have været ældre end Skillerummet. Men den hvilede mod Ydermurene paa Skjoldbuer. Dette kunde tyde paa, at Rummet ikke oprindeligt har været indrettet til Hvælving. Ved Østsiden har der været et Alter, for at man kunde holde Messe derinde.

Man har da aabnet Kjelds snart 39aarige Grav og lagt de fundne Ben i et Helgenskrin, *St. Kjelds Ark*, som vel har været Viborg-Arbejde, og som forblev i Behold indtil Branden 1726. Landsdommer Testrups Beskrivelse er saalydende: »Samme kaldtes *St. Kjelds Ark* og var gjort af Træ paa en underlig Facon ej længere end halvanden Alen med adskillige Ud-huse paa og i Fugerne beslagen med Messing, som var stærk forgyldt. Den var smal til begge Ender, og paa hver Ende var et Hoved med en lang Hals i Lignelse med et Grifshoved eller lige saadan som den Figur er paa Hjelmen af de Braemers Vaaben«.

Hank fundet 1864.

Chr. Erichsen har en noget forvirret Efterretning om, at det havde hængt i Kæder ned fra Hvælvingen, men det fortælles ganske vist som Forklaring til nogle Ringe i Tværskibets Centralhvælving, saa Sagen er vist en Del usikker. Derimod har Resens Atlas (vel efter Peder Villadsen) en Erindring om, at en Lampe brændte for Alteret Dag og Nat, samt at aarlig, selvfølgelig paa hans Helgendag, blev Arken baaret i Procession gennem Byens Gader. Saaledes var jo Middelalderens Skik.¹²⁴⁾

Efter Reformationen kom Arken til at staa bagved Alteret, og her brændte den 1726.

1864 fandt man i Fyldet i Gulvet i søndre Kors bl. a. en saadan grif-formet Hank, som man derfor har antaget for en Rest af det brændte Skrin. Den passer ganske godt til Testrups Beskrivelse men synes for svag til at op-hænge et saa stort Skrin i.¹²⁵⁾

Dog man skulde ogsaa have et helt andet Kunstværk færdig til Festdagen. *Hans Gudstjenester* skulde kunne holdes med Læsning og Sang. Ogsaa dette er sikkert Viborg-Arbejde, og det bevarede deraf turde kunne kaldes de ældste Prøver af *Literatur* fra Viborg, — naturligvis latinsk *Literatur*.

Det første Arbejde er utvivlsomt *Vita sancti Ketilli, St. Kjelds Levned*. Det maa være udarbejdet saa tidligt, at et Eksemplar kunde sendes til Paven sammen med Anmodningen om Kanonisation. Men det skulde tillige for alle Tider tjene til historisk og opbyggelig Læsning om den Guds Mand blandt de Viborg Augustinere. Egentlig har Forfatteren vist fra først af ladet sig lede af de udenlandske Hensyn til at foretrække sin Helts tilføjede Klosternavn, saa at Skriftet har heddet saadan noget som *Beati viri Exuperii vita et miracula* (Den salige Mand Exuperius's Liv og Mirakler). Paven brød sig ikke om at faa et gammelt Helgennavn gentaget ved en ny Helgen, saa Navnet blev paa Latin Ketillus, gammeldansk Ketel, nu Kjeld. Forfatteren er sagtens en Kannik. Han har været saa gammel, at han kunde huske Kjeld. Vi har desværre ikke nogen fuldstændig Tekst i Behold. Men vi har forskellige gamle Uddrag, og naar disse sammenstilles, saaledes som Professor Gertz har gjort det i *Vitae Sanctorum Danorum*, S. 260—275, saa har vi alligevel saa nogenlunde Skriftet, i al Fald dets væsentlige Indhold og for betydelige Stykkers Vedkommende ogsaa dets Stil. Da Hans Olrik oversatte Bogen i *Danske Helgeners Levned*, S. 153—164, forelaa et vigtigt Haandskrift fra Uppsala ikke, saa at nogle Enkeltheder nu kunde gengives bedre. Denne Forfatter fortæller i en jævn og vederheftig Stil, varmt begejstret for sin Helt, men uden store Sving. Det er en tiltalende Bog. Han gør sikkert sit bedste for at fortælle sandfærdigt. Som før bemærket er den Slags *Literatur* jo præget af, at det er en Forudsætning, at Helten er hellig, saa han kan ikke have noget ved sig, der kan kritiseres. Nogle Erindringsforskydninger og nogle usolide Sagn maa der altid regnes med. Ligesom det overordentlig nøgterne Hellig Knud Hertugs

Levned fra Ringsted vidner det dog om ikke ringe historisk Kultur og solid Fortællekunst.

Denne Levnedsbog er Grundlag for de kortere Læsestykker, som Breviarieret skulde forsynes med til «Tiderne» paa hans Dag. Desværre er Viborg Breviarium ikke til. Gertz tænker sig, at Haandskriftet fra Uppsala er en Afskrift af Læsestykkerne i den store Tekst, der er bleven benyttet ved den første Translationsfest i Viborg Domkirke 1189; men kun et Blad af dette Haandskrift er i Behold. I Breviarierne fra Lund, Roskilde, Odense, Aarhus og Slesvig har vi meget kortere Udtog. I Slesvig er man kommet saa klodset afsted, at Fortællingen om Biskop Eskils Død synes at gælde Kjeld. Derfor er Kjeld ofte blevet gjort til Martyr.

Men mellem Læsestykkerne skal der synges *Antifoner og Hymner*. Desuden skal man i Højmessens have en *Sevents* til at afsynge mellem Epistel og Evangelium.

Breviariets, Kortjenestens Sange, er smukt formede med klart Indhold. Noget vældigt kan der ikke komme ud deraf. Dertil er Emnet for spinkelt. Det er ikke nemt at skrive mere end pæn Lejlighedspoesi derom. Men Hymnerne er dog fyldige i Forhold til de 18 Aar ældre fra Ringsted for Knud Hertug, hvor Opgaven ganske vist ogsaa kirkelig set havde været fortvivlet.

Alle Antifonerne er skrevne i klassiske Hexametre efter Kvantitet. Derimod er Hymner og Responsorier i mere moderne Viserhytmer og efter Betoning. De slutter sig til kendte Kirkemelodier. Om Forfatteren er den samme som den, der har skrevet Levnedsbogen, kan ingen sige, men Forfatterne er i al Fald aandsbeslægtede. Slutningshymnen i Vesper synes at være beregnet til Brug paa Kjelds Dødsdag. Det tyder paa, at den er digtet i Venteaaret, mens man endnu ikke vidste, at St. Kjelds Helgendag vilde blive en hans Dødsdag uvedkommende Højsommerdag.

Festen begynder paa Helligaftenen forinden med *Vesper*, Aftensang. Hovedstammen heri er, hvad der altid fører til denne Tjeneste, af Davidssalmer, Bønner osv.

Men iaften er Bønnerne indrettede til St. Kjelds kommende Fest, og der er sat Læsestykker om ham ind. Disse er atter indrammede af Sang, Antifoner, som synges i Vekselsang fra de to Bænkerader i Koret derinde i Domkirkens Midte. Og der skydes enkelte Hymner ind. Antifonerne knytter sig til Læsestykkernes Indhold og dvæler naturligvis blandt andet ved Kjelds Godgørenhed:

- A. O felix Christi confessor, qui meruisti
sic de terrenis largiri rebus egenis,
in permansura quo mutares peritura
et felix fruieris eis per secla futura.
- B. Splendida gemma patrum, virtute nitens meritorum,
suscipe servorum pia vota precesque tuorum,
et proce fer nobis veniam peccamine lapsis.
- A. Kristi Bekender, lyksalige du, som har naaet i Gerning
saadan at give af jordiske Ting til de Stakler, der trænger,
at du derved har forvandlet forgængeligt Mammon til evigt
og bliver gavnet deraf i alle de kommende Tider.
- B. Fædrenes dejlige Perle, som lyser af ædlig Gerning,
hør dine Tjeneres Løfter og tag du imod deres Bønner,
skaf ved din Bøn Tilgivelse for os faldne i Synden!

En Hymne fortsætter:

Alternatim sonent voces
in dulci concordia.
Laudum melos regi regum
concinat ecclesia,
qui Ketillum immortalis
coronavit gloria.

Stemmer imod Stemmer klinger,
og i hellig Enighed
Lov og Pris for Kongers Konge
synger Herrens Menighed,
han, som har Ketillum kronet
med en evig Herlighed.

Cuius nutu et virtute
gubernantur omnia,
hunc, electum sibi servum
ante mundi tempora,
praecognovit admiranda
illustrandum gratia.

Han, hvis Kraft og Vilje styrer
hele Verden stor og vid,
han har kendt sin kaarne Tjener
førend Verdens første Tid,
for i Naade os at vise
Mennesket med hellig Id.

A diebus juventutis
pium, castum, humilem
praesciebat, largum, mitem,

Fra de første Ungdomsdage
ydmyg, from og ren og blid,
var han kendt af Gud som gavmild

caritate praecluem
et virtute meritorum
jam inestimabilem.

lysende af Kærlighed,
allerede da en Tjener
mere værd end nogen veed.

Qui per signa adhuc vivens
renitebat varia,
nunc subvectus ad superna
operatur plurima,
resplendetque cum electis
in perhenni gloria.

Han, som mangt et Tegn har øvet,
mens han her i Live gik, —
nu i Højhed vil han have
meget mer den samme Skik,
og hos Gud blandt de Udkaarne
han en evig Ære fik.

I Vesper bruges tilsidst *Magnificat*, Marias Lovsang:
Min Sjæl *ophøjer Herren* (Luk. 2, 46—55). Efter *Magnificat* synges en Antifon:

*Magnificet dominum votis et carmine laudum
plebs laetabunda, clerus quoque voce jocunda,
athletae domini recolens sacra festa Ketilli.*

*Ophøje Herren med hellige Løfter og prisende Sange
det skal hans Folk, og hans Klerus dertil med frydefuld Stemme,
fejrende hellige Fest for Herrens Kæmpe Ketillus.*

Kollekt: Almægtige, evige Gud, som er for dine Hellige en underfuld Herlighed, og som idag ophøjede din Bekender den salige Kjeld med den evige Saligheds Ære, — giv, at vi, som paa Jorden ærer hans Fortjenester, maa ved Hjælp af hans Fremtræden for os hos din Barmhertighed stadig befæstes i Himlen, ved vor Herre Jesus Kristus osv.

Derpaa Invitatorium (Opfordring):

I hans Hellige lover vi Gud den trefoldige ene,
efter Fortjeneste løftede han Ketillus til Himlen:

Festiva dies colitur,
in qua migrasse traditur
Christi fidelis assecla
Ketillus ad caelestia.

Den Festens Dag vi fejre da,
paa hvilken Ketil drog herfra,
den Kristi Efterfølger tro,
paa Rejsefærd til Himmelbo.

Sonent ergo nunc tinnuli
harmoniarum moduli,
et collaudemus consona
voce Dei magnalia.

Saa lyde nu med fulde Klang
de Toners Spil i Festens Sang
i Lov og Tak paa fælles Vis,
Guds store Gerninger til Pris,

qui choruscantem meritis
et virtutum prodigiis
ascivit sanctum hunc sacro
sanctorum contubernio.

fordi han gav vor Helgen her,
-- hvem Undere gav Straaleskær,
og som i Gerning fandtes tro, —
i Helgenskaren nu at bo.

Efter Vesper holdes endnu i Sommernatten tre Tjenester, første, anden og tredje *Nocturn* med Læsestykker, Antifoner og i Stedet for Hymner Responsorier. I første Nocturn:

Contemptis igitur parentum opibus
divitiis intendebat caelestibus,
ut relinquens peritura
possideret permansura
cum sanctis in gloria.

Sub jugo religionis
renitens virtutum donis
sacerdos est consecratus
et in grege sublimatus.

Saa agtede han ej Forældres rige Kaar,
han stiled mod, hvad man hos Gud i Himlen faar,
ved forgængeligt at slippe
søgte det, som ej skal glippe
i Guds Helgens Herlighed.

Bunden under Regel-Aaget
har han stræbt og har han vaaget,
viet ind til Præst at være
og i Hjorden sat med Ære.

Lige i Dagningen falder Tjenesten *Laudes, Ottesang*. Antifonerne dvæler her mest ved Underne ved Graven, og saa hilses den oprindende Dag i Sommermorgen:

Refulget dies annua,
quae ad festa continua
quorumque suspirantium
movet mentes fidelium.

Nu lyser frem i aarle Gry
den Dag, der bringer Fest paany,
der lindrer Suk i tunge Sind
og lukker Herrens Glæde ind.

Unde praedulci domino
dulci psallamus júbilo
in hac sui sanctissimi
solennitate famuli,

Thi priser vi den Herre sød
med Psalmers Klang til Tone blød,
at vi maa holde alsombedst
hans Helgen-Tjeners høje Fest,

qui de verbi dulcedine
gregem consuevit pascere
et in collecto pauperum
cetu collegit dominum.

han, som med Ordets søde Smag
har næret Hjorden Dag for Dag,
og da de Fattige han fandt,
han traf og Herren deriblandt.

Nunc Marthe vicem exequens,
nunc cum Maria residens
per utriusque meritum
est nactus vitae praemium.

I Marthas Gerning gik han glad
og med Maria stille sad,
og virkende paa begges Vis
han vandt sig Livets Sejerspris.

Laus, honor, virtus, gloria
deo patri cum filio
et spiritu paraclito
in sempiterna saecula!

Lov, Pris og Ære, Tak og Bøn
ske dig, Gud Fader, dig Guds Søn!
Gud Helligaand, vor Troster blid,
dig være Pris til evig Tid!

Efter Ottesangen følger Højmessens i Kirken. Den er i Dagens Anledning forsynet med særlige Tekster.

Imellem Epistel og Evangelium hører en *Sekvents* til, og en saadan findes ogsaa i Viborg Missale fra 1500,¹²⁶) Men her møder vi en Digter af en helt anden Natur. Jeg kan ikke komme fra, at han er den samme, som har forfattet de to Bispebreve fra 17. Januar 1179. Han ser det som sin Opgave at lave Stilen og Latinens saa kruset som muligt. Det er for ham »Poesi«. Han har opnaaet en hel Del i den Retning, thi den trykte Teksts Tilstand viser, at man slet ikke har forstaaet den. Domkirkens Sangere har naturligvis sunget Ordene paa Melodien, men det var ikke at forlange, at de skulde vide, hvad de sang, med mindre en grundig Gennemgang gik forud. Det er ligesom i den Tids islandske Skjaldepoesi. Han har ogsaa rodet sig ind i sproglige Umuligheder. Det tør vistnok siges, at vi her meget mere end hos Hymnernes Digter møder et Digtersind, der higer ud over Almindelighederne, men han formaar ikke at frigøre sig af det kaotiske og naa frem til det ophøjede. Mon det skulde være Biskop Niels?

Iøvrigt har han næsten kalkeret sit Arbejde over Sekventsen paa Mariæ Himmelfartsdag: »Ave, præclara maris stella«, som tilskrives Munken Herimannus Contractus i Reichenau, død 1054. Hver Strofes Begyndelsesord har han taget op og saa set at fortsætte med noget, der kan

passer paa hellig Kjeld med Henblik til, hvad der tilsvarende er sagt om Maria. Og det maa vel nok være en Ære mod St. Mariæ Kirkes nye Helgen saaledes at sammenstille hans og hendes Lovsang.

Ave praeclara
maris stella
in lucem gentium,
Maria,
divinitus orta!

Hil dig berømte
Havets Stjerne
til et Lys for Hedningerne,
Maria,
guddommelig oprunden!

Ave praeclara
matris uteri
fecunditas atque
beata,
sancte Kettle!

Hil dig berømte
Moderlivets
Frugtbarhed, saa og
salige, —
hellig Ketillus!

Sekventsdigteren gør ikke som Hymnedigteren noget Væsen af Kjelds Gaaen op i Omsorg for de Fattige. Han skildrer mere Præsten, opfattet som den, der skal *regere*, herske over Sjælene for at faa dem den rigtige Vej. Kjelds vekslende Stillinger betegnes sirligt ved Symboler for dem: Ris, Brød, Stav, hvilket vel vil sige Skolemester, Kældermester og Provst. Parallelen i Mariasekventsen er, at hun skildres som Himlens Herskerinde:

Virtutum arte celsum
regendae curae
te praedestnavit
in virga, pane, baculo,
adjuncto cane
vigilis custodiae.

Dig, den høje i Dyders Kunst,
til Hersker-Omsorg
har han forudbestemt,
med Ris, Brød, Stav,
derhos som den trofaste
Vagtens Hund.

Naturligvis bliver det nævnt, at Kjeld var Augustiner (der skulde vel staa militanter):

Te cultorem vitae
probatum apostolicae
militans canonicae
Augustini patris
sub vexillo regulae.

Dig en prøvet Dyrker
af apostolisk Liv,
gørende Krigstjeneste
under Fader Augustins
Regels Fane.

Men saa vidt Versene er til at forstaa, synes han særlig at drage Augustins Navn ind under en Lovprisning af Kjelds Forkyndergerning. Og ellers breder han sig angaaende Kjeld som *Præst*, Offerpræst, med mange besværlige gammeltestamentlige Lignelser.

Om Samtiden virkelig har beundret dette Produkt, — eller om det er kommet med af Høflighed mod en højtstillet Forfatter? — ja man kan sagtens spørge!

Derimod er Hymnernes og Antifonernes Forfatter sandsynligvis en Mand i Kapitlet. Med Tanken paa Arbejdet i Lund vilde det være lige til at gætte paa Provst Svend. Men allerede 1188 var han ikke Provst mere. Paven skriver til Provst Tucho (Tyge, Toke), og ganske vist er det ikke nødvendigt, at dette betyder Svends Død. Ved et Forlig 1221 ser vi Kapitlet repræsenteret ved dets Provst og dets forhenværende Provst. Men denne ældste kendte Digter i Viborg kommer dog til at forblive anonym.

Kjeld *skal* jo æres i disse Sange, og han faar Ære. Sangeren betænker sig heller ikke paa Udtryk, der gør denne til en velfortjent Ære hos Gud. Og dog beflitter han sig paa at give Gud Æren. Det er Gud, der har valgt sig og forud bestemt sig sin Tjener til at være saadan. Derfor lovsynges Gud for St. Ketillus. Og vi maa indrømme, det er Lovsang.

Det er Tanken om at *give*, som Læsningen om ham (Legenden) og Hymnerne om ham understreger og indskærper: Sønnen fra det rige Hjem, der foragter Rigdommen og ønsker at blive fattig for saaledes at følge Jesus efter.

Det er netop den stærke Tone i den Tid. Det var noget, der fulgte efter Gregor VII.s Kamp for Idealerne, men ganske vist noget, der føjedes til af andre. Hele denne Reformation havde jo drejet sig om Bisper og Præster. De skulde være uafhængige af denne Verden, de skulde være »renlivede«, og saaledes skulde de være apostoliske. De skulde ogsaa helst, hvor det stedligt kunde ordnes, leve i Ejendomsfællesskab, for det var ogsaa apostolisk efter Apostlenes Gerninger. Folket gik videre og sagde, de

skulde simpelthen være *fattige*, for det var Herren selv, og man henviste til hans Instruktion for sine Apostle Matthæus 10, Lukas 9, og for de 70 Disciple Luk. 10. Man fortsatte: de skal vandre, to og to fra Stad til Stad og intet Hjem have, for det skulde Apostlene. Det blev aldrig Ideal for Gregorius VII, ejheller for Pavestolen. Da Paven ved Konkordatet i Sutri kom for Skade at nærme sig til Idealet med den fattige Kirke, saa blev der sagt Stop! Men dermed døde Idealet ikke. Der var iøvrigt en Misforstaaelse i dette med denne hjemløse Vandren. En Biskop eller en Præst er ikke en Apostel, men en bosiddende Mand af den stedlige Menighed, der skal blive, hvor han er sat. Og med det andet glemte man ogsaa, at Meningen i Herrens Anvisninger samler sig i, at de ikke skal være bange for at lade sig underholde, da en Arbejder er sin Løn værd. Men overfor et Bispedømme, hvis Aandelighed hvert Øjeblik var ved at kvæles i Fyrstelighed, virkede disse Tanker med folkelig Magt.

I Frankrig blev det til Vandreprædikanter. Kort efter Gregor den Stores Død optraadte Robert fra Arbrissel, en Landsby i Bretagne. Han havde været Embedsjæger men brød af og blev en ivrig Forkæmper for Gregors Tanker. Men der skete igen noget i ham, og han gik videre, blev en Eneboer, der i Skovens Ensomhed bød sit Legeme den strengeste Tugt. Ligesindede samlede sig om ham. Han satte dem til at leve efter Augustins Regel og saa ellers rejse rundt og drive, hvad vi kalder indre Mission eller Vækkelsesprædiken. Det var ikke vel muligt uden kirkelig Autorisation. Derfor henvendte han sig til Pave Urban II derom og fik hans Tilladelse til Rejseprædiken. Der opstod adskillige flere af den Slags Vandreprædikanter og de virkede overvældende. Men Præsternes Kirker stod tomme. Biskoppen af Rennes klager over, at Stiftets Gejstlighed er gjort ikke blot arbejdsløs men brødløs.

Og saa ser vi en tysk Grevesøn og Korherre Norbert af Xanten i Aaret 1114 blive gennemrystet ved et Lynnedslag, nedlægge sine Embeder, sælge sit Gods og give det

til de fattige og endelig 1118 med pavelig Prædikentilladelse, barfodet og lurvet klædt, med to Ledsagere drage prædikende gennem Frankrig. De to bukkede under for, hvad de havde budt sig sely, men Norbert holdt, og saa stiftede han i Præmonstratum et Kloster for Præster, atter af Augustins Orden, men derhos med nogle Statuter, der paalagde dem en meget haard Levemaade. Meningen var, at saa skulde Sogne lægges ind under et saadant Præstesamfund, og det skulde bære Frugt.

Som bekendt fik Vendelbo Stift et saadant Præmonstratenserkloster i Børglum til Domkapitel. Det maa vel have været sket ved den Tid, vi her taler om. Med Fattigdommen gik det ganske vist saa som saa. Præmonstratenserne optraadte ret fint. Men Fattigdommen er nu en Gang sat ind som Ideal, og Tanken mister ikke sin Magt. I det store Hungersnødaar i Sydfrankrig 1176 giver den rige Købmand Valdes i Lyon alt bort, netop for at *være* fattig, og en Kreds samler sig om ham. De *kalder* sig netop »de Fattige«, og de begærer paa Kirkemødet i Lateranet 1179 at maatte vandre og prædike. Det forbydes dem, men ganske ligesindede Kredse opstaar i Norditalien, særlig i Milano. Da Prædiken er dem forbudt, bliver de forfulgt som Kættere.

Da *Frants af Assisi* 1209 gjorde det samme, var Paven saa fornuftig at avtorisere og lempe i Stedet for at forbyde, og saa fik denne Fattigdoms-Higen en ny Udløsning i Tiggermunke-Ordenerne.

Hele denne Higen i Tiden, man kan maaske ogsaa sige en sky Ærbødighed for den hellige Fattigdom, maa man have for Øje for at forstaa, at alt dette med Fortælling og Sang om hellig Kjeld stammede fra og genlød i stemte Streng hos alvorlige Mennesker i de Tider.

Hvor meget det betød i Viborg og i Domkirken, at denne nu rummede en international Helgen, det ved vi ikke. Saa-dan set har en Helgen gerne sin Tid og gaar saa af Mode. Optegnelser om Mirakler efter Kanonisationen er der ikke meget af. Et Par er uhyre betegnende for Tiden og hæn-

ger sammen med Bodsvæsenet. Hvis et Menneske havde begaaet en stor Brøde, blev der paalagt ham en følelig Bodsgerning, der gerne kunde bestaa i Pilgrimsgang. Et forpint Sind kunde ogsaa selv paalægge sig en saadan. Med Historien om St. Mogens's Dansere i Hu kan man tilføje, at Omstrejfare ogsaa kunde se deres Regning i at optræde som saadanne vandrende Bodfærdige af paafaldende Art. Det var den Tids Form for at rejse Jorden rundt uden Penge. Den ene af de Historier, her sigtes til, gælder en Skotte, der til Bod rejste rundt med en Jernlænke paa sin Arm. Ved St. Kjelds Grav faldt Lænken af til Tegn paa Tilgivelse. Den anden var en Svensker, som havde dræbt sin Broder, der havde været Præst. Derfor skulde han rejse med tre Lænker paa til mange Helgener. Og ved Herrens Grav i Jerusalem faldt den ene Lænke af, ved St. Nikolaus i Bari den anden. »Men for den tredje blev han befriet i Kirken i Viborg ved St. Kjelds Fortjener». ¹²⁷⁾

De Viborg Borgere var nidkære for deres Helgen. Nogle Købmænd fra Viborg saa i Ribe en Kvinde væve paa St. Kjelds Dag. De satte hende i Rette, men hun svarede haanende. Da blev hun blind, men da hun bad om Tilgivelse, helbredede Helgenen hende samme Dag. ¹²⁸⁾

Et Gilde i Viborg bar hans Navn. Folket digtede venlige Sagn om ham. Et saadant er optegnet ved Middelalderens Slutning: Kannikerne havde forskudt Kjeld. Til deres Bord hentedes der Drikkevand fra Kok-Kilde vesten for Byen. St. Kjeld mødte en Dreng, der kom bærende paa dette Vand, og spurgte ham, hvem der skulde have det? Han svarede, at det var til Kannikernes Bord. »Sønlille, lad mig drikke deraf«, sagde Kjeld. Mens han drak, forvandlede Vandet til Vin. »Gak nu og bær Kannikerne det, at de drikker deraf for min Skyld«. Kannikerne smagte det og spurgte Drengen ud, og de kunde da forstaa, at den fremmede maatte være Kjeld, saa det var raadeligst at optage ham igen. Saadan digter Folket om sine Yndlinge.

St. Kjelds Dag var Prælafest saa længe de middelalderlige Tjenester bestod.

Hvor tydeligt det rigtig historiske Minde om ham bevaredes i Viborg, er ikke ganske klart. I Slesvig havde man som sagt lavet det saa klodset med Uddraget af hans Legende, at Beretningen om Biskop Eskils Mord kom til at gælde ham, og han blev Martyr, medens hans korrekte

Sanctus Kettilus i Skive Kirke 1522.

Helgentitel er Confessor (Bekender). I Viborg Stifts trykte Missale fra 1500 har han sin korrekte Titel. Men i Biskop Lave Globs Segl 1421 og det dermed beslægtede Kapitelsegel ser man i Midten Marie (med Jesusbarnet, eller hendes Kroning), ved hendes højre Side Augustin og ved den venstre St. Kjeld med Palmegren. En saadan er ellers Martyrmærket. Senere fik man jo ogsaa den Idé, at han havde været Biskop, hvilket dog formodentlig først skyldes de lærde Samlere. I den bevarede Afskrift af Biskop Peders Privilegium for Kapitlet 1346 er han ogsaa kommet ind i Bisperækken, men Testrup turde have læst fejl: Chetilli i Steden for Nicholai, ligesom han har læst Tychonis for Simonis. Han havde vel Huitfeldts Bisperække i Hovedet.¹²⁹⁾

To Aar efter Helgenkanonisationen døde Biskop Niels 1191.¹³⁰⁾

Det maa siges, at i hans ret lange Bispetid fæstnedes Forholdene for Augustinerkapitlet. Men naar han hidtil er skildret blot som Augustinernes gode Ven og gavmilde Hjælper, saa stemmer det ikke med Udbyttet af at kigge i hans Papirer. Han synes væsentlig at have fornyet gamle Rettigheder, og Opgivelsen af Ret til at leve i Klosteret i Fastetiden lod han sig betale ved Afstaaelse af Gods fra Kapitlet til Bispedømmet.

Hans eget Ansigt er ikke let at faa fat paa. Og dog frister visse hastige Glimt til at forsøge, om man kan fastholde et Billede. Formodentlig har ogsaa han været ud af een af de store Slægter. I al Fald var han Medlem i et Stormandsbroderskab, som omfattede hele Riget.¹⁵¹⁾ Han synes at føle sin Ophøjethed, og han synes at have været en Mand, der let lod sig gribe, og let blev heftig. Kapitlets Privilegiebog har indeholdt hele 11 Breve fra ham eller i al Fald fra hans Kancelli. Vi ved Besked om Indholdet af dem alle, men kun tre af dem er i Behold i deres Ordlyd. Det er Skade, thi de to af dem fra 17. Januar 1176 er meget ejendommelige. Der er ikke nogen særlig stor Sandsynlighed for, at en Biskop i den Tid selv har forfattet sine Embedsbreve. Men han har dog godkendt deres Affattelse. Et Brev som det om Bo Ketelsøn vilde vel blevet kasseret paa et andet Bispekontor. I Virkeligheden kan meget tale for, at Biskoppen selv taler derigennem. Det sker med ualmindelig høje Udtryk for egen Storhed: »idet vi har for Øje vort Embedes Ophøjethed« (officii nostri inspecti sublimitate) eller: »den Autoritetens Fortræffelighed, hvoraf vi skinner« (auctoritatis excellentia, qua refulgemus). Der er altid noget af den Slags i Tidens Bispebreve, men dette er ud over det normale. Det er en Mand, der er stærk i sine Udtryk. Der er nogle svære Kærlighedserklæringer i Beskyttelsesbrevet for Domkirkens Kanniker imod dem, der holder Sjølegaven tilbage; og Udtrykkene for Vrede og Foragt kender vi fra Afmalingen af Bo Ketelsøn i Lime. Naar han slutter Fred med Kapitlet,

lader han ikke blot nogle Fordringer falde, men han bekender i det officielle Dokument, at det er i Sindets Heftighed (*in commotione spiritus*), at han har skaffet sig pave- lig Stadfæstelse paa Fordringen. Alt dette tegner vel dog en Mand med »Sind«, og med den Art Anlæg, som nok kunde passe for Forfatteren af det kaotiske Tilløb til en »stor« Sekvents for hellig Kjeld. Der foreligger intet, der berettiger til at tvivle om, at han med dette Sind ærlig er gaaet ind i en kristen Biskops Gerning i Viborg Stad og Stift. Han har maaske ogsaa været paagaende med at holde sine Undergivne til deres Pligter. Det fremhæves jo, at det var paa hans Tilskyndelse, at Kapitlet afgav Gods til Fattighospitalet ved St. Mikkels Kirke. Han var maaske ogsaa paa den Maade ikke saa nem at have i Kan- nikebroderskabet i Fastetiden.

Biskop Niels.

DOMKIRKEN SOM BISPEKIRKE

VIRKSOMHED I STIFT OG I KAPITEL

Denne Augustiner-Kapitlets Klosterkirke var imidlertid ogsaa Bispedømmets Domkirke. Den skulde være et Samlingstegn for den Menighed, som et Stift egentlig er med Biskoppen som den rigtige Præst. Efter middelalderlige Begreber er han jo den eneste, der har den fulde Præstevielse, medens Presbyterne (Sognepræsterne) kun maa foretage nogle enkelte af de hellige Handlinger. De maa døbe, men de skal stoppe op foran det sidste Stykke i Daabshandlingen, Haandspaalæggelsen med Bøn om Guds Stadfæstelse og den Helligaands Gave. Den forbeholdes Biskoppen og kommer til at kaldes Konfirmation. Den Aftart deraf, som Skriftemaalet er med Afløsning, kunde i de store Sager ogsaa kun udøves af Biskoppen. Og de rigtige Vielser, hvorved en Mand gennem forskellige Grader indviedes til Præst, var Biskoppens Eneret, ligesaa Indvielse af Kirker (Altere) og Kirkegaarde, saa at der blev hellige Steder til at forrette Messe og indviet Jord til de Døde at hvile i.

En god Del af dette maatte naturnødvendigt udøves ude i Stiftet, men vilde man søge Biskoppen, var Domkirken egentlig Stedet.

De nordevropæiske vidtstrakte Bispestifter er egentlig blevet til ved en Forvoksning af en sydlandsk Skik. I Syden og Orienten er *Staden* det eneste Sted, man regner med. Enten er Landet udenfor kun Jorder under Staden, eller den er et Bondeland, som man ikke regner med som

Sæde for noget. Kristendommen sejrede først i Stæderne, og man regnede derinde med, at de Kristne, der kunde findes ude paa Landet, maatte tage ind til Byen til Guds-tjeneste. Hedenskabets Rester holdt sig da ogsaa længst ude paa Landet, hvorfor Ordet for Landbo, Paganus, lige-frem kom til at betyde Hedning, og Ordet Hedning er en Efterligning deraf, lavet af det germanske (og danske) Ord Hede, der da betød den for Skoven befriede, dyrkede Mark, altsaa: Manden ude fra Markerne.

I Landsbylandene norden for Alperne og østen for Rhi-nen var der saa at sige ikke Stæder, og der opstod disse Bispedømmer, der er hele Smaalande. Her kunde Biskop-pen umulig være egentlig Sognepræst, men Gerningen maatte udstykkes. Ordet Parochia, der egentlig betød Pro-vins eller Bispedømme, blev nu Navnet paa det lille Di-strikt, der samlede sig om en enkelt Kirkebygning, det som paa Dansk kom til at hedde Sogn. En Presbyter maatte overtage Distriktet som Parochus, Sognepræst. Og saa maatte man se fra Stiftsstaden af at ordne et Sammen-hæng og et Opsyn, hvis Traade skulde løbe sammen hos Biskoppen, og hvori egentlig Domkirkens Gejstlighed skulde være den centrale Del af Administrationen.

Denne Opgave krydsedes af andre Hensyn, naar det gik som i Viborg, at denne Domkirkegejstlighed blev til et Au-gustinerkapitel, der lukkede sig inde for at leve sit eget afsondrede Liv. Kun delvis ved Præsteuddannelsen, ved Prædiken, ved Eksempel, ved Indflydelse paa Bispevalget, kom det til at virke ud i Stiftet. Dog drages det ogsaa ind i de større Afgørelser, som ses at være sket »med Kapit-lets Vilje«.

Grundlaget for Inddelingen af Stiftet blev den verdslige i *Sysler* og *Herreder*. I Almindelighed satte man over Syslet en *Provst*, der skulde holde Opsigt med Kirkernes Vedligeholdelse og Regnskabsvæsen (Sysselprovst, Regn-skabsprovst) men ogsaa kunde have mere aandelige Op-gaver under Biskoppen. Efter dette System skulde man i Viborg Stift vente sig tre faste Embeder som Sysselprov-

ster. Tildels slaar det ogsaa til, men tildels har vi ikke Klarhed over, hvordan Ordningen var.

Vi finder et *Sallingsyssels Provsti*, hvortil Salling og Fjends Herred hører. Til Embedet er *Tøndering Kirke* annekteret. Hvor-naar denne Annektering er sket, vides ikke, men Forholdet var 1420 et nedarvet. Det er ikke dermed givet, at Provsten har boet i Præstegaarden, men han har haft Ret til Indtægten. Vi kender en Del Provster: *Niels*, 1252, valgtes 1267 til Biskop. *Jordan* sendes af Kongen til Rom som Fuldmægtig i Processen mod Ærkebiskop Eger Juel 1317. *Thorbern* 1375 *Theodor Grube* 1420. *Nicolaus Smerichand* gaar af 1436 og afløses af *Mogens Madsen*. *Niels Spyttrup* kaldes 1442 Provst i Fjends Herred, hvilket formodentlig er det samme. Biskop Niels Glob gjorde et Forsøg paa at annektere Provstiet til Bispedømmet, hvilket dog opdagedes af Embedsjægeren Laurids Vesteni, der skaffede sig pavelig Udnævnelse 1494, 1495 og 1498. Bagefter maa det dog være lykkedes at inddrage det.

Ogsaa *Himmersyssels Provsti* har vi tydelig Omtale af. Vi kender Provst *Erik*, 1270 og 1278. *Johannes*, 1279, blev 1288 Biskop i Aarhus. *Peder* blev 1298 Biskop i Viborg. *Truels Jensen* 1388. 1396. Siden har vi ikke klar Omtale deraf, men vi træffer fra 1465 Provster i Ovegaard. Det er dog ikke klart, hvilket Myndighedsomraade de har haft.

Men med *Ommersyssel* er det helt uklart, skønt selve Viborg ligger i dette Sysse. Denne Uklarhed gør, at man ikke helt kan blive færdig med Spørgsmaalet, om virkelig fra allerførst de østlige Herreder har hørt til Viborg Stift. Der findes nemlig et *Ommersyssels Provsti* med Sæde i *Randers*, men vi kender kun dette Provsti som knyttet til Aarhus Stift. Tilsidst kaldtes det *Randers Provsti*. Vi kan ikke se, om denne Provst har haft noget med de til Viborg Stift hørende Dele af Syslet at gøre. 1442 finder vi en *Jens Lund*, Provst i *Middelsom Herred* (samtidig 1443 *Olaf Truelsen* Provst i *Omorsyssel*). Det ses ikke, at dette Forhold med de forhaandenværende Midler kan oplyses nærmere.

Imidlertid fortælles det om Biskop *Gunner* (1222—1251), at han om Julen brugte at have hos sig fire Provster og flere af de højere staaende Klerke foruden Munke, Priorer og Præster. Dermed har Forfatteren vel villet nævne Antallet af Stiftets Provster, og naar man da tæller, saa er der: Kapitlets, Sallingsyssels, Himmersyssels, og den fjerde maa vel da høre til Ommersyssel.

Den hellige Opgave overfor Befolkningen laa dog kun i ringe Grad paa Regnkabsprovsterne. Denne Opgave betegnede man som *Cura Animarum*, hvilket baade kan betyde Opsyn med Sjælene og Omsorg for Sjælene. Tyskerne oversatte ved Seelsorge (*Sjæle-Omsorg*), hvilket er gaaet over som Fremmedord med en paa Dansk meningsløs Lyd: »Sjælesorg«. Denne ældre Tid holdt imidlertid nok saa meget af at sige *Regimen Animarum*, Regering over Sjælene. I den hellige Daab var Mennesker gaaet ind under Guds Lov, og saa havde Gud beskikket det hellige Embede til at faa bevaret de døbte i denne Lydighed. Det kan lyde lidt overlegent, men man maa dog ikke glemme, at det først og fremmest følte som et stort og helligt Ansvar overfor Gud.

Næsten alt dette samlede sig i en stor og svær Opgave, der kan betegnes som Forvaltning af *Boden*, *Pœnitentia*, — nu siger vi *Skriftemaalet*.

Den gamle Menighed søgte at holde Tugt og havde en Regel om, at for visse store Forsyndelser gjaldt en Udelukkelse for bestandig af Kirken. Saa vilde man ikke just dermed sige, at en saadan udelukket ikke kunde frelses evigt ad Guds lønlige Vej, som Paulus antyder det 1. Kor. 5, 5. Men siden kom man ind paa, at udenfor Kirken er der ingen Frelse, Betingelsen er Fred med Kirken. Da maatte man besinde sig paa en Mulighed for at genoptage den angrende Synder.

Men disse kirkelige Overvejelser mødtes med andre kæmpende Tanker ud fra Menneskers Sjælenød. En Mand som Tertullian i Karthago omkring Aar 200 var gaaet fast i Tankerne om Mulighederne for Synders Forladelse. Den sker jo i Daaben, men Daaben kan ikke gentages. Hvad Udvej er der da, hvis et døbt Menneske har syndet? Vent dog med din Daab, til du er sikker paa dig selv! Tankegangen og Advarslen virkede saa stærkt paa den Tids Mennesker, at Daaben i de følgende to Aarhundreder var lige ved at blive et Dødssakramente. Det var muligt, fordi man havde gjort saa meget ud af en Indvielse til at blive Katekumen (d. v. s. antages paa Prøve), den saa-

kaldte Primsignelse, at Mennesker regnedes til Menighedens paa den. Og naar saa Døden aabenbart var nær, maatte man have Bud efter en Præst, ofte saa sent, at Daab faktisk blev foretaget paa bevidstløse. Først Augustin († 430) vendte Strømmen, ejendommeligt nok ved efter Joh. 6, 53 at paastaa, at ingen kan have Livet uden at have faaet Nadveren, hvorfor det var nødvendigt, at det spæde Barn blev døbt, for at ogsaa det kunde faa Nadveren. Her har ogsaa en Tankegang, der var i Nød, arbejdet.

Men ogsaa dette med Tilgivelse for en angrende for-drede sin Løsning. Daaben kunde ikke gentages. Men man maatte endnu en Gang i Menigheden kunne lægge sin Haand paa den døbte Synders Hoved efter alvorlig Bekendelse og alvorlige Bodsgerninger under Bøn til al Barmhertigheds Fader om Stadfæstelse af Syndernes Forladelse. Een Gang mente Tertullian nok, det kunde ske, og man slog sig paa denne ene Gang. Man vilde hævde Alvoren dermed og følte sig vel ogsaa bunden i Læresætningen men arbejdede sig saa ind i Urimeligheder, som det er helt sært nu at faa oplyst.¹³²⁾

Egentlig var det Forsyndelser af bestemt Art, der skulde gøres Bod for. Synderen maatte offentlig ydmyge sig for Menigheden og underkaste sig forskellige Haardheder i længere Tid. Imens er han udelukket fra Menighedens egentlige Fællesskab, den hellige Nadver. Efter tilstrækkelig Prøvetid kan han ved Reconciliation, Forsoning, genoptages i Menigheden. Saa har han »modtaget Bod«, men derefter er han paa Livstid Mindremand i Menigheden. Han kan aldrig modtage nogen Vielse til Kleriker, han kan ikke indgaa i Ægteskab eller fortsætte et paabegyndt og skal i det hele leve paa en Slags Munke-måner.

Om nu et Menneske med dybere Forstaaelse af Synd, uden at have saadanne Forbrydelser at sone, ogsaa vilde modtage denne »Haandspaalæggelse til Poenitentia«, da indtraadte de samme Følger for ham. Udviklingen gik i den Retning, at Mennesker daarlig eller slet ikke vovede at gaa ind i Døden uden at have modtaget Poenitentia,

men paa den anden Side trykkede navnlig unge Mennesker sig ved at gaa ind under Følgerne. Man udsatte da Bodens saa længe som muligt. Der kom en Praksis med at leve i en paabegyndt Bod (Poenitentiam agere), men opsætte »Modtagelsen« til det yderste (Poenitentiam accipere). Det gik nu med Bodens Handling som det en Tid var gaaet med Daabens, den blev Døds sakramente. Ja det gik saa vidt, at ogsaa den meddeltes til bevidstløse Døende. Og kom den syge sig, indtraadte ogsaa de omtalte Følger paa Livstid. Man oplever, at Mennesker protesterer mod at gaa ind under disse Følger med den Begrundelse, at de som Bevidstløse ikke vidste, at de havde »modtaget« Bodens; men denne Protest kunde ikke gælde. Præster faar derfor Paalæg om ikke at være ilfærdige med at iværksætte Bodshandlingen.

Og der var kun *een* Bod i et Menneskeliv, *Boden*. Man kom da ind paa kunstige Stadfæstelser af den i sin Tid modtagne Bod, fordi der i Virkeligheden var Brug for en Gentagelse.

Med alt dette betragtedes Handlingen ikke som noget egentligt Sakramente. Mt. 16, 19; 18, 18; Joh. 20, 22 forstoddes om Daaben og blev først senere fortolket om Munkenes »Devotionskriftemaal«. Det var den Bodfærdiges Bodsyndelse, Tanken særlig heftede sig ved. Den tjente ikke blot til at ophæve Straffen, men ogsaa til at udslette Synden.

Men i en mærkelig bortgemt og isoleret kristelig Kirke, i Irland, kendte man slet ikke denne Skik. Derimod havde man noget andet, som vel havde faaet sin Udvikling ved en Klostersædvane. Munken skulde opdrages af Abbeden og derfor skulde han fortælle Abbeden alt. Efter Skøn paalagde Abbeden ham da Tugt og gav ham paany Fred i Munkesamfundet. En tilsvarende Menighedstugt gennemførtes i den irske Kirke, der i en mærkelig Grad var en Klosterkirke med Menigheder, der sognede til Klostre. Angelsachsen i England kristnedes fra Rom, men denne Skik modtog de fra den indfødte Kirke.

Skikken er for det første ikke en Bodshandling een eneste Gang. Den kan gentages, ja det er Meningen, at den Kristne regelmæssigt gør Præsten Rede for sine Forsyndelser og faar Anvisning paa Bodsgjerninger. Derfor har Præsten en Bog — *Pœnitialet*, *Bodsbogen* — med Anvisning paa, hvilke Bodsgjerninger der svarer til enhver Slags Synd. Ikke uden Grund har man betegnet denne irsk-engelske Bodsinstitution som *Tarifbod*. Har Synderen offentlig forbrudt sig og voldt Forargelse, saa bliver han excommuniceret, udelukket af Samfundet og fra Herrens Bord, og maa siden efter ydet Bod genoptages, opnaa *Reconciliation*. Men hvis der ikke foreligger den Slags, sker der ingen Udelukkelse, saa at Synderen godt kan stedes til Herrens Bord, inden Bodshandlingerne er fuldførte.

Irske Munke drog sydpaa og blev Reformatorer i Frankerrigets forfaldne Kirke. Dermed dukker ogsaa denne Form for Bod op paa Fastlandet og bedømmes med Forfærdelse som noget uanstændigt. Paa et Kirkemøde i Toledo 589 fordømmes det som et afskyeligt Paafund, at man lader Mennesker gøre Bod saadan, at de, saa tidt de finder paa at synde, forlanger Reconciliation af Præsten! Men med den irske Abbed *Columbanus*, som ca. 590 med 12 Ledsagere kom til Frankrig, fulgte ogsaa den irske Skik. »Tarifbodens Veje er lette at spore. Det er de samme som Munke-Missionærernes.«¹³³) De bedste og alvorligste i Tiden følte det som rigtigt, at man skulde skrifte, og for Mennesker med Bevidsthed om Synd blev det en aandelig Hjælp i Nøden.

I Karl den Stores Lovgivning forsøgte en vis Forbindelse med den gamle Bodsskik, aabenbare Skrifte, der skulde bruges for aabenbare Forsyndelser af graverende Art. Bestemmelserne derom var ret selvmodsigende. I den senere Skolastik udformedes en »højtidelig Bod«, hvis Ritus kun kunde udføres af Biskoppen, og som begyndte Aske Onsdag og endte Skærtorsdag. Faktisk blev det næsten altid det private Skriftemaal, hvorved Sagen ordnedes. Man tilskyndede til at søge saadant Skriftemaal tre Gange

om Aaret, eller i al Fald een Gang. Ved Kirkemødet i Lateranet 1215 blev den ene Gang aarlig gjort til et Kirkens Bud.

Stadig tænkte man ligesom i den gamle Bod, at Syndsforladelsen blev vundet ved Bodsgjerningerne. Men Præsten skulde dog paalægge disse og gennemføre Rekonciliationen. Han udtalte en saadan Afløsning fra Band, og han kunde i Ønskes Form sige en Velsignelse over Synderen eller bede en Forbøn. Men i det 13. Aarhundrede ændredes dette, idet man opfattede Præstens »Jeg afløser dig« ikke om Ophævelse af Udelukkelsen af Kirken men om Syndernes Forladelse. Man stredes derom i 100 Aar, men saa førtes den nye Tanke til Sejr af Dominikanernes store Lærde Thomas Aquinas i et Skrift 1264 »Om Absolutionsformelen«. Hermed var Præsten Dommer paa Guds Vegne og det Sakramente færdigt, som Romerkirken endnu lever paa, og som egentlig er dens Hovedsakramente.

Med Tiden fandt man paa, at en Synd overhovedet ikke blev tilgivet af Gud, hvis den ikke var skriftet for Præsten. Derfor fik man Huskeremser med Rækker af forskellige Synder til at hjælpe paa Hukommelsen, eller man gennemgik Trosbekendelsen eller de 10 Bud for at hjælpe paa Hukommelsen. Ved at spørge skulde Præsten se at faa alt frem.

»Tarifen« indeholdt mest Anvisning paa Faste og Bøn, men ved Sammenlægning af mange Poster kunde man komme ud i noget, hvortil et Menneskeliv ikke kunde slaa til. Man maatte kunne konvertere Straffen. Der henvistes til at gøre, hvad strenge Eneboere bød sig selv. Piskning kommer frem som en Maade af forkorte Bodstiden paa. Men i Stil med den borgerlige Retspleje, kommer man ogsaa ind paa, at Bøder maa kunne klare det. De skal da hedde »Almisser«. Særlig Syge, der ventede Døden, kunde jo ikke naa at gennemføre en langvarig Bod, saa dem mente man at kunne tage »Almisse« af som Bod. Dermed var Døren aabnet for et stort Ombytningsssystem, hvoraft *Afladen* opstod.

Hvis der nu ikke forelaa noget særligt, kunde Sogne-

præsten udføre denne Handling. Men hvis der forelaa grovere Brud paa kirkelig Tugt og Orden, henhørte Sagen under Biskoppen. Hvis man selv søgte Bod, maatte man søge til Biskoppen og Bispekirken. Men det var ogsaa Biskoppens og hans Hjælperes Opgave at sørge for, at Tugtens Krav blev paataalt og hævdet. Der var jo nok borgerlig Rettergang ved Herredstingene og Landstinget, hvor Straf ikendtes for Misgerning. For store Misgerninger kunde det blive til store Bøder til Kongen. For mange Misgerninger var det Skik at lyse Misdæderen fredløs, og han maatte da enten rømme eller købe sig Fred, og dette Fredkøb var een af Kongens betydelige Indtægter.

Men det var ikke gjort med den borgerlige Ret. Biskoppen skulde ogsaa holde Rettergang og sørge for, at der blev gennemført kirkelig Bod. Derfor skulde han berejse sit Stift, *visitere*. Og denne Visitats formede sig som en Rettergang, et Ting: *Synodus*.

Vi har ikke meget bevaret om, hvordan det gik til her i Danmark, men visse Træk laa saa temmelig fast fra Karl den Stores Reformperiode. I Roskilde Biskops Jordebog fra 1370, der er Afskrift efter en ældre, findes der efter at Sjælland er gennemgaaet indskrevet nogle Stykker, hvoraf det første er en formanende Anvisning til en Biskop til at holde Visitats. Bagefter kommer i Bogen to for Kirkeprovinsen Danmark udstedte Forordninger, der har med Tugt at gøre (Vejlekonstitutionen i pavelig Stadfæstelse fra 1257, Odense-Dekretet fra 1245 mod Kirkeforurettede). Vort Stykke kunde i denne Sammenhæng være en ærkebispelig Formaning til de danske Biskopper. Men de første Linjer mangler, saa det kan ikke vides, og Stykket kan ogsaa være Afskrift efter et udenlandsk Skrift. Man har dog fundet Stykket værd at afskrive i denne ret officielle Bog.¹³⁴) Det kan vist ogsaa taale at bringes i nogen Forbindelse med Viborg Stift i Middelalderen.

Men ganske vist har man i Viborg Stift ikke rettet sig efter nogle Henvisninger til Kanonsamlingerne, hvormed Formaningen begynder. De gaar nemlig ud paa, at der

ikke bør tages Betaling for Kirkens Tilgivelse, saa at Kirketugten bliver en Indtægtskilde. Alt dette med Gæsteri og Bøder var i Viborg Stift netop en Hovedindtægt for Biskoppen, idet man ikke i de nørrejydske Stifter var gaaet ind paa at svare Bispens Tredjedel af Tienden. I Sjællands Stift havde Absalon faaet en Overenskomst i Stand paa et Forhandlingsmøde i Ringstedlund 1171 »efter alle Sjællænderes Bøn, fordi Retten før var for haard«. Der vedtoges da den saakaldte sjællandske Kirkelov, der fastsætter en Del nedsatte Straffetakster og ender med, at til Gengæld har Befolkningen lovet at svare Tredings-Tiende. En lignende Overenskomst er omtrent samtidig sat igennem i Skaane. Vi ved imidlertid ikke, hvordan Taksterne var forinden, og det vil vel sige, hvordan de var i Viborg Stift. Thi her jævnedes det allermeste med Bøder, hvorfor den gejstlige Rettergang var en betydelig Indtægt. Det er betegnende for Forholdene, at den gamle Klosterbroder fortæller om Biskop Gunner, at han var hensynsfuld, naar han krævede Bod for Brøde mod den hellige Kirke, »og dog havde han og hans Folk nok at leve af«.

Men derfor kan Biskoppen jo godt lade være med at være til ulidelig Byrde, og desværre er der ogsaa et middelalderligt Bispebillede i Advarselen: »En Biskop bør visitere sine Sogne for at rette og forbedre, saa ofte som det er nødvendigt for Kirkerne eller Undersaatterne, og det udaf Kærlighed med skyldig Ydmyghed og Hensynsfuldhed, ikke med Jagthunde og Falke, ikke med stor Stads eller med ødsel og paafaldende Levemaade, men med ærbart og nyttigt Selskab, der ikke gør for store Fordringer, for at Kirkerne ikke skal besværes for meget og ikke Undersaatterne ved bekosteligt og umaadeholdent Gæsteri skal nødes til at pantsætte eller sælge Kirkens Bøger eller andre Prydelser, idet faa Timer fortærer, hvad der ellers kunde være tilstrækkeligt for en lang Tid. Han skal ved Visitats være en Fader og en Hyrde og ikke en Lejesvend eller en Tyran«.

Han skal begynde med at visitere og rette paa sig selv

og sit Kapitel og derefter Skridt for Skridt berejse sit Stift.

Naar han kommer til en Kirke, skal han den første Dag tage sig af de Gejstlige og søge Oplysninger om deres Færd, og uhyggeligt nok begynder Opregningen med: »om de holder Concubiner eller mistænkelige Kvinder«, derefter nævnes Klædedragt, Tonsur, Overholdelse af Bedetiderne og af Gudstjenesten. Endvidere at de opbevarer de hellige Ting sømmeligt, sørger for en Renlighed i Kirken, der virker indbydende, bærer sig rigtig ad i Daab og Messe, er omhyggelige med Skriftemaal, Sygeberettelse og sidste Olie, omhyggelige med at opsætte Testamenter, gæstfri og prydede med Dyder.

Hele denne Opregning viser naturligvis, at man regnede med, at Biskoppen kunde opleve, at det altsammen var, som det *ikke* skulde være. Men Forudsætningen er ogsaa, at han kunde finde alt dette i god Orden. Hvor meget han fandt af de to Dele, ved vi ikke. Men et Punkt staar vi ganske vist uforstaaende overfor: Præsters Ægteskab var forbudt, men atter og atter hører vi, at det alligevel var der, kun naturligvis ikke saadan, at det maatte have det ærlige Navn Ægteskab. Og uafsladelig møder vi Præstesønner, der faar Dispensation for uægte Fødsel. Vi er ikke berettigede til at kalde det løse Forhold. De var formentlig gennemgaaende meget trofaste, men Børnenes Moder maatte ikke hedde Hustru, hun kaldes Husbestyrerinde: Deje.

Da her ikke er Tale om gudsforgaaende Mennesker men formentlig fromme og pæne Mennesker, kan Forklaringen kun findes i, at de har haft en mærkelig formel Opfattelse af Brøde og Bod: at naar Bøden var betalt, saa var Sagen i lovlig Orden trods alle Forbud og Deklamationer. Der var opnaaet Dispensation. Og man paastod i al Fald ganske aabenlyst, at det var en god Indtægt for Bisperne med disse Afgifter fra Præster, der havde »Deje«.

Iøvrigt har disse mange Præster, der har afløst hinanden ved gamle Kirker, utvivlsomt gennemgaaende været

Mænd med dyb Ærefrygt for det Hellige, men vel ogsaa prægede af den aandelige Fare, som Vidtløftigheden og Latinen medførte, den mekaniske Udførelse af de mange Riter med de lange latinske Formularer.

Til Andendagen skal Biskoppen sørge for at have Sognefolkene stævnet sammen tidlig om Morgenen. Der prædikes for dem, der læses Messe, og Biskoppen konfirmerer Konfirmander. Det hedder ogsaa, at han indvier Kirkegaarden, men det er vel dog kun, hvis den har været vanhelliget. Det var noget der tidt skete, idet blodigt Slagsmaal eller Utugt paa en Kirkegaard gjorde den ubrugelig. Vi maa huske, at der holdtes Sognestævne, Markeder og meget andet paa Kirkegaardene.

Derpaa begynder *Bispetinget, Synodus*. I sin Tid havde Biskoppen maattet stævne dem, der havde forbrudt sig, til almindeligt Ting for at faa Vidnesbyrd over dem. Men dette blev forandret under Knud den Hellige, saa at Biskoppen kunde øve sin egen Rettergang.

Biskoppen tager Sæde og behandler de foreliggende Sager. Hvordan dette blev grebet an i ældre Tid, ved vi ikke, men i vort Dokument findes den Skik, som ogsaa foreskrevet ved Provincialconciliet i Kalundborg 1314. Abbed Regino fra Trier har den iøvrigt i sit Skrift om Synodesager ca. 900. Biskoppen udtager to, tre eller fire Mænd til Synodevidner. De tages i Ed og skal derefter under Ed give Vidnesbyrd, om der er sket Forbrydelser i Sognet eller om der er Mennesker, som lever i aabenbar Synd eller i Vranglære, eller om der er nogen Tegnsudlægger, Spaakone eller Heks. Sager, der kan ordnes med det samme, afgøres, og det øvrige tager Biskoppen nedskrevet med sig til senere Behandling. Men de nævnte Vidner skal i Tiden til næste Bispeting lægge sig efter at opspore al Brøde og indberette alt til Biskoppen. Bestemmelsen 1314 synes særlig at have denne Opsynsvirksomhed for Øje. Paa Sjælland kaldte man dem Lakkefogeder.¹³⁵⁾

Biskoppen havde jo en vældig Magt gennem denne kirkelige Rettergang, som ingen kunde unddrage sig. Og egentlig optraadte Biskoppen som en Slags Højesteret.

Hvordan end en Sag var behandlet ved Bygdeting og Landsting, ja ved Kongens Retterting, forbeholdt Biskoppen sig sin egen Dom i Sagen. Men for en samvittighedsfuld Mand var det ogsaa en stor og ansvarsfuld Opgave og egentlig en fortvivlet bundløs. I de udstrakte Stifter var det iøvrigt umuligt for een Mand at magte, hvorfor Biskoppen gerne betjente sig af en Official, en Fuldmægtig. Tilsidst blev det egentlig kun Officialen, Folk fik med at gøre.

De idømte Straffe eller Bodsgerninger var ret følelige. Fremgangsmaaden var ikke ens, og der udvikledes efterhaanden en Del Opfindsomhed. 1205 holdt Ærkebiskop Andreas Sunesøn dog et Kirkemøde i Forbindelse med det sjællandske Landemode, hvor der gaves nogle Regler, som skulde gælde i alle Stifter. Der tales stadig om Karener. En Karene er en Tid paa 40 Dage med Faste og Bod efter en bestemt Forskrift.

En Moder, der har ligget sit Barn ihjel, skal gøre Bod i tre Aar med tre Karener i hvert, saaledes at forstaa, at hun dog det første Aar Tirsdag og Torsdag maa spise Fisk. Efter dette Aar maa hun indføres i Kirke, dog at hun fortsætter de to manglende Aar, da hun faar Lov at spise Fisk Tirsdag, Torsdag og Lørdag. Som Fastetider skal hun overholde tre Uger ved St. Hansdag, tre ved Mikkelsdag, samt hele Advent, og i dem skal hun om Fredagene faste paa Vand og Brød.

Hvis et Barn ligges ihjel udøbt, før Moderen er blevet rask, skal Faderen underkastes en syvaarig Bod ligesom en Manddraber.

Denne Manddrabernes syvaarige Bod skal være med syv Karener, og den første af disse skal gennemføres med Vand og Brød. Først efter to Aars Forløb og tre Kareners Gennemførelse maa han komme i Kirken. Og ingen Manddraber maa hjælpes til Fred med Kirken uden paa en Skærtorsdag, naturligvis offentlig.

Det kan siges at være noget udvortes, — ja men denne daglige Forhindring, der regnedes for hellig, var alligevel en Paamindelse om Lydigheden under den hellige Gud.

Naar det tildels forandredes til Pengebøder, ramte det paa en anden Maade, og det hele blev en blandet Sag.¹³⁶⁾

I Løbet af Eftermiddagen drager Biskoppen til det næste Sogn og begynder med Eftersyn af Præsten der, idet han skal se kun at være een Dag i hvert Sogn, at han ikke bliver til Byrde. Hvis Sognene er smaa og fattige, kan flere slaa sig sammen til en Synodus.

Saaledes var det Meningen at blive ved Stiftet rundt fra Sogn til Sogn.

Og *Sognene* var der jo, som de er der endnu. Sogne- delingen er meget tidlig fuldført.¹³⁷⁾ Knythinga-Saga har nogle Tal paa Kirkerne i de danske Stifter, formodentlig omkring Aar 1200. Tallene for de nørrejydske Stifter er runde, men alligevel oplysende. For Viborg Stift angives der 250. Hvis dermed menes Sognekirker, var der 14 færre 1524; hvis Klosterkirker og Kapeller regnes med, kan det omtrent passe. Siden er flere nedlagt.

Nu om Stunder har vi et andet Middel til at afgøre, hvor mange der har været, nemlig i Kundskaben om, til hvilken Tid en Byggemaade henfører en Kirke. Det er da saaledes, at ikke blot Kirkestiftelserne, maaske med en længe staaende Trækirke, er ældgamle. Ogsaa Bygningerne er trods Ombygninger og Tilbygninger endnu væsentlig de samme, som Biskop Niels er kommet i, for saa vidt de ikke er meget ældre. De er næsten alle romanske Bygninger af Natursten, og det fører sikkert i Almindelighed tilbage bag 1200. Tre er senromanske af Mursten (Dommerby, Als, Skelund), hvilket ikke er meget senere. Fire er gothiske (Mov, Hyllebjerg, Lunde og Resen ved Skive, der dog er Ombygning af en ældre). Det er det hele i det gamle Viborg Stift. Hvis man gennemgaar de 1922 tillagte Herreder, finder man lignende Aldersforhold. Vil man da spørge, hvornaar denne vældige Kraftudvikling med Opførelse af Stenkirkerne er øvet, da bliver det vel samtidig med Viborg Domkirke og gennemgaende lige før den egentlige Valdemarstid. Tienden har dannet Grundlaget, men der maa ogsaa have været Offervilje.

Normalt var hver Kirke tillige et Præstekald, og bortset fra Tienden skulde Midlerne hertil tilvejebringes ved Gaver, og det blev altid Gaver i Jordegods, først og fremmest en Præstegaard. Det kan dog ikke nægtes, at man har været tilbøjelig til at ville have meget for lidt. Oftest var der ikke nok til en Præst at leve af, hvorfor man tidlig er kommet ind paa at lægge to eller flere Kirker sammen, eller rettere at give Præsten Lov til at have dem paa samme Tid. De betragtedes dog i og for sig som selvstændige. To Kirkeværger skulde forvalte Kirkens Indtægter, og Sysselprovsten skulde føre Kontrol.

I disse Sogne levede da det kristnede Lægfolk og blev »regeret« af denne Øvrighed, der ved hellig Indvielse var beskikket af Gud. De skulde i al Almindelighed leve kristeligt. De skulde overholde Kirkens Fasteregler. De skulde overholde Helligdagene, først og fremmest dem, som vi ogsaa har, men ogsaa en Del Helgendage. De skulde møde i Kirken til Messe, og paa Papiret blev det længe ved at staa, at enhver Deltager i Gudstjenesten, der ikke var forhindret ved Forbud, ogsaa skulde kommunikere, modtage Herrens Legeme og Blod. Det gik saadan til, at Menigheden i en lang Række, Mændene først, saa Kvinderne, gik op forbi Alteret og ved dets ene Side med Haanden modtog Brødet, ved den anden drak af Kalken og saa fortsatte i Rækken tilbage ned i Kirken. Paa den Maade kunde mange betjenes i overkommelig Tid. Men paa det Tidspunkt, vi her taler om, var dette stærkt i Forfald, og man var ved at lave mange Vanskeligheder og Forhindringer. Man skræmmede med det Helliges Hellighed paa en saadan Maade, at det blev en risikabel Pligt at gaa til Alters. Folk var bange for at komme ud for et Uheld med Vinen og bad om at maatte nøjes med Brødet. Præsterne føjede dem trods pavelige Trusler, og det blev Skik. Men saa havde man jo faaet det til at staa fast, at Nadveren var et Offer. Man skulde da være med til at bringe dette Offer. Og man skulde skrifte, og man skulde betale ærlig Tiende af sin Indtægt, for det hed sig nu ogsaa at være et Guds Bud.

Det er let at se, at det ikke lykkedes at »regere« Folket

til at blive gennemkristnet. Det er let at regne ud, at der har været megen Vankundighed og mange Levninger af Hedenskab i Form af Overtro. Det er ogsaa givet, at der blev opdraget et følsomt Samvittighedsliv i mange fromme Mennesker.

Biskoppen kunde dog ogsaa træffe andre Former for kristelig Ordning i sit Stift. Der fandtes *Klostre*, og en Sognekirke kunde være forenet med et saadant Kloster.

De rigtige gamle Klostre med rigtige Munke var gerne af Benediktinerordenen. Noget saadant fandtes mærkeligt nok ikke i Viborg Stift. Hvis Herrederne norden for Randers engang har hørt dertil, har det her haft Glenstrup Kloster, men det er en mere end tvivlsom Sag.

Derimod havde det nogle gamle Nonneklostre. Vi ved ikke sikkert, af hvilken Orden disse var, saa der er en Mulighed for, at de var Augustinerinder ligesom i Asmild og ved Botulfi Kirke i Viborg. Men sandsynligvis var de Benediktinerinder. Det betydeligste var vistnok *Klosteret ved Vor Frue Kirke i Aalborg*. Baade Kirke og Kloster var gamle. Man har en Overlevering om 1116 som Stiftelseaar, men vi kan ikke afgøre, om det passer. Det styredes af en Priorinde og en Prior eller Forstander, der beskikkedes af Biskoppen og svarede Afgift til ham.

Ikke saa langt derfra var *Sebberkloster*, som havde den samme Forfatning og var knyttet til en Sognekirke. En lignende Stiftelse var *Ørslevkloster* i Fjends Herred, ligeledes knyttet til en gammel Sognekirke.

Formentlig har intet af disse Nonneklostre haft nogen egentlig Betydning. De sank ned til at være Forsørgelse for adelige Damer, — og Forsørgelse for nogle saakaldte Forstandere.

Men et Skud af Benediktinerordenen fik et anseligt Abbedi i Stiftet, *Cistercienserklosteret Vidskøl*. Ja Cistercienserne raabte højt om, at de var de eneste rigtige Benediktinere, for hvem de vanslægtede Munke, der bar dette Navn, egentlig burde forsvinde.

Det egentlige Munkeliv bestod oprindeligt i at flygte ikke

blot fra Verden men ogsaa fra Menigheden for at blive Eneboer i Ørkenen. Der var hedensk Forbillede deri fra en Religion, efter hvilken Verdens og Legemets Skabelse var det egentlige Syndefald. I Ægypten søgte kristne Eneboere i det fjerde Aarhundrede at efterligne og videreføre denne Fornægtelse af al Natur, og der gik vide Ry om de Utroligheder, de havde kunnet byde sig selv og tildels endda blive gamle. Saadanne Fortællinger og Eksempler har til Tider en mærkelig Magt over unge Sind. Vesterlands Munkevæsen lededes væsentlig i andre Baner, og den praktiske Romer Benedikt af Nursia havde i sin Regel 529 i al Fald villet skabe et arbejdende Samfund uden vilde Overdrivelser. Dermed skal ikke være sagt, at det ikke var en streng og alvorlig Regel. Munken havde lukket sig inde i Klosterverdenen. Slægt, Venner, alt det udenfor Muren, var ikke mere til, ikke engang Fader eller Moder. Han boede i Fællesskab med de andre Munke, men han skulde være Eneboer. Derfor maatte han ikke tale, en tavs Brøder skulde han være. Klosteret var velhavende, men han selv maatte absolut intet eje og ikke vove at kalde noget sit. Men saa var et saadant Kloster da ogsaa blevet en Menighed, bare anderledes end dem derude i Verden.

Der skete efterhaanden mange Lempelser og der sløjedes af. Der var jo rent ud sagt Urimeligheder i alt dette. Munken fik Lov at se Slægt og Venner og at se til dem. Og Klostrene blev rige og fik en vældig Administration. Der var nok at gøre andet end det grove Slid, især da Kortjænen med dens Bøn og Sang tog mange Timer i hvert Døgn. Dertil kom, at hos de germanske Folk, ogsaa det danske, var Overklassen uhyre aristokratisk. I Benedikts italienske Klostre kunde Kongesønnen og Trællesønnen være Brødre og Ligemænd. Det var utænkeligt for en tysk Stormandssøn. I Klostret som egentlige Brødre taaltes helst kun adelige og i al Fald kun Frimandssønner. Og de skulde ikke have noget af at gøre Trællearbejde. Klostrene udstyredes med et vældigt Tjenerskab. Lad dem slide, der er skabt til det!

Men Idealer dør ikke, og hver Reform begynder med at skærpe Kravene. Nogle unge Mænd i Sydfrankrig grebes af Læsning om de ægyptiske Fædre og saa, at der sløjedes med Benedikts Regel. Nej den skulde ikke fortolkes formildende men tværtimod fortolkes saa strengt som muligt! Og de vandrede ud af Klosteret og stiftede et strengt Munkesamfund i de ørkenagtige Skovegne paa ussel Jord i Egnene ved Dijon, i Cistercium. En Englænder Stephan Harding kom til, og han var vist Hovedmand for at faa lavet de baade urimelige og overordentlig praktiske Regler.

Alt skulde helst være umenneskelig strengt. Man havde klædt sig efter Klimaet, men Benedikts Klædereglement fra det varme Syditalien havde ikke alle disse Klædningsstykker. Vel, saa fik Munken fryse! Munken skulde selv gøre alt Arbejdet og Slidet i Hus og paa Mark, helst rydde som en Nybygger. Han maatte ikke faa Mad som andre Mennesker, kun tarvelig Planteføde. Kød, Fisk, Æg og Mælk var banlyst fra de sunde Munkes Bord. Og intet Besøg af Slægt og Venner! Ja heller ikke have noget med Verdens Kirker og Menigheder at gøre. Benediktinerne havde overtaget Kirker og Sogne at betjene, hvorfor de fik de tilhørende Tiender. Ikke Tale om, at dette maatte ske, hvorved ogsaa »det, som tilkommer Præsterne, undrages dem af os ved List og Vold«. Klosterkirkens Udstyr skal være til det yderste tarveligt.

Saaledes var Programmet, da den lille Skare 1098 tog fat i Cistercium. Formodentlig var Bevægelsen løbet ud i Sandet, hvis ikke den mærkelige, ildfulde franske Grevesøn Bernhard af Clairvaux 1112 var traadt ind i Kredsen. Nu gik det saadan, at 100 Aar senere regner man, at der fandtes 500 Cistercienserklostre. Her i Landet var Ærkebiskop Eskil den store Befordrer af denne Orden. Det blev saadan, at hvert Bispedømme skulde gerne have et Cistercienserkloster. Saa var der da eet Sted i Stiftet, hvor det gik rigtig fromt til og hvor der tjentes Naade ind for den stakkels Menneskehed, som boede der omkring. Hvis Jordens Rige og Mægtige vilde gøre noget godt, saa burde de

stifte et Cistercienserkloster, — eller i det mindste jage Benediktinerne ud af eet af deres Klostre og befolke det med Cisterciensere. Stormanden opnaaede ogsaa derved at faa et godt Sted at blive begravet. Peder Sunesøn kalder ligefrem Sorø Kloster for Hvideslægtens Sepultura (Begravelse).

At Viborg Stift fik sit, skyldtes Valdemar den Stores Sejr paa Gradehede.

Da han i Vinteren 1157—58 var i Roskilde, og der var Synode, og den fra Rejse og tysk Fangenskab hjemvendte Ærkebiskop Eskil var tilstede, kom Abbed Henrik fra Varnhem Cistercienserkloster i Vestergøtland dertil paa Gennemrejse. Han kunde fortælle en lang Historie om Trængsler. Det var Klosteret i Alvastra der havde stiftet et Datterkloster, først paa Lurø i Vänern, hvor der ikke var til at være, saa paa Lugnås ved Kinnekulle, der heller ikke duede, endelig paa en god Plads i Varnhem, som en Fru Sigrid havde givet dem. Men hende havde Munkenes Uvenner ophidset imod dem, saa hun jog dem bort. Dog hun blev spedalsk og blind og kaldte dem i sin Angst tilbage og fik Lov at dø hos dem. Men saa havde hendes Frænke Kong Eriks (den Helliges) Dronning Christina plaget dem. Befolkningen havde ogsaa ladet sig ophidse (om man da skal tro de skamløse Drillerier, der fortæltes). Og nu vilde han til Ordenens Generalkapitel og maaske til Paven for at klage.

Eskil var altid interesseret for Cisterciensere. Kongen havde udtalt sig om i Taknemlighed at stifte et Kloster. Eskil førte da Abbed Henrik til ham og foreslog at benytte ham og hans Munke til en saadan Stiftelse. Valdemar gik ind paa Tanken og sendte et Par betroede Mænd med ham til Jylland for at se paa Kongens Fædrenegodser, om noget af disse egnede sig. De vendte tilbage og havde bestemt sig for Vidskøl (Viskild). Det laa ensomt ved Limfjorden paa de store Heder, som dengang maaske tildeels var Skove. Og Skov svarede efter Munkes Begreb til de gamle Tidens Ørken. Her var ogsaa Fisk, og det vilde man gerne have, thi noget maatte der lempes paa Spise-

reglerne, og da var Fisk mere tilladeligt end andet, — vel ubevidst ud fra de gamle pythagoræiske Spiseregler, hvorefter Fiskespise ikke førte til Ulykker i Sjælevandringen.

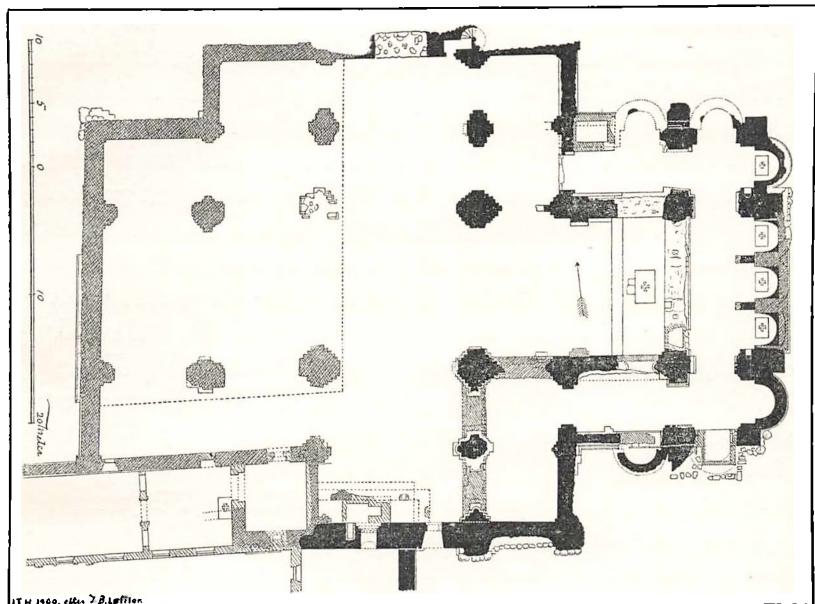
Efter Klosterets Overlevering foregik Stiftelsen saa 1. April 1158. Kongens Stiftelsesbrev er til, og han henviser taknemlig til sin Redning fra Blodgildet i Roskilde og i Krigen i Jylland. Abbed Henrik havde sendt Bud til sine Munke i Varnhem om at komme. De kom ikke alle, men der kom dog 22 Munke og flere Lægbrødre, medbringende Kirketilbehør, Bøger, — og Okser. Flere af dem — den svenske Beretning siger: de bedste, — vendte dog tilbage, og saa skaffede man andre Munke fra det en halv Snes Aar gamle Esrom, hvorfor siden Esrom regnedes for »Moder« og Vidskøl for »Datter«. I Esrom var der væsentlig franske Munke fra Clairvaux, de var endda maaske først kommet fra Frankrig 1153. De fra Sverige ankomne stammede jo fra Varnhems Moderkloster Alvastra, der ogsaa blev besat med franske Munke. Formodentlig var Abbed Henrik tysk. Der ses ogsaa at have været i det mindste een Englænder i Klosteret. En mærkelig fremmed Skare har det altsaa været, som Aars Herreds Bønder saa dukke op, bygge Kloster og Kirke og drive Landbrug. Stedets mærkelige Navn omskrev de paa Latin ved et Ordspil til *Vitæ Schola*, Livsens Skole.

Det kan godt være, at de ikke har været særlig velkomne. De udstyredes med Jordegods, og det vil vel sige, at Bønder maatte vige, med mindre de vilde ophæve deres Familieliv og blive Lægbrødre. Præster og Sognekirker fik det at mærke, for de havde paveligt Privilegium paa, at deres Besiddelser var tiendefri.

Ved en sælsom Selvmodsigelse rejstes saa her af denne Forsagelsens Orden Stiftets rigeste Kloster. De maa jo have brugt nogle foreløbige Bygninger i Begyndelsen, men de tog straks fat paa at bygge store Klosterbygninger, og en Klosterkirke, der i sin Vælde skulde staa som et Vidunder derude i den ensomme Hede. Nu byggede man af Teglsten. Den har først været anlagt med lige afsluttet Kor, men siden er der derom lagt en Koromgang, saa at

der ikke blev mindre end 9 halvrunde Absider paa Kirkens Østparti. »Koranlæget overgaar i Omfang og Rigdom selv Domkirken i Lund, ja det er næst efter selve Hovedkirken i Cistercium det rigeste, der overhovedet findes blandt Evropas Cistercienserkirker«. ¹³⁸⁾

Plan af Vidskøl Klosterkirke. J. B. Løffler.

Men Kirken har ganske vist aldrig faaet sin fulde Længde, saaledes som Absalons lange Cistercienserkirke i Sorø.

Dette betyder vist ikke blot, at Midlerne slap op. Cistercienserbegejstringen var kortvarig, og der laa en Vanskelighed i, at Cistercienserne ikke som Benediktinerne vilde have Kulturopgaver. Kirken i Sorø er saa lang, fordi der skulde være Plads til en stor Skare af Lægbrødre (Conversi), ulærde Folk, der nok var Klostermænd, men af en ringere Grad og som skulde bruges til at drive Klosterets Landbrugsforetagender. Cistercienserne er nemlig Foregangsmænd i Retning af Storbrug, at faa en Bondeby nedlagt og lavet om til en stor Ladegaard (Grangia), drevet af Lægbrødre. Men det varede ikke længe, inden ingen

meldte sig til at være Lægbrødre. Saa behøvede Klosterets Kirke ikke at være saa lang, og saa maatte man til at dele Grangierne i Fæstegaarde med Bønder paa ligesom andre Godsejere. I al Fald ser vi, at da Biskop Tyge 1323 stadfæster deres Tiendefrihed, indskærpes det, at denne gælder ogsaa, hvor de ikke mere lader Jorden drive ved Lægbrødre men ved Fæstebønder.¹³⁰⁾

Klostersamfundet øvede dog i de første Aar en kraftig Virksomhed. Efter knap 7 Aar kunde det sende en Koloni ud under den engelske Vidskøl-Munk Briennus til at stifte et nyt Kloster i Aarhus Stift efter Aarhus Biskops Ønske. Det blev ogsaa gennem en Del Flytninger. Først prøvede de i Sabro, derpaa i Sminge, men var utilfredse. Saa fik de Lov at tage Venge Kloster fra Benediktinerne, men der var en velbaaren Frue paa Nakken af dem. Derefter forsøgte endnu et Benediktinerkloster paa Kalvø i Skanderborg Sø, men Landforbindelsen var vanskelig. Endelig 1172 havnede de i Øm (Em), som de kaldte *Cara Insula*, »den kære Ø«. Dette forholdt sig stadig som Vidskøls »Datter«.

Biskoppen var øverste Præst i sit Stift og Tilsynsmand med alt kirkeligt. Han skulde ogsaa visitere Klostrene og paase, om Munke eller Nonner eller Kanniker eller Kano-nisser overholdt deres Ordensregel. Men standsede han udenfor et Cistercienserklosters Port, da stod han overfor et Stykke Udland. Ordenen var international. Abbederne tilsammen dannede et sindrigt Kontrolsystem, som vel skyldtes Stephan Harding. Og saa var der ellers ingen anden end Paven over dem. Kommer Biskoppen paa høfligt Besøg, skal han være velkommen, og kommer han som en fattig Synder, der søger Fred og Stilhed, skal han finde Forstaaelse, men kommer han for at visitere, da lukkes Porten foran ham. Endnu mere gælder det selvfølgelig, hvis han vil udstrække sin Fordring paa Gæsteri til Klosteret. Vi har hørt, hvordan Biskop Niels og Augustinerne stredes om noget saadant, og at Augustinerne købte sig fri. Vi hører længere fremme noget om, hvordan fra 1260 Biskop Tyge og Øm Kloster bogstavelig førte Krig om dette

Spørgsmaal. Vidskøl stod da trofast ved sin Datters Side, men Udgangen blev et meget magert Forlig.¹⁴⁰⁾ Derfor er det ikke saa mærkeligt, at det samme Spørgsmaal senere kunde bryde ud som en Strid mellem Vidskøl og den kongeligsindede Biskop Peder II (1298—1322). Vi kender den kun af Forligsdokumenterne fra 1322, men de tyder paa, at det har gaaet haardt til. At der blev Forlig er vel ikke uden Forbindelse med det store Forlig mellem Kongen og Ærkebiskoppen i August 1321. Den 14. Maj 1322 har der været en højtidelig Sammenkomst i Viborg. Der er Biskop Peder og Abbed Bo fra Vidskøl. Endvidere Abbederne fra Tvis og Øm, Kapitlets Provst, Hr. Esbern, Biskoppens Generalofficial Hr. Svend, Graabrødrenes Guardian i Aalborg, Broder Thrugot, Provst Esger, Prioren i Vidskøl, Broder Jens, og Drostens Foged Ugot Knap. Biskoppen udtaler, at der har været fremsat af nogle Gejstlige og Lægmænd en Lære om, at Biskoppen havde nogle Rettigheder, og at det har voldt megen Strid. Men han har ladet sit Kapitel undersøge Sagen og erklærer det nu for en Fejltagelse. De høje Herrer medbesegler, men det er ikke nok. Den 16. Juni mødes tildels de samme i Nørretranders Kirke og Biskoppen højtideligt fordømmer og tilintetgør alle Breve og Procesakter, som har gaaet denne Klosterets Frihed for nær.¹⁴¹⁾

Dette var en Sejr for Ordenens Idealer. Klosteret lagde sig ogsaa efter noget, som Ordenen egentlig havde fordømt. De foragtelige Benediktineres foragtelige Overtagelse af Kirker og Sogne drev Cistercienserne efterhaanden i endnu større Stil. Sagtens omkring 1215 (Aarstallet mangler paa Brevet) faar de den nærliggende Strandby Kirke, dog saaledes, at en Præstegaard skal forblive til en Vikar, som de med Biskoppens Godkendelse skal have Frihed til at ansætte. Og allerede 1219 faar Kong Valdemar Biskoppen af Børghlum til at overdrage dem N. Sundby og Hals Kirker. Yderligere faar de Aal, Malle (Mallug), Farstrup (Foderstorp), Kornum og Løgsted Kirker og tilsidst Hvorup Kirke ved Nørresundby. Ved den tilbytter Børghlum Biskop 1495 sit Embede Hovedgaarden Aastrup i Aaby Sogn. Ved

sin Forleningsret over Kirker kunde Biskoppen altsaa skaffe sig Gaarden paa dette Sogns Bekostning.

Yderligere fik Munkene efterhaanden al kongelig og bispelig Ret over deres Bønder, saa at naar Bispen kom at holde Tugt i et Sogn, da kunde han ikke drage disse Mennesker for sin Synodus.

Der var altsaa nok at se til ude i Stiftet. Men de vanskeligere Sager derude droges ind i Bispestaden, og i deres Undersøgelse, til Tider i deres Afgørelse, deltog Kapitlet. For hele Stiftet holdtes ogsaa i Domkirken en *Synodus*, formentlig to Gange om Aaret, hvorved Stiftets Gejstlighed skulde møde. Paa Dansk kaldte man dem *Stiftssynode*, Præstemode eller Landemode. Selvfølgelig kunde ikke alle Stiftets Præster rejse til Viborg. Det vilde ogsaa være uforsvarligt efter de Pligter, som angaaende Dødssakramentet var dem paalagt. Det ser ganske vist ud, som om Biskoppen i Slesvig har forlangt dem alle til at komme og forlangt, at de udeblevne siden skulde fremstille sig for hans Official paa Svavsted. Men det turde være en dødfødt Bestemmelse af Eggert Durkop 1497 og synes bl. a. at hænge sammen med Afgifter, han vilde sikre sig. I Lund siges der, at i det mindste Dekanen (Provsten) og to Præster fra hvert Herred skal møde. I Roskilde hedder det 1 Præst, 1 Degn og 1 Lægmand af hvert Herred. Fra de andre Stifter er ingen Regel opbevaret, men der har vel været lidt Forskel. Naar de tilstedeværende kom hjem, skulde de samle Herredets Gejstlighed og meddele, hvad der var blevet sagt og bestemt. Hver Præst skal under Bødestraf have Landemodets Statuter i Afskrift.

Det gik højtideligt til. Der bruges to Dage, Tirsdag og Onsdag. I Optog gaar de tidlig om Morgenen fastende ind i Domkirken, iført Superpelliceum (Røkkelin, den hvide Lin-Overklædning).¹⁴²⁾ Der holdes Messe for den hellige Kirke i Viborg Stift. Siden skal Biskoppen paaminde dem om deres Pligter. Man har Normaltaler for Biskopper ved en saadan Lejlighed.¹⁴³⁾ Og han skal oplæse eller lade oplæse *Statuter*. Nogle saadanne er fælles for hele den

danske Kirke, thi med Lund som Hovedstad danner Danmark en Provins af den hellige romerske Kirke, Provincia Daciana. Ærkebiskoppen kan sammenkalde et Provincial-Koncilium, det vil sige et Møde af alle sine Biskopper. Og dette Møde kan da vedtage en Konstitution, en Grundlovsbestemmelse, som gælder i alle Stifter. Saadant læses op. Men hvert Stift har ogsaa sine Statuter, som er givet efterhaanden. De siges givne efter Samraad og Tilslutning af Domkapitlet. Med Tiden føjedes der flere til. Vi har saadanne Stiftsstatuter i Behold fra Lund, Roskilde, Slesvig, Ribe og Aarhus, og de giver et interessant Billede af Forholdene. Desværre er der intet som helst i Behold fra Viborg Stift.

Men der skete ogsaa andre Ting. Vi har set, hvordan Biskop Svends Kapellan Henrik paa et saadant Stiftssynode fik overdraget Lime Kirke. Det forudsættes vel, at en saadan Uregelmæssighed har faaet sin Godkendelse paa Synoden. I Øm Klosters Krønike ser vi Biskop Peder Ugot-sen paa Aarhus Stiftssynode lave Mageskifte med Abbeden i Øm om Gæsteriet, og i samme Krønike ser vi den af Kapitlet valgte, men af Ærkebiskoppen kasserede Biskop Tyge komme hjem fra Rom og betro Stiftssynoden, at han har maattet betale 600 Mark Sølv for at blive anerkendt, hvad han beder sine undergivne hjælpe ham med, d. v. s. der udskrives Subsidium paa Kirker og Præster. Det blev siden en hyppig Forestilling og en trykkende Skat. I Roskilde Krøniken fortælles det, at efter de sjællandske Bønders Overfald paa de gifte Præster satte den nye Biskop igennem, at Klage mod en Gejstlig slet ikke mere kunde rejses ved almindeligt Ting men kun paa Stiftssynoden. Men der kunde det altsaa ske. Vi ser da ogsaa, at da Cisterciensermunkene, der endte i Øm, havde faaet Kig paa Veng Benediktinerkloster, fik de Benediktiner-Abbeden anklaget for Stiftssynoden i Aarhus, der afsatte ham og til Straf gjorde ham til Cisterciensermunk i Vidskøl. Synoden dømmer.

Ved saadanne Lejligheder maa Kapitlet trods Augusti-nerregel og anden Særstilling have samvirket med Stiftets

Præsteskab. Og da Sagernes Forberedelse vel tildels er sket i Kapitlet, har det været af Betydning, om der sad gode Mænd i det.

Efter Konflikten og Fredslutningen mellem Biskop Niels og Kapitlet var Stillingen for Augustinersamfundet ved Domkirken i Viborg blevet saadan, som den blev ved at være, indtil man 1426 opgav og 1440 ophævede de augustinske Regler og lavede det hele om. Det holdt altsaa i 300 Aar. Og Grundfejlen, der engang maatte medføre denne Nedgang, var der allerede nu. En Bispekirkes Gejstlighed skulde være til kirkelig Betjening og Forvaltning af Bispedømmet ved en Biskops Side. Men saa kan man ikke saaledes afsondre sig. Kapitlets første Bedrift havde været at sikre sig imod Biskoppen.

Dette Augustiner-Kapitel har utvivlsomt ærligt forsøgt at leve sit Fromhedsliv efter de fastlagte Baner. Der har selvfølgelig været nogle uheldige Størrelser imellem, men efter saadanne Eksempler (om man kendte dem) maa man ikke bedømme det hele.

Forhaabentlig er der lagt et godt og fromt Arbejde i at uddanne de unge Præster for Stiftet. Dette førte jo et ungt Element ind i Domkirken og i Kapitlet. I Kapitlets Skole har de latinske Drengene faaet deres første Lærdom, og de har vel allerede i den Alder gjort Tjeneste som Sangere i Kirken. De var jo Peblinge (lille Papa, det Ord, der ellers i Østerland bruges som Præstetitel, i Vesten kun om Paven). Siden skulde de i tre Aar gøre Præstetjeneste i Domkirkens Kor som Vikarer og paa den Maade indøves, inden de kom ud i et Præstekald. Selvfølgelig ledsagedes denne praktiske Uddannelse af en Uddannelse i Kundskaber, som slet ikke var saa ringe.

Ogsaa en regelmæssig *Prædikenvirksomhed* har man øvet i Domkirken og forsøgt dermed at vejlede Lægfolk. Det var jo Maaden, hvorpaa den sogneløse Domkirke kaldte paa Folk ude i Sognene og for saa vidt kaldte dem bort fra deres egne Kirker. Kannikerne har lagt sig efter

at skaffe deres Prædiken den samme Tiltrækning. Efterhaanden fik de nærgaaende Konkurrenter i denne Henseende i store Kirker paa hver sin Side af Domkirken, nemlig Sortebrødre og Graabrødre, og for disse Kirker var der pavelig Forlening af Aflad til dem, der kom deri til Prædiken eller Fest.¹⁴⁴) Da den pavelige Kardinallegat Guido var her i Landet 1266, har Kapitlet skaffet sig en pavelig Bevilling fra ham lydende paa, at de, der andægtigt hører Guds Ord af Kannikerne i Viborg Domkirke, faar hver Gang 40 Dages paalagt Bod eftergivet. Samtidig har de faaet et Par andre Bevillinger til at fremme Kirkebesøget. De, der besøger Domkirken paa Vor Frues, St. Kjelds og salig Augustins Fester, faar eftergivet 60 Dages Bod. Et andet Brev nævner Apostlenes og St. Kjelds Dage, ligeledes med Eftergivelse af 60 Dage. Det gælder ogsaa, om man sender en anden paa sine Vegne. Og det sidste Brev tilsiger 20 Dage til dem, der andægtigt hører den Messe af Vor Frue, som daglig synges i Domkirken.¹⁴⁵) Ribe Kanniker fik samtidig noget lignende.¹⁴⁶)

1267 fik de dette forbedret af Paven ved tre Breve, hvorved der faas 100 Dages Aflad for Besøg paa Vor Frues Dage, paa Kirkens Indvielsesdag, paa Augustins Dag, St. Kjelds Dag og Octaven (Ottendedagen) efter Vor Frue Himmelfartsdag.¹⁴⁷)

Domkirken var jo en Mariekirke, og af hendes Fester var denne den 15. August den egentlige *Vor Frue Dag*. Den har de aabenbart gjort stor Stads af, saa at ogsaa dens Octave fremhæves og forsynes med Aflad. Ja vi er i Middelalderen! From Fantasi havde digtet en hel Mængde sammen om Herrens Moders Endeligt: Hun længtes mod Døden. Saa staar Apostelen Johannes og prædiker i Efesus. En hvid Sky viser sig i Kirken og bærer ham til Jerusalem udenfor Maries Dør. De andre Apostle bringes til paa samme Maade. Saa er de samlede om hendes Dødsleje, som det kan ses paa Holstebro Altertavle, og ved Midnat kommer den Herre Jesus og henter hendes Sjæl, som han overgiver til Englefyrsten Michael. De begravede hende i Josafats Dal, hvor man viser den hellige Jomfrues

Sovested (Dormitio). Men hun skulde ikke forblive i Jorden med de andre hensovede. Efter tre Dage kom Herren og førte hendes Legeme i en Sky til Himlen, og Sjælen forenedes med Legemet. Og den Herre Jesus ledte hende til Tronen ved sin Side og kronede hende, og saaledes er hun nu med Ærens Krone i Himmeriges Herlighed. Som det hedder i den gamle Bønnebog: »Og den Helligaand haver ophøjet din Sjæl der med stor Klarhed, og Guds Søn kom imod dig med al Himmeriges Herskab og undfik (modtog)

*Kapitlets Segl med Mariæ Kroning.
Augustin og Kjeld.*

dig som sin alsomkæreste, og satte dig næst sig selv i den alsomhøjeste Glæde for al den Glæde og Kærlighed, som du haver bevist i denne jammerlige Dal, og for al den Drøvelse og Medlidelse, som du haver taalmodelig lid med ham, derfor haver han kronet dig idag over alle Helligene i Himmerige, og du oplyser al Himmelen med din Klarhed, ligesom Solen oplyser al Ver-

den, og alle Himmeriges Herskab tjene dig og er dig altid hørig og lydlig som deres alsomhøjeste Kejserinde«. ¹⁴⁸⁾

Det med Kroningen er iøvrigt en Tilvækst i Fortællingen. Først fortaltes der kun, at hun førtes til Højsæde. I Ringsted Kirkes Centralhvelvings Malerier fra 1268 ses hun blot ved sin Søns Side paa Tronen, men i de 150 Aar yngre Billeder paa Korstolene sætter han Kronen paa sin Moder. Man finder ogsaa sagt, at Gud Fader kronede hende, og paa en Altertavle-Underdel fra Thurø ser man Gud Fader og Kristus i Fællesskab krone hende. I Viborg har Domkapitlet gjort den sædvanligste Fremstilling af Kroningen ved Jesus til Hovedbillede i det store Segl med St. Augustin ved den ene Side og St. Kjeld ved den anden, — de samme hellige Navne, hvormed Afladsforlenerne samler sig.

Saaledes traadte Kapitlet Menigheden imøde gennem

Domkirken. Ellers var alt lagt an paa at lave en ret af-lukket Verden for sig, som havde sin Grænse i Hegnsmu- ren omkring Marieklosteret og Domkirken. Dette skulde være smukt og fromt, og der skulde være Midler til at holde det gaaende og holde den store Domkirke vedlige.

Dette med det *økonomiske* Grundlag har lagt Beslag paa mange Kræfter, og Arbejdet førte til noget anseligt. I en viss Periode har man regnet Viborg Kapitel blandt de velhavende. Man skulde da se at gennemføre den mærke- lige Modsætning mellem den rige Institution og de person- lig ejendomsløse Kanniker.

Hvor stærkt man i Viborg har gennemført dette augu- stinske og »apostoliske« Ejdendomsfællesskab, kan vi ikke kontrolere, men vi har dog et ejendommeligt Dokument i Behold om en saadan forholdsvis velhavende Broders Ind- træden i Broderskabet. Det er fra omkring 1200 og udstedt af den Provst Tucho, som vi mødte som Provst 1188.¹⁴⁹) Han bekendtgør for de daværende og vordende Brødre, hvordan det blev ordnet, da Broder *Bunfrid* »gav sig selv og sin Ejendom til Herren«, hvorved han efterlod »til eder ligesom en Kærligheds Bespisning og til de fattige en lille Barmhjertigheds Gave«. Nu er han aabenbart død, men han roses for i sin Tid at have ordnet disse Ting skriftligt. For 40 Mark Sølv er der nemlig købt 6 Grundstykker i Sta- den. De 5 af dem, nemlig 4 i St. Bodulfi Sogn og 1 i Trini- tatis Sogn skulde ved deres Afkastning, halvanden Mark, tjene til paa St. Mortens Dag at traktere Broderskabet med hvidt Brød og Mjød med syltede Frugter, og efter hans Død skulde det samme ske paa hans Aartid. Af det 6. Grundstykke, som er i St. Villads Sogn, skal Udbyttet samme Dag uddeles til Fattige. Men han har gjort mere endnu. »Derhos har han givet en kostbar *Kappe*, som er lavet for 12 Mark Sølv, og som helt omkring er kantet med en kostelig Guldbort, og hvis hele Yderside man lægger Mærke til, fordi den overalt er dækket med Blomster og Perler, med indvævede Drager og Vilddyrbilleder af samme Metal, og der er taget den Bestemmelse af eder

alle i Fællesskab, at den ikke skal faa Lov at komme udenfor Klosterets Omraade for at gøre nogen en Tjeneste«.

Dokumentet slutter med følgende frygtelig Trusel:

»Men enhver, som maatte fordriste sig til at kassere eller bryde dette vort Privilegiums Indhold, som er bekræftet, Brødre, ved eders fælles Tilslutning, i Døden skal han gaa fordømt ud, og Djævelen skal staa ved hans højre Haand, hans Del skal være med Dathan og Abiron, han skal brænde uslukkelig i Helvede med Pilatus og Judas, ham der forraadte Herren. Det ske. Amen«.

Formodentlig er dette et enkelt bevaret Dokument af en Slags, som der har været mange af, — eller i al Fald et Vidnesbyrd om, hvordan det oftest har gaaet til. Han har afgivet sit Arvegods, men han har faaet Lov at sætte nogle Bestemmelser ind angaaende Anvendelsen, og det har i hans Levetid været et lille aarligt Gilde, men siden hen det rigtige Tilbehør til en Sjælemesse ved Aartiden. Iøvrigt maa de fem Ejendomme vel have kunnet give mere om Aaret end den Smule Mad, og det er saa gaaet ind i Fællesindtægterne. Iøvrigt er det vist værd at se en Smule paa Summerne.¹⁵⁰) Erslev beregnede i 1898 1 Mark Sølv i Valdemarstiden til praktisk at svare til omtrent 200 Kroner omkring sidste Aarhundredskifte. Det bliver en 2400 Kroner for den pragtfulde Kappe, hvad nok lader sig høre. Derimod lyder det noget paafaldende, omsat i Nutidsværdier, at man kan faa 6 Grundejendomme i en Købstad for 8000 Kroner. Imidlertid er Forholdet formodentlig det samme, som vi møder i Kapitlets Ejendomsforhold paa Læsø, at her netop kun er Tale om Grunden, medens det derpaa staaende Hus tilhører Fæsteren. Kapitlets Indtægt bliver da kun en aarlig Landgild af Grunden, som under Købstadforhold ydedes i Penge. Vi ser, at Afgiften af de 5 Ejendomme var halvanden Mark Sølv eller 300 Kroner. Hvis vi tænker os de 6 Ejendomme nogenlunde lige store, bliver det en $4\frac{1}{2}$ Procent af Købesummen, og der har kunnet blive ca. 58 Kroner til de Fattige. Selvfølgelig er der en Del Slump i disse Ansættelser i Nutidsværdier, men det er den eneste Maade, hvorpaa vi kan faa de gamle Tal til at fortælle os noget.

Formodentlig var denne faste Landgild allerede da fastlagt som uforanderlig. Det virkede haardt, hvor Stiftelser laa med gammelt Jordegods, idet Dyrkningen var gaaet frem, og de fik for lidt ud af deres Jordegods i Forhold til Tiden. Derfor ser vi udenlandske Klostre med Gods af uhyre Udstrækning være i økonomiske Vanskeligheder i denne Tid. Ved nye Køb blev Forholdet selvfølgelig rimeligere, idet Prisen rettede sig efter Afgiften, idet der dog var endnu noget mere at faa ud af Ejendommen, nemlig en Godtgørelse ved nyt Fæste, Indfæste, med mindre da denne »Herlighed« tilkom en anden. Det her omtalte Forhold svarer i Virkeligheden til, at man i vore Dage sætter 8000 Kr. paa Rente. Man maatte ikke ligefrem tage Leje af udlaante Penge. Det hed Aager, og var forbudt af Kirken. Men man kunde »købe en Rente«, d. v. s. en Indtægt, og derved tjene noget paa Pengene. Det har Kapitlet gjort her. Af dette »Rentekøb« har det udviklet sig, at Ordet »Rente« nu bruges i samme Betydning, som de gamle mente med »Aager«.

Paa den Maade har Domkapitlet og Domkirken og Bispembedet (»Stiftet«) og Byens Sognekirker ejet en Mængde af Byens Grunde. Og adskillige Steder har Stiftelserne ogsaa ejet de paastaaende Huse, idet Ejere yderligere har skænket saadanne til Kapitel eller Kirke i Sjælegave. Og en Mængde Bøndergods paa samme Maade. Deraf flød Kapitlets regelmæssige Indtægter. Men af Bøndergodset faldt Afgiften ikke i Penge. Den var ansat i Gaardens Produkter: Korn, Flæsk (af Skov, som gav Olden), Gæs, Honning, Fisk. Der skulde stor Plads til at tage mod alt dette, og der skulde baade Arbejde og Forretningssans til for at faa det omsat. Der var sikkert ogsaa meget Bryderi med at faa Afgiften ind. Og der var meget Bryderi med at hævde Rettighederne. Den før omtalte Skødning med en Smule Jord og nogle Vidner men intet skriftligt, gav mange Muligheder for at rejse en modsat Paastand. Saa maatte man til Herredsting eller til Sognestævne paa Kirkegaarden og tage »Oldinges« Vidnesbyrd om, hvor Jorden rettelig havde hørt til i Mands

Minde eller længere, og faa udstedt et Dokument, der fastslog, hvad der var vidnet, et Tingsvidne.

Vanskeligheden gjaldt imidlertid ikke blot en Ejendom i Almindelighed. Den Tids Landsbyer havde jo Bymarken delt i mange Aase, og i hver af Aasene havde hver af Gaardene sine Agre, foruden alt det spredte med Engstykker og Skovstykker og Rettigheder i Almindinger. En Bondegaard havde en uendelig Masse Skel at passe paa. Det maa have knebet Kapitlet hjemme paa selve Viborg Bymark, thi 1216, da det skaffede sig Beskærmelsesbreve i alle mulige Forhold, har det ogsaa skaffet sig et Pavebrev, hvorved Biskoppen af Aarhus, Abbeden af Øm og Provsten af Vestervig sættes til at tage sig af Viborg Borgere, der har gaaet Kannikerne for nær med Hensyn til de Friheder, deres Gods var forlenet med, men ogsaa med Hensyn til Markskel.¹⁵¹⁾

Siden Knud den Hellige havde *Tiendens* Indførelse vistnok været slaaet fast. Tidligere havde man brugt Afgifter af anden Art. Det er næppe gaaet igennem paa en Gang, men Kirken har dog tilsidst faaet det til at gaa med de to Tredjedele af Tienden, den til Præsten og den til Sognekirken, — derimod ikke den til Biskoppen. Med ham blev det ved det gammeldags. Stenkirkernes store Vækst i 1100-Tallet har formodentlig med Tienden at gøre. Men Domkirken og Kapitlet havde ikke Sogn og dermed heller ikke Tienderet. Skulde en saadan opnaas, saa skulde det ske ved at faa en tiendeberettiget Stiftelse forbundet med eller lagt ind under. Det vil sige, at man skulde *erhverve en Kirke* med dens Ret.

Hvor en Kirke var bygget af Privatmand, var han Kirkens Patron, og han kunde da overdrage dette sit Patronat til et Domkapitel eller et Kloster. Saaledes har vi set det med Kirken paa Fur, formodentlig allerede ca. 1119. Men man kunde ogsaa faa Sogneboere med til at Biskoppen overdrog deres Kirke til Kapitlet. Vi har set det med Asmild og Lime. 1214 overdrager Biskop Asgot *Sejlflo* (Segelflo) Kirke med dens Præstekald til Kapitlet, og det siges, at det er sket »ikke blot med Sogneboernes Tilslut-

ning, men efter deres Ansøgning«. 1216 har Pave Innocentius III udstedt Bekræftelse af Kapitlets Ret til de Kirker, som det til den Tid havde erlivervet sig. Der nævnes *Lime, Fur, Helstrup* (Helfsdorp, Middelsom Herred, tæt ved Randers), *Fredbjerg* (Frebiargh, nu under Farsø Sogn, Gislum Herred; nævnes ikke 1524), *Nørholm, Vorde* (Worthegh, Storvorde) og *Segelflo*.¹⁵²) Det er altsammen saa fjerne Sogne, at der ikke var Tale om at betjene dem fra Klosteret. Det var kun en Indtægtskilde og derfor et anløbet Foretagende.

Men Kronen paa Viborg Kapitels Herligheder, det var *Læsø*. Hele Øen var bleven givet til Kapitlet. Som før bemærket, ved vi intet sikkert om, hvornaar og hvordan det er sket. Den eneste Antydning, vi kan finde, fører til Biskop Eskil, og saa er det vel rimeligst at tænke paa Tiden omkring 1119 ogsaa med denne Begivenhed. Det er jo et helt »Land« i et fremmed Stift, afsides liggende, der saaledes er knyttet til Viborg Domkirke. Dette sære Forhold viser ogsaa hen til, at det vel maa være Privateje, der er havnet her, fordi den rige Ejer har været nær knyttet til Viborg Domkirke og levende interesseret i, at Augustinerstiftelsen fik et forsvarligt økonomisk Grundlag. Muligvis har de forestaaende store Byggearbejder ved Domkirken foranlediget Gaven.

Naar vi nu kan følge Begivenhedernes Gang, er det selvfølgelig ogsaa her, fordi der har opstaaet Stridigheder, der har affødt Dokumenter, som er blevet opbevarede, fordi de betød noget for Rettighederne.

Paa den Tid, da vi kan overse Forholdene første Gang, var Øen blevet delt, idet Cistercienserklosteret i Vidskøl laa inde med en Fjerdedel. Men denne Fjerdedel havde Klosteret erhvervet ved Køb og med den Klavsul paa, at hvis Klosteret atter vilde afhænde, skulde Kapitlet have Forkøbsret. Denne Ret blev brugt 1320, hvorefter hele Øen atter blev Kapitlets.

1219 var der Strid mellem Vidskøl og Viborg, og Kannikerne holdt paa, at Munkene kun havde faaet en Skovlod

for at fælde Træer, og der tales om, at de har Skoven for at bygge den store Kirke (edificio basilice). Sagen er, at i Modsætning til det øvrige Danmark i Datiden havde Læsø Fyrreskov og bestod vist væsentlig af Skove. Her kunde altsaa hentes Bygningstømmer, og det var vel praktisk for Munkene, at Tømmeret kunde sejles lige fra Læsø til Stranden udenfor Klosteret. Formodentlig er denne Handel da sket kort efter Klosterets Stiftelse 1158. Man tør maaske gætte paa, at Biskop Niels, der var saa initiativrig 1159, ogsaa har hjulpet med til at faa denne Ordning i Stand. Formodentlig har Munkene faaet det billigt. De mente i al Fald selv, at de 1320 fik 10 Gange mere for deres Ret, end de i sin Tid havde givet.¹⁵³) Formentlig har de dog i de over halvandet Hundrede Aar ogsaa forbedret meget paa deres Fjerding. Det er jo Skik at prise Cistercienserne i høje Toner for deres Indsats i dansk Landbrug. Det hørte ganske vist til Programmet, at de skulde indføre Stordrift ved Hjælp af Lægbrødre, og Sorø Kloster fik ogsaa et Par Landsbyer nedlagt med dette for Øje. Men der meldte sig ingen til at være Lægbrødre, hvorfor ogsaa disse Klostre gik over til at gøre alt Jordegods til Fæstegods med Bønder. Paa den Maade havde de aabenbart ogsaa gjort sig deres Fjerding paa Læsø nyttig, baade med Pløjeland og Enge. Dette fandt Kannikerne for nærgaaende og erhvervede sig 1216 et Pavebrev, hvorved Biskoppen af Børghlum, Provsten af Vestervig og Prioeren af Grindeslev bemyndigedes til som Sættedomstol at slaa Parternes Rettigheder fast. Det vil sige, at Øens Biskop sammen med to Augustinere skulde egenmægtig træffe Afgørelse. Klosteret er aabenbart blevet nervøst ved denne Udsigt og har paakaldt Kong Valdemars Hjælp til at værne hans Faders Klosterstiftelse. I al Fald har Kong Valdemar 1219 udstedt et Kongebrev, der begynder med at sige, at det er bedre at faa en Overenskomst end en Rettergang, men derefter afgør Sagen saaledes, at Halvdelen af de Enge, som Munkene havde bemægtiget sig, skulde de aflevere til Kannikerne, men saa skulde Kannikerne finde sig i Resten. Cistercienserabbeden Gunner i Øm skulde

se at faa denne Deling i Orden, og han tog da med Provst Johannes og Abbed Petrus over paa Øen og fik sat Skel. Endelig 1221 har de to Parter udstedt Genbreve, hvori de godkender Overenskomsten. Helt glat har det altsaa ikke gaaet.¹⁵⁴⁾ Kong Valdemar har søgt at glatte paa det overfor Vidskøl. 1274 var der Uenighed igen, fordi Munkene havde bygget et Kapel, formodentlig Kirken i Byrum. Da begge Parter havde Afsendinge ved Kirkemødet i Lyon, blev disse enige om en Aftale om Opmænd, og derved maa vist Sagen være blevet jævnet.¹⁵⁵⁾

Men Kannikernes Udbytte af Læsø, det var *Salt*. Den skovrige Ø i det salte Hav gjorde dem ligefrem til Danmarks store Saltleverandører. Selvfølgelig fik de ogsaa andre Proddukter af Landet. For deres Landbrug betalte Fæsterne *Smør*. Ogsaa Bøder (Sagfald) betaltes i Smør. Overenskomsten med Klosteret havde egentlig bundet store Dele af Øen til at blive liggende i Græsning, saa at Kornproduktionen kun har været ringe. Der vankede ogsaa *Vrag*, thi Læsø havde mange farlige Havgrunde og Rønner. Og det hændte, at man fik Sæler, hvis »Flæsk« da efter en vis Procent ogsaa skulde sendes til Viborg. Men den egentlige Herlighed var Saltkedlerne eller Saltpanderne. Besiddelsesformerne var mange. Kapitlet forbeholdt sig som Grundherre en Afgift af den, der anlagde en saadan Kedel. Der skal svares 2 Tønder Salt af hver Fjerding og »Hverve« (Skifte). Kedelen selv er da Brugrens og kan gaa i Arv. Men Kapitlet kan ogsaa erhverve selve Kedelen med og faar da selvfølgelig en større Indtægt. En saadan Kedel kan gives som Sjølegave. Saaledes testamenterer Niels Tagesens Enke Karen Hedsdatter 1409 en Saltkedel i Hals paa Læsø til Kapitlet til i Fremtiden at bekoste Vin og Oblater til Messerne i Domkirken.¹⁵⁶⁾ Kapitlet maatte selvfølgelig holde en Foged derovre, der sad som Herre over hele »Vor Frue Land Læsø«. Efter at Augustineregelen var ophævet, kunde det være een af Kannikerne. Vi har i Behold en saadan Kontrakt med Kanniken Hr. Jens Bagge fra 1481, der helt levende viser os Forholdene. Han faar Gaarden Klitgaard i By-

rum Sogn og Fogderiet over al Læsø, og af Skovfred og Markhegn. Og han skal tage sig af Kapitlets Smør baade som Landskyld og som Sagfald, — og af Sælfæsk og Vrag. Men især Saltet. »Item skal jeg ride selv til Salteboden ad mindste to Sinder i hver Uge og ellers saa ofte, som Kapitlets Salteskriver mig tilsiger og Behov gøres, og se til og bestille, at Hverve holdes i hver Saltpande, og at Kapitlets Del udsættes af hver Hverve med godt Salt i gode Tønder. Item skal jeg udkomme al Kapitlets Saltskyld paa Læsø, saa at det er betalt og alt rede inden 14 Dage næst efter St. Michaelis Dag, og skal jeg sende den fornævnte Salt i saadan Maade, saa at jeg skal med trende Rejser, som deres eget Skib gør til Læsø, sende dem i hver Rejse fra Læsø 18 Læster Salt kvit og frit indtil Hjarbæk med fornævnte deres Skib, i min egen Kost og Tæring, og lønne de Skibsmænd, som Kapitlets Skib følger og fører . . . Item til det Salt, som er over de fornævnte trende Sinde 18 Læster Salt, skal jeg leje Skib og sende det frem til Hjarbæk, og Kapitlet skal selv betale derfor«. ¹⁵⁷⁾

En Læst Salt er 18 Tønder.

Besiddelserne laa ogsaa saaledes ved Fjord og Aaer, at et betydeligt Fiskeri hørte til Kapitlets Rettigheder og Indtægter, — og det kan ikke nægtes, at det voldte Processer. Helt op til den nyeste Tid er »Kannikefiskeriet« et Stridsemne. Ved Klitgaard i Nørholm Sogn var der Fiskegrunde, Aalgaarde og Bundgarnsstader, som der svaredes Sild og Aal af. Men især havde Domkapitlet den nederste Del af Langvejle Aa (Skals Aa) med Fiskegaarden Vosgaard. Dertil hørte den indre Fjord »østen de Steg og Pæle, som er sat imellem den store Vrang, som gaar sønden ud af Skals Land og saa lige imod en Sten i Kølsing Kær, som stander en Jernnagle udi og kaldes almindelig Aarmands Sten«.

Men den Tids Højkirke vilde ogsaa paa anden Maade have Kirkens Gods gjort indbringende. Det skulde være *frit*, undtaget fra de Byrder, som det verdslige Samfund ellers maatte lægge paa. Det skulde være skattefrit overfor Kongen, — og den Tids Skatter bestod i en Række Realbyrder og Tjenesteplichter, deriblandt Plichter i Retning af Rigets Forsvar. Og en meget væsentlig Kongeindtægt (Statsindtægt) var Bøder for Forbrydelser, hvad enten en Mand dømtes til Ejendomsfortabelse eller til en Bøde, saa var det en Indtægt for Kongen. Men det var et kirkeligt Program, at alt dette ogsaa skulde overgaa til den kirkelige Institution, der blev Grundejer, hvad enten denne var et Bispedømme, et Kapitel, et Kloster.

Knud den Hellige havde hævet Biskopperne op i Rigets Stormandslag, som Jarler. Prælater rykker op bag efter. Han begyndte ogsaa at give den Slags eftertragtede Friheder, som der her er Tale om. Det skete i Lund 1085, men ganske vist ikke i det Omfang, som man senere regnede med. Han gav da en betydelig Mængde Gods som »Brudegave« til Lunds nye Domkirke til Grundlag for Præbender i et Kapitel. Tre af disse Ejendomme nævnes iøvrigt udtrykkelig som saadanne, der er blevet Kongens ved at de forrige Ejere har maattet »købe deres Fred« med dem. Det er maaske Meningen med flere af dem. De Fredløses Ejendom blev ofret til Kirken. Desuden er der nogle Pengebeløb af den kongelige Grundskat af Lomma, Helsingborg og Lund, en Maade der ogsaa brugtes meget siden. Men tilsidst føjes der til, at af disse anførte Jorder skal Kannikerne have al kongelig Ret undtagen Fredkøb, Ledingsvide og Heste i Redskud, hvis Kongen selv er kommet.

Dette er det første nordiske Eksempel paa den *Immunitet*, som nu tilsræbtes overalt.

Vi har jo et Vidnesbyrd om, at der ogsaa i Viborg har foreligget et Privilegium fra Kong Knuds Side i Retning af Frihed for Kapitlets Gods. Det har selvfølgelig ikke været mere vidtgaende end det i Lund men har vel været af samme Art.

I Lund gik nu Bestræbelserne ud paa at faa denne Bestemmelse til at gælde ikke blot disse bestemte Ejendomme, men al Kirkens Ejendom, og saa ikke med disse Forbehold. Det lykkedes 1135 at faa den sejrende Erik Emune til at oprette et nyt Prælatur med den fulde Immunitet, iøvrigt med en Ordlyd, der vidner om, at han ikke har kendt Begrænsningen i Kong Knuds. Og endelig 1186, da Absalon havde lagt Pommern under Danmarks Krone, har han faaet sin kongelige Ven til at give denne ubegrænsede Ret for alle Lunde Kirkes og Kapitels Besiddelser.¹⁵⁸⁾

De samme Bestræbelser har man utvivlsomt lagt sig efter i Viborg. Men det varede adskilligt længere, inden man naaede det, og det naaedes kun ved at betale Kongen derfor, om end maaske med en moderat Betaling. Dette var i Aaret 1239 i et Dokument udstedt i Slesvig 10. Marts af Kong Valdemar (Sejr) og med Tilslutning af hans Søn og Medkonge Erik (Plovpenning). Her befries Kapitlets Ejendomme fra *al kongelig Ret*, »saadan at deres Bryder og Fæstere, som bor paa disse Ejendomme, og andre, som er dem undergivne, ikke bør svare til nogen anden end til deres Provst eller hvem Kapitlet sætter dertil, med Hensyn til, hvad der er Vor Ret«. Men for at opnaa dette afstaar Kapitlet til Kongen sine Jorder paa Øen Ager (nu Agerø i Karby Sogn) i Limfjorden, som er ansat til 30 Mark Guld.¹⁵⁹⁾ Det har vel været hele Øen. I Eftertiden blev denne Ret bekræftet af de følgende Konger.

Kapitlets næste Maal var nu ogsaa at faa skubbet Biskoppen til Side med hans Rettigheder, dem vi foran hørte om. Det var ogsaa i høj Grad en Ret til at udøve et Bødesystem angaaende Forsyndelser af kirkelig Art, — altsaa et Pengespørgsmaal, skønt det tillige skulde være Sjælepleje. Det varede endnu længere, inden Kapitlet kom saa vidt. Der skulde vel en vis Demoralisation i kirkelig Tankegang til, inden man rigtig kunde forlange det. Men det lykkedes i temmelig høj Grad. Vi kender først Forholdet fra et Privilegium af Biskop Tyge 24. Februar 1327. Det er i den opløste kongeløse Tid. Imidlertid viser

det tilbage til, at de tidligere Biskopper skulde have givet det samme Privilegium. Der opregnes Eskil, Svend, Niels, Asger, Gunner, Kongens Kansler Niels samt Laurentius. Derimod ikke den kraftige Biskop Peder, som var imellem Laurentius og Tyge. For de ældre Led i denne Række passer det ikke. Men muligvis har Laurentius, som Kapitlet fik Lov at vælge, da de endelig fik Formanden afsat, gjort sine Kolleger denne Villighed. I Tyges Brev gives Provst Simon og hans Efterfølgere den bispelige Ret over Viborg By, Gejstlige og Lægfolk, og over alle St. Marie Klosters Undergivne, til [Bøder for] Helligbrud og »al den øvrige Fylde af Rettigheder«, som Formanden havde givet, idet dog Biskoppen forbeholder sig Ægteskabsskilsmissen, Genindvielse af Kirkegaarde og Kirkens Ret overfor Manddrabere og for at have lagt Voldshaand paa Gejstlige eller Forældre.¹⁶⁰⁾

Læsø laa i et andet Stift. Kapitlet vilde gerne opnaa den samme Ret over sine »Tjenere« paa Øen, men det gik ikke saa let. Først 1394 afstod Biskop Svend af Børglum dem Retten i samme Udstrækning mod en aarlig Afgift af 2 Mark Sølv.¹⁶¹⁾ Men to Aar senere afstod Svend Bispeembedet, og Efterfølgeren Peder Friis vilde ikke finde sig i dette Forhold. I sin Klemme skal Biskop Svend da have erklæret, at han kun havde afstaaet disse Rettigheder for sin Livstid. Det lader til at han havde afstaaet de øvrige bispelige Rettigheder paa Øen til Biskop Jakob Moltke af Viborg. Nu for Peder Friis voldsomt frem med Bandsættelse af Beboerne, der havde ladet sig aandeligt betjene af Kapitelherrerne, Underkendelse af disses hellige Handlinger med det Resultat, at han gav Ordre til at grave Døde op af deres Grave, skønt — eller vel netop fordi — de havde faaet Afløsning i Dødsstunden af de viborgske Gejstlige. Kapitlet skaffede en Pavebulle mod den voldsomme Biskop, men han trodsede, saa det gik paa Livet løs og kun ved Mægling af Dronning Margrethe blev Sagen endelig bilagt 1400 saaledes, at Kapitlet fik Rettigheden fornyet, men kun paa 10 Aar.¹⁶²⁾ Her er Prøve paa alle de Uhyggeligheder, som Menigmand Gang paa Gang

oplevede i Middelalderen, naar der opstod gejstlige Kompetencestridigheder, — vel at mærke om hellige Handlinger, hvoraf disse Menneskers evige Forhold til Gud sagdes at afhænge.

Kapitlet i Viborg var og blev det eneste rigtige Domkapitel af Augustins Orden i Danmark. Kapitlet i Vestervig gled jo i Baggrunden, da Bispesædet knyttedes til Præmonstratenserne i Børglum, der jo ganske vist ogsaa var Augustinere men paa deres egen Maade. I Ribe vilde Biskop Radulf (1162—71) tvinge Kapitlet til at leve efter Augustins Orden, men det førte endog til Slagsmaal og Kapitlets Bandsættelse. Biskoppen skaffede sig en Truselsbulle fra Pave Alexander III mod Kapitlet. Den ankom ved Knud Lavards Kanonisation i Ringsted 1170.¹⁶³) Men Biskoppen døde Aaret efter, og Kannikerne i Ribe blev ikke Augustinere. Stiftelsen af andre Augustinerklostre gik ogsaa snart istaa. Det eneste er Tvilum i Aarhus Stift, stiftet af Biskop Gunner af Ribe (1230—49).

De bestaaende Augustinerklostre i Danmark maa have stiftet et Forbund (en Congregation), der holdt Generalkapitler (Generalforsamlinger) afvekslende omkring i de forskellige Klostre. Det eneste Augustiner-Korherrekloster, der ikke ses at have været med, er Æbelholt i Nordsjælland. Man regnede sig der for at være noget for sig i Forbund med Klosteret St. Viktor ved Paris.

Vi har i Behold en Afskrift af en gammel Kapitelbog fra Dalby i Skaane, hvori Beslutningerne fra disse Møder var indført.¹⁶⁴) I Viborg har man utvivlsonst haft det samme. Om den meget beskadigede Bog har indeholdt alle Statuter fra alle Møder, kan vi ikke sige, men fra 1275 til 1357 er der Optegnelser fra 16 Generalkapitler, og deraf falder endda de 13 i Tiden 1275—1300. Fire af dem er holdt i Viborg. Det er Viborg, Grindeslev, Vestervig, Tvilum og Dalby.

Forsamlingerne kan ikke have været ret store. Kun een Gang gives der en Antydning af, hvem der blev sendt afsted. Det er 1303 i Viborg Søndagen efter St. Kjelds Dag (det Aar 14. Juli). Der kom alle Prælater af Ordenen tilligemed deres dertil valgte Kanniker.

Man stiver hinanden gensidig af. 1280 var der Generalkapitel i Vestervig. I Viborg laa Domkapitlet da i bitter Strid med en paatvungen Biskop og havde selv valgt en anden. Nu meddelte Provsten Truels, at den just afdøde Ærkebiskop Trugot havde visiteret og forbudt dem at spise Kødspise i Refektoriet. Det har vel været en Pression i Bispestriden. Han beder om Hjælp til at komme af med dette Forbud, og Generalkapitlet vedtager enstemmigt, at det skal betragtes som bortfaldet og at alle de forbundne Klostre skal have fælles Fasteregler. Det er ogsaa en støttende Gensidighed, naar de 1336 vedtager, at ved Ildebrand i det ene Kloster skal de andre støtte efter bestemte Regler. Og hvis nogen af dem paa Grund af uretfærdig Behandling skal have en Mand til Paven om Hjælp, skal der ske Sammenskud til Rejsepenge.

De vedtagne Bestemmelser er naturligvis ikke alle betydningsfulde, men et og andet lader os dog se ind i det ejendommelige Liv, der levedes, de Idealer, der fastholdtes, og de Vanskeligheder, der kæmpedes med.

Der indskærpes 1275 i Grindeslev, at Brødrene skal skrifte mindst een Gang om Maaneden, og Præsterne iblandt dem oftere. Den daglige Tavshedstid indskærpes i Tvilum ca. 1290 og 1357. Der sættes 1280 i Vestervig skarp Straf for Forsømmelse af Bedetiderne (Horæ). Første Gang berøves Synderen Ost til Maden, anden Gang Ost og Smør, efter tredje Gang maa han nøjes med Vand og Brød.

Ingen vove at røbe Kapitlets Hemmeligheder. Det bestemmes i Dalby ca. 1294, at han skal banlyses, og naar han løses af Bandet, skal der paalægges ham en streng Bod. Der tages ogsaa haardt paa den, der skaffer Kapitlet af med Gods. Han skal (Vestervig 1280) i et Aar fradrages Festdrik, han skal hver Fredag og paa Aposteldagenes og Vor Fruedagenes Vigilier og paa Tamperdagene faste paa Vand og Brød, han skal være den nederste i Kor, Kapitel og Bordplads, og ved Procession skal han gaa i sort Kappe.

Dette med Paaklædningen spiller en stor Rolle. En Orden har jo Dragtreglement. I Koret bruges i Sommerhalvaaret Superpellicium, den hvide Lærreds Overdragt; i Vinterhalvaaret Kappe, d. v. s. Korkaarbe (Vestervig ca. 1293). Dragten, de ellers gaar i, maa ingen anden Farve have end sort, graa eller hvid (1336), og de maa ikke have aabentstaaende Klæder, kun lukkede (Vestervig 1275, Tvilum 1357). Kaaberne skal næsten gaa til Anklerne, dog lidt kortere end Superpellicierne (Vestervig 1275). De skal ogsaa have hvid Overdragt ved Adeliges og Borgerliges Bord (Vestervig 1275). Der gøres en Del Væsen af, at de ikke maa have anden Kabuds end den,

der er syet fast paa Korkaaben, naar de har en saadan paa. Ellers kan de bruge Almucium om Vinteren, Birret om Sommeren (Viborg 1298).

Der formaner i Tvilum ca. 1298 til en vis Forsigtighed ved Optagelse af nye Brødre og navnlig af Converser. Det maa helst være nogle, der kan et Haandværk og kan arbejde.

Disse *Converser eller Lægbrødre* er der ofte vedtaget noget om, saa der maa i den Tid stadig have været nogle, og det gælder stadig at holde dem i en beskedent Stilling. 1288 i Dalby slaas det fast, at de maa ikke komme i Kapitlet, uden de er kaldt til. Derimod skal Prior eller Underprior holde et særligt Kapitel for dem om Fredagen, at de kan lære Regelen. Og saa skal deres Kabudser være syede paa Skapuler, og de maa ikke ride i Kaabe, men i Skapuler, og ikke have hvide Huer. Og de maa ikke ride ved Kannikernes højre Side (Tvilum ca. 1281). De maa heller ikke vise sig uden i regulær Dragt. Koret skal de regelmæssig søge med Klerkene, med mindre de er forhindrede af Arbejde (Vestervig ca. 1293). Ved Dødsfald indenfor Congregationen (samtlige forenede Klostre) skal en Kannik sige 24 Messer eller lige saa mange Qvingvagener, men en Conversus skal daglig bede 90 Fadervor. (Dalby 1288). Ved »Tidderne« sker en lignende Ombytning. For Matutin skal han læse 60 Fadervor, for Prim 20, for Messen 30, for Terts 10, for Sexta 10, for Nona 10, for Vesper 20, for Completorium 10 (1336). Her ser vi Fadervors ofte omtalte Martyrium. Samtidig dukker Ave Maria op.

Ogsaa uden at blive Lægbrøder kan man faa *Broderskab* med det hellige Samfund. I Viborg 1303 vedtoges det: Alle Kristi Troende, fattige saavel som rige, der kommer til os og ansøger om at de maa opnaa Broderskab med os, skal modtages og føres ind til vort Kapitel, og med en Forskrivning skal det gives dem, at de skal have Andel og Fællesskab i alt det Gode, som paa nogen Maade sker baade i Bønner og i Almisser ikke blot hos os men ogsaa i alt, hvad der er inde under vor Ret. Der foreskrives, hvilke Bønner der skal bedes for dem.

Det ser ud, som om det er ebbet ud med Augustinerkongregationens Møder. Der kom siden Reformere blandt Augustinerne, men disse Reformere synes ikke at have naaet Danmark, — og da de kom frem, var Viborg Domkapitel heller ikke mere augustinsk.

BISKOP GUNNER

GRAABRØDRE OG SORTEBRØDRE

Trods alt, hvad der siden viste sig at være over Evne i Cistercienservæsenet, var det noget, der bar stærke Idealer frem og gav mange Mennesker et Stød til en Bevægelse, saa de aldrig gik istaa. Men saa gik tidligere Bevægelser, som f. Eks. Augustinerne, i Skygge. Hvad var en Augustiner i Forhold til dette?

Augustinerne ved Viborg Domkirke havde faaet den »første Stemme« ved Bispevalg og med Anvisning paa først at se, om der ikke var en egnet Mand hos dem selv. Deri har man vel ogsaa set en vis Garanti for at faa en Biskop af den rette Aand.

Vi ved ikke meget om de tre Mænd, der fulgte efter Biskop Niels, og som Kapitlet vel har valgt af sin Midte. Først er der *Asger* (1191—1208), som ogsaa var af de store Slægter, der var med i det omtalte Broderskab.¹⁶⁵) Efter ham kom *Asgot*, ham der gav Kapitlet Seglflo Kirke. Derefter *Thorsten* (1220—1222), om hvem vi kun kender et Par Aarstal, og hvis Virksomhed blev meget kort.

Saa skulde Kapitlet vælge igen, eventuelt en Mand af sin Midte. Men en pavelig Afsending kom til at gribe ind og hjalp netop en Cistercienser paa Bispestolen.

Det havde sin Sammenhæng. Biskop Tuve i Ribe var ivrig for Præsternes ugifte Stand. Han havde forordnet, at nu skulde det være Alvor, og Præsterne i Ribe Stift skulde skille sig ved deres Hustruer. Men Præsterne havde ogsaa en Mening. De protesterede og appellerede til

et almindeligt Concilium. Ærkebiskop Andreas Sunesøn var imidlertid enig med Ribebispen. Der var ogsaa andre Ting. Bl. a. sled Pave Honorius III stadig for at faa et Korstog til det hellige Land istand. Han afsendte Kardinal *Gregorius de Crescentio* til Danmark med udstrakt Fuldmagt.¹⁶⁶) Cistercienserklostrene fik Ordre til at huse ham til Gengæld for deres Privilegier. Betegnende for Forholdene er een af hans mange Fuldmagter, nemlig til at dispensere hæderlige Præstesønner til at kunne overtage kirkeligt Embede, med den Begrundelse, at der i Landet »er mange Sønner af Gejstlige og endog af Biskopper (sacerdotes), som er fødte af Kvinder, der efter deres gamle Skik er forenede med dem i Ægteskab«. ¹⁶⁷) Det var altsaa anerkendte ærlige Ægteskaber endnu.

Kardinalen kom og berejste de danske Stifter. Saa boede han da en Tid i Cistercienserklosteret i Løgum. Han spurgte efter den og den, som han i sin Ungdom havde kendt. De havde studeret sammen i Paris. I Klosteret kunde man forklare, at vedkommende nu var Abbed i et Cistercienserkloster tre Dagsrejser borte. Det var Abbed *Gunner* i Øm Kloster, ham vi allerede har mødt som Kongens Kommissær til at forlige Stridighederne om Læsø. Der blev sendt Bud efter ham, og de gamle Venner mødtes. Kardinalen fik *Gunner* til at besøge Prædikenen i Klosterets Kapitel, da Kardinalen ikke forstod Dansk, -- hvori ligger, at der ellers prædikedes Dansk. Kardinalen havde sine Tanker derved.

Videre gik Kardinalens Rejse til Viborg, hvor Kapitlet endnu ikke var blevet enigt om Bispevalget. Han fik dem til at overdrage sig det, og da de havde gjort det, foreslog han Abbed *Gunner*, hvad de gav den sædvanlige Tilslutning til ved Afsyngelsen af *Te Deum*.

Nu morede det Kardinalen at forberede en Overraskelse for sin gamle Ven. Han sendte Bud med et Brev, hvori der ikke stod andet, end at Abbeden skulde skynde sig at komme til Viborg. Kardinalens Budbringer var dog ikke mere tæt, end at Abbedens Tjener *Thorsten* fik fat paa Sammenhængen. Da de var kommet udenfor Klosterpor-

ten og red sammen, listede Tjeneren sig til at sætte en Hat paa Abbedens Hoved, noget Biskopper brugte. Men Abbeden rev den af og blev vred. Saa dukkede Viborg op. Kirkeklokkerne ringede fra alle Byens Kirker, Kardinalen og Kannikerne og Byens Præsteskab og Borgerskab var kommet ud at tage imod ham og ledsagede ham ind i Domkirken.

En mærkelig og betydelig Skikkelse var dermed føjet ind i Viborgs Bisperække, og saa er han forresten den eneste middelalderlige Mand i Danmark, udenfor Helgenerne, af hvem vi har en nogenlunde samtidig Levnedsbekræftelse. Den er skreven af en umaadelig beundrende Klosterbroder i Øm og er naturligvis ensidig rosende men næppe uberettiget.

For det første var der det mærkelige ved den nyvalgte Biskop, at han var 70 Aar gammel. Hans Fortid kender vi kun tildels. Formodentlig er han af anselig Familie, hvilket har muliggjort ham at studere i Paris, og det er tydeligt, at han regnedes for en Mand med høj Uddannelse. Hvad han derefter har været, ses ikke. Men saa blev han Cisterciensermunk i en Alder af 56 Aar. Der maa ligge alvorlige Oplevelser bag ved denne Beslutning. 64 Aar gammel blev han Abbed i Øm 1216. Det siges, at han gjorde et stort Arbejde i denne Stilling.

Ved en Række Smaatræk skildres han som en højtbeværet og overlegen Personlighed, alvorlig from og fast, men ogsaa munter og menneskeligt forstaaende.

En Munk, der bliver Biskop, løses dermed fra Munke-regelen. Men Gunner søgte saa vidt muligt at gennemføre den, navnlig med Bedetiderne. Ogsaa naar han var paa Rejse, og ikke Medrejsende hindrede det, stod han af Hesten og holdt sin Andagt. Og han kunde al den megen Latin udenad. Hans Maadehold i Mad og Drikke nærmede sig ogsaa til det cisterciensiske. Helst spiste han kun een Gang daglig, men det kneb af Hensyn til Husfolkene, som ikke vilde sulte. Han brugte at være klædt i en Kappe af grovt, lysegraat Klæde, foret med hvidt Lammeskind, hvilket vel ogsaa skulde minde om de graa Cisterciensere.

Paa den anden Side skildres han som den fornøjelige Vært, der repræsentativt samlede hvad der betød noget om sit Bord og i sit Hus. Det var især to aarlige Fester, som han paa den Maade fejrede med stort aabent Hus, nemlig den omtalte Vor Fruedag i Høst, Mariæ Himmelfart, samt i Julen. »I Julen havde han altid hos sig fire Provster og flere af de højere Præster. Alle sine store og smaa Tjenere lod han da faa nye og prægtige Klæder og gjorde sig al Umage for, at de ikke skulde savne noget nødvendigt. I Julehøjtiden brugte han den gode Skik at sende alle sine Løbere og ridende Svende, hver med to Heste, som Bud efter sine Venner og Præsterne rundt om i Stiftet for at have lutter ansete og ædelbaarne Mænd om sig«.

»Mindst een eller to Gange om Aaret indbød han alle Viborgs Borgere til sig paa Asmild og beværtede dem ærefuldt med kostelige Spiser og herlige Drikke, saa at de hele Aaret kunde blive ved at fortælle deres Folk om hans prægtige Anretning. Var han da glad og munter ved Bordet, saa var han dog endnu gladere, naar han som Gæster hos sig havde Abbeder eller Munke af vor Orden. Overfor alle Gæster, især Klosterfolk, var han saa gæstfri og velvillig«.

Der fortælles om, hvordan man lærte godt hos ham, og hvordan det morede ham at køre unge Studerte fast i den Tids Disputationsvæsen.

Men der fortælles ogsaa, hvordan han kunde prædike i Gangdagene, saa det huskedes, imod det nymodens tyske Øl, der havde gjort en Bonde vild og gal, — hvordan han paa Visitats saa Præsterne efter, baade myndigt og kærligt, — hvordan han uden Skaansel straffede virkelig Misgerning, men ogsaa kunde være barmhjertig og skaaksom, »og dog havde han og hans Folk stedse nok at leve af. Imidlertid maatte han, naar han nu havde afgjort Sagen saaledes ved sin egen og Bisiddernes Kendelse, oftere bagefter høre Bebrejdelser af sine kirkelige Tjenere, der spurgte ham, hvorfor han dog ikke havde krævet mere af

saadanne Overtrædere for sligt Lovbrud; men han svarede da med det Ord af Salomon: Bedre er lidt med Retfærdighed end store Indtægter med Uret«.

Saaledes bliver Klosterbroderen ved at fortælle om Biskoppen, og tilsidst synes man, at man ser den baade fremragende og elskelige Mand for sig.

Hans Valg er formodentlig faldet saa tidligt paa Aaret 1222, at han har kunnet følges med Kardinalen til *Slesvig* ved Allehelgensdagstid. Kardinalen havde sammenkaldt alle Rigets Biskopper til et Provincialconcilium, hvor der blev vedtaget Forholdsregler mod Præsters Ægteskab og bestemt, at Præsters Børn skulde være arveløse. Ribe Bispokrønike bemærker dog, at dette ikke blev overholdt, da Slægten ikke vilde gøre Slægtninge arveløse. Iøvrigt levede dette Spørgsmaal om Præsters Efterladenskaber som et aarhundredlangt Stridsemne. Biskopperne holdt paa, at en afdød Præsts Universalarving var Kirken, d. v. s. Biskoppen. Hvis Slægtninge tog Arven, bandlystes de da som Mennesker, der havde »røvet afdøde Præsters Ejendom«. Fra den modsatte Side formede det sig da som en Kamp for Præsters Ret til at gøre Testamente. Helveg tænker sig, at den blev given paa Provincialconciliet i Vejle 1279, men muligvis er det først sket senere. De benyttede iøvrigt ofte deres Testamentret til at overlade deres Sognekirke eller deres Præstekald betydelige Dele af deres Ejendom.

Ved Mødet i Slesvig sloges det ogsaa fast, at Ægteskabssager ikke mere skulde stævnes for borgerlig Ret, men kun for Biskoppens Ting. Dette har sikkert været efter Gunners Hoved, thi han var en fremragende Retskyndig i Kirkeretten.

Han var ogsaa en betroet Mand hos Kong Valdemar. I en Alder af 77 Aar rejste han til Portugal i Kongens Tjeneste for at hente Prinsesse Eleonora til Brud for Valdemar den Unge. De skulde været Danmarks Konge og Dronning, men i Foraaret 1231 døde hun i Barselseng og i Efteraaret faldt han for et Vaadeskud.

Levnedstegneren vil ogsaa vide, at ved Udarbejdelsen af »den danske Lovbog« tog Kongen særlig hans Raad til Følge. Det er den, som vedtoges i Vordingborg 1241 faa Dage før Kongens Død, og som skaffede Kongen Navnet Valdemar Lovfører, men den kom kun til at gælde som *gydske Lov*. Om denne løselige Efterretning giver os Lov til ligefrem at se et Forfatterskab af den gamle, lovkloge Biskop i dette Lovarbejde, det bliver vel tvivlsomt. Og dog kan man ikke lade være at lytte til den berømte Fortale med en Følelse af at høre Biskoppens Røst paa Viborg Ting.

At det er en Kirkens Mand, der har skrevet den, er det ikke vanskeligt at høre. Desuden er den ligefrem sammensat af Ord fra Kirkeretten, Gratians Dekret. Her er et Retsideal, som i sin lige Ret for Smaa og Store og i sin Formulering af en Konges Pligter taler Kirkens Sprog:

Med Lov skal Land bygges. Men vilde hver Mand nøjes med sit eget og lade Mænd nyde lige Ret, da havde man ej Lov behov. Var ej Lov i Lande, da havde den mest, som mest kunde tilegne sig. Derfor skal Lov gøres efter Alles Tarv, at retfærdige Mænd og fredelige og uskyldige nyder godt af dens Retskaffenhed og Fredsommelighed, og ondsindede og uretfærdige Mænd ræddes for det, der i Loven er skrevet, og derfor ej tør fuldbyrde deres Ondskab, som de har i Hu

Loven skal være ærlig, retfærdig, billig efter Landets Sædvane, passende og hensigtsmæssig og klar, saa at alle Mænd kan vide og forstaa, hvad Lov siger, og være ej gjort eller skrevet til nogen Mands særlige Gunst, men efter alle Mænds Tarv, der i Landet bor.

Det er *Konges* og Hovdings Embede, som i Landet er, at vogte paa Retten og gøre Ret og frelse den, der med Vold tvinges, saasom er Enker og Børn uden Formynder og Pilegrime og Udlændingsmænd og fattige Mænd — dem overgaar tiest Vold — og ej lade Ugerningsmænd, de der ej vil forbedre sig, leve i sit Land. Thi idet han straffer eller dræber Udaadsmænd, da er han *Guds Tjener og Lovs Vogter*. Thi som den hellige Kirke styres med Pave og Biskop, saa skal hvert Land styres og værges med Konge eller hans Dommere. Dertil er og alle skyldige, der i hans Land bor, at være ham hørig og lydige og underdanige og føjelige. Til Gengæld er han skyldig at yde dem alle Fred.

Det skal og Verdens Høvdinge vide, at med den Magt, som Gud overdrog dem i denne Verden, da overdrog han dem og sin hellige

Kirke at væрге for alle uretmæssige Krav. Men vorder de glem-somme og partiske og værger ej, som Ret er, da skal de staa til Ansvar paa Dommedag, om *Kirkens Frihed og Landets Fred* for-mindskes for deres Skyld i deres Tid.

Her taler en Mand fra Slutningen af den Tid i Dan-mark, da Konge og Kirke fulgtes godt ad. Faa Dage efter Vedtagelsen i Vordingborg døde Kong Valdemar, og de urolige Nedgangstider begyndte. Vi ved for lidt til at blive rigtig klog paa Erik Plovpenning, men i al Fald var der næsten uafsladelig Fejde mellem ham og Broderen Abel i Slesvig. Det vilde for Undersaatterne, ogsaa Kirkens Mænd, sige Udskrivninger og Byrder. Kongen havde og-saa et Tog mod Estland for og skaffede sig under 2. Marts 1245 Pavens Tilladelse til dertil at faa Kirkernes Tiender i tre Aar. Senere fornyedes Tilladelsen for endnu 6 Aar. Kun til Tag og til Lys skulde Kirkerne beholde. Man følte sig vist usikker i en begyndende Selvtægtens Tid. Cister-cienserne klagede selvfølgelig stadig. Der kom en pavelig Afsending her til Landet, Magister Johannes de Placentia. Han skulde bl. a. modtage en Indsamling til det hellige Lands Hjælp. Ærkebiskop Uffe benyttede Lejligheden til med ham at samle alle Danmarks Biskopper til et Provin-cialkoncilium i Odense i Septuagesima-Ugen 1245 (12.—18. Februar). Gamle Biskop Gunner var ogsaa med, skønt det ikke var Spøg at rejse i Danmark om Vinteren i den Tid, især naar man er 93 Aar gammel. De høje Herrer vedtog her en Kirkelov, som viser, at det begyndte at se truende ud med »Kirkens Frihed og Landets Fred«. I gammel dansk Sprogform hedder det:

Af Gud Faders og hellige Jomfru Maries og nærværende Raads og Concilii Magt *bansætte vi alle dem*, som for Baades (Fordels), Hads eller nogens Yndestes Skyld eller for nogen anden Sag af ret Ondskab djerves til at skille Kirker ved deres Ret eller deres Frihed bryde og forkrænke, — og alle dem, som med Vold og Over-last borttage, røve og forlægge Kirkens Gods og rette Ejendom, — og alle dem, som disse Stykker lade gøre, byde eller tilskynde at gøres. Og hvem som forbryder sig udi sliG Maade, og falder udi saadant Band, maa ej derudaf løses af anden end sin egen rette

Biskop, dog saa, at han tilforn gør den hellige Kirke Fyldest, børlig vander (vandeler o: erstatter) og bøder for sin Skade og Uret. Og skal denne Dom kundgøres til hvert Landemode, og desligest udi alle Sognekirker udi nogle besønderlige største Højtider.¹⁶⁸)

Indtil Reformationen gentoges denne Trusel regelmæssigt i danske Kirker.

Gunner kom til at opleve Erik Plovpenning's Mord og Abels Valg til Konge faa Dage efter paa Viborg Ting. Men da var han gammel og følte Alderens Tryk, skønt han havde sine Sanser usvækkede til sin Dødsdag. Tre Gange ansøgte han Ærkebiskop Uffe om Fritagelse men fik stadig Afslag. Det ansaas dengang for upassende at tage sin Afsked fra en saadan livsvarig Værdighed. Først da han gik i sit 100de Aar, begyndte Legemet at svigte, og den 25. August 1251 døde han paa Asmild, en Fredag Middag. »Hans Lig blev af Provster, Klerke og andre Mænd af Stand baaret paa Skuldrene nord om Søen med sømmelig skyldig Ære, og paa den anden Side af Søen kom hele Præstekoret og alle Byens Folk Ligtoget i Møde med Kirkernes Kors og Bannere, førte Liget i saadant ærefuldt Optog til den hellige Marias Kirke og jordede det i samme Kirke i den hellige Kjelds Gravkapel foran Kapellets Alter.«¹⁶⁹).

Da Kardinal Gregorius 1221 ankom til København, traf han der sammen med en dansk Mand, Broder *Salomon*, som just var kommet fra Italien, ganske vist ad en stor Omvej. Han var fra Aarhus, men var kommet sydpaa, og var i Paasken 1220 i Verona traadt ind i den nye *Dominkanerorden* og var straks med en Broder Paulus rejst ad Ungarn til. Da de kom til Freisach i Kärnthen, blev der dog foreløbig Brug for ham til Prior der. Men 1221 holdtes Ordenens andet Generalkoncil i Bologna, og Dominicus selv satte ved denne Lejlighed den danske Broder til at rejse til sit Fædreland til Kong Valdemar og Ærkebiskop Andreas for at faa Ordenen indført i Danmark. Broder Salomon rejste. I Køl'n var der ikke Skibslejlighed, saa tog han til Paris og derfra til Flandern, hvorfra han sejlede ud, men en Storm forslog Skibet til Egnen om Trond-

hjem, hvorfra han endelig med Besvær slap til København. Kardinalen tog ham med sig og brugte ham til Tolk ved sine Prædikener og talte ogsaa hans Sag. De fik 1222 et Kloster i Lund. Utvivlsomt har Kardinalen ogsaa talt med sin Ven i Viborg om denne nye Orden. Der gik ogsaa kun faa Aar, inden den blev hjulpen til et Kloster i Viborg.

Disse *Prædikebrødre* eller *Dominikanere* var en international Forening. Oprindelsen laa i Sydfrankrig, men Ophavsmanden var en Spanier, *Dominicus*. Han var født 1170 i en Landsby i Gammelkastilien af Adel, blev syvaarig anbragt hos en Onkel, der var Prælat, studerede i Valencia og udmærkede sig ved *Lærdom*. Dette Træk arvedes i hans Orden. Han var ogsaa en from ung Mand, hvis Yndlingslæsning var Cassians Samtaler med de ægyptiske Munke. Han blev Domherre i Kapitlet ved Domkirken i Osma i Nordspanien. Det var ligesom Kapitlet her i Viborg reformeret efter Augustins Orden. Biskop Diego satte stor Pris paa ham, og Dominicus var en dygtig og lærd Prædikant.

Men det var altsammen kun derhjemme i Osma. At han blev til mere, skyldtes Biskop Diegos Rejser. Denne blev sendt af Kongen af Kastilien at fri til en Prinsesse i Marchiæ. Man har troet, det var Danmark, men det var la Marche i Sydfrankrig. Diego tog Dominicus med. Siden rejste de for at hente Prinsessen, og saa var hun død, da de ankom. Diego rejste da med Dominicus videre til Rom, hvor han vilde nedlægge sin Bispestilling for at blive Sarracenermissionær. Paven sagde Nej. Saa maatte de rejse tilbage og kom for tredje Gang gennem Sydfrankrig, hvor Borgere og Adel da var gennemsyrede af den albigeniske Religion. De kaldtes Katharer, »de rene«, og deraf er Ordet Kætter opstaaet. Det var egentlig den gamle Manichæisme, een af de mange Udløbere af en mærkelig hedensk Fællesreligion, der søgte Sjælens Befrielse fra Legemet og derfor var fjendsk imod alt legemligt. Bl. a. maatte der ikke fødes nogen ny Slægt, thi da bindes jo atter Sjæle i Legemligheden. Man maatte derfor heller ikke spise noget,

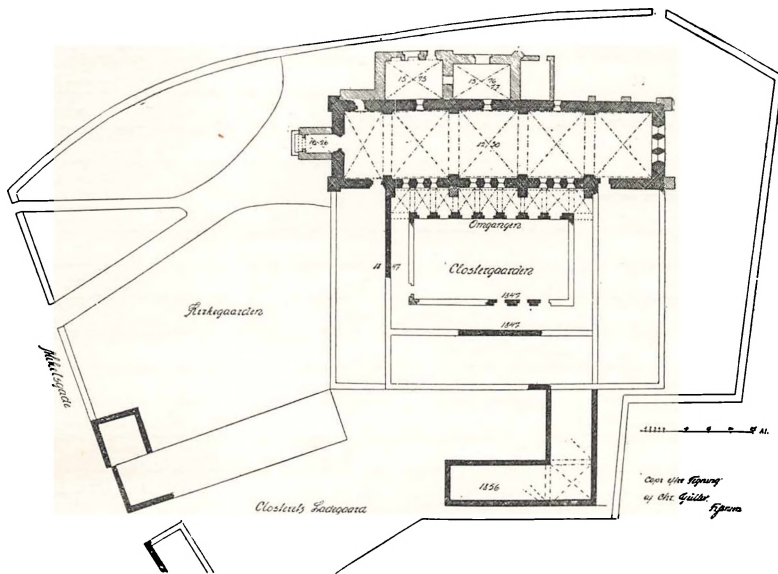
der var avlet (hvad de mente at Fisk ikke er!) De søgte at forbinde denne Religion med visse Elementer af Kri-stendom. Forsøg af den Slags er fortsat, thi Nutidens Theo-sofi og Spiritisme er Skud paa samme Stamme.

Paa Tilbagerejsen fra Rom 1204 traf Diego og Domini-cus Cistercienserabbederne samlede i Montpellier for at raadslaa om Kætternes Omvendelse. Den Opgave havde Paven nemlig overdraget til Cistercienserne. Biskop Diego og hans Ledsager raadede til at gøre det ved at udsende fattige apostoliske Mænd som Prædikanter, Mennesker, der forsagede Penge og Bekvemmeligheder af enhver Art. Saaledes virkede nemlig Kætterne. Abbederne gik ind paa Tanken, og disse Mænd drog saa parvis (ligesom Apostlene udsendtes) barfodede og fattigt udstyrede rundt og præ-dikede og forhandlede. Diego rejste siden tilbage til sit Stift, men Dominicus fortsatte Gerningen.

Dog 1208 blev en pavelig Legat myrdet, og saa organi-serede Paven Albigenserkorstog. Abbed Arnold af Cister-cium blev gjort til Hærens Fører, og han forlod nu gan-ske Aftalen fra Montpellier og blev en vild Fanatiker, der i Krigen slagtede Kættere i Tusindvis. Det skal siges til Dominicus Ære, at han synes at have fortsat paa den apo-stoliske Maade, saa vidt det var muligt under disse For-hold. 1215 fik han et Hus foræret i Toulouse til sine Præ-dikanter. Han drog da til Rom for at faa Paven til at anerkende en ny Prædikeorden. Men Paven henviste til, at Kirkemødet nylig havde forbudt Oprettelse af nye Mun-keordener. Han maatte da vælge en af de gamle Regler. Enden blev, at han valgte *Augustineregelen* med de Ind-retninger, som Præmonstratenserne brugte. Præmonstra-tenserne var en Korherre-Orden, som her i Landet dan-nede Domkapitel i Børglum. Dette Broderskab var altsaa ikke en Munkeorden, men ligesom Viborg Domkapitel en Orden af regelbundne Kanniker, Præster, der i særlig Grad skulde være Prædikere. Saaledes stadfæstede Paven 1216 den nye »kanoniske Orden efter den salige Augustins Regel«. Klædningen blev Kartheusernes, en Kjortel af hvid Uld. Naar disse hvidklædte Munke kaldes Sortebrø-

dre, er det fordi de, naar de gik ud, havde en sort Overdragt. Allerede 1221 døde Dominicus.

Det angives, at Sortebrødrene fik deres Kloster i Viborg i Aaret 1227, og det kan vel regnes for givet, at Gunner har hjulpet til. Cistercienseren var formodentlig paa Forhaand venlig stemt mod Augustinere af en strængere Type end de gængse. Sønden for Domkirken ovenover een

Plan af Sortebrødre Kloster. Gullev.

af Skrænterne ud mod Søndersø fik de en rigelig Byggegrund, hvor deres Kloster og Kirke formodentlig snart efter er paabegyndt. Endnu staar Kirken, oprindelig en enskibet Teglstenskirke i Overgangsstil. Dog er der mærk værdig mange Granitkvadre i Korets underste Dele.

Nu fandtes der altsaa endnu et privilegeret men sogneløst Præstesamfund i Viborg Stad, en kraftig Konkurrent til det gamle Kapitel. Efter Franciskanernes Eksempel ændredes Ordenen til en Tiggerorden, og vel skulde Ordenen ikke være ejendomsløs og var det langtfra, men enhver kunde dog se, at dette var helligere end de almindeligere Augustinere.

Dominicus Efterfølgere bevarede ikke hans Grundsæt-

ninger i Missionen blandt Kættere. Paven betroede fra 1232 Inkquisitionen til Dominikanerne, og de var ikke alle hyggelige i den Bestilling. Dog er det Uret at søge deres egentlige Karakteristik i dette Forhold.

Et hovedsageligt Træk var derimod Ordenens *Lærdom*. Ved berømte Universiteter i Rom, Bologna, Paris, Køln, Oxford havde de Kollegier, og mange af de store Navne i Middelalderens Theologi bæres af Dominikanere, deriblandt det største, *Thomas Aquinas*. Og vel er meget i denne Tids Theologi umaadelig fremmed for os, men Dominikanernes Virksomhed betød dog en Højnelse af Prædikanternes Stade. Dominicus vilde, at St. Peter skulde tage St. Paulus til Hjælp.

Et Stykke af dette internationale Broderskab havde alt-saa indrettet sig her. Der dannedes en Ordensprovins af de nordiske Riger og Estland. Vi ser dem paa Provinskapitlerne drage Omsorg for Prædikanters Uddannelse og for at holde unge Munke til Studium. Der fordeles studerende Brødre i Paris, Oxford og Køln.¹⁷⁰⁾ Vi har bevaret en latinsk Dogmatik fra Vidskøl Cistercienserkloster, afskrevet omkring 1390 af en Broder Johannes. Men Forfatteren er Dominikanerprioren Hugo af Strassburg, der levede godt 100 Aar før, og hvis Bog var meget brugt. Augustinerne har formodentlig ogsaa brugt den i Domkirkens Præsteskole. Dominikaneren Niels fra Ribe har 1473 sammenskrevet sig en tyk Bog med Afskrifter af dogmatisk-filosofiske Afhandlinger, som volder Nutidsmennesker et forfærdeligt Hovedbrud. Senere hen blev Dominikanerordenen Hjemsted for den Kristendomsform, som man kaldte den mystiske, men derom senere.¹⁷¹⁾

Men frem for alt var det jo *Forkyndelse, Prædiken*, de skulde udøve. Det skulde en Sognepræst i og for sig ikke ud over et ringe Minimum. Han skulde fejre Messen, Herrens Bords Fest, i den Form, som den havde faaet. Nu kaldte Prædikebrødrene til Prædiken i deres nye Kirke. Men de drog ogsaa ud i Sognekirkerne og prædikede, hvor de kunde faa Lov af Sognepræsterne. Det havde en Vanskelighed for dem, thi som bemærket var Præsteægteska-

bet ikke blevet afskaffet, det var kun blevet ulovligt. Paven maatte hjælpe Prædikebrødrene i Danmark ved en Tilladelse 1261 til at tage ind hos Præster, der ikke var renlivede. Alvorlige Præster ønskede selv en saadan Prædikenhjælp.

Men det varede kun faa Aar, inden der forelaa et andet Tilbud om saadan Prædiken-Assistance. Det var *Franciskanerne* eller Graabrødrene.

I Herrens Aar 1232 traadte de smaa Brødre første Gang ind i Danmark med bare Fødder og blev af Kong Valdemar og af hele Gejstligheden og Folket modtaget velvilligt og kærligt. Og i det samme Aar fik de en Byggegrund i Ribe til at bygge deres første Hus. 1233 fik de smaa Brødre Hus i Slesvig. 1235 blev de smaa Brødres Hus i *Viborg* grundlagt. 1236 fik Brødrene Hus i Randers og i Svendborg. 1237 blev de smaa Brødres Hus grundlagt i Roskilde. I samme Aar eller i det næste fik Brødrene et Sted i København, og ikke længe efter byggedes Brødrenes Hus i Kalundborg. Og efter faa Aar havde de ogsaa et Hus i Næstved. 1238 blev der grundlagt et Hus i Tønder den 18. Juli af velbyrdige Hr. Jens Navnesen, Ridder, og Hustru Fru Elsi. 1247 den 16. August blev deres Kirke indviet af den ærværdige Herre Hr. Gunner, Biskop af Ribe. Samme Aar (1238) blev Brødrene ført ind i Lund af Ærkebiskop Uffe og fik der et Sted.

Saaledes fortæller den gamle Graabroder Peder Olsen Sonnerup i Roskilde i sin danske Graabrødrekrønike, og derefter fortsætter han med endnu en betydelig Række Klostre. Men hvad vi har taget med, ligger jo indenfor et Tidsrum af 6 Aar. Det er en ualmindelig Velkomst, men det fortæller ogsaa om en Modtagelighed herhjemme. Hvordan skulde man ellers simpelthen faa Brødre til at besætte alle disse Klostre med i den Fart? Kun eet Sted fortælles der om Modstand, nemlig i Næstved. Benedikterne i Skovkloster vilde ikke give deres Tilladelse og gik ikke paa Forlig før 1270. Hvor meget der saa er blevet af Klosterstiftelsen inden dette Aar, faar staa hen. Af Be-

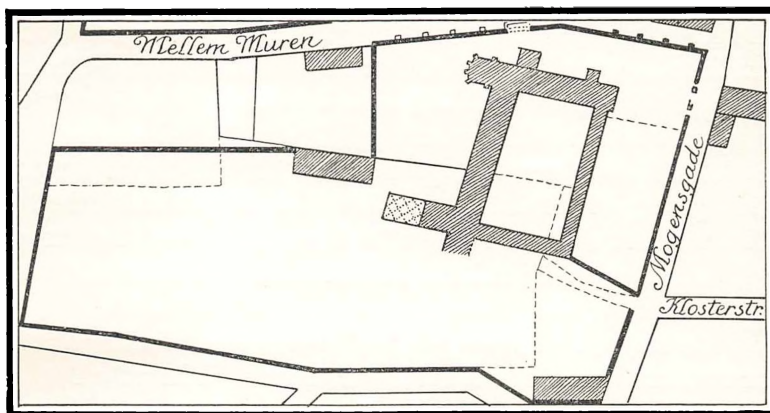
mærkningen fra Tønder faar man et Indtryk af Farten i deres Byggeri. 9 Aar efter Stiftelsen kan Kirken indvies. Man ser ogsaa, at en Stormand staar bagved med sine Midler. I største Stil gælder et saadant Forhold paa Sjælland, idet de fire Klostre i Roskilde, København, Kalundborg og Næstved alle skyldtes en rig og mægtig Dame Fru Ingerd, Enke efter Kongens Marsk Skore. Hun var Datter af Jakob Sunesøn af Møn, en af de mægtige Sunesønner af Hvide-Slægten. Senere giftede hun sig paany med den aldrende Grev Conrad II af Regenstein ved Harz, men efter at hun c. 1247 atter var bleven Enke, vendte hun tilbage og stiftede 1256 St. Clara Kloster i Roskilde for Franciskaner-Nonner og lagde dertil alt det Gods, hun kunde faa Lov til for sin Broders Børn, og der fik hun sin Grav.

I Viborg fik altsaa Graabrødrene deres Plads norden for Domkirken paa en Bakkeaa, der ved Kløfter var skilt fra Domkirken mod Syd og fra St. Mogens Kirke mod Nord. Det er i Biskop Gunners Tid, og atter maa man vel tænke sig ham som den velvilligt imødekommende, mens muligvis nok Korherrerne i Marieklosteret har haft deres Betæneligheder ved nu ogsaa at faa Konkurrence fra den anden Side af deres Klostermur. Ogsaa her i Viborg var det imidlertid en mægtig Dame af Hvide-Slægten, der gjorde Udslaget: Esbern Snares Datterdatter Grevinde Mariane af Eberstein med hendes Sønner Ridderne Hr. Albert og Hr. Ludvig, senere Marsk. De lod Kloster og Kirke opføre, og Peder Olsen skriver, at det siges at være sket under Innocentius IV (1243—54), hvorved sagtens sigtes til en Angivelse af Kirkeindvielsens Tid. De fik deres Grav under en Marmorsten i Klosterkirken. Bygningerne laa med Klosteret norden for Kirken. Grundlaget er maaske en Adelsgaards Bygninger. Ogsaa her byggedes en enskibet Prædikenkirke af Teglsten.

Adgangen var vistnok fra Mogensgade, og de havde ikke et Kloster (Indelukke), for de skulde netop ud i Verden at prædike og skrifte — og tigge. De havde et Hus eller »Sted«; — men Folk sagde alligevel Kloster, og Stræ-

det fra St. Hans Port ned til dem kom til at hedde Klosterstræde (nu lille St. Hansgade). Brødrene selv kaldte Folk *Graabrødre* efter Dragten, mens Cistercienserne hed Graamunke.

En af Jesu ædleste og inderligste og ydmygste Disciple havde forvoldt denne mærkelige Bevægelse, den hellige *Franciscus af Assisi*. Egentlig hed han Francesco Bernardone og var Søn af den rige Klædekræmmer Pietro Bernardone i den lille Stad Assisi i Umbrien. Det er Ridder-

Graabrødre Kloster. Syd opad. Gullev.

tiden og de provençalske Trubadurers Tid. Med Overklassens Ungdom var han fyldt af Idealerne i Sangene om Roland og andre romantiske Riddere, og af alt dette legende fine og lette. Han var god til at bruge Penge, en Anfører i den elegante Ungdom, men alt skulde dog gaa pænt til. Præget var en let Laden staa til.

Men det ridderlige Æresbegreb var gaact i Forbindelse med et følsomt Samvittighedsliv. Han har travlt i sin Faders Butik, da en Tigger træder ind og beder om en Almisse »for Guds Kærligheds Skyld«. I Travlheden afviser han ham, — men det slaar ham, at om nu denne Mand var kommet og havde bedt om noget fra en af hans fine Venner eller fra en Greve, hvad da? Hvad burde han da ikke over for een, der kom i Guds Navn? Og han lod Kunderne

være Kunder, styrtede ud ad Døren og indhentede Manden med en Gave. Han lovede sig selv, at han aldrig skulde sige nej til en Fattigs Bøn, naar han kunde opfylde den.

Livets Alvor kom ham nærmere. Et Aars Tid var han Krigsfange. Saa trak det op til en italiensk Frihedskrig. Han skulde med og blive berømt, men maatte vende sig tilbage uden at komme med. Og nu blev han stille, søgte afsides Andagtssteder, gjorde paafaldende Arbejde som Bod, lod det komme til fuldstændigt Brud med den rige Fader, og saa skete det da i det lille, tarvelige Portinuncula-Kapel paa St. Matthias Dag 1209, at han hørte Præsten læse Evangeliet af Matthæus 10 om Apostlenes Udsendelse: »Paa eders Vandring skal I sige: Himmeriges Rige er kommet nær. Hellbreder Syge, opvækker Døde, rensr Spedalske, uddriver onde Aander! I har modtaget det for intet, giver det for intet! Skaffer eder ikke Guld, ej heller Sølv, ej heller Kobber i eders Bælter; ej Taske til at rejse med, ej heller to Kjortler, ej heller Stav! Thi Arbejderen er sin Føde værd«.

Ordene greb Franciscus med overvældende Magt. Det var jo den Herre Jesus selv, der taledes til ham! »Det er delte, jeg vil, det er dette, jeg har søgt, det er dette, jeg af al min Evne vil efterleve«. Og der var hos ham altid kort fra Tanke til Handling. Lydigheden skulde være bogstavelig. I en lang brungraa Kappe af den Slags, som Egnens Bønder brugte, med en Hætte foroven til at slaa over Hovedet, med et Reb om Livet i Stedet for Bælte og med bare Ben begav han sig ud i Verden at prædike. Han prædikede om Guds Kærlighed. Folk kunde daarlig huske, hvad han havde sagt, men det greb dem saa forunderligt. Han fik Ledsagere, der ligeledes intet vilde eje men eksistere paa Tilfældigheder og med Natteleje, som det kunde føje sig. Ved paa den Maade at skille sig fra Ejendom blev man jo *fri!*

Her ser vi Fattigdomsidealets Magt over Menneskesjæle, som vi før omtalte i Anledning af St. Kjelds Historie. Men Franciscus var Kirkens lydige Søn, han søgte, og han fik virkelig mundtlig Tilladelse til denne Rejseprædi-

ken af Pave Innocentius III 1210. Sindene maa have været beredte, thi Tilslutningen blev nu aldeles overvældende. Man kan ikke ordne det med Tusinder, som man kan med tolv, og det blev nødvendigt at faa mere Form paa det. Her kom Haandsrækningen fra Kardinal *Hugolino*, Biskop af Ostia og Velletri og Brodersøn af Innocentius III. Han var den store, kloge Kirkefyrste, men ogsaa en Mand af den Religiøsitet, der gribes af en Forkynder som denne »lille Broder«. Han var allerede over 70 paa denne Tid. 1217 fik han det ordnet saaledes, at Franciscus prædikede for Pave Honorius III og udbad sig af Paven Kardinal *Hugolino* til Brødrenes Beskytter. Saa følger en romantisk Missionsrejse. Franciscus vilde omvende Østens Muhammedanere. Han vendte hjem med nedbrudt Helbred. Han nedlagde sin Stilling som Leder, og det blev Kardinalen og Broder Elias fra Cortona, der kom til at ordne Brødrenes Forfatning — med det Resultat at Broderskabet blev en Klosterorden, selv om Franciscus fik sat igennem, at ikke ogsaa de fik Augustins Regel. Der var kommet lærde Folk iblandt Brødrene, og de holdt paa at Ordenen skulde drive Lærdom. Men dertil skal der en vis økonomisk Grundvold. Det prægede altsammen den Regel, som fik pavelig Stadfæstelse 1223. Franciscus sørgede, og hans fortrolige Broder Leo har betroet det til Efterverdenen. 1226 døde han, og 1227 blev den vel 82-aarige Kardinal Hugo valgt til Pave (Gregorius IX), hvorpaa han allerede 1228 optog Franciscus blandt Helgenerne. Han, der vilde være den fattige Broder fra Assisi, har nu en Grav, som ingen Verdenshersker har prægtigere. Men over Graven brødes Mod sætningerne indenfor Ordenen mellem den fortolkende og lempende Retning fra Broder Elias, og den med de brændende Idealer fra Broder Leo. De fulgte Ordenen for bestandig og kom tilsidst ogsaa til at slaa ud i Viborg. Men foreløbig fulgte man her utvivlsomt Broder Elias. Da Klosteret i Viborg stiftedes 1235, var han endnu Generalminister, men han blev rigtignok afsat 1239 og var siden paa Kant med Ordenen. Hans nærmeste Efterfølgere blev dog væsentlig i det samme Spor. Det ordnedes saadan med

Ejendom, at et Kloster maatte have een af sine Venner til Nuntius, d. v. s. Forvalter paa Givernes Vegne af det givne Gods. 1245 blev dette Gods erklæret for den romerske Kirkes Ejendom. Herimod agiterede Zelanterne dog saa ivrigt, at Generalministeren blev styrtet og den strenge Johannes af Parma blev Generalminister 1247—1257. Vi skal ikke her videre følge denne Skiften. De, der lempede paa Regelen, kaldtes Conventualer, de strenge Observanter.

Imidlertid er ogsaa det at være Franciskaner-Conventual en saare alvorlig Sag og i Aand og Sandhed kun muligt ved en betydelig Grebethed og Nidkærhed. Folk saa op til dem. Man kunde desuden opnaa Broderskab hos dem og gaa ind i en »tredje Orden« hos dem (Tertiariere, anden Orden var Clarissernes Nonneorden). Ved en Bulle 1247 fik de Lov at give fremmede Døde Grav hos sig, og det regnedes for en Betyggelse. Der synes i Danmark at være drevet Rovdrift med Graabrødrenes Kirkegaarde, hvorfor de havde Benhuse til at samle opgravede Dødnigeben i. Et saadant hos Graabrødrene i Viborg omtales i Reformationstiden. Ved Klosteret i Kalundborg har man ogsaa fundet et saadant.

— Alle disse nye Formers Indtog i Viborg er altsaa knyttede til Gunnars Bispetid. Det ser ud til, at man har stolet saadan paa ham, og at han har haft en saadan det rette Tjenersinds Overlegenhed, at alle disse Modsætninger har kunnet samles i Fred hos ham og dog saa nogenlunde bøjes ind under den Tanke, at de hver paa sin forskellige Maade var i den samme hellige Tjeneste.

Det blev desværre ikke ved at være saaledes.

Hermed havde Stiftsstadens Viborg naaet, hvad den naaede i Retning af saadanne Stiftelser. De følgende Aarhundreder bragte kun Tilbagegang.

For at tale og tænke korrekt middelalderligt maa man gøre sig klart, at egentlige *Munke* fandtes der *ikke* i Viborg. De maatte heller ikke være der. En Munk skal bo

i Ørkenen og ikke i en Stad. Ørkenen her i Stiftet blev i denne Sag Heden ved Vidskøl. Ikke heller egentlige Nonner fandtes der, kun *St. Bodulfs Korfruer*. Det maa være dem, der betænkes i Fru Gros Testamente 1268 under Betegnelsen Nonnernes Kloster (claustrum monialium). Dette var og blev sikkert ganske ubetydeligt og gik vel tilsidst op i Asmild. De øvrige bestod af Mænd.

Ældst Marieklosteret ved Domkirken, repræsenterende regelbundne Kanniker. Derefter Johanniterne ved St. Ibs Port ned mod Søen, adeligt præget med Hospitalsopgave og med Baggrund i den mærkelige Forening af Ridder og Klosterbroder ude i Østerland. Og saa nu de to prædikende og sjæleplejende Tiggerordener.

Naar Chr. Erichsen har noteret sig en Jens Bertelsen, Forstander i Helligaandshus 1476, saa maa det enten være en Misforstaaelse eller en mindre korrekt Betegnelse af St. Mikkels Hospital. Et Helligaandshus i Viborg saa nær op mod Reformationstiden kunde ikke være ellers aldeles ubekendt. Og alt hvad der ellers er fantaseret om Klostre i Viborg, er — Fantasi.

Inden Middelalderens Udgang var ogsaa Augustiner-Korherrener og Augustiner-Korfruerne forsvundne fra Byen.

I DEN STORE KIRKEKAMP

BISKOP NIELS II MOD JAKOB ERLANDSEN RETSLØSHED OG LANDEFRED

Det var i August 1251, at den gamle Gunner afgik ved Døden, og det var jo ikke uventet. Formodentlig har man hurtigt faaet valgt en Eftermand, og skønt denne siden var Politiker, foreligger der ikke noget om, at han skulde være trængt ind af politiske Grunde. Det var *Niels* (II, 1251—1267). Han fik en fremtrædende Stilling i stormfulde Tider. Program-Ordet fra kirkelig Side havde længe været: *Kirkens Frihed*. Nu kom denne Friheds Sammenstød med Kongemagten. *Og Biskop Niels blev i disse Aar den danske Kirkes Fører ved Kongemagtens Side.*

Kong Erik Plovpenning var meget stødt over Konciliets Statut i Odense 1245. Han lod det gaa ud over den af Biskopperne, som stod ham nærmest, Biskop Niels Stigsen af Roskilde. Denne havde været Kansler hos Kong Valdemar og var det ogsaa hos Kong Erik. Han var Skjalm Hvides Sønnesøns Sønnesøn. Kanslerværdigheden blev straks taget fra ham, og Kongen larmede lidenskabeligt om, at han med Frænder og Venner vilde skille Kongen ved Liv og Rige. Biskoppen følte sig saa utryg, at han undveg til Norge og derfra til Frankrig, til Paven ved Konciliet i Lyon 1245 og ellers til Clairvaux. Kongen inddrog ikke blot hans private Godser men fratog ogsaa Roskilde Biskop Byen København. Biskoppen svarede med at lyse Interdikt. Saaledes begyndte det skæbnesvangre Fjendskab mellem

Hvideslægten og Kongedømmet. Biskop Niels Stigsen døde i Clairvaux 1249, »landflygtig for Kirkens Friheds Skyld».

Til Konciliet i Lyon 1245 havde Kong Erik sendt Domprovsten i Lund *Jakob Erlandsen*. Hans Moder stammede ogsaa fra Hvideslægten, og i Konciliet talte han sin Frændes Sag. Saa blussede Kongens Vrede ogsaa op imod ham og han lod baade hans kirkelige Indtægter og hans Arvegoods beslaglægge. Den højtbegavede og kundskabsrige Mand med den haarde Idealisme var imidlertid blevet hos Paven som Kapellan, og denne beskikkede ham til Niels Stigsens Eftermand i Roskilde. Med pavelige Formaning til Kongen om at udlevere København vendte han tilbage. Kongens Mord fulgte snart derefter. Biskop Jakob fik ogsaa København. Han fordrede af de danske Konger, at de skulde glemme Fortiden, men selv rippede han stadig op i den. 1252 døde Ærkebiskop Uffe, og Kapitlet valgte Jakob til Ærkebiskop, hvad Paven stadfæstede. Til hans Efterfølger i Roskilde valgtes hans Søstersøn Peder Bang, der var af samme Type. Imens var ogsaa Kong Abel faldet, og disse Bispeskifter skete i Begyndelsen af *Christofer Valdemarsøns* Kongetid.

Alle ved, at *Jakob Erlandsens* Navn i hele hans Bispetid betød Kamp. Han var utvivlsomt en kirkelig Idealist, men han var ogsaa en kirkelig Fanatiker. Systemet havde taget ham. Han følte sig under Guds hellige Lov. Gud har beskikket Paven til Statholder i den hellige Kirke, og hvad den hellige Kirke gennem Paven har fastsat, det er Guds Lov, og det er en Salighedssag at netop denne Kirkelovs Bud sættes ud i Livet. Her kom vel egentlig det første store Sammenstød med Befolkningen og Konservatismen. Baade Roskilde Stift og Lunds Stift havde hver sin Kirkelov, som for et Par Menneskealdre siden var vedtaget med Bestemmelser om kirkelig Tugt og Orden. Det stemmede ikke altsammen med Paveretten, og i Lund var noget af det første, som han gjorde, at forsøge at faa en Revision i Stand, saa den kanoniske Rets Regler kunde blive indført. Men Befolkningen rejste sig mod den Tanke som en Forbrydelse mod Landets gamle Vedtægt. Det manglede

bare, at den ikke skulde være god nok! Der blev en voldsom Agitation. Man paakaldte Kongen, som støttede Protesten med Kongebrev. Nu skulde den gamle Lov læses op ved hvert Ting, at ingen skulde glemme den! Og den nye Ærkebiskop svarer hver Gang, at det jo er *Sjælens Frelse*, det gælder. Saa meget betyder for ham disse Afvigelser, som Kirken tidligere roligt havde fundet sig i. Og hvor Landets Lov og Kirkens Lov afveg fra hinanden, var Kirkens Lov jo den øverste, saa det var en Selvfølge, at Landets Lov maatte rettes derefter, og det af ham, Ærkebiskoppen, paa Kirkens Vegne.

Biskop Niels' Segl.

Ogsaa angaaende andre Rettigheder havde han de samme høje Forestillinger om, hvad Kirken selvfølgerlig maatte have Ret til, saa at Kirkens Undersaatter egentlig slet ikke blev Kongens og Rigets Undersaatter. Kongens Patronatsret i Kapitler og Præstekald gik han saa nær som muligt. Roskilde og Lunds Stifter fulgtes troligt ad i disse Sager.

Kong Christofor havde valgt *Biskop Niels af Viborg* til sin *Kansler*, og gennem ham holdtes det stadig klart, at ikke hele den danske Kirke var enig med Jakob Erlandsen. Professor Arup gør denne Kansler til Danmarks egentlige Hersker i disse Aar. Det er formodentlig en Overdrivelse. I hvor høj Grad han har holdt med sin Konge i alle dennes voldsomme Skridt, kan ikke oplyses. Der er ingen Tvivl om, at Jakob Erlandsen var for højt oppe, og at han i sin internationale Kirke-Tankegang paa en uforsvarlig Maade kunde forbinde sig med Rigets Fjender, naar han øjnede Hjælp ad den Vej. Men der er heller ikke Tvivl om, at Kongen brugte brutale Midler og viste meget ringe Forstaaelse for den aandelige Side af disse Sager. Til hans Undskyldning maa det naturligvis siges, at de nye Manner ogsaa i den Grad optraadte i juridisk Klædebon, at det kunde være vanskeligt for et anderledes indstillet Menneske at se det aandelige deri. Men Kongens og den Vi-

borg Bisps Parti havde den Svaghed, at de væsentlig maatte nøjes med at beraabe sig paa gammel Skik og Brug, saa de kunde blive Forsvarere af gammel Slendrian. I al Fald havde de Rygstød hos den Slags »Meningsfæller«. Iøvrigt var Jakob Erlandsens nærmeste Modstandere hans egne Brødre, Niels Erlandsen, der var kongelig Statholder (Gældkær) i Skaane, og Erland Erlandsen, der var Kannik, siden Ærkedegn i Lunds Domkapitel. De stod trofast paa Kongens Side. Men man kom ikke ud af Stedet med Forhandlinger, og der blev stadig flere Stridsemner. Hid-sige Trusler skal have lydt i Kongens Omgivelser.

Ærkebiskoppen var jo en Slags Overbiskop i hele Danmark og brugte som saadan at holde Bispemøder, Provincialkoncilier. Et saadant havde ikke været holdt siden det i Odense 1245. Jakob Erlandsen sammenkaldte da et saadant til at møde i Vejle første Søndag i Fasten (5. Marts) 1256. Det blev bestemt paa en Visitatsrejse i Skaane ved Helligtrekongerstid, og Ærkebiskoppen erklærede siden, at den Tid netop var valgt, fordi Kongen plejede at holde Stormandsmøde i Nyborg ved Midfaste Søndag, og at det var Drilleri, naar Kongen bagefter ogsaa satte sit Møde til samme Dag. Det kunde imidlertid ikke laves om, og Mødet i Vejle blev holdt.

Foruden Biskopperne skulde der møde et Par Mand af hvert Domkapitel. En snævrere Kreds forhandlede først om et Forslag til Beslutning, og dette blev saa læst op, men senere vilde i al Fald Ribe Domkapitel paastaa, at »den større og besindigere Del af os« straks syntes daarligt derom. Imidlertid maa det være gaaet saaledes, at Forslaget kunde betragtes som vedtaget, 6. Marts. Det er den berømte *Vejle-Konstitution*: Quum ecclesia Daciana.

Da den danske Kirke er udsat for saa haard Forfølgelse af Voldsmænd, at de end ikke skyer i den Herre Kongens Nærverelse at komme med krænkende Trusler, som giver svarlig Grund til Frygt, mod selve Biskoppernes Personer, — Biskopperne, der staar som Mur og Værn for Guds Hus —; da Præstestanden synes at savne den verdslige Magts Værn, og da hine frække Mænd uden at hæmmes af Frygt for Kongen trygt kan vove sig frem til at ove saa

meget ondt, de lyster, har nærværende Kirkemøde i Kraft af sin Myndighed forordnet:

1. Saa snart nogen af *Biskopperne* indenfor Danmarks Riges Grænser paa den Herre Kongens Bud eller med Vilje og Samtykke af ham eller nogen Adelsmand, der opholder sig indenfor nævnte Riges Grænser, frækt bliver tagen til Fange eller læmlestet eller lider grov Overlast paa sin Person, da skal som umiddelbar Følge af saadan Gerning — for saa vidt det med Sandsynlighed kan antages, at saadant er foregaaet med den Herre Kongens Vilje, og der ingen Tvivl er om, at han med Lethed kan raade Bod derpaa — *over hele Riget Kirkens hellige Handlinger være forbudne.*

2. Men bliver noget af det ovennævnte tilføjet nogen af Biskopperne af nogen mægtig Mand, som opholder sig udenfor Danmarks Rige, og man kan antage og formode, at det paa een eller anden Maade staar i Forbindelse med Kongens eller hans Stormænds eller Danmarks Riges Adels Anslag, da skal som umiddelbar Følge af saadan Gerning *al Fejring af de guddommelige Mysterier forstumme i vedkommende Biskops Stift.*

3. Og hvis Kongen efter at være paamindet af to Biskopper eller nogle Klerke fra vedkommende Stift opsætter eller undlader at skaffe den saaledes krænkede hans Ret inden en Maaned, da skal *Riget som saadant være udelukket fra Guds Indstiftelser*, indtil fyldestgørende Oprejsning gives.

4. Vi forbyder ogsaa under Bands Straf at nogen Præst eller Kapellan hos nogen Stormand, saa længe de fornævnte Forbudsdomme staar ved Magt, i disse Stormænds Nærværelse enten et eller andet Sted paa nævnte Stormænds Gaarde eller paa anden Maade offentlig eller privat vover at fejre Guds Indstiftelser, og om han gør det, maa han vide, at han er ifalden Bands Dom.

Dette var jo en ganske anderledes Trusel end den fra 1245, og Sigtet mod Kongen var ganske anderledes direkte. Og ved tredje Punkt blev Kongen ansvarlig for al saadan Krænkelse, naar der var gaaet en Maaned og han ikke havde gjort Skridt i den ønskede Retning. Kongen skal være Kirkens lydige Værneherre.

Tvangsmidlet, der skal sættes i Værk, er en *kirkelig Generalstrejke*, det som man kalder Interdikt eller Forbud. Bestemmelsen fra 1245 om Bandlysning af selve Misdæderen stod selvfølgelig ved Magt. Han skulde ligefrem udelukkes af den hellige Kirke og dermed fra Frelse. Dette gjaldt naturligvis ikke Rigets kristne og kirkelydige Beboere. Men Kirkens Virksomhed sattes ud af Funktion.

Kun enkelte hellige Handlinger, som ansaas for helt frelsesnødvendige, maatte ske. Børn maatte døbes, og Døende maatte faa Pønitants, og stundom formildedes Forbudet saaledes, at det kunde yderligere tillades at give den Døende den hellige Hostie, som Præsten da havde Lov at indvie ved en Messe for lukkede Døre, uden Klokkeringning og uden Adgang for nogen (en egen Maade at udføre paa, hvad Herren indstiftede Skærtorsdag Aften!) Kristen Begravelse i kristen Jord kunde der ikke være Tale om. Man var klar over, at denne Generalstrejke gik ud over de uskyldige, men de skulde vide, at de erhvervede Fortjeneste ved lydige at underkaste sig dette Savn. Og derom og om andet kunde der prædikkes under Interdiktet. Det hele skulde jo vokse til et Tryk paa Magthaverne.

Efter denne Vedtagelse maatte Bisperne skynde sig at komme til Kongens Danehof i Nyborg. De regnede med at dette var forsinket, da nogle Herrer fra den anden Side Østersøen næppe kunde naa rettidig frem for Is. Det gjorde de heller ikke. Men Kongen holdt Mødet alligevel og var fortørnet over Biskoppernes Udeblivelse. Den følgende Fredag ankom de og søgte Kongen i Kirken (Gamle Kirke). Ærkebiskoppen i Spidsen for de andre tog sin Hætte af og hilste Kongen høfligt, men Kongen var studs og svarede med det berømte: *Tarde venere bubulci!*

Der var nu et vist Humør i dette bidske Svar, men ganske vist ogsaa noget skarpt i Maaden at citere paa. Det er af et af Oldtidens berømte Digterværker, Virgils tiende Hyrdedigt. Det er i den græske Hyrdestil, der saa længe efterlignedes, og hvori de forskellige Hyrder tropper op: Faarehyrder, Ko-Røgttere, Svinepassere fra Olden-Skovene. Saaledes ogsaa hos Virgil:

Faarenes Hyrder kom, og kom Kodriverne langsomt,
ja, Menalkas endog, skønt vaad af Vinterens Olden.

Den bibelske Sprogbrug om Herrens Hyrder er jo ellers at »vogte Faarene«¹⁷²) Der er vel noget underfundigt i, at Kongen lod den Ende af Verset ligge. Jakob Erlandsen kan imidlertid ikke smile derved. Længe efter klager han

over, at Kongen har »ikke givet ham andet Svar end at kalde ham en Stuedriver«. Kongen var ogsaa ubehagelig bagefter ude paa Kirkegaarden, hvor der holdtes Ting. Han behøjdede skarpt Ærkebiskoppen hans Færd, og som det siges: »ikke i sit Kammer eller paa sin Borg, i Nærværelse af Rigets udvalgte og bedste Mænd, men under aaben Himmel og i Overværelse baade af Adel og af Mænd af Folket eller Almuen«.

Under alt dette var Biskop *Niels af Viborg* Kongens Kansler og betroede Mand. Om han var med i Vejle, ved vi ikke, men han har utvivlsomt i sin førende Stilling været med i en henholdende Opposition mod Vejle-Konstitutionen og hele Ærkebiskoppens Politik. Paa den anden Side synes han at have været mæglende, hvor Mægling var mulig. Aaret 1256 bragte da virkelig ogsaa trods mange Gnidninger et tilsyneladende fuldstændigt Forlig. Det var fra Kongens Side, det kom, og det fremhæves, at Dronningen havde en væsentlig Fortjeneste i, at det kom istand.

Men næste Aar, 1257, blev det en urolig Paaske i Lund. Der var Klager over Ærkebiskoppens Kirketugt, og nu vilde Kongen optræde som Rigets Overdommer. Fjerde Paaskedag (11. April) tog han ude paa Landstinget Plads paa Dommersæde med Biskop Niels af Viborg ved sin Side og gav Foretræde til alle, der vilde klage over Ærkebiskoppen. Det var der ikke faa der gjorde, men Jakob Erlandsen afviste det hele med, at han ikke var pligtig at staa til Rette for denne Domstol. Hans Dommer var ikke den Herre Kongen, men den Herre Paven. Kongen stævnedes da til Møde i Domkirken om Eftermiddagen, og her blev Skaanes gamle Lov læst op, men Jakob Erlandsen erklærede, at denne kunde han ikke rette sig efter, da den stred mod Kirkeretten, men han vilde spørge Paven, saa det af ham kunde blive slaaet fast, hvad der skulde være Lov i Skaane. Man lod ham høre, at saa kom han til at opgive sin Tiende, som var tilstaaet for at faa Loven, men han erklærede at Tienden tilkom ham alligevel. Om Fredagen kom der nogle Sager for, som han ogsaa behandlede paa sin Maade. Kun hvis de vilde erklære den uden-

landske Kirkeret og ikke Skaane-Loven for det gyldige, vilde han benaade dem. Da tabte Kongen Taalmodigheden. Paa Lunde Ting mødte om Lørdagen Viborgbispens Klerk (Sekretær) Kjeld med et Kongebrev, hvormed Kongen tilbagekaldte alle Fribreve og Friheder, som tidligere var givet Bispestolen af Kronen og fastsatte skarpe Bestemmelser om Ærkebispens Undersaatter som Kongens Undersaatter. Jakob Erlandsen svarede med at stævne Klerken for sig og lyse ham i Band, fordi han havde offentliggjort Lovbud, som stred mod Kirkens Friheder. Senere bandlyste han ogsaa Biskop Niels.

Vi ser endnu Ærkebiskoppen stævnet for Kongens Ret. Der sad Kongen, Kansleren Biskop Niels, Grev Ernst af Gleichen, Gældkæren Niels Erlandsen og Drosten Peder Finsen. Fem Repræsentanter for Ærkebiskoppen forhandlede med dem, men de kunde intet gaa med til. Derimod skaffede Ærkebiskoppen sig Pavens Stadfæstelse af Vejlekonstitutionen.

Mærkeligt nok har Jakob Erlandsen i den følgende Vinter ved særligt Bud sendt et Brev til Paven med Udtalelse om, at han maa betænke sine Aar i Bitterhed og ønsker at opnaa den Sødhed, som al Barmhjertigheds Fader bereder dem, der frygter ham, hvorfor han indstændigt beder om, da han ikke kan udøve sin Hyrdegerning for hyppige Sygdomsanfald, at han maa faa Lov at gaa af og gaa ind i de smaa Brødres Orden. Paven gav under 8. April 1258 Ærkebiskoppen af Uppsala og Biskoppen af Slesvig Fuldmagt til at modtage hans Resignation.¹⁷³) Det er vel en Træthed, der viser sig i dette Skridt, maaske en Usikkerhed overfor den Højspænding, han havde skabt. At han saa mener, at hans Plads er som en »lille Broder« hos Graabrødrene, tjener ogsaa til at forstaa Manden. Men Ærkebiskop Jakob kom aldrig ud af Striden.

Det blev efterhaanden tydeligt, at han spillede under Dække med Rigets Fjender. Men 1258 var Kongen sejrrig og naaede til Slesvig, saa at han kunde føre sin myrdede Broders Lig til Ringsted. Han ønskede nu at følge den brugte Skik og sikre Tronfølgen ved at faa sin lille Søn

Erik hyldet og kronet, og der udskreves i den Anledning et Rigsmøde i Odense. Men Ærkebiskoppen nægtede bestemt at krone Erik og han forbød nogen anden Biskop at gøre det under Trusel af Band. Hvorfor ved vi ikke, -- om han maaske holdt paa Abels Slægt?

Nu maa Kongen have følt sig truet, og efter sin Vane slog han til og lod Ærkebiskoppen fængsle. Det skete 5. Februar 1259 og besørgedes af Ærkebiskoppens egen Broder Niels Erlandsen. Under unødigt Forhaanelse førtes han til det kongelige Slot Hagenskov paa Fyn og blev foreløbig forvaret der.

Nu skulde Vejlekonstitutionen sættes i Værk, og Domkapitlet i Lund forkyndte Interdikt for Ærkestiftet. Biskop Peder i Roskilde gav sit Kapitel den samme Ordre. Men i de andre Stifter skete intet. I Viborg var jo Biskoppen Kongens betroede Minister, og han staaer vel bagved Kongens Taktik, der bestod i at hævde, at Vejlekonstitutionen var ugyldig, og at Ærkebiskoppen var fængslet for Statsforbrydelser, hvilket Menigmand ikke burde lide under. Under Straf af sin Unaade befalede Kongen, at Kirkerne skulde aabnes igen og de hellige Tjenester udføres. Biskop Peder af Roskilde flygtede til Rügen, der jo laa under hans Stift men i Udlandet, og da Domprovsten og Ærke- degnen i Lund vilde rejse til Paven i Sagen, fængslede Kongen ogsaa dem.

Svaret kom straks fra Rügen, hvor Biskop Peder af Roskilde opholdt sig. Fyrst Jarimar af Rügen drog til Bornholm og i Forening med Ærkebiskoppens Broder Anders Erlandsen erobrede han den kongelige Borg (Lilleborg), og derefter tog han København, hvor Kongen vel maa have taget Borgen forinden. Midt under det dør pludselig Kong Christofer i Ribe 29. Maj 1259. Et Rygte, der vel dog maa være Folkesnak, fortalte straks, at Cistercienserabbeden Arnfast fra Rydkloster havde forgivet ham med en giftig Hostie.

Saa bitter var altsaa Kirkestriden bleven, at man tænkte saaledes om kirkelige Modstandere.

Kannikerne i Ribe begravede den bandlyste Konge med al Ære i Domkirken.

Biskop Niels stod nu som Kansler for en Konge paa 11 Aar, der vel nok havde opnaaet et Valg men ikke havde opnaaet Kirkens Kroning. Men ved Eriks Side stod hans myndige Moder Dronning Margrete, en pommersk Prinsesse. Folk kaldte hende Margrete Sprænghest, hvilket vel tyder paa noget mandhaftigt i hendes Væsen. Forholdene var uendelig vanskelige, thi Abels Slægt rørte paa sig og kunde mobilisere udenlandske Fjender. De trofaste fra Faderens Tid ser vi imidlertid stadig hos Erik Klipping og hans Moder, deriblandt Biskop Niels.

Det begyndte derefter med et forfærdeligt Nederlag. Fyrst Jarimar, der synes at have været en Landsknægtnatur, optraadte som Kirkens Ridder. Med Biskop Peder i Følge brød han sydfra ind i Sjælland, formodentlig ved Karrebæksminde. Det sjællandske kongelige Opbud, væsentlig sjællandske Bønder, mødte ham men blev fuldstændig overvundne ved Næstved i et stort Blodbad. Det var allerede 14. Juni. I Kongens Klage opgives de Faldnes Antal til 10,000. Senere nævnede man højere Tal, men man finder dog ogsaa Tallet 3000. Biskoppen trængte frem til Roskilde, og den imidlertid løsladte Ærkebiskop ankom ogsaa. De holdt Landemode, og deri erklærede de, at den fremmede Hærs Faldne, som faldne i retfærdig Kamp, skulde kirkeligt jordfæstes, og for dem skulde der bedes. Men Sjællænderne, der havde forsvaret deres Land, var »uværdige til al kirkelig Bøn og Jordefærd«. Man kan nok tænke sig, hvad Indtryk denne Afgørelse har gjort i de mange haardt ramte Hjem paa Sjælland.

I Løbet af Sommeren og Efteraaret lykkedes det dog Dronningen og hendes Hjælpere ved klog Eftergivenesskab at faa fjernet de udenlandske Farer. Erik Abelsøn blev Hertug i Sønderjylland, og saa var de holstenske Grever tilfreds. Nu maatte man se at faa den unge Konge kronet. Det var Ærkebiskoppens Ret, men Jakob Erlandsen nægtede det bestemt og erklærede enhver anden Biskop, der

vovede det eller vilde være nærværende derved, for bandlyst. De trofaste jyske Biskopper drog da til Viborg med Barnekongen, og her kronede de ham Juledag 1259 i Viborg Domkirke.

De var vel klar over, at Jakob Erlandsen ikke vilde tie stille til dette. Det gjorde han heller ikke men lyste Biskopperne i Band. Og Fyrst Jarimar var der straks med et nyt Plyndringstog til Danmark, men nu mistede han Livet i Skaane, vist paa forsmædelig Maade. Det sagdes, at han »dræbtes med Skam af en Kvinde«.

Men Ærkebiskoppen gik videre med et Skridt, der fratog ham det Rygstød, han hidtil havde haft i Paven. Den kongeligsindede Biskop Peder Ugedsen i Aarhus døde 1260. Domkapitlet skulde vælge, men den 12 Mands Forsamling havde hele 6 paa Forslag og kunde ikke enes til en ny afgørende Afstemning, saa at der gik saa lang Tid hen, at Ærkebiskoppen fik Ret til at tiltage sig Valget. Da gjorde han det utrolige at beskikke og indvie den Cistercienserabbed *Arnfast*, som Rygtet beskyldte for at have været Kongens Morder Aaret før. Selv om Rygtet var uberettiget, maatte Valget føles som en Udfordring. Arnfast vovede sig da heller aldrig til Aarhus.

Men en god Del af Kapitlets Stemmer havde samlet sig om Magister *Tyge*. Denne var en energisk og dygtig Mand. Han rejste da til Paven for at faa en anden Afgørelse. Under Pave Alexander IV stod det saadan, at han efter Budskabet om Jakob Erlandsens Fængsling havde udfærdiget Breve om at faa ham fri, bl. a. ogsaa til Biskop Niels af Viborg, »hvis Raad Kongen siges at tage efter«. Derefter var det indberettet, at Ærkebiskoppen var frigivet. Saa slog han sig forholdsvis til Ro dermed og beskikkede en Nuntius, Magister Gerhard, til at undersøge Sagen. Nu kom Magister Tyge just, som en ny Pave Urban IV traadte til i Sommeren 1261, og denne nye Pave blev vunden af Magister Tyge for de jyske Bishops og Kongens Synsmaader. Paven bekræftede hans Valg og indviede ham selv, og saaledes kunde han 1262 vende tilbage som rettelig beskikket Biskop.

I Mellemtiden havde han været Kongehusets Agent ved Pavestolen. Og det kunde nok behøves, thi en ny Ulykke faldt ind over Kongehuset i Slaget paa Lohede 28. Juli 1261, da baade Kongen, Dronningen og Biskop Niels af Slesvig blev Hertugens Fanger. Der udvirkedes Pavebrev til Fordel for dem. Magister Gerhard maa have faaet et ufordelagtigt Indtryk af Jakob Erlandsen og Peder Bang og har indberettet derom. Den 2. Januar 1264 har Paven udstedt en hel Række Skrivelser, der viser, hvordan Sagen da stod. Ved at konstituere Biskop Niels af Viborg til foreløbig at fungere som Ærkebiskop af Lund, eftersom Ærkebiskop Jakob »saavel af egen Drift som for sine Overtrædelsers Skyld er rejst bort for længere Tid fra Lunde By og Stift og har sluttet sig til de aabenlyse Fjender af vor hjertenskære Søn i Kristus, Danmarks høje Konge Erik«. Samme Dag konstitueres Biskop Tyge af Aarhus paa samme Maade i Roskilde Stift. Og ligeledes ved to Breve samme Dag tages Kong Erik og hans Moder i Beskyttelse mod Ærkebiskop Jakob og Biskop Peder, der har vist sig som Kongens Fjender og derfor ikke skal have Myndighed til at lægge Interdikt paa Kongen og hans Lande. Dette maa vel forstaas som en Ophævelse af Interdiktet, hvis det ikke var ophævet ved Ærkebiskoppens Frigivelse. 4. April samme Aar sendtes der en meget haard pavelig Irettesættelse til Jakob Erlandsen, hvori Paven gør Kongens Anklager til sine, — og disse Anklager var vel den Viborg Bisps.¹⁷⁴⁾

Imens dette gik saaledes, havde Biskop Tyge iøvrigt i sit Stift taget fat paa en saadan Maade, at vi ser lidt af, hvad en saadan Kirkestrid kunde blive for den jævne Mand.

Stillingen var den, at den jævne Mand naturligvis ikke har kunnet finde ud af de kirkelige Paastande og deres paastaaede evige Frelsesbetydning. Han har nærmest fulgt Trop efter Mennesker, han stolede paa, for saa vidt han da kunde faa Lov til dette. Lægfolket synes kun i ringe Grad at have været paa Jakob Erlandsens Parti. Det samme tør formentlig siges om Sognepræsterne. I Kapit-

lerne og paa Bispestolene var der heller aldrig noget gennemgaaende Flertal for ham. Men ikke engang i Klosterverdenen fandtes denne Tilslutning. Ordenerne synes at have dannet sig hver sin Opfattelse, som saa hele Ordenen fulgte. Resultatet synes at have været, at kun to Ordener fulgte Jakob Erlandsen, nemlig Cistercienserne og Franciskanerne (Graamunkene og Graabrødrene). Direkte ser vi, at Benediktinerne og Dominikanerne (de sorte Munke og Sortebrødrene) var med Kongen og Biskop Niels. Der er maaske et lille Tegn paa gensidig Støtte deri, at Biskop Niels 1266 har udstedt bekræftet Genpart af Pavens Bulle fra Aaret før om 100 Dages Aflad for Besøg i Prædikebrødrenes Kirker paa visse Dage.¹⁷⁵) Det samme Partistandpunkt fandt man sikkert i Almindelighed hos Augustiner-Korherrenerne. I Viborg maa man altsaa regne med, at kun Graabrødrene norden for Domkirken har været Biskoppens og Kongens Modstandere, mens Sortebrødrene ligefrem har støttet.

Ude ved Limfjorden i Vidskøl har der nok været et Brøderskab, der fulgte Ærkebiskoppens Kamp med Beundring. De selv virkede kun indenfor Klostermurene. Muligvis har de forsøgt at lade Interdiktet ramme deres Bønder og Befolkningen i de dem underlagte Sogne. Vi ved dog intet om det, og de har næppe faaet Lov ret længe. Derimod kunde Graabrødrene nok i Interdiktets Tid gøre det broget for Folk ved at forklare dem, at de hellige Sakramenter, som de modtog af Præster, der fungerede trods Interdiktet, vilde vende sig til lige saa mange Forbandelser imod dem.

Den fra Rom hjemvendte Biskop Tyge havde i sit Stift Cisterciensere i Øm. De har opskrevet de Trængsler, der nu kom over dem. De viser i saa mange levende Træk, hvordan en middelalderlig Biskop kunde plage en Befolkning med sin Sjælesorg, at vi tager dem med.

Tyge kom hjem paa Marias Fødselsdag (8. Septbr.) 1262 og holdt Landemode, ved hvilket han maatte betro sine Præster, at de maatte skatte til ham for at faa betalt

600 Mark Sølv, som han var blevet Romerhoffet skyldig. Klosteret følte sig for hos ham angaaende Gæsteripligten, som de efter deres Fremstilling havde købt sig fri for hos hans Formand, — ligesom et Aarhundrede før Viborg-Kapitlet hos Biskop Niels. De fik kun et utydeligt Svar, og i den næste Fastetid brød Krigen ud. Biskop Tyge stillede i Øm med stort Følge og forlangte Ophold i Fastetiden som pligtigt Gæsteri og vilde visitere Klosteret. Klosteret havde alle Papirer parate og protesterede mod alt. Der skildres dramatiske Optrin Askeonsdag i Klosteret, Dagen derefter paa Aabo Sysselting og Tamperlørdag (24. Febr.) i et Kapel i Aarhus Domkirke. Den fortællende Klosterbroder gør naturligvis Biskop Tyge saa grov, som det er muligt, men det ses heller ikke rettere, end at han har gjort en Række uberettigede Fremstød mod velhjemlede Rettigheder. Udfaldet i Aarhus bliver, at han stævner Abbeden til Herredstinget ved Dover Kirke næste Dag.

Nu faar vi en levende Skildring af denne Søndag ved Dover Kirke. Det store Kloster mobiliserer bogstavelig. Klosteret havde Værksteder med mange raske Svende. De blev først sendt op paa Kirkegaarden. Desuden blev alle Klosterets Bønder i Sognet udbudt til at møde med Vaaben for at kunne forsvare Abbeden, hvis Biskoppen vilde bruge Magt. Biskoppen paa sin Side havde stævnet alle de sorte Abbeder til (Benediktinerne) samt alle Provster og Priorer i hele Stiftet. Biskoppen bød Abbeden læse sine Fri breve op. Abbeden læste Cistercienserordenens store Frihedsbrev med alle de mange Fritagelser, som Paven havde forlenet denne Orden med. Saa vilde Tyge ikke have mere af den Slags Læsning, men sagde:

»I har Kirker under eder; dem tager jeg tilbage«.

Abbeden svarede med at oplæse pavelig Stadfæstelse paa Veng Kirke. Saa vilde Biskoppen heller ikke have mere af den Læsning.

»Alle eders Breve er ikke en Bønne værd! Hvem har valgt dig til Abbed? Hvem har stadfæstet dit Valg? Og hvem har indsat dig imod min Vilje?«

Abbeden svarede, at det havde Faderabbeden gjort, og det var hans Ret efter Ordenens Privilegier. Men Biskoppen fortsatte:

»Jeg *bandlyser* dig, fordi du kalder dig Abbed, jeg *bandlyser* dit Brødrelag, fordi det kalder dig Abbed, og jeg *bandlyser* alle dem, der siger dig Abbed at være!«

Abbeden rejste sig nu:

»Lige saa let som I har bandlyst mine Undergivne, lige saa let giver jeg dem Afløsning. De være i vor Herres Jesu Kristi Navn, nærværende som fraværende, løste af dette Band«.

Saa skiltes Parterne uforligt.

Her har vi denne Middelalderens forfærdelige Legen med en Ret til at udelukke af den kristne Menighed og fra Guds Naade. Klosterets Fæstere var jo ret nødt til at regne Abbeden for Abbed. Men saa var de bandlyste og regnedes faldne i en Brøde, hvorfor de skulde lide Bods Straf. Det mener Biskoppen at kunne gøre. Paa den anden Side har Abbeden hispelig Ret over Klosterets Tjenere, saa han mener at kunne ophæve Bandlysningen lige saa let, saa at de samme Tjenere egentlig begaar et Fejltrin, hvis de derefter regner Biskoppens Bandlysning for noget.

Selvfølgelig regnede Biskop Tyge ikke Abbedens Afløsning for noget. Biskoppen gik videre. Synderne, der regnede Abbeden for Abbed, blev straks stævnedes til at møde for hans Officialer. Men det gjordes saa brutalt som muligt. Bønderne i Laasby i Gern Herred stævnedes til at møde i Grenaa. Det er 10 Mil i lige Linje. De fra As sønden for Horsens kaldtes til Randers, og Bønderne fra Dyrslund skulde møde i Virklund ved Silkeborg. Hvis de udeblev, vilde de blive dømt for Udeblivelse. De mødte da og fik foreløbig forkyndt, at de var under Interdikt, fordi de hidtil havde tjent Munkene, og hvis de ikke snart sagde sig fra denne Tjeneste, vilde de blive rigtig bandlyst. Derefter stævnedes de atter og atter af Officialerne. Efter den Tids Rettergang skulde de forsvare sig ved Naboers Vidnesbyrd, men disse Naboer var stævnedes til andre Officialer mange Mile borte. Saa afpressede Officialerne de

stakkels Bønder Bøde paa Bøde, saa at de næsten alle begærede at løses fra Fæsteforholdet til Klosteret. Sognepræsterne i de Kirker, hvor Klosteret havde Gods, fik Forbud mod at holde Gudstjeneste.

Abbeden henvendte sig nu til Biskop *Niels af Viborg* om Mægling. Det tyder vel paa, at denne Kongens Kansler har nydt en Del Tillid ogsaa i Modstandernes Kredse. Niels og nogle andre Stormænd henstillede til Tyge at hæve Forbudet for alle disse Mennesker, saa de kunde komme til Herrens Bord i Paasken, som var lige for Haanden. De fik ham da ogsaa med noget Besvær til at gaa med til et Forligsmøde, som dog kun førte til, at Abbeden med alle Cistercienserabbederne appellerede til Paven, hvorpaa han træt trak sig tilbage og afløstes af en anden. Sagen slæbte sig hen, og der øvedes efterhaanden grove Voldsomheder af hispelige Betjente. Tilsidst blev der vist et magert Forlig.

Der er vel sket beslægtede Ting flere andre Steder, men kun i Øm har man faaet dette Tidsbillede fra den onde Tid skrevet op.

Der skete atter Paveskifte. Fra Foraaret 1265 var Clemens IV Pave. Jakob Erlandsen søgte til ham og fik sin Sag taget op paany paa den Maade, at der sendtes ikke en Nuntius, men en pavelig Legat med næsten pavelig Fuldmagt. Det var Kardinal *Guido*, en Mand med en stor Fortid i Cistercienserordenen. Han havde været Faderabbed i selve Hovedklosteret Cistercium, en from og god Mand. Han skulde rejse til Danmark og oprede Sagen og saa vidt muligt faa den ud af Verden ved Mægling.

Guido skyndte sig ikke, men rejste først rundt i Nordtyskland at ordne forskellige mindre Sager. Først i April 1266 kom han fra Rostock til Danmark, men var derefter i Kalmar samt holdt Synoder i Lund og i Roskilde. Under alt dette har han tydeligt nok følt sig for og forhandlet og ment, der skulde Tid til. Han forhandlede med Kongen og hans Moder og deres Raadgivere, og det vil vel i høj Grad sige med Biskoppen i Viborg. Det maa bemærkes, at det er i de kritiske Septemberdage i Slesvig, at Guido har udstedt de omtalte Afladsbevillinger for Viborg Domkirke,

den sidste endda Dagen før han underskrev Hoveddommen. Men det blev ikke til noget med Forliget; saa der blev ikke andet for end at stævne Parterne. Fra Kongepartiets Side kom man med Udflugter for at undgaa en Indvilligelse i de stridige Prælaters Genindsættelse. Det var ikke muligt at finde et Sted, hvor man mente, at Kongen kunde møde, — hvad han heller ikke skulde, da der naturligt mødtes ved Befuldmægtigede! Slesvig var for nær ved Fjender, og Ribe var ikke ommuret! Saa tabte Guido Taalmodigheden og afsagde omsider 30. September 1266 i Slesvig Dom i Sagen. Den gik ud paa, at de landflygtige Prælater skulde genindsættes i deres Embeder imod at aflægge Ed paa at ville være Kongen huld og tro. Kongen skulde inden 9. Oktober give dem et Lejdebrev, saa de med fuld Sikkerhed kunde vende tilbage. Om Skadeserstatning skulde der senere dømmes. Hvis Kongen ikke adlød, vilde han og hans Moder blive bandlyst og Riget lagt under Interdikt. 19. Oktober fastsattes ogsaa Skadeserstatningen.

Prælaterne aflagde Eden, men Kongen appellerede bare til Paven og foretog sig ellers intet. Guido havde atter Ærinder i Tyskland og kom først i September 1267 tilbage til Lübeck. Paven havde afvist Appellen, og da Guido overhovedet intet hørte fra Kongen, afsagde han 10. September 1267 den endelige Dom og tilskrev samtidig Biskoppen i Lübeck og paalagde ham under Straf af Afsættelse at sørge for, at i alle Stiftets og Stadens Sogne hver Søn- og Helligdag ved slukte Lys og Klokkeringning forskellige Personer erklæres bandlyste, nemlig Kongen og Dronningen og deres Venner, hvoraf bl. a. nævnes Bisperne Tyge af Aarhus og Jens af Børglum. Prædikebrødrenes Provincialprior og en Række andre »Sortebrødre« nævnes. Overhovedet for Johanniterne Prior Henrik i Antvorskov ligesaa.

Naar *Biskop Niels* af Viborg ikke nævnes, er det sikkert fordi han paa dette Tidspunkt allerede var død, just da den lange Sag, der havde fyldt hans Bispetid, var ved at gaa i sin haardeste Haardknude. I al Fald døde han i Løbet af 1267.

Det skulde nu være Alvor med Interdiktet. Jakob Erlandsen og Peder Bang havde faaet en pavelig Tilladelse til at foretage Indvielser i Udlandet, siden de ikke kunde komme hjem, og Ærkebiskoppen benyttede sig deraf til at indvie Biskopper i Odense og Slesvig. Med disse og den vaklende Biskop Esger af Ribe holdt han en Synode i Lübeck, der vedtog, at Interdiktet skulde overholdes. Saa er det vel forsøgt i al Fald i deres Stifter, — altsaa, naar man er i Viborg, paa den anden Side af Karup Aa.

Man ser, at Dominikanerne har været særlig i Vinden. De fik 1266 en ekstra Paamindelse om at overholde Interdiktet. Hvordan det gik til i Landet, ses af, at Graabrødrene klagede til Paven. De klagede over, at Sortebrødrene ikke respekterede Interdikt og Band, ja de forulæmpede paa mangfoldig Vis Graabrødrene, fordi disse overholdt Bandet. Som Paven gengiver det: »I hindrer dem egenraadigt i deres Prædikener, selv om de er indbudne dertil af Sognekirkenes Præster. Ja I gaar saa vidt, at I har ladet nogle af disse Sognepræster, der har givet disse Brødre Adgang til at prædike, fjerne fra deres Kirker. Og ogsaa ellers har I tynget baade disse og andre Brødres Velgørere paa forskellig Vis. End ikke hermed lader I eder nøje, men I forsikrer offentlig for Folket, at de nævnte Brødre ikke har Ret til at høre de Menneskers Skriftemaal, der vil skrifte deres Synder for dem, og at den Syndsforladelse, som de tildeler dem, ikke holder Stik«.

En samtidig pavelig Formaning til det danske Folk om at være gode mod Graabrødrene viser, at allerede da kan de trues af det, som de oplevede paa Reformationstiden, — at Almisserne hørte op. En Tiggerorden, der skal leve af milde Gaver, kan jo kun bestaa, naar den har en vis Popularitet. Men den vandt man nok ikke ved at prædike Interdikt.¹⁷⁶⁾

Vi ved ikke, hvor i Landet de har haft de slemme Oplevelser, men Viborg Domkirke havde en Sortebrødrekirke paa den ene og en Graabrødrekirke paa den anden Side.

Denne Strid fik et langt Efterspil i Viborg Bispeembede.

Efter Niels's Død valgte Kapitlet enigt en af dets egne Kannerik *Asger*. De sendte ham til Ærkebiskoppen til Godkendelse og Indvielse, men Jakob Erlandsen nægtede Godkendelse. *Asger* og Kapitlet protesterede og appellerede til Paven. Men trods Appel udnævnte han egenmægtigt en Graabroder *Peder* og bispeviiede ham. Viborgerne protesterede og appellerede atter., Det har været en af Jakob Erlandsens sidste Bedrifter. Thi just som Guido foretog sine sidste Skridt i Sagen, kom der Tilbud om Forlig fra Kongen, og Hjemrejsetilladelsen blev given. Jakob Erlandsen naaede dog kun til Rügen, hvor han døde 18. Febr. 1274. Kun hans Lig kom hjem og jordedes i Graabrødrekirken i Lund.

*Biskop Broder Peders
Segl.*

Den udvalgte Biskop *Asger* veg tilbage for al den Strid og nedlagde sin Værdighed i Kapitlets Hænder, hvorpaa dette valgte Provsten i Sallingsyssel *Niels*. Nu fortsattes Processen i Rom, og det trak ganske utroligt ud. Gregor X (1271—76) nedsatte en Kommission. *Peder* var rejst til Rom og blev der og har vel forstaaet at holde Kommissionen hen, mens *Niels* synes at være forblevet i Viborg, hvor han vel har administreret Bispedømmets forretningsmæssige Sider, og han havde kun en Procurator i Rom. Kommissionens skiftende Medlemmer blev efterhaanden Paver, uden at Sagen blev endt. Omsider rejste *Niels* ogsaa til Rom, og der døde han, formodentlig 1281. Da skyndte *Peder* sig hjem for at vove et Kup. Han bemægtigede sig Bispeembedet. Kapitlet valgte paany Biskop, og det var Kapitlets Provst *Troels*. Men Biskop *Peder* bemægtigede sig hans Person og holdt ham i Fængsel. Med Kapitlet har han altsaa ligget i Krig. Hvordan han har haft det med sine Ordensbrødre paa den anden Side Gaden, kan ikke siges. Men noget mærkelige maa de kirkelige Forhold i Viborg have været paa denne Tid. Han maa dog have været anerkendt af Kongen, thi han er med paa Stormands-

mødet i Nyborg 29. Juli 1282 som Medbesegler af Danmarks Magna Charta, Erik Klippings Haandfæstning.

Naturligvis klagede Kapitlet til Paven ved at sende to Kanniker, Simon og Jens, til Rom. Formodentlig er det ved denne Lejlighed, Kapitlet har lavet sin før omtalte Samling af Privilegiebreve, som har gjort os det muligt at fortælle noget om den ældre Tid. Nu kom der da (under 26. April 1282) et paveligt Kommissorium til Biskop Tyge i Ribe om at skaffe Troels ud af Fængslet og undersøge Hr. Peders Forhold. Biskop Tyge tog sig kraftigt af Sagen og stævnedes Peder til at møde i Rom. Denne fandt det imidlertid tryggere at blive hjemme i Viborg, og han kom ikke. 1285 har han stadfæstet en Gave af Gods til Johanniterklosteret fra Greven af Eberstein.¹⁷⁷) Atter maatte to Kanniker til Rom, Mogens og Jens, og det trak ud til 5. April 1285, da de endelig fik udstedt et kraftigt Pavebrev, der sætter Biskop Peder i Band for hans Ulydighed og stævner ham paany til at møde inden 6 Maaneder personlig hos Paven. Nu har han ikke turdet andet end at rejse, men han har trukket Tiden godt ud, thi først 18. December 1286 kan Paven tilmelde Provst og Kapitel, at nu har »Peder af Minoriternes Orden, der længe har stillet sig an som Biskop af Viborg«, nedlagt sin Værdighed i Pavens Haand, hvorfor nyt Bispevalg udskrives. Troels nævnes ikke mere. Om han har trukket sig tilbage eller er død, ved vi ikke.¹⁷⁸)

Det vil sige, at da Domkirkens Døre aabnede sig for den myrdede Konges Lig fra Finderup, var her ingen Biskop. Det var jo St. Cæcilie Nat, Fredagen den 22. November 1286, at den knap 38-aarige Konge blev myrdet. De nærmere Omstændigheder er lidet klare. I de faamælte Optegnelser fra Samtiden finder vi den Oplysning, at Liget udviste 56 dødelige Saar. Dette viser, at der har været flere om Misgerningen, og at de alle skulde være lige skyldige. Finderup ligger ved den gamle Landevejslinje over Sejbæk til Holstebro, men var det kun en Landevejsrejse, havde man vel ikke standset i Finderup. Eggen var den Gang fyldt af Skove, saa Kongen har vel været paa Jagt,

og man har vidst det. Visernes Tale om en Lade skal man vist ikke give meget for. Den samtidige Fortælling gaar ud paa, at Kongen blev dræbt i sin egen Seng af sine egne Mænd, og var Kongen indkvarteret i Finderup By, saa laa han dog vel snarest i Gaardens Stue. Som tilstedeværende nævnes kun Arvid Bentsen og Væbneren Rane Jonsen. Den sidste var Kongens Camerarius, og om ham siger hans Forsvarere: »Skønt nøgen og vaabenløs, stred han mod Morderne«. Men Folk mente, at det havde været paa Skrømt. De andre Sigtede, deriblandt Marsk Stig Andersen, forudsattes ikke at have været tilstede men at have staaet bagved Misgerningen. Det er ogsaa rimeligst, at Mordet var politisk og ikke skyldtes private Affærer, saaledes som i en senere Tid Visedigterne romantisk satte det op i Viser, hvori en sagnagtig Marsk Stig er Helten. Meget betegnende for Tidens Stemninger lader Digteren de Sammensvorne være forklædt udi Graamunkes Lige (som Ci-sterciensere).

Kapitlet i Viborg var formentlig kongeligsindet, saa det har ikke været for Skams eller for Indtægts Skyld, at de har givet den myrdedes Lig Plads midt i Domkirkens Kor. Pladsen forudsætter vel, at Kannikernes Plads ved Tide-tjenesterne da var paa begge Sider af dette Rum.

Graven var muret i Gulvet af røde Munkesten. I den laa Liget i en Trækiste beklædt med Bly. Det var klædt i rødt Silke med Lædersko af udhugget Læder. Ved Siden laa det store Slagsværd. Paa Brystet var lagt en lille Sølv-æske med en Hostie i, medgivet ham, der ikke havde faaet »Farekost«. Langs Randen paa Æsken stod en Verslinje: *Panis adest vere donans sponsalia vite: Her er det Brød, som giver et Løfte om Livet det sande.* Ved Flytningen 1708 »fandtes hans Hoved-Ben, hvor mange smaa trekantede og runde Huller og Blessurer paa det hele Been saas, ligesom det kunde have været gjort med Stridshamre eller Pigge af Morgenstjerner«. Graven var ophøjet over Jorden. Siden 1638 var der en stor Træramme, »og der omkring er udhuggen en Jagt med Mynder og Diur i Løv-Værk, og midt paa den Bogstav E med en Krone«. Dette

Dække var en Fornylse fra Christian den Fjerdes Tid. I den gamle Tid har der maaske været et Dæksel med et Billede som paa hans Moders Grav i Dobberan og paa hans Sønners i Ringsted og Sorø. Men derom vides intet. De efterlevende har selvfølgelig stiftet Sjælemesser for ham. Men derom ved vi heller intet nøjere. Den gamle Snak om en »Vaadesang« er kun en Misforstaaelse af Ordet Ottesang. 1708 flyttedes Graven længere mod Vest for at faa Plads til en Landemode-Sal i Højkorret. 1726 brændte det hele. 1863 foranledigede Frederik VII, at den rigtige Grav blev funden, hvorover nu en Gravsten ligger.¹⁷⁰⁾

Ogsaa i Finderup blev der indstiftet en Tjeneste for den myrdede Konges

Sjæl. Der blev bygget et Kapel, formodentlig saaledes, at Alterets Plads var nøjagtig paa Mordstedet. Det viser, at Stedet har været i Gaardenes Række i den ret aabne Rundby Finderup, medens den ældre Sognekirke er længere i Øst. Det har været helt anseligt, 25 Meter langt og

*Erik Klippings gamle Gravedække.
Tegning i Nationalmusæet.*

9,4 Meter bredt. Ved Kongebrev af 23. Dec. 1551 tillodes det at nedbryde det. Paa Pladsen har Thor Lange rejst et Granitkors efter Tegning af J. B. Løffler. Ogsaa her maa der have været stiftet en Tjeneste, og Udgravningen viste, at der var Grave i Kapellet. Men vi ved intet derom.

En myrdet Konges Begravelse i en Domkirke, hvis valgte men ikke indviede Biskop nylig er sluppet ud af Fængsel hos en bandlyst og afsat Modbiskop, mens Graabrødre og Sortebrødre paa de to Sider af Domkirken ligger i den bitreste Kiv, — det er et Tegn paa Stridens og Forvirringens Tider. Det var onde Tider, og det er vanskeligt at bedømme disse Mennesker, hvem Forholdene vel ogsaa mange Gange førte hen der, hvor de ikke vilde. Hvad der er levnet af Tiden, er Procesakter og Taktik. Disse Menneskers Lønkkammertanker er ikke kommet paa Pergamentet. Men hvad der er levnet af den Slags fra disse Tider, kan være af en forunderlig Hengivenhed under Gud og præget af den ubetingede Følelse af at være i det helliges Tjeneste. Det er Bods-Juristeriets Tid. I de samme Aar som Biskop Niels og Jakob Erlandsen stredes, formede Dominikanernes store Lys Thomas Aqvinas Læren om Præsten som Guds Dommer i Skriftemaalet. Den Pave Urban IV, hvem Biskop Tyge fik paa Erik Klippings Side, det var ham der i de samme Aar (1264) første Gang anordnede Kristi Legemsfest paa Torsdagen efter Trinitatis, denne Fest til Hyldest for Herren i det hellige Sakrament. En Nonne i Lüttich (Liège) Stift havde haft Syner, som hun tydede i den Retning, og Paven var netop fra Lüttich Stift. Og han betroede den samme Thomas til at forfatte den gripende Sang derved: Vesperhymnen *Pange lingua gloriosi Corporis mysterium* og den inderlige Sekvents: *Lauda Sion salvatorem, Sion, pris din Saliggører.*

Du, som alt formaar at virke,
samlers os udi din Kirke
ved din Aand og ved dit Ord,
gør os dine Helgen lige,
Brødre med dem i dit Rige,
Søskend hist om Himlens Bord.

Og Franciskanernes Prædiken fik ogsaa Versets Form. Franciscus selv havde stadig kunnet tale om Guds Kærlighed. Hans Efterfølgeres Tale blev vistnok mest en Forkyndelse af den store Alvor, at være beredt, — til Døden og til Dommen. De har ogsaa deres Thomas, en af Franciscus's første 12 Ledsagere Thomas fra Celano, hvem man tillægger Dommedagsdigtet, der i al Fald er franciskansk:
Dies iræ, dies illa:

Paa hin Vredens Dag den svære
Ild al Verden skal fortære
som Sybill og David lære.

Gru og Angst og Rædsler kolde
vil vor Herres Komme volde,
naar han Dommedag vil holde.

Over Slægtens Grave gjalde
Domsbasunerne og kalde
frem for Tronen alt og alle.

— — — — —

Hvad skal da jeg Stakkel svare?
Hvem vil da mit Regnskab klare,
naar den bedste staar i Fare?

Konge, mægtig over Maade,
som for Frelsen frit vil raade, —
frels mig, o du Væld af Naade.

Kom i Hu, o Jesus fromme:
Jeg var Aarsag til dit Komme.
Spar mig da for Dødens Domme.

— — — — —

Ej min Bøn er værd at høres.
Lad dig dog af Godhed røres,
saa jeg ej til Helved føres!

Du fra Bukkene mig skille
og blandt Faarene mig stille
ved din Højre, Jesus milde!

Naar de dømte staa til Skamme,
skyldige til Helveds Flamme,
du i Naade mig annamme!

Se mit Hjerte i Elende,
 sønderknust til dig sig vende:
 Hjælp mig til en salig Ende!

Det er Toner fra den samme Tid og de samme Mennesker. Stridigheder og onde Tider blev længe ved. Ordets Vidnesbyrd og Menneskers Søgen til Gud har ogsaa blevet ved.

Der er ikke fra den nærmest følgende Tid synderligt at fortælle om Viborg Domkirke eller om kirkelige Forhold i Viborg. Man fortsatte med det, der var, og hvor godt eller daarligt man fortsatte, kan vi ikke sige noget om.

Vi kan følge Bisperækken. Paven havde jo sat Kapitlet til at vælge, og det blev *Laurentius*, 1286—1297. Den afsatte Peder levede endnu en Del Aar, men naar Huitfeldt og efter ham Suhm har anbragt ham ved Kong Erik Menveds Kroning Juledag 1287 blandt Biskopperne, saa er det i en Bispefortegnelse, der byder paa saa mange Umuligheder, at vi roligt kan se bort fra den. Derimod nævnes han 1292 i et Testamente som »Broder Peder, forhen Bisp i Viborg«. Det er Biskop Peder Bangs Søster, der betænker ham.¹⁸⁰⁾

Efter Biskop Laurentius' Død valgte Kapitlet sin Provst *Tyge*, men han døde inden han opnaaede Bekræftelse af Ærkebiskop Jens Grand. Derpaa valgte Kapitlet een af Kannikerne *Jordan* (Jordanus de Gunsegh), men da han undslog sig, overdrog Brødrene ham at udpege sin Afløser, og han udnævnte da *Peder*, Provst i Himmersyssel. Men Ærkebiskop Jens Grand vilde ikke anerkende ham. Der var jo atter kommet en stridig Mand paa Lunds Ærkestol. Da benyttede Peder samme Taktik, som Jens Grand havde brugt. Denne havde i sin Tid ved sit Valg til Ærkebiskop maattet love Kongen Troskab og Modstand mod de Fredløse for at opnaa Valget. Men saa rejste han med sit Valgbrev til Paven og nedlagde sit Embede i Pavens Haand, hvorefter Paven af egen Magtfuldkommenhed udnævnte ham. Dermed mente Jens Grand at være sluppet fra, hvad han havde lovet, og selv om dette og andet ikke kan forsvare den unge Konges Behandling af ham, kan det nok bidrage til at forklare det spændte Forhold. Nu gjorde den udvalgte Biskop Peder ligesaa, og 1298 udnævnte Pave Bonifacius VIII ham da til Biskop og ordnede det saadan, at han skulde ordineres med det samme af Kardinalen af Sabina tilligemed den den samme Dag udnævnte Biskop Josef af Børglum. Ogsaa Biskop *Peder II* var kongeligsinde og blev anvendt noget i Statssager. Pontoppidan har under 1312 en Historie om en voldsom Strid mellem ham og Kapitlet, men

der ses ikke at være noget som helst Grundlag for denne Meddelelse. Derimod havde han den foran omtalte skarpe Strid med Vidskøl Kloster om Gæsteri, der bilagdes 1272, og det kan se ud som noget, han har villet have ordnet før sin Død.¹⁸¹⁾

Eftermanden *Tyge* møder vi som »udvalgt og bekræftet« Biskop 11. Dec. 1323 i en Stadfæstelse af Vidskøls Privilegier. Han levede endnu 1330.¹⁸²⁾

1330 finder vi *Simon* nævnt som Kapitlets Provst, og 1338 nævnes han som Biskop. 1340 bekræfter han Vidskøls Privilegier. Samme Aar blev Valdemar Atterdag taget til Konge paa Viborg Ting 24. Juni, og 1. Juli skal Hertug Valdemar af Jylland have ekstra frasagt sig sine Kongerettigheder, hvorved Biskop Simon forrettede Gudstjeneste. Endnu 1342 var han i Live og mageskiftede Gods i Salling med Hr. Niels Bugge.¹⁸³⁾ Det er, hvad vi ved, men Christen Erichsen har en Historie om, at han ikke som Biskop vilde flytte fra sin gamle Provstebolig, hvorfor der skete et Mageskifte, saa at Provsten fremtidig kom til at bo i den gamle Bispegaard. Her er en Nyordning 1440 hængt paa en Biskop 1340, saa det hele kommer slet ikke Simon ved.

Paa Provincialkonciliet i Helsingborg 1345 er Biskop *Peder III* af Viborg den yngste Biskop. Man træffer ham som tilstedeværende paa Danehoffer men hører ellers intet om ham. Det sidste er, at han 15. Nov. 1371 har kvitteret for Gæstfrihed i Vidskøl Kloster med Erklæring om, at det ikke har været Gæsteri. Da det ellers ser ud, som om han har været død paa dette Tidspunkt, fristes man til at gætte paa, at Afskriveren har skrevet fejl i Aarstallet, og at denne Kvittering skyldes den forrige Biskop Peder omkring 1321, da der jo var Strid om dette Spørgsmaal.¹⁸⁴⁾

Sagen er, at det ligger fast, at 21. Decbr. 1367 har Paven udnævnt *Jakob Moltke* til Biskop og givet ham Ret til at lade sig indvie af hvilken Biskop, det skal være. Familienavnet er iøvrigt ikke sikkert og bruges ikke i Middelalderen.¹⁸⁵⁾ Hans Vaaben ligner Moltkernes, men kan ogsaa være Familien Krag. Han var Munk før han blev Biskop, men vi ved ikke, af hvilken Orden. Vi kan saa spore ham i en lang Aarrække ved Danehof og Kirkemøder uden at der ellers fortælles noget om ham. 1396 nedlagde han ved Kankonen Rejnhold Gerlaksen, som han havde sendt til Rom, sit Embede overfor en Kardinal.

Disse følgende 100 Aar efter den store Kirkestrid var ikke uden Rivninger af samme Art, men de var dog mere prægede af de store Landsulykker. Det var onde Aar for Danmark, Christofer den Andens og den kullede Greves. Valdemar Atterdag sled Riget sammen, men det betød ikke

uden videre rolige og trygge Forhold. Der manglede Samfundssind i den Tids Samfund. Herrerne bestemte selv, hvilken Herre de vilde tjene. Det var en stadig Smaakrig om enkelte Borge og Gaarde, og inden man vidste af det, kunde Kongens Mænd ligge i Krig med Kongen. Det gik ud over alle, men værst over de værgeløse. Kirkens Institutioner og Kirkens Mænd led ogsaa. Man vilde vide, at Valdemar Atterdag havde revet 11 Kirker ned til at bygge Borgen i Randers med. Vi indser ganske vist ikke, hvor der kan have ligget saa mange i rimelig Afstand. Til den urolige jydsk Adels fremmeligste Førere hørte Hr. Niels Bugge fra Vosborg ved Nissum Fjord. 1345 eller 46 købte han Hald af Peder Ludvigsen Eberstein og gav sig ogsaa her til at bygge en Borg, formentlig den, hvis Spor ses overfor Bækkelund, hvor der oprindeligt har været en Holm i Søen. Det vil sige, at han etablerede sig som krigsførende Magt i Viborgs Nærhed. I Aaret 1355 belejrede Kong Valdemar ham forgæves i længere Tid. 1359 faldt Niels Bugge for Morderhaand og kort efter købte Kong Valdemar Hald.

Paa et Rigsmøde i Kalundborg 1360 forsøgtes det med at vedtage en *Landefred*. Kongen gav Tilsagn, og Tilsagn gaves af »Hertuger, Bisper, Riddere, Væbnere og al Danmarks Almue«. Den haarde og gaadefulde Konge har her skabt et Monument for sin bedste Stræben.

Det er givet, at kristne Mennesker ikke blot led udvortes men ogsaa led aandeligt under disse i et kristent Land usømmelige Tilstande. De saa Guds Straf deri, og i Tidens Tankegang særlig for Forgribelse paa Kirken. Under 25. April 1376, Aaret efter Kong Valdemars Død, udstedte Ærkebiskop *Niels Jonsen Bild* en Henvendelse til den danske Kirke, hvori han i stærke Ord fornyede Helsingborg-Konciliets Statuter af 1345 mod dem, der forgriber sig paa Kirken. Han klager heri over, at »mange Uretfærdighedens Børn, drevne af utæmmet Begærlighed, lægger voldsom Haand paa Prælater og Kanniker, paa Præster og Klerke; at de holder dem i Fangenskab, saarer og dræber dem; at de røver Kirkernes og Klerkernes Gods og sætter sig i Be-

siddelse af Tiender og andre kirkelige Indtægter, uden at det er muligt at faa nogen Ret over dem«. Han giver Anvisning paa at bruge Kirkens Band, og som Bevis paa foreliggende Bands Brøde skal kun Præsten aflægge Ed for Domkapitlet om Forholdet.¹⁸⁵⁾ Det var egentlig at gaa videre end Landets Lov, men der har vist været en Genlyd i Folket.

Her foreligger der et mærkeligt Dokument fra Viborg Stift, som formodentlig ikke er uden Forbindelse med dette Skridt af Landets Ærkebiskop. Den 31. Januar 1377 var Folk fra Salling Syssel samlede i *Lyby Kirke* ved Sysseltinget. Tilstede var Biskoppen Broder Jakob, Prioren i Grindeslev Hans Hansen, Sallingsyssels Provst Torben samt fire Præster Hans, Jordan, Thomas og Henrik. Her blev et aabent Brev til alle tro Kristne udstedt af Hr. Bo Høg og Hr. Jens Lykke, Ridderne, Jakob Nielsen, paa Danmarks Riges Vegne Høvedsmand over Hald og Skive Slotte, Mikkell Krabbe, Henrik Nielsen, Niels Brage, Gotskalk Skarpenberg, Peder Bleg, Anders Jensen, Peder Neve, Morten Jensen, Peder Høgholt, Christen Stigsen, Væbnere, og Sallingsyssels Indbyggere:

»Efterdi vi have befundet det arme Danmarks Rige og hendes Indbyggere at have lidt fordærvelig Skade af Rov og Brand, af Kornens Ufrugtsommelighed, af Fjendernes Grumhed, Braddød og Guds forkommende Vrede, Fædød og Fiskeris Formindskelse, befrygte vi os, at vores Skaberes Hævn og Grumhed skal endnu mere fange Overhaand og dagligen opkomme, besynderlig fordi at Guds Kirke og Kirkens Personer er meget foragt og skilt ved deres Friheder. Derfor paa det at Guds Vrede og Grumhed, som underlig imod os og forbemeldte Rige optændt er, maatte barmhjertelig formildes, sværge vi med god Samvittighed og ved vor Sjæls Salighed med oprakte Fingre mod Himmelen at skulle stadelige og aldeles uden Svig og Skalkhed lægge Vind paa forbemeldte Kirkens Personers Friheder og Renter og det som dennem tilhører at forsvare og siden med Guds Hjælp emendere, om der findes noget ved os bedrevet, saa Kirken med hendes Personer og hvad dertil hører skal nyde sine Friheder, som de have i allerbedste Maade haft dennom. Derover tilbyder vi os: ikke at ville forsvare dennom, som derimod ville gøre, men mere ville sætte dennom tilrette og forfølge Retten over dennom, saa som Rettens Ordning udkræver.«¹⁸⁶⁾

Der findes en beslægtet Kundgørelse fra Lund 1380, hvori det samme betegnes med »hvad der paa Dansk hedder *Landfred*«. ¹⁸⁷⁾ Saadan er Kundgørelsen og Forpligtelsen fra Lyby Kirke ogsaa ment og følt.

Dronning Margretes stærke Regering var i Pagt med denne Længsel, hun støttede sig til Kirken og den til hende.

*Peder III's Segl. Mariæ Himmelfart.
Biskoppen knælende.*

KAPELLERNES TID

Det var jo ikke Smaating at holde en Bygning af den Størrelse i god Stand. Skulde der bygges til, blev det endnu dyrere. Det ser ud til, at Kirken længe ikke har været skilt ud med særlig Formue fra det Kloster, hvormed den var sammenbygget. Og paa en Maade, som vi ikke har Klarhed over, kan ogsaa Bispeembedet (Biskoppens »Bord«, Mensa) behandles sammen med Domkirken under et. Det maa vel sige, at Biskoppen fik Godset og har maattet sørge for, at den derfor paatagne Tjeneste skete Fyldest.

Da 1391 Gotskalk Skarpenbergs Enke Elisabeth Buggesdatter, den bekendte Niels Bugges Datter, testamenterede Mejlhedegaard og Værum Lund, var det »til vor Frue Domkirke i Viborg og Bispedømmet sammesteds«. ¹⁸⁸⁾ 1393 giver Dronning Margrete Gaarden Hald med Tilliggende til Biskoppens Bord, men Bygningsmaterialierne skal være til Domkirken. ¹⁸⁹⁾ 1404 stifter Jakob Kirt en Ugemesse for Guds Legems Alter sønden det hvide Kor, foran hvilket han udkaarer sit Lejersted. Desuden skal der holdes Aartid med fire Præster næst efter Paaskeugen og ogsaa hans Forældres Aartid. Derfor giver han Næs Hovedgaard (Lindenberg) til Viborg Bispestol, og Biskop Lave Glob forpligter sig og sine Efterkommere med denne Tjeneste. ¹⁹⁰⁾

1407 giver Rigild Puge og Hustru deres Gods i Højslev Sogn til Biskoppens Bord, efter at Biskoppen med sit Kapitels Raad har forpligtet sig og sine Efterfølgere til at holde Ægteparrets Aartid og en aarlig Messe ved 4 Præster i Domkirken. ¹⁹¹⁾

Derimod finder vi f. Eks., at 1362 har Erland Kalv (den bekendte, der kom tilbage med 3 Slotte) skødet og givet til Viborg Domkirke til Bygning Skoven Vedhoved i Mønsted Sogn.¹⁹²) Og 1404 overdrager Hr. Johan Skarpenberg (Niels Bugges Dattersøn) »al Rødding Sogn« til Domkirken, og i Testamente 1408 giver han Gods i Mønsted »til Bygning til Domkirke«.¹⁹³)

Selvfølgelig maa der, naar Biskoppen fik Godset, have været Overenskomster om Byrdernes Fordeling, og vel ogsaa en vis Praksis i Kapitlets Forhold til Kirken, men der har nok været Trang til Klaring. En ny Overenskomst kundgjordes ved et Brev 10. Juni 1411, hvori Biskop Lave Glob og Kapitlet i Fællesskab beklagede, at nogle af deres Forgængere havde brugt de Indtægter, der tilhørte Kirken, og som vanslægtede Sønner havde ladet deres Moder, i hvis Skød de var opfødte, være nøgen, ligesom de havde vanæret hende ved verdslige Ceremonier. De havde derfor besluttet, at til Domkirkens Bygning skulde henlægges alle de Ejendomme, som Kapitlet besad i Viborg Bys forskellige Sogne, ligesom ogsaa alt Gods i Røddingherred, med Undtagelse af det i Vejby Sogn, som hørte til Johan Skarpenbergs og hans Moders Alter i Domkirken, og desuden skulde til Kirken høre en Jernpande paa Læsø.¹⁹⁴)

Det maa vel regnes med, at fra dette Tidspunkt har Kirken haft sin selvstændige Økonomi overfor Kapitlet. Det ophæver ikke, at ogsaa herefter Biskoppen kan blive ved at modtage Gods mod at paatage sig Forpligtelse angaaende Tjenestes Udførelse i Kirken. 1425 giver Fru Ide Holk til Asdal Gudumlund »til Viborg Kirkes Bispebord«, idet Biskop Lave har forpligtet sig og sine Efterkommere til en Messe for hende og hendes Forældres og Venners Sjæle.¹⁹⁵)

Det vilde blive en lang Liste, hvis der skulde laves en fuldstændig Fortegnelse over den Slags Stiftelser ved Domkirken. Det er umuligt, og her skal ikke gives andet end Eksempler.

Det bemærkedes før, at en Kirke er bygget til en Menighedsgudstjeneste, der ledes fra Herrens Bord, og derfor er der normalt kun Brug for eet Alter. Men Middelalderen var jo ikke normal. I en saadan Domkirke foregik meget andet, og den opløste sig i Afdelinger. Den Afdeling i Kirkens Midte, hvor Kapitlets Tidesang foregik Døgnet igennem, indeholdt kun Korstole og Læsepult og Sangerpult. Men saa har vi allerede foruden om Højalteret hørt om Hellig Kors Alter for Lægfolket. Og der kom efterhaanden mange flere, ligesom der efterhaanden stiftedes mange særlige Tjenester.

Der bliver en stadig Trængen paa med mere af den Slags. Folk stifter Legater for at der for bestandig kan ske saadan Tjeneste. Enten nogen deltager deri eller ej, skal Tjenesten fortsættes. Den fromme Opgave i Middelalderen er »*Gudstjenestens Formerelse*«. Men Folk skal ogsaa vide, at det er fortjenstligt og naaderigt at deltage deri.

For saa vidt nu det indstiftede er en Messe, skal der et Alter til, og det staar fast, at ved et Alter maa der kun læses een Messe daglig. Saa kan en Kirke med en Del Tjenester aldeles ikke nøjes med eet Alter. Men desuden er det jo ogsaa en Gudstjenestens Formerelse at lade bygge et Alter og lægge saa meget Gods dertil, at en Præst, en Vikar, kan forlenes dermed og besørge den stiftede Tjeneste. Derfor stiger Altrenes Tal stadig, navnlig efter Aaret 1400, men ogsaa ganske godt efter 1300. Og er der ikke mere velegnet Plads for et nyt Alter i selve Kirken, saa bygger man et *Kapel* til, en lille Kirke for sig med et eller flere Altre og med et Præstekald. Capella betyder egentlig en lille Kappe, og saaledes benævnedes man det gamle Frankerriges Rigshellighed St. Mortens Kappe. Paa denne Relikvie aflagde alle Frankerkongens Mænd deres Troskabsed, den førtes med i Krig for at give Sejr, og den var i det hele altid, hvor Kongen opholdt sig. Nogle Klerke skulde vogte denne Capella og kaldtes derfor Capellani, og Rummet, hvori den bevarede, kaldtes ogsaa Capella. Deraf kommer vist det mærkelige Navn for en saadan Fi-

lialkirke. Og man byggede Kapeller, saa at de gamle Domkirker gerne er indbyggede i en hel Krans af saadanne Kapeller. Saaledes er det endnu i Ribe og i Roskilde.

En særlig Slags Messer fremskyndede yderligere den Slags Stiftelser, nemlig de saakaldte *Sjælemesser*. Naar Oldkirkens Forbøn ved Kristnes Jordefærd havde faaet denne mærkelige Iklædning, saa laa der en lang Udvikling bag ved, hvori mange Ting var løbet sammen i en underlig Blanding. En Hovedsag var Skærsildslæren, som stammede fra det pythagoræiske og platoniske Hedenskab, — og saa Opfattelsen af Nadveren som et Offer. Det regnedes for en virksom Hjælp for den Døde, at dette Offer blev bragt, men ingen kunde vide, hvor mange Gange det var nødvendigt. Hvis man da havde Raad til det, stiftede man et Legat, saa at Offeret kunde bringes saa længe Verden staa, maaske regelmæssigt Aaret rundt og i al Fald aarligt paa Dødsdagen, *Aartiden*. Da skulde der ogsaa holdes et Maaltid — om man vil: Agape eller Gravøl — og der skulde uddeles Almisse. Disse Stiftelser blev flere og flere, og da der betaltes baade for de store og varige og for de Messer, der kun skulde gentages et Par Gange, blev det en Sag af den største økonomiske Betydning baade for Kirker og Præsteskab.

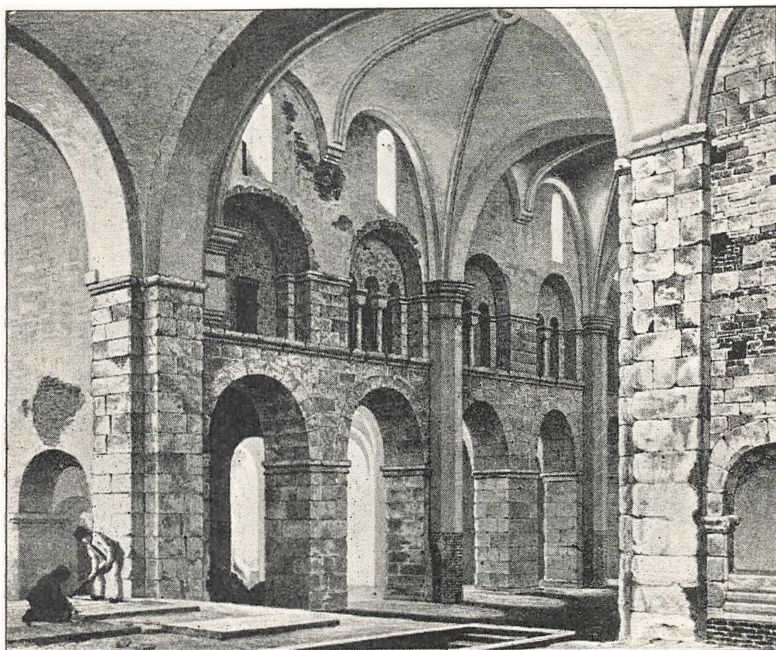
Det er Menneskets Angst for Mødet med det Hellige efter Døden, der faar alt saadant til at ske. Vore Eksempler er rige Stormænds Ofre. Men man kunde ogsaa slaa sig sammen i *Gilder*, en Slags aandelige Forsikringsanstalter. Dette Gilde forpligtede sig til og sikrede sig Sjælemesser for alle Gildebrødre. Det var gerne knyttet til et bestemt Alter. Der nævnes adskillige i Viborg, men man ved næsten intet om dem. Der var et St. Annæ Gilde, som var Præstegilde, et St. Knuds Gilde, et St. Kjelds Gilde og et Skomager-Gilde, — og formodentlig flere. Man kunde ogsaa tegne en Slags Genforsikring som Haderslev Skomagerlav, der købte Broderskab hos Graabrødrene.

Alt dette foranledigede rundt omkring nye Altre og nye Kapeller. Saaledes ogsaa her.

Den første Tilbygning har sikkert været *St. Kjelds Ka-*

pel op mod Vestsiden af nordre Kors. Det er beskrevet foran Side 156.

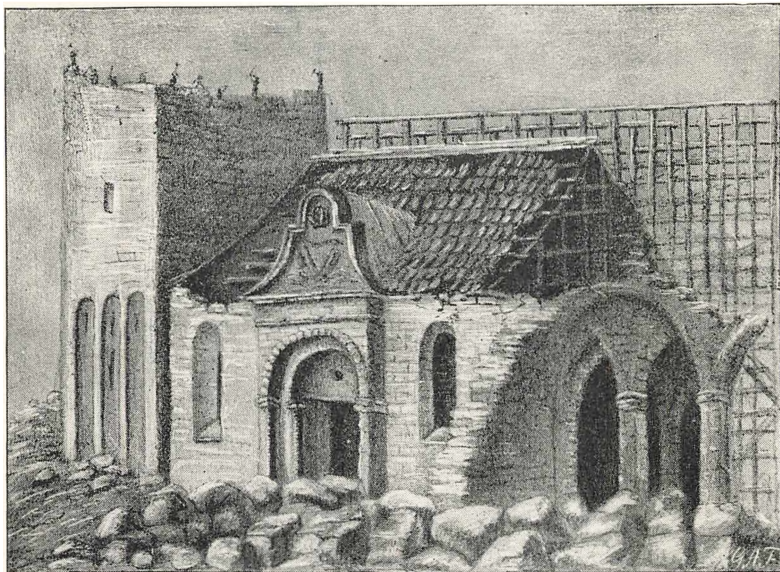
Utvivlsomt har det næste været et tilsvarende Kapel paa Sydsiden. Det kaldtes i den senere Tid Præstekapel, hvoraf Ursin slutter, at det har været Præstegildets Kapel, viet til *St. Anna*, Jomfru Marias Moder. Hun er temmelig ny som

*Udsigt fra Korset til de sydlige Kapeller.
Ved Undersøgelsen 1863. D. Mindesm.*

Helgeninde. Den tidligste Alterstiftelse for hende i Danmark, som vi har Aarstal paa, er fra 1342 i Lund, og 1347 stifter Biskop Jens Hee et *St. Anna* Kapel i Ribe Domkirke.¹⁰⁶⁾ Hvis vort Kapel fra først af har været indviet til *St. Anna*, har det da næppe været ældre men maaske nok samtidigt. Det var knap saa langt som *St. Kjelds* og rettede sig bedre efter Kirkens Leddeling. I Syd flugtede dets Mur med Korsgavlen, og dets Gavl var senere det eneste synlige Murværk. Det var beklædt med Granitkvadre, men de har nok stammet fra Gennembrydningen af Side-

skibet. Denne Forbindelse med Kirkerummet var dækket med en Rundbue, men Opmaalingstegningens Antydning af udsparet Murværk i Sydgavlen og ved et senere tilmuret Vindue i Vest tyder paa gothisk Murværk. I Syd ses et anseligt Spidsbuevindue med Teglstensbue omhyggeligt indpasset i Graniten. Der var en Krydshvælvning, efter Tegningens Antydning med Smaaribber. St. Annæ Alter har

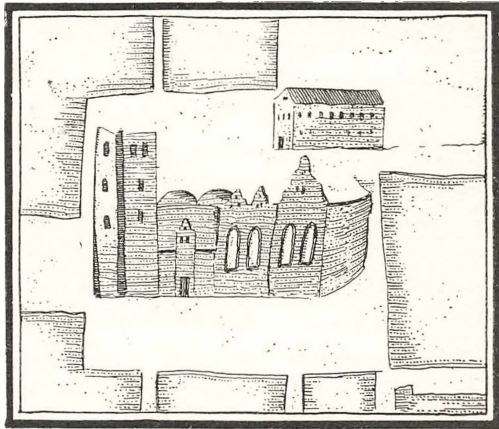
Vor Frue Kapel under Nedbrydelse.

Man ser endnu Midterpillen. Tegning af Oberst Falkenberg, tilhørende Sognepr. Chr. Welding.

selvfølgelig staaet ved Rummets Østvæg, og ved det skal man altsaa tænke sig, at Præstegildet har haft sine Begængelser. I den senere lutherske Tid hed Kapellet Provstens Skriftekammer eller ogsaa Vandals Kapel, fordi den 1641 afdøde Biskop Vandal laa begravet deri.

Den Tilbygning, der lukkede Vinduet i Vest paa St. Annæ Kapel, var den betydeligste af dem alle og hed *Vor Frue Kapel*. Det svarede til 3 af Skibets Buefag og aabnede sig med tre høje, spidse Buer mod søndre Sideskib og lagde paa denne Strækning ligesom to yderligere Side-

skibe til Kirken. Det var et højt, lyst Rum. To store, spidsbuede Vinduer i Syd og to i Vest gav overvældende Lys derind. Det var konstrueret ligesom Helligtrekongers Kapel i Roskilde, idet fire gothiske Stjernehvælvinger hvilede paa en slank Pille i Midten. Højden var praktisk talt den samme til Hvælvingssidserne, i Viborg 15 Alen, i Roskilde 15¼. Længden var heller ikke meget forskellig, i Viborg 19 Al., i Roskilde 19 Al. 17 T. Men medens Kapellet i Roskilde er kvadratisk, var Bredden i Viborg kun 14 Alen. Ogsaa i Vinduesordning er de to Kapeller meget beslægtede. Der har dog ikke været nogen Overetage som i Roskilde, hvor der jo ovenover er en »Riddersal« til det fyrstelige Broderskab, den senere Elefantorden, hvis Sjælemesser holdtes underneden i Kapellet. I Roskilde er der

Domkirkeruinen og Domhuset paa Testrups Plan over Branden 1726. Viborg Museum.

tedelt Tag med to Gavle mod Syd. Som vi kender Vor Frue Kapel i den formløse Skikkelse efter Branden 1726 var det afvalmet og dækket saa nemt som muligt under et stort, fælles Tegltag. Men paa C. Testrups »Aftegning over Wiborg Byes Brand Anno 1726« ser man en Tegning af Kirkeruinen, og selv om den er skødesløs, ser man dog ganske tydeligt Kapellet's Sydside med de to store Vinduer og over dem to høje Trappegavle, der rager op i Linie med Toppen af Højkirkens Hvælvinger, en Smule lavere end Korsskibets Gavl. Det har virket prydeligt og anseeligt og har gjort Tilslutningen til Kirkens Linjer bedre end en stor Fællesgavl vilde gøre. I Resens Atlas siges det da ogsaa, at Kapellet's Tag har Form som en vældig, kløf-

tet Bispehue af Bly. Op til Vinduernes Underkant og noget højere i Hjørnerne var de ledigblevne Granitkvadre fra den gennembrudte Væg benyttede.

I Kapellet var vor Frue Alter, og da dette stiftedes af Dronning Margrethe, hænger hele Kapellet vel sammen med hendes store Gave og dermed ogsaa med en egen Form for Gudstjeneste, som en Tid havde stor Yndest. Det er *Antifonstiftelserne*. Det er latinske Bønner paa Rim eller i sangbar Prosa. De er inderlige, Folk holdt af dem, det endte ogsaa med, at der var Aflad ved at bruge dem. Saa stiftede velhavende Folk Legater for at faa dem sungne i en Kirke eller forlangte dem knyttede til de stiftede Messer. Vi kender ca. 100 saadanne Antifonstiftelser fra den danske Middelalder, og der har selvfølgelig været mange flere. Enkelte af disse Antifonstiftelser kan gælde Sange til den Herre Jesus. Saaledes *Jesus Christus nostra salus* (af Johan Huss, Grundlag for Luther: Jesus Kristus er tilstede) eller *Libera me domine*. Men de fleste er rigtignok »vor Frues Lov«. Kirken selv indførte ogsaa en og anden. Fra Provincialkonciliet i Helsingborg vendte Biskop Peder III hjem til Viborg 1345 med en kirkelig Lovbestemmelse om, at efter enhver Højmesse skulde hele Præsteskabet ved tændte Fakler eller Lys højtidelig afsynge Antifonen *Salve regina*, ledsaget af tre Versikler og tre Kollektor »for at opnaa Fred af Gud og for at afvende Kirkens Trængsel«. ¹⁹⁷⁾

Salve regina misericordiae,
vita, dulcedo et spes nostra, salve!
Ad te clamamus exules filii Evae,
ad te suspiramus gementes et flentes
in hac lacrimarum valle.
Eia ergo, advocata nostra,
illos tuos misericordes oculos ad nos converte
et Jesum, benedictum fructum ventris tui,
nobis post hoc exilium ostende,
o clemens, o pia — o dulcis Maria.

Hil dig Barmhertighedens Dronning,
vort Liv, vor Sødhed og vort Haab, hil dig!
Til dig raaber vi Evas landflygtige Børn,

til dig klager vi sukkende og grædende
 i denne Taarernes Dal.
 Eja da vor Forsvarerinde
 disse dine barmhjertige Øjne vende du til os,
 og Jesus, dit Livs velsignede Frugt
 vise du os efter denne Udlændighedstid,
 o milde, o fromme, o søde Maria.

Den var dengang ret gammel, hvad enten den er af Herimannus Contractus († 1054) eller af Naymerus af Puy († 1098), og i visse Klostre havde man længe gjort, hvad nu gjordes til dansk Kirkeskik.

Blandt de private Stiftere af Antifontjenester har ingen været ivrigere end *Dronning Margrete*. Denne mærkelige Herskerinde med den faste Haand og den kloge Taktik var tillige en from Kvinde. Ikke for intet havde den hellige Birgittes Datter været hendes Opdragerinde. Og hendes Fromhed var kirkelig. Det fortælles, at hun spiste eller drak aldrig uden at have ladet læse to Messer for sin Sjæls Frelse. Hendes Gavnildhed mod den kristne Kirke var simpelthen imponerende. Hun, der ellers nok forstod sig paa Penge og Gods, og som rejste Danmarks Økonomi i et rastløst Arbejde, hun kunde virkelig ogsaa give i den store Stil. Naturligvis er Gaverne saa knyttede til Sjælemesser, for hendes Forældre, for hende selv, for Forfædrene.

Særlig under et Ophold paa Vordingborg 6. Juli 1393 har hun udstedt Gavebreve paa saadanne Stiftelser og modtaget Genbreve derpaa fra Domkirker og Klostre over hele Riget. Formodentlig har vi dem ikke alle i Behold. For største Delen har vi kun Genbrevene, hvori Modtageren kvitterer og paatager sig Forpligtelserne. Enkelte Steder blev der ændret noget i Ordningen, saa at vi træffer Genbreve fra et senere Aar.

Da fik Viborg Bispestol *Hald Hovedgaard og Gods*. Her havde jo den bekendte selvraadige Herremand Niels Bugge fra Vosborg bygget sig en privat Fæstning. Hans Svigersøn Gotskalk Skarpenberg solgte den til Kong Valdemar, som dog maatte pantsætte den, men 1387 havde Dronning Margrete faaet den indløst. Og nu giver hun den bort.

Det er kun Biskop Jakobs Genbrev, der er i Behold, men Brevenes Formuleringer har været enslydende i Formularerne, saa vi kan godt rekonstruere Dronningens Ord. Hun »Margrete med Guds Naade Sveriges og Norges Dronning, ret Arving og Fyrstinde Rigens i Danmark«, har af det Len og Gods, som Gud har undt hende, med beraad og for-tænkt og god Vilje i Guds og vor Frue Hæder givet og skødet til Biskoppens Bord i Viborg til everdelig Eje den Gaard *Hall*, som ligger i Ljøngeherred i Norrejutland med al den Gaards Tilliggende; — med saa Skel, at Bygningen, baade Sten og Træ, som nu er paa den nævnte Gaard Hall, skal gennest nederbrydes og skal komme til Vor Frues Kirke Bygning i Wiburgh, og ingen anden Sted; — og med saa Skel, at Biskoppen af Wiburgh skal lade dette gøre, som nu efterfølger: Først at der skal nu gennest bygges et *Altere* i den fornævnte Vor Frue Kirke i Wiburgh og *vies vor Frue til*, og holdes *en sungen Messe af vor Frue* hver Dag indtil Dommen. Og medens Messen sjunges, da skal brændes et Lys. Dette skal gøres til fornævnte Dronning Margretes Faders og hendes Forældres (Forfædres) og hendes Venners og hendes egen Sjæle Gavn og Bestandelse. Og skal gøres hendes Faders og hendes Forældres og hendes egen *Aartid* hver Aar anden Dagen efter vor Frue Dag Assumptionis. Og paa den Dag skal Biskoppen pleje Provsten og Kanikene det bedste, han kan, til Mad og Øl, og Peblingene skal bedes helligt den Dag, og skal gives dem en Tønde Øl og et Hundred Brød og Mad dertil. Og de skulle sjunge vor Frues Lov, som hedder: *Ave regina caelorum*, den samme Aften i fornævnte Vor Frue Kirke for Vor Frue Altere. Og den samme Lov, som hedder: *Ave regina caelorum*, skal og hver Dag sjunges efter den fornævnte Messe, som hver Dag skal sjunges af vor Frue, som før er sagt.¹⁹⁸⁾

Der er et politisk Punkt heri. Borgen skal nedbrydes. Hun vil ikke have disse private Fæstninger. Det samme maatte Biskoppen i Børglum gøre med Rugtved, Frue Kloster i Aalborg med Egholm og Frue Kloster i Roskilde med Keldstrup. Saa var der jo noget at bygge med ved Dom-

kirken. Vi skulde egentlig vente at finde Niels Bugges Borg som Bygningsmateriale i den. Det bliver vel tvivlsomt, men alt tyder dog paa, at Biskoppen har udført Bestemmelsen om at bygge et Alter for vor Frue paa denne storstilede Maade. Jakob Moltke har næppe naaet det men maaske nok forberedt det. Forhandlingerne med Domkapitlet om dets Pligter overfor Bygningerne kan meget vel være Anledningen til Godsudskiftningen 1411.

En Messe »af vor Frue« (de sancta Maria) er en af Kirkens Votivmesser, hvori Teksterne handler om Maria, for saa vidt det ikke ligefrem er Messen paa Mariæ Himmelfartsdag, hvori særlig Lektien Sirach 24, 7—17 udlagdes om Maria og har skaffet hende mange Æresnavne.

Der er to forskellige Antifoner med den anførte Begyndelse, men med Pater Steidl maa man vel antage, at det er denne:

Ave regina caelorum,
mater regis angelorum.
O Maria, flos virginum
velut Rosa vel lilium,
funde preces ad filium
pro salute fidelium.

Hil dig, Himlenes Dronning,
Moder til Englenes Konning.
O Maria, Jomfruers Blomst,
ret som en Rose eller en Lilje,
udøs Bønner til din Søn
for de Troendes Frelse.

Den samme foreskrevet i Frue Kloster i Roskilde.

Ave Maria i Roskilde og Ribe Domkirker.

Salve regina misericordiae i Aarhus Domkirke, Frue Kloster i Aalborg, Hundslund Kloster og Esrom Kloster.

O florens rosa, mater Domini speciosa i Børglum og i Odense.

Helligtrekongers Kapel i Roskilde fik straks ved Stiftelsen tre Altare. I Tidens Løb har vort store Kapel sagtens ogsaa faaet flere. Det var jo ligesom toskibet. Men jeg ser ikke, at der kan siges noget bestemt derom.

I den lutherske Tid omtales det som det Kapel »som Disciplene udi Viborg Skole sidder i under Prædiken«. Der var en Del Begravelser i Gulvet, bl. a. Kapitlets Kantor Niels Friis, † 1557, og hans Hustru, † 1545, Biskop Peder Thøgersen, † 1594, Biskop Peder Villadsen, † 1673, og forskellige Præster og Rektorer. I Kapellets sidste Tid kaldtes det det jessenske, efter Rektor Jessen, † 1780, og hans Hu-

stru, † 1798, som der havde Begravelse og Epitafium. En Kancelli-Promemorie af 15. April 1815 tillod dets Nedbrydelse, men det blev dog staaende til Kirkens Ombygning og støttede den hældende Kirke. Nu vilde man vel have sat Pris paa det til Menighedslokaler.

Flere ligefremme Kapeltilbygninger synes der ikke at have været. Derimod ser vi Kapel-Navnet brugt om de to Korsarme, der jo blev selvstændige Rum, naar Midterpartiet skiltes fra.

For det søndre Kors er der ret god Tradition for Navnet *Helligaands Kapel*, og at der heri var tre Altre: *Helligaands*, *Hellig Trefoldigheds* og *Guds Legems*.

Der skødes virkelig 1516 en Gaard i Gullev til »Hellig Trefoldigheds Alter i den Helligaands Kapel i Viburg Domkirke«. ¹⁹⁹⁾ 1525 har en Del Rigsraadsmedlemmer under Herredagen i Kolding gjort Sammenskud til en Guds-tjeneste, som skal holdes til den hellige Trefoldighed udi Viborg til evig Tid. ²⁰⁰⁾ Som før nævnt (S. 668) valgte Jeppe Kirt Lejersted for Guds Legems Alter sønden det hvide Kor. ²⁰¹⁾ Da dette Kor maa være Tværskibets Midterparti, kan Betegnelsen passe.

Et Kapelnavn for nordre Kors synes ikke at være naaet til os. Man kaldte det i evangelisk Tid *Lektoriet* eller *Læsekammeret*, fordi Domkapitlets Lektor her holdt sine theologiske Forelæsninger. Men denne Benyttelse ligger efter Reformationen, og der er ingen Tvivl om, at her har været Altere, formodentlig endda før Kjelds Kapel byggedes, da man ellers kunde have givet ham dette Rum. Chr. Erichsen har lavet en stor Forvirring med Hensyn til St. Kjelds Plads. Han paastaar, at nordre Kors blev kaldet St. Kjelds Kapel, hvorudi var St. Kjelds Alter og St. Kjelds Ark. ²⁰²⁾ Men han vil ogsaa vide, i sit Haandskrift, at Arken hang i Kæder i Centralrummet, »fæstede i tvende store Ringe, som endnu ses udi Hvælvingerne«. Begge Dele maa være løse Formodninger, thi der er ældre Tradition i Kirken for, at St. Kjelds Kapel er det af os betegnede. ²⁰³⁾ Hvis der er noget om alt det med Kæder i de bevarede Ringe, skulde der i al Fald en Tid være sket en Flytning, eller der kan

være Tale om en særlig Udstilling paa St. Kjelds Dag. Men ogsaa det bliver nordre Kors uvedkommende.

Vi mødte før Benævnelsen »det hvide Kor«, som ogsaa Chr. Erichsen har. Han opfatter den som gældende hele

Dommedag. Relief formodentlig fra en Alterstiftelse i Helligaands Kapel.

Tværskibet (Optrykket S. 14), men efter Jeppe Kirts Gavebrev kan det kun være Kannikekoret, som vel ikke var særlig hvidt, men hvori Tjenesten foregik i hvide Dragter, ogsaa længe efter Reformationen.

Krypten var jo egentlig ogsaa et Slags Kapel, og der var

Altare i den. *Sakristierne* ved Koret bør ikke kaldes Kapeller. Derimod har der været et Kapel indrettet efter 1501 i Underrummet under det nordre Taarn. Taarnene fik da en mærkelig sidelængs Udvidelse, hvorved der blev en Del Plads i det trappefri Nordtaarn. Forandringen er maaske ligefrem gjort for at faa en saadan Plads. Siden 1665 var der deri en adelig Begravelse for Kjeld Krag m. fl., men det anselige gothiske Vindue i Vest tyder paa en ældre kirkelig Benyttelse af Rummet.

Kong Hanses og Christian den Andens betroede Mand, den rige *Niels Clementsen* til Avnsbjerg, stiftede et Vikarie-dømme (Præstekald) »til Sancti Nicolai Altare i den nye Capelle i Viborg Domkirke«. Det var tre Gaarde forskellige Steder samt nogle Boder og Stenhuse i Viborg, og der skulde holdes 4 Messer hver Uge ved dette Alter og Vigilie hver Mandag med 9 Lectier med 4 Præster i nævnte Kapel. Derfor skulde Præsten have aarlig 28 Mark Penninge og 1 Tønne Smør i Løn. Resten skulde aabenbart gaa til Kapellets Vedligeholdelse og til Udgifter ved Aartid. 1515 fik Niels Clemensen Tilladelse til, at Kronens Kirke i Skive maatte lægges til det af ham stiftede Nikolaj Alter, dog paa det Vilkaar, at Kongen fik Præsentationsretten til Alteret og dets Annex Skive. Vikaren skulde have sit Sæde i Viborg men desuden sørge for, at Gudstjenesten i Skive Kirke blev holdt.

Det er jo ret storladent, men hvad kan paa dette Tidspunkt menes med »det nye Kapel?« Vor Frue Kapel var næppe nyt mere. Saa bliver der egentlig kun Kapellet i nordre Taarn.²⁰⁴)

Der er endnu et Kapelnavn. Vi har et Dokument, som bevidner et Udsagn om Patronatsforholdene i Skern og Vestervelling. Sammenkomsten er holdt 26. August 1453 »i *Hellig Kors Kapel* i Viborg Domkirke« (Dipl. Vib. 348). Vi regner jo med et Hellig Kors Sognealter, men undres meget over at faa dets Rum kaldt Kapel, da det maa have været Kirkens Hovedrum efter vore Begreber. Det er vist umuligt at sige noget bestemt. Men vi ser ogsaa det i en sogneløs Domkirke noget paafaldende, at 1494 er en

Borger Jes Nielsen »Værge til Hellig Kors Altare i Viborg Domkirke«. Sagen gælder Jordskyld af en Ejendom i St. Hans Sogn. (Dipl. Vib. Nr. 131). Der var desuden opad Domkirkegaarden mod Syd i St. Mortens Sogn mellem Skolestræde og Mellemrysten en Hellig Kors Gaard, som vel maa have tilhørt dette Alter (Dipl. Vib. Nr. 87).

Blandt Altrene var et for *St. Villads*, hvorom vi har en Efterretning af Christen Lassen Tychonius, trykt af Pontoppidan i *Marmora Danica* II 213:

Jeg beklager tillige *Incuriam et Injuriam hominum et temporum*, at vi nu slet intet har her om Sancto Wilhado, hvis Levninger og Mirakler vare forhen saa vist bekjendte, som hans saa kaldede Skrin eller Liig Kiste, som virkelig endnu stod bag Alteret i vor Dom Kirke i mange Aar siden [inden?] jeg blev dends Præst og nu med alt andet, som brænde kunde, i Røg med Kirken opgik. Ellers viiste Benene, at *St. Villatz* havde været en meget før Mand, som de lange Beene og prætendere Knokler af ham nok viiste. Jeg veed endnu Stedet i en Capell i Kirken, hvor hans Altare forud stod, og hvor Messer bleve holdne af Munkene for Betaling af alle de som (for deres syge Venner, ja end Kioer, Heste, Faar og Svin) sligt af Munkene forlangede. Saa maatte da Guds Ord og Sacramente og eenfoldige Folkes Penge og Vantro misbruges, om hvilket vidtløftigt var at skrive, thi non pauca, sed multa tamen suberant veteris vestigia fraudis [ikke faa men mange Spor af den gamle Svig laa bagved]. Jeg har forhen seet en Pergaments Bog skreven, saa vidt jeg kunde skionne in *Seculo XIV* eller circa *Annun Christi MCCCXX* [i 14. Aarh. eller ca. 1320], hvorudi vare optegnede af en Munk alle de Miracler for Halte, Blinde og andre Brøstholdne, som ved denne Helgens Reliqvier (ita credebitur) vare blevne hiulpne, samt deres Krykker, de hafvde slengt fra sig. Item de Lapper af *St. Villatzes* Klæder og Linnet, som endnu vare tilovers den Tiid.

Tychonius kom først til Viborg Aaret efter Branden, saa at i hans Præstetid ved Domkirken kan disse Sager ikke have været der. Formodentlig sigter han til noget, som vi kender fra Fortegnelsen over Kirkens »Helligdomme« Nr. 8 og Nr. 57 (se Side 280 f.). Men saa var der rigtignok kun eet »Ben af *St. Villads*«. Det kan være tvivlsomt, om denne Helligdom just har hørt til Alteret, men den har altsaa været i Behold til Branden. Hvad Bogen angaar, vil det være rimeligt, at den har været en Afskrift af Ansgars Bog om *St. Villads*'es Mirakler, hvori der ganske vist intet

er om efterladte Krykker. Men selvfølgelig kan det ogsaa tænkes, at der har været en Optegnelsesbog om Mirakler i Viborg ved St. Villads.

Der kan samles forskellige andre løse Oplysninger om Altres Tilbehør. Men hvor de har været i Domkirken, ved vi ikke. For os, der regner, at en Kirke har Kirkens Alter og ikke mere, er det imidlertid et mærkeligt Syn at se disse mange Navne, hvorfor vi her anfører samlet, hvad der nævnes.

Vi har allerede anført: Højalteret, Hellig Kors Alter, St. Kjelds, St. Annas, Vor Frue, Helligaands, Hellig Trefoldigheds, Guds Legems, Nicolai, Villads.

Endnu nævnes: Allehelgens (hvortil hørte Allehelgens Boder, givet af Jess Mattisøn Sochfod, Dipl. Vib. S. 360), St. Birgitte, St. Budolfi (1476, Dipl. S. 353). St. Hans Baptistæ (Gods i Trevad Mølle og i Vridsted og Vrove 1415. 1435. Dipl. Nr. 270), St. Karens (Vikariat 1558 lagt til Succentors Løn), St. Marie Magdalenes, St. Mortens (grundet paa Ejendomme paa Fur fra 1457, Ny kirkeh. Sam. V. 528, Dueholms Diplomatarium S. XXII), St. Peders, Sjæle Alter (1482, med Næsbækgaard, Æ. A. II 245. 346. 352), St. Søren (Æ. A. II 322 to Gaarde i Sønder Tranders). Altsaa 21 Altere med hver sin Tjeneste. Og det skulde være sært, om vi har fundet dem alle, da de fleste af de anførte Alteres Tilværelse kun kendes ved en Tilfældighed. Til Sammenligning kan anføres, at Roskilde Domkirke havde 50 Altere. I Frue Kirke i København var der 7 Kapeller med Altere og 43 Sidealtere. Til hvert enkelt saadant Alter hørte et Udstyr af Kalk og Disk og andet Messetilbehør, Messebog og Messeklæder. De rige Stiftere lagde an paa at forsyne med prægtige Messchageler i Silke og Guld. Her har sikkert været pragtfulde Kunstværker i det Fag. Og der skulde mange Præster til for at faa alle disse Altere betjent. De kaldtes Vikarer, og et saadant Alterpræstekald et Vikariat.

En saadan Domkirke havde ogsaa altid en anden Slags Kostbarheder, nemlig »*Helligdomme*«, vi siger *Relikvier*,

Helgenlevninger. Vi har en gammel Fortegnelse over »Helligdom i Capitelet i Viborg Domkirke«, der angives at være skrevet »ved Aaret 1490«, og det bemærkes, at Tyge Krabbe saa Samlingen i Behold 1524, hvilket altsaa vil sige, at man i Branden 1501 har faaet reddet alt dette, rimeligvis fordi det til daglig altsammen var samlet i et Skatkammer, ligesom nu i Udlandets katholske Domkirker. Overskriften betyder maaske, at Samlingen var i Kapitelhuset. Her er nemlig næppe Tale om Relikvierne i Alterpladerne, men det er *en Fortegnelse over Relikviebeholdere*, en Fortegnelse over lige saa mange Kunstværker. De lavedes i alle mulige Former, gerne af ædelt Metal, i al Fald forgyldt, ofte saadan, at man gennem et Bjergkrystal kunde se Helligdommen deri. Tilligemed den før omtalte formodede Hank af St. Kjelds Skrin fandtes 1864 i Kirkegulvet »et $1\frac{2}{3}$ Tomme langt Brudstykke af en stor Perle eller af en Phiole-Hals af Bjergkrystal med store, udhævede Knopper paa den udvendige Side«. Der har vel været et Stykke af en saadan Beholder. Desuden fandtes 3 smaa Stykker Strudsæg. I Roskilde Graabrødrekloster havde man Strudsæg som Relikvier.²⁰⁵) Havde disse Sager været i Behold, vilde de nu have været samlede i et Rum i Kirken med mange Laase, og Nutidens bilende Turister skulde under omhyggeligt Opsyn »studere« Kunsthistorie ved at faa dem forevist, — ligesom nu i Udlandet. Oftest havde de vist været i privat Eje, erhvervede af Rigmænd i Udlandet, men saa ved Testamente eller ved Gave havnede i Domkirkens Thesaurarium.

I al Fald een Gang om Aaret kom de ud deraf og blev baarne i Procession og udstillede, nemlig paa Domkirkens Relikviedag, som var i de sidste Dage af Juni. I Aarhus Stiftsstatuter staar der ligefrem et Paabud: »Enhver Sognepræst skal hvert Aar lægge sine Sognefolk paa Hjerte, at de paa Domkirkens Relikviedag skal komme for at faa Af-lad«. Der har nok været et lignende Stiftsstatut i Viborg Stift.²⁰⁶)

Vi skal her give den gamle Liste med lidt tilføjede Oplysninger i Klammer, idet det dog maa bemærkes, at nogle

Navne maa være fejlskrevne eller være Mystifikationer. Der findes to Afskrifter. Den bedste D findes i Peder Dyrskøts Samlinger i Langebeks Samlinger i Rigsarkivet., En langt ringere T er afskrevet af Chr. Testrup i Additamenta 75 Fol. paa Univ. Bibl. Der kan dog rettes lidt med den, og det er forsøgt her. Vi faar ikke de tilhørende Kunstværker at se, men naar Middelalderens Mennesker kom i Domkirken ved de Tider, da alt dette var udstillet for de troendes Andagt, da kom de heller ikke som Nutidens Turister:

1. Noget af vor Frues Haar.
2. Noget af vor Frues Klæder.
3. Et Stykke af de 5 Brød, som Kristus lagde for de 5000 Mand.
4. Noget Haar af St. *Sigfreds* Skæg [15. Februar. Sveriges Apostel, formentlig Biskop i Vexiø, døbte Olof Skøtkonung 1008, havde Kapel i Roskilde Domkirke].
5. Noget Ben af St. *Jørgen* [Georgius, 23. April. Havde Messe i Domkirken].
6. Et Stykke af *Herrens Kors*.
7. Et Rygben af St. *Peder*.
8. Et Ben af St. *Villads* [Wilehadus, 8. Nov. Se S. 48 og 277. Havde Fest i Stiftet. Se Nr. 57].
9. Noget af de 11000 Jomfruer [21. Oktober. Fra Köln. Havde Messe i Domkirken].
10. Noget af de 10000 Riddere [22. Juni; skulde efter Befaling af Kejser Hadrian være korsfæstede ved Ararat. Havde Messe i Domkirken].
11. Noget af St. *Egidius* [1. Sept. Eneboer, derefter Abbed i Provence (St. Gilles). Nødhjælper. Messe i Domkirken].
12. Noget af St. *Sidsel* [*Cæcilia*, 22. Nov. Helgeninde for Kirkemusik. Messe i Domkirken].
13. Et Stykke af *den gyldene Port* [T: i Rom. Men den gyldne Porter i Jerusalem, den Jesus drog ind igennem Palmesøndag. Skovgaard-Petersen: Landet, hvor Kilderne sprang I, 300 f.].
14. Item noget af St. *Barbra* [Barbara, 4. Decbr.; fantastisk østerlandsk Helgeninde, indespærret af sin Fader i et Taarn, hvori hun gjorde 3 Vinduer til Ære for Treenigheden, pint, halshugget. Hun sørger for, at hendes Dyrkere ikke kommer til at dø uden Dødssakramente, hvilket hun viste 1448 i Borkum ved at holde en forbrændt Mand i Live længe nok til at faa det. Messe i Domkirken].
15. Af St. *Birgitte* [sandsynligvis B. af Vadstena, 7. Okt.].
16. Af St. *Blasius* [3. Febr. Martyr fra Sebaste. Paa hans Dag ind-

- viedes Blasiusvand for syge Kræ og Blasiuskerter for Hals sygdom. Messe i Domkirken].
17. Noget af St. *Olofs* Skjorte, som var blodig [Olav af Norge, 29. Juli. Festdag i Stiftet].
 18. Et Stykke af St. *Pancratii* Arm [Pancratius, 12. Maj, ung Mand, Martyr i den diocletianske Forfølgelse].
 19. Noget af St. *Vincentz* [22. Januar, Diakon fra Saragossa: et romanagtigt, grueligt Martyrium 303 fortaltes tidligt, saa at der er prædikedt derover af Augustin; bringer forsvundne Sager tilbage og hjælper i Havsens Fare. Messe i Domkirken].
 20. Noget af St. *Nielses* Olie [Nicolaus, 6. Decbr. Se foran S. 44. Olien forhandles endnu i Bari].
 21. Et Stykke af St. *Stephans* Hovedpande [26. Decbr. Se foran S. 47 og Nr. 42].
 22. Noget af St. *Kjelds* Tænder og Ben.
 23. Et Tørklæde med noget af *Kristi* Blod paa.
 24. Et Stykke af *Herrens* Disk.
 25. Noget Ben af St. *Mattheus* Apostel [21. Sept. Fest i Stiftet].
 26. Noget af St. *Lambertus* [17. Sept. Biskop af Maastricht, myrdet 709, særlig dyrket i Ribe Domkirke. Messe her i Domkirken].
 27. Noget af St. *Albano* [22. Juni, britisk Martyr. Messe i Domkirken].
 28. Noget Ben af St. *Knud Konge*.
 29. Noget af St. *Knud Hertug*.
 30. Noget af St. *Albinio* [saaledes T. D. har vistnok Albicius, maa være Albinus, 1. Marts. Biskop i Angers og Martyr].
 31. Nogen Aske af de *Thebanske Martyrer* [22. Septbr. Mauritius var Anfører for en Legion af Thebære under Kejser Maximian, og da Kejseren vilde have dem til at ofre (eller forfølge Kristne), nægtede de og blev først to Gange decimerede, derefter alle 6666 nedhuggede. Paa Stedet rejste sig et Kloster St. Moritz, nu berømt Badested i Schweiz. Det hele er formodentlig uhistorisk. Den h. Mauritius Lænse hører til de gamle tyske Kejserinsignier. Messe i Domkirken for St. Mauritius og Ledsagere].
 32. Noget af St. *Servasii* Ben [13. Maj. Servatius angives at være Biskop af Tongern, død i Maastricht 384. Paa hans Grav lagde Sne sig aldrig, hvorfor han er kendtes hellig].
 33. Noget af St. *Bonosus* [17. Februar. Ærkebiskop af Trier, død 382].
 34. Noget af St. *Felice* og St. *Agapito* [i een Kapsel? Felix kan være flere, vel 14. Januar, blev i Nola Bekender, pint under Kejser Decius, men befriet af en Engel for at bringe Trøst til den gamle Biskop, død 284. — Agapetus 18. August, i den østerlandske Fantasilgende en ung Mand, som efter gruelige Mishandlinger blev halshugget 270. Messe i Domkirken].

35. Noget af St. *Fortunatus* [Navn paa 4 hellige Biskopper].
36. Noget af St. *Albinus* [slgn. Nr. 30].
37. Noget af St. *Singulf* [vel *Sindulf*, enten en Presbyter i Soissons 20. Okt. eller en Biskop i Vienne 10. Decbr. T. har *Hinsulf*].
38. Noget af St. *Effladius* [vel *Eustachius*, en af Nødhjelperne med en fantastisk Legende, skulde være en Officer, der 118 med sin Familie blev Martyr ved at brændes i en gloende Metal-Tyr, Patron for Jægere, fordi han blev Kristen ved at Kristus talte til ham fra et Korstegn i en af ham jaget Hjorts Gevir. Fra hans store Kirke i Rom fik man Relikvier].
39. Noget af St. *Valerius* [er vel 29. Januar. Efter Legenden sendte Ap. Peter sin Discipel *Eucharius* til Trier, ledsaget af Diakonen *Valerius* og Subdiakonen *Maternus*. M. døde paa Rejsen, de vendte tilbage og fik St. Peters Stav med, hvormed de genjvakte M. Først blev *Eucharius* Biskop, •saa *Valerius*].
40. Et Stykke af *Herrens Kors*.
41. Noget af St. *Matthias* [24. Febr., se S. 40].
42. Noget af St. *Stephan* [se Nr. 21].
43. Noget af de uskyldige Børn [28. Dec., Barnemordet i Bethlehem. Festdag i Stiftet med Oktave].
44. Noget af *Lazaro* og hans Søster *Martha* [L. 17. Dec., M. 29. Juli. Efter en fantastisk Legende satte Jøderne *Lazarus*, *Martha* og *Maria* (der opfattes som M. *Magdalena*) i en læk Baad uden Sejl eller Ror eller Fødemidler, men Gud førte dem til *Marseille*, hvor L. blev Biskop og Martyr. *Maria* blev af Engle baaret op i en højtliggende utilgængelig Fjældhule, hvorfra en stor Drage og meget giftigt Kryb bortjoges, hvorpaa *Maria* var der i 33 Aar. Herrens Aar paa Jorden. Hendes Klæder smuldrede bort, saa hun kun dækkedes af sit lange Haar, og hun fik ingen Føde. Tilsidst bar Engle hendes Sjæl til Himlen 22. Juli. Dragen flygtede til en Skov ved *Rhone* og opaad Mennesker og Dyr. *Martha* forjog den og byggede paa Pladsen en Kirke og et Kloster, hvor hun levede under stor Forsagelse samt prædikede for Folket].
45. Noget af St. *Gregorius* [Paven, 12. Marts. Festdag i Stiftet].
46. Noget af St. *Augustino* [28. Aug. Festdag i Stiftet].
47. Noget af St. *Cleminde* [opfattet som Pave *Clemens I*, Apostlens Discipel, Aarhus Domkirkes Helgen, 23. Nov. Festdag i Stiftet].
48. Noget af St. *Grette* Jomfrue [T. et Stykke Ben af S. G.; *Margareta*. se S. 139, i Alm. 13. Juli, men her 20. Juli. Festdag i Stiftet].
49. Noget af St. *Bodil* [uklart. D. har St. *Blidild*, T. St. *Bodil* Jomfrue. Der er en hellig Dronning *Bathilda*, Enke efter *Blodvig II*, død i det af hende stiftede Kloster *Chelles* ca. 600, 30. Januar].
50. Noget af *Innocentia* Jomfrue [5. Septbr., lidet kendt her, dyrkedes i *Bordeaux*].
51. Noget af St. *Cyriacus* [T. Noget Ben af St. *Syrach*. *Cyriacus* og

- hans Ledsagere (Lazarus og Smaragdus) havde Messe i Domkirken 8. August, angives at være en romersk Diakon, der blev Martyr under Kejser Maximinus Thrax].
52. Noget af St. *Ansgarius* [3. Febr. Fest i Stiftet].
 53. Noget af St. *Leone* [kan være forskellige, men er vel den S. 58 omtalte Pave Leo IX, død 1054, for hvem der var Messe i Domkirken 19. April].
 54. En Del af St. *Adam* [T, derimod D: S. *Andorn*. Maaske Apostelen Andreas?].
 55. Noget af St. *Sebastian* og St. *Marcello* [een Kapsel? Sebastian 20. Januar, romersk Martyr. Messe i Domkirken. St. Marcellus, 16. Januar, Pave og Martyr 309, mange Mirakler ved hans Relikvier. Messe i Domkirken].
 56. Noget af St. *Helena* Jomfrue [enten Helena fra Troyes 4. Maj eller Helena fra Auxerre 21. eller 22. Maj].
 57. Et Stykke af St. *Welladses Buxer* [se Nr. 8].
 58. Noget af vor *Frues Mælk*.
 59. Et Pandeben af een af de 7 *Sovere*, som sov i Kejser Decii Forfølgelse og siden halvtredie Hundred Aar, og nogle af deres Tænder [27. Juni. Messe i Domkirken].

Saa lang var Listen. Siden den første Gang blev trykt i Pontoppidans Annaler 1744, har den nærmest været Mor-skabslæsning i det evangeliske Danmark. Vi kan ogsaa godt smile ad den, naar vi blot tager os selv med i det Fællesskab, der har begaaet en Daarskab. Vi har altsaa en Tid ikke været klogere i vor Kirke. Men for Kirkens Præsteskab i de Tider og for alle de Besøgende var det jo ikke en Samling Snurrepiberier men haandgribelige Minder fra den hellige Kirkes Historie, fra store Lidelser og store Sejre i Jesu Navn. Og som Følge af den forkvaklede Naadelære var de Naademidler. Naar de udstilledes paa Kirkens Relikviedag eller ellers, var der Aflad ved Andagt foran disse Helligdomme i deres kunstfærdige Gemmer.

Det er en anden Sag, naar man nu i katholske Lande ikke vil tage imod en kristelig Oplysning, der sætter alt saadant paa en helt anden Plads.

DET VERDSLIGE DOMKAPITEL OG DETS TID

Da Biskop Jakob Moltke ved Viborg-Kanniken Raynald Gerlaksen havde nedlagt sit Embede ved Kurien, var det Paven, der havde Retten til at udnævne, og han beskikkede under 8. Juli 1396 en af Augustiner-Kapitlets Kanniker, *Lave Stigsen Glob*, til Biskop, en Stilling, som han kom til at beklæde i 33 Aar. Det første, vi mærker til ham, er at han var med til det store Unionsmøde i Kalmar 1397.

Syv Dage efter Laves Udnævnelse havde Paven beskikket Peder Friis til Biskop i Børglum, og denne begyndte straks sin foran (S. 211) omtalte voldsomme Krig paa Læsø mod Viborg Kapitel. Den gav ogsaa Viborg Biskop nogle vanskelige Opgaver. Vendelbo-Bispen synes at have været selv for den Tid stærkt i Selvtægt. Dronning Margrete mæglede og havde faaet et Forligsmøde i Stand af de fire nørrejydske Biskopper i Aarhus Domkirke i et lille Kammer tæt ved Højalteret. En pavelig Bekræftelsesbulle for Viborg Kapitel blev oplæst, men Biskop Peder rev den til sig. Hans Drabanter stod med dragne Sværd og spændte Buer ved den aabne Dør, og de stak Sværd ind ad Vinduet for at faa Ram paa Viborg Biskop, der kun slap levende fra det ved Ribe Biskops Hjælp, — i al Fald ifølge Fremstillingen i Appelskrivelsen. Dronning Margrete fik imidlertid en ny Sammenkomst i Stand, hvori hun selv var med, og hvori ogsaa de to afgaaede Biskopper deltog, og hun forstod at faa et Forlig ud af det.²⁰⁷⁾

Der var mere Kiv og Fortræd. 1399 i Sagen mod Børg-

lum Biskop optraadte Kanniken *Jens Maar* som Biskop Laves og Kapitlets Befuldmægtigede, maaske fordi Provsten *Jens Nielsen* var gammel og svagelig. Næste Aar døde *Jens Nielsen*, og efter *Jens Maars* Fremstilling blev han da valgt til Provst af Kapitlet i god Enighed og stadfæstet af Biskoppen, men en anden Kannik, *Niels Kjeldsen*, optraadte ogsaa og paastod at have Ret til Provstiet. Saa gik det den mere og mere sædvanlige Vej til Paven, og *Jens Maar* forblev i Stillingen.²⁰⁸) I det kommende Aarhundrede skulde der blive meget af den Slags.

Det blev altsaa Biskop Lave og *Jens Maar*, der forhandlede, da 1411 Domkirkens Formue skulde skilles ud fra Kapitlets. Muligvis var de ikke saa meget enige derom. I al Fald var der senere en Erindring om noget. Kapitlet havde et Birketing ved Vorde Kirke, men Provst *Jens* »lagde det i sin Stue i Mariæ Kloster for sin Alderdoms og Mags (Bekvemmeligheds) Skyld og for Trængsels Skyld, som han havde af Hald i de Dage«. ²⁰⁹) Hald kan naturligvis betyde en bispelig Foged, men det er vel snarere Biskoppen selv. *Jakob Moltke* har som sagt næppe naaet at faa gennemført, hvad der hørte sammen med Dronning *Margretes* store Gave. Saa har Lave Glob maattet træffe Foranstaltninger baade i Domkirken og paa Hald. Og i Domkirken har han været interesseret i, at Domkapitlet ikke kunde slippe fra sine Forpligtelser.

Paa Hald skulde jo Bygningen rives ned. Det kan dog ikke betyde, at der ikke maatte være Bygninger paa Gaarden. Man har vel kunnet nøjes med at nedrive Fæstningsværkerne. I den Retning har Dronning *Margretes* Vilje næppe været til at komme udenom.

Iøvrigt fik han alligevel straks en Borg, idet *Niels Bugges* Dattersøn, Hr. *Johan Skarpenberg*, Kyndelmisse Dag 1404 gav Bispedømmet *Spøttrup* med *Spøttrup Sø* og andet Tilliggende.²¹⁰) 1406 stadfæstede Kong *Erik Gaven*. Det er ikke sikkert, at den Borg, der nu staar paa *Spøttrup*, er saa gammel, men det ser i hvert Fald ud til, at Biskoppen straks har indrettet sig derude med Præster paa Slotet. Senmiddelalderens Biskopper bor i Fæstninger.

Vi er ellers i en Tid, der er svanger med Reformere. »Reformation paa Hoved og Lemmer« var Slagordet. Men hvad der kom ud af det, stod ofte i et mærkeligt Forhold til Tilløbet. Man vilde have et almindeligt Koncilium, saa meget mere som man nu længe havde haft den Skandale, at to Paver bekrigede hinanden. Der blev et almindeligt Kirkemøde i Pisa 1409 — med det Resultat, at der blev 3 Paver. Men saa kom det i *Konstants* 1414—18. Det arbejdede i Virkeligheden stærkt. De danske Deltagere deri var den gamle Biskop af Slesvig *Johan Skondelev*, der vist ikke betød meget, og den unge Biskop af Ribe *Peder Lykke*, der vist arbejdede dygtigt med. Efter sin Hjemkomst blev denne 1418 Ærkebiskop i Lund, og om der end gik nogle Aar forinden, forsøgte han dog ogsaa Reformvejen ved et Provincialkoncilium i København 1425. Biskop Lave af Viborg optræder her som ældste Biskop. Det blev vort sidste lovgivende Provincialkoncilium. Dets Statuter er dog mest Almindeligheder eller Gentagelser. Hvis der har været mere gennemgribende Ting paa Tale, er der ikke blevet Lovbestemmelser ud deraf.

Med Forholdene i Viborg for Øje kan vi bemærke, at der er en skarp Bestemmelse om, at Forstandere for Hospitaller, Klostre og saadanne Stiftelser ikke maa afhænde Stiftelsens Løsøre uden Biskoppens Tilladelse. Og Biskoppernes Ret til at visitere og reformere i disse hævdes fast med Tilbøjelighed til at skubbe pavelige Fritagelser til Side. I Konstanz arbejdede man jo for Selvstændiggørelse af de stedlige Myndigheder.

En Samling Bestemmelser tager paa Sogneordningens og Sognepræsternes Vegne Reb i Sejlene overfor Tiggermunkene og tildels ogsaa overfor andre Ordensfolk, der jo havde skaffet sig Ret til kirkeligt at betjene Folk uden Hensyn til Sognegrænser. Det gjaldt ogsaa Augustinerne, og de synes at maatte rammes af den Bestemmelse, at der udtales Band over »alle Slags Ordensfolk (Religiosi), der betjener Klerke eller Lægfolk med den sidste Olies eller Evcharistiens Sakramente eller velsigner Ægteskaber uden at have Sognepræstens særlige Tilladelse«. Men det er

særlig Tiggermunkene og af dem særlig Graabrødrene, der holdes igen paa. De havde haft Rebet meget langt, navnlig ved en Bulle af Alexander IV 31. Dec. 1255. Men ved en Bulle af Bonifacius VIII 1300 var det blevet Brødrene forbudt at prædike i Sognekirkerne uden efter Sognepræstens Opfordring; og ved Handlinger, hvortil der var knyttet Indtægter, skulde de følge Regelen om at aflevere en Fjerdedel. Konciliet slog nu fast, at denne Regel skulde gælde og gennemføres.

Der findes intet om, hvad der blev gjort ved Sagens Gennemførelse hverken i Viborg eller andre Steder, men Graabrødrene har i al Fald klaget til Paven. Dog blev det først Biskop Laves Eftermand i Viborg, der fik det at føle, idet Pavebreve angaaende Graabrødre gerne rettedes til Biskoppen i Viborg. Han fik en pavelig Befaling af 18. Maj 1431 om at sætte Alexander IV.s Frihedsbrev for Brødrene igennem i Danmark. Det var at underkende Provincial-konciliet, og i al Fald overfor Graabrødrene i Viborg har det derefter været vanskeligt at opretholde det.

Derimod kom der virkelig en »Reform« af Augustiner-Kapitlet. Om Skridtet staar i Forbindelse med Overvejelser paa Konciliet 1425, ses ikke, men i al Fald er Skridtet gjort Aaret efter af Kong Erik og Biskop Lave Glob. Det er gjort i Form af en Ansøgning til Paven udenom Kapitlet. Dette kan næppe forklares anderledes, end at Biskop Lave Glob ingen Vegne har kunnet komme med Kapitlet og saa har allieret sig med Kongen for ad den Vej at faa Paven til at bruge sin Magt. Det belejlige Øjeblik kom ved at Kapitlets gamle Provst *Jens Maar* døde. Saa maatte man se at faa en brugelig Mand ind. Biskoppen havde det i sin Magt at nægte Godkendelse af en af Kapitlet valgt Provst. Henvendelsen til Rom maa være sket efter Høst 1426, thi under 3. Novbr. har Pave Martin V svaret derpaa. Efter Svaret har Ansøgningen set saaledes ud:

Kong Erik af Danmark og Biskop Lago af Viborg forestiller Paven, at fordum er ved de Troendes Gavmildhed Viborg Kirke af hellig Augustins Orden blevet udstyret tilstrækkeligt til Underhold for Provst og Kanniker og

andre Præster, og Regelens Afholdenhed havde der været i Kraft. Men ved Tidernes voksende Ondskab og ved den tiltagende Kulde i Menneskers Gudhengivenhed og ved at Iveren for den Art Ordensliv (Religio) er hørt op, er der gaaet Svind i Besiddelserne, nogle er fravendt, andre ligefrem afhændede, endog i den Grad, at i længere Tid har det rigtige Antal Præster ikke kunnet ordentlig underholdes, og ingen dertil skikket vil tage Ordensdragten. Men da Kanniker og Præster ved Kirken er faa i Tal og i den Grad besværede af Alderdom, at de maa regnes for ubrugelige til en Reformation af denne Kirke og dette Kapitel, og der ikke er noget Haab om at faa det i tilbørlig Stand ved Tilgang til Ordenen, saa andrager Kongen og Biskoppen Paven om, at han vil supprimere Ordenen og indsætte ti eller tolv verdslige Kanniker og Præster.

Det er altsaa *Kapitlets Sækularisation*, der her foreslaas. Paven befuldmægtigede straks Ærkebiskoppen af Lund til at undersøge Sagen, og hvis Fremstillingen var rigtig, da at ophæve Augustinersamfundet og indrette selvstændige Præbender for et bestemt Antal Kanniker.²¹¹⁾

Trods denne hurtige Ekspedition i Rom varede det næsten 14 Aar, inden Sagen gik helt i Orden, og der kom ogsaa en anden Fremstilling frem. Der var nok to Parter i den Sag, og muligvis havde begge Parter Bihensigter. Derfor er en hel sikker Fremstilling af Begivenhederne ikke mulig.

Vi ser, at samtidig er en Klerk af Ribe Stift, Magister *Morten Sparre*, ved Pavehoffet, og det maa være ham, der er rejst med Kongens og Biskoppens Andragende. Han er endnu ikke præsteviet men er kun Acolyth. Han er den 3. November, altsaa samtidig med Sækularisationsbevillingen, bleven udnævnt til Provst ved Viborg Kirke, og har den 11. November faaet Bevilling til at lade sig præstevie af en af ham selv valgt Biskop i Rom. Tillige har han skaffet sig et Værnebrev for Kapitlet.

Det var altsaa Ribe Stift, han var fra. Der maa han have faaet sin første Vielse. Navnet Sparre er den jyske Udtale af Spurv og staves paa mange Maader, navnlig naar

de pavelige Skrivere læser forkert, men i een af Protokoltilførslerne kaldes han tillige Sperling. Det behøver ikke at betyde, at han selv var Tysker, men vel nok hans Afstamning.

Denne Mand blev senere Hindringen for Sagens Gennemførelse. Men naar vi skal fortælle den underlige Historie, er vi væsentlig henvist til et Dokument, der er en Anklage imod ham og maaske ikke indeholder hele Sandheden. Det er et Brev paa Pergament fra 1438, indrettet til at have haft 12 hængende Segl under. Indholdet er et Vidnesbyrd, udstedt af 14 Mænd. Det er 2 Adelsmænd, 4 Præster, Borgmesteren i Viborg, Landstingshøreren, 2 Raadmænd og 4 Borgere. Man maa vel dog antage, at Hovedbegivenhederne i Fremstillingen er Sandhed.²¹²⁾

Det gaar da ud paa, at de er vel vidende om, at med afdøde Biskop Laves og hans kære Kapitels Raad og Vilje var Morten Sparre med Kirkens Penge faret til Rom og »impetrerede Sæcularitatem til Viborg Kirke«. Det med det kære Kapitel maa vi vist stryge, men ellers kan vi se det samme i Pavens Protokoller. Han kom saa hjem og overgav Pavens Brevskaber til Kirken, og Biskop Lave gjorde ham til Provst. Vi ved, at det havde Paven allerede gjort, men det var vel Aftale med Biskoppen. Derefter forblev han i verdslig Dragt i 8 eller 10 Aar, hvilket vil sige til Tiden mellem Nytaar 1435 og 1437. (Vi ved, at det kun kan have været til 1436). Da var det, at en Kannik i Kapitlet, Hr. Eggert, »viede og creerede hannom til Regel-Propst«.

Dette vil sige, at Magister Morten siden hen har givet sig ind under Augustinerregelen, og at der er gjort et Forsøg af nogle af Kannikerne paa at føre Kapitlet tilbage under Regelen.

De 12 Vidner fortæller endvidere, at dette passede ikke godt med samme Mænds Fortid, for hele Kapitlet havde sendt Hr. Eggert og Hr. Jakob Pedersen til Ærkebiskop Peder af Lund, og han gjorde Execrationem, saa at Verlds-Kanniker maatte sættes ind i Viborg Kirke. Provst Morten var selv hos dengang, da Verlds-Kanniker blev tagne ind

i Kapitlet, og det var gjort med hans gode Vilje, og han stod ej imod i nogen Maade.

Om Forholdene fortæller de, at ingen Mand bød sig til at tage Regel i Viborg Kirke fra den Tid, da Hr. Morten kom hjem fra Rom, og saa til den Tid, Verlds-Kanniker blev indtagne, og ogsaa længe før. Alle Regel-Kanniker var døde uden to, længe tilforn før Verlds-Kanniker blev indtagne, og i saa lang Tid brugte han Kapitlets Gods alene efter sin egen Vilje og intet bygte paa Kirken.

Der er en hel Del forvirret i dette Udsagn om, hvad der er sket før Hr. Morten gav sig til at være Augustiner. Naturligvis er den til Ærkebiskop Peder Lykke stiledede pavelige Bulle af 3. November 1426 kommet Ærkebiskoppen i Hænde, og han har maattet gøre noget ved det. Det ser ud til, at han uden at rejse til Viborg har bestemt, at Augustinerregelen skulde ophøre og Kapitlet indrettes for verdslige Kanniker. Men intet tyder paa, at den dertil hørende Deling af Godset og tilsvarende Indretning af faste Præbender, har fundet Sted. Dette kunde jo ikke laves i Lund men maatte laves paa Stedet. Formodentlig maa dette være blevet overdraget Biskoppen af Viborg. Denne Opgave kan først være givet ham i Løbet af Aaret 1427, og da har der maaske allerede været noget i Vejen med Lave Globs Helbred. 1429 døde han, aabenbart uden at Ordningen var gennemført. Hans Eftermand blev Provsten i Odense *Herman Rynkeby*, hvem Paven beskikkede 26. August 1429 efter Anmodning af Kapitlet. Vi kender Manden tidligst fra 1508, da han var Dronning Margretes Sendemand i Rom. Han var da Sognepræst i Helsingborg men fik paa Dronningens Forbøn Bevilling til dermed at forbinde et Vikariat (Præstekald) i Kalmar og et Vikariat i Malmø samt Kantorstillingen i Københavns Kapitel, hvis det skulde blive Alvor med et Tilbud om denne. Nu er den Slags Ophobning begyndt. Han har aabenbart foreløbig heller ikke gjort noget ved Kapitlets Sag. Det hele har slæbt sig halvgjort hen, og der har i Kapitlet været forskellige Meninger om, hvordan det burde været lavet.

Det er endt med at Morten Sparre er gaaet over til Augustinerne.

Vidnerne fortæller, at denne Overgang besegledes ved, at den gamle Augustiner-Kannik *Eggert* indviede Morten Sparre til »Regel-Provst«. Det var et Indgreb i Biskoppens Rettigheder, og efter det foreliggende ogsaa paa anden Maade en opsætsig Handling.

De pavelige Protokoller viser ogsaa, at der først paa Aaret 1436 var noget i Vejen med *Eggert*. Biskoppen havde bandlyst ham og nogle af Kapitlets Fæstere. Han har altsaa været ulydig mod Biskoppen. Men det kan endnu ikke være denne Provstevielse, thi saa indser man ikke, hvorfor Provsten ikke ogsaa er bandlyst. Der sendtes Klage til Paven, og den er fra »Provst Morten Sparre og Kapitlet og Kannik *Eggert* ved Viborg Kirke af *St. Augustins Orden*«.

Paven, den udprægede Klostermand *Eugenius IV*, satte 14. April 1436 Abbeden i Tvis Kloster og Provsterne i Børglum og Vestervig til at undersøge og afgøre Sagen, altsaa lutter regelbundne Klostermænd.

Hvad Resultat de er kommet til, ved vi ikke, men det maa være som et Træk i denne Strid at Provstevielserne har fundet Sted, og den ligger sikkert bag ved en anden Henvendelse, som Kapitlet omtrent samtidig har sendt afsted. Der var atter *Koncilium*. Det havde siden 1431 arbejdet i Basel og havde taget kraftigt fat. Det vilde indføre en Slags Parlamentarisme i Kirken, medens Paven sejt holdt paa den pavelige Encvælde. Han havde begyndt med et Forsøg paa at opløse Konciliet, men det tog Magten og erklærede sig for at staa over Paven. Det stævnedes tværtimod under Trusel af Dom Paven og Kardinalerne til at møde for Konciliet, og det vedtog den ene Bestemmelse efter den anden, som gik Paven og Pavehoffets Praxis nær. Det vakte stor Spænding i alle Lande, og hver drømte om at se sine Reformønsker gjort til Virkelighed. Og Beslutningerne kom ind ad Døren til Folk. I Møde 13. Juli 1433, just som det havde trumfet Paven til at bøje sig, vedtog

det et *Dekret om Valg af Kirkens Tjenere*. Det blev sendt ud til alle Domkapitler og Kloster, og det gik ud paa at fastslaa disses fuldkomne Selvstændighed i at vælge Prælater. Det er ogsaa kommet til Viborg Domkapitel. Vi har et Dokument, hvorefter det i August 1434 er fremlagt i Kongsgaarden i Serridslev ved København af Dekanen i Københavns Kapitel og af Notar blev udstyret til Offentliggørelse.²¹³) Siden fulgte nye Vedtagelser Slag i Slag i Basel.

Det er rimeligt, at alt dette har sat Mod i det forkomne Kapitel i Viborg, og det har saa henvendt sig til det mægtige Koncilium med en Fremstilling af Forholdene og Andragende om Stadfæstelse af Kapitlets gamle Privilegier. Man har regnet med, at Konciliet ikke vilde have uovervindelige Betænkeligheder ved at sætte sig ud over en pavelig Bestemmelse, der havde været syltet i 10 Aar.

Andragendet er afgaaet som Henvendelse fra et Kapitel af *St. Augustins Orden*, og som saadant faar det Svar. »Den højhellige almindelige Synode i Basel, lovligen samlet i den Helligaand og repræsenterende den hele Kirke« stadfæster alle gamle Rettigheder »med den hele Kirkes Avtoritet«, — »uden at Hensyn skal tages til nogle apostoliske [pavelige] Konstitutioner, der paa en eller anden Maade maatte være bevilgede imod nævnte Ordens Privilegier og Ordninger, ved hvilke Regelens Overholdelse paa en Maade kunde formenes nedlagt eller ophævet«.

Denne Vedtagelse har Konciliet ekspederet 21. Maj. Aarstallet mangler, men det maa være 1436.

Samme Dag udnævnte Paven i Bologna Hans Laxmand til Ærkebiskop i Lund, idet den gamle Peder Lykke trak sig tilbage og vist kort efter døde. Den nye var Baselerkonciliets Mand. Dette har maaske vakt Forhaabninger samtidig med, at Forholdene vel har tilspidset sig. Thi i Begyndelsen af 1437 er der blevet to Partier, der gaar til Paven med hver sin Fremstilling.

Først kommer »Viborg Kirkes Provst og Kapitel af St. Augustins Orden« og forklarer, at ganske vist havde Kong Erik og afdøde Biskop Lave foranlediget Pavebrevet af

1426, men den forhenværende Ærkebiskop havde sat det i Kraft uden at tilkalde Kannikerne. (Det kan være sandt, selv om ogsaa et Par Kanniker har rejst til Lund om Sagen). Endvidere kan de meddele, at Kong Erik ikke har noget Ønske om at en saadan Forandring skal ske. Kirken var desuden i sin Tid, da Brevet fremkom, velforsynet med et passende Antal af Kanniker og Præster, og der findes daglig flere, som gerne vil optages blandt denne Kirkes Kanniker og gaa ind i Ordenen, hvis dette Pavebrev og denne Exekution ikke var kommet, som kunde drage ubehagelige Følger efter sig. Nu er vedkommende Biskop død og afløst af Biskop Herman, hvorfor de beder Paven om en god Afgørelse. Paven sætter 9. April 1437 Abbeden af Øm og Kantoren i Aarhus Kapitel til at undersøge og eventuelt kassere den forrige Afgørelse.

Biskop Herman Rynkeby og de verdslige Kanniker har naturligvis ikke i Længden været uvidende om, hvad Provsten havde foretaget sig. De sender en anden Fremstilling til Paven. I de pavelige Kontorer er man vist ikke blevet mindst stødt over, at Augustinerne havde henvendt sig i Basel. I den nye Fremstilling fra Viborg faar man nu at vide, at Kapitlet er omdannet. Der er indrettet 2 Digniteter (Prælaturer), 10 Kanonikater og 10 dertil svarende Præbender, og der er sat velegnede Mænd ind i dem, og Gudsdyrkelsen er derfor taget til. Der siges bare ikke, hvornaar dette er sket, men det maa vist være den saa gaadefyldt lydende Begivenhed i de 14 Mands Vidnesbyrd om: »den Tid, Verlds-Kanniker blev indtagne«; og den Tid turde ligge lige forud, ligesom det siden viser sig, at den Gods-Deling, der skulde bære de 12 Embeder, aldeles ikke var lavet. Det maa være en halvgjort Hastværks-Ordning for at møde de protesterende Augustinere med en Virkelighed. Og dog har — fortsætter Brevet — Morten Sparre paa Foranledning af det af Forsamlingen i Basel utilbørlig ekspederede Brev stræbt forvovent og skandaløst at forstyrre de verdslige Prælaters og Kannikers frødelige Tilværelse, idet han tilstræber, at denne Kirke, som allerede var bleven verdslig, igen kunde blive regelbun-

den og han selv være Provst og selv med 2 eller 3 Regel-Kanniker, som lystre ham blindt, faa alle Indtægterne. Og saa larmes der mere over Brevet fra Basel og over al den Elendighed, der vil følge af, om Morten Sparre faar sin Vilje.

Nu udstedes der 30. Maj 1437 en Bulle til Ærkebiskoppen i Lund med Sagens Akter i og med Befaling til at stævne Parterne og hvem der ellers behøves for at faa Klarhed i Sagen, og — om det findes rigtigt, — kassere Pavens Breve i Sagen og sætte hans Forgængers fra 1426 i Kraft.

Det anførte Vidnesbyrd af Folk fra Viborg 24. Febr. 1438 er et Aktstykke i den Undersøgelse, som Ærkebiskop *Hans Laxmand* nu satte i Værk. Det har en gammel Paa-tegning »sjette Brev«. Resultatet blev at de verdslige sejrede. Hvad Behandling Augustinerne fik, ses ikke. Det kan nok hænde, at Hans Laxmand ikke har fundet dem saa slemme, som de afmales i Anklagerne, og forresten var de to vel paa Gravens Rand. Morten Sparre optræder 1468 tilsyneladende som en anset Mand og tituleres »Provst i Viborg«, ²¹⁴) men det maa være en blot Titel, thi en anden var da forlængst Kapitlets Provst.

Det »apostoliske Levned« efter Augustins Regel, som var indført under Biskop Eskil, kom altsaa til at gælde i godt 300 Aar i Viborg Domkirke. Underlig æreløst faldt det. Det er ikke let at sige, hvor berettigede Klagerne var. Der kan ogsaa have været egoistiske Grunde for en Om-ordning. Da der 1474 lavedes om i Odense, var det tydeligt for al Verden, at det var fordi den fynske Adel vilde have passende pæne Stillinger for sine yngre Sønner. Som disse Kapitlers fromme Formaal havde man alt for meget fremhævet Kortjenesten. Men den Opdagelse laa ikke langt borte, at samme Tjeneste kunde ogsaa gaa sin Gang ved Vikarers Hjælp. Og den Opdagelse blev efterhaanden rigelig benyttet. Prælater og Kanniker havde meget andet at passe. Ofte var de i Kongens Tjeneste og regnedes dermed for lovligt forhindrede. Kongen havde faaet Tilladelse til at bruge 2 Kanniker fra hvert sækulært Domkapitel i

sin Tjeneste. Det var en billig Maade for Kronen at lønne sine Embedsmænd paa. Men til alt dette egnede et regelbundet Domkapitel sig ikke.

Paa den anden Side er det ikke usandsynligt, at Augustinervæsenet var forsumpet. Denne Klage, at ingen meldte sig til at være Augustinere, er meget rimelig. Thi hvad var en Augustiner ved Siden af en Tiggermunk for en ung Mand, i hvem den kristne Begejstring brændte? En sær Mellemtung: Skulde Ordenen igen faa dragende Magt, maatte der en Fornydelse til med nogle nye Vedtægter. Der fandtes siden 1387 en saadan Kongregation med Klosteret Windesheim i Nederlandene som Moderkloster, og Kongregationen naaede til Holsten (Segeberg, Bords-holm) men kom ikke ind i Danmark. Paa den anden Side var en i Ejendomsfællesskab levende Augustiner ikke noget for den, der søgte en pæn Stilling for en Mand af fin Familie.

Endnu stod det tilbage at ordne de nye Forhold, baade formuemæssigt og med Hensyn til de nye Arbejdsvilkkaar. Her indtraadte atter en Forsinkelse, som maaske hænger sammen med, at Biskop Herman Rynkeby døde just som Sagen var paa det spændende Punkt, formodentlig sidst paa Aaret 1437. Kong Erik af Pommern havde allerede da trukket sig tilbage til Gulland, men i Vinteren 1437—38 var han i Landet og benyttede Lejligheden til at faa en Yndling anbragt paa Bispestolen i Viborg. Det var en Nordmand ved Navn *Thorlav*, som Kongen brugte meget i sin Tjeneste. Han havde faaet ham anbragt som Provst ved Apostelkirken i Bergen, men 1434 havde han søgt at indtrænge ham som Ærkebiskop i Uppsala. Svenskerne vilde dog ingen Nordmand have. Men nu slap han da ind i Viborg, og meget mod sin Vilje maatte Ærkebiskop Hans Laxmand indvie ham. Sagen er, at det var revet ud mellem Erik af Pommern og Stormændene. Thorlav var Kong Eriks eneste tro Mand blandt Biskopperne. Hans Laxmand havde sat sig i Spidsen for at faa Christofer af Bayern til Konge. I Løbet af 1438 blev der Bondeoprør rundt om i Danmark, men især i Jylland. Stormændene mente, at den

bortsejlede Kong Erik stod bag, og at han havde brugt Biskop Thorlav. I Herrernes store Opsigelsesbrev til Kongen af 23. Juni 1439 hedder det: »Og nu siden Biskop Thorlav kom til Judland og raadslog med Almuen der, saaledes som I hid skrev med ham, at han skulde raade dem og styre dem til Gode; derefter hyldede en stor Del af Almuen Herrerne af Holsten«.²¹⁵)

Kun med en vis Risiko kunde Biskopperne føre Christofer til Hyldning paa Viborg Ting, men det skete 9. April 1440. Biskop Thorlav gik med. Det kan bemærkes, at 11. April udstedte den valgte Konge den ældste bevarede Tekst af Viborg Byprivilegier, som kan læses hos Ursin S. 59. Ærkebiskoppen var da i Viborg med de jyske Biskopper og har ikke kunnet undgaa at blive mindet om Kapitlets ufærdige Forhold. Hos Biskop Thorlav har han dog intet foretaget, men paa Tilbagereisen har han i *Aarhus* udfærdiget sin endelige Forordning i Sagen den 16. April, idet han beskikkede Biskopperne *Ulrik Stygge* af Aarhus og *Thorlav* af Viborg til at gennemføre en Nyordning.

Af Hans Laxmands Brev ser man, hvor ufærdigt det hele endnu var. Indtægterne »er forblevet udelte«, hvorfor Ærkebiskopen har erfaret, at »den Kærlighed, som bør være mellem Brødre i et Kapitel, er bleven landflygtig, og Misundelsens Rust gror fast, hvis ikke snart de Portioner, der skal deles mellem Præbendebesidderne, bliver ligelig fordelte«. Og desuden maa Samarbejdet ordnes ved, at der bliver affattet sømmelige og lidelige Statuter (statuta decentia et patibilia).

Nu har man arbejdet hurtig, thi allerede 8. Juni 1440 er de ret omfangsrige Statuter udfærdigede i *Aarhus*. Der er vist Grund til at bemærke Stedet. Her havde man jo ogsaa et sækulært Kapitel, som havde gamle Statuter fra 1320 og nyere fra 1388 samt et Tillæg med Mensalgodsets Fordeling i Præbender, som netop Biskop Ulrik Stygge havde faaet lavet 1427 kort efter sin Tiltrædelse som Biskop ved den Domkirke, ved hvilken han forud havde været Kannik. Talemaader i Ærkebiskoppens Brev er laant fra Aarhus Statuter. Men Viborg-Statuterne er be-

dre opbyggede end de gamle fra Aarhus, og har ikke deres Præg af for en stor Del at være en Samling Bødebestemmelser. Her er et Forsøg paa en samlet Lovgivning for et Præstesamfund med en aandelig Opgave. Præbendelisten er i sin Maner en Efterlavning af Ulrik Stygges fra 1427. Ogsaa i andre Ting er der Laan fra Aarhus Statuter.²¹⁶⁾

Og saa taler aabenbart *Basel-Konciliet* her. Tankerne i dets før omtalte Dekret om Valg af Kirkens Tjenere gaar igen. Der skal være tre Prælater i Kapitlet: »Og saasom salig Matthias ikke kunde tages til Apostelgerning før han var blevet *valgt*, saa bestemmer vi, belært af de hellige Apostles Exempel, at Præpositus [Provst],

Archidiaconus og Cantor, som nu bør at indsættes, skal i nævnte Viborg

Kirke *frit vælges* af samme Kirkes Kapitel, hvilke, og af dem hvem som helst saaledes valgt, Stiftets Biskop har at bekræfte, for at saaledes til Prælatembede de mest egnede Personer kan blive taget«.

Man lægge Mærke til den ejendommelige Skriftebegrundelse, hvorefter selv Apostle kun kunde tage en frit valgt Mand til Apostel.

Domherre i Almuds. Ligsten i Lybeck.

Der laa vel i Datiden i Danmark ligesom en Drøm om bedre Tider for Kirken. Vi kan ogsaa huske paa, at Danmarks Repræsentant i Basel var den dygtige Ærkedegn i Aarhus Kapitel Jens Iversen Lange tilligemed Biskop Christen Hemmingsen i Ribe.

De føler sig som Udrenserne af gammel Slendrian. Derfor maa man ogsaa læse den kuriøse Indledning med venlig Forstaaelse af det Program, der er deri. Der er andre end Statuternes Forfattere, der lavede Opbyggeligheder ved symbolsk Tydning af de kirkelige Klæder. Kannikers særlige Embedstegn i Beklædning var Almuds (Almutium eller Almutia), en Hovedbeklædning, hvori nogle Hjørner virkede hornagtigt. Den gik ned over Skuldre, Bryst og Ryg, og da den indentil var pelsklædt, var dens Underkant pyntet med nedhængende Smaahaler af Pelsdyr. Endelig skal en Læser vide, at i 2. Mos. 34, 35 har Vulgata om Moses Ansigt Ordet cornuta, »hornet«, i Stedet for »straalende«.

Kapitlets Reformlov begynder da med, at ligervis som vor første Stamfader, der lod sig forføre af Tillokkelserne i Paradis, blev regnet for uværdig til at være i det og værdig til denne Jammerdal, men Enok og Elias for deres gudbehagelige Liv fik Bolig deri, — saaledes ogsaa i Viborg Domkirke, hvor de onde er ilde udryddede og Kristi Vingaard udlejet til gode Vingaardsmænd (Mt. 21, 41). Det er ejheller uden hemmelig Betydning, at Folkets Styrer Moses's Ansigt, da han steg ned af Bjerget, viste sig som hornet, idet nemlig i Guds Kirke skal indsættes Mænd, som bærer hornede Almutier, og disse skal belære det uvidende Folk i Guds Lov, og med det ene Horn drager de blidelig de Gode til Sandhedens Lys, og med det andet stanger og tæmmer de strængt de Onde. Ejheller er det uden Grund, at Typen for Præster, for at han ikke skulde sinkes, brugte at gaa med Bjælder paa Dragten, naar han gik ind og ud af Helligdommen, saa at Klangens høstes (2. Mos. 28, 35). Ligervis er det med Smaahalerne, der hænger ned fra de hornede Almutier og ved at omgive hans Skulder styrker Kanniken til, at han med Styrke kan holde Kirkens Frihed højt, og at der mod dens Forfølgere høres Lyd fra hans Læber, saa at han ikke skal regnes for en stum Hund, som er bange for at go. Yderligere giver Superpelliciens Snehvidhed et Afbillede af det afholdende Liv. Ikke mindre er der en moralsk Grund til, at over Linklædets Hvidhed iføres sorte Kapper paa den Tid, da Dagene begynder at kortes.

Dragtens Hvidhed er da Hjertets Renhed, Kappens Sorthed er Ihu-kommelse af Døden. Dagens Korthed giver at betænke dette Livs Korthed. Endvidere plejer Kappen ved sin Længde at dække Støvet bagved, og saaledes skal den jordiske Foretagsomheds Støv dækkes til og derimod Sindet atter og atter overtænke, at selv om den udødelige Sjæl bor i et dødeligt Legeme her paa Jorden, saa er dog efter Apostelens Vidnesbyrd dens Omgang i Himlene (Fil. 3, 20).

Disse 15 Embeder stilles nu op med Anvisning af det Gods, der skal danne Grundlønnen. Her er lidt Hastværksarbejde. Biskop Ulrik Stygges Forordning for Aarhus Kapitel 1227 anviser ganske nøjagtigt, hvilke Kirker og Fæstegaarde der skulde høre til hver Præbende, og han har der givet ikke blot Prælaturerne men ogsaa Præbenderne Navne. Aarhus Kapitel havde saa mange Kirker, at de kunde afgive Navnene til hele Rækken. Den samme Fremgangsmaade er anvendt for Viborg, men Navnet laanes fra en Hovedgruppe af Præbendens Fæstegods. Her er dog ikke gjort det Arbejde nøjagtigt at betegne dette. Ved Hjælp af en Jordebog er der skønnet, at der paa de angivne Steder kan lægges saa meget sammen, at Landgilden omregnet i Byg (hart Korn) kan give en Læst Korn (24 Tønder) til Corpus og en til Mensa. Kun Hjarbæk synes mindre. Prælaternes er ikke saa gennemført udregnet i Læst. De synes nærmest at have dobbelte Beløb men tillige nogle vanskelig bestemmelige Ekstraindtægter.

Der oprettes ialt 15 Portioner: 3 Prælaturer og 12 Kanonikat-Præbender. Hertil anvendes dog kun en Del, maaske en beskeden Del, af Godset, idet den anden Del uddeles som en Daglon til de Tjenstgørende. Hver Præbende bestaar af to Dele: Corpus (pro vestitu corporis, egentlig til Klædning for Legemet, den egentlige Stamme i Lønnen) og Mensa (pro mensa, „Bordet“, egentlig Kostpenge). Prælaterne har tillige Dignitas (Værdighed, pro dignitate, for Værdighedens Skyld), hvorfor et Prælatur ogsaa kaldes en Dignitas eller Dignitet. Desuden kan der være en Residentia (Embedsbolig), men dermed var det foreløbig smaat bevendt.

Tillige har man jo Saltet fra Læsø. Hver Prælat faar en Læst (18 Tønder), hver Kannik en halv Læst. Med denne Skitse som Vejledning har man i Viborg maattet udarbejde en rigtig Jordebog. Thi hver faar sine Bønder, og der bliver uregelmæssige Indtægter ved Sagefald og Indfæste.

Første Prælatur efter Biskoppen besiddes af

Provsten (Præpositus, Præpositura), der skal have for Dignitas Hovedgaarden Nørholm for en Læst Korn, af Byen Nørholm to Læster, desuden en Aalegaard. Han skal holde en Herredsfoged i Nørholm Birk. Bødebeløbene gaar dog til den Kannik, paa hvis Bøndergods Bonden hører hjemme. Endvidere Gudsgift Mølle. Til Residents skal Provsten have den Gaard, som de andre Biskopper i Vi-

borg for Tiden har beboet, liggende i Nærheden af Søen (Dammen?) i St. Nikolai Sogn i Viborg, med dens Marker, Agre, Enge, Æblegaard og Humlegaard. Som Corpus Volstrup Gaard med en øde Mølle og en Læst Salt fra Læsø. »Men Provstens Embedsopgave er den særlige, at han skal være *Mund og Tilsvar for Kapitlet*.

Andet Prælatur er *Ærkedegnen* (Archidiaconus, Archidiaconatus). Faar Hovedgaarden paa Fur med Fur Kirke. En Mølle paa Fur. Til Fur Birketing skal han holde Birkefoged. Pro corpore og pro mensa forskellige Ejendomme paa Fur samt en Læst Salt fra Læsø. »Men Ærkedegnens Embedsopgave er, at han skal være *solid i Retsspørgsmaal*«.

Tredie Prælatur er *Cantor* (Cantoria). For Dignitas har han Lundgaard paa Fur, pro corpore Gaarden Vargaard paa Fur og pro mensa Bøndergods paa Fur samt en Læst Salt fra Læsø. »Cantors særlige Embedsopgave er, at han skal personlig overvære Tiderne, nemlig Matutina, Højmesse og Vesper, og *fordele dem, der skal læse, synge og holde Messe* saavel Hverdage som Højtidsdage, og han skal *ordne Processioner og skrive Paasketavlens*« (d. e. Aarets kirkelige Kalender).

Her følger den skriftbegrundede Bestemmelse om Kapitlets frie Valg af disse Prælater.

De 12 Kannike-Præbender faar Navne efter deres Hovedbesiddelser. Hver af dem faar til Mensa en halv Læst (9 Tønder) Salt fra Læsø, foruden Jordegodset. Præbenderne er:

1. *Ravnstrup*. Corpus en Læst Korn i Ravnstrup og Hallum. Mensa 1 Læst Korn i Finderup og Fusore (Fusager i Gammelstrup Sogn). — 2. *Løvel*. Corpus 1 Læst Korn af Gods i Løvel. Mensa 1 Læst af Løvel og Pederstrup. — 3. *Bartum*. Corpus 1 Læst Korn af Bartum (Rødning Sogn, Nørlyng Herred). Mensa 1 Læst Korn af Hjermind, Ørum og Kvorning. — 4. *Skals*. Corpus 1 Læst Korn i Skals. Mensa 1 Læst af Spanggaard (Tostrup Sogn). Bystrup (Gedsted Sogn) og Tostrup. — 5. *Stenvedel*. Corpus 1 Læst Korn af Stenvedel (Stenild). Mensa 1 Læst af Lones (Lovns), Alstrup, Strandby og Rørbæk. — 6. *Lime*. Corpus 1 Læst af Lime og Aalbæk, Mensa 1 Læst af Lem, Ramsing, Hedegaard og Vraa. — 7. *Ørregaard*. Corpus 1 Læst af Ørregaard (Fiskbæk Sogn). Mensa 1 Læst af Øyved maaske Øby i Viskum Sogn) og Velling. I luthersk Tid efter Mage-skifte kaldt *Fly* Præbende. — 8. *Modbæk*. Corpus 1 Læst af Modbæk (Møjbæk i Torum Sogn), Dalstrup (Harre Sogn) og Bysted (Navtrup Sogn). Mensa 1 Læst af Nittrup (Balling Sogn), Nestild (Odens Sogn), Grimsløff (Grindeslev?) og Loldrup. — 9. *Kølsen*. Corpus 1 Læst i Kølsen. Mensa 1 Læst i Vorde. — 10. *Klitgaard*. Corpus 1 Læst af Nyrup (Sønderholm Sogn) og Klitgaard (Nørholm Sogn). Mensa 1 Læst af samme. — 11. *Hornum*. Corpus 1 Læst af Hvornum og Sønderholm. Mensa 1 Læst i Nørholm. — 12. *Hjardbæk*. Corpus 1

Læst af Hjarbæk og Vorde. Mensa kun den halve Læst Salt, som de alle fik som Tillæg til Mensa.

Det øvrige Kapitelgods er *Kommungods*, fælles, og dettes Indtægter omsættes i rede Penge og udbetales til de Prælater og Kanneriker, der virkelig bor (»residerer«) ved Kirken og møder til Tjeneste i Kirkens Kor. De uddeles daglig til de mødte som Penge, der gives i Haanden. Paa den Maade vil man modvirke Tilbøjelighed til at være borte.

Generalkapitel skal holdes i Kirkens Kapitelkor hvert Aar paa den første Søndag efter Korsets Ophøjelsesfest (14. Septbr.) Denne Dag skal være *Protestationsdag*. Aaret regnes at begynde med Mikelsdag, og enhver Prælat eller Kannik, som vil regnes for residerende i det kommende Aar, maa den Dag i Kordragt gøre sin Protestatio (Erklæring). Ellers regnes han ikke for residerende og faar heller ikke Mensa. En Kannik faar altsaa da kun 24 Tdr. Byg. Selvfølgelig er der lovlig Udeblivelse ved Sygdom eller Kapitlets Tjeneste. Protestationen lyder saaledes: »Jeg N. erklærer, at jeg vil tage min personlige Bopæl uden Svig ved Salig Jomfru Mariæ Kirke i Viborg i det nu kommende Aar og tjene Gud og Kirken efter min Evne.«²¹⁷ Ved at tage Bopæl uden Svig forstaas at være mere tilstede end fraværende. Hvis nogen har faaet sin Mensa med Svig, skal han næste Aar regnes for ikke residerende og tilbagebetale det modtagne. Og han skal vel at mærke have været tilstede i Koret.

Almindeligt Kapitel holdes hver Fredag.

Prælatfester er Paaskevigilien (Lørdag), første Paaskedag, Himmelfartsdag, Pintsevigilien, første Pintsedag, Trinitatis Søndag, Kristi Legemsfest, Relikviefesten (S. 279), Mariæ Besøgsdag, St. Kjelds Dag, Mariæ Himmelfartsdag, Salig Augustins Dag, Mariæ Fødselsdag, Kirkevielsesdagen, Kristi Fødselsdag. Ærkedegnen skal have Kristusmesse, Cantor den hellige Jomfrues Messe, Provsten Højmessén.

Paa Kristi Omskærelsesdag, Epifani (H. 3 Kg.), Mariæ Renselsesfest og Mariæ Bebudelsesdag skal en af Præsterne holde Højmessén og de andre to være Sangere. Og i disse Fester, undtagen Paaske- og Pintsevigilien, skal der i Højmessén holdes Prædiken paa Dansk af en Prælat eller Kannik.

Kannikefester er de tre Paaskedage, de tre Pintsedage, St. Hans Fødselsdag, Peters og Povls Dag, St. Knud Konges, St. Mariæ Magdalenes, St. Olufs, St. Laurentius, St. Mikkels, St. Mortens, St. Clemens, St. Katharinas, St. Nikolaj, St. Annas, St. Stefans, St. Hans Evangelistes, de uskyldige Børns Dag og St. Thomas Ærkebiskops Dag. Men Langfredags Tjeneste udføres af den ældste residerende Kannik. Paa disse Prælaternes og Kannikernes Fester celebrerer og tjener Prælater og Kanneriker efter en regelmæssig Fordeling af

Cantor, som paa en Tavle, der hænger i Koret, bør angive, hvad der af hver af Prælaterne eller Kannikerne eller andre ansatte eller Vikarer skal læses eller synges hver Time i Ugen.

Hvis det behager den Herre Biskoppen at holde Messe ved Højalteret, skal Cantor bistaa Biskoppen, Ærkedegnen læse Evangeliet, den ældste Kannik Epistelen, og Provsten, om han er hjemme, skal besøge Sungen med en ældre Kannik.

Der er selvfølgelig ogsaa nøjagtig Forskrift for Dragt. Ingen, som har Ansættelse ved Kirken, maa være tilstede ved Tjenesten uden i rigtig Dragt: Om Sommeren Prælater og Kanniker i Superpellicier (hvid Lærredsdragt) og graa Almutier, om Vinteren i Superpellicier og sorte Kapper. Men de andre ansatte maa Sommer og Vinter kun møde i Superpelliceum.

Der passes godt paa. Kapitlet skal have en jernbunden Kiste, til hvilken alle de residerende har hver sin Nøgle. Deri et Skrin, hvortil Provsten har Nøglen, og deri Kapitlets Segl. Hvis nogen røber Kapitlets Hemmeligheder, skal han udelukkes i 101 Aar! Denne Vittighed er fra Aarhus Statuter, der dog har 100 Aar og 1 Dag.

— Item der skal indsættes en duelig *Skolemester* ved Biskoppen og Kapitlet, og han skal have *St. Hans Kirke* i Viborg annekteret til Skolen tillige med en Læst Salt fra Læsø. Og da den, som gaar tilbage i Sæder og gaar frem i Lærdom, gaar mere tilbage end frem, saa skal Skolemester flittig lægge sig efter, at Skoledrengene oplæres ikke blot i Lærdom, men ogsaa i Sæder, og han skal selv tilligemed dem deltage i Koret paa Festdagene, og han skal forsyne Koret saavel paa Hverdage som paa Fester med Skoledrengene, der forstaar at synges Versikler og Graduale.

Hertil knytter sig en Bestemmelse om fraværende Kannikers Mensa. Beløbet skal deles i tre Dele, de to uddeles til de mødte, men den sidste Tredjedel deles i to Dele, een til at reparere Alterklæder og Bøger og een til Superpellicier til Skoledrengene i Koret.

Dette er *Viborg Kathedralskoles* Udskillelse fra Kapitlet til en selvstændig Institution under Kapitlet. Den var en Forberedelsesskole for Stiftets vordende Præster, som saa lærte ved at tjene en Tid i Domkirken. Derom er der ogsaa Bestemmelse:

Item enhver Prælat skal Dagen før Mariæ Fødselsdag og Renselsesfest til Kantoren betale 10 lybske Mark, og enhver Kannik, fraværende som nærværende, 5 lybske Mark i rede Penge til at underholde ni *Kor-Vikarer*, og Kantoren skal samvittighedsfuldt uddele dem i Forhold til Tid og Arbejde til nævnte Vikarer. Og saasom det er nødvendigt, at de der vil forfremmes til de kirkelige Ordinationer, forstaar sig paa, med hvilken Gudelighed de hellige Handlinger maa udføres og med hvilken Ærefrygt de kirkelige Sakramenter skal behandles, saa skal der ikke tilstaa Nogen Dimissionsbrev, uden han har tjent i Koret i 3 Aar, og hver *ordineret*

skal gøre ligesaa: at de saaledes maa lære, hvordan de bør leve i Guds Hus; og det medmindre Biskoppen af særlig Aarsag tillader at der dispenseres noget herfra, — dog underforstaaet, at Cantor sørger for dem med aarlige Godtgørelser for Arbejde, som bemærket. [Altsaa 3 Aars Uddannelse før Præstevielsen og 3 Aar efter den ligesom i Aarhus].

Item Ærkedegn og Cantor eller een af dem straffer smaa Overtrædelser af evige Vikarer eller Korpræster, men svære og uhyggelige Overtrædelser af dem tilmelder de Biskoppen til at tage sig af.

Kanniker kan dog ikke nøjes med denne Uddannelse:

Item, enhver der første Gang er antagen som Kannik, skal begive sig til et privilegeret Studium (Universitet) inden et Aar og blive der i tre Aar, med mindre han i Forvejen har været saa længe i et saadant Studium.

Det maa indrømmes, at efter middelalderlige Forhold er dette »sømmelige og lidelige« Statuter. Hvis Opgaven kunde fastholde de rette Mænd i en Gerning for Domkirken og Stiftet, kunde det falde kønt ud. Saaledes drømte jo Reformvennerne fra Basel.

Men det blev ikke Kirkemødet i Basel, der sejrede. Den ulykkelige Pave Eugenius kørte alligevel Kirkemødet træt, og det blev splidagtigt. Da han døde, mandede Kirkemødet sig op til at vælge sin egen Pave, men ingen vilde anerkende ham. Saa blev det Pavedømmet, der fortsatte, ureformeret. Og det »verdsliggjorte« og »frigjorte« Domkapitel blev et værgeløst Bytte for de pavelige Metoder. Den, der ikke vilde nedlade sig til at være Embedsjæger, kunde ikke komme frem. Og ved Hjælp af Pavehoffet kunde Embedsjægerne tage aldeles usømmeligt for sig af de kirkelige Stiftelser. Kongerne benyttede dem til at være statslige og politiske Lønninger.

Den frygtelige Opfindelse, der var gjort, hed *Reservation*. Der var jo Regler for, hvem der skulde vælge Biskopper og de andre Kirkens Tjenere. Men saa gav Paverne sig til at reservere sig visse Embeders Besættelse under visse Forhold. Det oprindelige havde vist været, at Paven med en Anbefalingsskrivelse optraadte til Fordel for en Ansøger. Men det blev man ikke ved. Efterhaanden opfandt man hele Klasser af Tilfælde, hvor Udnævnelser til-

faldt Paven. Det første var, at et Embede blev ledigt ved, at dets Indehaver døde paa Besøg hos Paven. Biskopperne søgte at krydse disse Anløb ved at holde Fuldmægtige (Procuratorer) ved Pavehoffet, der skulde komme Paven i Forkøbet ved øjeblikkelig at foretage Udnævnelse. Men det gik ikke i Længden. Og Reservationerne udvidedes. Da Paverne var i Avignon, skulde der skaffes Penge ad nye Veje, og den forretningsdygtige og forresten ogsaa paa anden Maade fremragende Johannes XXII (1316—34) satte for Alvor System deri, et System, der var gjort til at vokse i. Det blev saadan, at om nogen døde ved Pavehoffet eller indtil 2 Dagsrejser derfra, om een ved Pavehoffet blev forflyttet, afsat, tog Afsked (resignerede), ikke fik sin Udnævnelse hjemmefra stadfæstet osv. osv., saa var det Pavens Ret at besætte det, der blev ledigt. Ja de Embeder, der blev ledige i Halvdelen af Aarets Maaneder, »de pavelige Maaneder« (de ulige, 3: Januar, Marts, Maj osv.) tilfaldt Paven.

Fra gammel Tid stod det fast, at man ikke kunde forene flere Embeder. Men mod en Godtgørelse gav Paven liberalt Lov til at sammenlægge Embeder sine Cura (uden Sjælesorg). Det er jo blevet et bevinget Ord. Dog, om man smurte godt eller var vel set, fik man Lov til at sammenlægge ogsaa andre. De pavelige Bevillingers store Antal gaar netop ud paa at maatte forene »uforenelige« Embeder. Og saa ser man adelige Embedsjægere ved Pavehoffet skaffe sig en halv Snes Prælatstillinger og en Snes andre Stillinger uden nogensinde at tænke paa at sætte deres Ben, hvor Embedsgerningen laa. Ja man nøjedes ikke med at besætte ledige Embeder, men man udstedte Ventebreve, hvis Ihændhavere skulde arve Embedet, naar det blev ledigt. Yderligere passede de pavelige Kontorer ikke paa, om et Embede allerede var bortgivet. De bevilgede raskvæk en ny Ansøgning. Derefter kunde de to føre Proces for den pavelige Ret. Det kunde vare i Aarrækker og give mange Penge. Udnævnelserne kostede ogsaa Penge. Der skulde betales et saakaldt Servitium, og da dette gik i den pavelige Kasse, skulde der ogsaa noget til Embeds-

mændene (*Servitia minuta*). Man havde en Taxation af Embederne, hvorefter dette regnedes ud. Taxationen var ret moderat i de danske Embeder, men Byrden trykkede alligevel. Dog var dette det mindste i Forhold til al den anden Vilkaarlighed.

Galt var det længe, men værst blev det da *Renaissancen* trængte igennem i Italiens Overklasse og ogsaa naaede frem paa Pavetronen. Det var en Oplysningsbevægelse, som skabte Kunst og Videnskab i en forbløffende Grad, saa at Studiet af denne Periode, dens Bygningsværker og anden Kunst stadig drives meget. Den var oldtidsbegeistret, tumlende med Græsk og Latin, i Kraft deraf aristokratisk og folkefjern og ofte meget nær ved Frafald fra Kristendommen. For disse Dannelsessnobber og Magtspekulanter var intet helligt. De satte uden Skrupler ligefrem ugudelige Mennesker til at være Kardinaler og Bisper og Domherrer, ja paa Pavestolen. Nu for Alvor kunde alt faas for Penge, men Penge skulde der til. Som en Kardinal svarede paa Spørgsmaalet om, hvorfor Forbrydelser ikke mere straffedes: »Gud vil ikke Synderens Død, men at han omvender sig — og betaler». Man lavede Vers og Vittigheder om St. Peter og disse simonistiske Metoder.

Piscatum rediit Petrus, regit omnia Simon.

Peter er Fisker igen, og alting regeres af Simon.

Foreløbig var altsaa Nordmanden *Thorlav* Biskop og har skullet ordne det nye Forhold. Der er bevaret en Afskrift af et mærkeligt Brev fra Hans Laxmand. Det er rettet til Konciliet i Basel og fortæller, at der er en norsk Biskop i Danmark og en dansk i Norge. Nu er der blevet Uvilje mellem de to Folk, og derfor er de to Biskopper meget ilde set og meget ilde stillet. Derfor beder han om, at de maa bytte Embede.²¹⁸) Det er umuligt, at der kan sigtes til andre end Thorlav i Viborg og Jens i Oslo. Der mangler Aarstal, men det maa nødvendigvis være mellem 1438 og 1443. Om Trængslerne i Oslo ved vi noget. Det kan

se ud, som om Forholdet heller ikke har været godt i Viborg. Thorlav var vistnok meget regerende. I Kapitelstatutterne ser vi den overraskende Meddelelse, at han overlader Kapitlets Provst den Gaard i Viborg, som Biskopperne hidtil har boet i. Den siges at ligge i Nikolaj Sogn prope Stagnum, hvad man plejer at oversætte »ved Søen«. Det er lidt vanskeligt at forstaa, at Nikolaj Sogn kan have gaaet til Søen, saa jeg er fristet til at tænke paa den Dam, der vist har været under det nuværende Domhus. Er det hele skrevet i Aarhus af en ikke stedkendt Skriver, kan det selvfølgelig være en omtrentlig Forklaring: »i Nærheden af Søen«. Desværre har det ikke kunnet oplyses, hvor Provstegaarden senere laa. Men man staar med en Del Tvivl, om denne stræbsomme Mand virkelig skulde have gjort sig selv husvild i Viborg for at hjælpe Provsten. Man kan bedre tænke sig, at han har gjort sig betalt ved at faa en bedre Bolig. I Slutningen af Middelalderen var Bispeboligen i den Levning af Marieklosteret nord for Kirkens Kor, som før er omtalt. Den vildfarende Historie om et Bytte mellem Bispegaard og Provstebolig har vist saa megen Sandhed i sig. Til Byttet har saa ogsaa hørt Marieklosters gamle Ladegaard, der 1498 som »Ladegaardsmark« laa til Bispegaarden.²¹⁹⁾

Han ser ud til at ville haft mere til at følge med. Vorde Birketing hørte til Kapitlets Kommungods, men Biskoppen har tydeligt nok villet tilegne sig Rettighed derover.²²⁰⁾

Til sidst slap Thorlav dog til Norge. Han ledsagede 1450 Christian I til Kroningen i Trondhjem, og da opnaaede han at blive Biskop i Bergen. Det var et uroligt Sted med de mange Tyskere, og 1455 blev baade han og den kongelige Høvedsmand Olav Nielsen dræbt af Tyskerne i Munkeliv Kloster, som de var tyet til.

Hvad for Mennesker man har faaet samlet sammen til at danne det nye Kapitel, og hvordan det er gaaet til med at vælge Prælater, ved vi ikke. Paven har ikke denne Gang været blandet deri. Striden var just da paa det højeste mellem Kirkemødet og ham, og Fædrene i Basel havde »afskaffet« den hele Praxis. Desuden laa den Sag utvivl-

somt under den Fuldmagt, som var givet Ærkebiskoppen. Vi træffer tilfældigt Navnene. Provst blev *Hans Pabe*, Ærkedegne *Mikkel Spend* og Kantor *Jakob Pedersen*.

Det er lærerigt at følge disse tre Prælaturers Skæbne i de 76 Aar, indtil 1526 de pavelige Indgreb hørte op. Saa ser man hvor langt borte det er fra, hvad man drømte 1440, samt hvad en Domkirkeinstitution var udsat for i Renæssancepavernes Tid.

Der stod i Statutterne, at Kapitlet skulde *frit* vælge Prælaterne. Men Paven reserverede sig netop Retten til ethvert Prælatur, der var nærmest efter Biskoppen (alle nærmest postpontificale). Det var i Viborg *Provstiet*, og dermed var dets Skæbne beseglet, det som skulde være »Mund og Tilsvar for Kapitlet« .

Den første Provst Hans Pabe synes at have haft nogen Tjeneste hos Christofer af Bayern, som hjalp ham i en Uenighed med Kapitlet 1445 om Provstens Indtægter. Efter Kongens Henstilling fik han tillige Procuratoriet paa Læsø (Dipl. Vib. Nr. 42. 43. 44). Men der er ogsaa Tale om ellers at lægge mere Gods til Provstiet. Det siges 1483, at til Provstiet er annekteret Sognekirken Ostenild med dens Annexer (Act. Pont. 2852). Har man maaske lagt Præstekaldet for Asmild til? Senere gik det galt, vi ved ikke hvordan, men i 1457 er han bleven afsat af Biskoppen (Dr. Knud Mikkelsen) og bandlyst. Kapitlet valgte i hans Sted een af Kannikerne, en Adelsmand *Hartvig Iversen Juel*, men han trak sig tilbage til Fordel for den 19-aarige *Ejler Timmesen Rosenkrantz*, og Paven var (16. Febr. 1458) saa imødekommende at udnævne denne (Acta Pont. 2117). Han døde imidlertid allerede 1460, og saa traadte *Hartvig Juel* til igen. Nu har man virkelig forsøgt at lave »dansk Arbejde«. Kapitlet har paany valgt ham. Kongen regner at have Patronatsret til Provstiet og præsenterer den valgte til Biskoppen, den store Kirkeretslærde Dr. Knud Mikkelsen, og denne giver ham bispelig Indsættelse. Netop da det er Knud Mikkelsen, der gør det, er der vel et Princip i denne Optræden. Men Hartvig Juel har ikke været tryk. Han var bange for, at Paven havde ogsaa sine Principer og regnede Embedet for ledigt endnu og da snarest udnævnte en anden. Han gik da til Paven, og Svaret fra denne var (9. Dec. 1460, Acta Pont. 2199) en Befaling til Biskoppen af Aarhus om at indsætte ham og tillige lade ham beholde hans Kanonikat. Han var Søn af Iver Juel til Ugelstrup og Mette Kaas. I en lang Aarrække var han Domprovst, og vi kan spore hans Virksomhed som Administrator i Retsstridigheder angaaende Kannikefiskeriet og Læsø (Dipl. Vib., Registeret). Han har 1483 klaget til Paven over, at Provstiets Indtægter var for

smaa. Han fik et Kanonikat i Ribe lagt til, men samme Aar blev han *Biskop i Ribe*, hvor han døde 1500.

Saa gaar det løs i Rom, og der kan være Grund til at tage et Øjebliksbillede af een af de optrædende Herrer. Han hedder *Markvard Pojske*. Denne Familie (ogsaa Pøyske) kendes særlig som Ejere af Berridsgaard paa Laaland. Men han betegnes som Klerk af Roskilde Stift, aabenbart en ung Mand, der gaar i Rom for at lære Administration i de pavelige Kontorer. Alle hans Ansøgninger begynder med, at han baade paa fædrene og mødrene Side er af Adel. Vi møder ham første Gang i November 1481, da han faar Ventebrev paa to Kanonikater eller Digniteter, hvor der maatte blive noget ledigt. Saa snart det ser ud til, at Provstiet i Viborg kan blive ledigt, skaffer han sig 31. Maj 1483 et Ventebrev, hvorved Provstiet reserveres for ham, som baade paa fædrene og mødrene Side er kommet af Adel. Men ak, den 6. Juni tildeles det ogsaa Kong Hans'es Kansler *Niels Skave*, Kannik i Roskilde. De to begynder straks en Proces derom for Paveretten. Da den har varet i 2 Aar, styrker Markvard Pojske sin Stilling ved at skaffe sig en ny Udnævnelse til Provstiet, idet han har gjort opmærksom paa, at det kan taale en højere Taksation, altsaa bære et større Gebyr til de pavelige Kasser. Kort efter blev Niels Skave Biskop i Roskilde (4. Nov. 1485) og gik dermed ud, men hans Beskikkelse var udvirket ved en Henvendelse fra Kong Hans, som tillige lod anmode om det ledige Provsti til sin Kapellan *Jens Brun*, og denne blev samme Dag udnævnt til Provst i Viborg. Og selvfølgelig, 7. November befales Provstiet overdraget til Markvard Pojske, som baade paa fædrene og mødrene Side er kommet af Adel! Processen med Jens Brun blev dog ikke lang, idet han døde kort efter. Straks efter nævnes Provsten i Odense *Hans Urne* som Provst i Viborg, foruden at han var en hel Mængde mere. At Processen atter gaar sin Gang, hører vi nogle Dage senere, da Markvard Pojske faar Provstiet i Lund og Bevilling til at forene det med Provstiet i Viborg, hvis han vinder sin Proces derom. Det ser bare ikke ud til, at han nogensinde kom i Besiddelse af dette Provsti, som han saa ofte var udnævnt til. Ogsaa med hans Provsti i Lund ser det broget ud, thi en Maaned før var Jens Hostorp, en Embedssamler i den store Stil, udnævnt dertil, og en god Maanedstid senere udnævntes Jens Aagsen dertil, og hans Udnævnelse gentoges to Aar senere. Markvard Pojske fik aabenbart heller ikke mere ud af det, da han 1486 blev udnævnt til Ærkedegn i Lund. Derimod havde han virkelig 1485 faaet et Kanonikat i Roskilde, og 1488 fik han pavelig Fritagelse for at bo der. Samtidig fik han Stokkemark Sognkald, fordi han ønskede at kunne blive præsteviet for at kunne tjene den Højeste til Bedste for sin og sine Forældres og andre kristne Sjæle. Faa Dage efter faar han det forbedret med, at han

faar Ret til enten ved sig selv eller ved en af sine Kapellaner at absolvere sine Sognebørn i alle Sager, der ikke var forbeholdt Paven. Det vil sige, at han reddede de bispelige Indtægter fra sit Sogn for større Overtrædelser. Med alt det er det hans Mening at blive ved at bo i Rom. Endelig i samme Aar gør han sit sidste Attentat paa at blive Prælat, og nu gælder det Ærkedegnedømmet i Viborg. Han indberetter, at det ganske ulovligt er givet til den 14-aarige Anders Glob. Derfor ønsker han det med Lov til at beholde Stokke-marke, skønt de begge er med Cura, samt endvidere Tilladelse til dermed at sammenlægges endnu to Embeder af den Slags, som ikke maa sammenlægges, hvis han da kan opnaa saadanne, samt til saa tidt det passer ham, at mageskifte disse Embeder med andre. Pave Innocentius den Ottende, sørgelig Ihukommelse, resolverer: Det ske! Det skete nu alligevel ikke, da andre kom Markvard Pojske i Forkøbet.²²¹⁾

Man maa sige, at dette var at gøre Nar ad Manden. Men man maa ogsaa sige, at baade Markvard Pojske og den uanstændige Pave gjorde Nar ad den hellige Kirke og ad alle hæderlige Forsøg paa at skaffe høj Luft i den.

Hvor længe den meget optagne *Hans Urne* forestillede at være Provst i Viborg Kapitel efter 1486, ses ikke. Han maa hurtig være bleven afløst af en af Kapitlets Kanniker *Bjørn Eriksen*, som i April 1487 fik Tilladelse til at besøge Jerusalem med Tanke paa sine Forældres og sin egen Frelse. Han døde 1492 (Act. Pont. 3075. 3289).

Saa har man den samme Forestilling. I Viborg valgte Kapitlet *Anders Mus*, som Patron præsenterede Kong Hans ham, og Biskoppen indsatte ham. Men i Rom har en af Pavens Hofmænd *Golfridus Schuffuth*, vel en Tysker, opnaaet pavelig Udnævnelse 23. April 1492, og Biskoppen af Volterra, Provsten ved St. Peter i Basel og Officialen i Viborg fik den Opgave at faa ham sat ind i Provstiet. Det blev naturligvis Proces, indtil Gotfridus Schuffuth døde 1495.

Saa fik Anders Mus allernaadigst en ny pavelig Udnævnelse, som han naturligvis maatte betale for.

1505 blev Anders Mus Biskop i Oslo, og den bekendte *Ove Bille* blev af Paven udnævnt. Han var Kongens Kansler, og denne foranledigede, at han 1516 fik Lov at bytte Embede med Dekanen i Roskilde, Kongens Sekretær *Anders Glob*, senere i mange Aar kongelig Rentemester. I 1520 afløstes han af den kgl. Sekretær, *Jørgen Friis*, som Kongen trængte ind, men snart hjalp til Bispedømmet, hvorefter *Knud Gyldenstjerne* blev Provst. Han var da forlængst stadig i kongelig Tjeneste, først hos Christiern II, saa hos Frederik I, og i 1523 blev hans Rigsraad, saa han har næppe været stadig i Viborg. Paa den anden Side synes han ikke at have været af dem, der samlede paa Embeder rundt i Landet paa een Gang.

Denne Oversigt over *Provstiets* Skæbne indtil Reformationen er givet for at give et til Viborg knyttet Indtryk af, hvor forkludret Kirkestyrelsen var blevet, ja uanstændig i sine Metoder.

De to andre Prælaturer var knap saa stærkt fremme i Skudlinjen, idet de ikke var principielt reserverede for Paven.

I *Ærkedegnedømmet* havde man som bemærket først *Mikkel Spend*, der endnu levede 1454. En *Jens Pedersen* døde 1465. Derpaa valgte Kapitlet den kun 18-aarige *Erik Nielsen Rosenkrantz*, og da dette ikke var lovligt, maatte Paven føje sin Udnævnelse til. Han kaldes siden Dr. 1475 nævnes *Niels Eriksen* (Dipl. Vib. S. 353). 1482 hos Paven faar *Ærke-degn* i Viborg *Mogens Eriksen Rosenkrantz*, »Studerende i kanonisk Ret«, *Ærkedegnedømmet* i Aarhus. Han efterfølges af *Niels Lykke*, som dør 1485. Som en særlig Naadesbevisning ansætter Paven *Kjeld Ovesen Krabbe* i hans Sted, død 1487. Atter valgte Kapitlet et Barn, den 14-aarige *Anders Glob*, formentlig den senere Rentemester. Det var ulovligt, saa der skulde søges Dispensation, og da dette ikke skete, meldte den store Embedsjæger *Laurens Vesteni* sig som Ansøger, og nogle Maaneder senere vor Bekendt *Markvard Pojske*. De fik begge Udnævnelse. Men en Klerk fra Børglum Stift, *Peder Bosen*, havde i Forvejen faaet Pavens Ventebrev paa Embedet og meldte sig nu for at overlage det. *Peder Bosen* skal være sluppet ind i Provstiet, og *Markvard Pojske* gled ud. Han havde vist tabt Modet. Men ellers blev det naturligvis til Processer, som ingen Ende fik, mellem de tre andre. Da skød endnu en fjerde Person sig ind, en ung Mand men en dreven Jurist frem for nogen anden. Det var Klerken Magister *Jens Andersen*, en Skomagere Søn fra Brøndum ved Limfjorden, men nu Magister fra Køln og studerende ved Pave Alexander den Sjettes Hof. Der kunde man lære den mest samvittighedsløse Statskunst, Verdenshistorien har kendt. Nu var det *Laurens Vesteni*, der blev overlistet. Han havde 1493 yderligere skaffet sig et Par Kanonikater i Aarhus med Kirker. Men saadanne Embeder maatte ikke sammenlægges uden pavelig Dispensation. Saa møder Magister *Jens* ved Kurien og gør opmærksom paa, at Maanedene er gaaet, og Kanonikaterne forbrudt, da dette strider mod Johannes XXII's Bulle *Execrabilis*. Derfor foreslaar han, at man giver ham Kanonikaterne. Det bevilges. Bag efter stiller han med en Fremstilling, der viser, at *Ærkedegnedømmet* i Viborg er ogsaa forbrudt med det samme. Det er altsaa ledigt, og han andrager om det. Det bevilges. Men kort efter kommer *Laurens Vestenis* Ansøgning om Dispensation. Den bevilges ogsaa. Pengene er lige saa gode fra den ene som fra den anden. Saa fører *Jens Andersen* ogsaa Proces, og det er efter alle Kunstens

Regler. Efter et Par Aars Forløb trak Peder Bosen sig tilbage, og Jens Andersen søgte og fik hans Rettigheder til Brug i Processen. Saa maa det have heddet sig i Høsten 1495, at Jens Andersen var død. Embedsjægere faar travlt med at faa de Embeder, han havde samlet, og Laurens Vesteni betaler en ny pavelig Udnævnelse. Men Jens Andersen kom igen, og derefter hedder han Ærkedegn i Viborg. Han havde efterhaanden forskaffet sig en Del Levebrød: Vendsyssels Provsti i Skallerup, Provstiet hos Præmonstratenserne i Børglum, Provstiet i Lund, Tamdrup Sognekalde. Da han kom hjem, blev han Kong Hanses Sekretær, og den snilde og paagaende Mand brugtes i vigtige Sendelser for Kongen, indtil han ved Kongens Mellekomst udnævntes til Biskop i Odense. Han har næppe faaet Tid til at se meget til Kapitlet i Viborg. Han havde unægtelig den Retskyndighed, som Statuterne krævede. Samme Dag som han udnævntes til Biskop, beskikkede Paven til hans Eftermand som Ærkedegn i Viborg *Jakob Krumpen*. Han forenede dermed Sognekaldet i Vokslev med det annekterede Kapel i Nibe uden at faa den pavelige Dispensation. Der er gjort et Tilløb af den Art, vi nu kender, idet en pavelig Kendelse dermed erklærer Embedet for ledigt og giver det til Niels Friis 1513. Men Jakob Krumpen synes foreløbig at have redet Stormen af. 1519 blev Mag. *Anders Skovgaard* Ærkedegn. Han forblev i denne Stilling til sin Død 1554 og gjorde et stort Arbejde for Kapitlet.

Medens Provsterne næsten aldrig var i Viborg og Ærkedegnene kun for nogles Vedkommende, var det bedre fat med *Kantorerne*. Kantor var da ogsaa den mest nødvendige i Kapitlets Liv. Denne Stilling fik nogenlunde Lov til at være fri for de pavelige Eksperimenter. Følgen er, at vi her møder en rolig Rækkefølge af Mænd, hvis Tilstedeværelse vi kan spore gennem Dokumenter, der viser, at de passede Kapitlets Sager, mens de andre var borte og førte Proces mod hinanden.

Kørste Kantor var altsaa *Jakob Pedersen* »i Bisp Thorlafs Tid« (Dipl. Vib. S. 346). Den næste er *Peder Jensen*. 1452 køber han en Gaard, liggendes norden ved Vejen hos Sancti Nicolai Kirke i Viborg (Dipl. Vib. Nr. 51). Det maa vel antages at have været til Bøllig. Kantor skulde gerne bo lidt nær ved Kirken, og siden boede han i den nuværende Bispegaard. Men denne Stedbetegnelse maa vist føre os til nuværende St. Villadsgade. Vi ser Peder Jensen tage sig meget af Kapitlets Sager (Dipl. Vib., Register). Det sidste Aars-tal, vi kender for ham, er 1467. 1471 møder vi *Morten Furbo*, som endnu fungerede 1492.

I 1493 finder vi *Kjeld Ovesen Krabbe*, som forblev i en lang Aar-

række, og som bl. a. har haft med saa vigtige Ting at gøre som Udgivelsen af Kirkens Missale 1500 og alt det, der fulgte med Domkirkens Brand 1501.

Men paa hans gamle Dage blev der desværre en Lejlighed for Paven til at bryde ind, og saa fik man i nogle Aar omkring Kantorstillingen den samme vilde Forvirring. Heldigvis betød det i selve Viborg vel kun nogle ærgerlige Udgifter. Det var i det for Pavedømmet skæbnesvangre Aar 1517. Da ses det af et Pavebrev, at Kjeld Krabbe er bandlyst.²²²) Man faar ligefrem en Lyst til at spørge, om der har været noget i Vejen med hans Forhold til den just ankomne Afladskræmmer Arcemboldi, men i den Retning var vist alt roligt i Danmark. Men Kjeld Krabbe har trods Bandlysning fungeret videre og har dermed forbrudt sin Stilling. En Klerk fra Köln Stift, *Gerardus Harsem*, i Huset hos den pavelige Skriver Wilhelm Enckenvoirt i Rom, gør Paven opmærksom paa dette og ansøger om at faa Kantoriet, hvis det bliver taget fra Hr. Kjeld. Paven bevilgede dette (2. Maj 1517), og da Hr. Kjeld fungerede videre, begyndte en Proces i Rom. 1520 døde Kjeld Krabbe. I Henhold til sine Statuter valgte Kapitlet *Niels Friis* til Eftermand, og Biskop Erik Kaas stadfæstede Valget og indsatte ham. Men for en Sikkerheds Skyld, paa Grund af Processen, ansøgte Niels Friis ogsaa om pavelig Stadfæstelse. Paven gav ham da ny Udnævnelse 9. Sept. 1520, men samme Dag (!) udnævnte Paven ogsaa Kannik *Claus Pedersen Varberg* af Lund til afdøde Hr. Kjelds Efterfølger. Og 5 Dage efter faar Gerardus Harsem ny Udnævnelse, da hans Modpart i Processen nu er død! Dermed havde Paven lykkelig fabrikeret endnu nogle Processer. 1521 trak Tyskeren sig tilbage og Niels Friis erhvervede hans Ret, men Claus Pedersen var der endnu. 1525 døde han, men straks ansøger en slesvigsk Præbendeophober *Thomas Clausen* om at blive udnævnt til den afdødes Rettigheder, »for at der ikke skal gives nogen lastefuld Andenmand Adgang til dette Kantori, og for at der ikke skal mangle En, som kan varetage denne Proces og Rets sag!« Paven bifalder 30. Juni 1525. Processen kan fortsættes! Det var imidlertid omtrent i de samme Dage, at Magister Hans Tavsen kom til Korsbrødrenes Gaard i St. Ibsgade. Næste Aar afskaffedes al Appel til Rom fra Danmark. Vi forstaar det. Niels Friis blev siddende uantastet som Kapitlets Kantor til sin Død 1557, og fra 1529 var han — Lederen af Domkirkens Gudstjeneste — en af Støtterne for den evangeliske Bevægelse i Viborg.

Vi har dermed fulgt Prælaturernes Skæbne, saaledes som den blev under det pavelige Misregimente. Man maa ikke tro, at under al Forvirringen i Prælaturerne har de 12 Kanonikater dannet en rolig og fast Bestand, som

Kapitlet kunde falde tilbage paa. Der var sikkert aldrig det fulde Antal. Samme Mand sad med flere af Præbenderne, og han sad meget ofte ikke i Viborg. De adelige Embedsjægere samlede simpelthen paa saadanne Præbender, og kunde det lade sig gøre, skaffede de sig paveligt Privilegium paa at faa Indtægter omtrent som om de var residerende, selv om de altid var borte. En Begyndelse til noget saadant laa allerede deri, at en ung Kannik efter Statutterne skulde rejse til Studium i mindst tre Aar.

1482 fik Københavns Universitet Ret til at besætte 12 Kanonikater ved Landets Domkirker (i hvilken Maaned end Ledigheden indtraf!), deriblandt 1 i Viborg, — naturligtvis for at beholde Manden.

Al denne Fraværelse maatte saa dækkes ved, at Kirkens Alterpræster (evige Vikarer) eller tilnød de unge Korpræster (Kor-Vikarer) vikarierede i Kapitlets Kortjeneste, der jo i Statutterne var indskrænkede til 3 Gange om Dagen i Almindelighed.

Den Uddøen, som blev Kapitlernes Skæbne i den evangeliske Tid, var godt nok forberedt i Middelalderen.

Paa den anden Side har der været nogle trofaste, som samvittighedsfuldt har gjort deres Pligt.

En af de menige Kanniker, Hr. Peder Povelsen, har bidraget til Kannikekorets Forskønnelse med den bekendte syvarmede *Lysklove* »fore høje Alter«. Han har faaet den støbt i Lübeck 1494 hos »Dirch Rob«, der har forsynet den med plattysk Indskrift. Den er indrettet med en Læsepult for Sangere eller Oplæsere. Da den altid samler Interesse om sig som et smukt og aneligt gammelt Stykke, nu det eneste af det gamle Udstyr, skal her ogsaa meddeles lidt derom. (Se Billede S. 327).

Giveren var en Klerk af Børglum Stift, som fik en Kannikestilling med den tilhørende Præbende ved at Formanden resignerede. Hvilket Aar, ved vi ikke. Han omtales 1493. For at sikre sig søgte og fik han ny pavelig Udnævnelse 1495. Samme Aar træffer vi ham for Kongens Retterting i København for at faa bekræftet en Lovhævd angaaende Kapitlets Ret til Fiskeriet ved Langvedel Aa og

Vosgaard. Det ser ud til, at han ret tidlig har givet sin Gave. Til at holde Lys i den skete der en Stiftelse, idet Væbner (senere Ridder) Anders Ibsen af Læsø 1497 solgte Hr. Peder Povelsen Hejrekærgaard (nu Herkegaard) i Mammen og et Bol i Mammen, imod at han skulde indløse den fra Biskop Niels Glob for 80 Mark lybsk i danske Peninger og saa enten han selv eller efter hans Død hans Arvinger overdrage den til Kapitlet til at holde Kloven vedlige. I sit Testamente overdrog Peder Povelsen da Godset til Kapitlet »til at holde Lys paa samme Kløve med og skure den saa tidt Kannik-Højtid (S. 301) var«, og hvis dette ikke overholdtes, skulde Gaard og Bol falde tilbage til hans Arvinger. Det vilde været daarligt i Tidens Stil, om ikke Hr. Peders Broder Lars Povelsen efter hans Død havde rejst Trætte derom, men han tabte Sagen. Siden rejstes Sagen dog paany, og først ved en kongelig Rettertingdom 1547 fik den utrættelige Anders Skovgaard Rettighederne hævdede.²²³⁾

Reformations-Drømmen fra Basel gik ud paa, at det skulde blive godt i Kirken ved et mere betryggende Valg af Kirkens Tjenere, og først og fremmest skulde man da have Domkapitlerne til at vælge samvittighedsfuldt. Det nævnte Dekret fra Konciliet fra 1434 gik ud paa dette: Kapitlet gaar først i Kirke og hører en Messe af den Helligaand (hvis Rester vi endnu har i Indledningen til vor Bispevielse), hver skrifter og kommunikerer. Ved Indgangen til Valglokalet skal hver i Lederens Haand aflægge Ed paa kun at ville give sin Stemme til een, som vil være Kirken gavnlig baade aandeligt og timeligt. Gør de ikke derefter, da vil de faa deres Del af Guds strenge Dom over de onde Hyrder. Ingen maatte øve Valgtryk, og ingen maatte give efter for saadant.

Paverne mente, at det var bedre, at de valgte. Kapitlerne strittede imod og søgte i al Fald at tale med. Men i Almindelighed vilde Kongerne ogsaa tale med. Da Biskopperne var de forreste og mægtigste i Rigets Raad og fyrstelige Godsejere i Landet, med Fæstninger og Drabanter, er det ikke mærkeligt, at der gik Politik i deres Valg. Om Kongen gik til Kapitlet med sit Ønske, blev det aldeles ikke et Valg uden Valgtryk. Vilde Kapitlet ikke stemme

rigtigt, kunde Kongen alliere sig med Paven, der regnede sig berettiget til at besætte alle Bispesæder.

Resultaterne var tit slemme. I Viborg slap man taalelig fra det undtagen sidste Gang.

Første Gang forelaa et Bispeskifte ved at Biskop Thorlav fik Lov at komme til Bergen. Tilladelsen maatte han have af Paven, i hvis Haand da Udnævnelser af Eftermanden laa. Kongen har vel nok udtalt et Ønske. Saa fik da 1451 Viborg til Biskop en berømt dansk Kirkeretslærd, Dekanen i Københavns Kapitel *Knud Mikkelsen*, Doctor juris utriusque. Han var fra Aarhus eller Aarhus Stift. Det første vi kender til ham, er at han 1421 immatrikuleredes ved Universitetet i Rostock. Han har altsaa mindst været jævn gammel med Aarhundredet. Fra 1424 studerede han i Erfurt, hvor han 1425 blev Magister, i Vinteren 1434—35 var Universitetets Rektor og derefter blev Dr. juris. Han studerede i Udlandet som Besidder af et Kanonikat i Aarhus. 1432 fik han ogsaa et i Roskilde, og i 1440 træffer vi ham som Dekan i København. Allerede i denne Stilling var han i Rigsraadet. Ved Kong Christofers Krøning i Ribe 1443 holdt han Prædiken for Folket. Han benyttedes meget i vanskelige diplomatiske Sendelser, og det blev ved, efter at han var blevet Biskop. Da han Aaret efter sin Udnævnelse var Kongens Gesandt i Rom, forestillede han Paven, at Bispedømmets Indtægter var gaaet voldsomt ned paa Grund af Ødelæggelser i Krigen, hvorfor han fik Lov at beholde Dekanatet endnu i 2 Aar.

Det, han mest er bekendt for, er imidlertid hans Forfatterskab. Det er saa sjældent, at vore middelalderlige Biskopper har et saadant. Dette Forfatterskab er allerede begyndt i Udlandet, mens han var i Erfurt og hed Knud af Aarhus (Kanutus de Arusia). En juridisk Afhandling om, hvorvidt Rentekøb er at betragte som Aager, er endnu i Behold i flere tyske Bibliotheker. Den er fra den Tid, da han endnu kun var »Magister Kanutus de Arusia« (trykt i Kirkehist. Saml. 4 V 299 ff.). Der findes en meget omtalt Bog om Pest (Tractatus de regimine pestilentico), der i Middelalderens Slutning er trykt mange Steder i Udland-

det som værende af »Knud, Biskop af Aarhus i Danmark«. Arus kan være baade Aarhus og Vesteraas, men intet af Stederne har der været nogen Biskop Knud. Muligvis kan hans udenlandske Forfatternavn i Forbindelse med en Vidnen om, at han siden var blevet Biskop, have foranlediget den vildledende Titel paa et Ungdomsarbejde af ham. Den er udgivet i dansk Oversættelse af Fr. Hallager: *Biskop Knuds Bog om Pesten*, Kbh. 1919. Hans Forfatterskab herhjemme er af retsvidenskabeligt Indhold, og det er en Kirkejurist, der taler deri. Der findes en lille dansk Bog af ham »Om Kirkens Doms Lov og om hendes Fremgang« (trykt i *Nye Danske Magasin* VI, 183—205). Den er en Anvisning til gejstlig Rettergang, men er dog en Oversættelse efter *Summula de processu iudicii* af den store Retslærde Johannes Andreæ i Bologna († 1348). Desuden har man en Samling Glosser til jyske Lov af ham: *Quedam breves expositiones et legum et iurium concordantie et alligationes circa leges Jucie per reuerendum in Christo patrem ac dominum Kanutum episcopum Vibergensem et venerabilem vtriusque iuris super Iutorum legisterium*. Trykt Ribe 1504, Kbh. 1508. Det er Vejledning til at forklare Loven ved Hjælp af romersk og kirkelig Ret, tillige Meddelelser om Domme, forefaldne Tilfælde, Retssædvaner, — i det hele en Bog til megen Nytte for vor Rets-historie.

Dr. Knud er udpræget Kirkejurist. Den borgerlige Lov maa vige for den kirkelige: »Bestemmelser og Love imod den hellige Kirke eller imod Kirkens Personer eller deres Friheder og imod aandelige Love og kanoniske Bestemmelser, maa tilbagekaldes, og en saadan Bestemmelse eller Lov fortjener ikke at kaldes Lov og bør heller ikke holdes for Lov, og de, der støtter saadanne Bestemmelser ved Raad, Gerning eller Hjælp er paa Provincialstatuternes [Provincialkonciliernes Beslutningers] Autoritet med det samme udelukkede af Kirken«.

Dr. Knud havde været med ved Kongekroningen i Ribe 1443, aabenbart ikke blot for at prædike for Almuen men for at være med i Raadslagningen med sin Retskyndighed.

Han har vel da billiget den mærkelige Form for Kirkelovgivning, som da sattes i Værk af Kongen og Ærkebiskoppen i Forening. Der er to saadanne Forordninger, udstedt af de to Side om Side, een hvorved fuld Tiende paalægges Befolkningen og en anden om Reformering af Klostre og lignende Institutioner. Det gøres overmaade bestemt til Biskoppernes Ret og Biskoppernes Pligt, ligesom der gives dem Anvisning paa at sammenannektre Klostre, der er for fattige. Der er maaske Grund til at tænke sig, at Budolfi Nonnekloster i Kraft af denne Bestemmelse er gaet op i Asmild.

Klosterreformernes Tid begyndte nu. I de forskellige Ordener forsøgte man at faa de gamle Regler frem i al deres paafaldende Strenghed uden de sædvanlige Lempelser. Reformatorerne er alvorlige Mænd, som viser os Træk i Tidens Ansigt, der heldigvis er af anden Art end det, man faar ved at studere Pavehoffets Trafik og Embedsjægerens Hob. Paa den anden Side skal man læse deres Skrifter med Forsigtighed. De larmer op om Ugudelighed, der foregaar i de ikke reformerede Klostre. De bruger Ord, hvorved man ellers forstaar en Levemaade, som gudsforladte og ugudelige Mennesker kan synke ned i. I Almindelighed skal der aldeles ikke tænkes paa noget saadant men kun paa Ukorrektheder i Gennemførelse af Ordensregler. Og som Frænde er Frænde værst, er de onde mod de »vanslægtede« og under dem slet ingen Ret, hvis de ikke vil underkaste sig Reformen.

En anden Side af Sagen er den, at alt dette betød, at der kom meget Liv og Alvor i de danske Klostre i de to sidste Menneskealdre før Reformationen. Kong Christofer synes at have været personlig interesseret i Gennemførelsen af den Lov, som han havde været med til at give. Han udstedte 1447 en streng Befaling til Biskop Thorlav og Prioeren angaaende Vor Frue Kloster i Aalborg, at de skulde indelukke Klosterjomfruerne og besørge dem saadan god Bygning, at de kunde blive vel indelukte; de maatte ikke lade dem nogensteds udfare, og ingen maatte

gaa ind til dem og have Omgængelse med dem videre, end den hellige Kirkes Ret og deres Ret udviser.²²⁴) Det er tydeligt nok Ordenens Afspærringsbestemmelser, der her strammes.

Denne kongelige Interesse for Klosterreformer blev ved. Christiern I var i Begyndelsen ikke saa ivrig, men han ægtede Christofers Enke Dronning *Dorothea*, og denne fromme Dronning førte Interessen over til sin Mand og sine Børn. Særlig var hun interesseret i Graabrødrene.

Denne Kloster-Reformbevægelse maa ogsaa have begyndt at berøre Viborg Stift i Biskop Knuds Tid. Der er ikke naaet meget Papir derom til os, men der er dog Spor.

Mærkeligst er vel i Grunden Bevægelsen blandt *Dominikanerne*. I det foregaaende Aarhundrede var man i denne Ordens Klostre og Studier kommet til at beskæftige sig med *Mystik*. Det var egentlig en fremmed Plante fra græsk hedensk Fromhed. Man søgte Oplevelser af Gud gennem at hensætte sig i en from Grebthedstilstand, da Sanserne næsten ikke mærker den omgivende Verden, men Sjælen baade ser og hører noget guddommeligt, eller i al Fald føler den store Salighed. Denne »moderne Gudelighed« (moderna devotio) skabte fromme Prædikanter og Forfattere hos Dominikanerne som Johan Eckart (død 1327), Henrik Suso (død 1366) og Johan Tauler (død 1361). Det var ikke altsammen sundt, men der var baade Vækkelse og Fordybelse deri, og der kom en Jesus-Prædiken ud deraf. Ved Siden af andet holdt denne Bevægelse sig i Ordenen, og der er ingen Grund til at tænke sig, at ikke ogsaa Viborg Sortebrødre har været med deri. Der skete ved den Tid, vi nu er ved, en Reform i disse Klostre, men den gik for sig i al Stiltfærdighed indenfor Ordenen uden Paa-kaldelse af Kongemagt eller Bispedømme.

Fra Dominikanerne var denne mystiske Fromhed særlig i Nederlandene gaaet over i andre Kredse, som tilsidst blev *Augustinere*. Centrum blev det i 1387 stiftede Kloster i *Windesheim*. Her lærtes og prædikedes den »moderne Gudelighed«. 1395 fik Windesheim pavelig Anerkendelse som Hoved i en Kongregation, hvortil alle Augustinerklo-

stre kunde slutte sig, om de vilde. I eet af disse nederlandske Augustinerhuse paa Agnetebjerget ved Zwolle levede *Thomas Hemerken fra Kempis* (a Kempis), der døde 1471, 90 Aar gammel, Forfatter af den næst Bibelen mest udbredte Andagtsbog »Om Kristi Efterfølgelse«. Fra Windesheim kom Augustiner-Reformatoren *Johannes Busch*, der var bleven Provst i et Kloster ved Hildesheim. Da Basel-Konciliet forkyndte sit Program: at naa en Kirkens Reformation ved at reformere Gejstlighed og Klostre, blev Johannes Busch 1435 under Beskyttelse af Biskoppen af Hildesheim sat til at reformere Augustinerne. Rastløst arbejdede han derpaa. 1479 regnede han at have rejst 6800 Mil, og gentagne Gange var han lige ved at blive Prior i Segeberg. 1480 døde han. Det er før bemærket, at intet dansk Augustinerkloster vides at være gaaet ind under Windesheim-Kongregationen. Men derfor behøver de danske Augustinere ikke at have været udenfor disse aandelige Bevægelser. Og vi har vel et Vidnesbyrd. Der er opbevaret en haandskreven Bog fra denne Tid, 361 Blade af Papir, forsvarlig indbundne i tykke Træplader med behørig Spænder. Man mener at turde sige, at den er fra *Grundeslev Kloster*. Indholdet er Oversættelser paa Dansk af Skrifter, der netop hører til denne »moderne Gudelighed«. Der er Henrik Susos »Gudelig Visdoms Bog« (Horologium æternæ sapientiæ), Thomas a Kempis »Kristi Efterfølgelse«, et Skrift, som vist med Urette er tillagt Bonaventura: »Kærlighedens Sting« (Stimulus amoris), Pave Gregors Traktat »Hvorfore udvalgte Menneskes Levnet skal drøves i denne nærværende Time med Modgang og Fristelser«, samt Bonaventuras Formaninger for Klosterfolk. Alt dette er vel at mærke oversat paa Dansk, altsaa dog vel for gennem Prædiken og paa anden Maade at bringe denne Fromhed til Folket.²²⁵)

Da Johannes Busch skulde i Gang med Klosterreformationen, kneb det lidt, men det hjalp, at *Benediktinerne* gik med. Det var særlig Abbeden Johannes Hagen fra Klosteret *Bursfelde* ved Göttingen, der i nøje Samarbejde med Busch fik den benediktinske Del af Reformen i Gang, saa

at der opstod en Bursfelde-Kongregation af Klostre. En Udsending fra denne Bevægelse, Broder *Johannes fra Cismar*, berejste i Aarene 1457—64 gentagne Gange Danmark. Da han kom her 1457 var det for at faa i det mindste et dansk Benediktinerkloster til at gaa ind i Kongregationen. Det lykkedes virkelig med Skovkloster ved Næstved. Nogle Munke deri tilskrev Paven, at de ikke kunde blive deri med uskadt Samvittighed, hvis Reformen ikke skete, og Paven paalagde da Biskoppen og Provsten i Roskilde at gennemføre denne. Resultatet var 1458, at Flygtninge fra Klosteret spredtes omtrent over hele Danmark. Tre af dem gik til St. Knuds Kloster i Odense, Stiftets Domkapitel. Den Slags Voldsomheder fulgte gerne med Reformationerne. Da 1475 Benediktinerregelen ophævedes i Odense Kloster, jog man simpelthen Benediktinerne bort og indsatte verdslige Kanniker, der dog havde den Tort atter at maatte vige Pladsen for Benediktinerne 1489.

Fra denne Broder Johannes har vi en Række Breve til danske Biskopper, deriblandt ogsaa til Biskop Knud. De har vist kendt hinanden fra Studentertiden i Erfurt. Munken har en Del Høfligheder om Biskoppens juridiske Lærdom og deslige, men man har ogsaa Indtryk af en virkelig Højagtelse, og han omtaler, at det er lykkedes ham at reformere et Nonnekloster i Viborg Stift. Biskoppen havde rost Klosteret, og Broder Johannes maatte give ham Ret. Nonnerne havde modtaget ham som en Engel, og de havde flittigt forsket om deres egen Frelse og Regelens Forstaaelse, og da han ved Tolk havde talt til dem, havde de med Taarer lovet at indrette deres Levned efter den rigtige Regel. Afskriveren har læst Klosterets Navn som Schowkloster. Det maa vel være en Fejllæsning for *Seberkloster*. Ogsaa Biskoppens *Provst Johannes i Aalborg*, har han vundet.²²⁶⁾

Korsbrødrene i St. Ibsgade sad her jo som Repræsentanter for den eventyrlige Ridderorden, der skulde holde Stand mod Islam. Der var sket en Del. 1291 havde de mistet den sidste Plads i det hellige Land, Acco. De var da forslaaede til Cypren som en usselig Rest. Men 1309

erobrede de Øen Rhodos, hvorpaa de virkelig holdt sig som Kristenhedens Forpost i over 200 Aar. Rig var Ordenen blevet, navnlig i Frankrig. Den havde arvet de opløste Tempelherrers Gods, saa at man regnede med, at Ordenens Indtægter oversteg den franske Konges 18—20 Gange. Men der skulde ogsaa bruges store Midler paa den udsatte Post. Hver Ordensprovins havde den Opgave at understøtte Moderklosteret paa Rhodos. Den danske Ordensprovins var ansat til den ikke ringe Sum 140 Gylden aarlig. Men de havde ogsaa Opgaver herhjemme. De havde Sygehuse. Der var ogsaa en Sygehusbygning ved Klosteret i Viborg. Og de havde mange Indgivne, som levede hos Brødrene paa deres gamle Dage. I Moderklosteret paa Rhodos saa man noget skævt til, at alt dette udvikledes for meget, da det jo kunde binde Midlerne. Stormesteren paa Rhodos sendte derfor Broder Johannes de Cardone rundt i Evropa som befuldmægtiget Visitator. Han var her 1463 i Hovedklosteret Antvorskov hos Prior Jens Brun, hvor han skaffede sig Underretning fra de andre Klostre, og saa fra Antvorskov (21. Sept. 1464) udstedte en Rundskrivelse med Paalæg om ikke at antage flere end de nødvendige for Gudstjenesten og Sangen. Næste Sommer kom der et Brev til fra Basel (29. Juni 1464) til Ordenens Klostre med Paalæg om strengt at straffe og rette al Afgang fra Regelen i Levemaade og Klædedragt. De ulydige skulde ikke lukkes ud af Klosteret men sættes i Fængsel paa Vand og Brød til de angrede, hvorfor det paalagdes Klostrene at bygge Fængsler, hvis de ikke var ordentlig forsynede.²²⁷) Det er nok muligt, at der er blevet bygget et i Korsbrødrengaarden i Viborg dengang.

Ogsaa den af Kongen fremskyndede Reform i *Graabrødrekløstrene* begyndte i Dr. Knuds Bispetid i andre Egne af Danmark, men det varede lige til 1518, inden Observanterne trængte ind i Stiftets Klostre i Viborg og Aalborg.

Knud Mikkelsen var blevet en gammel Mand og ønskede at trække sig tilbage, hvad han kun kunde ved at gaa til Paven. Saaledes nedlagde han da sin Stilling uden Pension, og Paven udnævnte 20. Nov. 1478 en Kannik i

Kapitlet, *Niels Glob*, der endnu kun var viet til Subdiakon. Han var maaske nok valgt af Kapitlet i Forvejen.

Paulus Helie giver i sin »Skibykrønike« den Tids Biskopper Skudsmaal og skriver om Niels Glob: »Dersom en længere Levetid var bleven ham til Del, vilde han være

bleven saare berømt, saa stor var hans aandelige Begavelse og hans Verdensklogskab, naar blot hans Ungdoms

Udskejelser ikke havde sat en Plet paa hans Livs Renhed. Thi denne Lyde ødelægger og nedbryder næsten hos alle Adelsmænd selv nok saa herlig en Begavelse og de bedste Anlæg«. ²²⁸⁾ Det ser ud, som om han har

gjort et Forsøg paa at nedlægge Sallingssyssels Provsti til Fordel for Biskpeembedet, ligesom kort efter Jens Andersen forsøgte med

Niels Glob's Ligsten.

Odense Provsti. Han døde 1498 pludselig i Aalborg. I nordre Kors var hans Grav. Hans vældige Ligsten er nu lagt i søndre Kors. Den er udført af en Mester, som synes at have arbejdet omkring Mariager, og man ser hans Billede paa den. ²²⁹⁾

Til Efterfølger valgte Kapitlet, naturligvis efter Kongens Vilje, Kongens Kansler, Magister *Niels Friis*, endnu kun Subdiakon. Den utrættelige Embedsjæger Laurens Vesteni søgte at kile sig ind, men Paven stadfæstede. Han

var Søn af Peder Friis til Irup i Thy og var Provst i Vendssysel og Ærkedegn i Ribe. Fra Bispetiden kender vi ham som Deltager ved forskellige politiske Lejligheder men ved ellers intet. I hans Tid brændte Domkirken. Han døde sidst paa Aaret 1508.

Kanniken Magister *Erik Kaas* valgtes derefter af Kapitlet og stadfæstedes i Januar 1509 af Paven. Han var Søn af Landsdommer Niels Kaas til Taarupgaard og Else Glob. I Høsten 1520 døde han, og med ham gik egentlig den gamle Tid i Graven. Hans ungdommelige Eftermand løb ublidt Panden mod den nye Tid.

I Middelalderen var Spørgsmaalet om Bøger en stor Vidtløftighed. De skulde jo skrives. Denne Bogskrivning var en Industri, som dreves meget af Klostre, og ogsaa af Augustinere. Man mindes Historien om hellig Kjeld, da han var Skolemester. Navnlig skulde da Kirkerne være forsynede med de nødvendige Bøger. En saadan skreven *Messebog* paa Pergament var en kostbar Genstand, og saa desværre var den alligevel tit fuld af Fejl. Her bød Bogtrykkerkunsten, da den kom, en stor Hjælp for Biskopper og Kapitler, idet de kunde faa udfærdiget rettede Tekster i Bogtrykkerpressens Mangfoldiggørelse.

Det første bevarede Arbejde for Danmark af den Slags er Breviarieret for Odense, trykt i Lybek 1483. Den næste er Biskoppen af Slesvig, der faar trykt hos en Bogtrykker Stephan Arndes, et Missale i Slesvig 1486 og et Breviarium i Lybek samme Aar. Han lod ogsaa sine Stiftsstatuter trykke hos ham 1496. Den næste Stiftsstyrelse, der gjorde ligesaa, var *Viborg*, der 1400 fik Domkirkens og Stiftets Missale trykt hos samme Stephan Arndes i Lybek. Der er kun eet Eksemplar i Behold, som allerede 1521 er kommet til et Alter i Riga og nu er paa Rigas Stadtbibliothek. Det har ikke været muligt at laane det til Danmark for at fotografere det, saa man maa nøjes med den Beskrivelse som H. v. Bruiningk har givet deraf i *Sitzungsberichte* der

Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, 1900, S. 43 f. (haves paa Nationalmuseet) samt enkelte Fotografier. Oluf Kolsrud har i Nord. Tidsskr. för bok- och bibliotheksväsen I, 352 f. bevist, at det hører til Viborg.

Det er en anselig Foliobog paa 231 trykte Blade. Bogstaverne er den saakaldte Missalskrift. Der er to Spalter og 32 Linjer, i Canon dog kun 16 Linjer. Nodeskrift findes ikke. Som Skik var, er alle Anvisninger trykt med rødt, det, der skal siges, med sort. Ved Højtiderne er der enkelte Initialer (Begyndelsesbogstaver) med Billeder i. Titelblad findes ikke. Bogen begynder med Præstens Forberedelse til Messen, hvorpaa Kalendariet kommer. Efter dette kommer det særlige i Messerne paa Højtidsdagene (Proprium missarum de tempore) fra Advent til Kristi Legemsfest. Her indskydes, noget upraktisk, selve Messens Forløb (ordo missæ) fra Gloria til Slutningen. Det er aabenbart for at gøre Stads af Kristi Legemsfest. Derefter det særlige for Trinitatistiden. Epistelteksterne er for en stor Del andre end vore. Efter dette kommer Messerne paa Helgendage og nogle Forbønner samt Dødemessen. Endelig kommer en meget anselig Samling paa 67 Sckventser, deriblandt den før omtalte om St. Kjeld. Allersidst er der Indvielsesformularer for Kerter paa Kyndelmisse, Palmer paa Palmesøndag og Ild paa Paaskelørdag.

Den stærke Fremhævelse af Kristi Legemsfest, som ligger i Anordningen, er vel ikke nogen særlig gammel Ordning. Men hvor meget der er gjort ved Sagen i Anledning af Trykningen, er det umuligt at se, ikke heller, hvem der har gjort det. Ansaret maa særlig søges hos Biskop *Niels Friis* og Cantor *Kjeld Ovesen*.

Kalendariet viser, hvilke Helgener der fejredes, saa at deres Dage var hellige. Af disse var nogle hellige for Folket. De trykkes med rødt. Andre skulde blot holdes i Koret, ogsaa med Messe, og der kunde da være en særlig Messe for dem, eller der skulde bare bruges en dertil almindelig Messe, forskellig, om Helgenen var Apostel, Martyr eller Bekender. Vi er jo vant til at se en Almanak, hvori hver

Dag i Aaret har et Helgennavn. Det kunde man ogsaa let lave i Middelalderen, naar man tyede til Beholdningen i Martyrologiet. Saadanne Bøger havde man til Dagbøger i Kapitlet, og deri var der flere Navne til hver Dag, men det var lidt tilfældigt, idet det kom an paa, hvor man havde faaet Bogen fra. Det forpligtende er Fortegnelsen i Missalet.

Vore Almanakkers Navnefortegnelse er kun et Bogtrykkerprodukt fra Christian den Fjerdes Tid, og det er meget tilfældigt, hvor Bogtrykkeren har plukket, saa at adskilligt slet ikke kommer de gamle danske Kalendere ved. Rækken i Missalene er ikke saa lang men dog af anseligt Tal. De Dage, der var Festdage for Folket, har levet som Mærkedage lige til vor Tid. Disse, der var under *Helligdagslovgivning*, var i Viborg-Missalet følgende foruden Søndagene og de bevægelige Fester:

Januar: 1 Herrens Omskærelse, 6 Herrens Epifani, 25 Pauli Omvendelse. *Februar:* 2 Mariæ Renselse, 3 Ansgarius, 22 Peters Stol, 24 Mathias Apostel. *Marts:* 12 Gregorius Pave, 25 Mariæ Bebudelse. *Maj:* 1 Philip og Jakob, 3 Fundet af Korset. *Juni:* 15 Vitus og Modestus, 16 Vilhelm Abbed [af Æbelholt], 17 Bodulf Abbed, 24 Johannes Døbers Fødselsdag, 25 Knud Hertug, 29 Petrus og Paulus. *Juli:* 2 Mariæ Besøgelse, 10 Knud Konge, 11 Kjeld Bekender, 22 Marie Magdalene, 25 Jakob Apostel, 29 Olav Konge. *August:* 1 Peters Fængsel, 10 Laurentius Martyr, 15 Mariæ Himmelfart, 24 Bartholomæus. 29

Juli		Augustus	
die	ortā iohis bapt	viij	victa ponacha
viii	vilitato marie	ix	stephani pape
ix	martini epi	x	zuzero stephā
x		xi	
xi	eufrosim & flor	xii	monas dñici deslor
xii	ortā pet & pau	xiii	stieni pape & lo
xiii		xiiii	donati epi
xiiii		xv	curiani et sorbe
xv		xvi	
xvi	kāuf eg vij fra	xvii	laurentij mris
xvii	scitili desloris	xviii	tyburcij mris
xviii		xix	clare opams
xix		xx	zbus ypolliti et sorbe
xx		xxi	scpti tuse dñi
xxi	zous aplos	xxii	assipro marie
xxii	august	xxiii	
xxiii		xxiiii	ortā laurencij
xxiiii	Sol in trone	xxv	agapiti mris
xxv		xxvi	agapiti mris
xxvi	Margarethe v.	xxvii	bernardi abb.
xxvii	Praeclis dñis	xxviii	
xxviii	marie magdale	xxix	ortā ma thimo
xxix	ypodimans mris	xxx	agilia
xxx	Criste v. dñi	xxxi	bartholomei
xxxi	Jacobi apl epof	xxxii	lucij epi
xxxii		xxxiii	
xxxiii		xxxiiii	Rufi mris
xxxiiii		xxxv	augusti herme
xxxv	Olavi kv & li	xxxvi	derrolli ioh sabie
xxxvi	abdou et sermen	xxxvii	felix & abrauci
xxxvii	Sermanni epi	xxxviii	
xxxviii		xxxix	

Missale Vibergense 1500. Side af Kalendariet.

Johannes Døbers Halshuggelse. *September*: 8 Mariæ Fødselsdag, 14 Korsets Ophøjelse, 21 Matthæus Evangelist, 29 Michael Erkeengel. *Oktober*: 28 Simon og Judas, 30 Thøger Presbyter. *November*: 1 Alle Helgen, 2 Sjæles Ihukommelse, 8 Villads Biskop, 11 Martinus, 23 Clemens Pave, 25 Katharina Jomfru, 30 Andreas Apostel. *December*: 6 Nicolaus Biskop, 8 Mariæ Undfangelse, 17 O sapientia [en Juleantifon], 21 Thomas Apostel, 25 Herrens Fødsel, 26 Stefan Protomartyr, 27 Johannes Evangelist, 28 De uskyldige Martyrer, 29 Thomas Ærkebiskop [af Canterbury].

Man forstaar, at der var noget i Reformationstidens Klage over, at der var for mange Helligdage.

Mærkeligt er det, at i Maj Maaned har Kalendariet den 5. Herrens Opstandelse og den 15. Aandens Komme, — altsaa faste Datoer. Men de er ikke paa disse Dage betegnede som offentlige Fester.

Paa Sanct Bodulfi Dag, Onsdagen den 17. Juni 1501, trak et Tordenvejr hen over Viborg og *Lynet slog ned i Domkirken*. Den brændte, og en god Del af den straatækkede By brændte. Bl. a. brændte da ogsaa St. Hans Kirke.

Vi ved ikke noget om, at Biskop Eskils Domkirke var brændt før. Denne Brand synes at have været meget omfattende, men man har dog reddet Lyskloven, Relikvierne, St. Kjelds Skrin og Erik Klippings sagtens trædækkede Grav. Man maa næsten tænke sig, at der har været Hvelvinger, som har holdt over betydelige Dele af Kirken, da et nedstyrtet brændende Loft tilligemed Tagkonstruktionen vel vilde have betydet for Erik Klippings Grav, hvad Branden 1726 nu kom til. Marieklosteret, sammenbygget med Kirken, er vel ogsaa blevet Ildens Bytte.

Højkirkens Granitmure synes at have holdt, thi de blev staaende. Derimod er det aabenbart gaet galt med Taarnene og Forhallen. Korsets Gavle maa ogsaa have lidt meget, thi senere var der næsten intet af det oprindelige Granitmurværk tilbage. Det øverste af Korets Apsis maa ogsaa have været helt ødelagt.

Det var en stor Opgave at faa den store Kirke i Stand igen. Naturligvis skulde Lejligheden benyttes til at mo-

dernisere. Det gjorde man altid dengang. Resterne af den oprindelige Stil var kun noget, som man fandt sig i.

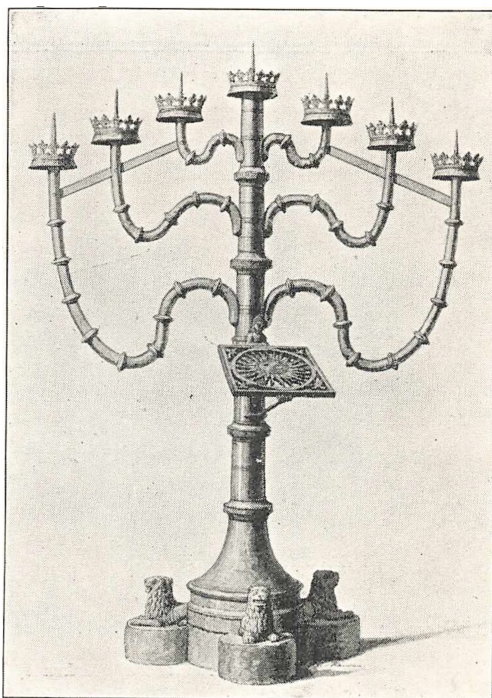
Med Teglsten flikkedes Murene. Forpartiet omdannedes stærkt. Man sørgede for at faa et stort Spidsbuevindue i Vestgavlen. Den gamle Forhal opgav man og i Stedet skaffede man mere Plads i Taarnene ved at lade dem gaa læn-

gere ind imod hinanden. Følgen var, at deres Grundflade ikke blev kvadratisk men en langagtig Firkant, som maa have givet Spirene en egen

Form. Hvordan man har klaret Formen af den lille Forstue, der blev imellem dem, kan ikke siges. Saa grimt som efter 1726 har det vel næppe været. Der var jo dog en Hovedindgang, som vel maa have haft en Gavl over sig og vel ogsaa nogle

andre Prydeligheder. Men det har dog ikke været saa mærkeligt, at man har beskrevet det. Ved Ændringen opnaaede man at faa sværere Taarne med højere Spirrejsning, og man fik Plads til et Kapel nederst i nordre Taarn. Højkirkens Mure førtes op over Gesimshøjde, saa at der opstod en Vægtergang, Løbekransen, Kirken rundt. Fra Døre i Taarnene gik man derud. Nogle svære Stræbepiller paamuredes Kirken. Hvad der blev gjort ved Kor-taarnene, er usikkert. Marieklosteret ligesaa.

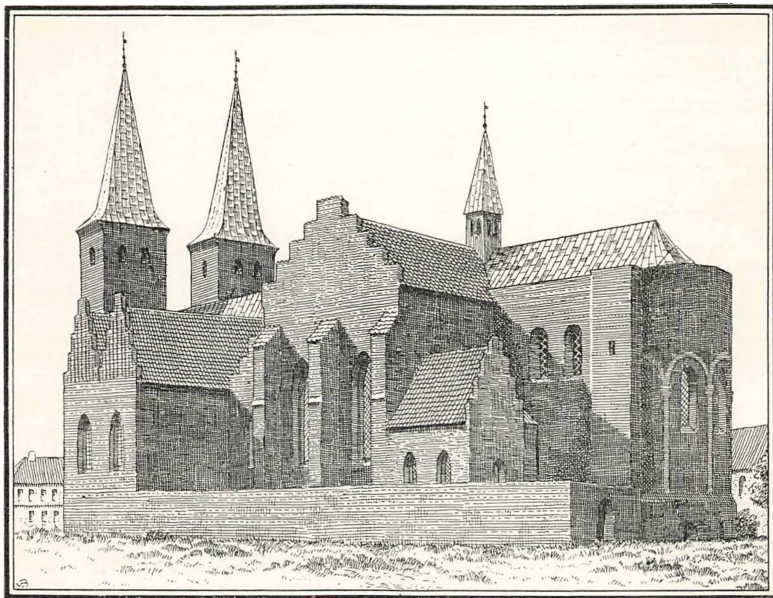
Dog har Kirken vel senest ved denne Lejlighed faaet

Lyskloven.

det *Kapitelhus* bygget til, som indtil 1828 gik ud fra søndre Kors mod Øst med en Dør ud til »Regelgaarden«. Her holdt det reformerede Kapitel sine Sammenkomster.

Hele det Indre overhævedes med gothiske Hvælvinger, som hvilede paa Konsoller højt oppe. Formodentlig har man over det hele grebet til Hvidtekosten, men ogsaa ladet Kalkmalerier følge efter. Kirken var i al Fald deko-

Rekonstruktion af Kirken efter 1501.

reret i den ældre lutherske Tid. I Centralhvælvingens Midte var der et stort, rundt Hul, hvorigennem Klokkestrengene naaede op til Klokker i en Tagrytter. Det forhøjede Korgulv var ved Opfyldning ført videre hen gennem Tværskibets Midte. Et Par Mure var ført saa højt op, at de afslukkede Rummet til Siderne et Stykke op. I den nordre af disse Mure fandt man 1726, da Træværket var brændt bort, et muret Rum med nogle Ben i.

Langs Sidevæggene var der anbragt Kannikestole med et højt Rygpanel, langs hvis Overkant en Indskrift løb i

ophøjede Bogstaver, saaledes som det da var almindeligt.
Paa den sydlige Række fortalte den om Kirkens Brand:

MD cum primo quasi summo prorsus et imo
hec domus usta fuit, plurima damna luit.
Budolphi festo Viberg perit igne molesto,
Christiani nato rege Johanne dato.

Femten Hundred og eet er Huset fra øverst til nederst
sørgeligen brændt ned, mangefold Skade det led.
Da for Budolphus var Fest, blev Viborg hærget af Ilden
dengang da Christians Søn Hans var Konge for os.

Paa den nordlige Række anraabtes Kirkens Patroner,
og Kjeld blev erindret om, at han jo i sin Tid var god til
at standse Ildebrand:

O Christi celsa mater, pia uirgo tenella,
sic interpella, ne nos uoret alta procella.

O Ketille bone, noster reuerende patrone
fac te propicium per uetus officium.
Nos ita consignes, ultrices tollat ut ignes
Christus perpetue proprecis arte tue.

O du Moder til Krist, du høje, du yndige Jomfru,
tal du vor Sag, saa at ej et Vejr fra det Høje os øder.

O Ketillus, du gode, hvem som vor Beskytter vi ærer,
vær du os gunstig og mild, øv du din gamle Bedrift.
Saadan besegle du os, at Ildens hævnende Vaade
fjernes af Krist for din Bøn, den som du beder for os.

Nedenunder var anbragt Biskop Niels Friises Vaaben,
Skaktavl-Friiserne.²³⁰⁾ Dette viser, at man har haft Kirken
i Orden igen i hans Levetid, senest 1508. I en Tid, da der
ikke var noget, der hed Assurance, var det jo en vidtløftig
Sag. Man har da ogsaa skaffet sig en Landsindsamling til
Hjælp. Det er sket ved, hvad vi nu kalder Afladshandel.
Landet blev berejst af Indsamlere, der havde et af flere
Biskopper udstedt Bevis med sig paa, at Mennesker, der
har gjort Bod og skriftet, faar 40 Dages Aflad af dem paa-

lagt Bod, hver Gang de giver en Hjælp til Istandsættelse af den ved Lynild nedbrændte Viborg Domkirke. For en saadan »Nuntius og Kvæstor« for Viborg Domkirke, Magister *Jens Thomesen*, har Roskilde Biskop Johan Jepsen Ravensberg udstedt et Følgebrev til Sjællands Stifts Befolkning 28. Maj 1503, hvori der ogsaa er Paalæg til Stiftets Præster om fra Prædikestolen at opfordre Folk til at yde denne Hjælp og erhverve denne Aflad.²³¹) Om saa Viborg Domkirke ligefrem har solgt Afladsbreve i hele Landet, det ved vi ikke. I Maj 1503 var Paven just nogenlunde færdig med en stor Afladshandel her i Landet, under Ledelse af Legaten Raimund Peraudi med en Krig mod Tyrkerne som Program. Handelen gik særlig løs i Aaret 1502 og falbødes ved omrejsende »Kvæstorer« under Anførelse af Johanniternes Prior i Odense, Dr. Herman Andersen, sagtens fordi Johanniterne jo var Kristenhedens Forsvarere mod Tyrkerne og just kæmpede haardt for at holde sig paa Rhodos. Her var unægtelig et Forbillede i Retning af at naa de mange med Indsamlingen, selv om man ikke kunde byde paa saa meget som Paven. Det var ellers denne Kardinals pavelige Afladsforretning, som Lektor Paulus Helie kaldte »den rene, skære Frækhed«. »Thi den Slags Legater og deres Vikarer lærte ikke Folk at vise Anger, men at synde uden Frygt, og da blev Vinduet for første Gang aabnet for Lutheriet«. Man var ret vis paa, at Pengene blev anvendt til den pavelige Familie. Men ejendommeligt nok, var det paa denne Rejse, at Legaten 1502 gav Tilladelse til, at der oprettedes et nyt Universitet i Wittenberg, hvorhen 1508 Broder Martin Luther blev flyttet fra Erfurt. Det trak ogsaa sammen til Tordenvejre over disse Methoder, og det blev sidste Gang, at Viborg Domkirke blev bygget op paa Aflad.

Uroen om *Graabrødreklostrene* havde længe været stor, men Viborg Stift havde været holdt udenfor Begivenhederne. Det er foran fortalt (S. 231), at der helt fra Begyn-

delsen var en Spaltning i denne Orden mellem dem, der vilde løbe Linen ud, og dem, der havde lempet. Det var de sidste, *Conventualerne*, vi havde her. Men *Observanterne* var ogsaa til. Fra Italien voksede der en Afdeling af dem op, som bredte sig. Kirkemødet i Konstanz anerkendte dem, saaledes at alle Franciskanere skulde tilhøre een af de to Afdelinger. Observanterne fik saakaldte Vikarer til Overhoveder. Hvor de overtog Klostre, skulde de se at faa solgt alle faste Ejendomme. De maatte ikke selv handle, det maatte gøres ved Tillidsmænd af Menigheden.

Paa Franciskanernes Generalkapitel i Roskilde 1468 optraadte Gardianen (Forstanderen) i Kolding *Laurids Brandsen* med Krav om Reform. Det blev afslaet. Saa henvendte Laurids Brandsen sig til Kong Christiern I, der 1461 skal være blevet stærkt grebet af en Observantbroders Tale. Han fik Laurids Brandsen ind som Gardian i Odense, hvis Kloster blev reformeret 1469. Man vilde videre med de andre Klostre i Odense Stift. Det gik i Svendborg 1473. I Nysted var der Modstand, og da Observanterne omsider kom ind 1477 skete det ved, at de sendte væbnede Mænd ind i Klosteret, og disse pryglede og plyndrede Munkene og jog dem bort, blottede for alt. Da satte Biskop Jep Friis i Børglum og enkelte andre af Rigsraadet sig i Forbindelse med Pavestolen, der befalede at give de røvede Klostre tilbage. Nu gentog aabenbart Metoderne sig i Nysted med ombyttede Roller. I al Fald beklagede Laurids Brandsen sig 1480 over Conventualernes Voldsomheder overfor ham og hans fattige Brødre, især over, at de for et Aar siden med Vold og væbnet Magt havde uddrevet Observanterne i Nysted, mod Ret og Retfærdighed plyndret Klosteret og efter Djævelens Tilskyndelse fjernet Kalk, Relikvieskrin og andre hellige Genstande.

Men der kom atter nogen Medbør. 1481 holdt Observanterne deres første Generalkapitel i Odense, og her optraadte en ny Mand, *Anders Glob*, der nu blev Anfører. Man gætter paa, at han har været Broder til Biskoppen i Viborg. Der bliver nu Observants i Køge, København, Malmø, Roskilde, Husum, Halmstad, Haderslev, Helsingør

(ved Udjagning), Flensborg, Randers, Nykøbing M., Tønder, Kiel, Horsens, Ribe, Næstved. Formodentlig gjorde den paagaende Agitation i Publikum fra Observanternes Side ogsaa Stillingen vanskelig for de andre, da det hele jo hvilede paa Befolkningens Gaver. Det ser fattigt ud, naar Hertug Frederik 1499 ansøger Paven om at maatte udvise Conventualerne i Klosteret i Slesvig og indføre Observanter. Der er kun to Brødre og en Conversus, og det hele forfalder i Fattigdom. Skal det gaa, maa disse væk og andre ind. Hvilket skete.

Denne Oversigt viser, at om end man altid maa have Respekt for Idealister, var deres Fremgangsmaade alt andet end rosværdig og kan kun forsvares med, at de troede at vise Gud en Dyrkelse derved. Conventualerne samlede sig da endelig til en Klage til Paven, den alt andet end franciskanske Julius II. Han sendte 1505 Klagerne til Biskop *Niels Friis* af Viborg med Ordre til at undersøge det skete og give Indberetning til Ordenens næste Generalkapitel.

Klagen har vel bl. a. været fra Franciskanerne i hans eget Stift. Den gaar ud paa, at Observanterne ikke vil unde de andre Fred, men driver det til med Vaabenmagt at tage og fastholde de andres gamle Ordenshuse, jage Brødrene ud med Magt og mishandle dem med Saar og Hug og anden Uret, borttage Løsøre, Klenodier, Kalke og andre Kirkernes Ornamenta.

Vi kender ikke, hvad Niels Friis har indberettet, men paa Generalkapitlet i Rom i Pintsen 1506 blev det sat igennem, at nu skulde hver Retning nøjes med at beholde sine Klostre, og Observanterne maatte ikke erhverve gamle Klostre. Vilde de have flere, maatte de bygge nye.²³²⁾

Dermed var der foreløbig Ro for Viborg Graabrødre til at blive i deres gamle Skik. Hvad der var at rose eller laste dem for, ved vi ikke. En Uge før nævnte Generalkapitel holdtes i Rom, begravede de i deres Kirke i Viborg deres gamle Forstander *Jens Knudsen*, og over hans Grav lagde de en Ligsten med hans Billede og den Indskrift: »Herrens Aar 1506 døde den ærværdige Fader, Broder

Jens Knudsen, forhen Gardian for dette Konvent, som af Gud havde faaet Forudviden om sin Død i 27 Aar. Begravet den 20. Maj. (Anno domini m. d. sexto obiit uenerandus pater frater johannes kanuti quondam gardianus huius conventus qui obitum suum xxvii annis diuinitus presciuit). Stenen er nu i Domkirken som een af dennes Mærkeligheder.

Vi ved ikke mer om, hvilken Menneskehistorie, der ligger bag ved denne Stenens Tale. Men vi skimter et Samfund af Mennesker, hvis Tanker var optaget af Dødens Alvor, og vel da ogsaa af Livets.

Rivningerne indenfor Ordenens to Delc var naturligtvis ikke dermed ude af Verden. Pave Leo X greb da ind ved et Generalkapitel i Rom, der holdtes i Forbindelse med det 5. Laterankoncil. Ved en Bulle »Ite et vos in vineam« af 28. Maj 1517 fastsatte han Ordenens Deling for al Tid i de to Afdelinger. Conventualernes mere eftergivende Praksis skulde være dem tilladt, og de andre skulde være forpligtede til deres skarpere. Observanterne faar Overvægten i Fællesskabet. Deres General er General for hele Ordenen, den anden er General for Conventualerne.

Jens Knudsens Ligsten.

Denne nye Grundlov fik talrige Conventual-Klostre til at melde sig ind blandt Observanterne, bl. a. næsten alle Frankrigs.

Det er denne Bevægelse vi mærker i, at Viborg og Aalborg 1518 gik over til Observantsen, hvad der fik Udtryk i et paveligt Stadfæstelsesbrev 11. Marts 1519 paa, at Gardianerne og Brødrene i *Viborg*, *Lund*, *Aalborg*, *Kolding*, *Kalundborg*, *Ystad*, *Trelleborg*, *Torkø* og *Visby* samt Nonnerne i *St. Claras Kloster* i *Roskilde* *frivillig* har antaget Observantsen og svoret Lydighed mod Provincialministeren for *Dacia*.²³³)

I *Viborg* blev altsaa ikke Brødrene jaget ud og erstattet af andre. Derimod maa de have foretaget nogle Forandringer i deres Vedtægter. Den store Indmeldelse hos Observanterne blev naturligvis ikke nogen Styrkelse, saa at *Pave Leos* Ordning blev Aarsag til nye Forgreninger af Ordenen. Men da var *Viborg Graabrødre*kloster ikke mere.

Det blev den sidste middelalderlige Reform i Herrebispernes Stad *Viborg*.

KIRKEREFORMATIONENS FORBEREDELSE OG GENNEMFØRING

Da Biskop Erik Kaas var død, har den ret nybagte Kantor *Niels Friis* været i Aalborg at forhandle med Christiern den Andens højt betroede Mand Hans Bartholomeussen, gerne kaldet Hans Tolder. Denne var da Høvedsmand paa Aalborg hus. Hvad Forhandlingen har gaaet ud paa, ses af, at Kantoren har efterladt en Forskrivning af 23. Sept. 1520, lydende paa, at om Kongen vil tilstede, at Niels Friis bliver Biskop i Viborg Stift, da bepligter han sig under Ed og Redelighed til at antvorde Høvedsmanden Pantet Mors med Pantebreve, idet Viborg Bispedømme havde denne Ø i Pant af Kronen.²³⁴⁾

Tre Dage før havde imidlertid Dronning *Elisabeth* fra Abrahamstrup (Jægerspris) sendt et Brev til Viborg Kapitel. Det meddeler, at »Mester *Jørgen Friis*, Vor kæreste Naadigste Herres Sekreterer, Provost udi Viborg« har berettet Biskop Erik Kaas's Død, »og haver han berett for Os, at I er tilsinds at postulere den Munke-Biskop, hvilket ej sømmeligt er, efterdi I have andre gode Mænd i eders Kapitel«. Derfor beder Dronningen, da Kongen ikke er i Landet, at Kapitlet for hans Naades Skyld vil unde Mester *Jørgen Friis* samme Stift og midlertidig lade Cantor Mester *Niels Friis* bestyre det, »saa længe Os elskelige Mester *Jørgen Friis* fra vor naadigste Herre og Hosbonde igen kommes vorder«. ²³⁵⁾

Det vil vel sige, at *Jørgen Friis* har skyndt sig til Stockholm for at tale med Kongen. Vi er i Tiden lige foran det stockholmske Blodbad.

De to Mænd var Halvbrødre, Sønner af Hr. Anders Friis til Haraldskær. Jørgen var den yngste. Han havde nogen Tid været kongelig Sekretær, og mens han i dette samme Aars første Halvdel indkrævede Landehjælpen i Jylland, præsenterede Kongen ham til Stillingen som Provst i Kapitlet, vistnok egenmægtigt og paa Trods af Kapitlet.

Det har aabenbart ikke ladet sig gøre at faa Kapitlet til at vælge ham til Biskop. Det kunde Kapitlets Kantor maaske nok forhindre. Hvad det er, man har fortalt Dronningen om en »Munke-Biskop«, er ikke klart. Der kan vanskelig tænkes paa nogen anden end Graabroderen Vincentius Kampe, som Christiern II 1519 havde faaet beskikket og indviet til Biskop i Gardar i Grønland, som Kongen nu med en mægtig Flaade vilde vinde tilbage fra Hedningerne. Broder Vincentius kom aldrig til Grønland men vikarierede for danske Biskopper. Formodentlig er det hen i Vejret, at han er nævnt til Viborg. Men Kongen maatte gaa til Paven, som unddrog Kapitlet al Stemme i dette Tilfælde og udnævnte Jørgen Friis 7. Januar 1521. Han var kun fyldt 27 Aar, saa han maatte med det samme have Aldersdispensation.²³⁶⁾

Ungdom og Visdom følges ikke altid ad. Hos Jørgen Friis kom Visdommen iøvrigt aldrig. Man faar Indtryk af en hundverdslig, selvraadig og fremfusende Mand, svimmel af Forestillingen om adelig og bispelig Storhed, en Biskop, som kun var Herremand.

Det var Kong Christiern II, som havde brugt sin Indflydelse for at faa sin unge Sekretær sat ind i den store Stilling. Som bekendt rullede Begivenhederne hurtigt i disse Aar. Den 4. November 1520 kronedes Kongen til Sveriges Konge i Stockholm. Fire Dage efter kom det stockholmske Blodbad. Vinteren var ikke til Ende, før Oprøret bredte sig i Sverige. Kongen havde meget for. Han var i Nederlandene. Han forhandlede om at faa Wittenbergere i sin og Universitetets Tjeneste. Og han arbejdede paa en Lovgivning, der i høj Grad skulde beskæftige sig med kirkelige Forhold. Kort før Jul 1521 kom Loven for Landet, vist som et kongeligt Provisorium, og noget efter Nytaar

1522 kom den for Købstæderne. De er nærmest en Fortsættelse af Tankerne fra Basel, saadan som disse maatte se ud nu. Mest lægger man Mærke til, at der skal oprettes en Appellationsdomstol med Sæde i Roskilde, bestaaende af 4 Doktorer og Magistre, som Kongen vil beskikke, saa at Præster og Klerke her udi Riget maa vederfares Lov, Skel og Ret og ej skal søge deres Ret uden Riges til Rom og andensteds. Men der røres ikke dermed ved Pavedømme og Bispedømme som styrende i Kirken. Derimod tilholdes alle Kirkens Personer til at gøre deres Pligt, og der tages Forholdsregler mod Misbrug. Følelig er Bestemmelsen, at Kirken ikke mere maa erhverve Jordegods, heller ikke ved Testamente, men kun Klenodier eller rede Penge. Desværre havde Kongens Optræden daarligt svaret til hans Loves Idealer. Navnlig var hans Behandling af Lunds Ærkestol skandaløs. At han havde indtrængt et Par Sekretærer som Jørgen Friis i Viborg og Styge Krumpen i Børglum paa Bispestole, tjener heller ikke til hans Ære. Der var saa meget andet i Vejen. Krig og Udskrivninger stod for Døren, og man følte sig utryg overfor den lunefulde Konge.

Saa samledes da den 21. December 1522 i Viborg hos Jørgen Friis et lille Selskab af Rigsraader og opsatte et Dokument, der opregner en lang Række Overtrædelser af Kongen og slutter med at bemyndige Landsdommer Mogens Munk, Ribe Biskops Lensmand paa Volstrup, til at forhandle med Kongens Farbroder, Hertug Frederik i Slesvig. Det er underskrevet af fire Biskopper, Niels Stygge af Børglum og hans Coadjutor Styge Krumpen, endvidere Ivar Munk af Ribe og Jørgen Friis af Viborg, dertil fem Adelsmænd. Større var Skaren ikke, og et Par af dem var i stor Taknemlighedsgæld til Kongen. De øvrige Rigsraader, deriblandt Domkapitlets Provst Knud Gyldenstjerne, vilde foreløbig ikke slippe hans Sag, og der forsøgtes et Rigmøde i Aarhus til Forhandling. Men de sammensvorne handlede hurtigt. Den 26. Marts 1523 kunde Hertug Frederik hyldes paa Viborg Ting til Danmarks Konge. Der foregik mere paa Tinget den Dag. Kong Christierns Love blev kendt døde og magtesløse og opbrændt. I Haandfæstnin-

gen forpligtedes Kongen til ikke at taale nogen Kætter, Luthers Discipel, i Riget.

I Sammensværgelsesbrevet fra December klages der først og mest over gjort Uret imod den hellige Kirke, deriblandt: »Kættene, som gangne ere fra den hellige kristne Tro, lokke os fra den hellige kristne Tro med sine lutherianske Stykker og Skalkhed, fortalende alt det, den evige Gud tilhører.«

Det Dokument, hvorved Hertug Frederik toges til Konge 26. Marts (Haandfæstning), har de jydsk Raader indledet med en lignende Anklage: »Først haver Kongen Christiern den himmelske Gud til Fortørnelse og mange simpel Menneske og enfoldig Undersaatte til Vildfarelse tilstedet og oppeholdet nogle forledene Aar aabenbarlig Kættteri udi hans Naades kongelig Stad København, som haver prediceret og lært den menige Mand imod den hellige kristelige Tro og hellige romerske Kirke, alle kristne Menneskes aandelige Moder.«

Lidt er utvivlsomt pustet op til meget heri, men man har altsaa dog kunnet sige saadan om Forholdene her i Danmark dengang. Der skal vel særlig tænkes paa, at Tyskeren Martin Reinhard en lille Maanedes Tid i Vinteren 1521—22 havde prædiket i Nikolaj Kirke i København. Men det er meget muligt, at der mellem Mand og Mand er blevet talt en Del om de sælsomme Ting fra Wittenberg. Luthers store Reformationsskrifter fra 1520 kom jo langt omkring. Efter en Forsvinden paa Wartburg i 10 Maaneder var han fra April 1522 atter i Wittenberg, og der skete en hel Del i Wittenberg.

Men trods de vrede Bispers stærke Ord, var der i al Fald intet i Danmark, som man kunde kalde en luthersk Bevægelse. Det er vel mest nogle Præster og Klosterbrødre, der har læst og tænkt og overvejet, men ogsaa for dem skulde der Tid til, at det modnede sig til en ny Forkyndelse. Først skulde en tydelig Røst høres.

Det blev da ogsaa i et Kloster, det begyndte i Viborg, nede hos Korsbrødrene i St. Ibsgade. Her var den dygtige Magister Peder Jensen Prior. Klosteret led vist ellers un-

der Ordenens Ulykker, saa det bl. a. ikke kunde holde sit Sygehus gaaende. Der havde været lange opslidende Kampe med Tyrkerne om Rhodos, og endelig 1522 faldt Øen i de Vantros Hænder. Men Klosteret stod der da og havde sine Brødre. I Sommeren 1525 kom den 31aarige Broder Magister *Hans Tavsens* derover fra Antvorskov.

Det var i Unaade, han blev »forsat« derover, men hvor slemt det egentlig havde været, maa vi udtale os lidt forsigtigt om. Som alle ved, var den unge Magister af Fødselen en Fynbo fra Birkinge. Man vilde siden vide, at Faderen hed Hans og Moderen Karen af en Slægt Tavsens, der vist var noget mere end Bondeslægt. Han kom i Johannerklosterets Skole i Odense og derfra til Antvorskov, der sendte den begavede unge Mand til Universitetet i Rostock 1516—20, hvor han blev Magister og præsteviedes. 1521 immatrikuleredes han ved Københavns Universitet, hvor han lærte en Del af Karmeliteren Lektor Paulus Helie; men han skulde ud igen, kom i September 1522 til Løwen, var ogsaa i Köln, men havnede 16. Maj 1523 i Wittenberg, hvor han var paa andet Aar men kun til Høsten 1524, idet Prior Eskild Thomsen maatte have ham hjem paa Grund af noget, som Prioren selv havde været med til at vedtage i Rigsraadet.

Mester Hans kom aabenbart hjem som Ordenens lærde Lys og blev pænt modtaget og sat til at undervise Brøderne i Antvorskov. Stærkere var Spændingen ikke. Men saa gik det alligevel galt Skærtorsdag 1525. Det var Dagen med Evangeliet om Fodvaskningen, som man i Klosteret efterlignede ved en Handling, der kaldtes Mandatum, »Budet«. Og det var Dagen, da man læste op om bandlyste Kættere. Her var vel nok, der kunde friste til en bestemt Udtalelse, og Mester Hans fik i en Prædiken sagt noget, der stødte an og vakte Uenighed. Muligvis blev der Brug for det Fængsel, som Klosteret jo skulde have, og som vist nemt kom i Brug ogsaa for smaa Forseelser. Han kom imidlertid ud igen, og nu skulde det prøves, om han kunde falde til Ro i Viborg.

De to Magistre har vel taget Maal af hinanden i Be-

gyndelsen, men i Løbet af nogle Maaneder blev de gode Venner, og hen paa Efteraaret blev Hans Tavsens sat baade til at læse med Brødrene og til at holde Prædikener om Søndagen, naar Aftensangen (Vesper) var til Ende, d. v. s. i den sidste Halvdel af Eftermiddagen. Det er altsaa ikke Prædikener i Messen men en Slags Foredrag, som vel dog nok har været Taler over Dagens Tekst. Der blev stort Tilløb af en blandet Skare. Selv om Prædikenerne ikke har været just udæskende, maa der have været nye Toner deri. Men det er højst sandsynligt, at det har været en saglig, jævn Bibellæsning. Forholdet til Prioren dæmpede jo paa Ordene.

Det rolige Forhold mellem Prior og Broder holdt dog ikke. I Familien var der en Overlevering om, at der engang var noget med at tale gennem et Fængselsvindue. Det behøvede ganske vist ikke at betyde, at han just prædikede derigennem, og i Viborg synes der ikke at have været Erindring om, at det gik saa vidt. Men en Dag, da han prædikede, sagde han til sine Tilhørere, at nu var Klosteret ved at blive et farligt Sted for ham, saa at hvis de havde haft noget ud af hans Forkyndelse, da bad han dem om nu at beskytte ham.

Der meldte sig straks nogle. Han lagde det hvide Superpelliceum, som han under Prædiken havde over sin Ordensdragt, fra sig paa Alteret og fulgte med Borgeren Peder Trane hjem.

Det er Borgere, vi hører om i al Almindelighed som Tilhørere, men vi kan være vis paa, at Præsterne har ikke været de mindst interesserede, og nu viste det sig, at selve Domskolens Rektor, Magister *Jakob Skøning*, var i det mindste velvillig. Han havde som Løn St. Hans Kirke med dens Præstekald, og den var vist Byens rummeligste Sognekirke. I den fik Hans Tavsens nu Lov at prædike, og Byens Befolkning fyldte den. Det ser ud, som om det ogsaa kun har været Eftermiddagsprædikener.

En Munk havde ikke saadan Lov at gaa af Kloster, og da han ikke har villet vende tilbage til Afstraffelse, udelukkede han af Ordenen. Men en saadan udstødt Munk

havde heller ikke Lov til at være Prædikant i en Sognekirke. Fra Jørgen Friis kom der derfor et Forbud imod, at han »befattede sig med« Stiftets Kirker, samt Forbud for Borgerne mod at »handhave« ham. I Paasken 1526 var de nørrejydske Bisper samlede i Viborg til Mønstring (»Harniskskue«). Dette har vel nok stivet Jørgen Friis af. Borgerne gik da til Kongen paa Gottorp. Hans Søn Hertug Christian var ved at indføre luthersk Kirkevæsen i Haderslev Len og Tørning Len, saa de kunde nok regne paa Støtte. Og Kong Frederik »befol strengeligen begge Parter, at de dennem paa begge Sider skulde stille forholde og ingen Gevaldt bruge, indtil hans Majestæt selv kom udi Riget af Fyrstendømmerne; da skulde den Sag blive forhørt.« Dog skulde Mester Hans Tavsens blive ved at prædike.²³⁷⁾

Paa denne Standsning af Sagen fortsattes der i Sommeren 1526. I Oktober kom Kongen fra Sjælland til Aalborg. Hertil var Rigsraadet stævnet sammen, fordi der skulde træffes en Afgørelse angaaende et gammelt Strids-spørgsmaal om de nordjydske Skoves Benyttelse. Til Viborg kunde Kongen ikke naa. Saa søgte man ham i Aalborg. Hans Tavsens har vel været med. Resultatet blev, at Kongen Skt. Søren's Dag d. 23. Oktober udstedte det bekendte Beskærmelsesbrev, stilet til Borgemestere, Raad og Menighed i Viborg og gaaende ud paa, at Kongen har taget Mester Hans Tavsens under kongelig Hegn, Fred, Værn og Beskærmelse samt taget ham i sin Tjeneste som sin Kapellan. »Dog have Vi givet hannem Forlov og Befaling at være i Viborg hos eder nogen Stund at prædike det hellige Evangelium for eder. Thi bede Vi eder og hver særdeles byde strengeligen, at I beskytter og beskærmer paa Vore Vegne udi Vor Fraværelse fornævnte Mester Hans Tavsens, Vor Tjener og Kapellan, for alle som ville overfalde hannem med Magt og Vold, være sig Gejstlig eller Verdslig, imod Vores Beskærmelsesbrev, som Vi har naadeligen givet hannem.«

Overfor dette Papir var ingen voldsom Indgriben mulig, saa længe Kong Frederik havde Magten. De evange-

liske Prædikentjenester fortsattes nu i St. Hans Kirke indtil Efteraaret 1528, altsaa vel i halvtredje Aar.

Kongens Rejse gik sydpaa fra Aalborg, saa at han 17. November var i Odense, hvor den berømte Herredag fandt Sted. Forhandlingen drejede sig ganske vist kun om Skatter, men der kan jo komme meget ud af en Finansdebat. Det blev vedtaget, at ingen Gejstlige mere skulde søge Udnævnelse eller Bekræftelse i Rom, og at »de Penninge og Guld, som pleje at forsendes til Rom for Confirmation«, herefter skulde blive i Landet, Riget til Bedste. Paa samme Herredag har Paulus Helie sluttet sit skarpe Modskrift mod Hans Mikkelsen, saa nu var Kirkekampen i fuld Gang.

Under Herredagen er der den 1. December udstedt endnu et Beskærmelsesbrev til Viborg. Det lyder paa *Mester Jørgen Jensen*, at han maa og skal herefter være boendes i Viborg og maa der læse og læse lade, hvad som nyttigt kan være for unge Personer, som formaa at købe deres Kost, dog ikke for Personer, som det formaa og ville være udi Universiteter.«

Hvad her faar kongelig Beskærmelse er i Virkeligheden en evangelisk Præsteskole. Hans Tavsens var altsaa ikke ene mere.

Vedkommende Mand plejer vi at kalde *Jørgen Sadolin*, da hans Efterslægt tog dette Navn og paastod, at det var Slægtens gamle Navn. Paulus Helie, som var den haarde Tugtemester af de forrige Tilstande og nu blev »Lutheriets« hidsige Modstander, skoser baade det gamle og det ny ved at paastaa, at det mest var de katholske Præsters ulovlige Sønner, der blev lutherske Prædikere. Han har i en saadan Opregning ogsaa Jørgen Sadolin med, idet han angiver, at Faderen var Vikar (Alterpræst) i Viborg. Af M. Jørgens Søn har vi en Slægtshistorie paa latinske Vers, der meddeler at Stamfaderen Christiern Sadolin var Herredsfoged paa Mors, og at af hans Sønner »i lovligt Ægteskab« Jens »dyrkede den lysende Minerva« (stude-rede) i »Jyllands By Viborg, som staar og rører ved Stjernerne med himmelhøje Taarne.« Om ham siges det,

at han »med Maren Nielsdatter i yngre Alder fik sig en eneste Søn Jørgen Jensen.« Egentlig bruges det klassiske Udtryk for at lyse i Kuld og Køn (sustulit). Formodentlig har det da sin Rigtighed med Lektor Povls Angivelse.²³⁸)

Mester Jørgen maa være født i Viborg 1499, og har naturligvis faaet sin Uddannelse i Domkaptlets Skole. Hvor han derefter har været, indtil han 27-aarig blev Leder af denne nye Skole, det ved vi ikke. Magister er han blevet, og det maa have været ved et Universitet. Man plejer at regne med

Wittenberg, men hans Navn findes ikke i Universitetsmatriklen. I al Fald blev han nu Hans Tavsens højre Haand i Viborg By.

Naar vi nu skal fortælle om denne baade grødefulde og urolige Tid i den danske Udviklings-

historie, er vi henvist til at gøre det ved Hjælp af et umaaeligt sparsomt Materiale. Disse Mennesker, der gjorde Historie, har ikke skrevet Historie. Derfor falder vi nemt for

Jørgen Sadolins Ligsten i Odense.

en Fristelse til at tro, at der ikke var mere, end hvad der dog foreligger nogenlunde Fortælling om. Derved kan man nemt komme til at gøre Viborg for megen Ære i disse Aar. I Virkeligheden var det ved at bryde løs alle Vegne. Paulus Helie gør en Del Væsen af »en halstarrig Tilhænger af det lutherske Parti«, Præsten *Hans Esbernsen*, der druknede ved Aalborg 28. Maj 1526. Han maa da senest i Løbet af den foregaaende Vinter have vist dette Sindelag, imens man endnu i Viborg forsigtigt samledes i Korsbrødrenes Kirke. Han var ogsaa Præstesøn, idet hans Fader var en Kannik Hr. Esbern i Viborg, som vi ellers ikke kender.

Da Biskop Ove Bille kom hjem til Aarhus fra Harniskskuet i Viborg i Paasken 1526, har han ogsaa haft noget at skride ind imod. Han har 24. Maj udstyret sin Official Anders Jakobsen med en Skrivelse til Borgerskabet i en Købstad i Aarhus Stift, hvor en Præst, Hr. Simon, har foretaget sig at prædike nogle kætterske og lutherske Stykker. De maa ikke stede eller opholde den Dravelmand i deres By, og hvis nogen i Byen vil bruge saadant Kætteri, da maa ikke heller han være iblandt dem ustraffet. Derfor beder Biskoppen om Svar tilbage med Officialen, om de vil holde paa Manden og om de vil gøre noget imod hans mulige Tilhængere?²³⁹) Manden er Hr. *Simon Skøning*, der i Februar 1529 blev hjulpet af Kongen til Sognepræst i Thorsager, hvor han døde 1562. Der er, som vi skal se, al Sandsynlighed for, at han har været Broder til M. Jakob Skøning i Viborg.

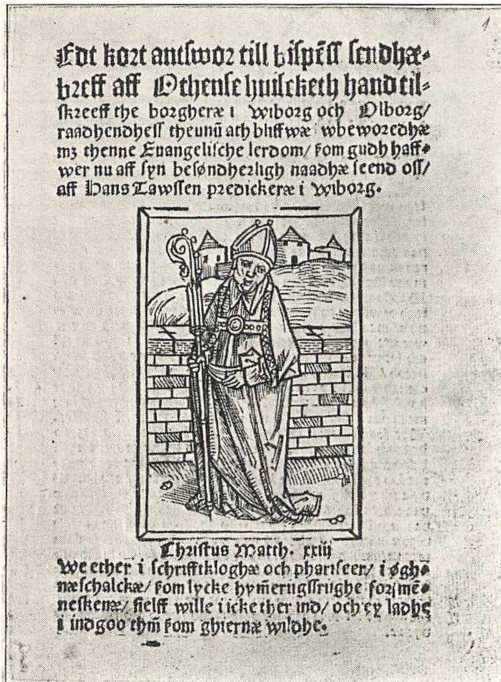
I Maj det næste Aar samledes de jydskes Bisper atter i Viborg, Jørgen Friis, Iver Munk, Styge Krumpen og Ove Bille, og holdt Raad. Nu blev det til en mærkværdig Skrivelse 19. Maj 1527 i svulstigt Latin til to af Luthers tyske Modstandere, Dr. *Johan Eck* i Ingolstadt og *Johan Cochläus* i Dresden. »Vi har ingen at ty til uden dig; dit Raads Vægt og din Doms Skarpsindighed, din Mening spørger alle om, først og fremmest den danske Nation, men dernæst ogsaa de rige Nabolande Norge og Sverige, hvor overalt den kristne Tro staar i Fare for at styrte sammen,

fordi du ikke er her«. ²⁴⁰⁾ Der kom intet ud af Henvendelsen. Formodentlig er ved samme Lejlighed en Klage til Kongen blevet vedtaget. Den behandlede paa Herredagen i Odense i August, men Kongen lod sig ikke drive til noget, og han tog ogsaa i sin Beskyttelse Præster, som havde giftet sig.

Under alt dette ved vi ikke andet, end at Hans Tavsens Forkyndelse i St. Hans Kirke har gaaet sin jævne Gang. Men han maa i Løbet af Aaret have giftet sig, hvad han siges at have været den første danske Præst til at gøre. Og Borgerskabet har begyndt at reformere paa Omraader, hvor det havde Magt. Der fandtes jo en Del Gilder, som havde Gods, bl. a. Altergoods til derfor at holde Gildets Sjølemesser for afdøde Brødre. Med Borgernes nuværende Opfattelse angaaende Sjølemesser var disse Stiftelser nu overflødige eller endog urigtige. Man enedes da om at ophæve alt dette og lægge Godset sammen for deraf at *stifte et Hospital*. Og de fik *Kapitlets* Samtykke, hvor hjerteligt dette nu monne have været. De forklarede Kongen, at Tilstanden i Byen var slem. Den var brændt to Gange i Løbet af kort Tid, og den ligger midt inde i Landet, saa der kommer mange fattige dertil »og ligger der paa Gaden om Nætter og Dage«. Kongen stadfæstede det 27. December 1527, og til Hus fik de det Hus udenfor St. Hans Kloster norden til Kirkegaarden og Kirken, som var bestemt til Sygehus, men som ikke brugtes. ²⁴¹⁾ Det var jo et af Reformationens Programmer, at der skulde gøres noget planmæssigt for de Fattige. Men Klosteret gjorde rigtignok Indsigelse, saa det er tvivlsomt, om Sagen gik i Orden. ²⁴²⁾

Omtrent ved samme Tid fik Viborg Borgerskab et Sendebrev fra Kapitlets gamle Ærkedegn, Biskop *Jens Andersen* (Beldenak) i Odense. Selv om Viborg Stift var hans Hjemstavn, er der noget paafaldende ved at han optræder her. I de samme Dage sendte han en beslægtet Skrivelse til Borgerskabet i Assens, hvor Hr. Christen Skrok optraadte. Saa har han følt sig kaldet til ogsaa at optræde overfor Viborg og Aalborg. Han søger navnlig

at virke med en Paastand om, at den store Bondekrig med alle dens Ulykker var kommet af den forløbne Munks og Kætters Morten Luthers Lære og Skrivelse. En Ildebrand i Viborg har ogsaa været Guds Straf. Og naar nu nogle forløbne Munke prædiker det samme Luthers Kætteri i Viborg, saa skal Borgerne vogte sig. Man skal hellere rette sig efter den menige hellige Kirke med dens store Fortid

end efter Luthers nye Forklaringer. Han holder paa Kirkemøde-Teorien: Naar de bedste og viseste i Kristenheden samles og gør en Udtydning, er hvert et kristent Menneske pligtig til at rette sig derefter. Og han advarer mod Tvedragt.

I Løbet af 1528 kom der en tysk Bogtrykker, Hans Vingaard (Weingarten) fra Stuttgart til Viborg.

Hans Tavsens benyttede da Lejligheden til at faa trykt et Par Skrifter, som viser Tone og Tankegang dengang. Det første er en Oversættelse af et lille Skrift, som han og mange andre har troet at være af Luther, men som i Virkeligheden er af Nicolaus Herman, og som ikke er meget bevendt. Det er i Formen et Slags Himmelbrev, sendt af Jesus fra »den øverste Himmerigs Trone« til Menneskene med Klage over, som de har baaret sig ad i Liv og Lære, men ogsaa med Tilbud om Naade. Det er ikke rigtig anskueligt. Men det næste Skrift, det er Hans Tavsens selv:

»Et kort Ansvar til Bispens Sendebrev af Odense«, dateret 1. Advents Søndag 1528. Det er overordentlig velskrevet, klart og fast og myndigt. Dispositionen lider under, at han har valgt at aftrykke Biskoppens Brev Stykke for Stykke og gøre sine Bemærkninger dertil. Det var en Maade, som da brugtes meget. Selv om det er lidt raskt i Munden efter Tidens Art, er det dog holdt i Forhandlingstone og tilbyder Gang paa Gang Forhandling, men forlanger ogsaa Gang paa Gang Grunde og ikke Paa-stande. Han afviser myndigt Paastanden om, at Bondeop-røret stammede fra Luther, som netop havde vist Bøn-derne i god Tid, at deres Forhavende var urigtigt. Naar Jens Andersen har ladet forstaa, at den omtalte Ildebrand i Byen var Guds Straf over det nye Kætteri, indrømmede Hans Tavsén, at vel er der brændt nogle Huse, men da for 27 Aar siden hele Byen brændte »med Kirker og Klostre, Bispegaard og Præstegaarde«, da vidste man ikke noget af Luther. Hvad Viborg Almue angaar, skal Biskoppen være rolig. Den tænker ikke paa at efterligne de svabiske Bønder. »Nu staa de ikkun under Prædikestolen og høre til, hvad man vil sige dem for. Siges dem ret for, da er det bedst, de tage Tro paa det. Siges dem og Uret, da maa de lade det fare.« — »I skulle vide, min kære Herre, at vi have end ogsaa vise Folk at handle med her i Viborg, som og kunne skønne paa, dersom vi talte (kalde?) vore eller Luthers Ord for Kristi Ord.«

Hans Tavsén.

Han begynder med at sige: »Tykkes Eder og, at Eder sker Uskel, saa bliver ikke vred men straffer mig igen, om I kunne med Skel og Sandhed. Med Guds Hjælp skulle I ikke befinde mig for en haardnakkét Kætteri eller

dønkelklog Mestere, dersom jeg faar at høre ret og kristeligt Skel imod mig; ellers bliver jeg vel haardnakket nok.« — Og han slutter: »Og dersom I ville sende mig Eders venlig Lejdebrev hid til Viborg, da vil jeg gerne komme til Odense til Eder og med Munden forklare disse Artikler ydermere, end jeg nu kan skrive med faa Ord. Hermed Gud befalendes paa denne Tid.«

Trods al Skarphed føler man sig altsaa paa evangelisk Side endnu paa Forhandlingsfod.

Man forstaar af Skriftet, at Borgerskabet i Viborg havde sluttet sig stærkt til. Det viste sig snart, at en god Del Præsteskab havde gjort ligesaa. Ogsaa fra Klostrene kom der Mænd, hvis Navne huskedes. Fra Sortebrødre-klosteret hører vi intet, men fra Graabrødre-klosteret undveg en Broder, *Rasmus*, ved Nattetid. Det siges, at han siden blev Præst i »Boffue«, men dette Sted kan man ikke finde. Han har gjort saa megen Opsigt, at Lektor Paulus Helie skrev et Bebrejdselsbrev til ham 1526. Og fra Johanniterklosteret kom *Thøger Jensen*, der siden blev Præst og Præstelærer i Viborg, og som skal have været nær beslægtet med Borgemester Morten Hegelund.²⁴³)

Det er en mærkelig Fart, hvormed den lutherske Bevægelse bredte sig. Det er givet, at alle oppositionelle Naturer vil let slutte sig til noget saadant, hvorved de føler, at der løbes Storm mod noget bestaaende. Det er givet, at Reformationsbevægelsen fik meget af den Slags i sit Kølvand. Det var en gærende Tid ogsaa med Hovedbrud og Agitation paa Omraader, som vi nu kalder sociale. Der har ogsaa været den Slags Elementer i Viborg. Hans Tavsens synes i dette Skrift at regne med, at de var uden Betydning. Naar Budskabet naaede saa vidt, var det fordi det mødte Tidens Trang og Tidens Fortvivlelse blandt alvorlige Mennesker med et Svar. Alt dette med at rydde op i Simoni og Uvidenhed var der nok andre til. Men det var slet ikke her, Luther satte ind. Det var i *Naadelæren*, Spørgsmaalet om, hvordan det skal gaa til, at jeg fattige, syndige Menneske kan forblive i min Daabs Naade for Gud. Det var jo gennem Middelalderen knyttet til

alle Bodslærens Opfindelser. Og disse Opfindelser var mange, bl. a. Afladen. Men det var saadan, at hver Gang man syntes, man havde stoppet et Hul der, viste der sig et nyt, hvorigennem Fortvivlelsen vældede ind over en Menneskesjæl. Alvorlige Mennesker var sjæleligt forpiskede af dette og af Angsten for den Skærsild, der nogenlunde var alle vis, ogsaa de frommeste. Luther havde oplevet Angsten saa dybt som nogen, og saa fandt han Svaret, at vi skal tro, at Gud mener det alvorligt med sin Naades Ord. Der var hos en Mængde Mennesker i den Tids naturligvis blakkede Folkekirke den rette Beredelse til at tage imod dette Svar, naar de fik fat i det. Paa den anden Side maa man ikke undres over, at de, der var dybt inde i Middelalderen, fandt, at dette var Mangel paa Alvor, en Løben fra al den Besvær, som de havde ment, de skulde trælle i efter Guds Vilje.

Hans Tavsens Prædiken har utvivlsonst stadig vendt tilbage til dette Spørgsmaal, og efter hans Postille at dømme endda i en meget »saglig« Form. Men naturligvis har der ved Siden af vanket haarde Knubs til det, som man efterhaanden ogsaa havde opdaget at være helt galt. Luther var Kirkens lydige, troende Søn og havde slet ikke lagt an paa ogsaa at kritisere Messeoffer, Helgenvæsen og den Slags. Men da der kom Klarhed ogsaa over dette, blev der taget kraftigt fat.

Hans Tavsens Stilling var ikke en Sognepræsts men en Prædikers. Foruden Sognekald og Vikariater kendte man i Middelalderen ogsaa Prædikaturer, hvori en Mand var ansat, der havde Prædiken som sin særlige Opgave. Oftest lønnedes han naturligvis med et eller andet Vikariat. Om noget saadant har der dog ikke kunnet være Tale her. Borgerskabet maa have underholdt deres »Prædikere« frivilligt.

Man maa dog sikkert snart være gaaet videre end til blot at holde Prædiken og ellers henvise Folk til den katolske Messe og til Kommunion derfra. Sandsynligvis er det gaaet i smaa Skridt, efter Luthers Anvisning fra 1523, som Hans Tavsens havde oplevet brugt i Wittenberg. Man

beholdt næsten hele Latinen og nøjedes med at skære noget bort i Nadverhandlingen, saa at der ikke blev noget Offervæsen eller Helgeners Paakaldelse. Det er ogsaa muligt, at man kan være gaaet over til helt dansk Messe, men sikkert er det ikke. Endnu i Sommeren 1531 i København erklærede Hans Tavsens overfor Paulus Helie, at han hidtil havde holdt alle sædvanlige Ceremonier i Messen. Vi kender bedst Malmø's Skik, som synes at have staaet ret nær i Forbindelse med Haderslev og med Tyskland. Hans Tavsens har noget mere Tilbøjelighed til at gaa sine egne Veje, prægede af en vis Konservatisme.

Men eet nyt dansk Element er dog tidlig dukket op i Viborg, nemlig »*danske Viser*«, som man sagde. Nu siger vi Salmer. Det var begyndt i Wittenberg med *Luthers Salmer* paa Modersmaalet, stukket ind mellem Latinen i Gudstjenesten, inden Hans Tavsens rejste hjem derfra. Og forresten kom disse Luthers Viser ad mange Veje hertil. Baade Hans Tavsens og Jørgen Sadolin har digtet og oversat, navnlig da Hans Tavsens, som ogsaa siden blev ved og bl. a. blev ved at vise en Interesse for de gammeldags Antifoner. Det ældste Tryk fra Viborg af en Salmesamling, som er os bekendt, er fra 1529: »*Aftensang med Psalmer, Antiphoner og Magnificat, item Te Deum paa Danske og nogle andre Psalmer at sjunge fore Brudfolk og Lig*«. Men vi ved, at saadanne Sange var i Brug i Viborg 1528. De stammer ogsaa fra Tiden i St. Hans Kirke.

Titlen tyder i og for sig ikke paa Sange til Brug i Messen. Det er Aftensangsprædikener, vi altid hører om, og for saa vidt er det ikke urimeligt, at Hans Tavsens kan have udarbejdet en dansk Vesper. Jeg har i sin Tid rekonstrueret denne smukke og sindrige Sammenstilling af Davidssalmer med mellemskudte Antifoner, hvorved der gives Udtryk for den Vaade, Kristenheden har været i, da falske Profeter har »vildet« Folket, men ogsaa Glæden og Taknemmeligheden over, at Lyset atter er oprundet: »Nu glæder eder, Adams Børn alsammen og lader eders Hjerte springe!« Den har været afsluttet med en smuk Kollekt, som vel skyldes Hans Tavsens.²⁴⁴⁾

Et ejendommeligt Stykke er en stor Bearbejdelse af Antifonen *Salve regina*, som vi foran (S. 270) har hørt om. Den havde jo Højmessens hidtil skuldet slutte med, og der var vel stiftede Tjenester, ved hvilke den skulde bruges. Bearbejdelsen vides at være af Hans Tavsens. Foran er der stillet en Vekselsang, hvori de 4 Vers af »Nu bede vi den Helligaand« danner maaske Menighedens Parti, idet en anden Stemme foran hvert af disse synger et trelinjet Vers. Derefter kommer selve *Salve regina*, men saadan, at Kristus er indsat paa Maries Plads:

Salve, Jesu Kriste vor Frelsermand,
du som al Guds Vrede overvandt,
at Adam i dig Naaden fandt; osv.

Dette er kun Omskrivning af Latinens første Linje. Paa samme Maade omskrives de følgende Linjer udførligt. Slutningen lyder:

Lad os saa kende hannem i ret Tro,
at vi hans blide Ansigt skue
og siden med dig og hannem bo.
O gode Jesu! o milde Jesu! o søde Jesu!

Ikke mindre end tre Proser (Sekventser) følger nu efter som Afslutning, hver paa 16 Verslinjer. De er en videre Udfoldelse af den sidste Linje og ender henholdsvis med:
»O gode Jesu!« »O milde Jesu!« »O søde Jesu!«

Der er ogsaa 1528 trykt »*En kristelig Fadzon at kristne Børn med*« af Hans Tavsens. Den er en Oversættelse af Luthers ældre tyske Daabsritual, og en Afskrift er i Behold, trykt i Kirkehist. Saml. II 547. Det kan tilføjes, at 1529 har Hans Tavsens udgivet »*En kristelig Undervisning om Skriftemaal og det hellige Sakrament*«, og 1530 trykkedes i Viborg »*En kristelig Fadzon til at vie Brudfolk med, Martin Luther*«. Ingen af dem er til mere.²⁴⁵) Den Slags Hjælpemidler for Præster trykker man iøvrigt først, naar der er temmelig mange Præster, som vil bruge dem.

Vi kan tilføje, at i disse Aar trykkedes der flere kriste-

lige Bøger hos Hans Vingaard i Evangeliets Tjeneste. Kun Titlerne er naaet til os, og der har nok været adskillig flere, end vi ved af. Jørgen Sadolin har oversat Luthers store Bekendelse om Nadveren fra 1528, og den er allerede trykt i Viborg 1529. Han har ogsaa oversat efter Bugenhagen »En Summa paa al vor Saligheds Lærdom«, trykt 1529. 1530 er trykt Bugenhagens Anvisning til Præster: »Hvor de skulle rettelig berette syge Folk, det er, lære dennem at beprøve sig selv, føre de annammer det helligt Kristi Legems og Blods Sakrament, saa det ikke bekommer dennem til Fordømmelse«. Et lille Skrift af Luther om Ægte-skab udkom i Oversættelse af Jørgen Sadolin 1530. Hans lille Bog om Fadervor 1529, oversat af H. J. W. i Viborg.

Disse Bogtitler viser, at ogsaa ved Bogtrykkerkunsten har man arbejdet ihærdig paa at hjælpe Mennesker til aandelig Vejledning.

— Det rolige Forløb, som Hans Tavsens roste, synes ellers for vore Øjne at have haft en lille Afbrydelse i Efteraaret 1528. Der var ikke Plads til de mange Tilhørere i St. Hans Kirke. Man brugte, naar det kneb, at gaa ud paa Kirkegaarden, hvor Hans Tavsens da stod paa Taarntrappen. Det kan man i godt Vejr om Sommeren, men til andre Tider er det ikke godt. Det følte af Borgernes som en Urimelighed, da der fandtes store Kirker i Byen, og de tænkte især paa Graabrødrenes, der vel oven i Købet paa Grund af Observantregelen formelt var overdraget til nogle Borgere. Fra Observants-Stridens Tid var man jo vant til, at Graabrødre skal være gode nok, ellers skal de jages ud. Der siges da ogsaa at have været talt om at faa Brødrevæsenet bort derfra og faa Bygningen til Jørgen Sadolins »Gymnasium«. Men som Fordring kom det dog ikke. Derimod bad Borgerskabet Brødrene om at faa Lov til at lade Hans Tavsens holde sin Prædiken i deres Kirke om Eftermiddagen, altsaa ikke i Messetiden. Brødrene sagde imidlertid bestemt Nej. Nogle Gange talte Hans Tavsens fra Benhuset, vel i Døren, til Folk paa Kirkegaarden. Men nu har Borgernes fundet, at dette vilde de ikke lade sig byde, saa de sprængte den laasede Kirkedør. Den dob-

belte Benyttelse af Kirken, som nu begyndte, var ikke helt fredelig, men Bemægtigelsen saa dog kun saadan ud, at Brødrene havde Kirken Søndag Formiddag, mens de evangeliskes Prædiken var om Eftermiddagen. Ogsaa saaledes kan man jo gaa hinanden i Vejen, og Brødrene fortæller, at saadan gik det Allehelgensdag 1528. Da prædikede den evangeliske Prædiker to Gange om Eftermiddagen. Det var Vigilien til Alle Sjæles Dag, og da lod Prædikeren »tre af sit Partis Viser afsynge af Tilhørerne for at hindre Vespersangen og Vigilierne for de Døde, som Brødrene imidlertid afsang«.

Dog dette var et uholdbart Forhold. Det maa vel høre til denne Tid, at der skete en Tildragelse, som er erindret lidt forskelligt. Biskoppen sendte sin Befalingsmand Poul Stigsen med Mandskab over i Klosterkirken og forlangte Hans Tavsens, der stod paa Prædikestolen, til at komme over i Bispegaarden. Han svarede: »Jeg er hindret af en større Herres Tjeneste. Naar den er forbi, skal jeg komme, hvis det passer«. Men Borgerskabet hentede Vaaben, saa Biskoppens Folk maatte trække sig tilbage.

I en anden Beretning fortælles det samme med den lille Morsomhed, at Prædikestolen (vel en Ambon) havde to Trapper, og Mester Hans gik op ad den ene og ned ad den anden og slap saaledes. Huitfeldt ved ogsaa om en anden truende Situation, da Borgerne trak Jernkæder i Gaderne for at hindre et bispeligt Overfald, samt gik be væbnede i Kirke.

Optrinnet viste imidlertid, hvor usolidt dette Forhold var. Den evangeliske Bevægelse var desuden nu bleven saa stærk i Byen, at man følte Trangen til et evangelisk Kirkevæsen i normale Rammes. At forhandle med Biskop Jørgen Friis var sikkert umuligt. Han laa i Strid med alle. Mest var han paa Spøttrup, men i Løbet af nogle Aar organiserede han Bispestolens Ejendomsforhold saaledes, at alt Bøndergodset blev lagt under Hald, og paa en Holm i Hald Sø byggede han sig en stærk Fæstning, hvis Rester ses endnu. Her flyttede han ud sidst paa Aaret 1529.

De Evangeliskes Interesse samlede sig ikke som den

middelalderlige om, at der blev saa og saa mange Altre, hvor Messe kunde holdes og saaledes »Gudstjenesten for-meres«. De tænkte paa *Menigheder*, der skulde samles om Ordet og Bordet. Deres Interesse var heller ikke at faa opdyrket nogle mærkelige Steder for nogle fuldkomne, saadan som Meningen havde været med Klostre. Den, som havde været mindst regnet, blev nu den vigtigste, *Sognepræsten*; det staaende Udtryk i Datiden er »de fattige Sognepræster«. Men 12 Sogne i en By af Viborgs daværende Størrelse var menighedsmæssigt en Umulighed og økonomisk en Urimelighed. To Sogne med passende store Kirker var det rimeligste. Det syntes de, og vi giver dem Ret.

De gik da til Kongen med et Forslag, og han gav 23. Februar 1529 den bekendte Tilladelse til at nedbryde de 12 gamle Sognekirker og tage Graabrødrenes og Sortebrødrenes anselige Prædikenkirker til Sognekirker.

Der var ingen, der havde spurgt Biskoppen eller Kapitlet. Det kan ikke nægtes, at der heri er en hensynsløs Sætten sig ud over den lovlige Orden. Det Forsvar der kan gives, er at der nu igen var gaaet Dogmatik i Spørgsmaalet om Kirkeret, ligesom i Jakob Erlandsens Tid. Det hele var bare vendt om. Den middelalderlige Lære var den, at Paven er den af Gud beskikkede Hersker i Kirken og Fyrsten den ligeledes af Gud beskikkede og indsatte Tjener med Sværdet i Hænde. Kongedømmet var ogsaa guddommeligt. De Evangeliske regnede ligeledes *kun* med en Kristenhed, men Guds beskikkede Befalingsmand i denne var *Kongen*. Dog kan ingen hævde, at en saadan Theori oplæver gældende Lov i Landet, men saadan bar man sig ad. I og for sig styrede man vel ogsaa imod, at saa skulde det ordne sig igen, naar de gamle Bisper uddøde og det lykkedes at faa anderledes sindede Mænd ind. En Begyndelse hertil skulde allerede være gjort, da Jens Andersen tog Domprovst Knud Gyldenstjerne i Viborg Kapitel til sin Eftermand. Men det kan ikke nægtes, at Kongen tænkte ogsaa paa sig selv. Kronen skulde have Halvdelen af Blyet og Klokkerne, Byen Resten.

Borgerne har skyndt sig at gøre Skridtet saa grundigt, at det ikke kunde gøres om igen, idet de ikke blot ophævede Kirkernes Brug men virkelig nedbrød dem. Vi ser det af et Brev fra Biskop Jørgen Friis fra Spøttrup 17. Marts, hvori det siges, at Borgerne »nu i disse Dage« har nedbrudt alle Kirkerne. Et mærkeligt Fortidsminde udslettedes derved, og vi føler en vis Vemod derved. Paa den anden Side er det vel bedst, at Kirkerne forsvandt, da de ikke mere skulde være Kirker, saa at de ikke er kommet til at staa nu i al mulig uvedkommende og maaske beskæmmende Anvendelse.

Iøvrigt efterlignedes Fremgangsmaaden i *Randers* samme Aar (Kongebrev 7. Juni). De gamle Sognekirker, Vor Frue og St. Laurentii, hvoraf den ene var nedbrændt, nedlagdes, og man tog Helligaandsklosterets Kirke (St. Mortens) til Sognekirke. Senere skete det endnu flere Steder, at een eller flere Klosterkirker blev Sognekirker og de gamle Sognekirker nedbrødes.

Det ordnedes nu saaledes, at Hans Tavsens blev Sognepræst ved Graabrødrekirke. Til Bolig overlodes ham Nikolaj Kirkelade, der jo laa nær ved. Jørgen Sadolin var ikke præsteviet, men han blev gjort til Sognepræst ved Sortebrødre Kirke, og da maa Hans Tavsens have gjort endnu et Skridt i Brud med den bestaaende Kirkeorden. Det er vel givet, at man ikke kunde opnaa Præstevieelse hos Jørgen Friis. Saa indviede Hans Tavsens ham selv sammen med andre kristne Mænd under Bøn og Haandspaalæggelse.

I Klostrene opad de to Kirker boede endnu Brødre. Vi ved intet om, hvordan det afvikledes med Sortebrødrene. Graabrødrenes Guardian Niels Tybo har fortalt Begivenhederne til Broder Jakob Jensen i Næstved, som derefter har nedskrevet Beretningen, paa enkelte Punkter lidt uklart. Den gaar ud paa, at foreløbig blev de i Klosteret men var næsten fortrængt fra Kirken, hvorfor de holdt Messer og Tjenester i et Kapel ved Korsgangen. Men de plagedes med Indkvartering af Soldater, og tilsidst rejste Guardianen til Kongen i København for at klage. Det maa have været under Herredagen i København. Da han kom tilbage, blev

Brødrene udvist, altsaa i August 1530. Det havde været kønnest, om de Evangeliske ikke havde brugt Methoderne fra Krigen mellem Observanter og Conventualer.

Kongen havde jo kun laant Viborg Borgere sin Kapellan til en Tid. Allerede i Sommeren 1529 kaldte Kongen ham til København, hvor efter Biskop Lauge Urnes Død Banen var fri for evangelisk Forkyndelse. Hans Tavsens fik ikke mere med Viborg at gøre, uden for saa vidt som, at Viborg Borgere, da det saa truende ud for Mester Hans, tilbød at tage ham over og beskytte ham med deres Liv, om det skulde være. Det var kun lige fire Aar, han var »forsat« til Viborg. Det maa siges, at i Forhold til Tidsrummets Varighed fylder han svært i Viborgs Historie. Og man faar det Indtryk, at der ikke blot var vakt Røre og Kritik mod det gamle Væsen, men der var blevet en evangelisk Menighed.

I samme Sommer holdtes den bekendte Herredag i København, da de Evangeliske og Prælaterne skulde i Forhandling og afgav Klager og Bekendelser. De Evangeliske i Viborg var repræsenterede af Skolemesteren og Kanniken Jakob Skøning samt af Jørgen Sadolin. Der skete ingen Afgørelse, da man ikke var enig om, hvem der kunde dømmes, men Kongen og Rigsraadet vedtog den Bestemmelse, at den, som Naaden haver, maa prædike Guds Ord, men ikke andet end, hvad han kan bevise med den hellige Skrift. Hvad der da var rigtigt Bevis af Skriften, var der vel ikke Enighed om, men det betød, at Forkyndelsen ikke var forbudt.

Da Jørgen Sadolin kom hjem, lod han Prædikanternes Gensvar trykke i Viborg med en Efterskrift med en livlig, lidt vel overgigen Skildring af Begivenhederne i København.

Snart efter drog Jørgen Sadolin ogsaa bort. Knud Gyldenstjerne havde 1529 overtaget Odense Bispestol, idet Jens Andersen havde trukket sig tilbage. Knud Gyldenstjerne synes nærmest at have været Politiker uden noget afgjort kirkeligt Standpunkt, men han tog Jørgen Sadolin til »Medhjælper i Ordet«. Det var vel en Imødekommelse

af Kravet om, at Biskoppen skal være Forkynder eller sørge for Forkyndelse. I al Fald blev det et Forsøg paa en evangelisk Visitats i Fyns Stifts Sogne i Knud Gyldenstjernes Navn.

Men al den evangeliske Ordning i Viborg var udenom *Domkirken*. Sogneordningen gik ogsaa udenom den, saa at den stadig laa sogneløs midt i Byen som en Verden for sig. Denne Verden var Kannikernes med de dem undergivne Vikarer og Korpræster. Biskoppen havde man det mindst mulige med at gøre.

Det var kun Kapitlets Medlemmer, der havde nogen Bestemmelsesret. Kapitlet led under, at saa mange Medlemmer faktisk ikke residerede. Knud Gyldenstjerne havde faaet Lov at overdrage Provstiet til *Christiern Pedersen*, en Søstersøn af Biskop Jens Andersen. Han blev i al Fald senere evangelisk, men han var kongelig Sekretær og var aldrig tilstede.²⁴⁶) Mester *Hans Wenk* (fra 1521) havde været Sekretær hos *Christiern II*. Endvidere Mester *Anders Glob* (Hjarbæk Præbende), Mester *Christiern Hvid*, den fhv. Ærkebiskop *Jørgen Skodborg*. Disse 5 maa regnes for stadig fraværende. Som evangelisksindede kender vi 6: Kantor *Niels Friis*, Mester *Jens Hansen*, *Jakob Hansen*, *Christen Stub*, *Mathias Clemensen*, Hr. *Søren*. — Tilbage bliver som katolske Ærkedegn Mester *Anders Skovgaard*, *Kjeld Olufsen* (Loldrup), Mester *Splid Fasti* (Lime) og Mester *Antonius Bryske*. Denne sidste var 1529 *Jørgen Friises* Kansler, men han havde studeret i Wittenberg og stod vist Reformpartiet nær.²⁴⁷)

Det vil altsaa ses, at den evangeliske Bevægelse ogsaa var trængt ind i *Domkirken* og dermed Spørgsmaalet om, hvad man med god Samvittighed kunde opretholde af Tjeneste.

Men var der en saadan Stemning hos Mænd indenfor *Domkirkens* egen Verden, saa fandtes den sikkert langt stærkere i Staden udenom *Domkirken*. Nu havde Borger-skabet med Prædikerne skaffet Staden en ret kristelig

Ordning. Men i Stadens Hjerte laa Domkirken indenfor sine Hegnsmure som en stor papistisk Anstalt, ved hvis mange Altre der i det uendelige øvedes noget, som man ansaa for Gudsbespottelse eller i al Fald mislig Omgang med det Hellige. Sjælemesserne og i det hele alle »Vinkelmesser« var jo det, man afskyede allermost.

Det blev da ogsaa snart Resultatet, at *Domkirkens Tjeneste reformeredes*. Overenskomsten derom er underskrevet af Kantor *Niels Friis*, Kannikerne *Matthias Clemmensen*, *Jens Hansen*, *Jakob Hansen* og *Christen Stub* samt Vikaren *Jens Nielsen*. Men i selve Dokumentet siges det at være vedtaget »efter ærlig *Borgemesters*, *Raads* og *menige Almues* Raad, Vilje, Samtykke og kristelig Begæring«. Borgerskabet har altsaa været med. Overenskomsten er uden Datering. Den forelaa sidst i August 1530 men er noget ældre. Da Jakob Skøning ikke er Medunderskriver, er den vel affattet, inden han kom tilbage fra Herredagen. Da havde man ogsaa *Jørgen Friis* paa Afstand. Men forud er der gaaet haarde Brydninger om Domkirkespørgsmaalet. Hvor langt disse ligger tilbage, kan ikke ses, men paa Herredagen i København i Juli klager Prælaterne, at Prædikanterne i Viborg har »ført Band over alle dennom, som holde, bruge eller høre Messe efter gammel Kristendoms Skik og Vane, dog at de selv ere bandsatte af Kirkens Prælater, Kejser og mange kristen Fyrster, og have de ogsaa paakaldet Hjælp af Borgemestere og Raad til at forfølge samme Band«. De Dannemænd af Viborg (d. v. s. Jakob Skøning og *Jørgen Sadolin*) svarer straks med en Benægtelse af at have paakaldt verdslig Magt til at forfølge nogen, og derpaa har de godt Bevis med menige Bys Brev og Segl. »Dog bestaa [tilstaa] de frit, at de have bandsæt nogen haardnakkede og uredelige Messepræster, som med deres ugudelige Messer forhaanet den hellige evangeliske Lærdom og beskæmmet fattige enfoldige Kristne. Dennom, efter lang Paamindelse i broderlig Kærlighed af Skriften, have de med den hellige Kirkes Adspørgelse, Samtykke og Bejaelse udelukt af den hellige Kirkes Samfund i Viborge«. ²⁴⁸)

De Evangeliske har altsaa forsøgt med en Menigheds-handling at demonstrere mod det efter deres Mening ugedelige Væsen i Domkirken. Men man maa vel ogsaa tro dem paa deres bestemte Ord, at de ikke har efterlignet den middelalderlige Skik med at lade »den verdslige Arm« lade Følgerne følge. Dette maa ligge noget forud for Herredagen. Men inden man kom hjem fra den, var der sket mere. Spændingen havde udløst sig i lidet sømmelige Optrin i Domkirken. Her kan vi dog kun fremstille ved Hjælp af nogle Beskyldninger fra Jørgen Friis. Han red selvtolvt til Viborg fra Hald 26. August 1530 for i Domkirkens Kapitelhus at forhandle om en mindre Sag, hvori fire Adelsmænd vilde mægle. Af Dagens Forløb ser vi, hvor utrygge Borgerne har været overfor Biskoppen. Man maa huske paa, at han lige havde fuldført sin truende Fæstning Hald med dens svære Fængselstaarn, som vel skulde bruges til noget. De havde sendt Biskoppen Bud samme Dag og spurgt, om det passede, at han vilde paaføre den Fejde og dertil havde samlet Bønder af Salling foruden Hofmænd? Han afviste det. Han havde kun sine Ledsagere, og der var ikke sendt Bud efter andre Bønder end 9 Vogne fra Agerskov, der skulde hente Tømmer. Han fik nu de fire Adelsmænd til at gaa hen paa Raadhuset, hvor Borgerne var samlede, og paa hans Vegne spørge:

1. Først for hvad Sag og efter hvis Befaling de havde indtaget Koret udi hans Domkirke og laaset Døren til hans Bispegaard og ladet besegle Sakristidøren?

2. Iligemaade, hvorfor de havde overfaldet Bispens egen Kapellan, som han stod for Alteret udi Messen, og andre Præster nede i Kirken, som stode udi Messen, og frarøvet dem Kalk og Disk?

3. Endvidere, hvorfor de havde indgaaet Forbund og sammensvoret sig med nogle af Bispens Kanniker, nemlig Hr. Jakob [Hansen], Mester Jens [Hansen] og Hr. Christen Stub, mod deres svorne Ed og Troskab?

4. Og endelig, hvorfor de havde vædeligen, uskyldelig og uden Lov og Dom fordrevet en ærlig Mand af Kapitlet, Hr. Kjeld Olufsen [af Byen]?

Referatet af Borgernes Svar giver kun Bidrag til at forstaa de to sidste Punkter. De vilde slet ingen Messer eller

Gudstjeneste have i Kirken uden dem, de selv havde skikket. Og de vilde ikke have Hr. Kjeld Olufsen i By med sig, uden han vilde indtræde med dem og rette sig. Men de forklarede, at de havde gjort det efter Kongens Befaling. Dette svarer til, at de selv i deres paafølgende Brev til Kongen henviser til »det Brev, Eders Naade os tilskrev, at vi skulde forforde og fremme Guds Ord af vor yderste Formue«. Vi kender ikke dette Brev, men Borgerne har vist fortolket det noget frit. De lod nu de fire Adelsmænd spørge Biskoppen, om han vilde paaføre dem Fejde derfor? Han lod svare, at naar Borgerne vilde holde Fred, skulde han ogsaa, og indberette til Kongen, hvad de havde gjort. Men dette virkede ikke mere beroligende, end at da om Eftermiddagen den nævnte Sammenkomst var i Kapitelhuset, »forsamlede Menigheden i Viborg sig med Harnisk, Vaaben, Bøsser og Væрге og vilde paa det ny overfalde Hr. Jørgen Friis og hans Folk«. Adelsmændene foreholdt dem, at dette ikke var efter Aftalen, og det blev saa til, at de lovede Bispen Fred indtil Mikkelsdag for at han imidlertid kunde faa Tid til at indberette det forefaldne for Kongen. Men de udtrykte deres Uvilje over, at Bispen »ikke vilde indgaa deres Prædiken og var mod Guds Ord og lod Bandsmænd sige Messe«. ²⁴⁹⁾

Det tredje Klagepunkt angaaende Kannikernes »Forbund« med Borgerne maa sigte til Overenskomsten om en reformeret Tjeneste i Domkirken. Men forud har der gaaet nogle nærgaaende Optrin i Domkirken, og efter Situation og Sammenhæng maa de være sket for nylig, saa at Biskoppen først nu efter sin Hjemkomst fra Herredagen kan komme til at paatale dem. Ad mundtlig Vej er der bevaret en Overlevering om de samme Optrin, og det fortælles netop ogsaa i Forbindelse med Omtalen af Forandringen i Domkirketjenesten: Der var en Alterpræst, som for sin Stemmes Skyld kaldtes Klaus Raaber. En Dag, da han mumlede en Messe, var der en Borger Christiern Stub, der var lejet dertil eller forledt dertil af andre utiltalende Tyveknægte, som løb til, snappede Kalken fra ham og kastede den for Fødderne. Alterpræsten løb efter den flyg-

tende. Folk lo, især Morten Hegelund (Borgemester), og fik stoppet Raaberen og hans Kammerater, og straks besteg Hans Tavsens Prædikestolen (da han tilfældig eller ved en Guds Tilskikkelse var kommet i Kirken) og talte over Aab. 14, 8: Falden, falden er Babylon, den store, som har givet alle Folkeslagene at drikke af sin Utugts Harmes Vin.²⁵⁰)

Saaledes fortæller den gamle lutherske Præst Morten Hvas ved Sortebrødre Kirke 46 Aar senere, tydeligt nok opfattende det som en utilbørlig Drengestreg, men med en vis Beundring for den snarraadige ubudne Prædikant. Det drejer sig naturligvis om een af de ildesete uhørlige Sjælemesser ved et Sidealter. Og det med Prædikanten maa vel være en Erindring fra disse bevægede Dage. Men det er ligefrem umuligt, at det kan have været Hans Tavsens, der for Aar og Dag siden var rejst fra Viborg. Sagnet har vel nok tillagt ham et og andet, som skyldtes glemte Mænd.

Udløsningen af denne næsten Belejring af Domkirken blev da *Domkirkereformen*. Den laasede Dør er vel den fra Biskoppens Værelser ind i Kirken, og Seglet for Sakristiet har maaske skullet indespærre »Helligdommene«. Den Tjeneste, der vedtoges, ser saaledes ud:

Først at *daglig Dag*, naar 4 slaar om Morgen, skal *Ottesang* begyndes paa Latin for Klerkeri, som da have Lyst og gudelig Begær til at handle hellige Psalmer, Lektier af Bibelen og hellige Doctorer deres kristelig Homilier og Forklaring derover med Te Deum og andre kristelige Lovsange af den hellige Skrift og intet andet.

Ret som 5 slaar, naar det klemter i fornævnte *Ottesang*, skal ringes til en kristelig *Prædiken for menige Almue*, og den Stund det ringer anden Klokke og sammen, da skal der sjunges *den Helligaands Tider paa Danske* til at opvække Hjerter til Gudelighed i samme Prædiken at høre, og om den Helligaands Naade at bede, og den Tjeneste skal være ude, naar 6 slaar.

Mellem 7 og 8 skal sjunges og blandt Klerkeriet *Dages Tider paa Latin* med en kristelig Prime-Lektie og gudelige Bønner.

Mod 8 Slet skal der ringes til en kristelig *Messe* for dem, der have Behov at annamme det hellige Sakrament, og til samme Messe skal og ske en kristelig Prædiken paa en halv Time for dennem, som den anden Prædiken ikke kunne til komme. *Og her foruden*

skal ingen Messer ske udi Domkirken, paa det at det hellige Sakrament, Jesu Kristi Legems og Blods, skal ej misbruges.

Naar 3 slaar om Sommer og 2 slaar om Vinter, skal ringes til *Aftensang* og sjunges der for Klerkeriet paa Latin af den hellige Skrift renlig og purligen, og straks med den skal sjunges en Psalme paa Danske og gøres en kort og gudelig Formaning af den hellige Skrift, for hvilken kristelig Almue, da tilstede kommer, og saa bede Gud om Naade og skilles ad i Jesu Navn.

Om Søndagen skal i Domkirken begyndes *Messe og Prædiken*, naar det er ude i begge Sognekirker, og naar det ringer *efter 12*, skal der og i Domkirken prædikkes, paa det unge Folk skal holdes fra Drik og anden Løsagtighed og til Gudsfrygtende. Men om *Morgen* og *Aften* skal ske Tjeneste med Sang og Prædiken, som for nævnt staar om de andre Dage.

Paa det gamle Grundlag med Tidesang og det andet er der her forsøgt at skabe en evangelisk Tjeneste i den gamle Kirke. Det maa siges, at de, der har udarbejdet den, har regnet med ikke saa lidt Kirkegang i Viborg i den Tid.

Efter Begivenhederne den 26. August var den i Fare, og alle Parter har skyndt sig med Skrivelser til Kongen. Jørgen Friis har skyndt sig med to, som er underskrevne 1. September. I den ene indberetter han om Borgerne og om den bevægede Dag, og han tilføjer, at det er nu tredje Gang, de har overfaldet ham med deres Forsamling, hvorfor han beder Kongen om Beskyttelse for Biskop og Kapitel. Skrivelsen fortsættes med en anden om »nogle Kanniker her i Byen, som er fødte af Bønderfolk«, og her lyder Klagen paa, at de hin Dag har været med i Opløbet i deres Harnisk. Dem ønsker Biskoppen selv at afstraffe og at faa udnævnt en Kommissionsdomstol til eventuelt at afsætte dem. I saa Fald skal Kongen faa Lov at besætte de ledigblevne Embeder med sine Sekretærer! Borgernes Henvendelse er fra 2. September og beder om, at Kongen vil stadfæste Gudstjenestereformen indtil næste Herredag og drage Omsorg for, at vedkommende Kanniker og Vikarer ikke lider nogen Overlast derfor. Samme Dag har Kannikerne sendt deres, der beder om det samme. Men der var for dem mere at risikere. Her var alle de stiftede Tjenester med Sjælemesser, Helgenantifoner m. m. afskaffet eller omlavet. Det kunde da paastaas, at Godset var hjem-

faldet, og det vilde være en økonomisk Katastrofe for Domkapitel og Domkirke. Ansøgningen til Kongen gaar derfor ogsaa ud paa, at Gods og Rente, som haver til denne Tid været til ugudelige Messer og andre unyttige Tjenester, maa bruges til saadan ret Gudstjeneste, uden at nogen kan paatale det.

Endelig har Kongens betroede Mand Jens Hvas skrevet til Kongen samme Dag, og af hans Udtryk ses det ogsaa, at det hele er noget nyt, der er sket, mens Herrerne var paa Herredag. »Nu jeg hid kom, da havde Kannikerne og Klerkeriet og den største Part af Byens Indbyggere begyndt at gøre en Reformats og Skik udi Domkirken paa Messer og anden Tjeneste«. Han anbefaler Sagen og fremhæver navnlig, at Kannikerne kun maa kaldes i Rette »for Eders Naades egen Person«. ²⁵¹⁾

Det ses ikke, at der er kommet noget Svar fra Kongen, men den evangeliske Tjeneste i Domkirken forblev i Gang. Jørgen Friis kom i mange Vanskeligheder. Det hjalp heller ikke paa hans Anseelse, at Paven lod opslaa en Bandlysningsdom imod ham paa Kirkedørene i Anledning af Strid om noget Kannikegods i Ribe.

Frederik I døde Skærtorsdag 1533. Det blev trukket i Langdrag med Kongevalget, og paa Herredagen i København i Juni havde Bispepartiet Overtaget. Man fik Kongevalget udsat et Aar med den Tanke, at saa kunde man imidlertid selv ordne adskilligt. Jørgen Friis var maaske den hadefuldeste. Det refereres, at han havde sagt, han vilde ønske, han var en Djævel for at kunne pine Kong Frederiks Sjæl i Helvede. I Recessen af 3. Juli bestemmes det, »at Viborrig Domkirke skal restitueres« og at alle Domkirker og Klostre skal blive ved Magt og Tiggerklostrene saa vidt muligt genoprettes. ²⁵²⁾ Jørgen Friis forsøgte paa at sætte det igennem med Domkirken, og det gik saa haardt til, at han satte Broderen Kantor Niels Friis og Kanniken Hr. Søren i Band. Domprovst Christiern Peder sen satte sig dog imod Forandringen, og Viborg Domkirke fik aldrig katholsk Tjeneste mere. ²⁵³⁾

Ærkedegnen skulde jo være lovklog, og han, den ka-

tholsksindede Mester *Anders Skovgaard*, sikrede sig ved at lade forskellige stiftede Sjølemesser holde i Dueholm Kloster og tage Vidnesbyrd derpaa.²⁵⁴

Om Udbredelse af evangelisk Lære og om dens Tjenere i Stiftet udenfor Domkirke­staden er det vanskeligt at fortælle. Men man kan spore, at Strømmen hurtig har fundet rundt og navnlig til Præstegaardene. Paa Herredagen 1530 var de fremtrædende evangeliske Prædikere jo ankommet som Afsendinge. Vi træffer der Morten Hegelund fra Aalborg samt Peder Thomsen og Peder Jensen fra Salling.

Morten Hegelund var først Præst i Vorning, hvorfra han i Tiden 1527—30 flyttede til Aalborg, hvor vel før den omtalte Jens Esbernsen havde virket. Han forblev som Præst ved Budolfi Kirke til sin Død og huskedes siden, fordi han af gamle katholske Vers lavede Salmen »Det hellige Kors, vor Herre selv bar«.

Peder Thomsen i Thorum i Salling havde oprindelig været Præmonstratenser i Børglum Kloster, men kom til Wittenberg 1523, altsaa samtidig med Hans Tavsen. Han skal have boet i Luthers Hus. Ved Reformationen blev han evangelisk Biskop i Børglum Stift.

Peder Jensen i Oddense og Otting kom til Wittenberg 1525 og kom tilbage 1526, egentlig som »Spejder« for Christiern II.

Mads Hegelund fulgte efter sin Broder i Vorning, og i Brorstrup sad *Mads Skytte* som en god evangelisk Præst.

Der kan godt nævnes en Del flere, som vi med temmelig Sikkerhed ved det om. De kunde godt komme ind, idet Kongen »præsenterede« til mange kongelige Patronatkald, og de kunde ogsaa blive siddende, idet man i stort Tal udstedte kongelige Beskærmelsesbreve for saadanne Præster. Vi kan nævne *Poul Jensen* i Brøndum og *Ib Lauridsen* i Skibsted, Hellum Herred. Hr. *Niels* i Ulstrup, Aars Herred. Hr. *Søren* i Næsborg, Slet Herred. Hr. *Jep* i Durup, Gislum Herred. Hr. *Hans* i Sønderholm, Hornum Herred.

Et lille kvikt Skrift paa Vers snarest fra 1530 (efter at Jørgen Friis var flyttet til Hald og før Tiggermunkenes

Uddrivelse) er utvivlsomt blevet til ude paa Sallingkanten: *En Samtale mellem Peder Smed og Adser Bonde*. Det er en af de Satirer, som Reformationstiden var ret rig paa. Som den er lavet, ses alt fra Skive af. Navnene er oftest rigtige Navne fra det daværende Danmark, deriblandt Lars Foged i Skive. Han sidder for sin Bordende og er lige kommen fra Kirke. Præsten Hr. Jens og Munken Broder Kort sidder hos og leger Vartavl. Saa kommer Peder Smed ind og beder om Øl. Han drak ikke siden i Holstebro. Han kommer fra Midfastemarkedet der og rejser om til Markeder (hvilket ofte vil sige Helligdomsfester) med Økser, Segle og Knive. Da kommer Adser Bonde ind, fra Tæbring paa Mors, og spørger om Vej til Karup. Peder Smed byder ham Kanden, men han maa ikke nyde andet end Vand og Brød, for han har lovet Valfart til Karup. Smeden bemærker, at der er ingen Forretning at gøre i Karup. Men Adser tysser paa ham, han skulde bare vide, hvad der sker i Karup. Hvad da? spørger Hr. Jens. Jo, I har jo nok hørt, at Luther, den Kætter, har forført Folk, saa de ikke mere vil ære Helgener.

Jomfru Maria haver grædt fuld saare,
for ingen vil til Karup fare.
Det saa min Nabo, saa dannis en Mand,
hvor Jomfru Maries Øjne rand.

Hr. Jens og Broder Kort er nu klar over, at her er sket Jærtegn, men Peder Smed kan oplyse, at det er Bedrageri. Præsten i Karup Hr. Mourids [han hed virkelig Mourids Poulsen] havde udhulet Billedets Hoved og hældt Vand i, saa at Vandet løb ud af Øjnene. Men Rinds Herreds Foged²⁵⁵) stod paa en Stige og konstaterede Sammenhængen. Og nu viser det sig, at Smeden har læst i Luthers Bøger, og det bliver til en Gennemgang af alle Stridsemnerne med det Resultat, at Adser siger Godnat og gaar til Sallingsund. Han skal ikke til Karup. Broder Kort kaster sin Munkekappe og tager til Sildefiskende i Nibe. Men Hr. Jens er fortørnet og vil afsted for at klage over Smeden til Bispen. »Jeg finder hannem paa Hald, det gode Slot, som hans Naade haver bygt saa fast og godt«.

Versene er efter Datidens Forhold ganske gode. Folk har læst det hele med glad Genkendelse. Men man skal dog vogte sig vel for at læse dansk Historie ud af Enkelthe-derne. Det hele er nemlig en Lokalisering af en tysk Satire paa Prosa. Men i Originalen er det vor Frue i Grimmen-thal, der græder, og det er Greven af Hennebergs Tjener, som paa en Stige opdager Bedrageriet. Det skulde være sært, at der skulde være sket akkurat det samme i Karup.

Og saadan er det med alle Trækkene, lige med Undta-gelse af en dansk Historie om nogle Faarekroppe, der raadnede for Graabrødrene i Randers. Denne for raske Maade at lokalisere paa hører til de mindre fine Træk, som den Tid ogsaa har en Del af.²⁵⁶) Hvem Bearbejderen er, kan der ingen Mening haves om.

Den kongeløse Tid endte med Borgerkrig og Bondeop-rør, Grevens Fejde, og der skete meget uhyggeligt i og ved Viborg. Siden gemte man den henrettede Skipper Kle-ments Blykrone i Vor Frue Kapel. Jens Hvas blev ogsaa henrettet.

Som bekendt gik det saadan, at den jyske Adel valgte Hertug Christian paa et Møde i Rye 4. Juli 1534, og at han hyldedes af de jyske Stænder i Horsens 18. August der-efter, ved hvilken Lejlighed Borgerstanden ret stærkt bandt ham til en Reformation. Men først efter at Kongen 6. August 1536 havde holdt sit Indtog i det erobrede Køben-havn, havde hele Danmark en Konge i *Christian III.* Der-med var det givet, at der vilde ske Reformation, men det var nok en Overraskelse, at det kom, som det kom. Hidtil var der vel nærmest navigeret paa bedste Beskub, dog ret haandfast i Retning af at forpligte nye Biskopper til at beskytte den evangeliske Forkyndelse. Naar efterhaanden alle de gamle var afløst paa den Maade, vilde en Refor-mation af Kirkevæsenet kunne gennemføres til Bunds. I Kong Christians Krigsraad sejrede en anden Plan og Tan-kegang: Riget kan kun bestaa med eet Regimente, og dette

maa være verdsligt. Derfor kan man ikke have Herrebisper som Kirkeregener, de maa afskaffes. For at naa dette Maal, besluttede man ved et Kup at bemægtige sig alle Biskopperne. Den haandfaste Feltherre Johan Rantzau er sagtens Ophavsmanden til denne Beslutning af 11. August. Allerede samme Nat og den følgende Dag sikrede man sig de Biskopper, der var i København, og der udsendtes Ordre til at fængsle de andre. Samtidig underskrev de verdslige Rigsraader en bindende Erklæring om, at aldrig nogen Biskop skal komme til noget verdsligt eller gejstligt Regimente i Danmark, før det bliver samtykt i et almindeligt Generalkoncilium udi Kristendommen.

Jørgen Friis var paa Hald. Erik Banner og Peder Ebbesen Galt fik Ordre til at fængsle ham. De tog Johan Rantzau med og Viborg Borgere hjalp gerne Herrerne til at overraske ham, saa han blev taget, da han gik de ankommende i Møde. Han kom i sit eget Fangetaarn, hvorfra han dog førtes andensteds hen, indtil han 1538 kom fri imod at anerkende den nye Ordning. Han kom atter i Rigsraadet, købte Krastrupgaard og levede i det hele som verdslig Stormand indtil sin ret tidlige Død i 1547.

Paa den Rigsdag, de afholdtes i Oktober i København vedtoges en ny *Grundlov*, Recessen af 30. Oktober 1536. Hovedbestemmelserne er, at de gamle Bispestillinger ophæves og Bispestolenes Jordegods bliver Krongods. Dog skal der indsættes andre kristelige Bisper og Superintendentter, som kan undervise det menige Folk og prædike Guds Ord. Kloostere og Kapitler bliver ved Magt, indtil Kongen og Rigsraadet med andre Sagkyndige vedtager en anden Ordning. Munke har Frihed til at forlade deres Kloostre, men skal ellers føre et godt, ærligt og kristeligt Klosterlevned. Bispernes tidligere Tredjedel af Tienden skal Kongen lade oppebære, og deraf lønne lærde Mænd, særlig de nye Biskopper.

Dette er kun nogle enkelte Grundtræk, hvori der ikke er nogen Kirkeordning. Men de evangeliske Prædikanter henvendte sig til Kongen med et Andragende om, at der maatte blive draget Omsorg for Ordets Forkyndelse og for

et kristeligt Universitet. Tillige foreslaas det, at Prædikanterne maatte i hvert Stift paa apostolisk Vis med Faste og Bøn vælge en god, lærd Superintendent og Visitator, og igen at maatte afsætte ham, hvis dette var nødvendigt, — og en betydelig Mand af dem over dem alle i hele Riget, med fuld Magt til at raade, regere og reformere Præsterne og Prædikanterne i aandelige Sager efter guddommelige Skrift, medens alle verdslige Sager skal overlades kgl. Majestæt og Øvrigheden. Endvidere at Ceremonierne i Kirkerne maa holdes ens. ²⁵⁷⁾

Der er muligvis en Sammenhæng mellem dette Andragende fra Prædikerne og det Skridt af Kongen, at han allerede i Efteraaret 1536 paalagde Københavns Prædikere at affatte en Bog til Vejledning for Præsterne ved de kirkelige Handlinger. Den udkom under Titlen: »*En Haandbog for Præster til alle evangeliske Kirketjenester*« med en Fortale, dateret 16. Marts 1537. Den er kun til i et Eksemplar i Oslo, hvori Slutningen mangler. I Behold er Daab, Brudevielse og Lønligt Skriftemaal. Formodentlig er noget mere deraf eftertrykt af Peder Palladius i en Bog om lønligt Skriftemaal 1538. Men vi kan ikke kontrollere det. Hans Tavsens har været Hovedmand i dette Arbejde, og derfor blev det nærmest *viborgsk Skik*, der her henstilledes til Danmarks Præster. Vi kan kontrollere det for Daabsritualets Vedkommende. Det er Hans Tavsens fra Viborg, men han har fjernet nogle af de gamle katolske Skikke i Indledningen. Fra 1538 afløste dog efter Bugenhagens Ønske P. Palladius's Oversættelse af Luthers Døbebog og Vielsesbog Vejledningen i Københavns Prædikeres Haandbog.

Samtidig med at Prædikanterne gik til Kongen, opfordrede de ogsaa Hans Tavsens til at affatte en Vejledning for de danske Præster til en evangelisk Forkyndelse, den saakaldte *Postille*. Kongen sluttede sig til Planen, og Hans Tavsens tog fat. Formodentlig har han begyndt med Tilskriften til Kongen, thi den er dateret 1536 og indeholder et helt Program angaaende det meget, som endnu staar igen, »en bekvem Reformats«. I en Henvendelse til Læ-

serne forklarer han, at med denne Bog skulde der naas et dobbelt Gavn: *at enfoldige villige Præstemænd baade maatte blive ved deres Tjeneste, og ulærd Almue kunde vorde lærd og uforsømt.* Endvidere forklarer han, at Epistler og Evangelier har han *saaledes fordansket, at de ogsaa kan læses for Alteret i Messen.* Først 1539 naaede Bogen at udkomme.

Naturligvis var Hans Tavsens modnet i de mellemliggende Aar, og Situationen var en anden. Men Hovedindholdet i denne Gennemgang af Helligdagsteksterne er dog utvivlsomt blevet til i Viborg, saa at denne smukke Bog fortæller os noget om, hvad det var, der samlede en evangelisk Menighed om i Brydningsaarene. Den vil nu blive udgivet paany.

Imidlertid maatte der en rigtig Lovgivning til med en Nyordning af Forholdene i den danske Kirke.

Der blev nedsat et kirkeligt Udvalg til at gøre Forslag, og Sammensætningen var meget alsidig: 3 Lærere fra Præsteskolen i Malmø, 15 evangeliske Prædikere, 2 Repræsentanter for hvert Domkapitel samt Dominikanernes Provincial, Dr. Hans Nielsen. De sammenkaldtes til Odense til Helligtrekonger 1537. Senere flyttedes de til Haderslev og suppleredes med nogle Sønnerjyder.

Fra Viborg Stift var Deltagerne af Prædikanterne Mester *Jakob Skøning* af Viborg, Mester *Morten Hegelund* af Aalborg og Hr. *Peder Thomsen* af Torum. Af Kapitlet Kantor, Mester *Niels Friis* og Ærkedegn, Mester *Anders Skovgaard*. Arbejdet blev til under Samarbejde med Kongen, og det sendtes til Luther, som godkendte det. Saaledes blev *Kirkeordinansen* til, i elegant Latin. Deltagerne i Arbejdet underskrev, men de var ikke alle evangeliske. Anders Skovgaard underskrev med Forbehold, af enhver Gudfrygtigs Ret og indtil noget bedre er blevet bestemt og fastsat til Guds Ære af et almindeligt Koncilium. Loven udstedtes som Kongebud 2. Sept. 1537 samtidig med, at de nye Biskopper eller Superintendentter indviedes i Frue Kirke i København af Dr. Johan Bugenhagen.

Den, der da indviedes til paa evangelisk Maade at fortsætte Bispegerningen i Viborg Stift, var *Jakob Skøning*.

Vi ved egentlig meget lidt om denne Mand, som man regnede for den rette Mand til at sætte paa den vanskelige Plads i Overgangsaaarene. Der er ikke saa meget som et Brev af ham i Behold. Hvornaar han kom eller hvorfra han kom til Viborg, ved vi ikke. 1499 var der en Per Skøning i Hviding i Vorning Sogn, Sønderlyng Herred. Han kan være Mester Jakobs Fader. 1537 er en Lars Skøning Foged i Sønderlyng Herred. Det kan passe til at være Mester Jakobs Broder, hvad ogsaa den omtalte Prædikant Simon Skøning kan være. Bestemtere tør vi ikke sige det, men med Opkaldsesskikken i Erindring er det dog et Tegn i den Retning, at Mester Jakobs eneste Søn hed Peder, og at Hr. Simon ogsaa angives, om end noget vaklende, at have heddet Pedersen. Sporet fører da temmelig stærkt til Hviding. Om hans Indtræden i Domkapitlet ved vi heller intet, men han er vel den Mester Jakob, der optræder paa Kapitlets Vegne 1518.

Efter en gammel Beretning var han Rektor i 5 Aar, Præst i 10 og Superintendent i 12. Efter dette skulde han først 1522 være bleven Kapitlets Skolemester og Sognepræst ved St. Hans Kirke.²⁵⁸) Da han 1526 lukkede sin Kirke op for Hans Tavsens og Borgerne, var det sagtens ikke blot en Given efter, men noget, som han vovede for sin Overbevisning. Beretningens Mening maa være, at han derefter selv var evangelisk Prædikant fra 1527, ved hvilken Kirke siges ikke, men hvis Tallet passer, kan det ikke vel være paa anden Maade end som Hans Tavsens Hjælper. Hans Tid blev ikke videre lang, idet han døde 17. Juni 1549, og 8 Uger efter døde hans Hustru Volborg.

Man brugte ikke officielt det gamle Bispenavn om de nye. Det havde vel en Bilyd af Herremand. Derimod optog man de latinske Kirkefædres gamle Oversættelse af det græske Episkopos: *Superintendent* eller *Superintendent*. Hans Tavsens skrev sig dog altid »Superintendent og Biskop«. De meget katholsksindede vrissede. Ærkedegn Anders Skovgaard morede sig med i Dokumenter at skrive

»Kongelig Måjestæts gejstlig Regent i Viborg Biskopstift«. Men Folk sagde »Bispen«, og Folk sejrede.

Det var ikke smaa Ting, der forelaa for disse nye Mænd. Forholdene var opløste, eller man stak helt i det gamle, eller man var kommet for langt frem. Biskoppen havde i Ordinantsen Paabud om, at nu skulde han rundt i alle Sogne og sørge for at Kirkevæsenet kom til at rette sig efter Ordinantsen. Desuden var det galt fat med Præsteløn. Mange Steder kunde Præsten, navnlig en gift Præst, ikke leve af den lille Løn. Der maatte skaffes Udveje enten ved Sammenlægning eller ved Tilskud. Derfor skulde en Kommission rejse ud til alle saadanne Steder og forhandle til Rette om en Ordning. Det skulde ske ved, at Biskoppen tog en lærd Mand med og Lensmanden en gudfrygtig Riddersmand, og saa skulde de fire »finde Raad og gode Lempe til at handle mellem Sognepræsten og Sognemændene«. Siden skulde Biskoppen aarlig besøge alle Sogne, hvis han ikke blev nødt til at komme tiere. Desuden skulde han udlægge den hellige Skrift samt prædike Guds Ord for Folket, ikke aleneste hjemme i Byen, der som han bor, men ogsaa over det hele Stift. Den, der skrev alt dette sammen, har næppe forud forsøgt sig i Statistik. Men de Opgaver, som alt dette peger paa, de var der uægtelig.

Domkirken og Viborg By frembød straks adskillige Spørgsmaal. Der var jo i Forberedelsestiden lavet to Sogne udenom Domkirken. Der kunde nu have været Spørgsmaal om ogsaa at give Domkirken Sogn som en normal Kirke. Roskilde laa endnu med sine 12 Sognekirker foruden Domkirke og det andet. Her gennemførte man trods Domkapitlets Protest, at Domkirken kom til at tjene et Sogn. I Viborg skete dette ikke, saa at den alene blandt de danske Domkirker forblev i sin ejendommelige Stilling som en Kapitelskirke og Bispekirke. Der skete ganske vist et Tilløb 1552 med en kongelig Befaling til at nedbryde den forfaldne Sortebrødre Kirke og lægge dens Sogn under Domkirken. Men der skete intet. Først 1813 fik Domkirken Sogn, ved at Graabrødre Sogn blev lagt til den.

Recessen havde bestemt, at *Kapitlerne* skulde blive ved at bestaa, men ganske vist ogsaa, at der skulde gøres »en anden Skikkelse«. Der kom da ogsaa et rigtig pænt Stykke om dem i Ordinantsen, som tydeligt viser, at man endnu mente at kunne faa en from og for Kirken nyttig Institution ud af et saadant Kapitel. Det skal nærmest blive en Anstalt for theologisk *Lærdom*. Først befales, at Kapitlet skal holde en lærd Mand som *Læsemester*, der paa Latin holder Forelæsninger over den hellige Skrift, baade for Kanniker, Skoledegne og forstandige Borgere. Og saa skal de hver Dag sjunge udaf den hellige Skrift efter en Anvisning af *Bugenhagen*, der føjes som Tillæg til Ordinantsen. Det tilføjer, at ingen Kannik behøver at betragte dette som et Besvær, som det før var paa Grund af den lange Sang, »men skal dermed have en hellig og lystig Øvelse udi Guds Ord, paakalde og takke Gud, at gudfrygtige Mennesker maa saa godt som legendes deraf vænne sig til den hellige Skrift«. Men de har ogsaa Lov at være borte, naar det er for at studere. Og hvis en Kannik, der saaledes har uddannet sig, derefter bliver Superintendent eller Sognepræst eller Rektor eller Professor, skal han have Lov at beholde sit Kannikedømmes Indtægt. »Hvad der mere Behov gøres at skikke om Kanniker, det ville Vi beskikke udi den høje Skoles Ordinantse«.

I Universitetsfundatsen af 10. Juni 1539 skal vi altsaa finde Resten af den ny »Skikkelse«. Her gentages det om Læsemester og Studium, men der tages Reb i Sejlene overfor nogle af de andre Bestemmelser. Ingen maa herefter faa et Kannikedømme uden at have studeret to Aar ved Københavns Universitet. Ingen maa faa Kanonikat, som ikke vil bo ved sin Kirke og gaa i Kor. De som paa Grund af Studium, Kongens Tjeneste eller anden Forfremmelse maa være fraværende, skal hver holde en from Mand, f. Eks. en fattig Skolediscipel til at synge og læse i Korret, hvorfor han skal have 30 Mark eller mere. Og naturligvis kan Folk hindres af Sygdom eller anden lovlig Grund, men det maa ikke gaa for tidt paa. Kongen vil ikke under Navn af »Frihed« finde sig i Ringeagt for denne Tjeneste.

Den skal blive ved at bestaa, for at der kan være en hæderlig Forsørgelse for lærde Mænd til Guds Ære og til Kirkernes og Folkets Bedste. Men et andet Sted i samme Fundats dukker der endnu en Tanke op om disse Præbenders Brug. Der loves, at Kongen vil sørge for, at Lektorer, Præster og Rektorer, der bliver for gamle, skal faa de første Præbender, der bliver ledige i Riget, og saa skal de bo ved deres Præbenders Kirke og der synge, hvis de kan for Alderdom eller anden Svaghed.

Saadan saa de nye Lovbestemmelser altsaa ud. De indskærpedes paany skarpt 1557, og det blev taget med en vis Alvor med denne Korsang og Skriftlæsning efter *Bugenhagens Ceremoniordning for Domherrer og Klostre*. Den var udarbejdet til Kirkeordningen for Pommern 1535. Den første Halvdel af denne lille Bog, der stod som Tillæg til Ordinantsen, er en Fortale med Bekæmpelse af Gerningsretfærdighed, af Helgenvæsen og Messcoffer m. m. Derpaa er der Forskrifter for Tjenesten ved Matutina, Prima, Tertia, Sexta, Nona og Vesper. Om Vigilier, at de ikke skal holdes, og om Messen, hvordan den skal holdes. Heri findes Noderne, som alle Præster skulde bruge i Nadvertjenesten. Ogsaa *Peder Palladius* hidrog til denne Kortjeneste. 1554 udgav han som Nytaarsgave til de danske Domkapitler en Samling Responsorier og Antifoner til Korbrug og til Indøvelse i Latinskolerne (*Pia quaedam cantica*, 1554). I Fortalen skoser han noget til, at der endnu kan findes papistisksindede Mænd i Kapitlerne, som »holder sig fra den hellige Nadver som fra en Gift«, og han er, som han altid var, paa Nakken af deres gamle Æresklædning Almuds, som han finder er at lege Fastelavn hele Aaret. Men han har en Mængde latinske Responsorier, ikke blot bibelske men ogsaa om kendte Helgener, naturligvis dog ikke til deres Dyrkelse, saasom Sebastian, Laurentius, Cæcilia, Martinus.

I Viborg blev denne Korsang da ogsaa passet. I og for sig svarer det til, naar man nu indretter fast Morgenandagt i en Bykirke. Hvis man da af Byen havde sluttet sig nogenlunde dertil, kunde det nok blevet »en hellig og ly-

stig Øvelse udi Guds Ord«. Men Traditionen var netop desværre den, at det var noget, som ingen anden end Kapitlet maatte være med i derinde i Kannikekoret. Og hvad skulde Menigmand faa ud af Latinen? Derfor endte det ogsaa fattigt. En 80 Aar senere ser vi Nedgangen i Chr. Erichsens bekendte Skildring af, hvordan det gik til, da Biskop Vandal kom (1617). Hovedindholdet er følgende:

Der ringedes til Ottesang Klokken halv fem om Morgen med de smaa Klokker i Tagrytteren, hvorfra Klokkestrengen gennem et stort Hul i Korshvælvingen gik ned midt i Kannikekoret. Da gik Biskoppen, Lektoren, Præsterne og de andre Gejstlige i Kor, og da blev der sunget latinske Salmer af store Psalterbøger, hvilke Bøger var fæstede udi Kæder, at de ikke skulde bortstjæles. Af samme Bøger har jeg set i min Barndom Bindet og Kæderne, mens Bladene var borte, som vare skrevne paa Pergament, og de, som sang i disse Bøger, vare Cantor, Succentor og Diaconi. Denne Skik holdtes ved, indtil Doctor Vandalinus blev Biskop, hvilken, enten ved kongelig Bevilgning eller og ved egen Myndighed forordnede det saaledes, at 12 af de største Disciple udi Viborg Skole skulde gaa i Kor hver Morgen fra halvgaaen Seks og sjunge til Klokken var seks; hvilke Disciple fik for samme Tjeneste aarlig udi Begyndelsen 6 Slettedalere, siden blev det afkortet til 5, siden til 4, dernæst til 10 Mark, hvilket Beneficium de fik, saa længe de gik i Skolen. Derefter formindskedes det efterhaanden, og de fik intet. Og blev der sjunget af samme Disciple først: Jam lucis orto sidere (forordnet af Bugenhagen til Prim), siden en Morgensalme, hvilken de vilde. Og paa det at alting kunde gaa des skikkeligere til, da skulde den øverste Kapellan møde udi Kirken hver Morgen og staa udi den øverste Stol ved Alteret og begynde Sangen, for hvilken Tjeneste han og fik noget til Løn.

Ind i denne Fortælling fletter Chr. Erichsen sin bekendte »lærde« Forklaring af denne Ottesang, som han udtaler »Waadsang«: at dette Ord skulde forklares som Vaade-Sang og Tjenesten være en Fortsættelse af Vigi-

lierne for Erik Klipping. Senere mere romanagtigt flyttede Fantasien »Vaade-Sangen« ned i Krypten. Det hele er Fantasi uden Hold i Virkeligheden. Angaaende nøjere Enkeltheder i Fremstillingen bør det erindres, at Chr. Erichsen først blev født i 1639.

Den skønne Tegning af den ny Tids evangeliske Kapitler som fromme Lærdomssæder forstyrredes straks, fordi man blev i den gamle Praksis at bruge Pladserne til alt muligt. Prælatstillinger blev snart et fuldstændigt Bytte for verdslige Adelsmænd i Kongens Tjeneste.

Provst var fra 1529—1547 den kongelige Sekretær *Christen Pedersen*, som aldrig var i Viborg. 1547—1559 Kansleren *Andreas Barby*, 1559—1566 Rigskansler *Antonius Bryske*. 1566—1585 Rentemester *Ejler Grubbe*. 1585—1611 Rentemester *Enevold Kruse*. 1611—1619 Rentemester *Jens Juul*, som da han blev Statholder i Norge, byttede med Rentemester *Christofer Urne* 1619—1622. 1622—1650 Landsdommer *Niels Krag*. Senere *Gabriel Knudsen Akeleye* og *Christian Urne*.

Hver Gang en saadan »Prælat« udnævntes, var det med den Klavsul, at naar han ikke mere var i Kongens Tjeneste, skulde han residere ved Domkirken. Men det er næsten symbolsk, at 1585 bortmageskiftede man Provstegaarden i Viborg til Peder Gyldenstjerne.

I *Archidiakonatet* indtraadte efter Anders Skovgaards Død hans Brodersøn, Rigsraad *Hans Skovgaard*, 1554—1580. Derefter 1580—1617 Dr. *Hans Kier* med Befaling om at residere ved Domkirken. 1617—1639 øverste Sekretær *Niels Friis* til Krastrup, der 1626 skaffede sig Brev paa at faa Del i alt Fællesgods som en residerende, imod at besøge hver Tamperdag og møde mindst een Gang mellem hver Tamperdag, med mindre han havde lovligt Forfald.

Kantor fra den gamle Tid var Mester *Niels Friis*, som døde 1557. Han havde i sin Tid med sin ansete Stilling dækket de evangeliske i Kapitlet. Siden var han to Gange gift, sidst med Borgmester Jesper Simonsens Enke og blev derved Stiffader til den bekendte fynske Biskop *Niels Jespersen*. 1557—71 *Axel Juul* til Villestrup. 1571—89 hans Søn *Absalon Juul*. 1589—93 *Christian Holck* til Højgaard. Siden 1559 havde et Kannikedømme været brugt til at lønne en Dr. i Medicinen. Nu gled Kantordømmet over hertil, idet Kongens Hofmedicus, Dr. *Johan Bentius*, fik det og skulde residere 1593—95. 1596—1629 Dr. *Peder Iversen*. 1629—50 Dr. *Andreas Schytte*. Derefter Rigsraad *Iver Vind*, død 1658, og *Mogens Friis*, den senere Greve, død 1675.

Over Kanonikerterne disponeredes der paa mange Maader, som

det vil være for vidtløftigt at følge. 1555 blev Hjarbæk og Loldrup Præbender bestemt for Læsemester og Skolemester. Et Par Aar efter lagdes den bedre Vorde Præbende til Læsemesteren.

Ogsaa Vikariegodset maatte der træffes en Ordning med. Noget brugtes som Grundlag for Lønninger for Latinskolens Lærere. Af St. Karens (Katharinas) Alters Vikarie blev der et Embede for en *Succentor* ved Domkirken. Han kunde ikke kaldes Kantor, fordi dette var Prælattitel.

Gravsten over Kantor Niels Friis og Illustru.

dom af 21. September 1555, der viser, at de gamle Interdiktforestillinger endnu levede. Nogle Sognepræster beretter, at der mange Steder sker Bordag (Slagsmaal) paa Kirkegaarde og i Kirker, og spørger, om da Kirkedørene skulde tillukkes og de fromme og uskyldige med de skyldige miste Guds Ords Tjeneste, indtil Brøden var sonet, — eller om bare de skyldige skulde straffes og de fromme alligevel nyde Guds Ords Tjeneste i Kirken imidlertid. Man

En fælles Op-
gave fik Kapitlet,
da det ved Ribe-
Artiklerne 1542
blev gjort til Dom-
stol i Ægteskabs-
sager og i flere
gejstlige Sager. Det
sammentraadte
som Ret paa de fire
Tamperdage.

Saadanne Dom-
me kan ofte kaste
et Strejflys over
Tankegang og For-
hold, som er meget
interessant. Der er
f. Eks. en Kapitels-

har det Indtryk, at Spørgerne synes bedst om det sidste, men de har dog ikke turdet andet end at spørge. Kapitlet slaar selvfølgelig det sidste fast. Kun den skyldige skal regnes lige med et Bandsmenneske, indtil han har gjort Pønitentse og stillet Herskabet tilfreds.²⁵⁹)

Et ganske mærkeligt Forhold havde helt fra Middelalderen udviklet sig, nemlig at Landets Adel havde deres Brevkister staaende i Domkirken, saa at den var en Slags Landsarkiv eller Box-Foretagende. Hvert Øjeblik, naar der er Proces, kommer der et Kongebrev til Kapitlet om at aabne den og den adelige Brevkiste og udtage de nødvendige Breve. Jyllands Landstings Nærhed maa vel have foranlediget dette. Men det gjorde vel ogsaa sit til at støtte den Fornemmelse, at Viborg Domkirke var *den jydskes Adels Kirke*. I stort Tal havde Adelen sine Gaarde i Byen og holdt ikke blot sine Retstrætter, men ogsaa sine Fester her.

Alt dette, der ligesom gør Domkirken til en Anstalt, var dog ikke det hele. Den var dog ogsaa Kirke, og selv om den ikke havde Sogn, var det dog Meningen, at der skulde holdes Menighedsgudstjeneste i den. Lidt af en Valgmeneighed maaske, men sær eksklusiv. Det ses ikke, hvordan man fra først af har afgjort, hvem der havde Ret til at benytte den som deres Kirke. Det har vel gledet videre paa det middelalderlige, at Kapitlet havde Ret til at betjene dem, der søgt Domkirkens Præstetjeneste.

Derfor har Domkirken ogsaa en Præst, selv om han ikke kan kaldes Sognepræst. Han er, hvad man i Middelalderen kaldte Plebanus, ham, der tjente ved Korsalteret og havde med Lægfolket at gøre.

Denne Tjeneste overtoges af Kanniken Mester *Jens Hansen*, som man derfor plejer lidt ukorrekt at betegne som Domkirkens første »Sognepræst«. Det var ham, hvem Jørgen Friis saa gerne vilde haft Ram paa, da Domkirketjenesten reformeredes 1530. Det er tydeligt, at han har sat noget ind paa denne Sag, thi i Aarene inden Ordinansen lagde Sagen fast, havde han lagt Pengene ud til Ophold for de første evangeliske Prædikere i Domkirken.

Niels Friis havde i et Brev erklæret at ville staa Last og Brast med ham, og det skulde være paa Kapitlets Vegne. Det gik imidlertid ikke saa let, og derfor kender vi noget til Sagen, thi Mester Anders Skovgaard, der regerede med Kapitlets Pengesager, havde ikke noget godt Øje til disse Prædikere og erklærede, at Kapitlet kunde ikke være forpligtet til at betale, hvad Hr. Jens havde givet ud »af sit eget Hoved«. Som Præst ved Domkirken var han tillige Nørlyng Herreds Provst, en Mand der efterlod sig et godt Minde ved sin Død 2. Sept. 1558. Han blev efterfulgt af sin Svigersøn, den senere Biskop *Peder Thøgersen*, der var gift med Datteren Margrete.²⁶⁰) En anden Datter var allerede da Bispens Hustru i Viborg, gift med Kjeld Juel.

En betydelig Prædikantvirksomhed var knyttet til Domkirken, ogsaa fordi man reformerede gamle Messerstiftelser om til at være Prædikenlegater. Vi har endnu aarlige Kvitteringer liggende til Mester Anders Skovgaard og Kapitlet, at de har udbetalt de Penninge til Guds Ords Prædikers Underholdning, som de tilforne udgav og udlagde til Messepræster, siden den Tid de ugudelige Vinkelmesser blev ødelagt, efterdi det er aldeles forbuden, at nogle Messer skal holdes, uden der er Folk at berettes.²⁶¹)

Foruden Forkyndelse rummede Domkirken ogsaa, hvad vi vilde kalde en Foredragsvirksomhed. Der skulde jo efter Ordinantsen ansættes en *Læsemester* (Lektor), som skulde holde Forelæsninger paa Latin over den hellige Skrift og vel i det hele over Theologi, foruden at han skulde prædike engang imellem. Nordre Kors indrettedes til Lokale for disse Forelæsninger og kaldtes Lektoriet eller *Læsekammeret*.

I Begyndelsen maa denne Virksomhed utvivlsomt tillige have været en Smule Præsteskole. Denne Uddannelse var jo hidtil sket i Domkirken, og endnu var der ikke nogen anden Bestemmelse. Ganske vist var Universitetet i København oprettet igen, men Besøg derved fordredes ikke af almindelige Præster før Frederik II oprettede Kommunitetet 1569. Derfor gjorde man bl. a. Cistercienserklostrene til Præsteskoler. Det bestemmes udtrykkelig i Uni-

versitetsfundatsen, at de ogsaa skulde holde en Læsemeister, og hvordan de unge Mennesker skulde gaa i en særlig Klosterdragt. Dette blev ogsaa indført paa Vidskøl som en ekstra Præsteskole i Stiftet.²⁶²⁾

Vi har før mødt den Broder *Thøger Jensen*, som efter Hans Tavsen gik ud af Johanniterklosteret. En lille Tid var han hos Jørgen Sadolin i Odense men kom tilbage og var Præst ved Sortebrødre Kirke. Men han var tillige Lektor, og saaledes kaldtes han, da han døde 6. Juni 1538. Om det meget omtalte men vist uløselige Spørgsmaal, om han var af Slægten Løvenbalch, henvises til A. Køcher: *Søndre Sogns Kirkes Hist.* 22.

Jens Hansen og Thøger Jensen havde været Banebrydere i den første bevægede Tid. Deres Efterkommere kom i nogle Menneskealdre til at danne Kernen i Viborgs Gejstlighed.

Efter Thøger Jensen ser det ud til, at man har ansat en forhenværende Præst fra Varde, der var taget til Wittenberg at studere og nu vendte hjem, *Niels Andersen Svansø*. Men det varede højst et Aars Tid inden han drog tilbage til Varde. 1544 blev *Kjeld Juel* Lektor, en Fattigmandssøn maaske fra Skive, der havde arbejdet sig frem til Studering og bl. a. 1540—42 var Universitetspedel for at kunne være ved Universitetet. I Haandskrift findes endnu af ham en latinsk Udlæggelse af Søndagsevangelierne fra 1. S. Trin. til Advent (Thottske Saml. 4°. 378).²⁶³⁾ De giver vel lidt Indtryk af, hvordan her er blevet belært, selv om de maaske er fra hans Bispetid. Thi allerede 1549 blev han Superintendent.

En lang Række af Lektorer kom til at gøre Tjeneste i »Læsekammeret«, indtil de danske Domkirkers Lektorater ophævedes 1740.

Men uden om Stiftsstanden laa *hele Stiftet*. Det kunde nok se bundløst ud for Mester *Jakob Skøning*. Han skulde jo naa alle Sogne og blive klog paa alle Præster. De skulde holde rigtig Gudstjeneste og aflægge papistisk Væsen. Og mangt et Sted skulde man maaske have Præsten rigtig gift.

Det var iøvrigt besørget mange Steder. Men enten det eller et virkelig ærbart enligt Liv uden Mistanke.

Foreløbig maatte der dog faas en udvortes Orden i Stand ved en noget hastigere Fremgangsmaade. Det var nu indført, at Præsterne i hvert Herred skulde vælge sig en *Herredsprøvt*, som Biskoppen kunde holde sig til. I Tilslutning dertil har han aabenbart taget ud til en centralt beliggende Kirke i Herredet og samlet Herredets Præster i den, forklaret Forholdene og taget Forpligtelse af dem. Denne Maade med Herredsmøder med Biskoppen blev længe ved i Viborg Stift.

Det vilde være interessant for os, om han havde skrevet op, hvem han ved disse Møder maatte i Lag med, og hvad der skete, — ikke mindre hvad han oplevede og iagttog, da han siden kom i Sogn efter Sogn. Men intet er naaet til os. Det var jo for en stor Del de gamle Præster »fra Bispernes Tid«. Saa vidt vi kan spore, blev de praktisk talt alle siddende og tjente videre i deres gamle Kirker og Menigheder som Mennesker, der »havde taget mod Undervisning«. Saaledes bevaredes i al Stilfærdighed Forbindelsen mellem den gamle og den ny Tid. Hvor blandede eller ublandede deres Tanker har været derved, kan vi ikke faa at vide. Men i mindst 10 Aar havde alt dette stadig været paa Tale, og de var formodentlig saa at sige alle i Drift. Klarheden og Kundskaben har det vel ikke altid staaet højt med.

Først og fremmest skulde de holde evangelisk Messe og forrette de hellige Handlinger evangelisk. Til Messen havde de det gamle latinske Missale. Det blev liggende paa Alteret, men de maatte ikke bruge den papistiske Kanon deri. Man har en Bemærkning om, at Frands Vormordsen paa en Visitats i en Landsbykirke under Tjenesten gik op til Alteret og skar nogle Blade ud af Missalet, — for en Sikkerheds Skyld. Men hvad der er foran den, til og med Trosbekendelsen efter Evangeliet, det brugte man, om end det ønskedes, at Kollekt, Epistel og Evangelium helst skulde være paa Dansk. Ordinantsen har kun lidt løselige Anvisninger. Det havde hidtil været Skik, at hver Biskop

udgav sit Bispedømmes Messebog. Af de nye Superintendenter gjorde kun Frands Vormordsen det for Lunds Stift. I Jakob Skønings Levetid kom der ikke nogen fælles Alterbog men nok nogle Smaabøger med Kollektor og Helligdagstekster paa Dansk. Nogen dansk Bibel kom der heller ikke i hans Tid. Hvordan de skulde gøre efter Prædiken, kunde de nogenlunde læse sig til i Ordinantsen, og i et Tillæg til den kunde de finde Tekst og Noder til Faderovor og Nadverordene.

Stor Vægt blev der lagt paa en *Oplæring i den kristelige Børnelærdom* under Brug af Luthers lille Katekisme. At faa *Ungdommen* oplært deri, blev gjort til *Degnens* Pligt. Han skulde gøre det udenfor Gudstjenesten. Men ogsaa i Gudstjenesten skulde denne Belæring med, idet Præsten paa Prædikestolen efter Prædiken hver Søndag skulde gennemgaa Børnelærdommen. Endvidere var som i Middelalderen *Skriftemaalet* et Middel til Vejledning og Rettelse. Det bestod for en stor Del i en Overhøring i Børnelærdommen, idet Præsten i det hele skulde udspørge den Skriftende. Det var en Adgang til at kontrolere Ungdommen, idet dens første Skriftemaal før den første Altergang blev en saadan Overhøring, af hvis Udfald Adgangen til Nadverbordet afgang. Stundom brugte man Navnet Konfirmation herom, men først 1736 samledes dette til en bestemt Søndag i Aaret. Men overfor de ældre var Skriftemaalet en lignende Overhøring og Belæring, og bl. a. Peder Palladius indskærpede stærkt Præsterne deres Undervisningspligt i Skriftemaallet.²⁶⁴) Gennem al denne Forkyndelse og Vejledning fik man Menigmand i Tale og fik ham virkelig hjulpet frem til en evangelisk Opfattelse.

Selvfølgelig har der været Mennesker, som ikke kunde følge med i denne Kirkens hastige Udrensning af det paa hægtede men nu gamle Væsen. Kapitlerne var i Overgangstiden Steder, hvor nogen bevidst Opposition holdt sig. 1543 tog Kongen haardt fat paa dette. Der blev holdt nogle Disputatser mellem de Højlærde og Kannikerne i Roskilde, København og Lund. Tilsidst under et ikke ringe Tryk faldt de til Føje og underskrev, for ikke at miste

deres Stillinger eller sætte Kapitlernes Privilegier i Fare. Formodentlig er der ogsaa forlangt Erklæringer af Viborg Kanniker, men da vi intet som helst hører derom, er det vel gaaet stille af. Her fandtes dog en Mand, som utvivlsomt fastholdt en katholsk Opposition mod det evangeliske Kirkevæsen til sin Død, nemlig Ærkedegnen Mester *Anders Skovgaard*, der først døde 7. Januar 1554. Han var en Mand af den gamle Skole, som aftvinger Respekt. Han var bleven Ærkedegn 1518, og da i al hans Tid Kapitlets Provst ikke boede i Viborg, blev det Mester Anders, der var Kapitlets Forretningsfører, hvad han trofast og dygtigt blev ved at være til sin Død. Men ogsaa han maa have lovet ikke at forurolige, og saa vilde man ikke røre ved ham. Ligesaa den i sin Tid af Borgerne forjagede *Kjeld Olufsen*, der først døde 1557, stadig som Kannik.

Men det kan nok se ud, som om Affæren med Kannikerne har gjort noget til, at man vilde have en Afgørelse med Præsterne. I dette Aar falder nemlig de eneste Eksempler paa, at en af de gamle Præster dømmes fra sit Embede for Papismes Skyld. Det maa siges, at begge Tilfælde ogsaa var grove. Det ene var paa Laaland, det andet her i Stiftet. Kilden til vor Viden er en Kapitelsdom i Viborg Kapitelshus Tamperdag den 19. September 1543. Præsten i Blære og Ejdrup, Hr. *Christen Lauridsen*, er anklaget. Han har tidt og ofte været paamindet af Biskop Jakob Skøning og af Provsten Mads Skytte, og han har to eller tre Gange været stævnet for Viborg Kapitel. Han har ogsaa været uforskammet, thi forgangen Aar havde Mester Jakob tilsagt Visitats, og tilsagt, at da vilde Mester Jakob høre hans Messe og Prædiken og se, hvorledes han uddelte Sakramentet. Men da Biskoppen kom, sagde Hr. Christen til ham, at »dersom han vilde have Messe for sig, da skulde han tage Præst med sig, som de andre Biskopper plejede at gøre, som var før hannem, med andre og flere unyttige Ord«. Biskoppen tog Provsten og Sognefolkene til Vidne paa det. Nu tilstaar Hr. Christen, at han stedse efter Messen havde sunget Mariesangene *Salve regina* og *Ave regina caelorum*. Man forlanger nu af ham

en Ed og en skriftlig Forpligtelse paa at rette sig efter Ordinantsen. Saa skulde han blive ved sit Embede og sine Kirker. Hr. Christen svarede, at det vilde han ikke, thi Mester Jakob plejede ikke selv at sværge nogen højere Ed end »saamænd«; det vilde han heller ikke«, med flere unyttig Tale, som han da fremsatte.²⁶⁵⁾

Kapitlet dømte ham da fra Kaldet. Men naar Jakob Skønning under saadan Medfart har ventet paa ham i 6 Aar, saa tør man vel i det hele ogsaa regne med, at der er gaaet sindigt til Værks.

Den anden øjeblikkelige Opgave, som Ordinantsen havde henlagt til Superintendenten, var at skaffe en kirkeligt forsvarlig Sogneordning, der tillige var økonomisk forsvarlig. Viborg Stift var ikke af de nemme i den Henseende. Der var uforsvarlige Sammenlægninger, som burde opløses, og Midlerne var mange Steder smaa. Jakob Skønningens egen Lønning og Bolig var ogsaa slemt provisoriske. Med Bispedømmets Jordegods var ogsaa Bispegaarden i Viborg gaaet under Kronen. Der var foreløbig anvist en Bolig i Sortebrødreklosteret.

Vi kan se, at Jakob Skønning har arbejdet baade med det ene og det andet.²⁶⁶⁾ Der er et kongeligt Svar fra 1540 paa en hel Del Henstillinger fra ham. Men hverken i Viborg Stift eller i de andre kom der Bund i det i hans Levetid. Denne blev nemlig ikke længere, end at endnu hans Eftermand fik en Del af Reformationsordningen at fuldføre. Efter Ordinantsen skulde Stiftets Købstadpræster gennem et Udvalg vælge den nye Biskop. I Viborg synes Kapitlet at have været med. Efter kongelig Stadfæstelse skulde derefter den nærmeste Nabobiskop indvie ham i Viborg Domkirke. Valgt og stadfæstet blev den nævnte Læsemester *Kjeld Juel*,²⁶⁷⁾ som i 22 Aar dygtigt styrede sit Stift til sin vist ret tidlige Død 2. Marts 1571. Han gjorde meget for Latinskolen. Han fik ved Kongens Hjælp en bedre Ordning for Bispeembedet, idet det efter Niels Friis's Død fik den gamle Kantorgaard, som det har endnu.

I Løbet af 1554 var Kongen blevet træt af de stadige

Klager over Løn og klar over, at der maatte reguleres ordentlig engang. Der reskriberedes til alle Stiftsøvrigheder 4. Okt. 1554, til Viborg at Mester Kjeld skulde i Forening med Stiftslensmanden Otto Krumpen berejse Stiftet og i hvert Herred samle Provsten og Præsterne og faa at vide, hvem der klagede, og hvor meget de havde, for at der for bestandig kunde lægges det nødvendige til. Siden kom der Ordre til at komme med Resultaterne til Kongen paa Nyborg senest Søndag efter Paaske (21. April), og de skulde have Skrivelse med fra hver Provst, hvoraf fremgik, hvad hver Præst begærede. Resultatet blev de saakaldte Klemmebreve af 9. Maj, saaledes kaldt, fordi de er forseglede med Rigens Klemme, det store Segl. Vi maa altsaa være klar over, at hvad der har foreligget, er Præsters Forslag, ikke Menigheders. Ind imellem Afgørelserne af økonomisk Art gaar Spørgsmaalet om Sognes Adskillelse. Reformatorerne var meget kritiske overfor Ophobningen i den senere Middelalder, som der saa længe havde været klaget over. Frands Vormordsen havde været saa radikal, at hvor det ikke kunde undgaas at lægge to Sogne sammen, skulde den ene Kirke nedrives. Det var selvfølgelig umuligt. Men man brød stadig sit Hoved med Tresognsembederne. Man er nu kommet til, at der da bør være Kapellan.

Klemmebrevet for Viborg Stift er ikke meget indgribende. Der maa vist i Forvejen være ordnet en god Del. Man vil dog lægge Mærke til, at Menighedsønsker har sagt noget andet og standset Gennemførelsen. Borris Kirke i Fjends Herred skal »ødelægges«. Ved Vive, Ove, Valsgaard, Restrup og Arden skal det undersøges, hvilken af Kirkerne, der bedst kan ødelægges, saa der kan blive to og to. De staar endnu. Derimod faar vi at vide, at Gug Sognkirke (S. Tranders Sogn) allerede er nedbrudt. I Ravnkilde-Brorstrup-Haverslev skal holdes en Kapellan i Haverslev Præstegaard; i Simsted-Hvilsom-Hvam en Kapellan i Hvam Præstegaard; Durup, Stenild, Grynderup og Rørbæk er sammen under een Præst. Foreløbig skal der holdes en Kapellan, men naar Hr. Jens er

død, skal der være to Sognepræster. Iøvrigt hjælpes der med noget Kongetiende og lignende.

Straks efter holdtes Biskoppernes Møde i København (Nationalsynode), hvori der vedtoges en Række Fortolkninger af Bestemmelser i Ordinantsen, hvoriblandt den samme Fordring om Kapellan, hvor der er tre Kirker. Viborg Stifts Biskop kan nok faa noget at tænke paa ved en saadan Bestemmelse. Kjeld Juel er aabenbart straks gaet til Kongen og har udvirket et Kongebrev til Lensmændene om at tage ud med Biskoppen og enten faa Bestemmelse om Kapellan eller at lukke en Kirke. Enhver ved, at den Reform naaede Biskop Kjeld Juel ikke at se gennemført. Men vi ser dog Lovfortolkningen spøge, da to Aar senere Albret Skeel klager over Præsten i Aulum, at han er uduelig, men at han ogsaa har tre Sogne mod Ordinantsen.²⁶⁸)

Man kom ikke længere. Klemmebrevene var Christian den Tredjes Præstelønningslov. Men den holdt dog til 1913.

UNDER DEN RENE LÆRES FANE

I Aaret 1567, Fredagen før Pintsedag, den 16. Maj, havde Ilden atter fat i Viborg, og det siges, at »al den største, ypperste og bedste Part af Byen« brændte ved den Lejlighed. Der tales særlig om den østlige Del, nedenfor Domkirken, i Ridderstrædet og deromkring, at der brændte ca. 100 adelige Gaarde. Tallet er vel afrundet opad men synes nogenlunde at passe. Til det afbrændte hørte ogsaa Domkirken med begge dens Spir. Det vældige Træværk gik et godt Stykke ned i Taarnene, hvilket gav en mægtig Hede, saa at det siges, at Kirkens Klokker smeltede ved Ildebranden og faldt ned, og Kobberet forløb i Jorden. Derfor gav Kongen Ordre til at aflevere den største Klokke i Thestrup Kirke og de to største Klokker i Vestervig Kloster til Domkirken. Der udvistes meget Tømmer i Silkeborg Skove og andre Steder, og Domkirkens Bønder fik i flere Aar Fritagelse for Kongeskat formedelst den store Trældom med Ægt og Arbejde til Domkirkens Bygning.²⁶⁹⁾

Men Hvælvingerne havde tydeligt nok holdt, saa at det Indre slap nogenlunde uskadt derfra. Der kan gerne alligevel have været meget at gøre. 1545 havde Kongen givet Ordre til en stor Istandsættelse, da Kirken var meget forfalden. Om der da skete noget grundigt, ved vi ikke.

Som Domkirken nu genrejstes var den med høje Spir med Fløje. De var vel af lignende Art som det jævnaldrende paa Nyborg Kirke. Mester Claus Andersen sammenhuggede Tømmeret og skulde imens være fri for Skat.

Det angives, at Taarnene var til Gesimshøjde 43 Alen og Spirene 45 Alen (vel med Fløjstangen), tilsammen 88 Alen eller godt 55 Meter. De nuværende er godt 42 Meter. Se Billedet Side 87.

Iøvrigt varede Arbejderne længe ved. 1570 fik Kirken sit store Orgel. 1578 fik Domkirken Lov til at faa Stenene ved Nedbrydelsen af St. Hans Kloster og Klosterkirke, da den trængte til dem.

Til Hoveddøren mod Syd har man 1598 erhvervet en fin men meget ejendommelig Beklædning, nemlig en Gravplade, 4 Alen lang og omtrent 2 Alen bred, i Nielloarbejde (Messing med indgraverede Figurer i sorte Linjer ligesom den endnu bevarede Gravplade over Erik Menved i Ringsted).

Man saa en Mand og en Kvinde. Langs Mandens Side saa man over hinanden Billeder af St. Petrus, St. Andreas og St. Johannes, langs Kvindens S. Paulus, St. Jacobus og St. Thomas. Ved Manden stod der: Christe, Guds Søn, forbarm dig over mig. Her hviler Johannes de Lembech, som døde Herrens Aar 13.. (Christe fili dei miserere mei. Hic jacet johannes de Lembech qui obiit anno dni m. ccc.) Ved Kvinden: O Guds Moder, forbarm dig over mig. Her hviler Jutta, fordum Johannes de Lembechs Hustru, som døde Aar 13.. (O mater dei miserere mei. Hic jacet Jutta qvondam uxor johannis de lembech qve obiit m ccc..) Aarstallene har ikke været færdige. Tavlen har været lavet for Hr. Henneke Lembech af Tørning, der hørte til Valdemar Atterdags Modstandere af den holstenske Adel. Han faldt 1404 i Ditmarsken ved Hertug Gerhards Side og blev begravet i Meldorf, men 1388 havde han stiftet vor Frue Alter i Ribe Domkirke med Sjælemesser. Man har gættet paa, at Pladen har været lavet til en Begravelse her, men iøvrigt ved man ikke, hvordan den er endt som Kirkedør i Viborg. Der stod H. P. B. 1598 oven over, hvorved vel en Giver er betegnet.²⁷⁰⁾

Ogsaa alle de andre Huse skulde op igen. Lensmanden paa Hald fik Befaling til at levere Tømmer til Superintendentboligen. Kannikerne fik Skattefrihed for at kunne bygge, men nogle Aar efter lader Kongen dem høre, at de har bygget Privatboliger op og ladet Residentserne ligge, hvorfor de under Trusel om Tilbagebetaling tilholdes at faa Kannikerresidentserne færdige.

Da Kjeld Juel var død, blev det hans Svoger, Dom-

kirkens Præst Mag. *Peder Thøgersen*, der blev valgt. For en Gangs Skyld kan vi følge hele Handlingen. Kapitlet har mærkeligt nok først spurgt Kongen, om det var Majestæ- tens Vilje, at det skulde gaa til efter Ordinantsen eller anderledes. Derpaa bliver han valgt af Kapitlet udi Vi- borg med alle Provsterne der udi Stiftet og sendt til Kon- gen, som lader ham prøve af de Højlærde og stadfæster ham. Endelig har en Præst i Stiftet beskrevet i sin Dagbog, at det med Indvielsen gik lige efter Ordinantsen.²⁷¹) Den skete 4. Søndag efter Trinitatis i Domkirken ved Haands- paalæggelse af Biskop Laurids Berthelsen fra Aarhus samt af Oldinge og Nabopræster »efter den gamle apostolske Skik«. Man tog efter det af Bugenhagen forfattede Ritual Lægfolk med i Indvielseshandlingen. Han var Søn af Thø- ger Jensen, f. 1532, og var altsaa kun 6 Aar, da Faderen døde. Men han fik Faderens Eftermand ved Sortebrødre Kirke Mag. Morten Hvas († 1577) til Stiffader. Denne sør- gede godt for hans Uddannelse. 28-aarig blev han Dom- kirkens Præst efter Jens Hansen og ægtede dennes Datter. 1565 tog han Magistergraden i København.

Man har Indtryk af, at han har været en dygtig Biskop, men han har intet skrevet, som kan give os noget nær- mere Billede af ham.

Vi er nu inde i det næste Slægtled efter Reformationen. Det er en Tid, der bliver nøjeregnende med Skik og Lære. Ved et Kongebrev 13. Januar 1568 indskærpede Frederik II, at Kirkeskikkene skulde være ens, og derfor skulde de allevegne holdes »efter den Ordning og Skik, som holdes udi vor Frue Kirke her udi vor Købstad København«. Hid- til havde Biskopperne ordnet det, og selv om de i Almin- delighed havde Aftaler, skete det dog ogsaa, at hver traf sin Anordning. Dette Paabud kom i Kjeld Juels Bispetid, og denne samlede da Præsterne herredsviis i en centralt beliggende Kirke og lod dem skrive under paa, at Brevet var oplæst for dem. Disse Underskrifter har nu for os den Interesse, at vi derved fra Foraaret 1568 har en fuldstæn- dig Fortegnelse over Stiftets Præster undtagen i Nørlyng Herred.²⁷²) Ogsaa Kirkesangen reguleredes, og Manden, ved

hvem det skete, var fra Viborg. Det var *Niels Jespersen*. Faderen var Borgmester i Viborg Jesper Simonsen, der imidlertid døde tidlig, hvorefter Enken Margrethe Nielsdatter blev gift med den her i Bogen ofte nævnte Kantor i Domkapitlet Niels Friis. Han var født 1518, saa at hans Drengetid er faldet i Viborgs urolige Reformationsaar, da han vel har haft Sangertjeneste i Domkirken. Som ung var han vist en Tid Lærer her ved Latinskolen men blev saa 1544 Præst i Aalborg, 1555 i Malmø, 1558 ved vor Frue Kirke i København, 1560 Biskop i Fyn efter Jørgen Sadoilin, død 1587. Ham blev det betroet at udarbejde vor Kirkes berømte *Gradual*. En almindelig Sangbog ... »at bruge i Kirkerne til des ydermere Endrægtighed udi Sang og Ceremonier efter Ordinantsens Lydelse«. Den indledes med et Kongebrev af 4. Aug. 1565, hvorefter den skal raade Bod paa »den store Uenighed, som allermest forsaarsages deraf, at en Part af Sogndegnene ikke beflitte sig paa at bruge den ordentlige Sang, som ved Ordinantsen er be- rammet, men mere efter deres egen Lyst uden al Forskel sjunger, hvad dem godt tykkes og først forekommer«. Trykningen tog nogen Tid, saa at Bogen først forelaa i Handelen 1573. Men derefter skulde den findes i hver eneste Degnestol i Landet, og kun efter den maatte der synges. Al Sang og Salmevalg paa hver eneste Helligdag Aaret om er her nøje angivet. Kun dette lille Udvalg af Sange kom til at lyde i Messen. Deriblandt var der en hel Del Latin fra det middelalderlige Missale og Cationale. Den blev Degnen vel ene om i Landsbykirkerne. De danske kunde Folk udenad. Der var for Menighedens Vedkommende ikke Tale om at synge af Bog. Niels Jespersen holdt paa kirkelig Tonestil. I hans eget Stift blev Præsterne paamindede om at bruge kirkelig Messemelodi. »De Springenoder, som somme af ubekvemmelig og letfærdelig Statelighed bruger, sømmer sig ikke here«. Og Degnene fik lignende Paalæg for deres Sang og Advarsel mod »de Hofmænds Klinkenoder«. Jeg tænker mig, at der har været lidt Viborg-Stil i denne *Gradual*, der gjaldt, indtil Kingos afløste den.²⁷³⁾

Som man saaledes vilde nøje regulere alt udvortes, vilde man ogsaa have de aandelige Linjer lagt helt fast.

Vi er nu naaet ud over Lutherdommens første Ungdomstid. Derefter kommer Frugternes Tid og Skuffelsernes Tid. Det skete satte sikkert mange gode Frugter, men Drømmen om, at Ordet i Evangeliets lyse Dag skulde have omskabt det hele Folk til et elskeligt Guds Folk, den kunde ikke opfyldes. Denne Verden fortsætter ogsaa. Og selve den evangeliske Bevægelse kom til at lide under indre Brydninger. Der var til Luthers Død Vaabenstilstand overfor Calvin. Modsætningen blev dog snart aabenbar. Men ogsaa blandt Lutheranerne arbejdede en Modsætning sig frem. Foreløbig var det Melanchthons Retning, der førte an i Tyskland, og den gled i Retning af Calvin. Men saa rejste der sig en Modbevægelse, der beraabte sig paa Luther og navnlig videreførte dennes Syn paa den hellige Nadver og forlangte et skarpt Brud med Calvin. Her i Landet var det ogsaa den melanchthonske eller »filippistiske« Retning, der førte an ved vor betydeligste Theolog Professor Niels Hemmingsen, der i sin lange Embedstid blev Lærer for alle Danmarks Gejstlige i en Menneskealder. Det Præg, han gav dem, gjorde, at de hældede ad Calvin til, og nogle blev helt ud Calvinister.

Kong Frederik II var gift med en Søster til Kurfyrst August af Sachsen, der i sit Land havde Melanchthons gamle Universitet Wittenberg, hvor man var Filippister. Men 1574 udkom der et anonymt Skrift, der ligefrem angreb den lutherske Lære om Kristi Person og den dermed sammenhængende Nadverlære som et Kætteri, Flacianisme. Dette fik Tilslutning af Professorerne. Kurfyrsten havde længe maattet døje udenlandske Klager over Kryptocalvinisme (dulgt Calvinisme) i Kursachsen. Nu blev han forskrækket, greb ind og rensede ud med meget haard Haand. Man havde ogsaa holdt Øje med Danmarks evropæisk berømte Theolog. Denne udgav netop 1574 sit dogmatiske Syntagma institutionum Christianarum, som udkom i Leipzig og derfor straks blev læst i Tyskland. Det kan ikke nægtes, at han deri udtaler sig helt calvinisk om

Nadveren, og det var saa tydeligt, at det ogsaa her i Landet vakte Opmærksomhed. Kongen tog det Parti, at han vilde holde Landet i den kirkelige Enighed, hvori han havde overtaget det efter sin Fader. Derfor udstedtes der 26. Juni 1574 et Kongebrev til Biskopperne med Paalæg, at der »paa det allerenfoldigst skal læres og prædikkes om Sakramentet efter *den augsborgske Konfession* og ingen ny subtil Disputats derom føres«. Biskopperne, ogsaa Peder Thøgersen, maatte ud i Stiftet og tage Præsternes Forpligtelse derpaa. Hvad Niels Hemmingsen selv angaar, da havde Kongen straks ladet sig nøje med en Undskyldning. Siden pressede Kurfyrsten paa, saa der maatte fremsættes en Tilbagekaldelse, som ser meget ulden ud. Nogle Aar senere blev Trykket fra Kursachsen saa stærkt, at Kongen fjernede Niels Hemmingsen fra Universitetet, dog kun for at leve i al Ære som Kannik i Roskilde Domkirke. Det var jo Pensioneringsmaaden.

Men Kongen vilde heller ikke følges med de lutherske Ivrrere (Gnesiolutheranerne). Der maatte ikke rejses nye Spørgsmaal men skulde holdes Fred. Da den forrige Hofpræst Mag. Henrik von Bruchofen, Kannik i Lund, vilde skrive mod Niels Hemmingsen, truede Kongen ham med Landsforvisning, hvis han gjorde det. Derfor gribes der tilbage til Bekendelsen fra Augsburg af 1530. Da Tysklands lutherske Theologer paa Kurfyrst Augusts Initiativ gik sammen for at udarbejde en Enigheds-Formel (Formula Concordiae), vilde Kongen ikke lade de danske Theologer udtale sig om Udkastet. Da den færdige Bog udkom, lukkede Kongen sine Lande for den med et af de skarpeste Forbud, der nogensinde er udstedt, et Kongebrev til Biskopperne af 24. Juli 1580. Det gaar ud paa, at i denne Bog »skal findes den Lærdom, som os og vore Kirker er ubevant«, saa at Enigheden i Rigerne lettelig kunde forstyrres derved. Derfor paalægges det alvorligen Biskopperne, at de for det første skulde tilsige alle Bogførere i Stiftet, at de maatte love ikke at forhandle Bogen, og det under Dødsstraf »uden al Naade«. Desligeste skal de tilskrive alle Sognepræster og Skolemestere, »at ingen

tiltænker at lade samme Bog findes hos sig, saafremt de ikke derover ville have forbrudt deres Kald og Sogner og tilmed straffes uden al Naade som de, der Øvrigheds Bud og Befaling ikke have udi Agt». ²⁷⁴) Kongen selv optraadte i god Overensstemmelse med Forbudet. Hans Søster Kurfyrstinden, der var mindst lige saa ivrig som sin Genial, sendte ham to pragtfuldt indbundne Eksemplarer. Han »puttede dem i en god Skorstensild og brændte dem«, som han selv skriver. ²⁷⁵)

Biskop Peder Thøgersen har ogsaa ekspederet dette Kongebrev ud gennem Herredsprovsterne, og Præsternes Underskrifter ligger endnu til Dels i Bispearkivet.

Det var meget godt, at vi ikke fik Concordiebogen indført som forpligtende Bog, men det var en egen Situation, at i det lutherske Danmark var Lutheranernes Bekendelsesbog ligefrem en forbudt Bog fremfor nogen anden Bog. I Virkeligheden foregik den calviniske Udvikling videre her i Landet, kun forsigtig i Udtryksmaaden, og hvis nogen vilde fremsætte den Lære om Kristi Person, som hang sammen med de særlige lutherske Tanker om Nadveren, saa var det muligt at raabe op om, at han var en Kætter, der lærte, hvad der stod i den forbudte Bog. Det var den saakaldte Ubiquitetslære. Calvinisterne hævdede Umuligheden af Jesu legemlige Nærværelse i Nadveren ved at henvise til, at han legemligt er himmelfaren. Lutheranerne hævdede, at han med baade guddommelig og menneskelig Natur er alle Steder. De var »Ubiquitister og Concordie-Brødre«.

Den viborgske Theologi har vist ogsaa haft en calvinisk Periode. Da Skolen fik sin Kommunitetstiftelse 1574 kom der fra Aalborg Skole en Discipel *Christen Nielsen Foss* (eller Reff), en Bondesøn fra Hjerk i Salling, for at læse færdig. Allerede 1578 blev han Hører. Siden var han udenlands som Hovmester for Iver Juul og studerede bl. a. hos Beza i Geneve. Denne omtaler ham som en skattet Discipel. ²⁷⁶) 1585 blev han Rektor i Viborg og var landskendt som en fortræffelig Lærer og Opdrager, hvem unge Adels-

mænd blev betroet til. Han blev gift med Biskop Peder Thøgersens Datter Maren, som dog allerede døde kun 18 Aar gammel 1588 men dog gennem sin Søn Niels blev »de Fossers Moder«. 1593 synes Chr. Foss at være bleven theologisk Lektor ved Domkirken, hvorved han blev den egentlige Repræsentant for den viborgske Theologi. 1601 brød han op til Aarhus, hvor han havde et Kanonikat, og hvor han døde 1625. Han var Calvinist som flere af Bezas danske Disciple. En af hans Kostgængere og Disciple var en Slægning fra Løgstør Niels Paaske, der blev Student i 1591 og tilsidst Biskop i Bergen. I et Brev beklager han sig over, at det var Christen Foss, der i Viborg havde befængt ham »med calvinske Principiis«. ²⁷⁷) Om en anden Mand fra Viborg nævnes det ogsaa, at han var mistænkt for Calvinisme. Det er Præsten Mag. Peder Schytte i Gunderup (var der 1584, var død 1608), Søn af een af Forgrundsfignurerne i Viborgs kirkelige Liv Oluf Skytte (Schytte, Toxotius, Sagittarius), der fra 1540 var en opofrende og nidkær Rektor ved Latinskolen og tillige Præst ved Graabrødre Kirke, sidenhen Præst og Kannik, død 1591. Sporet fører vel tilbage til Viborg.

Peder Thøgersen var en indflydelsesrig Biskop og stod i et godt Forhold til Kansleren Niels Kaas til Thaarupgaard. Det har vel haft sin Betydning for, at han kunde opnaa en stor kongelig Gave til Viborg Domscole og Domkapitel. Bispetienden var jo taget i Forvaring af Kongen til at bruges særlig til kristelig Oplysning. Det var en Udførelse af et Stykke af dette Program, da Kong Frederik 1569 stiftede Kommunitetet ved Københavns Universitet, en rig Stiftelse til Bepisning af fattige Studenter. Noget tilsvarende opnaedes for Viborg Skole ved et Kongebrev af 2. Februar 1574. Derved gaves den gamle Bispetiende, nu Kongetiende, af 39 Sogne i Stiftet til at underholde »30 Degne eller Peblinge« med Mad og Øl. Sognene er: Davbjerg, Vrove, Fly, Mønsted, Feldingbjerg, Dommmerby, Højslev, Borris, Kobberup, Ørum, Kvols, Gammelstrup, Vorning, Sønderbeg, Nørbeg, Fovlum, Værum,

Viskum, Aalum, Bjerregrav, Læsten, Hammershøj, Tjele, Ørum, Kvorning, Navtrup, Vile, Harre, Durup, Aasted, Sæby, Junget, Selde, Jebjerg, Lyby, Grønning, Brøndum, Volling. Sagen knyttet nær til Domkapitlet, idet Biskoppen med to af de ældste og fornemste Kanniker skal indsætte en Forstander og føre Regnskab med ham. Der udtales, at det forventes, at disse Peblinge udi Fremtiden skal være Religionen og Riget tjenlige, men der tænkes aabenbart tydeligt paa Kirkens Tjeneste, thi det indskræpes, at de alle hver Dag uden al Forsømmelse skulde høre den theologiske Lectionem under fornævnte Underholdnings Fortabelse. Ellers skulde de have nævnte Kost i 6 Aar, to Maaltider om Dagen, Kl. 10 og Kl. 5 med tre Retter og Øl hver Gang.²⁷⁸⁾

Omtrent samtidig med denne store Gave fik Skolen en ny Rektor, idet Biskoppen dertil beskikkede en ung Mand fra Viborg, Mag. *Jakob Holm*, født 1543, som just kom hjem fra Wittenberg, hvor han havde studeret hos Melanchthons Disciple. Han fik 1577 tillige et Kannikedømme i Kapitlet og samtidig ægtede han Biskoppens Datter Else. 3. Nov. 1591 nedlagde han sit Rektorat og blev 1592 Sognepræst ved Domkirken, indtil han 1587 blev Biskop i Aalborg, bispeviet af sin Fader i Budolfi Kirke, død 1609.

Oprettelsen af Skolekommunitetet medførte Udarbejdelsen af de meget omtalte *viborgske Skolelove*, hvis Hovedsag er et Reglement for disse 30 Disciple med deres Fællesbord. Dette interessante Arbejde, »*Harmonia*«, blev vedtaget af det samlede Consistorium, d. v. s. Domkapitlet og Byens Gejstlighed. Men det maa antages, at det er Mester Jakob, der sammen med Biskoppen har forfattet disse Love. De har Ære af dem. Det nedarvede Skolevæsen var et Pryglesystem. Her er forsøgt med et Bødesystem og ellers at lægge an paa at appellere til Disciplenes Æresfølelse. Det hele er ordnet ind i stærkt kirkelige Rammer. Sammen med Domkapitlet deltog Disciplene i Domkirkens Ottesang. De skulde regelmæssig følge Læsemesterens theologiske Forelæsninger i Læsemesterens Kapel, de

skulde ogsaa følge Prædikenerne og nedskrive Referater af dem. Blandt H. P. Resens Efterladenskaber fandtes der en Samling saadan nedskrevne hastige Prædikenreferater. De skulde regelmæssigt kommunikere og ifaldt ellers Tugt hos Rektor. Under Spisningen og ellers indskærpes Dan- nelsesregler, som gaar tilbage til et Skrift af Erasmus fra Rotterdam. Men vi ser ogsaa endnu levende den middel- alderlige Skik med Læsning under Spisningen, om Mid- dagen et Kapitel af det gamle Testamente, om Aftenen af det nye. Der læstes til og fra Bord skiftevis af Disciplene paa Latin eller Græsk, og dertil en lang latinsk Bøn med Forbønner. Desuden skulde der fremsiges Sententser af den Slags, som man fandt hos Klassikerne og da sværmede for. Hver Søndag Middag skulde een af Kostgængerne efter Maaltidet oplæse en omhyggelig udarbejdet Tale, en- ten i bunden eller i ubunden Stil.

Efter Jakob Holm kom som Rektor en viborgsk Borger- søn *Peder Høg*, der ogsaa blev gift med en Datter af Biskop- pen, Anna Maria, og siden blev Lektor, død 1603. Han efterfulgtes i Rektoratet af den før omtalte *Christen Foss*, formodentlig 1585, der ogsaa fik en af Biskoppens Døtre. Han afløstes 1593 af Mag. *Villads Nielsen Brøns*, en Bon- desøn fra Brøns sønden for Ribe, Student fra Ribe og Ma- gister visnok fra Wittenberg. Jakob Holm havde halv- andet Aar før kaldet ham til Rektor i Aalborg. Men Vi- borg blev nu hans og hans Slægts Hjem. Ogsaa han blev gift med en Datter af Biskop Peder Thøgersen, Margrethe, dog først efter Biskoppens Død.

Fra 1602 blev han Lektor og forblev i denne Stilling til sin Død i en høj Alder 1637.

Man har det Indtryk, at han ønskede at fortsætte i det gode Spor, men der maa have været Vanskeligheder, thi efter Forslag af Biskop Arctander og Kapitlet skete der en kraftig Forandring. Det hævdedes, at Midlerne kun kunde slaa til for 20 Disciple. Med den Begrundelse, at der skulde holdes bedre Tugt, ordnedes det endvidere saa- ledes, at de to ældste residerende Domherrer skulde tage Disciplene til sig et Aar og derfor have Midlerne udbetalt,

hvorpaa næste Aar to andre Domherrer skulde gøre ligesaa, og saaledes fremdeles. Man ser, hvor stærkt Domkapitlet stadig er Centrum ogsaa i Skolevæsenet. Men yderligere maatte M. Villads Nielsen Brøns udarbejde en meget skarpere Tugt-Lov, som ikke uden Grund er benævnt Jus Virgarum (Prygleloven). Han lader forstaa, at det mere er efter Domkapitlets Vilje end efter hans egen.²⁷⁹⁾

Blandt de Øvelser, der anbefales i »Harmonia« er ogsaa Opførelsen af latinske Skuespil. Naar saadanne skulde opføres, maatte alle Commensalerne hjælpe til, saavel ved Theatrets Indretning som ved Rollernes Udførelse. Vi kender ikke nærmere til dette, men den danske Skolekomedie fulgte i Sporet. Paa dette Omraade fik Viborg en Forfatter *Hieronymus Justesen Ranch*, selvfølgelig en Præst. Hans Fader Just Lauridsen var fra den katholske Tid Præst i Vinkel. Han selv var i Wittenberg 1563, og blev 1572 Præst ved Graabrødrekirken i Viborg. Saa kom 1584 den store Begivenhed, at den 6-aarige Prins Christian (den Fjerde) skulde hyldes til sin Faders Efterfølger. Frederik II vilde have det med Pragt. De tidligere Hyldninger var sket ude paa Marken paa en opbygget »Stol«.²⁸⁰⁾ Nu skulde det ske inde i Byen. Som i saa mange middelalderlige Byer havde der i Viborg, bortset fra det lille Torv foran Domkirken, ikke været andre aabne Pladser end Kirkegaardene, som det da ogsaa var middelalderlig Skik at bruge til alle mulige Forsamlinger. Men nu vilde Kongen have lavet et ordentligt Torv af St. Hans Kirkegaard. Det endnu staaende Kirketaarn skulde nedbrydes, indbyggede Huse paa Kirkegaarden ligesaa, Pladsen brolægges og siden være Akseltorv, et »Palads« tømres op af nogle billige Fjæl, som skulde hentes i Oslo, sejles til Hobro og transporteres derfra. Bispegaarden og Kanniken M. Niels Sørensens Gaard blev forbundne med en Løngang, saa at Kongen og Dronningen kunde bo der. En ny Kirkegaardsportal opførtes fra Gammeltorv ind til Domkirkegaarden. Og saa skulde da det lærde Viborg ogsaa vise, at det kunde yde noget. Der maatte opføres et Festsplil. Det forfatte-

des af Mester Hieronymus og hed *Kong Salomons Hyldning*. Fortællingen i 1. Kongebog 1 er sat op til et Skuespil paa Vers, hvori loyalt alt hvad der siges om Salomon er anvendt paa Lejligheden, medens Adonias Oprør er Grundlag for mange advarende Ord. Som Skuespil er det efter vore Begreber ikke meget bevendt, men det er egentlig i hele sit Indhold kristelig Forkyndelse. Mester Hieronymus har heri som den første i Danmark indført den i tyske og engelske Skuespil yndede Narrefigur, en Bajads, der morer Tilskuerne men tillige siger Sandhederne. I dette Tilfælde er Narren Krage Nar hos den oprørske Prins Adonia og ledsager dennes Planer og Udtalelser med spodske Bemærkninger.²⁸¹⁾

Den store Dag oprandt. Kongen kom med sin Søn fra Tjele 13. Juni. Søndagen den 14. var Kongen og hans Familie i Kirken. Om Mandagen ordnedes Formaliteter og om Tirsdagen den 16. skete Hyldningen, hvorpaa Kongen havde Rigsraadet til Gæster. Endnu i to Dage festedes der, hvorpaa Kongefamilien om Fredagen drog til Skanderborg for at fortsætte med Hyldninger i Odense, Ringsted og Lund.²⁸²⁾ En af Dagene blev da Stykket opført. Opførelsen lededes af Rektoren Mag. Peder Høg. Men Forfatteren havde forbeholdt sig selv Narrens Rolle og skal have gjort svært Lykke i den. Hvordan man har dømt om, at een af Stadens Sognepræster optraadte saaledes, faar vi ikke at vide. Men Stykket maatte trykkes Aaret efter, thi Folk vilde have det.

Hieronimus Ranch fortsatte med at skrive Skolekomedier, og de senere er litterært bedre og morsommere. I »Samsons Fængsel« er der kvikke Sange, og »Karrig Nidding« er en ren Farce, som ganske vist skal moralsk fordømme Gerrigheden men da ogsaa ved meget kraftige Midler gøre Manden til Grin. Hieronymus Ranch blev 1591 Provst i Nørlyng Herred, fik et Kanonikat ved Viborg Domkirke og døde som en anset Mand 1607. Men da han 1598 vilde haft sine Skuespil trykt og skulde have Professorernes Tilladelse til Trykning, fik han kun til Svar, at »Professorerne havde andre og vigtigere Ting at bestille«. Iøv-

rigt er de andre kendte samtidige Skolekomedieforfattere ogsaa Præster, nemlig Peder Hegelund, siden Biskop i Ribe, og Hans Christensen Sthenius, den kendte fromme Salmedigter (Skuespillet »Kortvending«), Præst i Helsingør og i Malmø.

Biskop Peder Thøgersen døde mellem 2. og 3. Januar 1595. Hans store Efterslægt betød da og senere meget i Viborg. En Del er allerede nævnt. Vi giver en Oversigt. Sønnen Mag. Jens Pedersen (opkaldt efter Morfaderen Jens Hansen) blev Sognepræst ved Domkirken og Provst (1592—1609). Mag. Thøger Pedersen (opkaldt efter Farfaderen) var Hospitalsforstander i Viborg og derefter (1599—1629) Sognepræst ved Budolfi i Aalborg. Maren var gift med Mag. Christen Foss, Anna med Mag. Peder Høg, Else med Mag. Jakob Holm, Karen med Dr. med. Peder Iversøn, Kannik ved Domkirken. Margrete blev gift med Mag. Villads Nielsen, og den yngste, Mag. Peder Pedersen (født 8. Jan. 1580) blev Præst ved Sortebrødre Kirke (1612—1645). Efter Biskoppens Død skete det noget paa-faldende, at den aldrende Enke ægtede Landstingshørerens Gunde Christensen Grøn (Gunde Skriver). Biskoppens ældre Børn var forstemte og »vilde aldrig kalde Gunde Skriver Fader«. Men Margrete og Peder var endnu saa smaa, at de fik Hjem hos Gunde Skriver, hvorfor denne ogsaa gav sin Stifsøn en Gaard paa Nytorvet. I denne Slægt bevarede Minderne fra Reformationsaarene, saaledes som vi senere finder dem optegnede af Peder Villadsen og Chr. Erichsen. Villads Nielsen Brøns gav sig ogsaa noget af med at være Historiker, og det er meget patriotisk, at han faar ført den danske Kongestamme helt op til Patriarken Jakobs Søn Dan!²⁸³)

Hidtil havde Bispevalget gaaet sin Gang, og man havde fundet Biskopperne i Kapitlet og i disse Slægter.

Nu naar vi den Periode, da Regeringsmagten begynder at sætte sig ud over Loven. Den foregaaende Høst var Biskop Hans Laugesen i Ribe død, og de valgberettigede Købstadpræster delte sig, men Anders Vedel vilde gerne

være Biskop og havde da de to Stemmer. Mag. Jens Harte rejste til København for at faa Stadfæstelse paa hans Valg. Men i Stedet maatte han rejse tilbage med Befaling fra Regeringsraadet om at stemme paa en Læsemester i Roskilde. Da denne trak sig tilbage, fik Valgmændene Befaling til at vælge en Præst i Helsingør, og da denne gjorde ligesaa, kaldte Regeringsraadet de vælgende Præster til København midt om Vinteren. De var nær kommet til at sidde paa Sprogø men kom da igennem, og Peder Hege-
lund blev Biskop.

I den samme Tid var det, Dødsfaldet skete i Viborg, og Regeringsherrerne har her grebet ind paa lignende Maade. Provst Hieronymus Ranch sammenkaldte Købstadpræsterne i Viborg og Skive samt Stiftets Provster til at foretage Valg. Hvad derved er sket, ved vi ikke, men Regeringen kaldte Hieronymus Ranch og Præsten ved Sor-tebrødre Mag. Thøger Hvass til København at vælge Biskop. Formodentlig har ogsaa de faaet at vide, hvem de skulde vælge. Middelalderen gentager sig! Det blev nu ikke en Mand af de viborgske Reformationsdynastier men Slotsprædikanten Mag. *Niels Lauridsen Arctander*. I den kongelige Stadfæstelse hedder det, at han er »nu rettelig udvalgt«. Biskop Jens Gødesen i Aarhus fik Befaling til at rejse til Viborg og foretage Indvielsen. De to Præsters Rejsseudgifter fik Kapitel, Købstadpræster og Provster Befaling til at erstatte. Siden blev der aldrig Bispevalg i Viborg.²⁸⁴)

Arctander var, som Navnet viser, Nordmand. Faderen var tilsidst Ærkedegn i Trondhjems Domkapitel. Niels blev Student fra Trondhjem 1578, og da han 1583 sidste Gang besøgte sit Hjem, fik den daværende Lensmand i Trondhjem, Christian Friis til Borreby, Godhed for ham og hjalp ham til Marburg at studere. Det skyldtes saadanne formaaende Venner, at han 1585 blev Slotsprædikant. I denne Stilling begyndte han paa Udgivelsen af den lange Række Skrifter, som skyldes ham, og som alle hænger sammen med hans Præstegerning.

Ogsaa Niels Arctander har hørt til den calvinistiske

Retning, om end paa en noget ubestemt Maade. Han var Oversætter af Niels Hemmingsens to Skrifter om, at Guds Naade tilbydes alle Mennesker (trykt 1593 og 1595). Disse er dog en Modsigelse af den calvinske Lære om Forudbestemmelsen.

Men i hans Tid kom det store Omslag. Det var egentlig blevet saadan, at alle toneangivende i den danske Kirke var calvinsk prægede, enkelte endda meget ivrige i deres Calvinisme. Den første stærke Dragelse til det ægte Lutherske iagttaget vi hos Holger Rosenkrantz, der i Tiden 1590—95 i Tyskland gennemgik en aandelig Krise, der siden herhjemme fortsattes, saa at han afklaredes som een af Danmarks ejendommeligste Theologer. Det var vist ikke uden Forbindelse med ham, at *Hans Poulsen Resen* blev rigtig Lutheraner. Denne var ogsaa Student fra Viborg (1581). 1591 blev han Professor, fra 1597 i Theologi. Hans Modsætning til den ældre Tid viste sig 1606, da der var Forslag om at afskaffe Exorcismen (Djævlbe-sværgelsen) ved Daaben. Den unge Christian den Fjerde var blevet vundet for denne Forandring, som Calvinisterne altid foretog. Da Prinsesse Elisabeth skulde døbes, befalede han den gamle Biskop Peder Winstrup at udelade Exorcismen. Derefter blev Sagen forelagt Professorer og Biskopper. Resen var den første, der blev færdig med sin Betænkning, og han forsvarede den gamle Skik med virkelig Overbevisning om, at den var god. De jyske Biskopper svarede med en Betænkning, forfattet af Biskop Jakob Holm i Aalborg, der ogsaa forsvarede det gamle, dog nærmest for ikke at faa Uro ved Forandring. Men der var ellers Flertal mod det gamle. Christian den Fjerde blev imidlertid vundet af Resen, saa der skete intet. Og nu kan man egentlig sige, at Resen Skridt for Skridt faar Ram paa sine og Lutherdommens Modstandere. Først Professor Iver Stub 1609, han blev afsat. Præsten ved Nikolaj Kirke i København Oluf Kock optraadte stadig i sine Prædikener med voldsomme Beskyldninger mod Resen for Vranglære. Det blev paatalt, og han blev suspenderet, men Parterne blev dog stævnet for Kongen og Raadet og

Biskopperne i Kolding 1614, hvor Oluf Kock fremstod og i hele den danske Kirkes Navn førte Klage over Resen for falsk Lære og Forfalskning af Katekismen. Det endte med, at Kongen dømte Oluf Kock til Landsforvisning. Præsten Niels Mikkelsen Aalborg i Helsingborg afsattes ligeledes men blev siden Præst ved Holmens Kirke. Imidlertid døde Sjællands Biskop Peder Winstrup, og Kongen ønskede Resen til hans Eftermand, men først maatte han renses for Beskyldningen for Vranglære. Han skrev et Skrift »Om den hellige Tro«, »det dybsindigste Forsøg paa en spekulativ Opfattelse af den kristelige Lærdom, som vor ældre Teologi har at opvise«. Kongen stævnede Biskopperne og Professorerne sammen til at dømme derom. Biskopperne, deriblandt Niels Arctander, erklærede, at de ikke følte sig tilfredsstillede af Bogen. Imidlertid resolve-rede Kongen, at Bogen skulde trykkes, og udnævnte Resen til Biskop (1615, død 1638). I 1616 afsattes ved Dom den ivrigt calviniske fynske Biskop Hans Knudsen Vejle. Der blev i disse Dage gaaet urimelig haardt frem af Kongen, og en Skygge deraf falder paa Resen. Men det maa ogsaa siges, at hans Vidnesbyrd var kristeligt og lødigt, og Ungdommen fulgte ham, saa at den danske Kirke blev luthersk.

Det var en haard Maade, man førte disse Lærekampe paa, men man tager fejl ved at tro, at man da kun arbejdede med golde Lærekampe. Vi sporer mange Gange en dyb Fromhed. Det er Bønnebøgernes Tid, og man ser, hvordan Katholiker og Evangeliske skriver hinanden af i en fælles Grebthed. Vi ser af Andagtsbøgerne, hvordan man søger at lægge alle Dagens Skridt ind i Lydighed under Gud. Af Middelalderens genopvaagnede Mystik lærer man at dvæle i hellig Betragtning (»Andagt«), og der opleves Vækkelser.

Hvor meget af dette der har levet i Viborg, er ikke til at oplyse. Vi kender godt Navne og Familieforhold fra Præsteskabet i Arctanders Tid men lidet om disse Mænds aandelige Indstilling. De var jo mere eller mindre af den viborgske »Ypperstepræsteslægt«. Ved Domkirken sad

1592—1609 Peder Thøgersens Søn Mag. *Jens Pedersen*, gift med en Datter af Formanden Jens Bloch, men vi faar kun at vide, at han havde en mere end almindelig Prædikestemme. Efter ham fulgte 1609—1634 Mag. *Villum Paludan*, Søn af Dr. med. og Ærkedegn Hans Kier. Men vi ved intet om hans Præstegerning. Sognekirkerne havde hver to Præster. De var gerne tillige Kanniker, saa de hørte ogsaa til Domkirken. I Graabrødrekirkens ene Kald var 1572—1608 den omtalte Hieronymus Ranch og derefter 1608—28 *Laurits Aagaard*, der ikke har efterladt sig Skrifter. I det andet 1577—92 *Anders Schytte*, Formandens Søn, og derefter Mag. *Peder Steen*, der døde af Pesten 1602, og hans to nærmeste Eftermænd døde af samme Pest, derefter 1603 *Villum Paludan* (se Domkirken) og 1609—1623 *Søren Klimp*. Ved Sortebrødre Kirke var begge Rækker næsten i Arvegang. I det ene Kald sad i mange Aar Lektor *Rimbolt Pedersen*, som 1589 fik til Kapellan og Eftermand Mag. *Peder Rimboltsen*, død 1612, derefter Peder Thøgersens Søn Mag. *Peder Pedersen Viborg*, død 1645. I det andet Kald sad til 1579 *Morten Hvass*, gift med Thøger Jensens Enke. Derefter hans Søn Mag. *Thøger Hvass*, som 1617 fik sin Søn *Christen Hvass* til Kapellan og Efterfølger, men denne døde 1618 og efterfulgtes af Christen Kjeldorph, død 1641. Af disse kender vi noget til *Thøger Hvass*. Det ser ud til, at han lovlig meget svarede til sit Familienavn. Han huskedes siden som en skarp og vanskelig Mand. Det ser ud til særlig at have været i Domkapitlets Møder, at han har taget paa Veje. Biskop Arctander har baade 1608 og 1616 klaget til Kongen over hans Mund i Kapitlet. Sidste Gang angives det at have været i Nærværelse af Mogens Godske, Dr. Peder Iversen og Mag. Villum Paludanus.²⁸⁵) Det maa vel være til denne Lejlighed der knytter sig en Anekdote. Mogens Godske slog paa, at han var Adelsmand. Mag. Thøger svarede: »Jeg agter Eders Adelskab ej mere, end jeg kan tage en Ruh-Lime og feje den af Eder dermed«. Da han 1617 havde overdraget Sognegerningen til Sønnen, men denne døde Aaret efter, vilde Menigheden ikke have den gamle igen.

Han var ogsaa Genstand for for et raat Overfald, da han ved Midnat blev listet ud under Begæring om at gøre et Sygebesøg. Mester Thøger var dog »en frisk og før Mand« og havde en Stok med, saa det blev værst for Voldsmanden.

Det var ikke altsammen godt i Tiden. Viborg var i høj Grad den jydsk Adels By. Adelen havde Gaarde, og navnlig ved Landstingsterminerne boede Adelen i dem under megen Gæstering. I Viborg holdt Adelen sine Fester, Brylluper og Begravelser. De vaade Varer flød rigeligt. Det var i Snapsting 1606, at den unge Otto Skram, Ridder af den hellige Grav, kom fra Bryllup og i Nytorvyde mødte den unge Præst Erik Sørensen Hinge fra Torning og vilde genne ham tilside i den snævre Gang. Men Præsten viklede Ridderens Kaarde ind i sin Kjortel, tog den og stak Ridderen ihjel, hvorefter han maatte flygte og efter Sagnet blev svensk Officer — det som Blicher har en sagnagtig Form af i sin Novelle »Præsten i Thorning«.²⁸⁶)

Thøger Hvass var iøvrigt en virksom Mand. Han fik Sortebrødrekirkens nye Altertavle anskaffet og forgyldt og fik rejst et Spir paa Kirken, som dog brændte 1615. Vi har ogsaa et Skrift i Behold af ham: Rosarium animæ spirituale, det er Siælens aandelige Rosengaard, udi huilken wi kunde plucke, samle oc sancke mange deylige Roser, det er aandelige Trøst oc Husualelser aff Guds Ord, imod alle Fristelser oc Samuittigheds banghed: der oc kunde beuege en huer Syndere til Poenitentze oc Taalmodighed under Kaarset. Kjøbenhavn 1616. Det er en tyk Bog paa 860 Sider, bestaaende af flere Afdelinger. Den sidste af disse er forholdsvis selvstændig: »En kort og enfoldig Undervisning over Herrens Bøn Fadervor, for Børn og Ungdommen at læse«. Der er en Del Vers. Hovedstykket er anlagt paa at hjælpe anfægtede, til Dels i Form af en Samtale mellem Prædikeren og Synderen. Fremstillingen lider af Vidtløftighed og af den nedarvede Numerering i Punkter. Men Anledningen er praktisk: »Da haver jeg nu foretaget mig denne liden trøstefuld Rosengaard at tilhobe-

skrive, til hvilket jeg haver været forarsaget af fire syndelige Mennesker, som have nu paa sex Aars Tid, førend den store Pestilenz kom Anno 1602, været hos mig og hemmeligen opladet sig for mig og begæret Undervisning og Trøst udi deres Samvittigheds Banghed; hvilke der ere (Gud være lovet) ved langsommelig Arbejd og alvorlig Bøn og Paakaldelse til Gud for dennem komne til Rette igen og med Pønitentz have omvendt sig og faaet Troen, og en Part af dennem hensovede udi en kristelig Tro og Paakaldelse til Gud« (B.)

Af den Tids kirkelige Personligheder i Viborg er ellers Biskop Arctander den eneste, der rigtig har efterladt sig Skrifter, som viser, hvilke aandelige Spørgsmaal man arbejdede med. Han havde allerede begyndt i København men fortsatte flittigt i Viborg. En Del er Prædikener ved adelige Ligbegængelser, men der er ogsaa en Række Skrifter om Spørgsmaal, som var blevet levende for ham. Det er Bønnebøgenes Tid. Han har forfattet en Del Bønner, som udkom i Samlinger 1595, 1605, 1614. Herhen hører ogsaa et Par ejendommelige Arbejder, der bestaar af sammenflickede Skriftsteder. Han er som sin Tidsalder stærkt bibelsk. Den ene er » *Davids Poenitentz* , det er de siu Poenitentz Psalmer, saa at de af alle gudfrygtige og bedrøvede Hjerter kunne med stor Trøst og Nytte forstaaes og bedes, *med andre Skriftens Ord* forklarede og udlagte«, 1605. De syv Pønitentssalmer er heri omskrevne til Bøn i en Kæde af lutter andre Skriftsteder. Paa samme Maade har han behandlet Fadervor » *Det hellige Fadervor i Bønner af Skriften forklaret* «, 1607 (muligvis allerede trykt 1590). Paa sit sidste Sygeleje skrev han » *Om Christi aandelige Korsbrødre og Korssøstre og deres Ordensregle* «, som blev udgivet efter hans Død. Det er en baade forstandig og varm Bog, bygget paa, at man jo i Middelalderen havde religiøse Ordener med Ordensregler. Han anfører rigeligt Kirkefædre og tildels historiske Eksempler.

Hans Skrifter drejer sig ellers mest om Bod og om Tilegnelsen af Guds Naade. Saaledes har han skrevet en grundig Bog om Skriftemaalet: » *Poenitentzes Spejl* , hvori

en Kristen kan beskue den nødtørftige Lærdom om en salig Omvendelse til Gud, og om han gør Poenitentze eller ej», Kbh. 1609. Af Skrift og Kirkefædre fremsætter han Læren om disse Ting. Sproget er klart og jævnt. Citaterne anføres paa Latin med dansk Oversættelse bagefter. Det er en Bog af tung Alvor, der atter fører Mennesker ind i Spørgsmaalet om Syndsforladelsens Afhængighed af Angerens Dybde. Derfor forfølger han ogsaa Sagen ind i det Spørgsmaal: hvorpaa man kan se, at man har en ret Anger? Det skal vise sig i, at man virkelig har Bedrøvelse derover, hvis man synder. Han ser ogsaa Tidens Tegn som truende. Der er Tegn paa Guds Vrede; ny Stjerner, Kometer, Tordenslag, Blodregn ved Møgeltønder 6. Dec. 1586, Blodregn i Jylland 1598 og 1599, hvorom Arctander har gjort et latinsk Vers, der oversættes. Bogen blev oversat paa Islandsk af Biskop Gudbrandur Thorlaksson 1611 til Vejledning for Islænderne. Det samme skete med et ejendommeligt lille Skrift: »Syndekæden udi tolv Led forfattet« (trykt sammen med Fadervor 1607, men maaske ogsaa tidligere, islandsk 1609). Den viser, hvordan den ene Synd fører den anden med sig. Han har skrevet nogle Salmer, men han var for lidt Digter. Et Par Stykker gik igen i nogle af de »fuldkomne« Salmebøger. Bedst er vel: »O Jesu Krist, Guds Søn, vi bede, du hør' vor Bøn«. Ogsaa den er et »Christelig Skriftemaal, hvorudi den Lærdom om en salig Poenitentze og Omvendelse til Gud af Skriften udi Sangvise kortelig er forfattet«.

Det er paa samme Linje, at han giver sig til at arbejde med Spørgsmaalet om Tugt i Menigheden. Det har faaet Form af et udførligt latinsk Skrift fra 1608: »De excommunicatione ecclesiastica tractatus, scholasticæ juventuti Viburgi propositus« (Afhandling om den kirkelige Excommunication, fremsat for Skole-Ungdommen i Viborg). Ligesom Hans Tavsens finder han, at Udelukkelse fra Menigheden maa til at bruges igen men omgærdet med forsigtige Bestemmelser, saa at man ikke faar de middelalderlige Misbrug af den.

Man lægger Mærke til, at det er i Aaret 1608, Biskop-

pen tilrettelægger denne Belæring for de latinske Dreng. I dette Aar blev Kongens ældste Søn Christian udvalgt til vordende Konge. I den Anledning var Biskopperne med Undtagelse af den gamle og syge Jakob Holm fra Aalborg samlede i København. De har da forenet sig om en udførlig latinsk Henvendelse til Kongen om Afhjælpning af kirkelige Brøst. De vil have den borgerlige Magt (Middelalderens »verdslige Arm«) til at tage fat, hvor man møder ond Vilje. Der var ved Reformationen sat en Kundskabsprøve for Voksne og Børn som Adgang til Herrens Bord, men der var Folk, som ikke vilde lære Katekismen, og som i Aarevis afholdt sig fra Sakramentet. Og der er Mennesker, som bliver ved at leve i aabenbar Synd, Hor og Skørlevned. Efter Paamindelse een Gang og een Gang til bør Kirken ved Øvrighedens Hjælp befries for saadanne Satans Trælle. Dette er samme Røst som i Arctanders latinske Skrift, saa at han formodentlig er stærkt Parthaver i denne Fællesoptræden. Samtidig bedes der om bedre Støtte til Latinskolerne, og som den første nævnes just den i Viborg.²⁸⁷⁾

Den Kirketugtslovgivning, som Arctander saaledes var med til at forberede, kom han ikke selv til at opleve. Han døde 1. November 1616. I Domkirken fandtes indtil Branden hans Epitafium af Træ med Portræter af ham, hans to Hustruer og tre Børn.

Efter hans Død blev der ikke Tale om at vælge en Biskop. Kongen beskikkede egenmægtigt Præsten ved Graabrødrekirke i Odense Mag. *Hans Wandal*, som blev Biskop 1617—1641. Han var fra Ribe, hvor Faderen var Raadmand. Slægten stammede fra Landsbyen Vandel. Han var født 1579 og kom som ungt Menneske til Holger Rosenkrantz paa Rosenholm 1602 »og havde den gode Mands Omgængelse paa to Aars Tid«. Som Hovmester for tre unge Gyldenstjerner fra Vosborg var han derefter i flere Aar ved udenlandske Universiteter, saa at han var en vel uddannet Mand, da han 1613 blev Præst i Odense.

Det havde længe været Opgangstider. Men 1618 begyndte Trediveaarskrigen i Tyskland. 1625 droges Chri-

stian 4. som Holstens Hertug ind i den, og i August 1626 besejredes han af Tilly ved Lutter am Barenberge. Dette Slag blev Begyndelsen til Danmarks stadige Tilbagegang med Bortskæring af de østlige og sydlige Lande. Det kunde dog ingen skimte endnu. Men i Løbet af 1628 naaede Krigens Ulykker Jylland. I September blev Kongens Lejehær oprevet ved Holstens Grænse af Wallensteins kejserlige Hær. Disse flygtende Soldater bredte sig først over Jylland som røvende og mishandlende Voldsmænd. Bagefter rykkede Wallensteins Hær ind, som ogsaa var et Sammenskrab af alle mulige Nationer, Tyskere, Italianere, Kroater, Kosakker. Nu gik det atter løs med Brænden, Plyndren, Mishandling og Uterlighed. Viborg blev et Slags Hovedkvarter, hvad maaske ikke var det værste men trykkende nok. Efter Viborgs Brand 1615 havde Præsten ved Sortebrødre Kirke (1612—45), Biskop Peder Thøgersens Søn Mag. *Peder Pedersen* bygget sig en flot Gaard mellem Matthiasgade og Sortebrødrestræde. Den var i to Stokværk og mod Gaden malet med Spanskgrønt. Folk kaldte den »Mageløs«, hvad Strædet endnu har Navn af. Den kejserlige General Grev *Camillo Strozzi* slog sig ned i den som den mest standsmæssige Bolig, og det sved slemt til Mester Peder. Han fik derfor siden Tilsagn om Pederstrup Kongetiende, og det bevilgedes 1631, at ved Embedsledighed skulde Sortebrødrekirkenes to Sognepræsteembeder slaas sammen til eet, og Mester Peder blev Enepræst 1641.

Biskop Wandal flygtede helt bort fra Stiftet i Aarene 1628—29.

Alt dette havde været et forfærdeligt Slag for Riget, og megen Demoralisation fulgte med. Man saa det skete som Guds Straf over Folkets Synd, og man søgte efter Foranstaltninger til Bedring. De under Krigen indførte ugentlige Bededage blev gjort faste. Der indførtes lovbefalet Husandagt hver Morgen med en foreskreven Bøn, og Biskopperne fik Kongebrev om at indskærpe Præsterne, at de skulde bevæge Husfædrene hertil ved kristelig, sagtmodig og idelig Formaning paa Prædikestolen, i Skriftestolen og udi enhvers Hus hjemme. Genstridige Børn og Tyende

skulde Præsterne holde til Lydighed herimod ved Kirkens Disciplin.²⁸⁸)

Men først og fremmest fik vi da den store Forordning af 27. Marts 1629 om Kirkens Embede og Myndighed mod Ubodfærdige. Her forsøges den Kirketugt, som Arctander havde lyst efter. Der indføres »Præstens Medhjælper«, to Lægmand i hvert Sogn, der skal hjælpe Præsten med dette Opsyn, og der gives nøje Regler for Paamindelse, Bandlysning og aabenbare Skrifte. Der lægges Vægt paa en god Altergangsforberedelse, deri ogsaa en god Kristendomsundervisning i Skriftemaal, thi Skriftemaal er »der-til indstiftet, paa det Guds Børn kunne blive undervist i Lærdommen og vide noget des mere af det, som de af Børnelærdom og Prædiken tilforn have hørt«. Nogle Tugtbestemmelser for Præster føjes til. De skal, naar de indbydes til noget ærligt Værtskab, vogte sig for Drik. Udi lige Maade skal det være dem en Vederstyggelighed at have nye Noder (Moder), saa de holder sig i tarvelige side Klæder, som deres Stand sømmer og udkræver. Derfor kom de til at beholde Pibekraven, som just i disse Aar ellers gik af Mode hos andre, og ogsaa Præstekjolen blev derved uforanderlig Dragt.

Saaledes har man Foranstaltning efter Foranstaltning. Christian den Fjerde har maattet høre en Del for en af sine sidste kirkelige Forordninger. Under 19. Juni 1645 tilskrev han Lensmændene: »Eftersom overalt med Soven udi Kirkerne stor Disordre begaas, da ville Vi allernaadigst, at udi dit Len nogle skal tilforordnes, som kunne gaa rundt om udi Kirkerne med lange Kæppe at slaa dennem paa Hovedet, som sove, og saaledes holde Folket aarvaagent til at høre desto flittigere Prædiken«. Af Domkirkens Regnskabsbog ser vi, at dette er blevet forkyndt fra Prædikestolen 2. Juli 1646 (det har altsaa taget sin Tid), og Peder Hansen Calcant (Bælgetræder) er til denne Bestilling antagen. Han skal have 10 Rigsdaler til Aarsløn. »Nok eftersom fornævnte Peder Hansen, der han til denne Bestilling blev antagen, beklagede sig ikke at have de Klæder, som han kunde gaa udi for Menigheden, blev hannem sam-

tykt af Dominis Canonicis residentibus en Læder-Klædning».

I det samme oplyses det imidlertid, at der i Domkirken i hver Uge ordinarie sker 13 Prædikener, udi hvilke alle han skulde gaa og opvække de sovende. Da der var endnu to Sognekirker i Byen, og der desuden indtraf ikke saa lidt extraordinært med Ligprædikener og andet, har der ikke været stillet smaa Fordringer til Viborg Borgeres Vilje til Kirkegang. Naar der overhovedet har været Kirkegængere at »vække« ved saa mange Tjenester, gaar det ikke an at ville karakterisere Tiden ved denne Kirkesøvn. Det er meget mere karakteristisk, at man ikke vilde unde Folk den. Og ikke mindst er Paafundet karakteristisk for den rastløse Konge, men det skal iøvrigt skyldes Biskop Jesper Brochmand.

Ogsaa Domkirkens Bygning nød godt af Kongens Interesse. Og den kunde vist godt trænge dertil. Klagen over Forfald følger den i hele dens gamle Historie. I Aaret 1600 paalægger et Kongebrev, at alle Landskirkerne i Viborg og Aarhus Stifter i et Aars Tid skal komme Viborg Domkirke til Hjælp med 1 Daler af hvert Pund Korns Indkomst, da Domkirken skal være meget bygfældig baade paa Taarnet og i andre Maader, saa den ved første Lejlighed maa istandsættes men ikke er formuende nok til at kunne bekoste Istandsætelsen af sin egen Indkomst. Som sædvanlig gik det trægt med at faa Pengene ind, saa at der udsendtes kongelige Paamindelser 1606, 1607 og 1608. Kapitlet købte noget Kobber af Kongen, men 19. Maj 1609 kommer der Brev, at nu har Kongen foræret Kapitlet dette Kobber. Ligeledes havde Kapitlet købt en Klokke af den tyske Kirke i København. 26. Maj kommer der nyt Brev, at Kongen forærer den. Det søndre Spir bar siden Christian 4.s Navn i forgyldt Kobber, efter Sigende fordi han havde skænket Blyet.²⁸⁹)

I Forbindelse med disse Arbejder lod Fru Christence Juel til Stubbergaard til Nytaarsdag 1614 opsætte en ny pragtfuld sølvstofferet Renaissance-Altartavle paa Sogne-

alteret, hvis gamle Tavle blev flyttet op paa Højalteret i Bagkoret. Den havde Skriftsprog paa Latin: Rom. 4, 25; Matth. 9, 13; Joh. 14, 6; Joh. 6, 56. Hun var anden Gang blevet Enke, idet den 29-aarige Stiftsbefalingsmand paa Hald Kjeld Krabbe var død fra hende 1612 efter eet Aars Ægteskab. Det var hende, der senere som tredje Gang Enke fik Sognepræsten i Sevel Jørgen Friis (tidligere Hører i Viborg) dømt fra Embedet 1643, fordi han lærte som Luther om Bodsgjerninger og Skriftemaal.²⁹⁰⁾

Ogsaa et regelmæssigt Renaissance-Stoleværk kom der omsider. 1624 har Kongen hørt, at der hersker stor Uorden og Uskikkelighed med Stolestader og han giver Kapitlet Ordre til at indrette nye efter en Forhandling med de tidligere adelige Ejere. Der skete dog foreløbig intet, hvad Krigen vel er en god Forklaring paa. Men 1633 tog Kongen fat igen: Enhver, som lyster, ædel som uædel, tilholder sig Rettigheder uden lovlig Adkomst hos Kapitlet, hvorudover enhver lader sætte sit Stol ind paa sin Maner, nogle og staa ganske øde og paa Fald, saa at det for Fremmede saavel som for Indbyggerne er skammeligt at se paa. Derfor skal Capitulares med det forderligste lade udtage de gamle Stole og udaf ny og paa eet Maner lade gøre og indsætte nye Stole, som de kan fæste ud. Og skal herudinden have flittig Indseende, at Karlene paa Mandsiden og Kvinderne paa Kvindesiden Stole udvises og ikke staa iblandt hverandre, som hidindtil haver været sket. Resultatet var et stort Egetræs Stoleværk fra 1634, og med det samme blev »den store mellemste Gang« indrettet.²⁹¹⁾

»Samme Domkirke var tilforn ganske bemalet baade under Hvælvingen og paa Væggene med Blomster og adelige Vaabener«, fortæller Chr. Erichsen, der mener, at dette blev overkalket 1634. Dette kan dog kun være sket delvist, thi i Anledning af en Hvidtning 1695 lod Biskop Henrik Gerner disse Vaaben erstatte ved 110 malede Trætavler, som brændte 1726.

Disse Vaabener var vel fra først af Minder over Velgørere mod Kirken. Efterhaanden rykkede imidlertid ogsaa *Epitaferne* ind og fyldte Væggene.

Begravelse i Kirkegulvet havde været regnet for noget fint i mange Aarhundreder. Det regnedes ogsaa for noget naaderigt at hvile i de hellige Omgivelser. Det næstbedste var at være begravet i Tagdryppet udenfor Kirkebygningen. Fra kirkelig Side var der ganske vist holdt igen. Pave Gregorius den Store havde i sine meget læste Dialoger nogle advarende frygtelige Historier om, hvor galt det gik, hvis et verdsligsindet Menneske fik Grav i Kirken.²⁹²) Men man regnede aabenbart mere med en Velsignelse, saa før Kristendommen blev Danmarks Religion var Evropas Kirkegulve fyldt med Grave. Kort før blev der netop forsøgt at regulere derpaa. Paa et Kirkemøde i Meaux 845 for Frankrig og paa et lignende Møde 895 for Tyskland bestemtes det, at Kirkebegravelse skulde nægtes Lægfolk med meget sjældne Undtagelser; Kirkegulvene skulde jævnes og forsynes med Stengulv hen over de gamle Grave, hvis Fred ikke maatte forstyrres. Men Begravelserne blev ved. De kunde dækkes med en flad Sten eller Planke i Gulvet. Men for Konger og Kirkefyrster overholdtes heller ikke denne Regel. De fik ophøjede Grave. Saa langt var man naaet i Middelalderen her i Danmark. Men en ny Fornemhed var paa Vej sydfra. I Italien hos Paverne og Renaissancefyrsterne er der i Renaissancetiden en hedensk Trang til pompøst Æreminde. Italiens store Kunstnere fik denne Opgave og fyldte Italiens Kirker med disse prunkende Mindesmærker. Er man tilstrækkelig stor, kan man ikke mere nøjes med en flad Ligsten. Der skal være en ophøjet Grav, en Kiste af Sten, og saa skal der endda paa Kirkevæggen være et Epitafium med Indskrift og helst med Billede. I Begyndelsen er Billederne ligesom de skænkede Altertavler i Middelalderens Slutning et Kristusbillede, ved hvis Fod Stifterne knæler ydmygt ned. Det hele hedder sig at skulle være Gud til Ære, Kirken til Zirat og den afdøde til Amindelse. Efterhaanden forsvinder Kristusbilledet og den højvelbaarne eller højjagtbare Familie faar hele Pladsen og Æren.

Biskopper og Kapitelherrer var selvskrevne til Kirkebegravelse. Men Viborg Domkirke var tillige i en særlig

Grad den jydsk Adels Kirke, og dens Monumenter fyldte efterhaanden Gulve og Vægge. Fra Middelalderen af havde disse Stormandsbegravelser desuden været en Indtægtskilde, der hjalp til, at den store og vanskelige Kirkebygning kunde vedligeholdes.

Renaissance-Adelen var kommet godt med i Henseende til at lave ophøjede Grave i Kirkegulvet. Dette blev dog standset ved en Forordning af 3. April 1576, der ogsaa forbød megen Luksus og Overdrivelse ved Adelen's Jordefærd. De skulde nøjes med at lade lægge en ærlig Ligsten, og desuden maatte de nok sætte en ærlig Tavle paa Væggen. Regeringen tog meget energisk paa Gennemførelsen af denne Regel. Derom er der bevaret en Anekdote fra Viborg Domkirke. Det hændte sig, at Christian den Fjerde kom ind i den, og der han ikke kunde komme frem paa Kirkegulvet for den Ligsten, som var ophøjet i Kirkegulvet over salige Palle Juels Begravelse, spurgte han ad, hvad han havde gjort, efterdi han frem for de andre skulde ligge saa højt? hvortil blev svaret, at han havde været Landsdommer. Da befalede Kongen, at de skulde lægge ham ned, efterdi han var ikke bedre end de andre.

Der sigtes til et Fællesmonument, som Palle Juel til Pallesbjerg (død 1585) i Aaret 1568 havde sat over den 1468 afdøde Iver Juel og med Indskrift om, at han og hans Hustru »agter med hannem at lade sig begrave here«.

Chr. Erichsen sætter Begivenheden til en Kongesøns Hyldning, hvilket vel vil sige 1610, da Prins Christian blev hyldet.²⁹³⁾

Saa blev da Gulvene til en Samling af Ligsten, mens Væggene gennem Epitafier udbasunerede de henfarnes Ære. Al denne mere eller mindre gode Kunst i Sten, Træ, Farver, Guld og Sølv har naturligvis virket ret uroligt men har ogsaa faaet det store Rum til at virke rigt.

Men efterhaanden var en Begravelse i Kirkegulvet heller ikke nok. Der skulde skaffes aaben Begravelse. De overflødige Kapeller blev til saadanne, og iøvrigt lavedes der hvælvede Gravkældere, hvor det var muligt, saaledes under Kjelds Kapel, hvor Gulvet i den Anledning løftedes

kraftigt op. Selv Kirkens Forhal i Vest afhændede man 1663 til Familiebegravelse for de Sehesteder til Rydhave.

Efter den uhyggelige Besættelse af Landet ved Fjender 1628—29 kom der to lignende. 1644 brød pludselig Svenskerne ind sydfra under Lennart Torstenson. Igen spillede en af Trediveaarskrigens frygtelige Hære Mester i Nørrejylland, og hvem der kunde flygte, flygtede. I August næste Aar sluttedes Freden i Brømsebro. hvormed Danmarks Formindskelse begyndte, idet Halland pantsattes paa en saadan Maade, at det var en Afhændelse.

Rigets Finanser bragtes i dyb Uorden herved, og det kom til at gaa ud over Landsbykirkerne. I den store Reces 1643 havde Kongen sørget for gode og klare Regler om de selvejende Kirkers Forvaltning, saa man skulde tro, at den Sag nu var i god Orden. Men der fandtes fra Middelalderen noget, der hed Patronat. Enkelte af den høje Rigsraadsadel havde opnaaet Patronatsret til Kirken ved deres Hovedgaard. Herligheden derved var især at kunne kalde Præst, men desuden var han Forvalter af Kirkebygningen, — og det blev praktisk til at raade over dens Midler, naar Vedligeholdelsen var klaret. Nu foreslog den lavere Adel, at de ogsaa skulde kunne faa en saadan Ret, naar de betalte pænt for det. Kongen holdt igen, men der var ingen Vej udenom. Det første af den Slags Salg af Patronatsret fandt vist Sted i November 1647. Siden gik det raskere.

I Eftersommeren 1657 havde man Karl Gustavs Hære ind gennem Jylland. Roskilde-Freden kom ikke til at betyde stort, thi Hærene blev liggende. I Efteraaret 1658 kom der Hjælp, idet en Hær paa 30,000 Mand, Polakker, Brandenborgere og Østerrigere rykkede ind, men de var snart værre for Befolkningen end Fjenderne, navnlig Polakkerne. Først 27. Maj 1660 kom Freden i København med den smertelige Sønderrivelse af det danske Folkelegeme ved Afstaaelse af alle de østlige Provinser. Det er sørgeligt at læse om, hvordan det da stod til omkring i Sognene. Og det fortælles da ogsaa, at da Viborgs Biskop Mag. *Frands Rosenberg* (1642—58) døde den 10. Novbr.

1658, var det ligefrem af Sorg over Landets Ulykker. Hans Eftermand blev Kongens Hofprædikant Dr. *Hans Bartsckær*, der var berømt for sin nymodens engelske allegoriske Prædikenkunst, men hans Tid blev kun kort her (1659—6. Febr. 1661) og en Del af denne korte Tid tilbragte han i København paa Rigsdagen 1660, da det gjaldt Indførelsen af Arvekongedømme og Enevælde. Nu var den Tid kommet. Han var paa Kongens Side, men det vides ikke, at han havde nogen Indflydelse.

Men blandt de Mænd, som i disse Begivenheder spillede en betydelig Rolle var en Søn af Lektor Villads Nielsen Brøns, Mag. *Peder Villadsen*. Han var født 1610 og opkaldt efter sin Morfader Biskop Peder Thøgersen. Som Student efter 1630 var han i 4 Aar Ammanuensis hos Jesper Brochmand, kom derefter i Adelstjeneste og studerede en Del i Udlandet, bl. a. som historisk studerende i Leiden. Af Jakob Seefeld, der havde haft ham en Tid som Bibliothekar i sit store Bibliothek paa Ringstedkloster, kaldedes han 1640 til Sognepræst ved St. Mikkels Kirke i Slagelse, der laa under Roskilde Domprovsti, som Seefeld havde. 1654 blev han tillige Provst i Slagelse Herred. Dette førte ham ind i de store Begivenheder. Biskop Svane fik ham valgt til at være een af den sjællandske Præstestands Deputerede paa det store Stændermøde i København i Efteraaret 1660. Han blev den gejstlige Stands Sekretær under Mødet og hørte til den lille Kreds af Kongens særlig Indviede. Han stemte sine Standsfæller velvilligt overfor den store Forfatningsforandring.

Det var derfor utvivlsomt en Belønning til ham for politisk Tjeneste, at han Aaret efter (27. April 1661) blev udnævnt til sin Morfaders Bispestol.

Formentlig var han alligevel den rigtige Mand, en dygtig og omhyggelig Biskop. Og han var ved Minder og Interesser knyttet stærkt til Viborg, hvori hans Forfædre jo havde betydet saa meget. Som Historiker udgav han aldrig noget, men P. Resens Efterretninger i dennes Atlas stammer fra Peder Villadsen. Sine historiske Samlinger efterlod han til sin Søn, Historikeren Niels Slange. En hi-

storisk Tale om Viborgs Skoleforhold ved en Rektorindsættelse 1672 er optrykt i Kirkehist. Saml. 3 IV 503 ff. Han døde 25. Marts 1673.

Den næste Bispeudnævnelse kunde der let skunles om. Forholdene ved Christian den Femtes Hof var forargelige. Kort efter sin Tronbestigelse havde han gjort Frøken Sofie Amalie Moth til sin Elskerinde. Senere blev det helt officielt, et Slags Bigami, saa hun efter Griffenfeldts Fald fik hans Grevskab og blev Grevinde af Samsø. Saaledes gik det jo til i Frankrig hos Tidens Forbillede Ludvig den Fjortende. Hendes Fader, den gode og ansete kongelige Livlæge Dr. Poul Moth, var død lige før dette kom paa, og det var ogsaa længe før, nemlig 1661, at hendes ældste Søster Ide Christine Moth var bleven gift med den 40-aarige Enkemand *Søren Glud*, Præst i Høje Taastrup. Han var en god og dygtig Præst, men det kan vel nok anses for givet, at det er Præstekonens Søster, der har sørget for, at Præsten i Taastrup blev Biskop i Viborg 1673. 1675 blev han gjort til Dr. theol. og 1679 ophøjet i Adelsstanden, og 1680—82 fik han Bispestolens Indtægter forøget betydeligt. Med alt dette er der ikke Tvivl om, at han var en god, dygtig og nidkær Biskop. Men Viborg Bispestol kom dog efterhaanden til at opleve paafaldende Prøver paa de Vilkaarligheder, som Enevælden kunde tillade sig.

Samtidigt fik Domkapitlet sit Grundskud sammen med de andre Kapitler. Kortjeningen var efterhaanden bleven til en Morgensang af Skoledisciple, saa den Opgave, Kapitlet endnu havde, laa paa det administrerende og dømmende Omraade. Under 5. Maj 1621 havde Kongen forordnet, at alle Biskopper skulde være Medlemmer af vedkommende Kapitel, hvad enten de havde nogen Præbende deri eller ej. Viborg Biskop havde iøvrigt altid Vorde Præbende.

Ved sit Valg til Konge 1648 havde Frederik III bekræftet Kapitlernes Friheder og Rettigheder. Intet tydede altsaa paa alvorlige Forandringer. Aaret efter, 1649 har det da ogsaa faaet vedtaget *nye Statuter*, idet Kongen havde forlangt Kapitlets Love indsendt og Domherreerne da kun havde de gamle Statuter af 1440, hvoraf en meget stor Del

havde været ude af Gyldighed siden Reformationen. De har saa under 23. Januar 1649 vedtaget en ny Redaktion, hvori naturligvis alt det katholske er forsvundet. Præben-derne stilles op paa samme Maade, og det bemærkes, at Ravnstrup er lagt til Biskoppen, Bartum til Lægen, Stenvedel til Sognepræsten, Fly til Lektoren, Modbæk og Hjarbæk til Rektoren, Kølsen til Konrektoren, og Klitgaard til Skole-Kollegerne (Adjunker). Der holdes stadig Protestationsdag i Kapitelhuset paa Korsets Ophøjelsesdag med Protestation om at ville residere. Residentsaaret begynder Mikkelsdag. Men Pligterne er formede meget vagt om Deltagelse i Gudstjeneste, Studium og Hjælp til Forkyndelse og Undervisning. Kapitlet har en Generalforvalter (generalis capituli procurator) og en Notar, som skal føre Bog over Ægteskabssagerne. Vittigheden om Udelukkelse i 101 Aar for Aabenmundethed er bevaret. Ingen kan optages uden at være gift. Noget overkomplet kommer siden den gamle Artikel om ikke at have Konkubine. En Prælat giver ved Indtræden 4 Rosenobler til Bibliotheket og 3 Joakimsdalere til Peblingerne i Koret. En almindelig Kannik betaler en Rosenobel. Der er Regler om Naadensaar og om Fordelingen af Agrene i St. Laurids Løkke og i Globsjorden.

Angaaende Domkirken bestemmes det, at to Kanniker skal i tre Aar være Kirkeværger, hvorefter de afløses af andre to. De skal holde Regnskab, og de skal med ledsagende Haandværkere aarlig syne Bygningerne, helt op i Taarnene og over Hvælvingerne, og sørge for god Vedligeholdelse. Særlig nævnes det, at de skal se at faa hele Kirken tækket med Bly, hvad den altsaa ikke har været endnu.²⁹⁴⁾

Men ved Arve-Enevoldshyldningen bortfaldt de gamle Forfatningsbestemmelser. Det, der skulde bestaa, maatte have nye Privilegier eller Stadfæstelser. De forskellige Stænder fik ogsaa saadanne udstedt, deriblandt de vigtige Gejstlighedens Privilegier af 24. Juni 1661, der endnu til Dels danner Grundlag for vor Kirkeforfatning. Kapitlerne ansøgte ogsaa om Stadfæstelse paa de gamle Privilegier, der navnlig havde faaet en højtidelig Form under Frede-

rik II i Stadfæstelsen af Universitetsfundatsen. Enevældens store Theoretiker Professor Hans Wandal (en Søn af Biskoppen i Viborg, senere selv Sjællands Biskop) fejrede i sit store Værk om Konge-Retten dette Dokument som et glørværdigt Forbillede for en ret Arve-Enevoldskonge. Men ikke desmindre trak Tiden hen uden at Stadfæstelsen kom. Ved et Reskript 25. Januar 1666 toges Patronats- og Birkerettigheder fra Kapitlerne. Al Embede og Myndighed skulde jo udaf Kongens Enevoldsmagt som af en Kilde have sin første Oprindelse. Man lavede Penge til den stakels Statskasse ved at sælge Patronatsret til Kirker. Kapitlerne, der havde lønnet vigtige Statsembedsmænd helt fra Middelalderen, kunde maaske ogsaa bruges til at stoppe nogle Huller med.

Det første Skridt i den Retning var en lille Smule komisk. Man havde fra 1661 ansat en Generalfiskal for at faa Kronens Rettigheder hævede saa skarpt som muligt. Den ansatte var Søren Kornerup, der var saa tjenstivrig og brutal, at han hurtig blev almindelig forhad. Allerede 1661 søgte han og fik Konvoj af Ryttere, som skulde beskytte ham under hans Rejser. Han lønnedes med Procenter af, hvad han indvandt for Kronen med sine Processer. Mest bekendt og meget anløben er den store Forfølgelse af Kaj Lykke. I en Udløber af denne Sag, gældende en forhenværende Foged paa Rantzauholm, gik han saa vidt, at der maatte en Undersøgelse til. Man talte om Dødsstraf, men han slap med at miste sit Embede. Han havde en Del Løn og Konfiskationsanparter tilgode. I Stedet for dem tillagde et Reskript af 3. April 1667 ham alle Domkapitlernes ledigblivende Residentser for Kanniker og Vikarer, endvidere Penge og Jordskyld ved Kapitler, for saa vidt de ikke var perpetuerede Præsters, Hospitalers, Sko- lers, Kirkers eller i anden nødvendig Brug.

Det var altsaa tydeligt nok Meningen kun at bevare de Dele af Domkapitlerne, der paa anden Maade var i Brug. Under Christian den Femte udviklede dette sig til, at man satte Domkapitlerne til at uddø. Det saas vel allerede i et Reskript af 20. Nov. 1672, foranlediget ved, at

Kongen var kommet i Erfaring, hvorledes ikkun tvende i Viborg hørte og dømte i Ægteskabssager, nemlig Superintendenten og Lektoren. I Stedet for efter Loven at beordre det øvrige Domkapitel til Deltagelse tilforordnes Domkirkens Provst og Sognepræst (Stiftsprovsten), de to ældste Sognepræster ved Graabrødre og Sortebrødre samt Latinskolens Rektor. Disse tilligemed Biskop og Lektor dannede herefter det viborgske Konsistorium eller Tamperretten. Resten fik Lov at bortfalde. 1674 bestemtes det ligefrem i Statskollegiet, at Roskilde Domkapitel saaledes skulde dø ud. Efterhaanden som Godset blev ledigt, anvendtes det som Ryttergods. Efterhaanden som Kommungodset ogsaa inddrogtes herunder, opstod der Vanskeligheder med at skaffe de i blivende Embeder anvendte Præbender Erstatning, og man greb her tildels til at lade det gaa ud over andre Stiftelser, idet man genoptog den middelalderlige Misbrug med at annektere fjerntliggende Præstekald til, hvor saa en Vicepastor skulde holde det gaaende for en Del af Lønnen. Det gjorde et daarligt Indtryk. Man mente, at Generalprokurøren Professor Peder Scavenius stod bag ved disse Forholdsregler, og man dømte haardt derom.

En anden Side ved Sagen er det, at Domkapitlerne bar selv Spiren til denne Skæbne i sig fra Middelalderen af. Man havde aldrig rigtig faaet gjort klart, hvad Kapitlet skulde være, og dets Stillinger var altid blevet brugt til uvedkommende Ting.

Blandt de unge begavede Mænd, der lagde sig efter Karriere under Enevoldsmagten var Magister *Jakob Worm*, der blev Student fra Slagelse Skole 1663. Faderen var Præst i Kirke-Helsing ved Slagelse. 1667 blev han Magister og gjorde det Kunststykke at holde Takketalen paa hebraiske Vers. Den lærde Kong Frederik III interesserede sig for ham. Han prædikede gentagne Gange paa Latin for Kongen. Det var ogsaa Kongen behageligt, at han forfattede et Skrift *De jure ordinarie vocandi sacrorum munerum præfectos soli magistratui politico christiano et*

legibus humanis soluto unice competenti, d. v. s. om at Kongen bør have ene Ret til at kalde Præster, hvorfor denne Ret bør tages fra Menighederne.

Jakob Worm fik da ogsaa 1669 Exspektancebrev paa det theologiske Lektorat i Viborg, og da Embedet ikke var videre vel aflagt, fik han dermed forbundet Sognekalderet for Nørbeg, Sønderbeg og Læsten. Men det var kun Fremtidsmusik. Lektor Mag. *Peder Paludan* (Villads Nielsen Brønns's Efterfølger) var endnu i Virksomhed og kun 63 Aar gammel. Jakob Worm kom slet ikke til at opleve hans Afgang. Foreløbig maatte han tage et lille Rektorembede i Slangerup. Thomas Kingo, der en kort Tid var gift med hans Moder, var blevet Sognepræst her. De kunde ikke døje hinanden. Worm var kritisk og drilagtig og havde allerede begyndt med at skrive Smædedigte. Nogle gik grovt ud over Kingo. Kingos Gensvar var desværre ikke pænere. Men de gjaldt ogsaa alle de ledende Mænd og insinuerede Korrupsion alle Vegne. Der er *Griffenfeld*, som havde gjort den store Karriere og ikke gjorde Mine til at hjælpe Worm frem. Worm hader ham. Det sagdes, at Griffenfeld tog Penge for at skaffe Præstekald. »En Skomagere (Schumachers) Syl og Risper kan nu gøre Præster, Bisper«. Eller i »Sybillæ Spaadom om Nordens Anti-Christ«:

Den Nordens Antikrist med smigre-glatte Læber
erlanger Kongens Gunst og stedse daglig stræber
at stjæle Kongens Sjæl og Hjærtet hans at faa,
hvorved han Rigdom nok og Kanslers Navn mon faa.

Uviljen gaar ogsaa ud over Griffenfelds Broder »den forgyldte Vintappersvend«, der var blevet adlet som Gyldensparre og i Virkeligheden var en solid og dygtig Embedsmand. Særlig ond var han mod Sjællands unge Biskop Hans Bagger, der utvivlsomt var god nok men unægtelig næppe havde faaet denne høje Stilling i en Alder af 29 Aar, hvis han ikke havde været gift med Griffenfelds Søster.

Navnløst løb alt dette rundt, og Worm følte sig aabenbart som den fordærvede Tids Revser.

Omsider opsøgte han selv Kongen, men først efter Griffenfelds Fald og efter en rimet Ansøgning slap han endelig til Viborg 1677, og unægtelig med forbedrede Udsigter. Det var i det ene Sognepræstekald ved Graabrødre Kirke, han kom til at begynde, og det var Meningen, at han med Tiden skulde forene dette med Lektoratet og med Nørbeg og dets Annekser. Sognepræsten *Anders Achthon* (A-*chthon* = Jordløse) var aldrende og svagelig. Han døde allerede før Jakob Worms Præstevieelse. Men hans 19-aarige Datter Abel Achthon ægtede den 34-aarige Magister.

Den begavede Prædikant med den skarpe Tunge vakte vældig Opsigt i Viborg og havde stort Tilløb i sin Kirke. Hans Prædikemaade var vist i Stil med den, hvormed Johan Lassenius i de samme Aar havde vakt saa megen Opsigt i Petri tyske Kirke i København. I Steden for gammeltdags Højtidelighed alle mulige Overtaskelser. Og hvor han kunde kritisere Tiden og dens Lyder! Han har vistnok selv følt sig som Bodsprædikant. Han henviste som Forbillede til den 1661 afdøde Præst i Hamborg Johan Balthasar Schupp, der ved sin alvorlige Virksomhed havde fremkaldt en betydelig Vækkelse men ogsaa havde brugt Satire som Middel. Hans »Salomo oder Regenten-Spiegel« betegner Worm selv som Forbillede for sit: »Horologium regium eller gudfrygtige og retfærdige Kongers Sejerværk, som de daglig have hos sig, ikke i Lommen men i Hjertet, afdelt i 12 Timer og 48 Kvarterer«. Det indskærper, hvorledes Kongen skal passe paa alle dem, der vil misbruge Magten. Tredje Time:

Væk, væk! du Pige, som oplukked Dør for Peder!
 du haver Sostre fler, jeg ved vel, hvad du hedder.
 Jus patronatus jeg til Kirken nægter dig.
 En Penge-Præst kan ej Gud tjene rettelig.

Der advares mod »Præbende-Tyve«, og Worm, der oplever Viborg Domkapitels Ruin og dets Godsdes Overgang

til Ryttergods, hugger ved femte Time efter den formodede
Ophavsmand:

Hvor mangt et Provesti, hvor mangt et Kanikdomme,
hvor mangt Kapitel maa til Ryttergods henrømme.
Du Djævels Prokurør, Professor i Uret,
du Skalkheds Doktor har svigagtig voldet det.

Guds Klæder plyndrer du og Kjortel hans afdrager.
Om den saa kastes Lod, som Stridsmand det behager.
Det, som til Alterbog og Bibel fordem laa,
til Sadel og Pistol, til Rytterhest maa gaa.

Hle dette Forfatterskab var imidlertid hemmeligt og
navnløst. Worm kendtes ikke selv ved det. Det løb rundt
i navnløse Afskrifter, og det har alt for meget Karakter af
personlig Nedrakning. Det eneste Forsvar herfor er, at
saaledes bliver vel Kritiken, hvor den maa skjule sig og
ikke tillades at komme offentlig frem.

Det eneste, Worm udgav i Viborg-Tiden, er fra det kri-
tiske Aar 1680. Allerede Titlen er betegnende: *Jesu Klage-
maal over Judas og Jøderne*. Det er: *Bidske Klaffers, Had-
ske U-venners og Underfundige Efterstræberis Contrafait
og Speil* Udpolet og Afskildret effter Kong Davids model
og Mynster den 109. Psalm. Af en uforskyldt-forhad, for-
ladt forfult og Forhaanet Guds Kirckis, Sandheds og *Jesu
Ven*. Siungis som: Hiertelig jeg nu lengis.

Grundlaget er ganske vist bibelsk, men et eget Valg. I
Versene mærker man ikke, at det skal være Jesus, der ta-
ler, snarere Jakob Worm, der beder om alt Ondt over sine
Klaffere og deres Børn i 39 Strofer.

Ellers vilde Worm gerne dreje den kongelige Naades
Straaler hen paa sin Person. Den 21. Juli 1680 var Kongen
i Viborg, og Worm sparede ikke paa Virak i en Hyldest
ud fra 1. Sam. 7, 15—17 (idet Landstingsstaden og Dom-
kirke-staden Viborg svarer til det Gilgal, hvor Samuel
dømte og byggede Alter):

Saa kom i salig Tid med Fryd og Fred og Lejde,
du som med Himlens Sværd har dæmpet Strid og Fejde!

Gud lade dine Fjed og Fodspor fulde staa
med Lykke-Dryp og Dug, at alting vel maa gaa!

Saa kom i salig Tid, du Rigets Erke-Dommer,
vor Byes Gilgal med stor Fryd, med Dans og Trommer
dig møder, ventendes alt Godt, alt Guld og Gavn,
thi lovet være du, som kom i Herrens Navn! o. s. v.

Den skaanske Krig (1675—79) var jo endt Aaret før med Freden i Lund. Men der var netop ikke nogen Begejstring for den Maade, hvorpaa Kongens Krigere og Diplomater havde »dæmpet Krig og Fejde«. Under hele Krigen var Kritiken meget levende. Worm har selv givet et i Grunden smukt Udtryk for Sorgen over Skuffelserne i »Kongens vemodige Klage over en Del Krigsraads og Officerers Utroskab og Uforsigtighed«, angivelig forfattet af en Degn i Hamborg og at synges som den yndede Sang fra de forrige Krige: »Kommer, I cimbriske Helte, med Ære«. Man skumlede om Forræderi og om Misbrug af Kongens Skikkelighed. Da saa Freden kom og intet gav, var Skuffelsen uhyre. Trods Folkets store Ofre var Østdanmark stadig tabt til Sverige. Allerede da Freden var i Sigte, var der Uro over omløbende Skandskrifter. Københavns Magistrat har 21. Aug. 1679 givet Lavenes Oldermænd og Bisiddere Ordre til at »anvende al mulig Flid til at efterforske, saa vel som ved andre lade flittigen inkvirere, hvem til saadanne ukristelige Paafund og Kalumnier kan være Optænkter, Begynder og Udspring«. Omtrent samtidig fik Generalfiskalen Christen Pedersen Ordre til at opspore og tiltale Forfatteren.

Det kneb med at finde Sporet, men tilfældig kom Generalfiskalen ind paa det ved at han ovre paa Fyn fik fat i et Brev fra Worm med nogle Vittigheder, der var de samme som i et af de slemme Skrifter »Synet over Abrahamstrup«. Og han fik fat paa det allerværste Skrift, der forestiller at være en theologisk Disputats fra Uppsala: »Kong Jeroboams Afguderi i Dan og Bethel«. Det ser meget lærdt og theologisk ud, men man opdager snart Meningen. Kong Jeroboam har (1. Kong. 12) opstillet Afguds-

billeder i Dan og Bethel for at vænne Folk fra at søge til Jerusalems Helligdom. Ved Bethel skal da forstaas Guds Hus eller Kirken og ved Dan Domhuset eller Kongens og Rettens Hus. I Bethel bestaar Kong Jeroboams egen Gudsdyrkelse i at fratage Kirkens Lemmer deres Ret til at udvælge dem Guds Tjenere [hvad Worm havde forsvaret!], i at ansætte uværdige fremfor de værdige, i at rane Kirkens Midler og forvende dem til verdslig Brug samt i Lige-gyldighed for Paamindelser af Guds Ord. I Dan driver de kongelige Ministre deres Afgudsdyrkelse. En forskrækkelig Afgud er Vold og Uret, som naar en Fyrste kalder Rigens Stænder sammen, lukker Porten og nøder dem til at staa deres Ret af. En anden Afgud dyrkes ved at ødelægge Undersaatterne ved Skatte-Paalæg. En tredje er Jeroboams Efterladenhed i at straffe Generaler og Officerer, der har ført deres Hære til Slagtebænken. En egen Husgud endelig har Jeroboam for sig selv, den kaldes Ægteskabsbrud. Yderligere gennemhegles verdslige og gejstlige Embedsmænd, og tilsidst siges, at Sverige er det lykkeligste Rige i Verden og at alt der er anderledes.

Dette Skrift blev Hovedbeskyldningen. Den 16. Okt. 1680 blev Worm afhørt hos Biskop Søren Glud, men efter aflagt Ed benægtede han at have noget med disse Skrifter at gøre. En Husundersøgelse gav heller intet Resultat. Et Sagn om, at Worm røbede Skjulestedet i en overmodig Prædiken, har intet paa sig. Generalfiskalen vendte tilbage til København uden Resultat, men han havde sin private Overbevisning. Worm har søgt at styrke sin Stilling ved et Sognevidne af 24 Menighedsmedlemmer, der bevidner, at han ikke alene stedse har prædikeret Guds Ord retsindig og med stor Berømmelse uden at gaa Konger og Øvrighed for nær, men ogsaa i Liv og Levned har foregaaet sin Menighed med et godt og kristeligt Eksempel.

Worm stævnedes til København til Forhør. Han nægtede og beedigede sin Nægtelse. Da han ikke holdt sig i sin Bolig, blev han anbragt i Kastellet i den Lejlighed, hvorfra Griffenfeld nylig var ført. Omsider maatte han gaa til Bekendelse, og det er lidet opbyggeligt at følge hans Færd.

Det kønneste er, at hans unge Hustru iler til København fra deres lille Pige og gaar i Forbøn hos Kongen. Man faar et elskeligt Indtryk af hende, og Worm skriver selv med et Ordspil:

Jeg vidste det ej for, jeg ikke det forstod,
jeg ikke skoned paa min Abilds Dyde-Rod.

Dødsdommen forandredes til Deportation til Trankebar. I April 1681 afgik Skibet. Han fik Ansættelse som Kantor ved Sionskirken i Trankebar, og der gik siden Fortællinger om, at han havde været virksom som Sjælesørger og som Missionær blandt de indfødte, ja at han havde oversat Bibelstykker paa Landets Sprog. Med hans store Sprog-Evner har det ikke været umuligt, men det er kun løselige Rygter. Han maa senest være død 1693, thi hans Enke ægtede 1694 Mag. Mads Trane, da Præst i Hammel, som siden blev Præst og Provst ved Domkirken. Denne optraadte siden som Talsmand for Worm, da nogle søgte at plette hans Minde. Alt i alt har der sagtens i Viborg været en Del Mennesker, som tænkte tilbage paa ham med en velvillig Erindring.²⁰⁵⁾

Ganske bortset fra den personlige Vurdering af ham staaar vor Tid fremmed overfor en saa voldsom Behandling af en Mand, der angriber Styrelsen. Vi har været vant til, at saadant skulde være straffrit bortset fra simple Injurier, — indtil nu det moderne Rusland har taget Enevældens gamle Metoder op og skærpet dem.

Søren Gluds Eftermand paa Bispestolen var ogsaa en sjællandsk Landsbypræst men en Mand med et anseligt Navn, *Henrik Gerner* fra Birkerød (Biskop 1693—1700). Han var allerede ved at blive 64 Aar, men alt tyder paa, at han har virket kraftigt i Stiftet i de forholdsviis faa Aar.

Til en vis Grad kender alle Mennesker hans Historie. Han var en velhavende københavnsk Embedsmands Søn. Farfaderen var Skotte. Kun 28 Aar gammel blev han Sognepræst i Birkerød 1657 og blev gift med Formandens Datter Dorothea Bircherod. Allerede Aaret efter havde vi Karl Gustavs første Opmarsch foran København. Det var en frygtelig Tid for Omegnen. Birkerød Præstegaard blev ud-

plyndret ikke mindre end 6 Gange i Løbet af Februar Maaned 1658. I August var Svenskerne der igen, og Københavns Belejring begyndte. Kronborg faldt i deres Hænder 6. September. Med nogle flere, deriblandt Ridefogden Hans Rostgaard og Ingeniøren Oluf Steenwinkel gjorde Henrik Gerner det bekendte Forsøg paa at tage Kronborg fra Svenskerne. Sammensværgelsen blev røbet, Steenwinkel henrettet. Gerner blev underkastet Tortur for at røbe Deltagere, og han bar Mærker deraf paa Livstid. Men Svenskerne fik intet at vide hverken af ham eller af de andre. I Birkerød Kirke hænger de tunge Lænker, han i 18 Uger bar. Han blev dømt til Henrettelse, og vi har i Behold den Prædiken, han havde udarbejdet til at holdes forinden.²⁹⁶) Men Frederik III havde truet med Gengældelse paa fremragende svenske Fanger, saa at Gerner omsider ved Fredslutningen kunde vende tilbage til sit fuldstændig udplyndrede Hjem. Denne Oplevelse i hans tredivte Aar er som sagt alle bekendt. Men derefter fulgte et virksomt Liv som Præst, Landmand og Forfatter. Hans ranke Personlighed kan iagttages i denne Færd i Danmarks Ulykkesaar. Med samme Personlighed virkede han som en god kristelig luthersk Præst.

Sine Anskuelse om det rette kristelige Forhold i Livets mange Omraader har han allerede i sin Ungdom lagt udførligt frem i et stort Arbejde i to Dele i Folio: 1. De Wiisis Politica Practico-sacra Sammenskreffuen ved Hendrich Thomasen Gerner Guds oc Menighedens Tiener i Birkerøds Sogn, Kbh. 1662. 2. De Wiisis Oeconomica Practico-sacra. Ved sin Død skal han have haft en tredje aldrig trykt Del færdig: De Wiisis Ethica practico-sacra. Det første Bind er nærmest en Social-Ethik. Det er tilegnet Frederik III, hvem han takker, fordi han ved sin „vidtrækkende Intercessions Straaler har optændt hans halvt udslukte Liv“. Første Afsnit handler om Kongen i 17 lange Kapitler, hvori der — to Aar efter Enevældens Indførelse — siges meget alvorligt om, hvad man kan forlange af en Konge. Andet Afsnit er om Raadet. Det tredje er om „den gejstlige Politi“, og det er en hel Pastoraltheologi med alvorlige Ord om, hvordan en Præst bør være og virke. Det fjerde er „om Underdanerne“. Anden Del handler om Familielivet, en god Husbond, en god Husmoder og Hustru, Børnetugt m. m.

Ogsaa sin Prædikenkunst har han opbevaret paa Tryk. Der er en Evangeliepostille af ham i to Bind, trykt 1684 og en Epistelpostille trykt 1693, ligeledes i to Bind. Disse Prædikener har den store Fejl, at deres Stil engang har været „moderne“. Hvad der har været det, er altid gaet af Mode. Peder Syv skriver i et Ærevers til Epistelpostillen:

Lad andre skrives højt for Manddom og Bedrifter,
men Gerner tegnes op for Bog og lærde Skrifter
med evig Stil og Ros, saa længe der er til
i nørre Riger tre: Præst, Prædikstol, Postil.

Moden skiftede snart. Tychonius skriver i Viborg en Menneskealder senere: „Hvo der har Lyst at prædike det, som hverken han eller nogen kan forstaa, han købe ham; jeg for min Person gad ej raisoneret over en Bog, som jeg maa bekende, jeg ej begriber“.²⁹⁷) Men kommer man bag om Stilblomsterne, saa moder man nu alligevel en Mand, der har noget prøvet at sige. Evangeliepostillen i Folioformat er ualmindelig smukt udstyret med Kobberstik til hvert Evangelium.

Sagen er, at Gerner var ogsaa Digter. Det, der fylder mest, er en stor Behandling af Tidens Begivenheder paa Vers, som han udgav 1681—85. Det er Christian den Femtes Ilias, d. v. s. „Sejrvindingerne“ til Lands 1675—80, derefter hans „Ulysses“, d. v. s. Sokrigen. Endelig Kongens „Bedrifter“ 1680—85. Det er jo Vers, Alexandrinere i lange Rækker. Men Poesi er det ikke. Derimod finder vi virkelig noget Poesi bag i „Hesiodus fordansket og udi Rim oversat“, Kbh. 1670. Den anden Bog af den ældgamle græske Digter Hesiodus's Digting indeholder først Vejledning angaaende Landbrug og Søfart, tilsidst Vejledning om heldige og uheldige Dage. Det sidste Stykke har Gerner som Kristen ikke villet oversætte, og i Fortalen vender han sig i den kristne Tros Navn imod al den Slags Overtro. Med Humanismen var Astrologien og den Slags gammel hedensk Visdom kommet i Vælten igen. Man kan tænke paa Melanchthons stadige Spørgen efter Stjernernes Stilling og Luthers Spot over hans „skabede Astrologi“. Gerner staar her paa samme Maade over for Tyge Brahe og over for Læger i Datiden saa vel som over for Almue-Overtro. Det er „at statuere et Fatum stoicum og en calvinistiske Prædestination“. Denne samme Bekæmpelse af Overtro udfra Troen paa Gud spores ogsaa i hans Bispegering i Viborg. Da han nu ikke vil oversætte den hedenske Overtro, skriver han selv en Oversigt over Helligdage og over Maanederne med deres Gerninger, saadan som de forløber for en virksom og paapasselig Bonde (og Landsbypræst) i den Tid. Der er gode Landbrugsraad imellem, og man faar et helt Billede af Landsbylivet i Naturhusholdningens og Markfællesskabets Tid. Versene falder let og naturligt, skrevne i et for den Tid renligt Dansk.

Denne Præst, som havde sat sit Liv i Vove for Danmarks Skyld, var nemlig varmt begejstret for alt dansk. Denne Interesse ligger ogsaa bag ved hans „Orthographia Danica eller det danske Sprogs Skriverigtighed“ 1679. Bogen er rettet mod Peder Syv og Erik Pontoppidan. Peder Syv, hans gode Ven, holdt paa den saakaldte Scaligers Regel, at man skal skrive som man taler. Gerner er konservativ og mener, at man skal tale som man skriver. Gerner var langt underlegen i Kundskaber, men han blev ved sit, og paa sine gamle Dage som Biskop, da hans Hjælp paakaldtes til at skaffe Bidrag til Matthias Moths store danske Ordbog, forsøgte han et Fremstød for at faa sine Regler avtoriserede.

Det var da en saadan Mand, der blev sat i Spidsen for Viborg Stift. Hans lange Kvad om Kongens »Sejervindinger« og hans Tjeneste i Krigens Tid har vel nok beredt Vejen, men hans egentlige Historie er dog Fortællingen om Tjeneste for en større Herre.

Det Helbred, der i Ungdommen havde ladet ham gaa

uskadt ud af de svenske Mishandlinger, holdt aabenbart op i Alderdommen. Det blev et ejendommeligt

Ulykkestilfælde, der berøvede ham Livet. Ved Spisning 3. Maj 1700 fik han et Stykke Kød paa tværs i Halsen saadan, at det ikke kunde

fjernes, og han maatte dø af Sult. Da han mærkede, at Døden nærmede sig, lagde han sig i sin Ligkiste og

sov hen 13. eller 14. Maj. Han blev begravet i Helligaands Kapel (søndre Kors), hvor hans Søn, der var Borgemester i Viborg, satte ham og hans Hustru et Epitafium med latinsk Indskrift men sluttende paa Dansk med 2. Kong. 23, 18: Lader hannem ligge, ingen røre hans Been. Epitafiet med denne Henstilling brændte 1726, men man kunde alligevel nok have ladet være med ved Kirkens Ombygning i Treserne at sammenstampe Kister og Knogler med store Brolægger-Stempler for at lave Underlag for et Stengulv. Det af Dronning Louise skænkede Billede af hans smukke og djærve Træk faar saa være et Forsøg paa at bøde paa Hensynsløsheden.²⁹⁸⁾

Biskop Henrik Gerner. Maleri i Domkirken.

Fra Søren Gluds og Henrik Gerners Tid er *Landemoderne* for Viborg Stift i Behold. Ved de to aarlige Landemoder i April og i September blev der afgjort en Del Sager, og desuden gav Biskoppen Paalæg og Paamindelser til Præsterne. Bagefter skulde hver Provst samle sit Herreds Præster og bringe disse »Monita« videre til dem. Hvis Præster uden lovligt Forfald ikke møder, ifalder de en Bøde paa 1 Rigsdaler. (Landemode-1674).

Ungdommens kristelige Undervisning ses at være Genstand for stadige Overvejelser. Forholdene havde visse Vanskeligheder. Degnen skulde undervise Ungdommen om Søndagen. Men H. Wandal gjorde 1631 opmærksom paa, at der gerne var 2 eller 3 Sogne i et Pastorat, og Degnen skulde følge Præsten, men at undervise i Vaabenhuset, mens Præsten prædikede i Kirken, var ikke rigtigt. Han føjer til, at der heller ikke bliver Tid til efter Prædiken at eksaminere de gamle i, hvad de har lært af Prædiken.²⁹⁹⁾

Det maa da indskærpes Degnene, at de skal undervise Ungdommen 2 Gange om Ugen (1694). Og Præsterne faar et udførligt Tilhold om Catechismi Forklaring efter Prædiken, at gamle og unge »ret til Grunde maa forstaa samme Lærdoms Mening og den vide at føre til Brug i Liv og Levned« (1679, 1695).

Og saa er der Skriftemaalet, der mere og mere var blevet en Hovedsag ligesom i Middelalderen. Det regnedes nu for en selvfølgelig Forberedelse til Kommunionen, saa at man endog forbød Præster at deltage selv i Altergangen. Det havde før været deres Pligt. Men Præsten kan jo ikke skrifte sig selv. Det indskærpes gentagne Gange, at Præsten kun maa tage een ad Gangen i Skriftestolen og ikke f. Eks. Mand og Hustru sammen (1686. 1696. 1698). Biskopperne fører en Kamp mod noget, der formodentlig var en middelalderlig Arv, nemlig »anlangendes en Del Præsters Maneer, som alene 2 eller 3 Gange om Aaret i sine Sogner absolverer, og da hele Menigheder eller Byer skulle gaa til Alters, hvorved de synes alt for haardt at kunne opbinde mange Samvittigheder. Det forbydes 1678, 1683 og 1696,

og sidstnævnte Aar følger Gerner til: »Men Sognepræsten skal lyse til hver Maaned eller seks Uger i det allerseneste, om nogen er, som begærer at absolveres eller kommunicere, at de da straks efter Prædiken angive sig og lade deres Navne indskrive til ottende Dagen derefter. Thi for Alterens Sakramentes Delagtighed er ingen viss Dag eller Tid sat«.

Daabsritualet havde den Gang slet ingen Indledningsord. Følgen er, »at en Del Præster ved Daabens Administration holde lange Orationer, hvorudover Kvinden, som bærer Barnet, finder sig besværet«. Det forbydes 1699. Adskillige Godtfolk lader deres Børn hjemmedøbe. Det maa kun ske i Sygdom (1694).

De stiftede særlige Fredagstjenester — ofte en konverteret Messetiftelse — samlede ingen Mennesker. Derfor fornemmes det, at der er Præster, som »gøre deraf kun en Morgen-Bøn og undertiden kvitterer for Fredags-Prædiken deres Maaned-Bededag, som er den første Onsdag i hver Maaned. Hvor udi de have at tage sig vare, at de ikke kaste sig i Fare« (1696). Gerner holdt i det hele paa Pligterne efter Loven. Han havde været Præst i Birkerød, hvor han paa de høje Helligdage kunde holde baade Højmesse med Prædiken over Evangeliet og Aftensang med Prædiken over Epistelen, da der kun er een Kirke. I Viborg Stift er der ofte tre til samme Præst. Men alligevel paalægger han i sit første Landemode: »Aftensang paa den første Højtidsdag maa ej forsømmes udi Hoved-Sognet, saafremt nogenledes muligt er. For Mageligheds Skyld kan det ske straks efter Førstprædiken, og det kortelig. Dog ringes imellem«. (1693).

Der er Præster, som er slemme til at lade Studenter (∩: Kandidater) prædike for sig, endog holde Ligprædiken. Det forbydes.

I det hele faar Præstestanden mange Paamindelser. 1680 lader Biskop Glud høre, at der er Præster, og Navnene har han, der drikker for meget. De trues med Afsettelse, hvis de ikke tager sig sammen. Aaret efter paataler han, at de gør for store Begravelser. 1685 fortsætter

Glud: »Som Præsterne paa Landet høre ilde, fordi de udi offentlige Bryllupper og Værtskaber af en ful Vane smøge Tobak ligesom Bønder og andre gemene Folk, som ikke en hæderlig Præstemand, der skulde være et Eksempel for andre, vel egner og anstaar, — saa skal samtlige Præster her i Stiftet alvorligen være paamindet, at de sig fra sligt udi offentlige Samkvemme entholde, med mindre de for saadan Forargelse, naar den befindes, offentlig til Provstemodet ville mulkteres«. Gerner holder ogsaa paa den korrekte Paaklædning: »Præsterne skal bruge den sædvanlige præstelige Dragt og især med deres Kraver. Man maa med Fortræd baade se og spørge det, at en Del bruger slette (glatte) Kraver baade paa Prædikestolen og i andre deres Embeds Forretninger, saa og i fornemme Convent, hvoraf mange tage Forargelse. Endog Kjol og Krave ere ikke Essentialia Ministerii, saa er det dog den Dragt, af hvilken de kendes fra andre gemene Folk. Man har ej glemt den store Fortrydelse, der gik over Præsteskabet i Skaane, Halland og Blegind, der de maatte lægge Krave og Kjol af, hvilket var en Straf i gamle Tider og et Tegn til en uskikkelig Præst, som for Uskikkelighed var afsat fra sit Embede« (1699).

Der passes stærkt paa Kirkerne. Deres Regnskab skal være i Orden, der skal holdes ordentligt Syn og alle Brøst indberettes. 1688 har Glud erfaret, at nogle Kirker har faaet daarlige Teglsten og Tagsten. »Hvorfor han ved en Murmester haver ladet fornemme, hvor de bedste Sten omkring Viborg var at bekomme, som er ved Borgemester Jochum Lassøns Teglværk sønden for Byen. Og er derfor hans Velærværdigheds Raad og Betænkende, at Kirkeværgerne til Hans Majestæts Kirker [o: de selvejende], som i det ringeste bor Viborg saa nær som Aalborg (hvor slige Sten er alt for dyre) til videre Kirkernes Skade og Ulempe at forekomme købes af de Tagsten og Teglsten, som brændes i fornævnte Borgemesters Teglovn. Købet er i det højeste paa 100 gode Tagsten 6½ Mark, 100 gode Mursten 2 Mark 8 Skilling 100 gode Gulvsten 3 Mark«. — Gerner er saa forsigtig at bestemme, at naar der laves

Kontrakt med en Murmester, skal Kalkslageren deri betinges, at Murmesteren skal ej undskylde sig med Kalkslageren, men maa svare til Arbejdet i 10 Aar (1695).

Paa sit sidste Landemode paataler Gerner adskillige Superstitioner (Overtro) at gaa i Svang med Signen, Manden og især med Sold og Saks at løbe om for det, som kan være bortstaalet. Præsterne skal regelmæssigt oplæse Lovens Forbud herimod. Til det samme Formaal, at faa en Tyv fundet, brugte man iøvrigt en Slags Bandlysning af Prædikestolen under Navn af »Kirkens Bøn«. 1675 har Dr. Søren Glud henvendt sig til Landemodet: Blev Provsterne og samtlige Præster her i Stiftet ombødne, at de, saasnart det dem forstændiges, ville gøre alvorlig Bøn af alle Prædikestolene: at den retfærdige Gud vilde aabenbare og straffe et tyvagtigt Menneske, som næst forleden den 8. April om Natten haver brudt alle fire Laase for Viborg Domkirke og deraf bortstjaalet hvad Penge der fandtes, og derforuden brudt Laasen for en Kiste udi Kapellet ved det bageste Kor og deraf udtaget: En stor forgyldt Kalk og Disk. En Sølv-Kande, skikket nogenledes som en Vin-Potte, hvori gik vel en Potte Vin, hvorpaa stod: Mag. Jens Bloch og Anne Jørgens-Datter Høeg; Aars-tallet mindes ikke. En Sølv-Æske til Oblater, hvorpaa var udstukket vor Herre paa Korset«.

Gerner søger ogsaa Fremme for Spørgsmaal, der interesserede ham. I 1697 anholdes paa Peder Syvs Vegne om Støtte til et dansk Leksikon at oplægge. Men næste Aar hedder det ironisk: Det lader hel underligt, at 16 Herreder ikke kan udgøre et Alfabet [Arkene numereredes med Bogstaver]. Samtidig lyser han efter, om nogen vil bidrage til at faa et Trykkeri i Viborg. 1699 bekendtgøres et Kongebrev, at Samuel Garmann ene skal være Boghandler i Viborg og Aalborg Stifter, dog at andre har Lov at sælge Bøger paa Markederne.³⁰⁰⁾

Efter Gerners Død fik Viborg noget at tale om, da den nye Biskop blev dem sendt, en 29-aarig Mand med en Løbebane, der viste, hvad det nu var værd at have med de

kongelige at gøre. Det var den meget omtalte *Bartholomæus Deichmann*. Han var født 1671 i København, hvor Faderen var Byfoged. Et glimrende Hoved var han, som tidlig fik studeret baade herhjemme og i Leipzig, Jena og Holland. Kun 22 Aar gammel blev han Feltpræst ved de danske Hjælpetropper i Kong Vilhelm III's Hær mod Franskændene, — hvilket vil sige, at han maatte lære sig at prædike paa Tysk. Man lagde Mærke til ham, og tre Aar efter blev han paa Anbefaling af Konfessionarius Peder Jespersen Hofprædikant og Skriftefader hos Prins Carl paa dennes Udenlandsrejse. Dette varede ogsaa i tre Aar, da han i Prinsens Følge fik Lejlighed til Ophold i Tyskland, Sydfrankrig (Montpellier), Vestfrankrig, Italien og Holland, indtil de kom hjem først paa Aaret 1699. Med sin umættelige Lærelyst og sine mangesidige Interesser fik Deichmann meget ud af denne Rejse. Bl. a. grundlagde han vist allerede da sin Samling af Malerier, særlig italienske. I Bologna kom han i Forhandling med en lærd katholsk Gejstlig, der vilde vinde ham for Romerkirken, men Enden paa det blev, at Deichmann vandt ham for en væsentlig luthersk Betragtning, og de stod siden i Brevveksling.

Der skulde nu sørges for ham, og det blev der. Alleerede under Rejsen kaldedes han til at arve Embedet efter Sognepræsten i Helsingør. Denne Ret fik han dog ikke Brug for, da han forinden kaldedes til Sognepræst i Kolding. Paa Gennemrejse fra Udlandet kom han til at opholde sig lidt i Odense og betoges saaledes af Synet af St. Knuds Kirke, at han fik det Ønske engang at blive Præst der. Da han kom til København, blev just Sognepræsten til St. Knuds Kirke Mag. C. Stoud kaldet til Biskop i Christianssand, og Deichmann blev Stiftsprovst i Odense. I Kolding holdt han Tiltrædelsesprædiken første Pintsedag og Afskedsprædiken anden Pintsedag. Men det varede kun fire Maaneder i Odense, da kaldedes han til Superintendent i Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, hvor man ønskede en paalidelig dansk Mand. Men som han skulde rejse

af til Oldenburg, døde Biskop Henrik Gerner i Viborg, og Deichmann beskikkedes 12. Juni 1700 til hans Eftermand.

Selv om Deichmann utvivlsomt var en lovende ung Mand, saa det ikke godt ud med alt dette Hastværk med at belønne ham. Imidlertid kan hans Dygtighed ikke be-

strides. Han var lærd og veltalende, repræsentativ og livlig. Han fyldte den smukke Bispegaard med Kunstsager og med sit vældige Bibliothek. Der skumledes ganske vist over, at han fik vist ikke megen Tid til at læse i de mange Bøger, og der skumledes ogsaa over, at han skulde være slem til at forøge

Samlingen med

Laan, som han

glemte at tilbage-

give. Paa den anden Side var han velvillig i Retning af at give kundskabssøgende Mennesker Adgang til Bogskattene, f. Eks. den unge Sognepræst Mag. Chr. Lassen Tychonius i Skive.

Den engelske Minister fulgte engang med Kong Frederik den Fjerde paa Rejse. Kongen boede hos Biskoppen og Englænderen sagde: »Deres Majestæt logerer hos en gejstlig Mand, og denne bor som en kongelig Mand«.

Deichmann greb kraftigt ind i Administrationen. »Som en Stormvind for han hen over en Del af sit Stift og fejede megen gammelSlendrian bort«.³⁰¹⁾ Navnlig ser man, at han har taget sig stærkt af Kirkerne. Kirkeværgers Sløseri paa-
tales. Han forlanger, at Kirkernes Pengebeholdninger skal

Biskop B. Deichmann.

ind under Stiftskisten og forrentes, og han foranlediger et Par kongelige Reskripter (29. Okt. og 13. Dec. 1701), hvorved saadanne Forhold reguleres, og tillige Beboernes Kørselspligt med Materialier til Kirkerne indskærpes. Paa Landemoderne i de følgende Aar har han stadig skarpe Forholdsregler angaaende disse Forhold. Ogsaa den forfaldne Domkirke fik han gjort en Del ved. Man havde 1695 solgt Konventhuset til et Gravkapel for Landsdommer Lerche. Pengene betaltes for Resten først 1714. Deichmann lod da det gamle Højkor indrette til Landemodesal 1708. Det medførte, at man maatte flytte Erik Klippings Grav noget mod Vest. Beretningen om denne Flytning har givet os lidt Oplysninger om Gravens Indhold, som vi ellers ikke vilde have haft. Men det er ganske vist ikke pænt, naar det hedder, at Biskoppen tog Kongens Sølv-Oblatæske til sig. Det ser ogsaa mærkeligt ud, at den videnskabeligt interesserede Biskop ikke har kunnet sørge for en anden Behandling af Adelens Brevkister end den, som Kirkeværgerne lod dem blive til Del. I al Fald fortæller Chr. Testrup:

I Viborg Domkirke var i min Tid et Kapel ganske fuldt af jernbundne Munkekister, som laa fulde af Breve. Disse Kister stode stablede oven paa hinanden til op mod Hvælvingen, men da den bekendte Biskop Deichmann engang fik i Sinde (!) at sælge samme Kapel til en Begravelse, bleve disse Kister udryddede og solgte til Tjenestefolk og deslige, som væltede Brevene deraf udenfor Kirkedøren, hvor de blev nedtraadte og ved en stor Skylnegn flød bort i Gader og Rendestene.³⁰²⁾

Paa den Tid sad der ellers en flittig Mand i Viborg og samlede Dokumenter og Efterretninger til en Viborg Bys Historie, nemlig Magister *Christen Erichsen*, der fra 1670 til sin Død 1711 var Præst ved Sortebrødre Kirke og fra 1699 Provst over Fjends Herred. Han forsynede sin Kirke med Taarn og Spir og lod den indvendig staffere. Han var født i Viborg 1646 som Søn af en Købmand Erich Nielsen Hollænder og havde saaledes god Adgang til den mundtlige Tradition. I Hobro var der en Klokker Oluf Nysted, som var god til at læse gammel Munkeskrift, og ved ham

lod han en Mængde Dokumenter afskrive. Han manglede kritisk Evne til at benytte sit Stof, hvilket ses af det lille Udtog, der blev trykt efter hans Død af en københavnsk Bogtrykker. Men meget af, hvad vi ved, gaar alligevel tilbage til hans Samlinger. Der har været en stor Bog, som han kalder »den katholske Kopibog«. Den blev af hans Søn Magister Jens Ostenfeld laant ud til Mag. Chr. Lassen Tychonius og brændte med Skive Præstegaard 1715. Saa var der en Samling eller en Bog »gamle Breve«, hvori Numrene naaede op mellem 900 og 1000. Under Viborgs Brand 1726 kastede Sønnen denne Samling i en Brønd, og den forgik. Endelig er i Behold en anselig Udtogsbog med Henvisninger til disse. Den findes nu paa Universitetsbibliotheket, Additamenta Nr. 80. Fol. og er nu et uundværligt Hjælpemiddel angaaende Viborgs Forhold i ældre Tid.

En hel Del havde han fra Tradition i de gamle Reformationsslægter i Viborg. Disse var endnu repræsenterede i Viborgs Gejstlighed, navnlig gennem de Reenberger. Borgemester Klavs Reenberg var gift med den omtalte Mag. Peder Pedersens Datter Mette og havde 7 Sønner og 9 Døtre. Mag. Peder Reenberg var 1672—75 Rektor og 1675—80 Stiftsprovst, hvorefter han blev Stiftsprovst i Aalborg og døde der 1705. Mag. *Jens Reenberg* var gift med Biskop Peder Villadsens Datter og var 1687—1705 Rektor ved Latinskolen. Det fortaltes siden, at der var Fjendskab mellem Reenbergerne og Deichmann. En Discipel af Jens Reenberg, Mag. Niels Schive (siden Rektor 1705—33) havde været Deichmanns Lærer i Hjemmet, og det sagedes, at Jens Reenberg erklærede ikke at ville lade sig kommandere af sin Discipels Discipel, hvorfor han tog sin Afsked og flyttede ud paa Lynderupgaard. Imidlertid erklærede han selv kun at have spøget med Biskoppens Ungdom.

Denne blev ikke gammel i Viborg, thi 1712 forfremmedes han til den ærefulde Stilling som Biskop i Kristiania (Aggershus Stift). Lige i Forvejen skete den store Skandale, at Kong Frederik IV bortførte Comtesse Anna Sophie Reventlow fra Klausholm for at gøre hende til sin Medhustru. Det skete lige efter at Kongen havde besøgt Bi-

skop Deichmann, hvorfor man mistænkte ham for at være bleven spurgt til Raads i denne Sag. Han fralagde sig Tanken, formodentlig med god Grund, men den blev maa-ske nok siddende i Kronprinsens Sind.

Dog Deichmann kom afsted med Honnør. Ved Landemodet 26. April 1713 holdt Hindborg Herreds Provst, den 30-aarige Mag. Christen Lassen Tychonius fra Skive, til Svar paa Biskoppens Afskedstale et lærd latinsk Foredrag: *Idea consummati episcopi ex antiqvitare ecclesiastica delineata et ... episcopi Bartholomæi Deichmanni meritis in dioecesi Viburgensem dicata.* (Billede af en fuldkommen Biskop, aftegnet udaf Kirkens Oldtid og hel- ligt Biskop B. D.s Fortjenester af Viborg Stift).

Med en hel Del virkelig Lærdom fremdrages kirkehi- storiske Træk, men altsammen kun for at proklamere Ide- alet opfyldt i den bortdragende Biskop.³⁰³) Men der frem- kom rigtignok kort efter et grimt Modstykke, ligeledes paa Latin, hvori der rettes de groveste Beskyldninger mod ham, bl. a. for Utugt med Kvinder. Det hele er saa grovt, at det er umuligt at tage alvorligt. Naar man har taget det temmelig alvorligt, kommer det bl. a. af, at der har været en Formodning om, at Forfatteren skulde være en af de reenbergske Brødre, Digteren, Landsdommer Tøger Reen- berg. Dette er dog usandsynligt.³⁰⁴)

I Norge blev Deichmann til en meget stor Mand, altid Kongens Yndling, og blev ved sin Dygtighed draget ind i store Opgaver i den verdslige Administration, -- saadan som en politiserende Biskop nok kunde komme med i vore Dage. Dog saa snart Frederik IV var død, afsatte Chri- stian VI ham og lod indlede Undersøgelse mod ham. Men allerede 17. April 1731 døde han. Man havde ventet at faa Masser af Anklager, men der kom ingen virkelige. Saa var der vel ikke paa den Maade noget ulovligt. Men den store Taler og glimrende Administrator har vistnok været en Biskop med et verdsligt Sind.

Hans Eftermands Beskikkelse gør et skandaløst Ind- tryk. Det var en Nordmand *Caspar Wildhagen*, født i Trondhjem 1664. Han var 1693 blevet Compastor i Glück-

stadt, hvor han havde en meget omtalt Strid med sin Kollega Nic. Sibbern, hvem han anklagede for Vranglære, fordi Sibbern mente, at de troende allerede her i Livet nyder den evige Salighed. Da Dr. Hector Gotfred Masius var død 1709, kaldedes Wildhagen til Hofpræst med den delikate Opgave at være Skriftefader for Kongens da antagne Mætresse Grevinde Schindel. Men hun faldt i Unaade, da Anna Sofie Reventlow dukkede op, saa man maatte helst paa en pæn Maade komme af med Hofpræsten. Han blev da gjort til Biskop i Viborg (1612—20). Han havde ogsaa her en Del Strid, og efter hans Død taltes der ilde om hans Enkes Forhold til Oversekretær Møinichen.

Efter hans Død kaldedes »fast uformodentlig« den lærdeste af de theologiske Professorer *Søren Lintrup* (1720—25). Han var bare i sin raslende Lærdom helt umulig som Prædikant. Men hans Visitatsbog er bevaret og udgivet (S. J. H. T. 3 II 165 ff.) og giver Læseren Lejlighed til at faa et lille Indtryk af Tilstanden i Stiftet i de Aar. Han er ivrig for Ungdommens Oplysning og for at faa Beboere og Herskaber til at indrette Skoler. Næsten alle Kirkerens Tilstand lærer man at kende. Men 1724 blev han efter Dronning Anna Sofies Ønske kgl. Konfessionarius. Tillige blev han atter theologisk Professor. Saa snart Kongen var død, afskedigedes han som Konfessionarius og døde ligesom Deichmann kort efter.

I hvor høj Grad den Tids Mennesker var indstillede paa at komme frem ved Gunst, viser et lille Mellemspil. I Skelund og Visborg sad siden 1707 som Sognepræst Mag. Edvard Londemann, der var født paa Island og engang havde Tilbud om Skaalhøls Bispestol. Saa regnede han, der var en formuende Mand og Enkemand, med, at en anden Bispestol ogsaa maatte være at faa. Han skrev nu til Oversekretær Frederik Rostgaard, om denne ikke kunde hjælpe ham til »et Giftermaal mig til Forfremmelse«. Der behøvedes ikke Formue, men han vil »allerydmygst fornemme, om der kunde være nogen af Deres eller naadige Fruens Slægtninge, som De i største Bevaagenhed vilde unde mig, og med samme forhjælpe mig til Biskops-Em-

bedet i Viborg, hvilket De let og vel kan gøre, om De og Gud vil«. ³⁰⁵) Uheldigvis var Rostgaard just kommet i Fængsel, idet Deichmann havde foranlediget en Undersøgelse angaaende Bestikkelser. Derimod blev Londemann siden Lektor i Bergen, titulær Biskop, Godsejer og adlet Rosen-crone. Men Biskop blev Professor *Johannes Trellund* (1725—1735), en Mand, som da gik i sit 56. Aar. Han havde i sin Ungdom i Berlin været i Forbindelse med Ph. J. Spener og var een af de første theologiske Professorer herhjemme, der tog forstaaende paa Pietismen. Han havde ogsaa optraadt til Forsvar for vor ostindiske Mission. Ellers var hans Udnævnelse vist et Misgreb. Han var alt for upraktisk.

Dette Tidsrum løber ud paa en trist Maade med alle de daarlige Eksempler ovenfra, der smittede nedad. Paa den anden Side var der mange, mange Mennesker, over hvem Kristendommen havde Magt. I Forordningerne er der noget pligtmæssigt og noget mekanisk. Saaledes i Forordningen af 27. Marts 1687, hvorved en »stor« Bodsdag afløser de gamle aarligt udskrevne Bededage. Naar man læser Fortalen, føler man sig staaende overfor noget middelalderligt, at man ved denne strænge Faste-, Bods- og Bededag vil søge at stille Guds Fortørnelse. Kongen er med. Naar Dagen blev lagt paa 4. Fredag efter Paaske, var det fordi Kongen ønskede »at forrette samme Devotion« i København før den aarlige Rejse i Provinserne.

Der lovgives ogsaa skarpt om Kirkegang og om Helligdagsfred. For Kristne er det jo ikke en frivillig Sag, om de vil deltage i Menighedens Søndagsgudstjeneste. Herren har sagt: Gør dette! Men selv i et gennemkristent Samfund vil Forholdene nødvendiggøre Undtagelser, og derfra er der ikke langt til Slendrian. I Reformationstiden brugte man somme Steder, f. Eks. i København, at lukke Bypor-tene, indtil Højmessen var færdig. Ved Forordning 20. Nov. 1623 gjorde Christian den Fjerde dette til Lov. Under Christian den Femte skærper man dette, og under engelsk Paavirkning kaldes Søndagen nu Sabbat. Under 19. Maj 1676 er der en Forordning om Bedestunder og Sabbatens Helligholdelse. Der tales om »vores fortørnede Gud og

himmelske Fader« og indskærpes, at Byportene skal være lukkede indtil Middag i det allerringeste. Paa Landet skal der ogsaa træffes Foranstaltninger, »betænkendes, at Sabbatens Overtrædelse er een af de højeste Aarsager, hvorfra Guds Hævn og Vrede Lande og Riger rammer og overgaar«. Paabudet gentoges og indskærpedes ved en ny Forordning 9. Sept. 1679, og i Danske Lov 1683 (6—3—1) er der sat Bøde for Udeblivelse fra Gudstjenesten, 3 Lod Sølv i Helligbrøde.

Alle disse Bestemmelser maa vi da tænke os mere eller mindre gennemført ogsaa i Viborg. Paa den anden Side har det overalt været noget vanskeligt at gennemføre, ikke mindst denne Kontrol med Kirkebesøg. Der maatte gentagne Gange ske Indskærpelse, og tilsidst samledes det i en hel Lov, Frederik den Fjerdes *Sabbatsforordning* af 21. April 1730. Her er iøvrigt Bøderne noget nedsat i Forhold til Danske Lov overfor »de gemene Bønder paa Landet«. De skal bøde 1. Gang 8 Skilling, 2. Gang 16, 3. Gang 24 Skilling, eller og i Mangel af Betaling at staa i Gabestokken paa Kirkegaarden, henholdsvis 2, 4 og 6 Timer, »til hvilken Ende slige Gabestokke af hver Kirkes Ejers, hvor Gabestokke ej ere, besørger«. Brugen af Gabestok for Helligbrøde fandtes siden Christian den Fjerdes *Reces* af 1643, men at anbringe den just paa Kirkegaarden, det var vist en ny Opfindelse.

Det blev een af Frederik den Fjerdes sidste Forordninger. Den 12. Oktober døde han. Han havde været en flittig og dygtig Konge, men hans ægteskabelige Forhold havde været en stor Forargelse. Han følte det utvivlsomt selv. Hans Børn havde sluttet sig til Pietismen, og han selv arbejdede en hel Del med dens Mænd. Man plejer at regne med, at ogsaa denne Sabbatsanordning har med nogle af Pietisterne at gøre. Det er muligt. Men den er i Virkeligheden en Fuldendelse af Christian den Fjerdes Kirkelovgivning, og i al sin Ubehændighed et Vidnesbyrd om, at man trods al Splittedhed ikke har glemt Guds Vilje.

Et andet Spørgsmaal er, om der naas meget ad disse politimæssige Veje. *Pietismen* søgte efter frivillige Tje-

ner, og der gik kun et Fjerdingaar efter Tronskiftet, før Sønnen Christian den Sjette ophævede Faderens Sabbatsordning 19. Januar 1731, idet han udtalte, at Forordningen kunde give Anledning til Myndighedsmisbrug. Der grubles nu i Ledelsen over, hvordan det kunde være muligt at gaa over til Frivillighed i de religiøse Forhold, — samtidig med, at Kongen dog maatte holde sin Ed paa Kongeloven og de Enfoldige ikke vildledes.

DEN STORE BRAND

DOMKIRKEN I BAROK-UDSTYR

Den 25. Juni 1726 var det Skive Marked. En Del Købmænd og Haandværkere fra Viborg var taget dertil. Da de paa Tilbagevejen kom til Korsbakkerne mellem Højslev og Jordbromølle, undrede det dem, at de ikke som sædvanlig kunde se Domkirkens høje, spidse Spir, og der var saadan en sær Taage over Byen. Da de kom hjem, saa de med Forfærdelse, at deres By var en rygende Ruinhob.

Nævnte Tirsdag Eftermiddag var man ved at brygge hos Handelsmand Peder Vandet paa Hjultorvets Nordside. Man brugte at have Lyng paa Loftet. Med Lyng var der fyret under Bryggerkedelen. Pigen var gaact paa Loftet at kaste nogle flere Knipper ned. Imens hun vendte sig for at tage et nyt, havde udspringende Gnister tændt i det først nedkastede, og inden hun kunde komme ned, stod det hele i Lue. Det var Klokken 4 om Eftermiddagen. En stærk Nordvest-Blæst førte Ilden med voldsom Fart gennem den straaetækkede By mod Øst og Syd. Sortebrødre Kirke stod snart i Lue. Snart var Domkirken ligeledes afbrændt. Graabrødre Kirke var ogsaa antændt. Urskiven brændte. Men ved energisk Indgriben af Præsten Ernst Samuel og Sogneboerne lykkedes det at redde den. Derimod brændte der en Fløj af Hospitalet. Bispegaarden brændte saa grundigt, at det hedder om den, at af ingen af dens Længer stod »Stik eller Stage« tilbage. Biskop Trelund reddede Bispearkivet, men til Gengæld brændte hans egen store Bogsamling. Det middelalderlige Raadhus paa Torvet foran Domkirken brændte.

Derimod stod mærkeligt nok Domhuset i Behold. Fra Hjultorvet til Søen og fra Lille St. Hansgade (Klosterstræde) til Lille St. Mikkelsgade var Byen fuldstændig afbrændt. Først efter 3 Dage stansede Ildens Fremtrængen.

Paa Domkirken var det de smukke, slanke Spir, der først fængede. I nordre Taarn hang Stormklokken, der styrtede ned og fik en Revne. I søndre Taarn hang tre Klokker, der smeltede og løb bort. Spirene faldt mod Øst og naaede saa langt, at de kunde knuse Hvælvingerne i Korsarmene. Gennem Lufthullerne i Hvælvingerne drysede ellers Ilden ned og antændte Kirkens Inventar saaledes, at intet blev i Behold. Selv ned i Gravene trængte Ilden. Erik Klippings Grav fortæredes. Kun hvor stærke Hvælvinger dækkede dybe Kældere, blev Begravelserne i Fred.³⁰⁶) Et Billede af Ruinen ses Side 269.

Begivenheden gjorde et voldsomt Indtryk, og Fremtiden saa umaadelig mørk ud. Biskop *Trellund* udskrev straks en Bods- og Bededag at holdes der i Staden, og han prædikede selv i den bevarede Graabrødre Kirke over Esaias 64, 10: »Vort Helligheds og Herligheds Hus, i hvilket vore Fædre lovede Gud, er opbrændt med Ild, og alle vore ønskelige Ting ere ødelagte«.

Byen var mindst halvandet Hundrede Aar om at forvinde dette Slag. Siden 1670 var den i stærk Tilbagegang. Adelen boede der ikke mere. I de gamle adelige Gaarde førte nogle ældre adelige Damer en beskeden Tilværelse.³⁰⁷) En Mængde Grunde blev slet ikke bebyggede igen.

De offentlige Bygninger blev dog rejst igen. Den Mand, som her kom til at sætte sit Præg, var Bygmesteren fra Altona, Kammerraad og Assessor *Claus Stallknecht* (f. 1681, d. i Altona 1734). At han kunde bygge smukt i sin Tids Stil, ses af Raadhuset (nu Museum) og Bispegaarden. Men hans største Opgave blev Byens to afbrændte Kirker.

I den ruinerede By med det synkende Folketal var det imidlertid et alvorligt Spørgsmaal med Kirkernes Antal.

To Sogne og lige saa mange Kirker var utvivlsomt nok. Og saa vilde det have været billigst at nøjes med at flikke Sortebrødre Kirke. Denne Udsigt har aabenbart rejst sig som en Trusel for Biskop Trelund. Sammen med Stiftamtmand Iver Rosenkrantz (den bekendte Statsmand) har han 4. Juli afsendt en Indstilling til Kongen, gaaende ud paa at genopbygge Domkirken men nedlægge Sortebrødre Kirke og bruge dens Materialier til at flikke Domkirken med, idet han mener, at »Domkirken uimodsigeligent mest meriterer igen at opbygges«. Han bliver helt veltalende i sit Forsvar for Domkirken:

„Vi forestiller os ikke, allernaadigste Arvekonge og Herre, at Eders kgl. Majestæt sig ved denne Domkirkens Reparations Besværighed eller Kostbarhed skulde lade afskrække fra den at lade undertage, eller overtale til at opbygge den lille Sortebrødre Kirke frem for denne ypperlige ældgamle Domkirke. En for Guds Ords Fremmelse inden og uden Lands saa nidkær Herre som Eders Majestæt, der paa bare Skoler udi sine Riger og Lande at opbygge saa store Summer haver anvendt, lader aldrig een af sine ældste Domkirker for mere eller mindre Omkostningers Skyld elendigen blive læggen under et Grus og Støv, særdeles i en Tid, da vores rene evangeliske Religions Modstandere synes med List og Magt ikke andet end dette at søge, at vore Domkirker og Biskopsæder maatte blive øde“.³⁰⁸)

Denne Plan blev bifaldet af Kongen. Men Nedlæggelsen af Sortebrødre Kirke blev ganske vist ikke til noget, idet Sognefolkene samlede sig saa energisk til Forsvar for deres gamle Sognekirke, at denne ogsaa blev istandsat af Stallknecht. Prædikestolen, Stoleværket med de smukke høje Paneler, ogsaa den lette Omdannelse af den afvalmede Østgavl med den smukke Gesims skyldes ham. Trelund kunde ikke lide de om Middelalderen mindende Sogne-navne, hvorfor ved Genindvielsen Sortebrødre Sogn blev til Søndresogn og Graabrødre Sogn i samme Anledning til Nørresogn, — en tvivlsom Forbedring.

Men det vanskeligste og det misligste Arbejde var det med Domkirken.

Der blev under 9. Maj 1727 oprettet en Kontrakt med

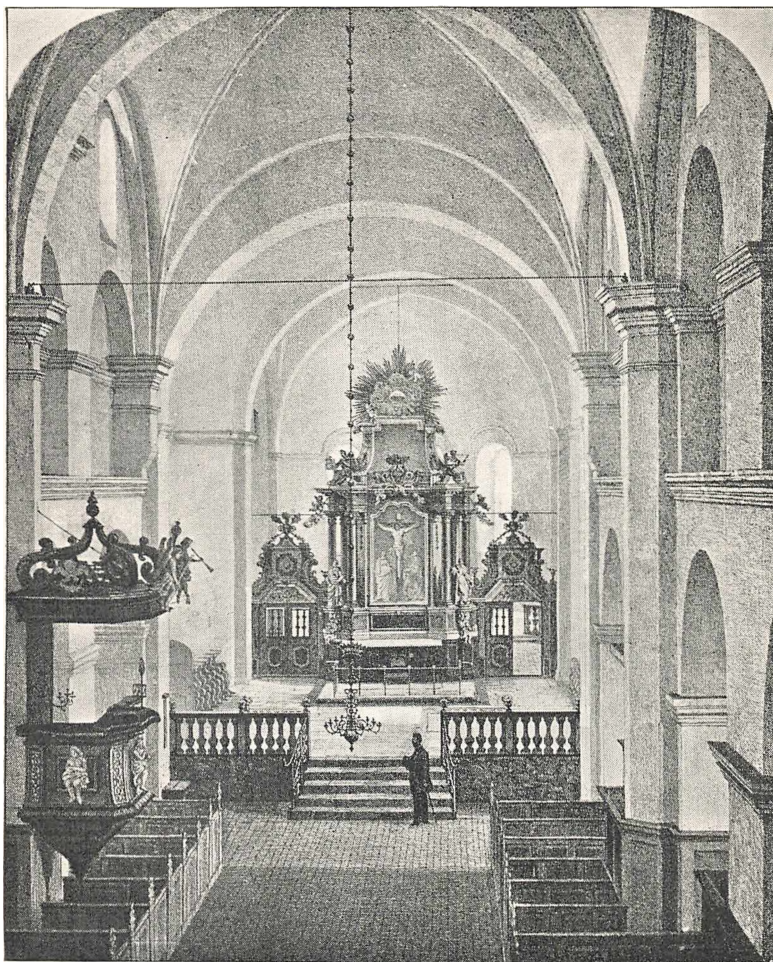
Stallknecht om dette Arbejde.³⁰⁹) Der spares i denne ikke paa Løfter om grundig Udbedring af Fundamenter og Murværk med Udhugning og Fornyelse af alt det, der var blevet mørt. For det hele skulde han have 36000 Rigsdaler.

Taget skulde have været oppe inden næste Vinter, men det naaedes ikke, med den Følge, at endnu to af Hvælvingerne faldt ned. Til den næstfølgende Vinter kom Bygningerne dog under Tag. Derefter sinkedes der noget, men med Varigheden af Nutidens Restavreringsarbejder maa det dog kaldes meget antageligt, at Kirken kunde blive færdig til Indvielse i Sommeren 1730.

At faa noget virkeligt godt ud af den uhyre Bygning for de Penge var dog en Umulighed. Man skumlede over, at der var kommet en for Stallknecht saare behagelig Overraskelse, idet man fandt store Masser af Bly fra flere Ildebrande. Man klemte paa ham, saa han tækkede Højkirken Sydside og Koret med Bly, mens der ellers anvendtes sortglasserede Tagsten. Det værste var, at alle de lovede Udhugninger og Fornyelser af mørt Murværk slet ikke skete. Der dækkedes over Elendigheden med Puds og Hvidtekalk. Dette hævnede sig siden, men ganske vist var muligvis Elendigheden saa stor, at den ikke havde været til at afhjælpe.

Imidlertid stod det hele. Nye Hvælvinger indbyggedes, over Sideskibene lavede han et ret anseligt Forstærkningsarbejde, idet han med en Mur i hele Skibets Længde tilmurede Triforigallerierne. Dette Skridt rostes af Synet, idet »det gammeldags Værk« ikke vilde have passet til det nye Udstyr.

Dette nye Udstyr var egentlig kun, hvad man dengang lavede saa mange Steder, hvor der var Raad til at pynte paa de gamle Kirkebygninger. I tidligere Tid brugte man altid sin egen Tids Stil. Vi er nu i *Barokkens* Tid. Italiens gamle Kirker blev dengang næsten alle modellerede om til Barok-Kirker. Det er sket med mange af Sveriges ogsaa. I Tyskland skete det særlig i det katholske Bayern. En fra Bayern stammende Biskop ommodellerede i disse Aar den foran omtalte tidlig-romanske Domkirke i Hildesheim ved

Kirkens Indre.

Hjælp af Træforskallinger og Stuk, — og gjorde det unægteligt smukt.

Stallknecht har villet gøre noget lignende med Viborg Domkirke. Midlerne var bare for smaa, saa Forholdsreglerne forslog for lidt. Han har især lagt sig efter svære Gesimser i det Indre. De blev lavet med Brædder og Lægter og Kalkpuds. For at faa Stadsen heftet paa, forhuggede man de gamle Granitbaand, der i Forvejen var skørnede

og skaarede af Ilden. Men et ret elegant Rum opstod, først marmoreret med Gult, Sort og Graat, siden helt hvidt. Stoleværket var med høje Fyldingspaneler langs Vægge og Piller. Prædikestolen, som nu findes i Viborg Museum, var i Slægt med den i søndre Sogns Kirke og for saa vidt god, men yderligere forsynet med nogle Skulpturer, der hellere maatte have manglet.

Domkirken i Stallknechts Ombygning.
Kapitelhuset mangler. Slgn. S. 328. Tegning af C. Dalsgaard 1856.
Kobberstiksamlingen.

Kun en midlertidig Altertavle anbragtes af Stallknecht. Allerede i Løbet af 1730 afløstes den af et Pragtværk i Tidens Stil, givet af hidtilværende Oversekretær Chr. Møinichen, som i 1730 faldt i kongelig Unaade og flyttede til Viborg, hvor han tidligere havde været Landsdommer. Han var een af Deichmanns gode Venner men iøvrigt en utiltalende og ikke videre appetitlig Person, der efter Rygtet af Kongen havde faaet foræret betydelige Summer af de Penge, der blev samlet ind i Anledning af Viborgs Brand 1726 og Københavns Brand 1728. Man skumlede da ogsaa i

Viborg over, at man hellere maatte have faaet Pengene end Altertavlen. Den var egentlig lavet til Petri Kirke i København. Møinichen købte den for 300 Rigsdaler. Der var Søjler samt Statuer af Peter og Paulus. Midterpartiet var et stort Maleri af Korsfæstelsen af Datidens berømte Maler Henrik Krock. Maleriet findes nu i Sakristiet, Billedskærerarbejdet paa Galleriet.

Klokkerne støbtes om af den tyske Klokkestøber Caspar Kønig, der slog sig ned i Viborg. Han reparerede ogsaa Lyskloven, saaledes som den staar endnu. Et Orgel fik man først 1736, væsentlig ved et Legat af Biskop Trelund. Hos Ursin 117 ses dets Sammensætning.

Udvendig var der ogsaa forsøgt med en barok Prægning. Det saas dog væsentlig i de svungne Gavlkamme (Snekkegavle) paa Tværskibets Gavle og de dermed forbundne Kapeller. Ellers holdt Stallknecht ikke meget af Gavle. De to paa Vor Frue Kapel havde han taget ned og forsynet Kapellet med et stort klodset Valmtag. Ligeledes alvalmedes Kapitelhuset. Paa Taarnene var sat buklede Kalotter (»Kaffekandelaag«). Det hele var hvidkalket, fra først af afstregt. Udvendig holdt Kalkningen dog kun kort undtagen paa Nordsiden (se Billedet af den S. 156 samt Billederne S. 85 og 100.³¹⁰)

Tredje Søndag efter Trinitatis den 25. Juni 1730 — lige fire Aar efter Branden og paa den augsburgske Confessions tohundredaarige Jubelfest — blev Domkirken indviet af Biskop Trelund. Kirkens nye Stiftsprovst *Christen Lassøn Tychoni*us havde forfattet Festsang til Musikledsagelse:³¹¹)

Efter Epistelen Ps. 84.

Hvor elskelig er dog din Bolig, min Gud!
 Min Sjæl for al Verden har vælget sig ud
 at finde i Herrens Forgaarde sin Ro
 som Spurven ved Alteret Rede og Bo.
 Ak salige ere de tusindefold,
 som bo i dit Hus i din Tjeneste hold.
 Ak salig er den, som alene i dig
 sin Styrke vil søge foruden al Svig,
 foruden al Svig.

Thi midt udi Trængselens Morbære-Dal
 den dejligste Regn og Kildespring skal
 dem læske: Fra Sejer til Sejer de gaa,
 til Gud dem i Zion for Øjne skal staa.
 Ak Herre Gud Zebaoth! hør dog vor Bon.
 Ak Jakobs Gud! mærk ved Messiam din Søn.
 Ak Herre, vor Skjold! os i Naade ansee,
 din Salvedes Ansigt din Naade betee,
 din Naade betee.

En Dag udi dine Forgaarde frembragt
 er bedre end tusind i jordiske Pragt.
 I Guds Hus jeg heller ved Døren vil staa
 end øverste Rang iblandt Skalkene naa.
 Vor Herre og Gud er vor Sol og vor Skjold,
 al Vaade og Ære han haver i Vold.
 De Fromme han ikke skal vægre alt Godt.
 Ak Salighed! Gud er vort Haab og vort Slot,
 vort Haab og vort Slot.

I Prædikestolen.

Gamle Kirke! dejlig Tempel!
 store Sorgs og Fryds Exempel!
 Se, hvor Gud med Naadens Stempel
 tegner dig i Miskundhed.
 Du i Sted for Grus og Aske
 kan nu i den Klædning braske,
 hvormed Kongen har dig klæd.
 Vi din Brand ej mere kender.
 Gid du aldrig mere brænder,
 førend Verden brænder med.
 Gamle Kirke, dejlig Tempel,
 tegnet udi Miskundhed.

Gud ske Lov, vi kan indtræde
 til Guds Tempels Ære-Sæde.
 Skønne Dag, rind op med Glæde
 for vor skønne Helligdom!
 Store Gud! vær selv herinde,
 Helligaand! lad dig indfinde,
 og i vor Forsamling kom!
 Gid Guds Folk sin Trøst her henter
 i Guds Ord og Sakramenter,
 indtil Gud skal holde Dom.
 Skønne Dag! rind op med Glæde
 for vor skønne Helligdom!

Til Beslutning.

Op, min Sjæl! op Mund og Tunge!
op med Lov og Fryde-Skrig!
Hvo, som sjunge kan, maa sjunge
for vor Gud og for vor Konge,
som har frydet
og beprydet
denne Tempel glædelig.

Lov ske Gud i Himlens Trone,
som har set til Zions Grus!
Evig blomstre Kongens Krone!
Gud vor milde Fader skaane,
som betænkte,
gav og skænkte
Bygnings-Raad til Herrens Hus.

PIETISMENS OG RATIONALISMENS TID

Den stadig sogneløse Kirke i den stærkt formindskede By kunde vel egentlig have en Udsigt til ringe Besøg trods al sin moderniserede Hygge og Finhed. Stiftsprovst Tychonius skriver 1736, at »mig er anfortroet den mindste Menighed i disse Riger« (Danmark og Norge). Og Byen udenom blev for en stor Del ikke genopbygget. Adelsgaardene blev opgivet, og de adelige Damer fandt andensteds hen. Vi ligesom ser Byen i et Vers af Tychonius omkring 1730, da Græsset havde bredt sig paa Tomterne:

Jeg gaar i Viborg og med vaade Øjne skuer
de faldne Gaardes Grus og de græsgroede Tuer
paa Stederne, hvor jeg saa meget godt og sødt
i fordums gyldne Tid hos mangan Ven har nydt.

Naar Domkirken nu alligevel i nogle Aar fik en »stor« Tid, i al Fald i »Sæsonerne«, skyldtes det den nye Stiftsprovst *Christen Lassøn Tychonius*, — »de Cimbrers Lys og Jyllands klare Øje«, som Holberg ironisk kaldte ham.

Ogsaa Domkirkens Sognepræst Hr. Absalon Finde blev husvild i den store Ildebrand. Men Sognepræsten ved Sor-tebrødre Kirke Mag. Johan Høyer fik sig straks efter Branden forflyttet til Aalborg, og Hr. Absalon blev da ivrig for Sammenlægningen af Embederne og deres Indtægter ved Sortebrødre Kirkes Nedlæggelse. Det gik imidlertid ikke med denne Nedlæggelse, og saa søgte ogsaa han bort og blev Præst i Nakskov. Provst Tychonius i Skive søgte og fik da (6. Okt. 1727) Stiftsprovstiet i den afbrændte By.

Det var i al Fald en begavet og lærd Mand, der knyttes til den genrejste Domkirke. Han var født 17. Aug. 1680 i Sale Præstegaard ved Holstebro, Søn af den bondefødte Præst Lars Thygesen. Den lærde Fader underviste. 7 Aar gammel begyndte Christen paa Latin og kunde allerede i 10 Aars Alderen lave latinske Vers, og Aaret efter begyndte han paa Græsk og kunde snart efter skrive græske Vers. 15 Aar gammel blev han Student og tog 17 Aar gammel theologisk Attestats. 21 Aar gammel blev han Kapellan i Skive hos Provst Lavrids Breth og ægtede Aaret efter hans Datter. Kort efter døde den gamle Præst, og uden at afvente Begravelsen jog Tychonius afsted til Kongen. Han fik virkelig Embedet, hvad bl. a. Biskop Deichmann hjalp med til. 29 Aar gammel blev han Provst.

Han var virkelig en lærd Mand, som navnlig havde foretaget betydelige kirkehistoriske Kildestudier i Kirkefædre og i middelalderlige Aktstykker. Efter sin Svigerfader havde han arvet et betydeligt Bibliothek, som brændte med hans Præstegaard 1703. Han samlede et nyt, som brændte 1715. Saa længe Biskop Deichmann var i Viborg, opholdt Tychonius sig en 10—12 Gange om Aaret hos ham og studerede i Biskoppens store Bibliothek. Der var derfor en virkelig Taknemlighed hos ham mod Deichmann, hvilket bl. a. fik sit overdrevne Udtryk, da Deichmann rejste bort.

Tychonius regnede vist egentlig sig selv for bestemt for Viborg Bispestol, men det skete hverken 1712, 1720 eller 1725. Saa maatte han nøjes med at blive Stiftsprovst 1727. Han skal efter Snakken have været drilagtig mod den skikkelige og upraktiske Biskop Trelund, men Respekten for Biskoppens store Lærdom har dog vistnok ogsaa fyldt ham.

De var ogsaa enige i at stille deres Lærdom i den rene lutherske Læres Tjeneste, men Tychonius gik vel nok videst, f. Ex. i Missionsteoriene.

For Pietisterne var Spørgsmaalet om Evangeliets Forkyndelse blevet levende i Forbindelse med Tanken om Herrens Genkomst og de sidste Ting. Deriblandt var man

ogsaa standset ved det af Paulus i Rom. 11, 25—26 udtalte Haab om hele Israels Frelse, naar Hedningernes Fylde er gaaet ind. 1715 brændte Skive, og Tychonius var i København at tale Byens Sag. I en Samtale med Plessen drøftede han dette Spørgsmaal om Jøderne, og bagefter talte han med Prins Carl derom, og denne bad ham skrive sin Betænkning. Dette gjorde Tychonius: »Enfoldig og skriftmæssig Betænkning om Jødernes Omvendelse inden Dommedag«. I Overensstemmelse med den lutherske Orthodoxi beviser han med mangfoldige Grunde, at det, som Paulus sigter til, er allerede sket, og navnlig afviser han omhyggeligt Tanken om noget mirakuløst udenom Ordets Forkyndelse. Dette er skrevet i en let og levende dansk Sprogdragt, hvilende paa og henvisende til en stor Lærdom men uden at tynges af denne Lærdom. Dette er i Virkeligheden et Særsyn paa den Tid.³¹²⁾ Og saadan er han i Almindelighed. Selv en lille embedsmæssig Skrivelse bliver uvilkaarligt et Kunstværk med en lille gratiøs Skose eller paa anden Maade noget med Sving i. Samtiden kunde genkende hans Stil. Naar han skrev for Studerte, blandede han den i Tidens Skik stærkt med »exotiske Gloser«,³¹³⁾ men han kan ogsaa skrive overordentlig rent Dansk. Naar han sjusker, bliver Perioderne for lange og Parentheserne for mange.

En Del af det, der er bevaret fra hans Pen, er knyttet til den lutherske Bekendelse, men hans historiske Interesse kan føre ham temmelig langt omkring. 1717 holdtes der Reformationsjubilæum. Forud for det egentlige Jubilæum ved Landemodet i Domkirken den 30. September holdt han en stor Jubilæumstale paa Latin om Luthers og Reformatorernes Fortjenester af Danmark. Det bliver en hel Oversigt over Danmarks Kirkehistorie. Da 1730 den augsburgske Bekendelses Jubilæum nærmede sig, blev Tychonius af Kongen sat til at skrive Bekendelsens Historie og udarbejde en ny Oversættelse. Det er en dygtig Bog (Den Hellege Augsburgske Bekendelses Historie, Forklarende i Tre Bøger Dends Anledninger, Forfattelse og Overlevering, Kbh. 1730), men han forudsætter for megen Viden hos

Læseren og dynger det op i for lange Sætninger. Han har oversat efter den tyske Tekst. Iøvrigt udtaler han sig stærkt om, hvor forsømmelig man har været i Retning af at skrive den danske Reformations Historie.

Dette Præg af en Forsker er det mest tiltalende ved ham, og det er uberettiget at ville reducere ham til en lærd Pedant. Her har Holberg et Ansvar. Som bekendt hed den lærde Pedant i Jacob von Tyboe oprindelig Tychonius. Da Tychonius ikke uden Grund besværede sig derover, ændrede Holberg det til Stygotius men hævnede sig mindre pænt med det ret tarvelige Digt »Den jydske Fejde« ved at afmale ham som en saadan Citat-Pedant og ellers »en stridbar Helt, skjult under Levi Kjole, der blive vil et Lys ved *Viborgs høje Skole*«. Dermed er der tillige givet et Smæk til Tychonius' Projekt til et Universitet i Viborg. Han tænkte sig Domprovstiet, de to Sognepræsteembeder og Lektoratet som Grundlag for fire theologiske Professorater, Landsdommerembedet for et juridisk; desuden skulde der være to medicinske, det ene paa Stillingen som Provincialmedicus, og 7 i det filosofiske Fakultet, deriblandt et historisk som særlig skulde gælde Nordens Historie.

Tychonius fik ikke selv udarbejdet eller trykt noget egentligt paa Kirkehistoriens Omraade, men han kom til at give Erik Pontoppidan en Del Tilskyndelse og Haandsrækning.

For Datiden var han tillige Poeten Tychonius. Han har efterladt sig et tykt Bind (Ny kgl. Sml. 4°. 828 b), hvori han har indskrevet sine Vers, som de er blevet til ved mangehaande Lejligheder. Paa første Blad har han gjort Udkast til Titelblad og Inndeling, enten Titelen »Poetiske Pjaltekram og Prøveklude« eller »Prøveklude af et Klædesskab for et artigt Selskab«. Deri ligger vel hans egen Bedømmelse af det tilfældige i hans Vers, da han aldrig har sat sig hen at lave en Digtning. I den i Odense 1776 udgivne »Samling af Vers og Indfald« er hans Inndeling fulgt. Der er rigtig kønne Morgen- og Aftensange, der er Festkantater, og der er en umaadelig Masse Vers ved Døds-

fald og Brylluper, samt Bindebreve og den Slags Skæmt. Naturligvis er det i Tidens Stil. Han er Holbergs ældre Samtidige, før Ambrosius Stub og Brorson. I den Tid gik meget paa Styler. Men dem er Tychonius dog langt fra altid kommet op paa. Versene kan være forbavsende friske og jævne i et aldeles rent Dansk. Han kan skrive jydsk, og han kan — skæmtende for sine Børn — falde aldeles nøjagtigt ind i Folkevisetonen, saa at ikke et Ord skurrer. Han kan skrive helt richardtsk om en død Kylling. Han kunde naturligvis ogsaa lave latinske Løjer. Sognepræsten ved Graabrødre Ernst Samuel (1726—1733) var ivrig Jæger. Naar han om Søndagen rejste til Annexkirkerne, havde han sine Mynder med for med dem at jage i Marken efter Kirketid. Saa lod Tychonius slippe ud nogle latinske Vers morsomt eftergjort i Middelalderens kantede Latin med Indrim, angivelig at læse i Dacherii Specilegio Tom XIV pag. 789 som et Epigram, da en vis jagtlysten Præst Ernst ved en Franciskanerkirke i Normandiet døde. Det skildrer Dyrenes Glæde ved Dødsfaldet. For os at læse er det ganske harmløs Skæmt og virtuosmæssigt gjort, saa at man fristes til at se efter, om det virkelig staar i det angivne Værk. Der er imidlertid ikke saa mange Bind. Men Thjørring betegner vred Verset som «et Skandskrift». ³¹⁴⁾

Denne evnerige Mand var en veltalende Mand, og hans Lærdom lagde et kultiveret Præg over hans Forkyndelse. Naar Adelen var i Byen, kunde Torvet ikke rumme alle de Karosser, der skulde bringe Herskaberne til og fra Kirke. Men i Almindelighed var hans Prædiken alt for meget et Fyrværkeri af Aandrigheder. Det siges, at stundom kunde han være slet forberedt, og da kunde hans Prædiken være virkelig god, fordi den var ganske enfoldig. Tychonius var en vittig Mand med Anlæg for at bevæge sig i Selskabslivet. Og da kunde hans Udtalelser være raske og sprælske. Abraham Kall gengiver vel gennem sin Svigerfader Peder Rosenstand Goiske det viborgske Indtryk af Manden, at »hans spillende Vittighed ej altid tillod ham at betjene sig af de Udtryk og den Foredragsmaade, som roligere Overvejelse vilde have foretruk-

ket«. ³¹⁵) Hans Modstandere opfattede Vittighederne, som om han ikke mente det alvorligt med, hvad han sagde paa Prædikestolen. Der er dog næppe Grund til at tage denne Beskyldning højtideligt. Det var jo en Tid med skarpe Modsætninger, og Tychonius langede ud efter Pietisterne. Han forstod ikke dem og de ikke ham. Han kunde ogsaa selv optræde som Bodsprædikant i den store og strenge Stil, — netop som den gamle Tids Mænd gjorde. Pietisterne sagde, han skændte kun paa de udvortes Synder men gjorde ikke den gamle Adam eller det indvortes Menneske nogen stor Uro. Iøvrigt tog han myndigt paa Reglerne. Han forlangte, der skulde være ringet færdig paa Slaget Kl. 8, saa at Gudstjenesten straks kunde begynde. Han brød sig ikke om, at Folk sagde, det var for tidligt. »Hvem der ikke vil komme ind, han kan blive udenfor!«

Men den nye Tid var kommen med den dybtgaaende Bevægelse, som kaldes *Pietismen*. Det synes at have trukket temmelig længe ud, inden den praktisk viste sig i Viborg. Magister Tychonius prædikede imod den næsten hver Søndag, og han lod vistnok forstaa, at Biskop Trelund ikke saa nær var standhaftig nok imod denne Vranglære. Men den var altsaa langt borte.

Da blev der i November 1734 Uro i Nørresogn. I Brændvinsgaden (Vestergade) boede der en Guldsmedesvend Anders Støttrup, som var Jens Bødkers Søn i Støttrup i Farsø Sogn. Han havde to yngre Brødre Morten og Niels, som var Studenter, og een, Laurits, som var Remsnider (Sadelmagersvend). Nu kom *Morten Støttrup* tilligemed Laurits fra København til Broderen i Viborg den 13. November. Det rygtedes med det samme, og det blev til religiøse Samtaler, som aabenbart har været meget paagaaende. Anders Støttrups Mester Johan Mehl var den ene af Præstens Medhjælpere og meldte allerede 15. November Sagen til sin Sognepræst Hr. Niels Hertzberg, der atter forebragte den for Stiftsprovsten Mag. Tychonius. Formodentlig har der i Forvejen været en lille Kreds af Mennesker i hvem de urolige Tanker gærede, siden de straks var

i Morten Støttrup's Følge. Der nævnes en Peder Nielsen Koch og et Par Skomagerdreng, og vel især en Discipel af Latinskolens Mesterlektie Ole Jørgensen Pind samt nogle flere af Skolens Disciple. Ole Pind kunde herefter ikke mere gaa i vore Kirker og høre disses Præster. (Han var en Præstesøn fra Sale, der nød Indtægten af Degneembedet. Han endte som Overretsprokurator i København og juridisk Forfatter).

Det var den yderligste Udløber af den pietistiske Bevægelse, der her pludselig dukkede op. Pietismen var nemlig en mangeformet Bevægelse i Tiden, som gennemkrydsede alle Kirkesamfund og tillige gik paa egen Haand udenfor disse. Alle Mennesker har vist en Mening om, at Pietisterne saa mørkt paa Menneskelivet og var bange for visse Livsyttringer. Det er rigtigt, men det kunde ogsaa findes hos de andre, selv om Pietismen havde sin særlig skarpe Advarsel mod de tre „Mellemting“: Dans, Kortspil og Tobaksrygning. Men det særlige, som de Orthodoxe var bange for, var Forventningen, ja Kravet om visse aandelige Oplevelser. Det stammede formentlig fra Calvinismen i dens mere eller mindre sekteriske Former med den voldsomme Fremhævelse af, at Gud har forudbestemt nogle til Frelse, andre til Fortabelse. Det var da forfærdeligt, ikke at vide, hvilken Forudbestemmelse Gud har taget med mig. Denne Lære ledsagedes imidlertid af en Lære om, at den, der er kommet ind i Naaden, kan ikke falde ud af Naaden. Hvis man da bare en Gang kunde komme til at erfare Tegn paa Naaden, *opleve* den gennem Sjæl og Sind, saa var der glædelig Vished. Med Hensyn til disse Tegn og Oplevelser var man tilbøjelig til at lære af den gamle Mystik. Man regnede med en Bodskamp og en Naadesoplevelse, som de reformerte gerne kaldte Genfødelse, mens de lutherske udtrykte sig forsigtigere paa Grund af deres Daabslære.

Det kan egentlig siges, at nu drejer Kirkehistorien sig atter om *Skriftemaalets* Historie. Det var jo blevet til for at hjælpe ængstede Sjæle til Troens Fortrøstning om, at deres Daabs Naade stod ved Magt endnu. I de sidste 100 Aar havde man drevet mere og mere derpaa og stod nu med en fast Praksis i faste Former lagt paa en Menneskehed, som ikke aandeligt kunde svare dertil. Atter og atter retter da Pietisterne deres Skyts mod Skriftemaalsskikken, pietistiske Præster søger at blive fri eller at lave om. Og i al Fald var det ikke til Skriftestolen, de henviste de søgende og bekymrede, men til Lønkammeret, hvor man i Støvet for Frelseren græder og faar vor Jesum i Tale.

Men radikale Aander fulgte Mystikerne endnu længere paa Vej: Saa var der jo slet ikke Brug for Sakramenter eller Præster. Det

var jo altsammen kun noget, der kunde lave falsk Sikkerhed angaaende Naaden! Kvækerne gik videre endnu. Der var heller ikke Brug for den hellige Skrift. Det indre Lys skulde besørge Oplysningen.

Da den pietistiske Bevægelse gik som en Inderlighedsbølge gennem Folkekirkerne, var der ogsaa Mennesker, der lod sig rive helt bort fra Kirken. I dette Tilfælde i Viborg stod man over for Paavirkning af en Tysker ved Navn *Johann Conrad Dippel*, der som ung, begavet og meget vigtig Theolog havde forsvaret Orthodoxien mod Pietismen, samtidig med at hans Livsførelse var meget anløben. Derefter blev han „gennemomvendt“ og bekæmpede alt kirkeligt. Han regnede med, at hans Modstandere var, som han selv havde været, og behandlede dem derefter. Men ogsaa Spener var efter hans Mening bleven stikkende paa Halvvejen. Iøvrigt gav Dippel sig ogsaa af med Guldmageri (med det Resultat at opfinde Berlinerblaat) og med patenteret Lægekunst. 1714—19 boede han i Altona, blev dansk Kancelliraad og brevvekslede med Kongen. Men da han kom med ubeviselige Beskyldninger mod Statholderen, blev han domt til Fængsel paa Livstid og sad 1719—26 paa Hammershus, dog ikke anderledes, end at han kunde praktisere som Læge. Derefter var han i Sverige og smittede med sit Sværmeri. Over København kom han til Tyskland og fik Beskyttelse i Berleburg, hvor der under Grev Casimir af Sayn-Wittgenstein-Berleburg var en hel Samling af sværmeriske Mennesker. Han havde forudsagt, at han skulde leve til 1808, men han døde pludselig under et Besøg paa Wittgenstein Slot 1734.

Det er denne Sværmerbevigelse, der pludselig viser sig i Brændevinsgaden i Viborg. Morten Støttrup og hans Broder Niels var blevet Studenter fra Aalborg 1728. Den herrnhutiske og pietistiske Bevægelse i København tog Morten. Saa blev han Huslærer i Norge og blev klar over Kirkens store Fordærvelse. Det var netop Skriftemaalet, som forargede ham. Han saa store aabenbare Syndere gaa uanfægtet igennem det til Herrens Bord, til visse Tider af Aaret, altsaa mekanisk. Saa begyndte hans Samvittighed at plage ham, saa han maatte tale ud. «Derpaa resolverede han, endskønt med Gevalt i Begyndelsen imod sin hof-færdige Natur, at bekende offentlig sin Sjæls Tilstand med lydelig Røst i Skriftestolen, hvilket syntes nogen Tid at soulagere Samvittigheden. Men siden derefter, da han fornam, at Præsterne ikke havde Erfarenhed i saadan Tilstand, men talede eet for Sjælen, naar den begærede et andet, saa tænkte han i sit Hjerte med David: Jeg vil be-

kende mine Overtrædelser for Herren«. Da følte han, at Gud havde forladt ham hans Synd. Derefter holdt han sig fra Brugen af Alterens Sakramente og dannede sig en Mening, at den kun er et Kærlighedsmaaltid til Ihukommelse.

Ved Pintsedagstide 1734 kom han hjem til Familien i Støttrup. Ved Gudstjenesten første Pintsedag (13. Juni) bad han Sognepræsten Jeremias Sander om Lov til at prædike i Farsø og Vonsild Kirker Trinitatis Søndag og fik Tilladelse. Men i Ugens Løb hørte Præsten, at han hos Mads Brøndum paa Hvandstrup havde udtalt sig bespotteligt om Præsterne og deres Embede, hvorfor han tog Tilladelsen tilbage. Morten drog tilbage til København.

Han maa være kommet til København, just som Hovedstadens Vakte oplevede et mærkeligt Besøg. Nogle landsforviste Svenskere, *Erikssønnerne* og deres Følge, ialt 80 Personer, var landet i Helsingør 18. Juli og kom til København 15. August. De satte fuldstændig Feber i de pietistiske Kredse i København, og skønt de allerede 19. September maatte sejle bort, mærkedes deres Indflydelse længe. Om ikke før, saa er Morten Støttrup utvivlsomt under dette Besøg blevet helt Dippelianer, vist endda grundigere end Svenskerne.

Efter dette er det, at han dukker op i Viborg i November. Allerede den 15. November blev han kaldt til en Samtale med Stiftsprovst Tychonius i Nærværelse af Monsieur Edvard Trellund (Biskoppens Søn, senere Landsdommer) og Løjtnant Falkenskiold. Tychonius har sagtens været noget overlegen, saa Morten Støttrup blev heftig, men iøvrigt søgte Tychonius ved at blive ved at spørge at faa Mandens Særmeneringer frem. Derefter meldte Tychonius Sagen for Biskop Trellund, der den 16. November holdt et Forhør i de viborgske Præsters Nærværelse. Biskoppen søgte at tale ham til Rette, men det gjorde intet Indtryk. Han nægtede Barnedaaben og nægtede Jesu Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren, ligesom han naturligvis »ganske forkastede Skriftestolen« saa vel som det hellige Prædikeembede og vor ganske Kirketjeneste. Biskoppen forbød ham da at holde Forsamlinger »og bad ham derhos, at han med

det første i al Stilhed vilde forføje sig fra Viborg, og naar han, som han havde sat sig for, havde talt med sine ikke langt fra boende Forældre, da i Guds Navn rejse fra Stiftet og ingensteds til de Enfoldiges Forvirring spargere sine Vildfarelser«.

To Dage efter rejste Morten til Forældrene, hvor han blev en Tid og voldte Præsten Jeremias Sander mange Bekymringer. Fra Biskoppen blev der sendt Advarselsskrivelse gennem Provsterne til Præsterne, og en tilsvarende Skrivelse udgik fra Stiftamtmand Chr. Güldenchrone til Herredsfogderne. Dette foranledigede Rinds og Gislum Herreders Foged Christen Sørensen Testrup (Historikeren) til at arrestere Morten 16. December og sende ham til Viborg, hvor han kom i Arrest paa Raadstuen. Senere førtes Broderen Laurits ogsaa derhen. De fik Besøg nok. Præsterne gik hos dem for at forsøge at komme i Forhandling. Naar Kæmneren bragte dem Penge til deres Forplejning, medførte han »en stor Del af Borgerskabet«. De fik og skrev Breve.

Den 17. Januar 1735 begyndte der Provsteretsforhør over dem i Domkirken. Præses i Retten var Stiftsprovsten. Aktor var Sognepræsten Niels Hertzberg. Imidlertid blev det ikke til Dom. Der skete nemlig det mærkelige, at Morten Støttrup virkelig tilbagekaldte ved en udførlig skriftlig Erklæring af 3. Februar 1735. Det siges særlig at skyldes Indflydelse af Biskoppens Hustrus Broder Johannes Treschow, en rig ugift Mand, der »fornøjede sig udi sit kostbare Bibliothek og i at gøre godt imod Fattige«. Morten omtaler ham som »en Person, til hvem jeg tilforn havde fattet Kærlighed«, og han har aabenbart paa kærlig Maade draget ham i kirkelig Retning. Ogsaa Præsten den milde Niels Hertzberg har søgt at jævne Tilbagevejen. Efter Biskoppens Forlangende ordnedes det ved, at Morten stod aabenbare Skrifte i Nørresøgn Kirke og gik til Herrens Bord. Brødrene Laurits og Anders gik til Alters med ham.

Den 22. Februar rejste Morten og Laurits sydpaa, for Mortens Vedkommende ad København til.

Biskop *Trellund* var i samme Tid ofte sengeliggende.

Ved Landemodet sidst i Marts var han fraværende paa Grund af »smertelig og sengeliggende Svaghed«, og den 12. Juni 1735 døde han. Man havde moret sig over Historier om hans Upraktiskhed og over hans alt for lærde Spørgsmaal. Men han havde været en god og from og flittig luthersk Mand.

Biskop Johannes Trelund. Maleri i Domkirken.

Tychonius havde nok kunnet stikle lidt. Det kunde han vist aldrig lade være med, og det skulde ikke alt sammen tages højtideligt. Nu lod han i al Fald sin afdøde Biskop vederfares al Ære i den meget omtalte vældige Ligprædiken, som han holdt i Domkirken 5. Juli. Den varede i 14 Kvarter. Saadan skulde det dengang være, naar det

skulde være fint. Men hvis Klokkeren ikke havde grebet ham, da han sluttede, vilde han ogsaa have segnet om. Siden var han aldrig rigtig rask. Prædikenen blev siden trykt som en første Pragtpredation af hans kgl. Majestæts privilegerede Bogtrykkeri i Viborg. Den er i stor Folio med stort Tryk. Fortalen er 92 Sider, Prædikenen 320 Sider, og fulde af lærde Excursus er de begge, men ogsaa med Veltalenhed og en køn Skildring af den lærde Biskop. Trelund havde ønsket som Text de sidste Ord i Nehemias Bog: »Kom mig i Hu, min Gud, til det gode«. En Ligprædiken skulde dengang virkelig være en Prædiken, og vi faar da i Købet adskillige lærde Undersøgelser om Nehemias. Iøvrigt har vi Tychonius's Bedømmelse af den noble

Lærde i Sørgedigtet, hvor han taler om ham, »hvis Lærdom saa retsindig var, hvis Nidkærhed saa lærd«.

Den vældige Kraftpræstation skulde maaske ogsaa en lille Smule være en Antydning af, at man ikke behøvede at gaa langt bort for at finde en Efterfølger af Trellund. Dog, det var andre Tider, og Tychonius's stadige Larmen mod Pietisterne ønskede man ikke at ophøje paa Bispestolene. Christian den Sjette søgte ganske naturligt at fremme Fromhedens Sag ved at forsyne Stifterne med forstaaende Biskopper. Hen paa Efteraaret kom der en saadan Udnævnelse til Aalborg, hvor Christoper Mumme blev Biskop, og Godtfolk i Viborg har formodentlig hørt med Beundring, hvorledes deres Bysbarn Stiftsprovst Morten Reenberg havde skoset baade Kongen og Bispen i sin Intimation ved Bispevielsen i Frue Kirke. Da 15. Juli Holmens Provst *Andreas Wøldike* blev udnævnt til Viborg, har Kongen formentlig ogsaa derved villet sikre sig en forstaaende Mand paa denne Bispestol. Han var Søn af den lærde Præst i Sommersted Peder Wøldike og født 1687. Ligesom Broderen den theologiske Professor Marcus Wøldike havde han mest studeret i Tyskland (Wittenberg og Jena), og Tysk var egentlig hans Sprog. Derfor blev han 1709 Kapellan ved den tyske Menighed i Helsingør. Saa kom det forfærdelige Pestens Aar 1711. Begge Byens Sognepræster døde, og Wøldike passede det hele og gjorde trofast Tjeneste under de svære Forhold. Han havde siden den Voksdugs Præstekjole hængende, som han da havde brugt. Efter dette blev han Sognepræst ved den danske St. Olai Kirke. 1733 blev han Provst ved Holmens Kirke i København. Han sad da i Kommissionen angaaende de pietistiske Stridigheder. Det fortæltes siden, at Pietisterne var utilfreds med hans vaklende Holdning, og at da hans Sprog i Prædikenerne ogsaa havde tyske Mærker, skulde Kongen have gjort ham til Biskop for at komme af med ham. Denne Forklaring er dog for usandsynlig, da Christian VI tydeligt har regnet meget med Bispeindstillingernes Betydning. Wøldike bad om at blive fri, men det var der ikke Tale om.

Fortsættelsen af Støttrups Sag blev hurtig Prøven, hvori han skulde vise sin Evne til at behandle saadanne Forhold i Overensstemmelse med den nye Regeringskurs.

Der kom nemlig snart en Fortsættelse. Morten og Laurits fulgtes ad til Nørre Snede. Her sagde Laurits (Remmesnideren) Farvel, og Morten fortsatte alene. Paa Vejen mellem Vejle og Fredericia slog det ned i ham, at han havde syndet ved at forsone sig med Kirken i Viborg. En Rædsel for at have fortørnet Gud fulgte ham nu paa Resten af Vejen. Paa Bæltet mellem Nyborg og Korsør følte han »en stor Guds Revselse i sin Sjæl, hvilken kom til større Virkning efterhaanden, besynderlig da han kom igen til andre Guds Børn, som han havde Fortrolighed til, først i Korsør og siden i København. Thi da havde han saa stor Undseelse for at tale med dem, at der var sat et Skillerum af Mørkhed imellem hans Sjæl og deres, saa at de endog skyede ham som den, der havde gjort den allergroveste mordiske og misdædiske Gerning«.

Han blev dog en tre Ugers Tid i Korsør, saa han maa her have haft Meningsfæller. Først til Maj kom han til København og fik Værelse sammen med den studerende Broder Niels i Fiolstræde. Men allerede sidst i Maj rejste Niels hjem til Forældrene. Her stod det sørgeligt til med Søsteren Anne Marie. Hun laa hjælpeløst og lidende hen i en uhyggelig Tilstand. Forældrene søgte Raad hos en Signekælling i Nibe og havde ogsaa »gjort et Hul igennem Grundvolden af et Jorddige og tre Gange noget efter Solens Nedgang stiltiende trækkede hende derigennem«. Iøvrigt forholdt Niels sig stille og hindrede ikke Forældrenes Kirkegang. Men saa kom Morten hjem 11. Oktober. Han »havde da ladet sig vokse et meget sælsomt og underligt Skæg«. Nu blev det anderledes. Forældrene kom ikke mere i Kirke og lærte at tale haanligt om Kirkens Gudstjeneste. Søsterens Ord kunde være mærkelige, og Morten ansaa hende vistnok for inspireret. Den 12. December døde hun, og efter hendes Ønske jordede Familien hende uden Jordpaakastelse paa Kirkegaarden, og for at alt skulde være

mod nedarvet kirkelig Skik, lagde de hende med Hovedet mod Øst.

Anders og Laurits boede sammen i Viborg. I Julen tog Morten ind til dem. Niels Hertzberg var henne hos dem den 27., men nu lod Morten ham vide, at han »havde fortryllet ham og ført ham ind i Satans Strikker«. Han brugte voldsomme Udtryk. »Han vilde hellere gaa i Horehus og se paa de skændigste Vederstyggeligheder, dog ikke at be-drive dem, end i vore Kirker at høre og se den Gudstjeneste, dær forrettedes«. En Tilsigelse til Møde hos Stiftsprovsten og den nye Biskop undveg Morten ved Bortrejse men besøgte derefter oftere Brødrene ved Nattetid. Da blev »den ubetænksomme Pøbel« i Viborg urolig. Den 16. Januar jog en halv Snes sammenrottede Borgere Anders og Laurits op af deres Senge, og med Prygler drev de dem ud af Byen. Da Laurits Dagen efter klagede paa Raadstuen, havde ogsaa de sammenrottede indfundet sig og anmodede om, at Anders og Laurits ved offentlig Trommeslag maatte forvises Byen, hvilket blev dem bevilget og derefter sat i Værk. Borgerne truede med at slaa Arme og Ben i Stykker paa Brødrene, hvis de een Nat derefter blev i Byen. Saaledes klarede Borgerskabet Religionssager. Brødrene søgte ud til Mathias Gandorff paa Nørgaard, »der i Religionen som i alt andet elskede det usædvanlige«. Han var egentlig Gæstgiver i Viborg men ejede tillige Boller i Romlund Sogn († 1775). Laurits rejste efter Paaske og havnede i Slagelse, hvor der var aandsbeslægtede.

Men ude i Farsø blev det paa Anmeldelse af Jeremias Sander til en Provsteret mod hele Familien. Denne unddrog sig imidlertid ved Bortrejse. I Stedet blev der i Retten kun indsendt et langt Indlæg fra Morten Støttrup. Provsteretten endte efter Loven i en Dom paa Fredløshd, men den blev betydningsløs paa Grund af Flygtningernes senere Skæbner, der førte dem ind under en af Kongen kontrolleret Behandling.

De kom til Nyborg. Her var der forstaaende Venner af herrnhutisk Farve, Kapellanen Hans Lemming og Byfoged Jakob Lerche. Men Sognepræsten i Nyborg Hans Frich an-

gav dem, og efter Stiftamtmandens Ordre blev de 5 Jyder arresterede en Uges Tid efter deres Ankomst. Mortens Indlæg i Provsteretten fandtes hos ham og blev Anklagegrundlaget. Sagen indberettedes af Biskop og Stiftamtmand til Kongen, og denne svarede, at de anklagede skulde henvisse Forældrene til deres Hjem og sende Sønnerne til Viborg. Til Viborg afgik der kongelig Ordre til Stiftsbefalingsmand og Biskop om at udforske Brødrenes Meninger i Religionssager samt forsøge, om de vilde lade sig undervise eller ej. Fremturede Brødrene i deres vildfarende Meninger, skulde Stiftsøvrigheden forfatte en Dom, som de dog, inden den blev offentliggjort, skulde tilsende Kongen tilligemed en Redegørelse og derefter afvente videre kongelig Ordre. »Thi omendskønt Vi ikke vil, at uskyldige Folk skal anses som Kættere, eller at de Mennesker, som af Skrøbelighed kunne fare vild, straks under et Skin af den rene Lærdom med Bitterhed og en blind Nidkærhed skal forfølges, men Vores alvorlige Vilje er, at deslige Mennesker *med en sagtmødig Aand skal hjælpes til Rette*, -- saa er Vi dog ingenlunde sindede, nogen Tid at se igennem Fingre med dennem, som foragter vores sande evangeliske lutherske Religion og Kirkens uskyldige Skikke bespotter og beskæmmer, Kirken som et Babel udraaber, tilraader andre at separere sig fra Kirken og dens Samfund, udstrør andre farlige Vildfarelser i Landet og som Forførere drager andre paa farlige Afveje med sig«.

Morten Støttrup fastholdt klart og fast alle sine Udtalelser, saa der var ikke andet for, end at Retten maatte dømme, og efter Loven dømte den til Landsforvisning, hvorpaa Dom og Beretning indsendtes til Kongen. Kongen kunde ikke faa sig til at stadfæste Dommen men gav Befaling til et nyt Forsøg paa Undervisning endnu i 6 Uger. Den skulde fordeles mellem Byens Præster og Biskoppen. Det skete men ganske vist under haabløse Former, idet Morten paa Forhaand erklærede, at ingen af Byens Gejstlige kunde undervise dem, thi de var blinde og Blindes Vejledere. Betegnende er en Yttring af Morten til Tychonius: Gud havde sagt, at Salvelsen skulde lære dennem alle Ting,

og det gjordes ej behov, at Mennesker skulde lære den ene den anden, men det var nu den Tid, da de alle skulde blive lærte af Gud. Ikke engang en Smule almindelig menneskelig Høflighed vilde Brødrene vise men opførte sig saa gennemført ubehøvelst, som det var dem muligt at finde paa.

Præsternes Beretninger om, hvordan det gik, ligger i Pakken. Som sædvanlig fortæller Tychonius mest anskueligt. Han, den gamle Tids Mand, synes forresten at have villet haft dem med Magt førte til Prædikens Hørelse i Domkirken, men det forpurrede Biskop Wøldike. Denne hjalp dem ogsaa til en Del Frihed, saa de kunde tale med Folk, og Godtfolk i Viborg begyndte at tale om Biskoppens »utilladelige Moderation og Medlidenhed med disse Støttrupper«.

Indberetningen gik til Kongen, som resolverede, at Dommen skulde ændres til, at *Anders* skulde sættes 14 Dage paa Vand og Brød, *Niels* indtil videre arbejde blandt de ærlige Slaver i Fredericia og *Morten* indtil videre arbejde paa Bremerholm. Derhos skulde alle tre Brødre underskrive paa at leve stille og tale med ingen Mennesker om deres Principia i Religionssager. Men denne Underskrift nægtede de alle tre, og dermed faldt Dommen bort. Kongen lavede om flere Gange, og det endte med, at de blev hensat i Kastellet, ikke til Afstraffelse men for at det atter skulde forsøges, om ikke kærlig Undervisning kunde bringe dem paa andre Tanker. En af de kendte Pietister Holmens Provst *Matthias Hviid* blev sat til dette Arbejde. Senere fik han den ligeledes pietistiske Præst ved Trinitatis Chr. *Langemach Leth* til Medhjælper. Nu var Brødrene høflige og venlige, men give efter eller love Tavs-
hed vilde de ikke. De affattede et udførligt Forsvarsskrift, hvori de ogsaa meget klagede over Behandlingen i Viborg, mærkeligt nok særlig over Biskop Wøldike. Tiden gik. I Januar 1738 forelagdes Sagen for Generalkirkeinspektionskollegiet, der bl. a. noget skarpt gav sig til at undersøge — paa Brødrenes Klage — hvad den verdslige og gejstlige Øvrighed i Viborg »med et bitter, ubetænksom og pa-

velig Forhold« havde gjort mod Brødrene. Dette foranledigede en udførlig Redegørelse fra Biskop Wøldike, bilagt med 15 Attester.

Da Kollegiet havde faaet at se, hvordan det var gaaet til i Viborg, gav det Biskop Wøldike en uforbeholden Op-
rejsning, idet det udtalte, at Biskoppen har

vist den Kærlighed og Sagtmodighed, som ej alene sømmer sig en redelig og forsigtig Biskop, men som i slige Tilfælde alene pryder Sandheden og dens Lærere. Vi kan altsaa ej forbigaa at give Eders Højærværdighed denne vores inderlige Glæde tilkende, og som vi vilde ønske, at alle andre baade Gejstlige og Verdslige, som har haft med disse usle Mennesker at tale eller at gøre, deri havde lignet eders Højærværdigheds Exempel, saa bede vi tjenstvilligst, at eders Højærværdighed vilde fremdeles baade ved Deres eget opbyggelige og kærlige Forhold og ved eftertrykkelige Erindringer og Formaninger indprente Stiftets ej alene Gejstlighed men endog andre Eftertænkende at efterfølge Kristi Sind i Kærlighed, Medynk og Taalmodighed, fornemmelig mod enten Skrøbelige eller Vildfarende, om saadanne oftere skulde forekomme, som det eneste Middel at forekomme deres videre Aflald fra vor evangeliske Kirke og at beholde hos dem nogen Adgang til deres Overbevisning og Redning.

Imidlertid var der ingen »Adgang« hos Brødrene Støttrup. Kollegiet endte derfor i en Indstilling, hvori det udtaler, at man bør anse al Tvang og verdslig Straf i Religionssager for et papistisk Tyranni, men for Kirkens og Landets Rolighed kan man ikke have dem, hvorfor de maa anvises at rejse udenfor Riget eller at bo i Altona (Fristaden).

Det blev til at de rejste til Lybeck, og Kongen tilstod Brødrene 100 Rdl. til Klæder og Rejsen.

Forældrene var i sin Tid kun lige rejst om ad Støttrup og søgte saa til Slagelse, hvor Sønnen Laurids var, og hvor bl. a. Garver Zacharias Bentzen skaffede dem Ophold Resten af deres Tid. Laurits landsforvistes 1745 ogsaa.

Brødrene søgte til Herrnhut, men der vilde man ikke have dem. Senere søgte de Erikssønnerne i Holland, men det blev der heller ikke noget af. Her var de i Forbindelse med en anden Kammerat fra Aalborg Skole, Stiftsprovstens Søn Daniel Friedenreich, som havde sluttet sig til

Svenskerne, indtil de skilte sig fra ham paa Grund af et Forførelsesforsøg af ham overfor et Par Kvinder af Selskabet. Støttrup og Peder Ipsen vilde tale hans Sag men tilrettevistes. Iøvrigt siger en Skolekammerat Ville Høyberg om Friedenreich: »Han udmærkede sig ligesom Støttrupperne og Alb Schmidt [tilsidst Præst i Jorkjær i Aabenraa Provsti], som ogsaa vare dimitterede fra Aalborg Skole, ved en besynderlig Dragt, da de gik klædte som Pilegrimene med Stave i Haanden, lagde deres Parykker og Kaarder fra sig, lode deres Skæg vokse og skabte sig saaledes som Varulve«. Paa sine gamle Dage levede Morten Støttrup i Hamborg som Instrumentmager og stadig som ivrig Separatist.³¹⁶⁾

Det var vel ikke særlig mange, der kom ind i Støttrups kirkefjendtlige Separatisme, men vi har dog en Skoleholder, *Jens Christensen Broch*, som voldte Myndighederne mange Bekymringer. Han var ustuderet men skriver godt for sig og var 1733 bleven Skoleholder. Allerede ved en Provstevisitats i Bislev Kirke 24. Februar 1735 blev hans Forhold paatalt, og ved en Provsteret i Hornum Kirke 31. Marts blev han dømt fra sit Skoleholder-Embede »som en sværmende Kætter«. Mærkeligt nok synes Sagen ikke at være gaaet til Landemodet. Derimod finder vi ham i den følgende Sommer i Trinitatis Sogn i København, og her var der født ham et Barn, som han nægtede at lade døbe. Man paamindede ham, og Kongen sendte flere Hold Præster at forhandle med ham. Omsider forelagde Kongen Spørgsmaalet for det theologiske Fakultet. Biskop C. Worm og Prof. M. Wøldike hørte til den gamle Skole og mente, at Barnet burde døbes trods Faderens Protest. J. Steenbuch og J. F. Reuss var Pietister, og de turde ikke tilraade en saadan Adfærd overfor Mennesker, der havde fuldkommeligt skilt sig fra Kirken, fra dens Sakramenter og fra al dens kirkelige Samfund.

Kongen fulgte den sidste Indstilling, og da der i Riget var Daabspligt, maatte Manden forvises til en af Fristæderne. Han begav sig til Frederiksstad, men siden kom

han til Herrnhuterkolonien Marienborn og kom virkelig derfra en kort Tid som Huslærer til Dreslette Præstegaard paa Fyn. Det særlig støttrupske maa han vel da have oplevet og være faldet til Ro i Brødremenigheden. Det er ellers ejendommeligt at læse hans Redegørelse fra Bruddets Tid. Han vilde ikke gaa til Skrifte, fordi han ikke vilde sidde paa Knæ for et Menneske. Man maa ikke bukke eller tage Hatten af for hverandre. Han frygtede Guds Vrede, om han gjorde det. Under den to Timers Samtale med Biskop Worm beholdt han da ogsaa Hatten paa. Iøvrigt drømmer han om »Godsets Almindelighed«, d. v. s. Ejendomsfællesskab.³¹⁷)

Danmark var ikke dengang et Land med Religionsfrihed men en Kirkestat. Derfor maatte den Slags Forhold tages anderledes end nu. Kongen havde aflagt Ed paa vældeligen at haandhæve luthersk Lære og Kirkeorden. Men man skal lægge Mærke til, at 1736 kunde Christian den Sjette og hans Mænd ikke bestemme sig til at resolve Tvangsdaab. Ingen er i Tvivl om, hvad Christian den Fjerde vilde have resolveret 100 Aar tidligere. Men ogsaa 100 Aar senere dekreterede Frederik den Sjette og hans Mænd Tvangsdaab for Baptisters Børn! Pietisterne havde oplevet noget i deres Samvittighed. Derfor bliver de Samvittigfrihedens første Talsmænd i Danmark.

Iøvrigt fik Kongen en Forskrækkelse ved alt dette sektariske Væsen, da Svenskerne kom. Han trak sig forsigtigt tilbage fra Grev Zinzendorf, og man oplever en Venden tilbage til det gamle System ved at han 12. Marts 1735 paany gav Faderens Sabbatsanordning Lovskraft, atter med lidt Nedsættelse af Bøder for Bønder (4, 8, 16 Skilling, halveret Tid i Gabestok) og angaaende Markarbejdet med en Undtagelse i Hø- og Kornhøstens Tid »for at profitere af et med Længsel forventet Vejrlig og conservere Afgrøden paa Marken«. Men det varede kun kort, inden han maatte til at lempe paa Anordningen ud fra sin Grundsætning om Samvittighedsfrihed. Det kom fra Slagselse fra den Kreds af Vakte, der havde taget sig af Støttrupernes Forældre. De var Købstadfolk, der ikke skulde

bøde efter den nye Sabbatsanordning men efter Christian den Femtes Danske Lov, og det blev til Penge. Den nævnte Zacharias Bentzen fik i Maj 1737 en Regning fra Byfogden paa 462 Rigsdaler. De erklærede, at Grunden til, at de ikke kom i Kirken, var at Gudstjenesten ikke opbyggede dem, da Præsterne larmede mod Pietisterne. Sagen kom for Generalkirkeinspektionskollegiet, der ansaa det for urigtigt at tvinge til saadanne ydre Ting mod Samvittigheden, og saa kom Reskriptet af 22. Aug. 1738: Præsterne maa ej anføre dem til Helligbrøde, som af en sand eller foregiven Samvittigheds Tvang ej idelig søge Kirken, naar de sig ej bestandig derfra entholde; saa skal de og afholde sig fra alle saadanne Expressioner, hvorved slige mod Gudstjenesten og den udvortes Brug af Naadens Midler præoccupeerte Gemytter ej kan overbevises men vel videre opirres, men alene i Enrum og al Kærlighed handle med dem, saa ofte de forhaabe at kunne vinde noget hos saadanne Sjæle.³¹⁸⁾

Denne nye Maade forstod Magister Tychonius utvivlsomt ikke. Han var forankret i det forrige Aarhundredes Synsmaader. 1738 har han som andre Præster afgivet Betænkning til Generalkirkeinspektionskollegiet om, hvordan Kirketugten kunde forbedres og fritages for al Tvang og legemlig Straf. Tychonius holder sig til, hvad der maa være i en velskikket Republicque, og henviser til, hvordan Mose Lov havde Straf for Gudsbespottelse og Sabbatsovertrædelse.³¹⁹⁾ Han havde det vist meget med at gaa den juridiske Vej. Kollegiet passede paa ham og Wøldike maatte ogsaa passe paa. Forholdet mellem de to var aabenbart ikke godt. Der fortaltes siden Anekdoter derom, og i al Fald søgte og fik Wøldike hvad vi nu vilde kalde Sognebaandsløsning for sig og sin Husstand og tog Niels Hertzberg til Skriftefader.

Pietismens Reformprojekter vilde han gerne stikke til med sin Lærdom. I den nævnte Betænkning faar han Lejlighed til at bemærke, at der tales uklart om »den første kristne Kirke«, og at et Projekt om Indførelse af »Ældste«

ikke bruger bibelsk Sprogbrug. Det nye Testamente og den gamle Kirke mener dermed Præster, men Jødernes Ældste og dem i »separate Forsamlinger« vedkommer ikke »Resten af den sande Kirke«. Da Konfirmationsforordningen kom 1736, skrev han en i Haandskrift meget læst Afhandling om Konfirmationen i Form af et Brev fra en Provst til sin Nabopræst med Forsvar imod en lang Række Indvendinger mod Konfirmationsforordningen. Det er Forsvar, men kun for at gaa med, da det nu er Lov. Naar Forordningen (§ 5) uforsigtigt siger, at 1. Søndag efter Paaske er valgt «efter den første Kirkes Exempel», saa er han der med en Oplysning om, at der slet ikke i den gamle Tid skete noget særligt med de nydøbte den Søndag. »Jeg for min Del havde vel ønsket, at denne Ære havde været hver Søndag i Aaret forundt«. ³²⁰⁾

Da Generalkirkeinspektionen forlangte Redegørelse for Behandlingen af Støttrupperne, skrev han et værdigt Svar, hvori der bl. a. staar: »Jeg vilde med Paulo heller dø, end at nogen skulde gøre min Ros forfængelig, at have levet en redelig og bestandig Lærere af den Augsburgiske Confession.« Med alle hans Fejl er det vist rigtigt. Han var iøvrigt dengang en mærket Mand. »Jeg hverken kan betrede eller beklæde min Prædikestol, men maa paa Kirkegulvet sidde og prædike saadan, som jeg kan og mit svage Bryst og Mæle formaar.« En Apoplexi havde rørt hans venstre Side.

Han samlede sig om at udarbejde en Bog »Den jødiske Synagoge« i tre Bøger om Jødedommen. Men Arbejdet blev ikke færdigt. I den sidste Tid kunde han kun lade sig forelæse af Guds Ord og enfoldige Bønner og sov stille hen Juleaften 1740, 60 Aar gammel. ³²¹⁾

Den kirkelige Pietisme synes at være kommet til Viborg med Præsten *Jakob Graae*, som blev residerende Kapellan ved Søndresogns Kirke 1736—1744. Han var en Præstesøn fra Sale i Houlbjerg Herred. Faderen hed Jør-

gen Pind, men Jakob tog Familienavn efter sin Moder. Han var altsaa Broder til den under det støttrupske Røre omtalte Ole Pind. Han havde ualmindelig gode Kundskaber, særlig i Hebraisk, men det var hans aandelige Gerning, der mindedes, og særlig, at det var ham, der blev Redskabet til at hidføre en Omvendelse hos Sognepræsten Christian Sadolin. Kendskabet til dens Tids Præster i Viborg skylder vi ellers mest Degnen Jens Pedersen Thjørring i Højslev, død 1794, der 1743 kom i Viborg Latinskole. Han holder nærmest med Pietisterne og er vist ikke videre retfærdig mod deres Modstandere. Men vi lærer alligevel meget af ham.³²²) Han skriver om Jakob Graae: »Men foruden hans store Lærdom var han og en omhyggelig og tro Sjælesørger baade paa Prædikestolen, i Skriftestolen og ved Sygesengen, og havde saadan en hjertelig Omsorg baade for de Gamles og de Unges aandelige Velfærd, at det er aldrig at sige, hvor stor en Yndest og Kærlighed alle i Menigheden bare for ham, og jeg er vis paa, at hans gode Navn og Rygte uddør aldrig, saa længe nogen lever, der kan huske ham.«

Jakob Graae blev 1744 forfremmet til Sognepræst i Grundfør og Spørring, hvor han 1754 blev Provst og døde 1760.

Sognepræsten i Søndresogn *Christian Sadolin* (Kapellan 1727, Sognepræst 1731—1774) havde hidtil ikke været meget bevendt, men førtes ved Graae til en Fornyelse, saa han blev en Prædikant til stor Velsignelse, og Søndresogns Kirke blev den mest besøgte. Han kunde være skarp. I Fastetiden prædikede Biskoppen og Byens Præster hver Søndag i Domkirken. Naar Sadolin prædikede, var der en Mængde Mennesker i Domkirken, ogsaa Adel fra Landet. Haandværkssvendene sagde: »I Dag skal vi hen i Domkirken at høre, hvordan Hr. Sadolin kan skælde Adelen ud.«³²³)

Ogsaa Graaes Eftermand i Kapellanembedet ved Søndresogns Kirke var udpræget Pietist. Det var *Jakob Hornemann*, der siden 1739 var Hører ved Latinskolen. Han begyndte paa at holde *gudelige Forsamlinger* i sit Hus

og gav derved Anledning til, at de ogsaa holdtes i andre Huse i Byen. Han indbød til dem ved Aftensang Helligtrekongersdag 1746 ud fra Dagens Lektie. Noget saadant var dengang meget opsigtvækkende, og Erindringen om de støttrupske Begivenheder gjorde vel Sagen yderligere spændende. Folk fantaserede alt muligt ondt om disse Aftenmøder. En slem Rytter Søren Glarmester var umaa-delig fortørnet over, at hans Kone var gaaet til Præsten, og bagtalte paa enhver Maade, ja en Dag forfulgte han ham med dragen Pallask, saa at Hornemann maatte være glad ved at kunne smutte ind ad Domkirkens Dør og laase den. Alt saadant førte til, at han i Løbet af et Aars Tid igen opgav Forsamlingerne. Med Aarene gik han helt over til Herrnhuterne. 1761 kom han til Marstal, død 1787.

Imidlertid var Hernhutismen ogsaa kommet ind ved Domkirken med *Niels Gjelstrup*, der var Kapellan 1748—1760. Han havde som Student været hos Brødrene i Marienborn og i Seminariet paa Lindheim ved Frankfurt. I sin Forkyndelse synes han at have været meget yderlig »med lutter herrnhutiske Ord og Talemaader.« Thjørring anfører Enkeltheder som: »Til Rakkeren med de 10 Guds Bud!« Det er Uret at bede til Faderen, man skal ikkun bede til Frelseren. Paulus var et naturligt og uomvendt Menneske, siden han havde en Pæl i Kødet. Biskop Wøldike og Stiftsprovst Rosenstand Goiske søgte at rette paa ham, men uden Held. 1760 flyttede han til Sønder Felding, hvor han døde 1788 og erindredes som praktisk duelig.

Pietismens for alle følgende Tider betydningsfulde Be-drift er *den danske Folkeskoles* Tilblivelse. Som det før er anført, havde man fra kirkelig Side stadig drevet paa Ungdommens forsvarlige Oplærelse i Kristendoms-kundskab. Men Pietisterne kom stærkere ind paa Livet af Folk og følte Ansvar. I Halle fik A. H. Francke oprettet de berømte Fattigskoler og Waisenhuset. Efter Eksemplet forsøgte Preussen med et Folkeskolevæsen. Vi fik ogsaa

Waisenhus. Under Paavirkning af Pietismens Omsorg for en forsvarlig Fattigforsørgelse fik vi 24. Sept. 1708 en Forordning »om Betlere i Danmark«, hvorfra vort Fattigvæsens Organisation stammer. Den er egentlig ogsaa en Skolelov, men ganske vist kun ved et Par løseligt indføjede Paragraffer. § 8 lyder: »Hvor der ikke er Skoler i Sognet, skal de indrettes ved Degnene eller andre bekvemme Mænd, hvilke uden Betaling skal informere de fattige Børn. De Bøger, som behøves, skaffer Præsten af de Fattiges Kasse.« Vi ser Biskopper og Præster forsøge at indrette saadan Undervisning ad frivillig Vej. Men i det store og hele blev det en død Paragraf. Saa let fremkalder man ikke et Skolevæsen.

Et Fremstød skete, da Frederik den Fjerde opfordrede Godsejerne til at stifte Skoler for deres Fæstebønder, idet Opfordringen understregedes med et kraftigt Eksempel, idet Kongen oprettede Skoler, hvor Kronen var Godsejer, de saakaldte Ryttergodser. Her oprettedes 1721 de bekendte 240 Skoler med Skoleholdere og med en Undervisnings-Instruks for disse.

Det var et godt Eksempel, men Ryttergodset var den mindste Del af Danmarks Areal. Det med Efterligningen af Kongens Eksempel kom der ikke meget ud af. Grev Scheel stiftede en Skole i Hjorthede. I Hvidding i Vorning Sogn oprettede Bymændene en Skole i 1724. De har bygget et Skolehus paa Grandejrd i Hvidding og fæstet det til Anders Nielsen kvit og frit saa længe han vil læse med deres Børn. Han faar 12 Skæpper Rug og skal læse med Børnene fra Mortensdag til Paaske. »Har han Lyst og Evne til at bryde sig et Stykke Jord op i Heden eller ved en Udside, hvor saa kunde falde, skal han være det næst for andre, men ellers have vi lovet at indkaste hannem et lidet Stykke Jord ved Skolehuset til en Kaalhave og liden Toft, og hjælpe ham med at inddige det med Jords Tilkørsel i belejlig Tid, om fornøden gøres, hvorved han dog og selv skal stræbe at hjælpe til med.«

Det blev Christian den Sjette og hans Mænd, som kom til at gøre Folkeskolen til Virkelighed. Konfirmations-

forberedelsens Indførelse og Ordningen af Præsters og Degnes Katekisationspligt er de første Udslag deraf. Men da var der allerede Forberedelser i Gang til mere. Hovedmanden var Kongens bekendte Hofpræst Sønnderjyden *Johan Bartholomæus Bluhme*.³²⁴⁾

Først maatte man have et Overblik over, hvad der var, og hvor meget der manglede. Derfor satte Kancelliet i Aaret 1735 Stiftsøvrighederne til at indhente Indberetninger og Forslag.

Fra Viborg Stift sendtes Indberetningen af Stiftamtmand Chr. Güldenchrone den 19. Septbr. 1735 og viser, at med Skolesagen stod det usædvanlig slet til. Degnen havde i Almindelighed ikke den forordnede Degnebolig. Der nævnes kun 23 Skoler i Stiftet foruden de danske Skoler i Købstæderne. Man har ogsaa ment at kunne hjælpe sig med lidt i de 217 Sogne. Der foreslaas, at Degnene skal undervise, og derudover foreslaas der kun 34 nye Skoler.

Den 20. Marts 1738 skriver Biskop Wøldike og Stiftamtmand Güldenchrone til Generalkirkeinspektions-Kollegiet:

Vi seer aldeles ingen Frugt at være fulgt paa den Paamindelse, som vi nu for faa Aar siden paa Foraars-Landemøde ved Provsterne lod gøre til Kirkeejerne udi Stiftet i Anledning saavel af hans Majs. allernaadigste Lov som allerhøjstpriselige Vilje om Skolernes Indretning, om de mangfoldige Degneboligers Opbyggelse, som hid og did i Stiftet fattes. Hvilken Mangel af remedere ingen haver lagt Haand paa Gerningen med nogen Alvor uden alene Proprietær *Anders Kjærulfs* Enke paa Sødal her udi Nørlyngs Herred, som foruden Bolig til Degnen haver ogsaa oprettet en ny Skole.

Materialet fra hele Landet blev behandlet af en Kommission, bestaaende af Kongens nære Venner Konferentsraad Johan Vilhelm Schrøder, Andreas Hoier og Bluhme. De afgav Betænkning i December 1736. Til en Slags anden Behandling nedsattes der en ny større Kommission, som afgav sin Betænkning 10. December 1738. Og allerede 23. Januar 1739 udkom *Forordning om Skolerne paa Landet, og hvad Degnene og Skoleholderne derfor maa nyde*, ledsaget af en *Instruktion, hvorefter enhver Degn og Skole-*

mester paa Landet i Danmark i Skoleholdet skal sig forholde.

Denne Forordning er Grundlaget for vort senere Skolevæsen. Som man ser, varede det ikke saa længe at lægge Grund, som det siden har varet, naar der skulde laves Reformen i Christian den Sjettes Skole.

Det var økonomisk set fortvivlede Tider, da Landbruget var forfærdelig dybt nede. Derfor maatte man vælge som Hovedgrundlag et bestaaende kirkeligt Embede. *Degnene forpligtedes til Skolehold.* Foruden sit Degneembede skulde Degnen da have 6 Rigsdaler aarlig, desuden Brændsel, som leveres af Bønderne, og er der ikke Avling til Degnekaldet, skal de skaffe ham Græsning og Foder til 2 Køer, eller, om han ikke holder Skole for hele Sognet, til 1 Ko og et Par Faar. For Distrikter, som Degnen ikke kan naa, skal der ansættes Skoleholdere, som i Løn skal have 6 Rigsdaler hvert halve Aar, 5 Tønder Rug og 7 Tønder Byg, endvidere fri Græsning og Foder til 2 Køer og 6 Faar samt Brændsel. De skal være fri for al Skat. Det lyder ikke af ret meget, men det er dog mere, end man bestemte paa Ryttergodserne 1721.

Penge skulde skaffes ad forskellige Veje. Først nævnes en Kirkekollekt Fastelavns Søndag og Mikkelsdag (Høstprædiken) samt Tavlens Ombæren ved Brylluper. Dernæst nogle Bøder, fremdeles en ringe Kopskat og endelig „de Penge, som hidtil aarlig ved alle Kirker i Købstæderne og paa Landet til Lys er anvendte.“ Resten skulde lignedes stiftsvis paa Hartkornet.

„Paa saa mange Steder, som Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen finder det nyttigt og gørligt, skal der bygges *Skolehuse*, som skal være 8 a 10 Fag af god Bondebygning med Egestolper og Fodstykker, hvor det er gørligt, Fyrretømmer, klinede Vægge og Halmtag, inddelte som Skolerne paa Ryttergodset med Loftsrum, Stald for 2 Køer og nogle Faar, Lejlighed til Foder og Brænde og noget højere under Loftet end i de ordinære Bønderhuse. Skolestuen skal være saa stor, at alle Børnene deri bekvemmelig kan rummes, og ved et lavt Skillerum eller Tralværk deles i 2 Parter, saa at Pigerne sidder adskilte fra Drengene.“

Hvor Forholdene nødvendiggør det, kan der indrettes *Omgangsskole*, saaledes at hele Sognets Ungdom i det mindste kan vorde 3 Maaneder undervist.“

Instruktionen for Skoleholdet er et interessant Dokument, der bl. a. viser, at Pietismen vilde undgaa den Undervisnings-Mekanik, der udvikler sig, hvor Læreren kun er „Hører“. Den viser, at det er *den danske Kirke*, der holder Skole for sine Born.

Hver Morgen skal Skolemesteren begynde med en Salme. Imedens Bønnen læses, skal Børnene ligge paa Knæ.

Han skal lære Børnene Dr. Luthers liden Catechismum, saa at de først ret forstaa hvert Stykkes Mening og siden lære den Ord for Ord udenad; og derpaa den almindelige Catechismi *Forklaring* (Pontoppidans), hvilket han ej skal vænne dem til at lære saaledes. at de binde sig til Ordene. men han bør forandre Spørgsmaalene, saa at de kan gøre Rede for Meningen og ej læse Ordene op uden at forstaa dem. Han skal og tidlig vænne Børnene til at applicere (henføre) alt, hvad de lære, paa dem selv, at ransage derefter deres Forhold og Tilstand, i Enfoldighed som Børn at bede til Gud, deres Fader, og at klage ham med faa Ord af Hjertet deres Nød og Trang; saa skal han og vise de Børn, som i Catechismi Kundskab er vel grundede, hvorledes de kan bedst læse Bibelen til Opbyggelse og Nytte.

Endvidere skal han lære dem Læsning samt, hvis Forældrene forlanger det, Skrivning og Regning. Endelig sluttes der med en lignende Andagt som i Begyndelsen.

Børnenes Unoder skal han søge at rette paa lemfædigste Maade og kun i Nødsfald bruge Ris.

Om Søn- og Helligdage samt Maanedsbestedage skal *Drengene* møde Skolemesteren ved *Kirken*, da han følges med dem i Kirken. Børnene anvises et Sted, hvor de kan være alle samlede under hans Opsyn, at de forholde sig sømmelig samt vænnes til at opslaa Salmerne og at synges i Tonen med Menigheden.

Dette for den Tid store Foretagende er til uvisnelig Ære for Christian den Sjette og hans Mænd, og der vil blive holdt taknemligt Jubilæum derfor. Men man maa rigtignok ikke tro, at Samtiden jublede. Fra hele Landet stod der et Jammerskrig ind til Regeringen, at disse Midler kunde ikke skaffes til Veje. Man havde forregnet sig med Skolernes Antal. Der skulde være mange flere. Godserne vilde blive ruinerede. Den store Skolekommission arbejdede frem og tilbage med disse Tal og sendte saa i December Kongen den bedrøvelige Historie. Kongen tabte ogsaa Modet og forlangte Anvisning paa en billigere Udvæj. Kun *Bluhme* holdt Fanen højt. Men det endte da med, at man lempede sig ved Plakat 29. April 1740. Proprietæerne skulde gøre Forslag til Ordninger, alt under Forbehold af Øvrighedens Godkendelse.

Johan Bartholomæus Bluhme bør alle Dage nævnes med Ære som *den danske Folkeskoles Fader* for nu snart 200 Aar siden.

Inden Udløbet af 1741 skulde det hele være færdigt.

Paa Landemodet 11. Marts 1739 paalagte Biskop Wøldike Provsterne »at give med første Underretning om, hvor Degneboliger er, og hvor behøves Degneboliger og Skoler i deres Sogne, om det ved deres derom først indgivne kan forblive, eller de finder fornøden nogle Forandringer.« Det maa vel være paa Grundlag heraf, at Biskoppen til næste Landemodes Tid i September har lavet et Forslag, der gaar ud paa, at der i Viborg Stift behøves 43 nye Degneboliger, 72 Skolehuse, 7 omgaaende Skoleholdere og 27 »skikkelige unge Personer«. Dette sidste skulde man nøjes med paa »de meget smaa og langt fra-liggende Steder«. Han fastslaar, at hver ny Degnebolig maa mindst bestaa af 8 Fag Hus foruden det passende Antal Fag til Skole. Enhver ny Skole beregnes til 10 Fag.

Inden det blev Alvor, kom imidlertid Plakaten om Moderation, og ogsaa andre Overvejelser kom ind. Begrebet »ung Person« gik ud og var vel heller ikke til at skelne fra Omgangslærer. Der »modereredes« ogsaa. I Hem, Hindborg og Dølby havde Provst Assels tænkt sig en Degnebolig med Skolestue i Hem samt et Skolehus for Hindborg og Dølby, »dog siden den sidste allernaadigste Forordning anbefaler, at Indretningen skal ske paa menagerligste Maade, saa at det ikke alt for meget skal gravere Almuen, hvilket ikke kunde undgaas ved aparte Skolebygning, saa var nu hans Tanker, at det endelig er gørligt, at Degnen for alle trende Sogner kan holde Skole, naar hannem anskaffes Degnebolig paa det Sted, som af de nærværende fornemmeste Lodsejeres Fuldmægtige er funden bekvemtest udi Vester Dølby paa fælles Ejendom sydvest for Peder Rærups Hus, dog at til Degneboligen bygges i det mindste 5 Fag Hus til Skolestue, og at Degnen foruden de 6 Rdl., Forordningen hannem for Skolehold tillægger, bliver desuden tillagt saa meget, at han deraf kan lønne en Substitut.« Det er utvivlsomt Lodsejerne, der har faaet Provsten til at tænke saa moderat. Degnen fik 20 Daler til Substituthold.

Især synes velbaarne Olle von Lassen til Bustrup at have været stærk i at moderere. Lodsejerne for Krejbjerg

kunde ikke enes. Der var Enighed om den bedste Plads for et Skolehus i Krejbjerg By, men dermed hørte det op. Hr. Olle von Lassen foreslaar da, at Degnen i Rødding kan holde en omløbende Substitut. Saa kunde man undgaa at bygge Skolehus. Saaledes blev det.

Gennemgaaende blev det dog saaledes, at Biskoppen og Stiftamtmanden mente at kunne approbere. Biskop Wøldike er dog stadig paa Vagt, ikke uden Grund, at der bliver bygget forsvarligt. I alle Approbationer indfører han Klavsul:

1. At Degneboligernes egen Bygning ikke kan være mindre end 8 Fag....

2. Agte vi tjenstligt, at Degneboligerne bygges med Bindingsværk, dog ikkun af klinede Vægge. Men derhos vil iagttages, at Fodstykkerne sættes saa højt paa Stene, at den underste Kant deraf bliver halvandet Kvarter eller en halv Alen højere end Gaden er, og ingensteds lavere.

3. Det hører aldeles til Degneboligernes fornødne Bygning, at vedkommende Kirkeejer derudi tillige lader forfærdige en Skorsten, ophuggen af veltilbered Ler under Taget, men Piben, saa vidt den gaar over Taget, af Mursten. Saa og at en god Bagerovn opsættes af en saadan Beskaffenhed, som hos Bønderne paa Landet er brugelig.

Ved Synsforretning skal det sikres, at det bliver saaledes. Formodentlig kneb det alligevel med Gennemførelsen. Velbaarne Olle von Lassen og Ritmester Ravn til Harregaard skulde tilsammen bygge Degnebolig og Skolestue i Hjerk. Det skete. Den laa vesten for Kirken uden andet Tillæg end en indgrøftet Kaalhave. »Degneboligen bestaaer af en Suuel-Huus, som kan være in allis 7 Fag, om det var sat i Bindings Verk. Værelserne ere en Stue med Loft, Dørre og Vindver, een Kammer uden Loft og Vindver, Kjøcken ligeledes. Til samme Bygning og under eet Tecke er Skolehuset tilsat.«

Men dette er aabenbart et Vildskud. Der kom et Skolevæsen i Gang med de Hjælpere, som var at faa, og naar 40 Aar senere Bondereformerne kunde finde Sted, har den danske Kirkes fattige Skole under Christian den Sjette utvivlsomt sin store Del i Æren. 1814 fik Skolen den be-

kendte nye Lønningslov, hvorved den økonomisk kom paa et bedre Grundlag.

Biskop Wøldike tog sig meget ivrigt af dette Oplysningsvæsen. Ogsaa i Gudstjenesten skulde der undervises ved Katekisation. Paa det omtalte Mauritii Landemode 1739 har han givet følgende Monitum:

Naar Præsterne efter Prædikenen selv forretter Catechisationen, da bør Degnene, naar de have læst i Chorsdøren pro exitu, gaa ned til Kirkedøren, at hindre dem, som før og under Catechisationen ville gaa ud af Kirken, siden mange af de Gamle lige saa højt behøve at give Agt paa Undervisningen som de Unge; dog bør frugtsommelige Koner samt gamle og svage Folk ikke formenes at gaa bort.

Efter denne Tid brugtes jo Pontoppidans Forklaring som Lærebog i Kristendomskundskab. Det betyder ikke, at man ikke havde haft nogen saadan Bog tidligere. Man havde forskellige, saadan at et Stift gennemgaaende brugte den samme. I Viborg Stift ses i Brug en pæn lille Bog »Dend enfoldige Børne-Lærdoms u-svigelige Melk for enfoldig Børne-Christne gandske slet og ræt anrettet« af Præsten Mads Pedersen Rostock. Denne var 1694, da Bogen udkom i Odense, Kapellan i Odense. Den har en Fortælle af Kingo og er vel bleven til efter hans Tilskyndelse.

Wøldike lagde herefter sine Visitatser om til Vinteren, da der oftest ikke var Skole om Sommeren. Men saa hans lukkede Vogn køre rundt i Vintervejret og Vinterføret. Som Degnen Povel Snekstrup i Aars kvad 1753:³²⁵)

Naar har man hørt, at slig en Mand ved Vintertide
har rejst paa Visitats og Kulden villet lide?
desaarsag for at se, om Skoler er i Stand,
at Ungdom rettelig i Gud oplyses kan?

Den ene Dag var han i Kirken, den anden i Skolerne. Om det end var nok saa koldt, holdt han lange Katekisationer i Kirkerne. Han fortæller selv derom, hvordan han først, ligesom Trellund, taler over en fritvalgt Text og derpaa examinerer Ungdommen i de Gamles Paahør og passer paa, at det ikke skal være noget, de kan udenad, men noget, de forstaar. »Og herudi gaar jeg ikke lettelig noget

Barn forbi, ihvor talrig end Forsamlingen er, siden jeg saa, at baade Forældrene og Børnene glæde sig derover, at de ikke forbigaas, og derved opmuntres til des større Flitighed efter min Bortrejse. Og da dette altsammen sker med Kærlighed og Venlighed, saa sker det idelig, at de

Biskop Wøldike. Maleri i Domkirken.

Gamle i Stolene af egen Drift bryde ogsaa frem at svare, naar de Unge ikke straks ere færdige». ³²⁶)

I Skolerne hørte han godt efter. Om det ikke var, som det skulde være, sagde han intet i Børns og Befolkings Paahør, men Præst eller Skoleholder blev budt til en Køreture i Karetten, hvor han saa talte alvorligt og kærligt med dem om Sagerne. Hans

overordentlig jævne, bramfri og ligefremme Væsen hjalp ogsaa til. Men der var ogsaa Myndighed. Gennem hans Skrivelser gaar der en overordentlig fast og rolig Tone.

Overfor Generalkirkeinspektionskollegiet synes han at være noget nervøs. Det rykkede ham for Visitatsindberetninger, og han synes at have haft ondt ved at faa dem færdige. Der ligger nu kun saadanne fra 1740 for Sallings fire Herreder. I en Redegørelse omtaler han sin Optagethed. »Jeg kommer ikke lettelig fra mit Skrivebord nogen Nat førend Kl. 12 à 1 og op igen Klokken 4 à halv 5; ja mangfoldige Gange ikke giver mig Tid at lægge mig men nøjes med at sidde paa en Stol og blunde et Par Timer, paa det mine Øjne og Hjerne ikke aldeles skal ødelægges«.

Han havde noget læspende og langsomt ved sin Tale, og det var hørligt, at Tysk var hans Modersmaal. Men alligevel omtales af flere med Ærbødighed det Indtryk som den fromme og ærværdige Mand gjorde paa Prædikestolen, som han stod der med sine egne graa Haar (et Sær-syn i Paryktiden) og tog sin Kallot af til Bøn.

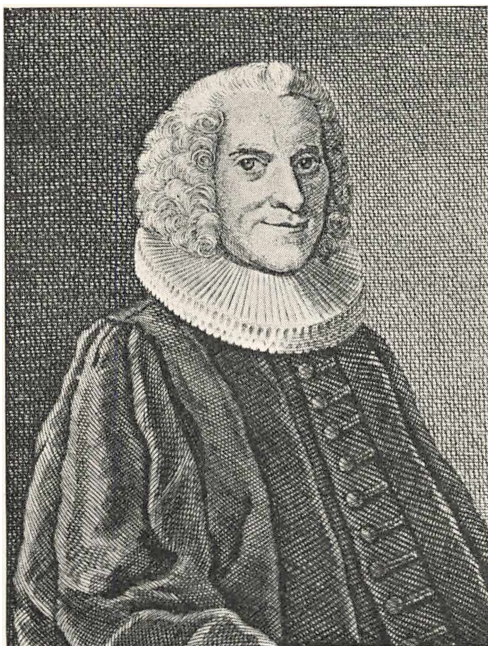
Efter at han var fyldt Halvfjerds, gjorde Alderen sig gældende, og det kunde nok mærkes i Administrationen. Han døde 1770 i sit 84. Aar.³²⁷)

Den egentlige Pietismes Tid var ikke lang, i al Fald ikke den Tid, da den raadede i Intelligenskredsene. I det jævne Folk holdt den sig meget længere. En ny Tid viste sit Ansigt, og Hovedmanden deri var i en betydelig Aarrække knyttet til Viborg Domkirke, nemlig Dr. theol. *Peder Rosenstand Goiske*. Han var en Præstesøn fra Vestervig, født 1704, Student fra Aalborg 1722. 1726 blev han Hører i Aalborg Skole og blev derefter 1733 Conrector i Viborg. Da var Mag. Thomas Bhie Lector i Theologi ved Domkirken siden 1700 men var formentlig træt. I al Fald afstod han i November 1734 dette Embede til Conrectoren imod paa Livstid, d. v. s. til 1739, at nyde den største Del af dets Indkomster. I disse Aar var Goiske altsaa baade Conrector og Lector og skulde foredrage Theologi samt enkelte Gange prædike.

Det er Tychonius's Tid, og denne interesserede sig meget for den unge intelligente Lector. I hans store Bibliothek kunde han studere sig lærd, thi Tychonius vilde gerne tjene de studerende med sine Bøger, naar han mærkede, at de havde Lyst og Forstand dertil. Denne blev iøvrigt Domkirkens sidste Læsemester, idet Lectoratet ophævedes 1740 og de fleste af dets Indtægter lagdes til Conrectoratet. 1747 blev han Stiftsprovst, og efter Thjørrings Fortælling var det en lidt vanskelig Overgang, da han ikke var vant

til at holde Tale paa Dansk. Det havde gaet bedre paa Latin. Men han kom da over det og »var ret fornøjelig at høre«, og iøvrigt huskedes han i Viborg som en Bønnens Mand, hvem man tit fandt paa Knæ i sin Stue.

Stiftsprovstetiden varede dog kun to Aar, thi 1749 kaldedes han til Professor i Theologi ved Universitetet efter

Peder Rosenstand Goiske.

Reuss, hvad han var til sin pludselige Død 1769. Hans Indtræden i Fakultetet betød en hel Fornyelse. De unge Studerende flokkedes om hans Lærestol. Det nye, der virkede saa dragende, var at han vilde støtte Theologien med Filosofi. Det er den saakaldte *Supranaturalisme*. Den tyske matematiske Professor Chr. Wolff havde opstillet naturvidenskabelige Beviser for Reli-

gionens Hovedtanker. Det var et Forsvar mod Vantroen, og man følte det lykkeligt, at den »aabnede« Theologi støttedes af den »naturlige«. Først senere saa man, hvor farlige disse Tanker var, da Rationalismen simpelthen flyttede helt ud i den »naturlige« Theologi og i det væsentlige opgav den aabnede. Men disse Mænd var orthodoxe Lutheranere eller Pietister. Nu har vi dog ondt ved at læse hans Ugeskrift »Billige Frie-Tanker over ubillig Frie-Tænker«.

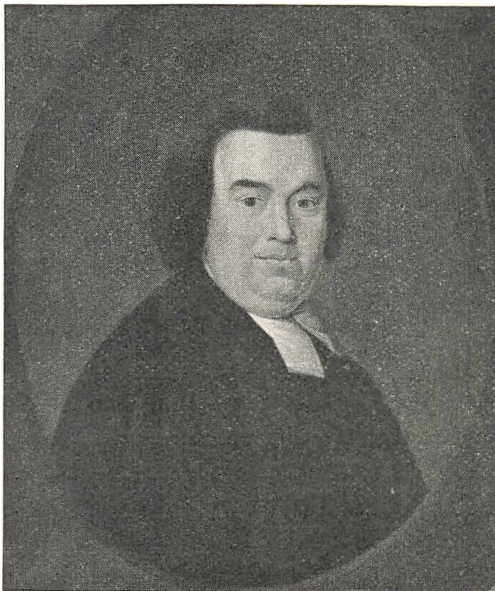
Sulm siger om Biskop *Christian Michael Rottbøll* (1770—1780), at han »havde afkastet mange Fordomme«. Det vil formentlig sige, at han ogsaa var Supranaturalist. Thi Rationalist var han ikke, og Viborg Stift opnaaede i det hele ikke at faa en rationalistisk Biskop. Han var en alvorlig og dygtig Mand, der kunde katekisere i 2—3 Timer uden at trættes,

»uagtet han var en Mand saa tyk og fed, at han ikke kunde se sine egne

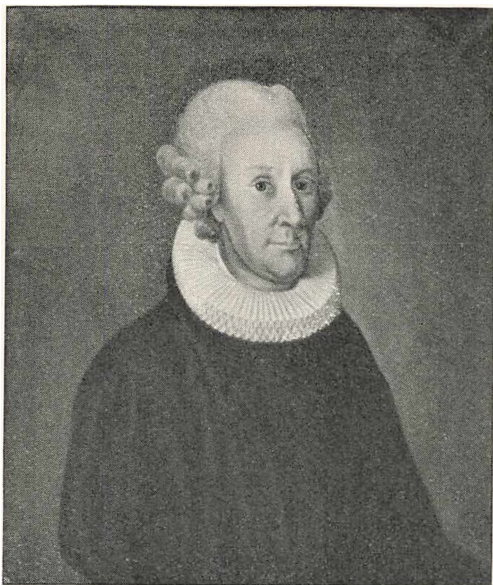
Fødder« (Thjørning). Han blev dog kun 51 Aar gammel. Han efterfulgtes af en Mand, der var et Aar ældre,

Stiftsprovsten i Ribe *Peder Tetens* (1781—1805). Han kan 1795 skrive, at i hans Stift findes »Gud ske Tak ingen Lærer, der er henreven af den overhaandtagende

Tanke- og Skrivefrihed, der truer med Vildfarelse og Omstyrtning«. Hans Bispetid er ellers Rationalismens stærke Tid, og den har selvfølgelig ogsaa været inde i Præstestanden i Viborg Stift. Det var en Tid, da det ogsaa var en Sport at angribe Præstestanden, og man ved ikke altid, hvad man skal tro. I Aaret 1783 indkom der til Kancelliet en Klage over, at Præsterne i Ribe og Viborg Stifter var forfaldne til Kortspil og derfor kom for sent i Kirken. Klagen blev sendt til Biskopperne Bloch og Tetens, og det viste sig da, at den var underskrevet med opdigtede Navne. Begge Biskopper tog deres Præster i Forsvar, men Tetens omsendte dog tillige en Afskrift af Klagen til

Biskop Rottbøll. Maleri i Domkirken.

Biskop Tetens. Maleri i Domkirken.

Viborg Stifts Præster »for at gøre enhver mere agtpaa-givende paa En og Anden, som de maaske ved deres Nidkærhed har gjort sig til Fjende, og for at opmuntre dem til største Varsomhed i deres Handlinger«. ³²⁸⁾

Det er jo pænt, men hvorfor skulde ikke Verdsligheden have smittet Præsterne, naar den var saa stærk i Samfundet? Netop

i Viborgs højere Stænder skal den moralske Slaphed have været helt uhyggelig omkring Aarhundredskiftet. Da A. Heise kom til Viborg (1868) var Fortællingerne derom endnu i Omløb. ³²⁹⁾

Den nye Tidsaand viser sig ogsaa i *Viborg Kirkers* Behandling. Ved Reformationen havde man jo lavet de to Sogne med de to Klosterkirker, og to Gange havde man sejrrikt afslaaet Forsøg paa at faa nedlagt Søndresogns Kirke. Det endte med, at det blev Graabrødrekirke, der kom til at falde, saa at Domkirken endelig fik Sogn.

Disse Begivenheder følges med et Præstelevnedsløb.

Frederik Astrup var født 27. Okt. 1727 i Astrup, hvor hans Fader var Degn. Han kom i Viborg Skole og blev Student 1746, altsaa med tidlige Ugnomsindtryk fra Pietismens Tid. 1754 blev han Præst i Viborg, og det var han indtil han entledigedes 1812. Men han kom til at tjene ved

alle Byens Kirker. Han begyndte med Tugthuset. 1759 blev han Sognepræst i Nørresogn, 1774 i Søndresogn og 1781 Stiftsprovst ved Domkirken. Han omtales som en god og dygtig og ærværdig Præst.

Der var i Viborg slet ikke saa lidt Sans for Byens Minder fra Reformationstiden, og Tychonius havde bidraget sit til at oplive disse, bl. a. ved Mindetavler i Kirkerne. Saa-

Nørresøgn Kirke. Tegning af Gullew.

ledes forkyndte en Tavle i Nørresøgn Kirke, at den var »den første Kirke i Danmark, i hvilken for 200 Aar tilforn den rene evangeliske Lærdom af Magister Tausen er prædikedet«. Det var i og for sig ikke rigtigt, men blandt de Kirker, der endnu var i Behold, passede det.

Denne Minde-Værdi blev udnyttet til at skaffe den hidtil taarnløse Kirke et Taarn med Spir. Forberedelsen var sket under Astrups Formand. Efter Ansøgning bevilgede Kongen 10. Januar 1759, at der til dette Taarns Opbyggelse maatte afkræves hver jydsk Kirke een Rigsdaler, og at der

maatte ombæres Kollektbøger i hele Riget undtagen i Hovedstaden. Der maatte nogle Gentagelser til, inden der kom Penge nok. Taarnet skulde opføres efter Hofbygmester *Jacob Fortlings* Tegning af Hofmurermester *Platz*. Det skal have været prydeligt, $27\frac{1}{2}$ Alen højt til Gesimsen og et kobbærtækt Spir paa 20 Alen, i alt $47\frac{1}{2}$ Alen. Gesims og Portal var af Sandsten. Der skaffedes samtidig en stor ny Klokke.

Det blev opfattet som en stor Festlighed i Viborg, da Taarnet indviedes ved en Gudstjeneste 1. Søndag i Advent 1761. Hr. Astrup prædikede over Esaias 60, 18: Der skal ikke ydermere høres Vold i dit Land eller Forstyrrelse og Ødelæggelse i dine Landemærker, men du skal kalde dine Mure Salighed og dine Porte Lov. Vi hører fra andre Stæder, at Kirker nedrives eller opbrændes, men her hedder det: Der skal ikke høres Vold i dit Land. Vor nye Bygning bringer os i ny Erindring den Herrens saare mærkværdige Naade, at han inden disse Mure og Porte allerførst har ladet sit salige Ord og Evangelium som et Lys oprinde i Mørket ved Hr. Mag. Hans Tausen. Den nye Bygning minder om Kongens Hjertelag, at dette Hus skulde opløfte Hovedet blandt de andre Byens Kirker.³³⁰⁾

Imidlertid var Indbyggerantallet ringe. 1769 angives der 1990 Mennesker i Byen og 1801 2379. Det var ikke meget at opretholde tre store Kirker for. Og Forholdene var saa fattige, at de eligerede Borgere (Byraadet) 1788 foreslog at ophæve Købstadrettighederne og gøre Viborg til Landsby for at slippe for nogle Skatter. Tillige androg de paa, at Præstetienden — ligesom allerede Kirketienden — maatte afløses mod en billig Betaling, eller, hvad der var end bedre, at Sortebrødre og Graabrødre Kirke maatte nedlægges, og Tienden, som de bl. a. kalder et Tugtens Ris, aldeles ophøre. En stor Del af Borgerne protesterede dog mod dette mageløse Projekt.³³¹⁾

Tanken om en Reduktion blev dog ikke dermed begravet. 1805 var Kancellipræsident Kaas i Viborg og man foreslog ham en Nedlæggelse af Nørresogns Kirke. Han bifaldt

og opmuntrede til at gøre noget ved Sagen. I Foraaret 1808 tog Stiftsøvrigheden da Tanken op og udarbejdede et Forslag i samme Retning, da denne Kirke laa lige op ad Domkirken. Kirkens Præst Rasmus Fog svarede: »Jeg kan ikke dølgge, at det gør mig saare ondt, at Loddet skal træffe denne Kirke, der ikke mindre er agtværdig for sin Ælde end for sine suffisante og varige Bygninger, og som desuden ligger til Ziir for Byen i dens videste Gade. Dog mine Klager vil vel næppe hjælpe den!« Han gaar da ogsaa med. Magistraten skal ligeledes erklære sig. Først har Raadmand Jørgen Bager skrevet en Betænkning. Han søger at støtte Tanken ved at skrive, at denne Kirke er »den ældste og mest forfaldne«. Men bagefter kommer Byfoged Thomas Wissing og Raadmand Peder Dinesen, og de begrundet lige modsat:

Nørre Sogns Kirke er den ældste, men vi antager derfor ikke, at den er ringere af Bygning end Søndre Sogns. Domkirken og Søndre Sogns Kirke er mer end rummelige nok til det Antal Mennesker, som Viborg By indeholder. Naar en Kirke i Viborg maa nedlægges og udbringes til Fordel for det Offentlige, saa erklærer vi os for, at Nørre Sogns Kirke bliver den, som nedlægges, haade fordi dens Bygning er af mere Værdi end Søndre Sogns — det store Taarn er tækket med Kobber — og fordi den har større Formue af Jorder og Penge end Søndre Sogns Kirke. Vi bør altsaa tiltræde den Mening, at Nørre Sogns Kirke nedlægges, naar Byen derefter deles i tvende Sogne uden Forskel af Rang og Stand, samt at Nørre og Søndre Sogns Præstetiende i Tiden deles i lige Dele imellem Byens da tvende Sognepræster.³³²⁾

Resultatet af Bestræbelserne blev et kongeligt Reskript af 29. December 1809, hvori det efter Indstilling af Stiftamtmanden og Biskoppen bestemmes, at Nørresogns Kirke ved indtræffende Vakance i Domkirkens eller Nørresogns Sogne kald skal nedlægges, og at der i Følge deraf ikke maa anvendes nogen Sum af Betydenhed paa dens Vedligeholdelse, samt at dens Kobbertag, saa snart Kirken nedlægges, skal overdrages til Courant-Banken imod at Kirken derfor erholder Bankfonds.

I Maj 1811 indtraadte der en Vakance, idet Nørresogns residerende Kapellan M. H. Lund blev forflyttet til Sevel.

Stiftsøvrigheden foreslog da at skride til Sammenlægning. Imidlertid var Stiftsprovst Astrup blevet gammel. Han havde været Præst i Viborg i 58 Aar. I April 1812 blev hans personelle Kapellan E. C. Assens forflyttet til Ørslevkloster. Astrup søgte og fik da sin Afsked under 14. August 1812. Han hædredes med Biskops Titel og levede endnu til 1817.

Nørresogns Sognepræst *Rasmus Fog* rykkede da ind i Domkirken sammen med sit Sogn, samtidig med at Domkirkens residerende Kapellan Magnus Vogelius blev Præst for Nørresogn. Asmild og Tapdrup skulde gøres til selvstændigt Sognekald, men det maatte vente.

Graabrødrekirken var nu ledig. 1813 solgtes Taarnet ved Auktion til Nedbrydning for 2689 Rbd. For Kobberet, Klokkerne og det øvrige Inventarium indkom ialt 8873 Rbd. Kirkens største Klokke kom til Randers, den næste til Holstebro. Altertavlen staar i Vorde Kirke, Prædikestolen i Elsborg Kirke. Kalk og Disk og Vinkande er i Domkirken. Det store Krucifix fra 1675 købtes af nogle Borgere til Søndresogns Kirke. En Blyæske med Aske fra Altergraven kom til Musæet i København. Den egentlige Kirkebygning stod endnu i mange Aar »som en styg Ruin«, saa at Høyen 1830 kunde gaa og tegne Enkeltheder i den. Saaledes ser man den uden Taarn paa Billedet S. 9. Man havde mange Planer om dens Anvendelse. Der tænktes paa jydsk Galehospital eller paa Internat for Natmandsfolk og Opdragelse af deres Børn. 1830 blev den dog solgt til Nedbrydelse for 870 Rbd. Søl^v.³³³)

Man følte dog en vis Forpligtelse overfor den historiske Plads. Ved Lutherjubilæet 1817 var der blevet tegnet nogle Bidrag til at faa tilbageført fra Hinge Kirkegaard en Ligsten, paa hvilken efter et iøvrigt uhjemlet Sagn Hans Tavsens skulde have staaet og prædikeret. Med den forestaaende Jubelfest for Reformationens Sejr i Danmark for Øje tog Stiftsøvrigheden Tanken op 1834, saaledes, at Kirkegaarden skulde omdannes til et Anlæg med et Monument. Frederik den Sjette var i Viborg det Aar og bifaldt og støttede Planen. Plantør Schaldemose lavede Anlægget, og paa Ju-

belfestens anden Dag 1836 afsløredes en Mindestøtte af Bremersandsten med et Marmorbillede af Hans Tausen, alt udført af Freund og med Indskrift: »Hans Tausen til Minde sat i Frederik den Sjettes Dage ved Kongens og Folkets Gaver. Opreist paa Reformationsfesten 1836«. Blandt Bidragene var der ogsaa 200 Rbdl. fra Københavns Magistrat af den nedlagte Nikolaj Kirkes Fond, i Erindring om, at det var i denne Kirke, Hans Tausen havde fortsat sin Virksomhed fra Graabrødre Kirke.³³⁴⁾

Det maa indrømmes, at tre store Kirker var for meget til den lille By, og at en sogneløs Domkirke i den var en Urimelighed. Men man kunde nok have ønsket en mere pietetsfuld Behandling af den gamle Kirke.

DEN GAMLE DOMKIRKE SOM SOGNEKIRKE

Femtende Søndag efter Trinitatis den 6. September 1812 ringede Graabrødrekirkes Klokker sidste Gang. Præsten holdt Afskedsprædiken for næste Gang at flytte over i Sognets nye Kirke, Domkirken. Denne var iøvrigt samme Aar fra Februar gjort til et Kornmagasin. Endog beredne Dragoner skal være set derinde.³³⁵) Det var ogsaa Tidens Maner. Baade Sorø og Ringsted Kirker blev brugt paa den Maade.

Saa var endelig *Domkirken blevet Sognekirke*. Hidtil havde den kun haft Rangspersoner, Embedsmændene, Latinskolen og Militæret. Nu blev Nørresogn Hovedsagen, men det gik dog ikke rask med Fraskillelsen af Asmild og Tapdrup. Den gennemførtes først 1921.

Man havde oprettet en ny Institution, *Amtsprovster*, som man ventede sig meget af. Den 10. Juni var Sognepræst Jens Stochholm i Vammen bleven udnævnt til Amtsprovst. Derfor blev Stiftsprovstiet temmelig overflødigt, og det overdroges Biskoppen tillige at være Stiftsprovst, idet dog de særlige Indtægter som Stiftsprovst væsentlig tilfaldt gamle Astrup som Pension.

Den Biskop, der saaledes foreløbig blev Stiftsprovst tillige, var den lærde Dr. *Jens Bloch*. Han var født i Hals i Vendsyssel. Faderen var Skibsfører og vilde have Drengen til Søs. Det havde Jens ikke Lyst til. Saa skulde han til Handelen og blev sendt til Riga. Men det gik heller ikke. Han kom da i Aalborg Latinskole og blev Student og blev

Sprogmand, navnlig i Græsk. Han tog filologisk Eksamen 1782 men tog ogsaa theologisk Attestats 1784 og var derpaa i Udlandet. Maalet var en Ansættelse ved Universitetet i de klassiske Videnskaber. Den kom ikke, hvorfor han blev Sognepræst i Stigs-Bjergby paa Sjælland 1790, og derfra kom han 1795

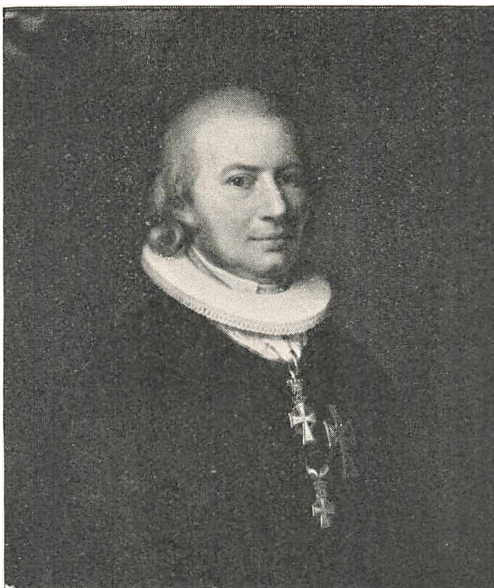
ind til Holmens Kirke, hvor han tilsidst var Provst. 1804 blev han udnævnt til Biskop i Christianssand, men allerede Aaret efter forflyttedes han til Viborg, hvor han døde 1830.

Hvad han har udgivet, gælder hans kære Klassikere, navnlig en Oversættelse af Xenofons Sokratiske Mærkværdigheder.

Men han var ikke som Bastholm flyt-

tet fra Kristendommen over i græsk Filosofi. Prof. Jens Møller skrev ved hans Død: »Han holdt stedse fast ved Aabenbaringstroen og var en Ven af Bibellæsning«. Iøvrigt var den lille Mand en typisk Lærd, om hvis Distraction der fortæltes en Masse pudsige Historier, som han selv godt kunde taale at høre. Men Jens Møller siger dog, at da han kom i praktisk Virksomhed, arbejdede han saa energisk mod denne Fejl, at den ikke kom til at hindre ham. »Saavel hans kærlige Hjerte som hans anseelige Formue gjorde ham det let at være en gæstfri Biskop. Flere fattige Præster tjente han med Laan«. ³³⁶⁾

Domkirken var stadig besværlig at vedligeholde. I Aarene 1773—1774 maatte den underkastes en Hovedrepara-

Biskop Bloch. Maleri i Domkirken.

tion, der især udmærkede sig ved sin Hensynsløshed mod Gravene. Det er ogsaa et Træk i denne Tids Ansigt. Kun enkelte Ligsten blev tilbage med Indskriften nedad. Gravene tømtes paa den Maade, at man tog Benene ud af Kisterne og kørte dem i Læs i en Kule paa Kirkegaarden.

L. Schjødtte.

Kisternes Brædder brugtes til at sætte Brønde med. En Murer, en Smed og en Snedker, hvem Ligenes Transport var overdraget, tilranede sig de fundne Kostbarheder, som en Guldsmed afsatte i Holland, men denne hængte sig bag efter. Saaledes er Fortællingerne i al Fald efter Ursin.

1796—1798 var der atter en Reparation saa stor, at de danske Kir-

ker maatte bidrage. Atter i Aarene 1828—1835 maatte der foretages betydelige Restavreringer. Man nedrev da det brøstfældige Konventhus eller Kapitelhus. I Krypten fjernedes Begravelserne og Skillerummene mellem Søjlerne, saa at dette ærværdige Rum atter blev til at se.

Alle disse Restavreringer har dog ikke været saa dybtgaaende, at man opdagede Murenes indre Svaghed. I sin 1849 udgivne Bog siger Stiftsprovst Ursin endnu om Stallknechts Arbejde, at Kirkens Opførelse fra Soliditetens Side maa roses, mens den ellers er »ikke lidet vanskabt«.

Fogs Eftermand blev den i sin Tid meget skattede *Laurits Schjødte*, der 1827 blev Sognepræst og 1828 tillige Stiftsprovst, da man havde opgivet Amtsprovsterne. Han var en af Tidens beundrede Prædikanter og har udgivet en Del Prædikener, bl. a. straks Prædikenerne i Viborg

Domkirke 1828 og 1829. Prof. H. N. Clausen fremhævede nok Veltalenheden men endnu mere »den varme Følelse, den skønne Begejstring for Religionen og dens frugtbare Anvendelse paa Livet; det lyse, taagefrie Blik og den flersidige Aandsdannelse, forenet med en let bevægelig, rig Fantasi og en ualmindelig Magt over Sproget«.

Han blev beskikket som kongevalgt

Medlem af Stænderforsamlingen, men

det havde han vist egentlig ikke Nerver til. I den berømmelige Stændervise fik han følgende Linjer: Herr Schjødte er en dygtig Mand, dog stundom i sin Harme Forsamlingen udkælder han, saa Gud sig maa forbarme. Hans Sind var sygt, og det endte med, at han under et Kurophold i Karlsbad styrtede sig ud af et Vindue og slog sig ihjel. Der tillægges ham store Fortjenester af Viborg Skolevæsen og Fattigvæsen. Med hans »Efterladte Prædikener« fulgte hans Portræt.

Efter ham fulgte den Mand, som mere end nogen an-

M. R. Ursin.

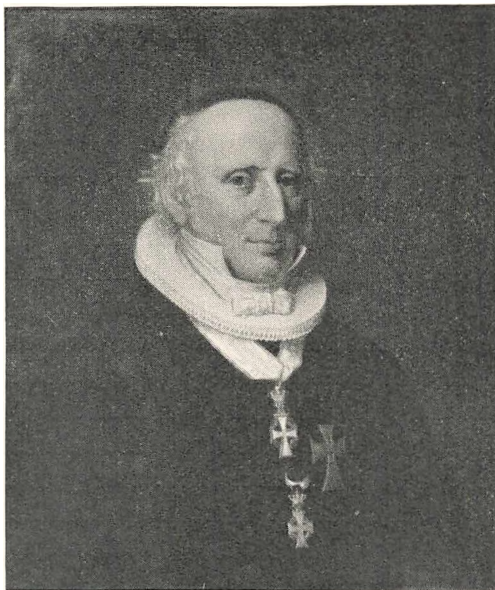
den har været Viborgs Historiker, *Martin Reinhard Krüger Ursin*.

Han var født i København 5. August 1795. Faderen Georg Martin Krüger var Premierløjtnant i Søetaten, men da han 1798 mistede sit Embede og forvistes til Munkholm, blev det tilladt Børnene at tage Familienavn efter Moderen Jacobine Ursin. 1827 blev Ursin residerende Kapellan ved Domkirken indtil 1833. I disse Aar har han utvivlsomt allerede sat sig ind i dens Bygning og Historie. Tiden falder jo sammen med Restavreringsarbejderne. 1833—1843 var han Sognepræst ved Søndresogns Kirke og vendte saa tilbage som Stiftsprovst, hvad han var indtil sin ret tidlige Død 22. Aug. 1855.

Hans betydningsfulde Værk er »*Stiftsstadten Viborg*. En topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse med tilhørende Grundtegnning«, trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri 1849. Denne Bog er et flittigt og forstandigt Arbejde. Han har benyttet den trykte Litteratur samt Resens og Erichsens Haandskrifter. Fra en fhv. Købmand Klem har han faaet en Del Optegnelser. Men desuden har han arbejdet flittigt i det velordnede Bispearkiv og i det uordentlige Raadstuearkiv samt paa Hovedstadsbesøg i Gehejmearkivet. Vi kan nu rette mange Ting, men han har ogsaa rettet meget hos Forgængerne, og meget ved vi kun fra ham. Der er da ogsaa i Bogen en omhyggelig Beskrivelse af Domkirken og dens Historie.

I Schjødtes og Ursins Præstetid i Viborg var *Nicolai Esmark Øllgaard* Biskop (1830—1854). Han var født 5. Okt. 1775 paa Sneumgaard, hvor Faderen var Godsejer, men da begge Forældrene døde tidligt, tog hans Farbroder Terman Øllgaard sig faderligt af ham. Han blev dimitteret til Universitetet 1792 af Ole Hieronymus Mynster, og da han var nøjagtig lige gammel med dennes Broder, den senere Biskop, er der vel tidligt blevet et Bekendtskab, men Mynsters Brevveksling viser dog ikke noget om, at de stod hinanden nær. Allerede 1801 blev han Præst ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen og 1805—1807 tillige Feltprovst ved de i Holsten samlede Tropper. Feltprovste-Stil-

lingen beholdt han, da han 1808 blev Sognepræst i Kastellet, men tillige blev han 1809 Meddirektør og Lærer i Psychologi ved Pastoralseminariet. 1811 blev han, 36 Aar gl., Amtsprovst i Frederiksborg Amt samt Slotspræst til Fredensborg, og 1824 blev han Sognepræst ved Trinitatis Kirke i København. Han var altsaa en Mand, man havde lagt Mærke til. Som Biskop var han en stille Mand. Han var med i den »Forsamling af oplyste Mænd«, der forberedte Stænderforfatningen og fik straks 1836 kongelig Udnævnelse som gejstligt Medlem af Nørrejyllands Stænderforsamling. I 1840 var

Biskop Øllgaard. Maleri i Domkirken.

han med til at salve Christian VIII, ved hvilken Lejlighed han som Kongegave fik Domkirkens nuværende Pragt-Bispekaabe (se Billederne af Biskopperne Laub og Poulsen). 1851 holdt han 50 Aars Præstjubilæum, men derefter gjorde Alderen sig gældende paa en trist Maade, idet hans Forstand formørkedes. Da han 1854 tog sin Afsked, var hans Tilstand sørgelig. Dog levede han endnu en Del Aar i Viborg og døde 4. Marts 1863, 87 Aar gammel, efter 1858 at have mistet sin Hustru Juliane Marie Charlotte Louise Frederikke Bie, — hende med »den lyse, levende Aand, den lette, spillende Tale«, og som var paa Vagt mod alt paataget og uægte.³³⁷⁾

Til Øllgaards Efterfølger udnævntes 7. Nov. 1854 *Harndenach Otto Conrad Laub* (1854—1878), da Præst i Brahe-

trolleborg. Hvor stor hans Betydning har været, det er ikke let at sige, men der har næppe i Viborgs lange Bisperække været nogen noblere og elskeligere Mand, hvorfor han ogsaa endnu bevares i kærlig Erindring.

Hans Fader Hieronymus Laub, Præst i Frørup paa Fyn 1801—1848, var een af J. P. Mynsters kære Venner. Moderen var en Datter af Komponisten Zinck, efter hvem Biskoppen var opkaldt, og hvis musikalske Sans han havde arvet en god Del af. Komponisten Thomas Laub var en Søn af Biskopens Broder. Otto Laub blev 1834 Sognépræst i Ryslinge og flyttede 1845 derfra til Brahetrolleborg efter Opfordring af Grev Reventlow.

Nu blev han altsaa af Ministeriet Ørsted udnævnt til Biskop, og det siges, at der var Ønsker derom blandt Stiftets Præster. Budskabet naaede ham under svære Forhold. Under en Rejse paa Fyn blev hans Hustru pludselig voldsom syg (Blindtarmsbetændelse?) og maatte lægges ind hos Venner i Gislev Præstegaard. Laub fortæller i et Brev: »En af de første svære Nætter gjorde hun sit Regnskab op og beskikkede sit Hus. Jeg fortalte hende da, hvad jeg nogle Timer forud med beklemt Hjerte havde faaet at vide, at jeg var kaldet bort og skulde til Viborg. Da hævdede hun sig som en Forklaret, lagde Haanden paa mit Hoved og sagde: Du skal være glad; du har endnu meget at udrette i Verden, og skal se Glæde baade paa din Gerning og dine Børn.« Det var som en Indvielse. Faa Dage efter døde hun 26. Novbr. Kort efter maatte der brydes op. Anden Juledag indviedes Otto Laub tillige med J. Lautrup (til Lolland-Falster) af Biskop Martensen i Frue Kirke i København. Sidst i Januar 1855 gav han sig paa Vej til det ham ubekendte Viborg, og det er nu et helt ejendommeligt Kig ind i de os nærliggende »gamle Dage« at læse hans Breve til Børnene om Diligence-Turen i den strænge Vinter fra Odense over Snoghøj, Vejle, Horsens, Skanderborg, Aarhus og Randers og norden om Viborg Sø, hvor han med eet ser Byen med Domkirkens Taarne. »Den vil tage sig anderledes ud, naar man engang kommer ind over den nye Landevej tversover Søen. Gennem en lang

(Mogens-) Gade, hvor der hverken er Hulvej eller mange aabne Pladser, kom jeg til et Gæstgiversted, hvor jeg hilstes af en simpel Mand med: »Det er vist vor nye Biskop? — velkommen!« — og fik i en Hast et varmt Værelse og al mulig venlig Opmærksomhed.« Ligeledes modtages han venligt i den anselige Bisperesidents af den livlige Bispinde og hendes »gamle tovlige Mand« (hun var den ældste!)

I det 19. Aarhundrede genfandt den danske Kirke sig selv efter Rationalisternes Udflugt til Filosofiens og »Religionens« Rige. Det blev endda gennemgaaende en meget energisk Venden tilbage til den gamle lutherske Bekendelse. Først skal nævnes det, at Præsten i Spjellerup *Jakob Peter Mynster* i Sommeren 1803 oplevede en religiøs Vækkelse, hvorved hans Forkyndelse stilfærdigt førtes ind paa positivt kristeligt Grundlag, og siden som Hovedstadspræst og Biskop prægede han mange, ikke mindst de vordende Præster. Noget senere kom Grundtvig, der traadte anderledes haardt og efter 1825 tillige udformede sin særlige »kirkelige Anskuelse«, der fremhæver Herrens Indstiftelser som en Hovedsag i det, der møder den Troende fra Gud, men ogsaa som Vidnesbyrd, særlig de apostoliske Trosspørgsmaal ved Daaben.

Der var ogsaa et tredje Element, som begyndte at røre sig, og det var hovedsagelig Levninger af den gamle Pietisme hos jevne Mennesker. Brødremenigheden havde holdt en Del Forbindelse med dem og derved holdt dem i Live. Disse Mennesker begyndte igen at holde »gudelige Forsamlinger«, — i uhyre forsigtig Form, men alligevel til Skræk for den ældre Gejstlighed og for Politiet.

Mynster stod meget uforstaaende over for alt dette. Den Kristendom, som han forkyndte og levede, var den Enkeltes Lønkkammerkristendom. Grundtvig var fra et gammelluthersk Præstehjem med dets Sympatier og Antipathier, og han havde, naar der skulde være Gudstjeneste, al sin Tanke samlet om den, der sker »ved Badet og ved Bordet«, saa han var heller ikke venlig stemt, om end hans Frihedssans oprørtes ved Tanken om at forfølge For-

samlingsfolkene. Men Grundtvigs unge Præstevener kom disse Forsamlingsfolk venligt i Møde og holdt selv Forsamlinger, — oftest med det Resultat, at Pietisterne blev »Grundtvigianere«. Dog en Del af disse Pietister frastødtes netop af disse grundtvigske Tan-

Biskop O. Laub. Maleri i Domkirken.

ker, og der kom en stærk Spaltning indenfor Forsamlingsfolkene. At faa den pietistiske Del af dem fastholdt og bekræftede i Kirkens Favn opnaaedes først ved den Bevægelse, som med et noget underligt tysk Navn kaldes indre Mission, først stiftet paa Sjælland som en Forening væsentlig af grundtvigske Lægfolk

1853, men omdan-

net 1861 og som bekendt særlig præget af den lutherske Præst Vilhelm Beck.

De Præsteskikkelser og Bispeskikkelser, vi nu møder i Viborg, er af *Mynsters Type*. Og hos Laub møder vi den mynsterske Kristendomstype i den smukkeste Form. Han har en stærk kristelig Kærlighed og dermed sammenhængende Samfundsfølelse, som faar ham til at bevare Samfunds- og Venskabsbaand, ogsaa hvor Mening staar mod Mening. Ved sin Bispevielse kom han i Forbindelse med Biskop H. L. Martensen og det blev til en Brevveksling og et Discipelforhold paa Livstid. Da »Mynster blev saa skamløst trukket frem af sin Grav« af Søren Kierkegaard, var det selvfølgelig Laub imod, hvorfor han var

Martensen taknemlig for dennes Skrift. »Til Erindring om J. P. Mynster« 1855, og siden brevvekslede de om hele Martensens Forfatterskab. Hele andet Bind af Laubs trykte Brevveksling gælder Martensen. Og Martensens Meninger blev egentlig køn-

nere og bedre i hans villige Discipels kærlige Fortolkning. Martensen kalder ham (Af mit Levnet III 134) en receptiv

Begavelse, een, der tager imod. Og saa en saa modsat Natur som Vilhelm Birkedal stod han i Venskabsforhold til. Birkedal var hans anden Eftermand i Ryslinge. Denne siger i og for sig det samme, men tilføjer, at denne hans Imodtagelighed var saa-

dan, at det modtagne »blev *nyt* i hans eget Væsen og Tanke og kun tjente til, at hans *eget* kom frem i klarere Skikkelse og Kraft«. (Personlige Oplevelser II 111). I det hele bliver vel Birkedals kærlige Karakteristik af en Ven og Modstander den bedste Skildring for os, der ikke har kendt ham. Han siger, at der manglede ham den Folkelighed, der skulde til for at gøre hans Forkyndelse fuldt fattelig for Almuesmanden, og man skulde selv være Kristen for at forstaa hans Forkyndelse. Da »var der her en stille rislende Troens Talestrøm, en Sjæle-Engrislen, der forunderligt vederkvægede.« Han mener, at netop som Biskop kom han paa sin rette Plads, fordi han kunde være saa

Stiftsprovst F. R. Welding.

meget for *Præsterne* i sit Stift. »Ja jeg ved, at alle troende Ordets Tjenere i Viborg Stift aldrig glemmer den elskelige Tilsynsmand, der ydmyg, mild og varm drog om iblandt dem.«³³⁸)

Et halvt Aars Tid efter Laubs Ankomst døde Stiftsprovst Ursin, og den 27. November 1855 udnævntes til hans Eftermand Provsten i Middelsom, Sønderlyng, Nørlyng og Rinds Herreder *Frederik Peter Welding*, Sognepræst i Bjerring og Mammen. Faa Mennesker har haft saa indgribende Betydning i Viborg Domkirkes Bygningshistorie som han. Han var født i København 24. Okt. 1811 som Søn af en Bagermester og blev Kandidat 1836. Det tog Tid dengang at komme i Præstekald. Først 1848 blev han Sognepræst i Bjerring. Ogsaa han var Mynsters Discipel.

I de Aar, da han var Domkirkens Sognepræst (1855—71) kom Tiden, da der maatte gøres noget alvorligt ved det gamle skrøbelige Bygningsværk, — og der blev unægtelig gjort noget alvorligt. Dengang var Begrebet statsunderstøttet Nationalmindesmærke endnu ikke opfundet. At faa Avtoriteterne med til at forstaa Nødvendigheden af at opgive den gamle Bygning, og endnu mere at faa fattet den Beslutning at genrejse den, — dertil hørte der særlige Evner. Og netop dem havde Welding. En vis gemytlig Form i Behandlingen af Medmennesker hjalp med til at holde Dørene aabne. Denne Forhandlingsevne var forbundet med en sejt Vilje og en Evne til at finde nye Udveje, naar Sundene syntes at lukkes.

DEN STORE OMBYGNING OG TIDEN DEREFTER

Den historiske Interesse i det 19. Aarhundrede vendte sig ogsaa mod de gamle Bygninger. Man søgte at udfinde deres oprindelige Udseende og længtes efter at se en saadan gammel Kirke eller Borg i dens oprindelige Skikkelse. Da man naaede Midten af Aarhundredet, følte man sig slet ikke bunden af en bestemt Bygningsstil, i Modsætning til enhver tidligere Tid, der altid byggede og prydede i sin egen Tids Stil, — og saa unægtelig var sikker i den.

I Aarhundredets første Fjerdedel havde C. F. Hansen kunnet trumfe igennem, at den brændte Frue Kirke i København ikke blev repareret, men blev afløst af en ny »stilret« Bygning. I den næste Menneskealder kunde noget saadant ikke gentages.

Den førende Mand paa dette Omraade herhjemme var Kunsthistorikeren *N. L. Høyen*. 1829 fik han en Rejsseunderstøttelse »een Gang for alle« til at undersøge Bygningsmindesmærker og anden Kunst i Danmark. Resultatet var saa stort, at Bevillingen gentoges flere Gange, og saa berejste han da 1830 Nørrejylland og kom i August til Viborg. Det var en hel Opdagelse: »Domkirken og Søndresogns Kirke og de brogede og lange Tagrækker, som grupperer sig om dem paa den stolte Bakke og ved den smukke Sø, bringer dig til at glemme Danmark og faar dig til at tro, at du ser en italiensk Stad for dig.« Domkirken har han undersøgt grundigt, hjulpen af den unge Murmester Gullev. Han saa, at her var i sine Hovedtræk en

ægte romansk Domkirke bevarét, indblandet i mærkelige Omdannelser og Tilsætninger. Den beholdt hans Kærlighed for bestandig.

I Aarene 1843—45 restavrerede Arkitekt *N. S. Nebelong*

N. L. Høyen.

Ribe Domkirke med den Grundætning at skaane det oprindelige. Man maatte altsaa regne med, at han var en erfaren Mand med den Slags Bygninger. Welding saa snart, at der maatte gøres noget alvorligt ved Domkirken og fik derfor Kirkeinspektionen til at henvende sig til Nebelong om en Undersøgelse og et Forslag. Undersøgelsen begynde i Sommeren 1857.

Saa skete det, at Selskabet for Danmarks Kirkehistorie holdt Møde i Viborg 1858. Siden 1853 havde det holdt saadanne Møder paa Steder, hvor der var kirkelige Monumenter og Miner. Høyen var utrættelig med, og han havde en forunderlig levende Maade at tale paa, saa at han kunde fængsle en Tilhørerkreds i Timevis. En Komité med Stiftsprovst Welding og Rektoren Professor Olsen i Spidsen havde gjort Forberedelserne med Indkvartering m. m. Torsdag Morgen den 5. August samledes Skaren ved Domkirken, fra hvis Taarn, der blev blæst Koralmelodier, og saa holdt Høyen fra Kordøren et af sine store Foredrag og forklarede den ærværdige Bygning. Den stod jo med Stall-

knechts Stuk-Overtræk. Men man havde i et af Triforierne faaet hugget saa meget væk, at man kunde se de to smaa Søjler, og Høyen fik Forsamlingen til at harmes over det Barbari, der havde tilklistret den gamle Skønhed. Ogsaa andre Spor kunde

han vise Tilhørerne. Baade i og udenfor Viborg havde han vakt en Forstaaelse af, at der her var noget værdifuldt, som burde have sin Ret.

Den oprindelige Form skulde frem.

Adjunkt *Jacob Helms* fra Ribe havde medbragt en Del Tegninger, som var ophængt i Landemodesalen (Højkoret) til at forklare Stilspørgsmaalet.

Nebelongs Undersøgelser viste, at Bygningen var me-

get svagere, end man havde tænkt sig. Efter Forhandling med Høyen indsendte han derfor i 1859 et meget radikalt Forslag. Den allerstørste Del af Kirkens Udmure maatte nedtages lige til Grunden. Man skulde fremdrage det oprindelige overalt, hvor det var tilstede, og fuldstændiggøre det manglende i Overensstemmelse dermed.

Af Tilbygningerne skulde Frue Kapel paa Forhaand nedbrydes. Derimod tænktes St. Kjelds og St. Annæ Kapper bevarede. Store Dele af den gamle Kirke skulde nedtages til Grunden for at opføres paany i den oprindelige Form. Dog mente man at kunne bevare Hovedskibets

N. S. Nebelong.

Arkadepiller, Triforiegalerierne og i det hele Højkirkens Mure, de underste Dele af Apsis og af det søndre Taarn samt ikke lidet af Tværskibet. Forslaget var væsentlig det senere gennemførte, kun at Spirene var ottekantede og Vesttaarnenes Galerier anderledes, ligesaa Gavlspejlskerne. Indvendig var der tænkt Bræddeloft over det hele (Se Nebelongs første Tegninger i: Viborg Domkirke, udg. af Kunstforeningen 1909, S. 105)

Det vilde koste mange Penge, og man maatte se sig en Del for, hvor man skulde faa dem fra. Welding bearbejdede paa sin Vis sin jævnaldrende Kultusminister Monrad paa et Besøg. »Jeg vil ikke mere prædike i den Kirke.« »Naa, det skal vi nok faa Dem til,« mente Monrad. »Nej jeg vil ikke, for den falder ned i Hovedet paa mig, inden jeg ved af det,« svarede Welding.

Dette sidste var vist desværre sandt. I Foraaret 1862 havde Gjordbuerne i Midtskibet begyndt at aabne sig, og man maatte lukke Kirken, til man fik dem bundne med Jernbindere. I Kirkesynsloven af 19. Februar 1861 var der en Bestemmelse om, at »fortrinlig vigtige Kirker, saasom Domkirker« kunde henlægges under et særligt Syn. Monrad udnævnte et saadant særligt Syn bestaaende af Høyen samt i de fleste Tilfælde Arkitekterne Chr. Hansen og Herholdt. Da dette særlige Syn kom i Sommeren 1862, fandt det Stillingen faretruende, ja Murværket i søndre Korsarm var saa skrøbeligt, at endog en Afstivning kunde faa farlige Følger. Det tilraadte derfor at lukke Kirken og anbefalede samtidig Nebelongs Plan, dog at Kor og Kors skulde overhæves. Lukningen skete 9. August.

Nu gjaldt det en Vej frem. Monrad var selv interesseret. Der er i Danske Lov 2-22-64 en Bestemmelse om, at andre Kirker kan komme til Hjælp med »Laan og Forstrækning«. Nu fik Monrad gennemført en Lov 19. Januar med »nærmere Bestemmelser« om denne Lovregel. Ministeriet bemyndiges til at udrede forskudsvis de Summer, som maatte være nødvendige til at restavrere saadanne Kirker, som eje sig selv, hvis Bevaring som offentlige Mindesmærker er af Vigtighed. Vedkommende Kirkes

egne Indtægter skal forlods bruges til Dækning. Det manglende paalignes de Kirker, som dertil maatte have Evne og Forraad. Ligningen foretages samtidig med Budgetternes Approbation i Ministeriet. Den modtagende Kirke udsteder Obligation, lydende paa Tilbagebetaling af det forskudte enten til en bestemt Tid eller saa snart den dertil maatte faa Evne. I Juni 1863 approberede Ministeriet Nebelongs ændrede Plan og stillede Midler til Raadighed til de forberedende Arbejder. Høyen hjalp til, at det gled, og Welding skubbede ham stadig frem. »Standser det begyndte, saa tror jeg, at mit Aandedræt standser,« skrev han.

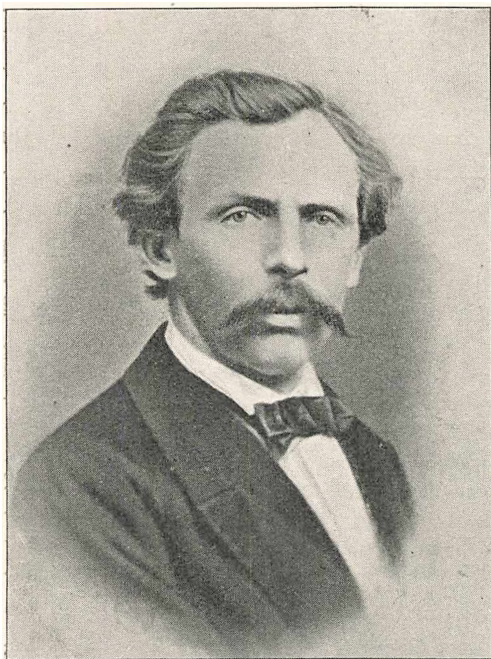
Man gav sig nu til at hugge bort, og alt det viste sig, som ses paa Billederne S. 157 og 267. Ogsaa dets Tilstand saa man. Welding skriver:

Men — Gud bevares — saa det ser ud, mishandlet af Ildsluer, Nedstyrtning og Menneskehænder, de flade Piller uden Kanter, Gesimserne ituslagne og afhugne for at give Plads til Pudsen fra 1728; flere af de store Buer beskadigede, de smaa i Gallerierne ombyttede med Murstensbuer og Overbygning. Og dog det hele saa stort og ærværdigt, mægtigt som en opstaaet Oldtidskæmpe, hvis Rustning og Klædning har lidt en Del og dog sidder smukt om ham og forkynder, hvad han har været.

Til at lede Arbejdet i Viborg antoges Arkitekt *Julius Tholle*, der bosatte sig i Viborg, hvor han blev gift med Rektor Olsens Datter og i de 8 Aar til sin Død byggede andre Bygninger (Salonen, Sparekassebygningen, Thing- og Arresthuset, Depothbygningen, Hedeselskabets Bygning og en Del Privathuse). Han var født (1831) og opvokset i samme Hus i Gammelmønt i København som Nebelong og var fra 1856 næsten stadig knyttet til ham. Til Viborg kom han fra Restavrationen af Tranekær.

Han omfattede Opgaven i Domkirken med stor Kærlighed og studerede romansk Bygningsstil efter bedste Evne. Med Understøttelse af Classenske Fideicommis foretog han i 1864 en Rejse i Tyskland for at gøre sig bekendt med denne Stils Mindesmærker, navnlig i Hildesheim, Bonn, Laach og Mainz. Disse Studiers Frugt vil fin-

des i mange af Domkirken Enkeltheder. Af et Udkast af ham til det Indre (Danske Mindesmærker Tavle XVIII) ses det, at man har tænkt sig at efterligne St. Ursula i Køln, der mellem Højkiirkens Vinduer har Lisener, forbundne med en

Julius Tholle.

Rundbuefrise foroven. Man har dog i Arbejdet opgivet denne »Forbedring« og beholdt de oprindelige flade Mure, hvad man maa ske ogsaa burde have gjort udvendig.

Foreløbig nedtoges Korset i Foraaet 1864. Det viste sig, at man maatte gaa dybere ned med Nedbrydningen, end man havde tænkt sig.

Enhver brugbar Granitkvader, især om den bar Stilens

Mærke, skulde genopsættes paa sin gamle Plads. Men mange manglede, og mange var skøre og sprængte. Et stort Arbejde med nye Stens Tilhugning maatte i Gang. Nebelong havde tvivlet om, at der var tilstrækkelig jydsk Granit at faa, hvorfor han havde skaffet Granit fra Uddevalla. Welding saa dog snart, at denne ensfarvede sortegraa Granit vilde gøre Bygningen kedsommelig, og det lykkedes at fremskaffe tilstrækkelig jydsk Granit til Fortsættelsen.

Mens Preusserne havde besat Viborg, arbejdedes der med Genopsætningen af Korset. Tyskerne fik helt Respekt for Danskerne, der i deres Ulykkesaar saaledes arbejdede med Bevarelsen af deres nationale Mindesmærker. I De-

cember 1864 kunde Kongen nedlægge Grundstenen til det nye Alter, og i 1866 stod Koret genopført, og dets Taarne havde faaet Spir.

Men der havde rigtignok under dette Arbejde været slemme Skyer paa Himlen, og nu saa det hele ud til at gaa istaa. Det var galt med Pengene. Rigets Finanser var overanstrengt efter Krigen. Man kunde jo nøjes med Kor og Kors og lade Resten staa hen, eventuelt som Ruin ligesom i Trondhjem. Her maatte Høyens Begejstring og Weldings Evne til at finde Udveje ordentlig spændes for.

Men desuden var der stadig Kritik af selve Fremgangsmaaden, denne Nedrivning og Byggen nyt. Saa var det jo ikke mere den gamle Kirke. Og det særlige Syn var i 1865 kommet til det triste Resultat, at heller ikke Højkirkens Mure kunde staa. Brygger J. C. Jacobsen, Tscherning og Krabbe kritiserede i Rigsdagen højlydt dette Foretagende. Ministeriet sendte da 1865 *Worsaae* over at se paa Tingene med en Bevarelse for Øje. Han saa derpaa og talte med Tholle og mente derefter at kunne foreslaa at nøjes med en Udbedring med Cement. Men Tholle vilde ikke anerkende denne Gengivelse af hans Udtalelser.

Enden paa det blev, at hele Kirken blev nedtaget og at man ogsaa opgav at bevare de to smaa Kapeller. Tilstanden var slem. Den skildres saaledes, formentlig af een, der har været med:

Man forbavsnes over den Tilstand, hvori den gamle Bygning fandtes. Thi da Stallknechts „kalkede Gravidække“ blev blottet, viste sig i Sandhed det Indre som lutter Fordærvelse. Man kunde med Hænderne eller i det mindste med Skovler, uden Vanskelighed føre store Dele af Murenes og Pillernes Indre bort. Man fandt de ved Ildsvaaderne smeltede Tagdækkers Metal flydt ned mellem løst Grus og Rullesten. Man fandt Grundvoldene forvittrede, Graniten skørnet, Hvælvingernes Buer aabnede, Revner hist og her, Skævhed og Faldefærdighed alle Vegne. Det var en Lykke, at Kirken ikke var falden ned af sig selv engang under Gudstjenesten, før den lukkedes.³³⁹⁾

I Hovedskibets Piller og Dækplader var der ikke en hel Kant tilbage,³⁴⁰⁾ og det havde vel næppe været tilfredsstillende at lappe alt dette med Cement. Derimod kunde

man nok have ladet nogle af de mange Kapitæler fra Triforierne, der nu ligger i nordre Rum ved Krypten, blive paa Plads, selv om der mangler et Hjørne.

Der blev da ogsaa en Ordning paa Pengespørgsmaalet.

H. B. Storck.

Viborg Amtsraad gav et betydeligt Tilskud. En Indsamling Landet over gav saa meget, at Rigsdagen tillod at laane af Sorø Akademis Midler. Mange af Pengene kom fra Kirkerne i Roskilde, Store Hedinge, Horsens, Nyborg, Thisted osv. Det var ikke altid med disse Kirkers glade Billigelse.

Imidlertid tynkede det ud blandt Sagens førende Mænd. Under 12. Maj 1871 forflyttedes *Welding* til

Brøndbyvester, hvor han var Præst til 1892 (død i København 1894). Han afløstes af Provst *J. Swane*, der var en stor administrativ Dygtighed men ogsaa en kunstforstandig Mand. Den 9. Okt. 1871 døde Arkitekt *N. S. Nebelong*. Som rimeligt var, blev *Julius Tholle*, der havde trukket Læsset i alle Aarene, da sat til at fortsætte, men han var ikke rask og døde allerede 7. November. Ham følte man i Viborg som sin egen. Byen havde sjælden set et større Sørgetog, Biskop Laub talte over ham i varme Ord, og til Minde om hans Virksomhed stiftedes der med 2000 Kr. et

»Arkitekt Julius Tholles Legat til Viborg Domkirkes indvendige Udsmykning«.

Nebelong og Tholle havde i det væsentlige set Kirken udvendig færdig. Som det sidste hejsedes Kransen paa det nordre Taarn Aftenen før Nytaarsdag 1872. Men derefter var der endnu meget at gøre, og til at fuldende beskikkedes Arkitekt *H. B. Storck*. Der er ingen Tvivl om, at han var den af dem, som finest forstod den romanske Bygningskunst. Imidlertid maa man være forsigtig og ikke være for overlegen i Anledning af, hvad man har lært siden Nebelongs og Tholles Tid. De hørte jo endnu Opdagelses-tiden til.

Storck har derefter fuldført det indvendige »efter ganske andre Anskuelser« (Gullev).

Til *Alter* valgte han at arbejde i Stil med det gamle Alter i Sale Kirke. Efter hans Udkast er det modelleret af Billedhuggeren Professor *C. C. Peters* (1822—1899) og udført af Sølvvarefabrikant *Vilhelm Christesen* (1822—1899) i forgyldt Metal.

Prædikestolen af Bremersandsten er af Ornament-Billedhugger *C. J. Rosenfalk* (1815—1878). Den bæres af tre polerede Granitstøjler, som staar paa liggende Granitløver, modellerede af *H. Bissen*. Dens Forbilleder maa søges i Italien.

Det gamle Orgel fra 1736 var naturligvis blevet nedtaget, men kun et Par Stemmer deri kunde bruges. Vist paa N. W. Gades Foranledning overdroges det den udmærkede Orgelbygger *Daniel Köhne* at bygge et nyt. Han havde nylig vist sin Dygtighed ved at bygge Holmens Kirkes Orgel. Der er 42 Stemmer, fordelt paa 3 Manualer og Pedal (ialt ca. 2350 Piber). Det vakte i sin Tid megen Opsigt, ikke mindst ved sin tekniske Konstruktion. Det er tvedelt, for at det store Vestvindue skal kunne ses og har fritstaaende Spillebord, hvilket dengang var noget nyt. 1907 maatte man kassere de to gamle Stemmer.

Til Forbillede for Hovedskibets store Træloft valgte man det mærkelige malede Loft i Michaelskirken i Hildesheim, formentlig fra 1186. Storck gjorde et Udkast, hvor-

Alteret.

efter Billederne maledes af den bekendte Historiemaler *F. C. Lund* (1826—1901), medens Dekorationerne maledes af Malermester *Weber*. Selv om det maaske faldt lidt stift, var det egentlig et dygtigt Arbejde, der leddelte Loftet paa en rigere Maade end den nuværende Dekoration. Men det

var ogsaa uroligere. I Midterkuplen malede F. C. Lund de 12 Apostle og i Apsis den tronende Kristus. Til Figurerne havde han brugt Ansigter fra Viborg. I Apsis blev Billedet hurtigt ødelagt af Fugt.

Stolestaderne i Kor og Skib er efter Storcks Tegning udført af Snedkermester *F. Oxelberg* i København. Ellers er Snedkerarbejdet udført af Snedkermester *Bønding* i Viborg.

Ved Granitarbejdet ledede Stenhugger *Mohr* og Drejer *Woetmann*. Iøvrigt maa nævnes Murermestrene *C. Jensen* og *Louens*, Tømremestrene *Gotthardt*, *Stein* og *Jensen-Smidt* af Viborg. Blytaget blev lagt af den ofte nævnte Murermester *Chr. Gullev*.

Til Indvielsen havde Pastor Kall-Rasmussen i Finderup skænket tre middelalderlige Figurer fra Karup Kirke, anbragte i et dertil svarende Skab, som blev ophængt paa Østvæggen i Søndre Kors. Nu hænger de i Daaes Kapel.

Mange har gjort deres Indsats i denne nye Domkirke, men skal den have et Navn, da er den *Høyens Domkirke*. Det var ham, der førte an og fastlagde Grundsætningerne. Det gjaldt ikke blot at bevare og udbedre de oprindelige Dele, men det krævedes, at det oprindeliges Stil gennemførtes i det hele. Daniel Bruun fortæller, hvorledes han som Dreng med sin Fader Etatsraad Bruun til Asmildkloster, Stiftsprovst Welding og Professor Høyen gik i den gamle Kirke og Høyen med sin Stok pegede op paa Hvælvingerne og sagde: »Det skal væk altsammen«.

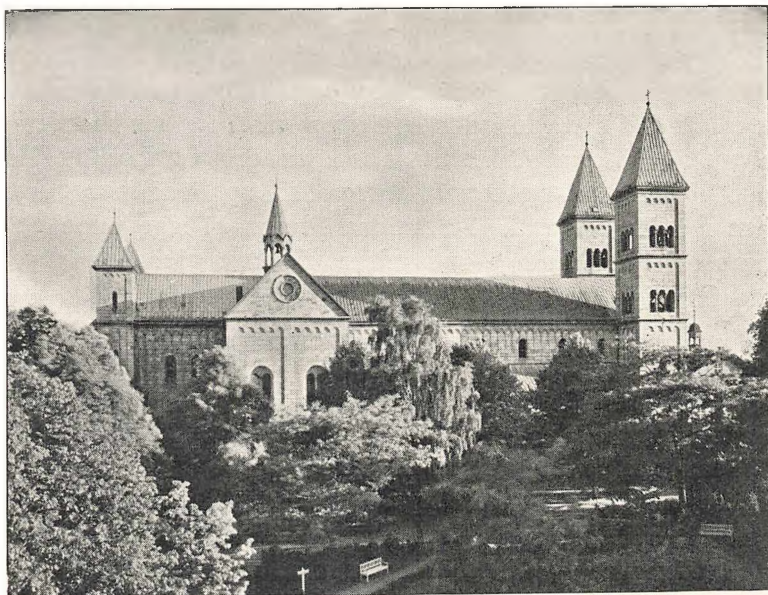
Hvor meget eller lidt det i denne Genopbygning er lykkedes paa rette Maade at »fuldstændiggøre det manglende«, er ikke godt at sige. Der er bemærket noget derom i Afsnittet om Eskils Domkirke. I den aller største Del er dog Maal og Udstyrelse de samme, og en viss Frihed i Suppleringen maa altid til, — bare man ikke udgiver det lave for mere, end det er. Det maa siges, at der herefter staar en smuk romansk Kirke i Viborg, og det er trods al Fornylse *Eskils* 800-aarige Domkirke.

Kirkens Indre.

Den haardeste Indvending er, at man — bygningsmæssigt — har afklædt den dens Historie. Trods alt, hvad Branden havde fortæret, stod dog Kapellerne med deres Blandingsmurværk som en stærk Tale om, at Slægt havde fulgt Slægters Gang. Et og andet af Inventariet fra 1730 havde

vel ogsaa været til at bruge. Saa var ikke alt blevet saa umaadelig stilret. Gullev kritiserer bittert Behandlingen af Gravsten og Grave i Domkirken. I sidste Øjeblik blev der nedsat en lille Kommission angaaende antikvariske Minde-mærker i Domkirken. Den har ikke faaet beskrevet mange Blade i Protokollen, og der var ikke meget at holde Hus med. Blandt de Ting, den foranledigede, var den Samling Bispebilleder, der nu hænger paa Pillerne. 4 Billeder

Kirken fra Nord. Sammenlign Side 156.

fandtes i Bispegaarden og kunde erhverves. Der kunde yderligere skaffes Billeder af Øllgaard og Bloch, og Stiftets Præster vilde lade et Billede af Laub male. Saaledes opstod den Samling, som dog er et Stykke Historie, og som er gengivet her i Bogen.

— Men dette, ligesom at give Kirkens første Arkitekt en Chance i Nutiden til at præsentere sit Værk »i Formernes Liv og Farvens Lue« — det var det man vilde ved forrige Aarhundredes Midte. Og Kirken blev i al Fald reddet fra Undergang, saa at den nu er solid som ingen-

sinde. I Eskils og hellig Kjelds Tid var den næppe saa vel udrustet til at holde i 800 Aar som nu.³³⁹⁾

Endelig nærmede den store Dag sig, da Kirken efter 14 Aars Afbrydelse igen skulde tages i Brug. *Indvielsen* var ansat til 10. September 1876, 13. Søndag efter Trinitatis. Biskop *Laub* havde inderlig glædet sig til denne Fest. Han var nylig fyldt 71. Sommerens Visitatser var gaaet saa festligt og let, men han havde selv en Følelse af, at der var »noget ekstatisk« deri. Det var galt med Nervesystemet. Midt i Ugen forud blev Lægen kaldt til, der beordrede Brug af Chloral. Natten mellem Fredag og Lørdag blev det til Vildelse, og den 74-aarige Biskop *Brammer* i Aarhus maatte telegrafisk tilkaldes til saa at sige uden Forberedelse at foretage Indvielsen. Og det gjorde han paa værdig Maade.

Det paastaas, at der var 2300 Mennesker i Domkirken, deriblandt en uhyre repræsentativ Forsamling af det, der betød noget i Danmark. Danmarks Konge og Hellenernes Konge var der og det meste af Kongehuset, Ministre og Videnskabsmænd, Universitetets Rektor J. L. Ussing. I Koret var der 200 Gejstlige, deriblandt Biskopperne Engelstoft og Daugaard. Desværre kunde Brammers utydelige Røst kun høres af de nærmeste. Den tunghøre Dronning kunde slet ikke høre, at han havde sagt noget.

Det var ellers ordnet saadan, at den residerende Kapellan *C. Jacobi* bad Indgangs- og Udgangsbøn. Biskop Laubs Svigersøn *G. Schepelern* messede for Alteret. Stiftsprovst *Swane* prædikede. Og som i 1730 var der digtet Festsange. De var af *Carl Ploug*, de to første med Kantate-Musik af *P. Heise*.

I.

Paa Klippegrund Guds Rige staar,
den frister ej Fæld eller Revne,
og ingen Menneskekløgt formaar
dens Taarne med Jorden at jævne.

I atten Hundredaar fast den stod
 og trodsed Tidernes stride Flod.
 Og Døgnets de lette Vinde
 ej letted en Sten fra dens Tinde.

Den staar som evig Sandheds Borg,
 som Lyset paa Tankernes Veje,
 som Trøstens Kilde i Savn og Sorg
 som Værn for vort dyreste Eje;
 i Angest og Vaande som Frelsens Havn,
 i Sjælens Kampe som Sejrens Bavn,
 som Løsning af Livets Gaade
 i Fred og Forsoning og Naade.

II.

Det skumred i Dannemænds løvtakte Bo,
 der glimted kun Brodertvistens Lue.
 Men ud over Slægterne lyser den Tro.
 som da rejste Huset for „Vor Frue“.

Mod Himlen det rakte sin grenede Top
 og skued vidt over Sø og Slette,
 og vinked de tyngede Sjæle did op,
 og kaldte til Hvilen sød de trætte.

Der bøjed sig sejrøse Drotter mod Jord,
 der lagdes den myrdede paa Pude,
 mens Klerkerne sang i det straalende Kor
 om Kongen i Krybbe og i Klude.

Men Ælde og Ild brød den mægtige Mur
 og ragede Tvilling-Taarnets Tinde.
 Den hellige Hal blev et ludende Skur,
 dens Skønhed et helt udslettet Minde.

Da kom der et Pust fra vor Ungdom og Vaar,
 og vækkede Sansen, der var veget.
 Vi følte, at Ret har til frie Mænds Kaar
 kun den, der ta'r vare paa sit eget.

Da sanked vi Smuler fra Fædrenes Bord
 i Skindbøgers Støv, i grønne Høje.
 Og hvor deres Snille har efterladt Spor,
 opdaged det klare Gransker-Øje.

Da fødtes den Tanke at genføde dem
i Formernes Liv og Farvens Lue.
Og nu af den synkende Stendynge frem
i nybaaren Skønhed steg „Vor Frue“.

III. (Menighedssang).

Huset er bygget,	Giv dem, der høre.
Herre! dig til Ære.	Længsel efter Sandhed,
Vær dets Værg og dets Vagt!	opladt Syn for egen Brøst,
Lad bag dets Mure	ydmøge, varme
Slægt efter Slægter	Hjerter, hvor Sæden
samles og styrkes i din Pagt!	vokser og modnes til din Høst.

Giv dem, der lære,	Oprejs os alle,
Pinsedagens Tunger,	naar vor Fod vil snuble!
Ordets Kraft og Tankens Marv!	Vær vor Viljes Støttstav!
Send du dem Aanden,	Led saa vor hele
som din enbaarne	jordiske Vandring,
loved sin Menighed til Arv!	at vi med Fred kan gaa i Grav.

Biskop Laub kunde ikke være med. Han skriver et Par Maaneder senere til Dronning Louise: »Jeg sad i mit enlige Kammer og hørte Klokkerne ringe, som sagde mig, at nu begynder Højtiden; der var ingen, som kunde sige mig et kærligt Ord, fordi de alle var derovre i Kirken. Da kom der Hilsen fra min Konge og min Dronning. Den skulde sige mig, at jeg ikke var ene, at jeg var dog med i Forsamlingen, at man dog betragtede mig som den, der indviede min dejlige, min elskede Domkirke. Hvad jeg dengang følte, kan jeg aldrig glemme«.

Han lod siden sin udarbejdede Indvielsestale trykke i det af J. Swane udgivne Skrift »Ved Viborg Domkirkes Indvielse«. Heri minder han om, at det for 14 Aar siden var blevet spurgt, om den lille Menighed i Viborg virkelig trængte til at faa Kirken fornyet i sin fordums Højhed og Pragt. Rigtigt fortsætter han: »Hvad der frelste vor Domkirke, da der raadsloges om dens Skæbne, var ikke den lille Menighed; den skulde kun sidde stille og se til. Det var Folket, det hele danske Folk, som frelste den, som sagde: den er min. Det var de mange gamle Minder, om hvilke den talede; det var Danmarks hele Historie omtrent

saa langt, som vi kunne gaa tilbage, da Kristi Evangelium blev forkyndt her, da ikke blot Kirkens høje Tjenere men ogsaa Landets Konger, ja hele Folket holdt den højt i Ære, saa at det kunde siges: »Nu har Kristus taget Bolig i dette Land«.

Han var klar over, at i denne Interesse for Genrejsning var der mange Slags Bevæggrunde, men »de vidste dog, at det var en *Kirke*, hvorpaa de arbejdede«. Og derfor: Land, Land, Land! hør Herrens Ord!

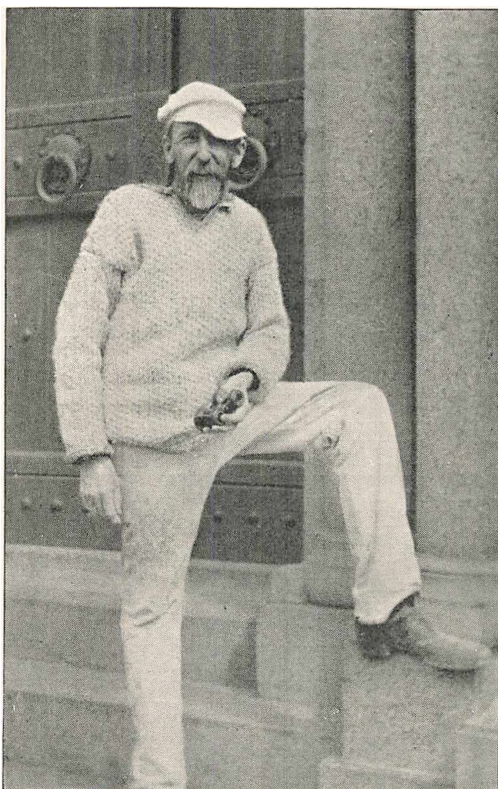
Kirken var færdig, og dog var den ikke færdig. Man havde altid tænkt sig en rig malerisk Udsmykning. F. C. Lunds Kalkmalerier var af foreløbig Art, og desuden var der store bare Vægflader uden Prydelse. Professor Storck udarbejdede allerede i Halvfjerdserne et Udkast til en Dekoration med Billeder paa Hovedskibets Vægge, malede paa Granitfladerne. Han havde Hjælp dertil af en ung Kunstner Joakim Skovgaard, der som Malerlærling havde været med til at lave Lunds Loft.

Sagen hvilede imidlertid Firserne igennem. Dog, Koret saa slemt ud, og man maatte antage, at Murene efterhaanden var helt udtørrede. 1889 udtalte det særlige Syn, at nu maatte Tidspunktet være kommet. Biskop Swane mindede kraftigt Ministeriet. Da kom August Jerndorff 1890 til Viborg for at male det Billede af Biskop Swane, som nu hænger i Domkirken. Swane spurgte, om han ikke kunde have Mod og Lyst til at dekorere Domkirken. Men Jerndorff henviste til *Joakim Skovgaard* som den rette. Da Professor Storck mente ligesaa, satte Biskoppen Skovgaard til at spørge i Ministeriet, hvordan det stod med Viborg-Sagen. Minister Bardenfleth spurgte, om han havde Lyst, hvad han sagde ja til. Dette satte Sagen i Gang. Han blev sat til at udarbejde et Forslag, som blev færdigt 1897. Paa Finansloven 1900 blev der givet en Bevilling til Prøvedekorationer.

Fra 1900 arbejdedes der saa. Der maatte foretages

mange tekniske Ting, inden man var paa den sikre Side, og Kunstneren har maattet arbejde og arbejde igen med sine Billeder, indtil de stod der, som han vilde have dem.

Planen for Billedernes Indhold er udarbejdet i Forbin-

Joakim Skovgaard under Arbejdet.

delse med Biskop Swane. De beherskes fra Kor og Hvælvinger. I Ap-sis Herren paa sin Herlighedstrone omgivet af den store hvide Flok, i Korhvælvingen de syv basunende og den ofrende Engel. I Midterkuplen de 12 Apostle og de 4 Evangelister under Helligaanden. I søndre Korsarm Herrens Sendebud, i nordre Korsarm Herrens Strids- engle. Men det øv- rige leder ligesom dertil. Paa Sideski- benes Vægge og i Hovedskibets Tri- forier Billeder fra

den gamle Pagt. Paa Loftet Jesu Liv indtil hans Daab, led- saget af Profetskikkelser. Paa Korsets og Korets vældige Vægge er saa Jesu Liv og Lære.

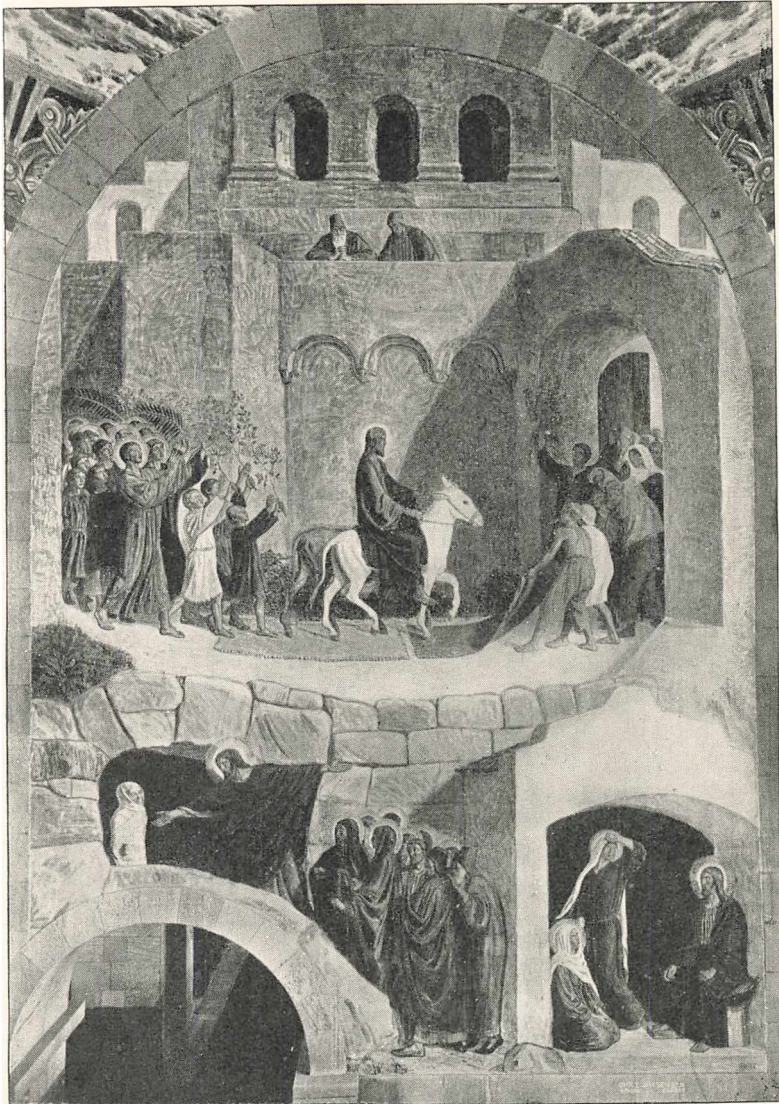
Skovgaard har netop valgt *ikke* at dekorere de store Granitvægge i Hovedskibet. De skal staa med de jyske Kampestens Farvespil for at bevare Rummets Ro. Kun paa de smaa Skjoldvægge over Triforierne er der sat Billeder, og de ser allerkæreste ud deroppe.

Som alle andre begyndte Skovgaard i, at det var jo en

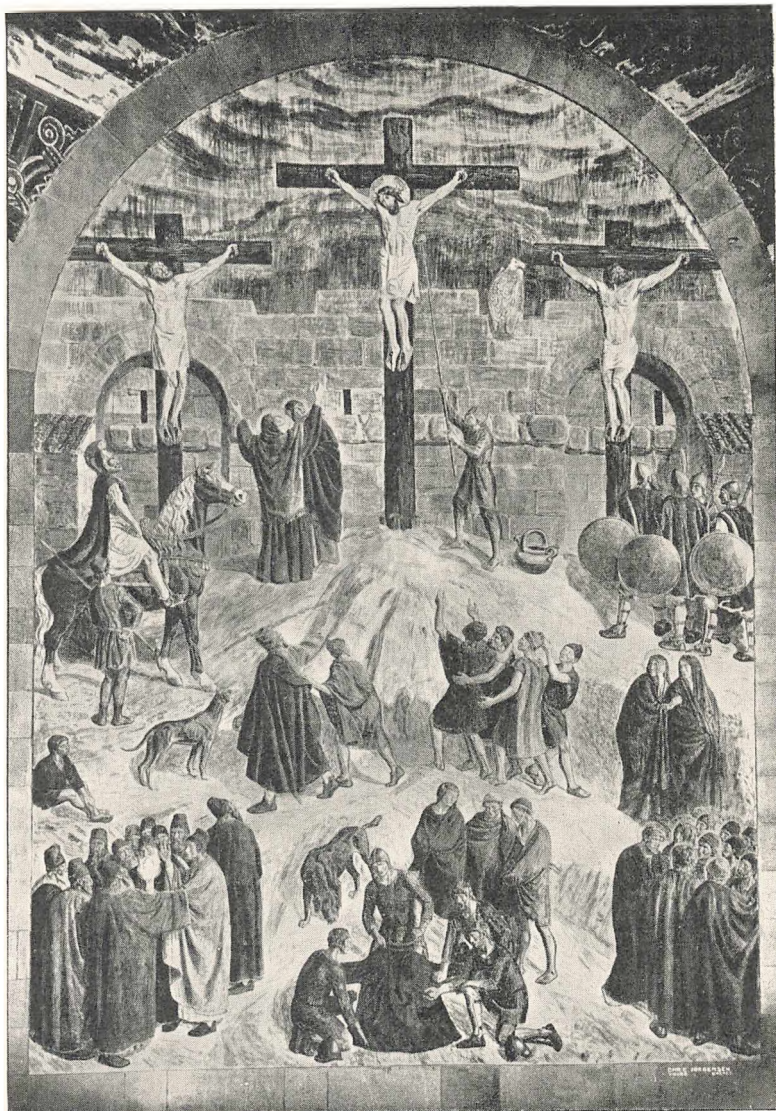
Østvæg i nordre Korskirke.

gammel romansk Kirke, han skulde dekorere. Men efterhaanden arbejdede han sig fri af Stil og Tid. Figurernes Dragter og Præg hører hjemme allevegne og ingensteder. Disse Mennesker er almenmenneskelige. Kun eet Stil-Krav maatte ske Fyldest, at Billederne er Dekorationer paa en

Vestvæg i nordre Korsskib.

Bygnings Vægge og skal slutte sig til Bygningen, saa at Væggene er Vægge alligevel. Dette er gennemført men paa en saa mærkelig selvfølgelig Maade, at man ikke føler, at et Baand er lagt paa.

Østvæg i søndre Korsskib.

Og saa er Billederne saa forunderligt enfoldigt fortællende. Grundtvig har ellers ikke faaet meget med Viborg Domkirke at gøre, men denne vældige Billedbog paa 2 Skæpper Land i Udstrækning, den er saadan som Grundt-

Vestvæg i søndre Korsskib.

vig digtede bibelhistoriske Viser, og som Ernst Trier fortalte Bibelhistorie. En Troens Tagen frem Nyt og Gammelt.

Der er pillet meget af Viborg Domkirke. Men ved denne ene Mands Indsats er den beriget paany som Monument. Det er dog ikke altsammen Kopi efter det 12. Aarhun-

drede. Der er ogsaa en Gave til Guds Ære fra det tyvende Aarhundrede.

Vægge og Hvælvinger dekoreredes 1901.—1906. Billederne sluttede sig indholdsmæssigt til Lunds Loft, som man havde tænkt sig at bevare. Man fandt dog, at de to ikke stod godt til hinanden, hvorfor det 1911 overdroges Skovgaard ogsaa at male et nyt Loft, hvilket fuldendtes 1913.

Hvis man vilde tænke sig, at Mennesker fra alle Domkirkens 8 Aarhundreder samledes i den paa een Gang, vilde de have meget ondt ved at forstaa hinanden i en Mængde Henseender. Men om en pegede paa Billederne paa Domkirkens Vægge, saa vilde de fra alle Aarhundreder med fælles Glæde se noget, som var dem lige nær.

Svagheds-Oplevelsen ved Kirkens Indvielse blev gamle Biskop *Laubs* Knæk. Hans Sind blev vistnok ikke helt normalt siden. Han søgte og fik sin Afsked fra 1. Maj 1878 at regne. Derefter levede han i København til sin Død 27. Maj 1882.

Til Efterfølger fik han Stiftsprovsten *Hans Jørgen Swane*. Denne var født 1821 i København. Faderen var Mægler, Moderen en Søster til Professor H. N. Clausen, men Martensen øvede den største Indflydelse paa ham. I et Par Aar

Biskop J. Swane. Maleri i Domkirken.

var han i Rom som Huslærer for Thorvaldsens Dattersøn og oplevede Revolutionen 1848. Blev saa Adjunkt i Sorø i 8 Aar i nær Omgang med sine Slægtninge B. S. Ingemann og J. F. Fenger. I denne Tid blev han gift med

L. S. Sørensen.

Magdalene Sørenna Bruun fra Asmildkloster, og om sider kom de til Jylland, idet han 1857—1868 var Sognepræst i Hjerminde, Lee og Hjorthede samt fra 1860 Provst i Middelsom og Sønderlyng Herreder. 1868—1871 flyttede han til Følleslev og Særslev ved Kalundborg, hvor han ogsaa var Provst, men blev saa 1871 Stiftsprovst efter Welding. Nu blev han i 23 Aar Stiftets myndige Bi-

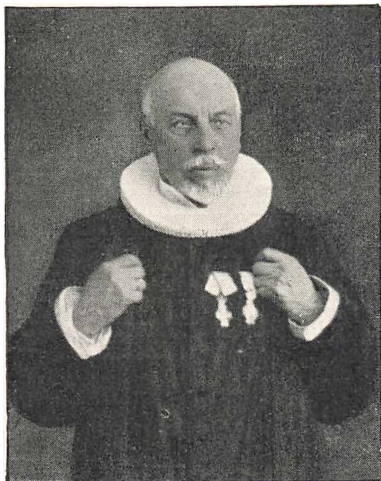
skop. Hans Myndighed bestod ogsaa i, at han kunde sætte noget igennem hos Regeringen.

Som Stiftsprovst skaffede han 1873 Domkirken som Stiftsprovstebolig den prægtige middelalderlige Adelsgaard, som i sin Tid har tilhørt de Juel'er. Den er restaureret 1912 og er med sine Trappegavle, hvoraf den vestre er helt ægte, »Viborgs prydeligste verdslige Mindesmærke fra ældre Tid.«

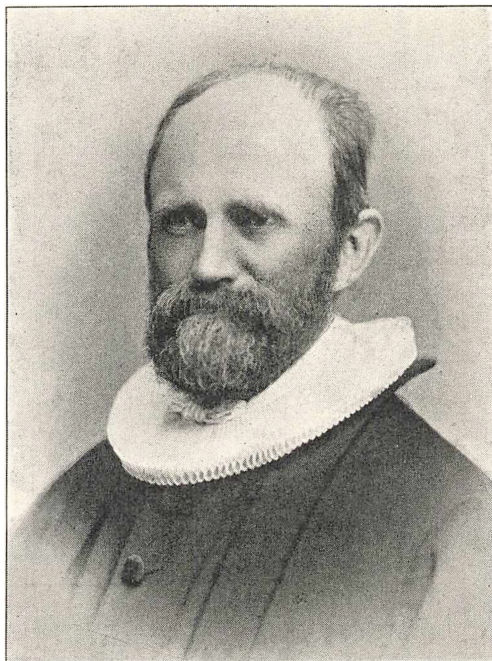
I Stiftsprovstiet fulgte *Laurits Severin Sørensen* (1878—1885), der flyttede til Kjeldby paa Møen, hvorefter han efterfulgtes af *Frederik Zeuthen* (1885—1895). Denne havde en viss Tilknytning til Viborg, idet hans Moder var

Biskop Laubs Søster. Han har siden som Formand for Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark indskrevet sit Navn i den danske Kirkes Historie. Hans Virksomhed i Viborg satte ogsaa Spor. Der opstod 1890 den i sin Tid almindelige Situation, at Indre Missions Venner ønskede at bygge et Missionshus. Men Biskop Swane var imod en saadan Separation og ledede Sagerne saadan, at der blev bygget et »Menigheds-

hus« paa en Grund i Anlægget »Tavsens Minde«. Det gav en Del Spænding, men det jævnedes sig saadan, at da 1916 Justitsministeriet ønskede Grunden til Opførelse af Landsretsbygningen, overdroges Købesummen af »Viborg Menighedsforening« til »Samfundet af Indremissions Venner i Viborg« til derfor at bygge »Hans Tavsens Hus« paa en af Kommunen skænket Grund.

V. L. Helweg-Larsen.

Fr. Zeuthen.

en Del Spænding, men det jævnedes sig saadan, at da 1916 Justitsministeriet ønskede Grunden til Opførelse af Landsretsbygningen, overdroges Købesummen af »Viborg Menighedsforening« til »Samfundet af Indremissions Venner i Viborg« til derfor at bygge »Hans Tavsens Hus« paa en af Kommunen skænket Grund.

Da var Zeuthen forlængst borte fra Viborg, idet han 1895 søgte til Frederi-

cia, hvor hans Fader havde været Præst, og hvor han døde 27. Febr. 1915.

Siden Zeuthen har man regnet Stiftsprovsterne i Viborg til den indre Mission. Hans Eftermand blev *Vilhelm Ludvig Helweg-Larsen* 1895—1921. Efter ham *Viggo Obel* 1921—1923 og *Frederik Schepelern* fra 1923.

Da Biskop Swane gik af 1901, udnævntes

Domprovsten i Roskilde *Alfred Sveistrup Poulsen* (1901—1921). Han var en Mand med et betydeligt theologisk

Biskop, Dr. A. S. Poulsen. Maleri i Domkirken.

V. Obel.

Forfatterskab, ligesom han lagde et betydeligt Arbejde i at være Formand for den danske Israelsmission og Sekretær for det danske Bibelselskab. Hans Bispegerning lammedes desværre ofte af en Del Sygdom.

Efter hans Død 1921 udnævntes Stiftets nuværende Biskop, den 48de i Rækken fra Heribert, — *Johannes*

Gøtzsche, født 25. Juli 1866, Søn af Biskop Viggo Gøtzsche i Ribe. Han begyndte 1894 som Kateket i sin Fødeby Fredericia, hvor hans Fader havde været Præst, derpaa Sognepræst i Herning 1900, fra 1911 tillige Provst. Saa kom

Sønderjyllands Genforening med det øvrige Danmark. Da blev han 1920 konstitueret som Provst for Tørringlen Provsti samt Sognepræst i Rødding. Det var Opgaven at gennemføre Overgangen til dansk Kirkestyre, der her kaldte. Men der gik kun et godt Aars Tid, inden han kaldedes til Viborg Bispes stol. Et stort Arbejde i Bibelselskabets Tjeneste med Ledelsen af en ny Oversættelse af det

gamle Testamente har ligget ved Siden af, og nu er han med til at forberede en ny Oversættelse af det nye Testamente.

Biskop Johannes Gøtzsche.

— I hans Bispetid skete der endelig Ændring i de Stiftsgrænser, der fastlagdes i Biskop Heriberts og Kong Svend Estridsens Tid. Det nordlige Stift havde jo faaet sit Tyngdepunkt forskudt, da Biskoppen flyttede ind i Viborg Stift i Aalborg. Nu afgaves Fleskum, Hornum, Helium og Hindsted Herreder til Aalborg Stift. Til Gengæld fik Viborg fra det mod Syd udvidede Ribe Stift Hjerm, Ginding, Vandfuld, Skodborg og Hammerum Herreder. I Ste-

den for at gaa til Kattegat gaar det nu til Vesterhavet. Den nye Ordning traadte i Kraft fra 1. April 1923.

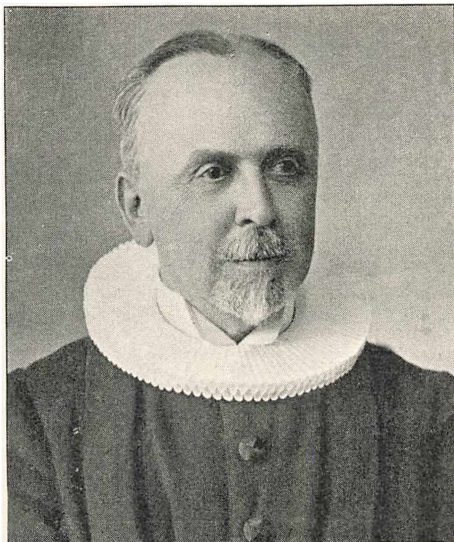
Domkirkens Historie er naturligvis fra een Side set en Historie om Byggearbejder. Men disse var aldrig blevet sat i Værk, hvis der ikke var en anden og meget vigtigere Historie om de Mennesker, der har brugt den til Kirke. De manges

Navne er glemt »som Sne, der faldt ifjor«, men den lange Række af Biskopper fra Heribert til Gøtzsche fortæller om en lang Sammenhæng gennem mange Aarhundreder. Det samme taler Præsterækkerne om, men dem kan vi kun

nogenlunde klarlægge efter Reformationen, og vi kan kun faa Plads for dem i Form af Oversigterne bag i Bogen.

P. F. Horstmann.

Fr. Schepelern.

Den fornyede Domkirke har nu gjort Tjeneste i 56 Aar. Det har været aandeligt bevægede Aar, og det har været Aar, da den gamle Stad har givet sig til at vokse igen, saa den atter føles som den anselige Stiftsho-

vedstad. Den gamle dejlige Domkirke har stadig en Opgave med at være Samlingsmærke for Stiftets kristne Menigheder. Men nu er den ikke mere derhjemme i Staden Kirke for »den mindste Menighed i Riget«. Man fik slet

Viborg fra Luften 1932.

ikke bygget for stort 1864—76, om ellers Befolkningen i »Stiftsstanden Viborg« vil følge Kaldet, naar »Klokkerne kime og kalde«. Om dette sker, da er Kirken skønnere prydet end med al den Kunst, der kan beundres derinde.

Fred med Huset, gennemsuset af Herrens Røst.
 Altid herinde Hjerterne finde en evig Trøst!

BISKOPPER I VIBORG STIFT

- Heribert* 1060—. S. 52. 65.
Eskil —²⁰/₁₀ 1133. S. 80. 91. 103.
Svend Svendsen 1133—⁹⁰/₃ 1153. S. 104. 123. 129.
Niels I 1153—1191. S. 132—172.
Asgar 1191—1208. S. 215.
Asgot 1208—1220. S. 215.
Thorsten 1220—1222. S. 215.
Gunner 1222—²⁵/₈ 1251. S. 216—222.
Niels II 1251—1267. S. 234—250.
Peder I 1267—1286. S. 252. 258.
 Modbiskopper *Asgar* 1267. *Niels* 1268—1281. *Troels* 1281. S. 252.
Laurentius 1286—1297. S. 258.
Peder II 1298—1323. S. 258.
Tyge 1323—(1330). S. 259.
Simon (1338)—(1343). S. 259.
Peder III (1345)—1367. S. 259.
Jakob Moltke 1367—1396. S. 259.
Lave Glob 1396—1429. S. 284 ff.
Herman Rynkeby 1429—1437. S. 290 ff.
Thorlav 1438—1451. S. 295. 305. 317.
Dr. Knud Mikkelsen Aarus. 1451—1478. S. 315. 320. 321.
Niels Glob 1478—1498. S. 322.
Niels Friis 1498—1508. S. 322. 329.
Erik Kaas 1509—1520. S. 323.
Jørgen Friis 1520—⁹⁰/₁₀ 1536, † 1547. S. 335. 341. 344. 353. 355. 359. 365. 367.
Jakob Skøning 1537—† 1549. S. 340. 356. 369 f. 382. 383.
Kjeld Juul 1549—† ²/₃ 1571. S. 383. 388.
Peder Thøgersen 1571—† ¹³/₁ 1595, f. 1532. S. 388. 393. 398.
Niels Lauridsen Arclander 1595—† ¹/₁₁ 1616, f. 1561. S. 399—406.
Hans Wandal 1617—† ¹⁰/₁₁ 1641, f. ²⁰/₈ 1579. S. 406. 374.
Wichmand Hasebard 1642, ¹/₄ Aar, f. 1601, † ⁹/₉ 1642.
Frands Rosenberg 1642—¹⁰/₁₁ 1658, f. 1593. S. 413.
Hans Bartskev 1659—† ⁶/₂ 1661, f. 1611. S. 414.
Peder Villadsen 1661—† ²⁵/₃ 1673. S. 414.
Søren Glud 1673—† ²⁵/₂ 1693, f. ³⁰/₅ 1621. S. 415. 423. 428.
Henrik Gerner 1693—† ¹³/₅ 1700, f. ⁹/₁₂ 1629. S. 424—431.
Bartholomæus Deichmann 1700—1712, f. ⁵/₂ 1671, † ¹⁷/₄ 1731. S. 432—436.
Caspar Wildhagen 1712—† ²⁸/₄ 1720, f. ²¹/₁₀ 1664. S. 436.
Søren Lintrup 1720—1725, f. 1675, † ¹³/₃ 1731. S. 437.
Johannes Trelund 1725—† ¹²/₆ 1735, f. ⁵/₁₀ 1669. S. 438. 442. 447. 451. 458. 459 f.
Andreas Wøldike ¹⁵/₇ 1735—† ¹³/₁₀ 1770, f. ²⁹/₈ 1687. S. 461—481.
Christian Michael Rottbøll 1770—† ⁸/₁₂ 1780, f. ¹²/₄ 1729. S. 483.
Peder Tetens 1781—† ⁷/₄ 1805. S. 483.
Jens Bloch 1805—† ³/₇ 1830. S. 490.
Nicolai Esmark Øllgaard 1830—1854, f. ⁵/₁₀ 1775, † ⁴/₃ 1863. S. 494.
Hardenach Otto Conrad Laub ⁷/₁₁ 1854—¹/₅ 1878, f. ⁶/₈ 1805, † ²⁷/₅ 1882. S. 495 f. 514. 523.
Hans Jørgen Swane 1878—1901, f. ²⁷/₁₀ 1821, † ²³/₆ 1903. S. 523.
Alfred Sveistrup Poulsen 1901—† ²⁷/₁ 1921, f. ¹⁴/₁ 1854. S. 527.
Johannes Gøtzsche 1921. F. ²⁵/₇ 1866. S. 528.

LEKTORER VED DOMKIRKEN

Efter F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole. Viborg 1875.

- Thøger Jensen*, † 1238. S. 379.
Niels Svansøe 1540. S. 379.
Kjeld Juul 1544—1549. Derefter Biskop.
Michael Bruun (1555)—1559.
Rimbolt Pedersen 1559—(† 1591).
Niels Sørensen Juul (1572)—(† 1600).
Hans Pedersen Bukjer (Bucar) 1580—1588.
Christen Nielsen Foss 1588—1601. S. 392
Peder Jensen Høeg 1601—1603, tidligere Rektor. S. 397.
Villads Nielsen Brans 1603—1637, tidligere Rektor, f. 1548. S. 395.

Peder Villumsen Paludan 1637— $\frac{1}{11}$ 1686, Vicelektor 1633, f. 1606, Søn af Domkirkens Sognepræst Villum Paludan. S. 419.
Søren Paludan 1688— $\frac{17}{3}$ 1701, Formandens Søn, adjungeret Faderen 1685.

Thomas Bie (Melissus) 1600—1734, † $\frac{19}{5}$ 1739.
Peder Rosenstand Goiske 1734—1740. S. 481.

Lektoratet ophævet.

SOGNEPRÆSTER OG STIFTSPROVSTER EFTER REFORMATIONEN

Om Titlen se Side 377.

M. Jens Hansen, † $\frac{2}{9}$ 1558. Provst. G. Maren Knudsdatter. S. 377.
M. Peder Thøgersen 1558—1571. Biskop.
Niels Christensen Sollgaard (Suelgaard) 1571— $\frac{31}{12}$ 1582, da Sp. i Mariager, † $\frac{19}{9}$ 1602.
M. Jakob Holm 1582—1587, Biskop i Aalborg. † $\frac{29}{5}$ 1609. Familiebilte i Budolfi Kirke. S. 394.
Jens Nielsen Bloch 1588—† 1592. G. Anne Jensdatter Høy.
M. Jens Pedersen 1592—† 1609, Søn af Peder Thøgersen. G. Formds. Dtr. Inger Bloch.
M. Willum Paludan 1609—† $\frac{30}{11}$ 1634, forhen 1603 ved Graabrødre. Søn af Medicus og Ærkedegn Johannes Paludanus. G. Jens Blochs Datter Cecilie. Provst.
M. Hans Hansen v. Echten 1635—† $\frac{2}{9}$ 1654. Rektor 1631, hvad han blev træt af. Stille og sagtmødig. G. Beate Zoëga.
M. Lauritz Trane 1654—† $\frac{15}{10}$ 1666. F. i Viborg 1602, Søn af Raadmand Christen T. Provst. Var muligvis den første, der benævnedes Sognepræst.
M. Frederik Resen $\frac{19}{11}$ 1666—begr. $\frac{12}{2}$ 1675. Søn af Biskop Hans Hansen Resen. Provst.
M. Peder Clausen Reenberg $\frac{27}{1}$ 1675— $\frac{7}{2}$ 1680. Derefter ved Budolfi Kirke, f. i Viborg 1644. Søn af Borgermester Claus Reenberg og Mette Pedersdatter. † $\frac{16}{9}$ 1699. S. 435.
M. Søren Knudsen Sevel $\frac{16}{10}$ 1680— $\frac{23}{11}$ 1711, derefter Holmens Provst og 1718 Stiftsprovst ved Frue K. i Kbh. † 1720.
M. Mads Rasmussen Trane $\frac{15}{5}$ 1711—† $\frac{6}{7}$ 1717, forhen Præst i Ham-

mel 1693, i Ormslev 1697. G. Abel Achthon. S. 424.
Absalon Finde $\frac{21}{3}$ 1717— $\frac{8}{9}$ 1727. Derefter i Nakskov. F. i Bergens Stift $\frac{23}{6}$ 1687. † 1732. S. 450.
M. Christen Lassen Tychonius $\frac{6}{10}$ 1727—† $\frac{24}{12}$ 1740. S. 436, 447, 452, 458, 460, 464, 469.
M. Henrik Christopher Bützow $\frac{21}{7}$ 1741— $\frac{30}{6}$ 1747, kom da til Aalborg Budolfi Kirke, 1754 Stiftsprovst i Kbh. † $\frac{9}{7}$ 1763. F. i Kolding $\frac{5}{3}$ 1693. Feltpræst 1719. Præst i Øls 1720.
Dr. th. Peder Rosenstand Goiske $\frac{30}{6}$ 1747— $\frac{9}{5}$ 1749, derefter Professor i Theol. i Kbh. † $\frac{13}{8}$ 1769, Præstesøn fra Vestervig, f. $\frac{1}{5}$ 1704. Tidligere Conrector 1733 og Lector 1734. S. 481.
Jacob Hasse $\frac{17}{7}$ 1750—† $\frac{2}{11}$ 1765. F. i Viborg $\frac{2}{9}$ 1694, Fader Vinhandler Lauritz Arctander (Efterkommere af Biskoppen), Moder Hylleborg Jacobsdatter Hasse. Først Præst i Skive 1727.
Vilhelm Adolph Worsøe $\frac{18}{4}$ 1766—† $\frac{1}{4}$ 1781. F. paa Sødringholm 1718, Præst i Skive 1750.
Frederik Astrup $\frac{9}{6}$ 1781— $\frac{14}{8}$ 1812. F. i Astrup $\frac{27}{10}$ 1727, Faderen Degn. I Viborg Præst ved Tugthuset 1754, i Nørresogn 1759, i Søndersogn 1774. † $\frac{21}{1}$ 1717. S. 484, 488.

Tillige for Nørresogn.

Rasmus Fog $\frac{20}{12}$ 1812— $\frac{9}{3}$ 1827, var fra $\frac{15}{8}$ 1800 Sognepræst i Nørresogn. F. i Ribe $\frac{28}{6}$ 1764. † $\frac{18}{1}$ 1831. S. 488.
Lauritz Schjødt $\frac{9}{6}$ 1827—† $\frac{28}{6}$ 1843. F. $\frac{9}{11}$ 1792, Præstesøn fra Snøde. S. 493.

Martin Reinhard Krüger Ursin ²⁸/₉ 1843—† ²⁹/₃ 1855. F. Kbh. ⁵/₃ 1795, r. Kp. ved Domkirken 1827, Sognepræst i Sønderogn 1833. S. 494.
Frederik Peter Welding ²⁷/₁₁ 1855—¹²/₅ 1871, derefter i Brøndbyvester til ³¹/₁ 1892, f. ²⁴/₁₀ 1811, † ²⁷/₅ 1894. S. 500. 504. 508.
H. J. Swane ⁴/₉ 1871—¹⁰/₁ 1878, senere Biskop. S. 508. 517. 523.
Laurits Severin Sørensen ²⁰/₄ 1878—¹⁷/₆ 1885, derefter i Kjeldby til † ⁶/₁ 1889. Var f. ³/₇ 1826 og var først Adjunkt ved Metropolitanskolen, 1860 Spr. paa Turø, 1870 i Ulsø-Ø. Egcsborg. S. 524.
Frederik Zeuthen ⁹/₉ 1885—¹⁹/₈ 1895, derefter St. Michaelis i Fredericia til † ²⁷/₂ 1915. Var f. ²/₁ 1837 og

blev først 1865 pers. Kpl. i Udby-Ørslev, 1872 Spr. i Everdrup. S. 524.
Vilhelm Ludvig Helweg-Larsen ⁸/₁₁ 1895—²⁰/₁₀ 1920. F. ¹³/₆ 1850 i Kbh., p. Kpl. i Stouby-Hornum 1875, Kpl. p. l. i Hvirring-Hornborg 1877, res. Kpl. Johs. Kirke i Kbh. 1879, Spr. i Seest 1885. † ¹⁰/₁₁ 1927.
Viggo Obel ⁹/₃ 1921—† ²⁰/₁₀ 1923. F. ²/₁₂ 1865. Kateket ved Jakobskirken i Kbh. 1891, Spr. ved Sionskirken 1896, Spr. i Lemvig 1905.
Frederik Christian Georg Schepelern, f. ⁷/₄ 1868 i Helsingø, Pkp. Gislev-Ellested 1892, Spr. Tønning-Træden 1894, Tisted-Binderup-Durup 1899, Rkp. Frue K. Aarhus 1905, Spr. Miksels Kirke i Slagelse 1916, Stiftsprovst 1923.

SOGNEKAPELLANER VED DOMKIRKEN

Indtil 1672 var der to Kapellaner. Rækkerne er ikke til at adskille.

Kjeld.

Peder Thøgersen, fra 1558 Sognepræst.
Poul Ibsen, fra 1567 ved Graabrødre.
Hans Ibsen, nævnes 1562.
Niels Sollgaard, blev 1571 Sognepr.
Anders Olufsen Schytte 1567—1577, derefter ved Graabrødre.
Niels Stør —1593.
Iver Pedersen ca. 1591—1621, derefter i Kristrup. † 1645, Søn af Kantor Peder Iversen.
Johan (1605).
Mikkel (1605).
Laurits Nielsen Aalborg 1624—1628, derefter ved Graabrødre. † ¹³/₆ 1654.
Jens Jensen 1628.
Søren Brandstrup (1629).
Søren Mikkelsen Paaske (1631), vistnok siden Vikar i Vorde.
Mads Pedersen Farstrup 1632—1634, derefter i Ulbjerg. † 1684, Forf. af den bekendte Dagbog.
Peder Christensen Barner (1633)—1640, derefter i Gudum-Fabjerg, † 1682.
Henrik Madsen Wrang, (1633) siden i Roslev.
Laurits Jensen Trane 1634. Var fra 1602 i Mariager, hvor han blev afsat 1618 for adskillige grove Forseelser.
Jens Nielsen (1634).
Peder Sørensen Quist 1635—1637, der-

efter i Vejlbjby-Homaa † 1675, Søn af »Præsten i Vejlbjby«.
Christopher Jespersen Bruun 1638—1640, derefter i Vindum, † 1683.
M. Christen Lauritsen Aagaard 1639—1641, derefter Hører i Sorø, Prof. poescos 1646, Sognepr. i Vester Vedsted 1659, † 1664.
Jørgen Mathiesen ca. 1640—1641, derefter i Vorde-F-R, † 1667.
Bertel Frandsen ca. 1642—1655, derefter i Gimming-Lem, † 1692.
Niels Hvuid † 1647.
Christen Nielsen 1646—1657, derefter paa Fuur, † 1667.
Jacob Christensen Ullitz 1647—1654, derefter ved Graabrødre, † 1685.
Niels Pedersen Alling 1654—⁹/₂ 1660, derefter i Aale-Tørring, † 1670.
Jens Nielsen Grum 1657—† ¹⁵/₅ 1672. Ved Reskript ³/₇ 1672 sammenlagdes Kapellanierne til cet.
Poul Christensen Ullitz 1660, samme Aar til Ullids. † 1676.
Niels Jensen Winther 1660 nederste, ³/₇ 1672 eneste Kapellan, † ²⁰/₃ 1694.
Ole Albertsen Sadolin ⁷/₄ 1694—⁰/₁₀ 1726, derefter ved Sortebrødre, f. ³/₁₁ 1663, † ²⁹/₃ 1731.
Niels Nielsen Schiwe ¹⁹/₁₁ 1727—²³/₁₁ 1731, derefter ved Randers Hospi-

- tal, 1733 i Voldum, tillige Dronning Anna Sofies Konfessionarius, † $\frac{4}{5}$ 1764.
- Henrik Steuner** $\frac{1}{2}$ 1732— $\frac{15}{5}$ 1741, derefter i Sunds i Bergens Stift, 1748 r. Kp. ved Bergens Nykirke. † ca. 1750.
- M. Andreas König** (Könnesen) $\frac{25}{8}$ 1741— $\frac{2}{2}$ 1748, da til Randers, 1771 i Aalsø, † $\frac{14}{3}$ 1776. Kendt præstehistorisk Samler.
- Niels Gjelstrup** $\frac{2}{2}$ 1748— $\frac{16}{12}$ 1760, derefter i S. Felding, † $\frac{12}{3}$ 1788. S. 472.
- Mathias Mohr** $\frac{27}{2}$ 1761— $\frac{22}{6}$ 1766, derefter i Voldum, † $\frac{4}{12}$ 1795.
- Ludvig Munch** $\frac{20}{7}$ 1764— $\frac{17}{2}$ 1769, derefter i Kobberup, † $\frac{8}{1}$ 1800.
- Poul Rogert** $\frac{17}{2}$ 1769— $\frac{20}{7}$ 1774, derefter i Nørresogn til 1800. † 1803.
- M. Christian Nissen** $\frac{5}{10}$ 1774— $\frac{16}{10}$ 1777, derefter i Laastrup-Skals til 1801, † 1808 (forhen Kpl. i Nørresogn 1771).
- Mathias Gundermann Sabroe** $\frac{2}{7}$ 1777—† $\frac{5}{4}$ 1781.
- Christopher Ferslev** $\frac{13}{6}$ 1781— $\frac{27}{10}$ 1786, derefter i Rold 1803—† 1808.
- Johan Henrik Petersen** $\frac{29}{12}$ 1786— $\frac{27}{2}$ 1789, derefter i Ry, 1809—1818 i Dover-Venge, † 1838.
- Claudius Peter Berg** $\frac{14}{8}$ 1789— $\frac{11}{6}$ 1790, derefter i Almind-Sjorslev, † $\frac{1}{2}$ 1805.
- Rasmus Fog** 1790—1800, se blandt Sognepræster.
- Johan Nicolai Tilemann** $\frac{2}{10}$ 1800— $\frac{18}{8}$ 1809, derefter Ringkøbing, 1821 Assens-Kerum, † $\frac{8}{9}$ 1828.
- Magnus Vogelius** $\frac{30}{12}$ 1809— $\frac{25}{2}$ 1818, derefter Hobro, † $\frac{9}{11}$ 1847.
- Immanuel Friis** $\frac{29}{9}$ 1818— $\frac{10}{5}$ 1827, derefter i Søndresogn, 1832 i Kalundborg, † $\frac{31}{7}$ 1841.
- M. R. Ursin** 1827—1833, se Sognepræster.
- Johan Carl Johansen** $\frac{5}{6}$ 1833— $\frac{22}{12}$ 1838, derefter i Mariager, 1854 i Taarnby, † $\frac{17}{5}$ 1862.
- Edvard Gudmand August Hindberg** $\frac{16}{3}$ 1839— $\frac{27}{5}$ 1847, derefter i Søndresogn, † $\frac{22}{5}$ 1866, kendt for sin Interesse for Fængselsvæsenet.
- Peter Wodschou Bruun** $\frac{30}{7}$ 1847— $\frac{3}{3}$ 1854, derefter Hovedpræst i Sønderborg, fordrevet 1864, i Gerlev-Draaby 1867—† $\frac{5}{7}$ 1883.
- Andreas Ferdinand Schjødt** $\frac{24}{9}$ 1855— $\frac{30}{8}$ 1861, derefter r. Kp. ved Aarhus Domkirke til 1879.
- Christian Ehrenfried Lund** $\frac{22}{11}$ 1861— $\frac{28}{3}$ 1866, derefter Øsløs til $\frac{3}{3}$ 1883.
- Rasmus Peter Christian Müller** $\frac{31}{5}$ 1866—† $\frac{1}{3}$ 1867.
- Christian Ole Stephan Spleis** $\frac{1}{5}$ 1867— $\frac{17}{5}$ 1870, derefter Taarup-K.-B., Torning-L. 1873, Norup 1880, Egebjerg 1888—1902. F. $\frac{20}{5}$ 1828—† $\frac{8}{5}$ 1910.
- Carl Hugo Edvin Jacobi** $\frac{25}{9}$ 1874— $\frac{10}{10}$ 1877, derefter Grenaa, 1895 Stiftsprovst i Aalborg, f. $\frac{5}{6}$ 1843, † 1914.
- Georg Christian Delbanco** $\frac{3}{12}$ 1877— $\frac{22}{4}$ 1884, derefter Kalundborg, f. $\frac{18}{10}$ 1848, † $\frac{21}{2}$ 1911.
- Hagbart Louis John Gross** $\frac{10}{9}$ 1884— $\frac{18}{3}$ 1885, † $\frac{14}{8}$ 1885.
- Frederik Gustav Hermann Keiding** $\frac{16}{11}$ 1885— $\frac{20}{12}$ 1888, derefter i Skovlængge-Gurreby, 1904—† $\frac{1}{5}$ 1907 i Bregninge-Bjergsted, f. i Kbh. $\frac{26}{11}$ 1858.
- Gustav Harald Emil Darre** $\frac{9}{2}$ 1889— $\frac{12}{11}$ 1892, derefter i V. Velling, 1896 Aalborg Budolfi Kirke, 1900 V. og Ø. Hassing, 1905 Sions Kirke i Kbh., 1911—† 1917 Kalundborg, f. $\frac{11}{1}$ 1858.
- Gustav Albert Emil Rannow** $\frac{10}{1}$ 1893— $\frac{26}{4}$ 1893, derefter res. Kapl. til St. Pauls Kirke i Kbh. til 1928. F. $\frac{18}{10}$ 1863.
- Aksel Vilhelm Hallager** $\frac{26}{7}$ 1898— $\frac{7}{8}$ 1906, derefter Kbh. Fredens Kirke, f. $\frac{27}{7}$ 1867, † $\frac{16}{12}$ 1908.
- Gustav Casius Konrad Krohn** $\frac{18}{1}$ 1907—1921, derefter i Lyngby. F. $\frac{27}{9}$ 1876.
- Peter Frederik Horstmann** f. $\frac{14}{1}$ 1881 i Drøsselbjerg, hvor Faderen var Lærer. 1910 ord. Medhj. i Ryslinge Valgmenighed, 1913 Sognepræst i Sulsted og Ajstrup, $\frac{9}{5}$ 1922 her.

HENVISNINGER

FORKORTELSER

- Aarb. f. n. Oldk. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
Ann. f. n. Oldk. Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie.
Acta Pontif. Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. I—VI.
D. Mag. Danske Magazin. 3 V 201 = 3. Række, 5. Bd., S. 201.
DRH. Danmarks Riges Historie.
Dipl. Vib. Diplomatarium Vibergense. Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie 1200—1559. Udg. af A. Heise. Kbh. 1879.
Erichsen. Præsten Chr. Erichsens Samlinger til Viborgs Historie, dels Haandsk. paa Universitetsbibliotheket, Additamenta 80, Fol., dels: Viborg Byes Beskrivelse, Kbh. 1727, benyttet i Munksgaards Optryk med Aakjærs Fortale 1925. Se S. 434.
Gullev. Murermeister Chr. Gullevs Meddelelser, dels i Antiquariske Meddelelser fra Viborg i SJHT 1 II, 97 f., dels Manuskript i Viborg Museum.
Kh. S. Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danm. Kirkehistorie. Anføres som D. Mag.
Pont. Ann. Erich Pontoppidan: Annales ecclesiae Danicae diplomatici, Kirchen-Historie des Reichs Dännemarch. I—IV. Kbh. 1741 f.
Privilegiebogen. Se S. 133. Afskrift i Landsarkivet.
Repert. Repertorium diplomaticum regni Daniae mediævalis ved Kr. Erslev.
SJHT. Samlinger til jydsk Historie og Topografi. Anføres som D. Mag.
SRD. Langebeks Scriptorum rerum Danicarum medii ævi I—IX.
Suhm. P. F. Suhm: Historie af Danmark I—XIV.
Thorkelin. Diplomatarium Arna-Magnæanum ed. Grimus Johannis Thorkelin I—II.
Thjörning. Uddrag af J. P. Thjörnings Skildring af viborgske Personligheder i forrige Aarhundrede. Meddelt af A. Heise. SJHT. 1 IV, 278 f.
Ursin. Stiftsstaten Viborg, ved M. R. Ursin. Kbh. 1849.
Æ. A. De ældste Archivregistraturer udg. efter Originaler i Geheimearchivet ved T. A. Becker [og C. Plesner].

- 1) Islænderne skriver Vébjörg, paa Latin Vibergae, i Dateringer Vibergis.
- 2) Pirenne: Les villes du moyen âge. Bruxelles 1927. Alexander Bugge: Hvordan er våre byer kommet op? Tidens Tegn 1929, Nr. 301. Elis Wadstein: Norden och Västeuropa i gammal Tid. Stockholm 1925.
- 3) Saxo 14, 5., ed. Müller 683.
- 4) SRD. I, 512.

- 5) Gísla saga Súrssonar, hrsg. v. Finnur Jónsson (Altnordische Saga-Bibliothek. 10. Halle 1903) 17. 23. Teksten i den store Saga, Tvær sögur af Gísla Súrssyni ved K. Gíslason, 96. Om Sagaen, Finnur Jónsson: Den oldnorske og oldisl. Litt. Hist. II 454. Om Sagaens Paa-lidelighed i Enkeltheder, Magnus Olsen i Aarb. f. nord. Oldk. 1918, 49. Den korte Saga er oversat af Fr. Winkel Horn i Billeder af Livet paa Island I og af N.M. Petersen i Hist. Fortæll. om Isl. Færd, 3. Udg., IV.
- 6*) Kh. Sml. II, 304.
- 7) Johs. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 9. VI. 352 ff.
- 7) Teiner, Disquisitiones criticae (Rom 1836) 203-5.
- 8) Aftryk i S. A. Stadfeldt: Beskrivelse over Randers Kjøbsted, Kbh. 1804, 6 f. Teksten er uordentlig, formodentlig en gammel, daarlig Oversættelse fra Latin.
- 9) Dipl. Vib. 354.
- 10) O. Nielsen: Sysselinddelingen i Danmark 58. Gertz, Scriptores minores hist. Dan. II. 220. SRD. VI. 410. 420. 413. 403. Kh. Sml. 3 III. 181. Acta Pontif. Dan. Nr. 1605. 1623.
- 11) Adam III. 25. 77. IV. 2.
- 12) For det følgende maa helt igennem henvises til Chr. Gullevs Meddelelser i SJHT.
- 13) Gullev, Ant. Medd. 100. Manusk. 257. Repert. Dipl. 2072. Æ. A. II. 206. Lunds Domkapitels Gavebøger ved Weeke 163. 166. Ursin 27.
- 14) Lunds Stifts Gavebøger 163. 166.
- 15) Carl Bratli: Spanien 164.
- 16) Acta Sanctorum til 19. Sept.
- 17) Annales Xantenses, MG. Scr. II. 232.
- 18) Edward Schröder: Die Tänzer von Kölbigr. Ztschr. f. Kirchengeschichte XVII (1897) 94 f. Heri Tekster. Slgn. SRD. I. 201.
- 19) Nødhjælperne. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark, 118. Thott 553. 4°.
- 20) Et fornsvenskt Legendarium ved G. Stephans 876.
- 21) Dipl. Vib. Nr. 87 og 175. Gullev S. 101, Manusk. Nr. 261. D. Kirke-love I. 331.
- 22) Höyens Dagbog i Nationalmuseet.
- 23) Et Spegel fuld af al Vished, Arne Magn. 784. 4°.
- 24) Philipp Diel: Die St. Matthias-Kirche bei Trier 86 f. Acta Sanctorum under 24. Febr.
- 25) Fr. I. D. Reg. 199. 236.
- 26) Billederne i Aal Kirke. Helms: Danske Tufstenskirker 55—57.
- 27) Orderik Vitals Kirkehist., overs. af P. Kierkegaard 7, 12 (I. 496 ff.). G. Anrich: Hagios Nikolaos II. 514 (om Udvindingen af Vædsken, S. 517, Anm. 2). Nikolaus Grav i Myra, Studien über christliche Denkmäler, VI. 335.
- 28) O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur IV. 532. I Mignes Patrologia Latina 41, 807—854 er der en Samling af disse Skrifter.
- 29) Ursin 26. Gullev S. 102. Billedet i Køcher, Søndres. Kirke 81.
- 30) Fr. I. d. Registr. Ny kh. Sml. V. 535.
- 31) D. Mag. 3. IV. 359; 4. I. 50.
- 32) Chronicon S. Huberti Andaginensis. Mon. Germ. Scriptores VIII. 589. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark 13.
- 33) Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark 64.
- 34) Svend. Annalista Saxo, SRG. VI. 730. Riant 206. A. D. Jørgensen 805. Biogr. L. XVII. 8. 3 Bisper i Elben. Pont. Ann. I. 346 efter Albert af Stade. Chron. p. 153.

- 35) Ernst Mayer i Zeitschr. f. Rechtsgeschichte, Kanonistische Abth. VII. 1 ff.
- 36) I Nutidsbøger skrives gerne Chrodegang. Ch er kun den Tids Franskmands og Italieneres fortvilede Forsøg paa at finde et Tegn for det stærke tyske og nordiske H. Hrod er samme Forstavelse som i Hrodgar (Roar), Hrodulf (Rolf, Rudolf) og lignende Navne.
- 37) Ansegis. Werminghoff i Neues Archiv XXVII. 608 ff. Jos. Narberhaus: Benedikt von Aniane (Beitr. z. Gesch. d. alten Mönchtums und des Benediktinerordens, 16) Münster 1930.
- 38) Bremen. Adam II. 30. 48. 63. 69. 72. 81. Schol. 42. 76. Hamborg. Adam II. 49. 60.
- 39) Sysler. A. D. Jørgensen 526. Saxo ed. Müller 538. A. D. Jørgensen 525 f. H. Olrik: Konge og Præstestand I. 1892. 147 f.
- 40) Concil 1059 can 4. Mansi 19, 898. Ludwig Hertling i Zeitschr. f. kath. Theologie 54. Jahrg. (1930) 348.
- 41) Carl Mirbt: Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII, Leipzig 1894, særlig 261—342.
- 42) P. Damiani: Contra clericos regulares proprietarios. Mignes Patr. Lat. 145, 482.
- 43) Gregor VII.s Udkast til en Kanikeregel, Révue Bénédictine 18 (1901) 179 f.
- 44) Paul Schroeder: Die Augustinerchorherrenregel. Archiv für Urkundenforschung. IX. 271 ff.
- 45) Adam 4,9.
- 46) I Biskop Peders Bekræftelse af Kapitlets Privilegier 1346 nævnes Heribert ligefrem som første Udsteder af Privilegier, Repertorium Nr. 2094. Men i det ellers ligelydende Bekræftelsesbrev af Biskop Tyge 1327 nævnes Heribert ikke, Pont, Ann. II. 113.
- 47) L. Weibull i Hist. tidskr. f. Skåneland. Om Dokumentet L. Weibull i Hist. Tidsskr. 9 III. 104 ff.
- 48) Dipl. Vib. 347.
- 49) Dipl. Vib. 365.
- 50) Hauck, Kirchengesch. Deutschl. IV. 365.
- 51) Dipl. Vib. X.
- 52) Trykt i Luc. Holstenii Codex regularum, 2. Udg. ved Brockie II (1759) S. 66. Bedre i Consuetudines monasticae, Vol. III, ed. Bruno Albers (Monte Casino 1907) S. 26 ff. sign. S. XIII.
- 53) S. Albert Werminghoff i Neues Archiv für Deutsche Geschichtskunde. 27 (1901—02) 646 ff. Regelen trykt hos Holsten, Codex regularum II. 109. Mansi 14, 332. Migne 89, 1057.
- 54) Teksten fra Dalby i SRD. V. 629. Nøjagtigt Tryk af Regelen med Varianter, Archiv für Urkundenforschung IX, 1926, 281. Augustins eget Brev i Maurinerudgaven II. Tysk Overs. i Bibliothek der Kirchenväter, Augustin, X. 272 (Kempten 1917).
- 55) Regesta *52.
- 56) Roskildekrøniken. Gertz, Scriptorum minores I. 26. J. Olriks Overs. 27 f.
- 57) Bartholins Annaler. SRD. I. 339.
- 58) Diplomatarium Vibergense. S. XXX og 367.
- 59) Privilegiebogen Nr. 29. Repertorium Nr. 19.
- 60) Privilegiebogen Nr. 33. Repertorium Nr. 33.
- 61) Privilegiebogen Nr. 27. Repert. U 74, sammenholdt med Nr. 34, Thorke-lin, I. 38 og Nr. 25, Repert. U. 11. Nr. 34 er Biskop Niels' Bekræftelse af 1176, der bekræftes i Nr. 25 af Ærkebiskoppen som en over 50 Aar gammel Ret.
- 62) Sten Anjou: Knut den hel. kyrka i Lund, Fornvännen 1920, 50 ff.

- Johnny Roosval: Den baltiska Nordens kyrkor, Uppsala 1924, 19 ff.
Francis Beckett: Danmarks Kunst I, 43 ff.
- 63) Hildesheim. Kunstdenkmäler der Provinz Hannover II, 4, Fig. 14.
R. Herzig: Der Dom zu Hildesheim, 1930. S. 2. — Paderborn. Bau- und Kunstdenkmäler Westfalens, Bd. 16 Soest, S. 103.
- 64) Alois Fuchs: Die Reste des Atriums des Karolingischen Domes zu Paderborn. Paderborn, Bonifacius-Druckerei. 1923.
- 65) Arrild Huitfeld: Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige, Kbh. 1604, XXVIII b. Folioudg. 102.
- 66) Suhm, Hist. af Danm. V. 323.
- 67) Pavens Brev er dateret 21. Febr. 1169, men under Alexander III brugte det pavelige Kancelli „Annunciationsstil“ med Nytaar 25. Marts, — altsaa efter vor Regning 1170.
- 68) E. Pontoppidan: Annales Eccl. Dan. I 351.
- 69) Marmora Danica II 213.
- 70) SJHT 4 IV, 94 ff. SRD IV, 435. Erichsen, udg. af Aakjær, 14.
- 71) A. Fuchs: Die Reste des Atriums d. k. Domes zu Paderborn, 36, med Henviisning til Sitzungsbericht der Niederrheinischen Gesellschaft für Natur- und Heilkunde 1902, 1. Hälfte, S. 82.
- 72) Meddelt af Provst Plesner i Glud i T. Beckers Orion I (1839) 254 f.
- 73) Ny kh. Sml. II, 315. Saaledes sagde den unge Gullev ogsaa til Høyen 1830.
- 74) Diplomatarium Vibergense Nr. 339.
- 75) Høyen i Danske Mindesmærker I, 41 og 49, efter Breve fra Julius Tholle, som findes i det særlige Syns Arkiv i Nationalmusæet.
- 76) Ny kh. Sml. II, 322.
- 77) Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture, par Victor Mortet. Paris 1911. 203 f.
- 78) Vitae sanctorum Danorum, ed. Gertz, 265. Olrik, Danske Helg. Levned, 157.
- 79) Gertz, Vitæ Sanct. Dan. 271.
- 80) P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen 1146—1241, Tab. I 3.
- 81) Fr. Nørlund: Gyldne Altre. 205. Slgn. Eckart von Sydow: Die Entwickelung des figuralen Schmucks der christlichen Altar-Antipendia und Retabula bis zum 14. Jahrhundert, Strassburg 1912.
- 82) Paul Nørlund i Acta archaeologica, Vol. I, Kbh. 1930, 147 ff.
- 83) Krucifix fra Odder ca. 1150, Nørlund, Gyldne Altre, 127. Ligeledes fra Aaby og Lisbjerg, ibid. 65.
- 84) Alois Fuchs: Das Atrium d. k. D. z. Paderborn, 37. Samme: Die karolingischen Westwerke. Wilhelm Effmann: Die Kirche der Abtei Corvey. Francis Beckett: Danmarks Kunst I.
- 85) Ursin, 13.
- 86) Necrologium Lundense, utg. av Lauritz Weibull, Lund 1923, LXIII.
- 87) Paul Schröder i Archiv für Urkundenforschung IX. 302. Migne Patr. Lat. 194, 1375 ff.
- 88) SRD. III, 472. Necrologium Lundense ved L. Weibull.
- 89) Gertz: Vitæ Sanctorum Danorum, 251 ff.
- 90) Snorres Heimskringla, Inges Saga, 12.
- 91) SRD. III, 153.
- 92) Exordium magnum ordinis Cisterciensis, Distinct III, cap. 26. Gertz, Scriptores minores II, 437.
- 93) Vogüé: Les églises de la terre sainte, 315. Baedcker: Palestine et Syrie, 1912. S. 76.
- 94) Saxo, ed. Müller, 680—683.
- 95) Om „Viborgbogen“, se Erslevs Repertorium IV, 49.
- 96) Dipl. Vib. 365. SRD. IV, 435.

- 97) Privilegiebogen Nr. 29, Repert. 19. 25. Febr. 1129.
 98) Privilegiebogen Nr. 30, Repert. U. 29.
 99) Privilegiebogen Nr. 29 og 30, Repert. 19 og U. 29.
 100) Privilegiebogen Nr. 33, Repert. U. 33.
 101) Pontoppidan, Ann. under 1160.
 102) Dipl. Vib. S. 346.
 103) Antiqu. Medd. 100.
 104) Dansk Klosterlæsning ved C. J. Brandt, II, 35. Ellen Jørgensen: Helgdyrkelse i Danmark, 16, 130.
 105) Pont., Ann. I, 558.
 106) Privilegiebogen Nr. 4. Thorkelins Diplomatarium I, 23.
 107) Privilegiebogen Nr. 31, Repert. U. 30. Privil. Nr. 39, Repert. U. 66.
 108) Privilegiebogen Nr. 1, Repert. 24.
 109) Privilegiebogen Nr. 28, Repertorium U. 32.
 110) Privilegiebogen Nr. 2. Thorkelins Dipl. I, 61. Artikel 10 om Nyland maa suppleres efter Nr. 3. Thorkelin I, 63.
 111) Privilegiebog Nr. 35. Repert. 29.
 112) Privilegiebog Nr. 36. Thorkelins Dipl. I, 39.
 113) Privilegiebog Nr. 25. Udtog i Repert. U. 11. Fuldstændig Tekst i Langebeks Diplomatarium under 1175.
 114) Privilegiebog Nr. 27. Repert. U. 74.
 115) Dominikaneren Humbertus de Romanis († 1277) i De modo prompte cudendi sermones II, c. 44 (Maxima bibliotheca vet. Patrum, Lugduni, XXV, 537), her efter Peter Browe S. J.: Die Letzte Ölung in der abendländischen Kirche des Mittelalters; Zeitschr. f. kath. Theologie 1931, 538.
 116) Browe, S. 550 f.
 117) Browe, 526 f.
 118) Privilegiebog Nr. 34. Thorkelins Dipl. I, 38.
 119) Privilegiebog Nr. 38. Repert. U. 64.
 120) Bullarium Danicum Nr. 7. Absalons Indstilling rekonstrueret ud af Pavebrevet.
 121) Skivebogen 1926, 1 ff. Privilegiebogen Nr. 32. Thorkelins Diplomatarium I, 37.
 122) Skivebogen 1926, 1 ff. Scriptorum minores hist. Dan. I, 84. Svend Aggesøns hist. Skrifter, overs. af Gertz, 22.
 123) Hovedetterretningen om dette Foretagende 1187 er opbevaret af Hamsfort, SRD. I, 282, efter et paa hans Tid bevaret Pergamentbrev (benyttet af ham ogsaa SRD. VII, 167. 190. 221). Sagen ogsaa omtalt SRD. I, 179. II, 524. VI, 624. Om Aarstallet H. Olrik i Aarb. f. nord. Oldk. 1892, 348.
 124) Trykt i Marmora Danica II, 193 f.
 125) Henry Petersen: Skt. Kjelds Helgenskrin. Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1888, 110 ff.
 126) Trykt med alle Fejlene ved Oluf Kolsrud i Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen I, 1914, 356. Med Rettelser ved Clemens Blume i Analecta hymnica 54, Nr. 60. Blume har ikke været opmærksom paa, at Liniedelingen maa foretages efter Ave praeclara maris stella. Der maa ogsaa flere Rettelser til, før hele Teksten er klar. Hymnerne udg. af Gertz sammen med Vita.
 127) Gertz, Vitae Sanct. Dan. 274 f.
 128) Sml. t. j. H. og Top. 4. IV, 94 ff.
 129) Text Repert. Nr. 2094.
 130) SRD. I, 179. 342.
 131) SRD. V, 620. J. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 461.
 132) Bernhard Poschmann: Die abendländische Kirchenbusse im Ausgang des christl. Altertums. München 1928. Samme; Die abendl. Kirchenb.

- im frühen Mittelalter, Breslau 1930. Recensionen af Hugo Koch i Theol. Literaturzeitung 1914, 590. 1928, 493 f. 1931, 551 f.
- 133) Boudinghon i Revue d'histoire et de litt. religieuse 2 (1897) 502.
- 134) Trykt SRD VII, 129 f. Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse, 167. Helveg II, 44 f.
- 135) P. Palladius, D. Skr. V, 122, Visitatsbogen.
- 136) Statuterne trykt hos Ellen Jørgensen, Fremmed Indflydelse, 216 f.
- 137) Knytlinga Saga C. 32. A. D. Jørgensen: Hist. Afhandlinger II, 309 f.
- 138) Trap V, 739.
- 139) Dänische Bibliothec VI, 176.
- 140) Gertz: Scriptorum minores II, 209 f. Oversættelse, J. Olrik: Valdemar Sejrs sønner og den store ærkebispesstrid, 263 f.
- 141) Dänische Bibliothec VI, 171—175.
- 142) Hvitfeldt i Fol. 719. Thorkelins Kirkelove 51. 115. SRD. VI, 442. Ny kh. Sml. III, 285.
- 143) Commonitorium cujusque episcopi, Migne Patrol. Lat. 96, 1375. Neues Archiv f. ält. d. Geschichtskunde VI, 192.
- 144) Diplomatarium Svecanum I, Nr. 510. II, Nr. 1710.
- 145) Privilegiebogen Nr. 17—20. Erslevs Repertorium Nr. 353. 354. 355. 356.
- 146) Terpager Ripa Cimbrica 85.
- 147) Privilegiebogen Nr. 13—15. Erslevs Repertorium Nr. 363. 377. 378.
- 148) Et spørgell fvld aff ald viished. Arn. Magn. 784, 40, Bl. 303. 782, 40, 220.
- 149) Dipl. Vib. 1. L. 13 skal der læses: Quanta mandavit patribus nostris nota facere ea filiis suis (Ps. 77, 5 Vulg.). S. 2, L. 1 aurificio, formodentlig: aurifrisio, se J. Braun: Die liturgische Gewandung 330. 36.
- 150) Kr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid, 20.
- 151) Privilegiebog Nr. 8, Münters Magazin I, 383.
- 152) Privilegiebog Nr. 5. Münters Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht I, 384. Forkortet Bullarium Danicum Nr. 106.
- 153) Dipl. Vib. Nr. 2 og 3. Suhm, Hist. af Danm. XII, 422.
- 154) Privilegiebogen Nr. 6, Münters Magazin I, 385. Dipl. Vib. Nr. 2, 3, 4, 5. Pontoppidans Ann. I, 636. Dänische Bibliothek VI, 165. Danske Magazin I, 139.
- 155) Dipl. Vib. Nr. 8.
- 156) Dipl. Vib. Nr. 29.
- 157) Dipl. Vib. Nr. 97.
- 158) Lauritz Weibull: Hist. Tidsskr. 9 III, 139—147.
- 159) Dipl. Vib. Nr. 6.
- 160) Pontoppidan, Annales II, 134. Ordlyden af Forbeholdet maa rettes efter Gentagelsen 1346, Repert. 2094.
- 161) Dokumentet 18. Juli 1394. Pontoppidans Annales II, 242. Rettelser Dipl. Vib. Nr. 26.
- 162) Appellation af Kannik Johannes Maarth 5. Aug. 1399, Pontoppidan Annales II, 255. Kapitlets Tilstaaelse 1400, Dipl. Vib. Nr. 27.
- 163) SRD. VII, 189.
- 164) Trykt SRD. V, 633 ff.
- 165) Johs. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, 461.
- 166) Bullarium Danicum Nr. 166.
- 167) Bull. Dan. Nr. 161.
- 168) Overs. i Lauge Urnes Synodalstatuter 1517. Ny kh. Sml. III, 280. En anden Overs. Pontopp. Ann. I, 658.
- 169) Gunners Levned i Gertz, Scriptorum minores hist. Dan. II, 265 f. Citater efter Hans Olriks Oversættelse: Viborgbispens Gunners levned. Kbh. 1892.
- 170) Provincialkapitlets Protokoller 1252—91 trykt i Kh. Sml. I, 551 f.

- 171) Bogen fra Vitskøl, Ny kgl. Sml. 80 ,Nr. 13, fra Ribe Thottske Sml. 40, 581. Catalogus Cod. Latinorum medii ævi Bibl. Reg. Hafn., dig. Ellen Jørgensen, 99, 362. Steidl, Vor Frues Sange, 89.
- 172) P. Virgilii Maro's bucoliske Digte. Udg., overs. og oplyste ved S. Meisling, Kbh. 1817, 75.
- 173) Gertz: Scriptorum minores II, 305 f.
- 174) Brevene til Tyge og Jak. Erlandsen oversat paa Dansk i J. Olrik: Valdemar Sejrs Sønner, S. 183, 184. Se ellers Regesta 1093. *394. 1091. 1092. 1098. Ærkebispstridens Akter er, efter at dette er udarbejdet, udkommet i samlet Udgave: Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem, cur. Alfred Krarup et William Norvin. Haunia 1932.
- 175) Diplomater Svecanum II, Nr. 1710.
- 176) De to Pavebreve om Graabrødrene i Ny kh. Sml. III, 126 f.
- 177) ÆA. II, 390.
- 178) Ny kh. Sml. III, 375. 379. 382.
- 179) Pontoppidan's Marmora Danica II, 191. J. Kornerup om Undersøgelsen af Graven 1863, Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Hist. 1873, 264 f. Hans Knudsen: Finderup Kirke og Kapel SJHT 4. V, 108.
- 180) Fru Gythas Testamente. Suhm II, 120. Ogsaa i Erslevs Testamenter.
- 181) Dänische Bibliothec VI, 171 f.
- 182) Tyge. Dän. Bibl. VI, 176. Pont. Ann. II, 133. SRD. VI, 550.
- 183) Simon. Dipl. Vib. 343. Erslevs Repert. Nr. 1803. Dän. Bibl. VI, 162. SRD. I, 304. Suhm XIII, 12. ÆA. II, 348. Erichsen, Vib. Byes Beskr., 19.
- 184) Dän. Bibl. VI, 177.
- 185) Jakob Moltke, Regesta Pontificum Nr. 653. 873. Biogr. Lex. Münster: Magaz. f. Kirchengeschichte I, 84 f.
- 186) Teksten maa rekonstrueres af tre fejlfulde Afskrifter, Thorkelins Danske Kirkelove, 122. Huitfeld, 553. Suhm, 13, 746. Her regnes med Dateringen hos Thorkelin. Om Haandskrifter Repert. 3051.
- 187) Suhm 14, 519.
- 188) ÆA. II, 221. Nr. 26 og 29.
- 189) Molbech og N. M. Petersen, Danske Diplomer og Breve Nr. 22.
- 190) Gjerding: Hellum Herred 54.
- 191) Repertorium Nr. 4887.
- 192) ÆA. II, 207.
- 193) Ældste Archivregistr. II, 344. 203.
- 194) Ursin: 129. Dokumentet synes siden bortkommet.
- 195) Repert. 6195.
- 196) Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse, 103.
- 197) Suhm, Hist. af Danm., 13, 803.
- 198) Molbech og Petersen, Danske Diplomer og Breve I, 33, slgn. 26 og Suhm 14, 578. Om de bevarede Gavebreve se Regesta Diplomatica Nr. 2880 f. og *3382, *3383, *4074, *4133, *4134. Repertorium dipl. 3907 f. P. D. Steidl: Vor Frues Sange fra Danmarks Middelalder, 83 ff. Om Slesvig, Suhm 14, 319.
- 199) ÆA. II, 208.
- 200) Nye d. Mag. V, 50.
- 201) Ursin 111.
- 202) Vib. Byes Beskr. Optryk S. 15.
- 203) Ursin 115. Dipl. Vib. 365. Domkirkens Regnskabsbog 1664.
- 204) Ny kh. Sml. V, 517. 522.
- 205) Aarb. f. n. Oldk. 1888, 111 ff.
- 206) Thorkelins Kirkelove 61. Pont. Ann. 578.

- 207) Pontopp. Ann. II, 256. Dipl. Vib. Nr. 27.
 208) Acta Pontif. Nr. 1009.
 209) Dipl. Vib. Nr. 47.
 210) ÆA. II, 348. 349. 350. 344.
 211) Acta Pont. Nr. 1512.
 212) Dipl. Vib. Nr. 37.
 213) Thorkelin, D. Kirkelove 124. Pont. Ann. II, 556.
 214) Ny kh. Sml. II, 529.
 215) Hude, Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse, S. 15.
 216) Afskrift af Viborg Statutterne i Gl. kgl. Sml. 4° 3177. Thott Fol. 737. Aftrykket i Pont. Ann. II, 571 ff. er meget uefterretteligt. Aarhus Statuter i SRD. VI, 384. 439. 468.
 217) Ligesaa i Roskilde SRD. VI, 593.
 218) Pont. Ann. II, 566. Dipl. Norv. VII, 406.
 219) Dipl. Vib. Nr. 150. Dsk. Mag. 4 II, 265.
 220) Dipl. Vib. Nr. 47.
 221) Acta Pontif. IV, Registeret.
 222) Acta Pontif. 4624. 4801. 4802. 4806. 4849. 4900. 5001.
 223) Ursin 114. Dipl. Vib. Nr. 136. 335. S. 356. Acta Pontif. Nr. 3480. Ny kh. Sml. VI, 266.
 224) Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen, 380. Dipl. dioc. Lund III, 253.
 225) Susos Gudelig Visdoms Bog trykt af C. J. Brandt som Dansk Klosterlæsning I, 1858. Thomas a Kempis udg. af F. Rønning 1885.
 226) Kirkeh. Saml. 4 V, 108 f.
 227) Dueholms Diplomatarium Nr. 98. 99.
 228) Acta Pontif. 3467. 3478. 3665. Helveg II, 461.
 229) Beckett, Danmarks Kunst II, 269.
 230) Resens Atlas. Thotts 4° 1452.
 231) Pontopp. Ann. II, 725; Rettelser Dipl. Vib. Nr. 164.
 232) Oversigt hos Johs. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kr. I og Hans 281 ff. og der anførte Kilder. Pavebrevet til Niels Friis, Ny kh. Sml. VI, 569.
 233) Bullen i Wadding: Annales Minorum XVI, 83. Aalborg vedtog det Askeonsdag 1518, Gertz: Script. min. hist. Dan. II, 319.
- 234) Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Chr. II. Nr. 3.
 235) Pontopp. Ann. II, 485.
 236) Kaldsbrev trykt Dipl. Vib. Nr. 198.
 237) Huitfeldt i Folio 1304. Kilderne er noget uklare. Om min Opfattelse se „Kirke og Folk“ 1927, 26 ff. Sign. J. Oskar Andersen i Diakonissestiftelsens Aarb. 1925-26, 33 ff. H. Knudsen i Annaler f. nord. Oldk. 1847, 84 ff. Krøniken om Graabrødrenes Udjagelse, Gertz, Script. min. hist. Dan. II, 336 ff. og Kh. Sml. I, 336 ff. Fortælling af Morten Hvass, Kh. Sml. I, 372 f. med Rettelse i Ny kh. Sml. III, 7.
 238) Digtet optrykt i Saml. t. Fyns Hist. og Top. IV, 165.
 239) Nye D. Mag. I, 216.
 240) Pontopp. Ann. II, 810 f.
 241) Hans Tavsens Smaaskrifter ved Rørdam XV.
 242) D. Mag. 6 I, 258.
 243) Rasmus, Kh. Sml. I, 376. 4 I, 49. Thøger, Ny kh. S. V, 722. Kh. S. 3 IV, 518.
 244) Kh. Saml. 5 II, 244. Psalmebøger fra Reformationstiden. Udg. af Chr. Bruun I—II.
 245) Chr. Bruun, Aarsberetn. fra Kgl. Bibl. II, 357 ff.
 246) Om ham se Saml. t. Fyns Hist. IV, 65.

- 247) Ny kh. Sml. V, 544.
 248) Malmø-Beretningen om Herredagen, Rørdams Udg. 39. 54.
 249) Redegørelse af de 4 Adelsmænd, trykt i Ann. f. n. Oldk. 1847, 133 f.
 250) Kh. Sml. I, 376.
 251) Skrivelserne om Reformen, Ann. f. nord. Oldk. 1847, 133, 136. MÜN-
 ter: Dansk Reformationshistorie, II, 709 ff. Ny kh. Sml. V, 543 ff.
 252) Hist. Tidsskr. 4 III, 491.
 253) Brev Annal. f. nord. Oldk. 1847, 137; sign. Ny kh. Sml. V, 568.
 254) Ny kh. S. V, 569.
 255) Maaske Trykfejl for Fiends.
 256) Udgivet af Svend Grundtvig 1880. Om Enkeltheder Heise i Ny kh.
 Sml. V, 738. VI, 411. 3 III, 186. Om det tyske Grundlag 5 IV, 152.
 257) Engelstoft: Reformantes et catholici, 185 f.
 258) Dipl. Vib., Registr. Wibergs Præstehistorie, Thorsager. Ny kh. Saml.
 V, 345.
 259) Rørdams D. Kirkelove Nr. 470.
 260) Ny kh. Sml. V, 734. VI, 687.
 261) Dipl. Vib. Nr. 325.
 262) Ny kh. Sml. V, 346. 350.
 263) Kh. S. 3 IV, 521.
 264) P. Pall. Danske Skrifter I, 392.
 265) Dipl. Vib. Nr. 302.
 266) Dipl. Vib. Nr. 287.
 267) Ny kh. Sml. VI, 76.
 268) Dipl. Vib. Nr. 383. Rørdams D. Kirkelove Nr. 408. 443. 457. 462. 467.
 498.
 269) Chr. Juels Aarvog, Ny kh. Sml. V, 357. Kancelliets Brevbøger.
 270) Erichsens M. S. 75. Resens Atlas. Terpager, Ripæ Cimbricæ descr. 293.
 Biogr. Lex., Høyen: D. Mindesm. 43.
 271) Ny kh. S. VI, 102. II, 658. V, 359. Rørdams D. Kirkelove I, 131. Kh. S.
 3 IV, 526.
 272) Trykt Kh. Sml. 3 V, 512.
 273) Erik Abrahamsen: Liturgisk Musik, 107 f.
 274) Rørdams D. Kirkelove II, 322.
 275) Fremstillingen af denne Strid udførligst i H. F. Rørdam, Kbh. Univ.
 Hist. II, 128 ff. 208 ff. Kongebrevene i Rørdams D. Kirkelove II.
 276) D. Mag. 4 II, 372.
 277) Kh. Sml. 3 IV, 532. J. Worm, Lexikon o. lærde Mænd II, 165.
 278) Hofmans Fundatser III, 311 ff.
 279) B. Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen I, 42. Hist. Tidsskr. 3 IV,
 119 f. V, 477. Kh. Sml. 3 IV, 481. Hofmans Fundatser III, 315.
 280) Fortælling om Fr. I.s Hyldning, D. Mag. 3 III, 23.
 281) Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil og Fugleviser, udg. af
 S. Birket Smith. Kbh. 1876-77.
 282) Hist. Tidsskr. 4 III, 562.
 283) Se Heise i SJHT VI, 232 ff. Rørdam: Lyskander, 90.
 284) Ny kh. Sml. VI, 78. Kanc. Brevb. 1595 $\frac{1}{10}$.
 285) Kancelliets Brevbøger 1608 $\frac{1}{10}$. 1616 $\frac{19}{10}$.
 286) Nye d. Mag. II. J. Aakjær, St. Blichers Livstragedie II, 73 f. Novellen
 hed først „Else Sandberg“.
 287) Pontopp. Ann. III, 578 f.
 288) Kongebrev $\frac{23}{4}$ 1630. Danske Kirkelove.
 289) Kanc. Brevb. $\frac{9}{11}$ 1600, $\frac{12}{4}$ 1606, $\frac{30}{10}$ 1607, $\frac{23}{6}$ 1608, $\frac{19}{5}$ 1609, $\frac{20}{5}$ 1609.
 Chr. Erichsens Manuskript. Han sætter det sammen med Begiven-
 heder 1634. Kanc. Brevb. $\frac{12}{3}$ 1613.

- 290) Villads Christensen: Jørgen Lauridsen Friis. Ringkøbing 1923.
 291) Kanc. Brevb. $\frac{28}{6}$ 1624. Jydske Registre $\frac{1}{7}$ 1633. Erichsens Manusk. r.
 292) Gregors Dialoger IV, c. 50—54.
 293) Marmora Danica II, 198 f.
 294) Beseglet Afskrift i Rigsarkivets Topogr. Saml.: Viborg.
 295) Om Jakob Worm se Odin Wolffs Journal for Politik 1812. Hist. Arkiv XI—XII. Museum 1892 II. Biogr. Lex. De jure vocandi Gl. kgl. Sml. 4° 3303. Vers og Skrivelser f. Ex. Uldallske Saml. 4° 447. Ny kgl. S. 4° 829.
 296) Trykt i Kh. Sml. 5 II, 144 ff.
 297) Tychoniana II, 71.
 298) Hans Kau: Birkerød-Præsten Henrich Thomæsøn Gerner, Vejle 1909. Hans Prædiken før Henrettelsen trykt i Kirkehist. Saml. 5 II, 144 ff. Synodalmonita Kh. S. 4 III, 115 ff. Hesiodi dage og Rimstok, optrykt i Dansk Renaissance Digtning, udg. af V. J. v. Holstein Rathlou, 1915, 59 ff. Skriverigtigheden optrykt i Danske Grammatikere III.
 299) Kh. Saml. 3 II, 129.
 300) Synodalierne findes i Haandskrift i Bisparkivet, i Afskrift i Ledreborgske Samling (Kgl. Bibl.) Fol. 372. Et Udtog trykt i C. D. Hede-gaard: Den Danske Kirke- eller Geistlige Ret II 1313 ff. Gerners i Kh. Sml. 4 III, 115.
 301) S. Nygård i SJHT 3 II, 71.
 302) Dipl. Vib. X.
 303) Trykt i Tychoniana II, 109 f.
 304) Trykt i Chr. Bruun, Fr. Rostgaard II, 228. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon VI, 435.
 305) Brevet Chr. Bruun: Fr. Rostgaard II, 239.
 306) P. M. Rørsig: De store Ildebrande i Viborg. Vib. 1926.
 307) W. Møllerup: Vildskud, 103.
 308) SJHT 1 IV, 411.
 309) SJHT 1 III, 286.
 310) M. Mackeprang i „Viborg Domkirke“, udg. af Kunstforeningen, Kbh. 1909.
 311) Samling af Vers og Indfald, forf. af Mag. Chr. L. Tychonius, Odense 1776, S. 30. Korrektere i Ny kgl. Sml. 4° 828 b.
 312) Optrykt af Chrph. Giessing i Tychoniana I.
 313) Chr. Rantzau til H. Gram $1\frac{2}{5}$ 1736. D. Mag. 6 V, 257.
 314) SJHT. 1 IV, 349.
 315) Ny D. Mag. II. 345.
 316) Om Støttrupperne Georg Saxild: Brødrene Støttrup, Aarhus 1909 (ogsaa SJHT 3 VI, 217 ff.). SJHT 1 II, 26 ff. T. Lillelund: Danm. Kirkehistorie, 1773, 184 ff. Kh. S. 5 IV, 72. 74. 101. V, 327. J. N. Wilse: Reise-Iagttagelser III, 423.
 317) Kh. Sml. 5 III, 306. 756.
 318) L. Koch i Kh. Sml. 3 V, 668.
 319) Langebeks Excerpter 252 a Fol.
 320) Gl. kgl. Sml. Fol. 141.
 321) Levned af Chr. Gjessing i Tychoniana II. Hist. Arkiv 1886. Museum 1892. Nemosyne II, 314.
 322) Thjørrings Haandskrifter er nu i Landsarkivet. Udførlige Uddrag med Oplysninger ved A. Heise i SJHT 1 IV, 278 ff.
 323) Se ogsaa J. Th. Sadolin: Slægten Sadolin, 17 f.
 324) Til det følgende Carl Engells Afhandling i Ugeskrift for Skolen, 1877, samt Pakkerne om Skoler og Degne i Bisparkivet.
 325) Viborg Bisparkiv Hovedreversalen K. Degne og Skoleholdere, 25.

- 326) Visitatsindberetning for 1740. Generalkirkeinsp. Arkiv.
- 327) Om Wøldike se særlig Giessings Jubel-Lærere I, 529 f. og Thjørring i SJHT IV, 303. Biogr. Lex.
- 328) L. Koch: Oplysningstiden, 216. 312.
- 329) SJHT IV, 291.
- 330) Viborgensersamfundets Meddelelser Nr. 5.
- 331) Ursin, 316.
- 332) Bisparkivet.
- 333) Ursin, 20.
- 334) Ursin, 22 f.
- 335) Ursin, 132.
- 336) Jens Møllers Nyt theol. Bibliothek XVIII.
- 337) Selvbibliografi af Øllgaard i P. E. Müller: Vita Andreae Sunonis, 1830, p. 31. Karakteristik ved Laub i Ligtaler i Brammers Kirkel. Leilighedstaler III, 575. 729.
- 338) Om Laub se særlig Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve, udg. af F. L. Mynster og G. Schepclern. I—III. Kbh. 1885—87.
- 339) Illustreret Tidende XVII, 475.
- 340) Kh. S. 4 IV, 601.
- 341) Om Ombygningen se N. Höyen i Danske Mindesmærker I, 35 ff. Ved Viborg Domkirkes Indvielse (udg. af J. Swane), Kbh. 1877, heri historisk Oversigt af J. L. Ussing, Taler og Sange. Illustreret Tidende XVII, 475. Viborg Domkirke, udg. af Kunstforeningen i Kbh., Kbh. 1910 (heri Joakim Skovgaards Billeder af Karl Madsen og Domkirkens Historie af M. Mackeprang). G. Saxild: Joakim Skovgaards Billeder i Vib. Domk., Arbejdets Historie, Kbh. 1915. J. Skovgaard: Billederne i Viborg Domk., Kolding 1907. Samme i Jul i Viborg 1930, 4 f. Th. Oppermann: Joakim Skovgaards Billeder i Vib. Domk., 4. Opl. Kbh. 1923. Gengivelserne af Prof. Skovgaards Billeder er foretagne efter Chr. E. Jørgensens Fotografier (Karens-Stue Eneret) med Tilladelse fra Hr. Warburg.
-

INDHOLD

<i>Bispestaden Viborg før Domkirkens Stiftelse</i>		9	
De hellige Bjerge, gamle nordiske Stæder	9	Odinkar og Vale som Biskopper i Viborg	23
Kristendom i Danmark; Willibrord, Ebbo, Ansgar	12	Viborg Bispedømme oprettes 1060	25
Bispedømmer, Harald Blaatands Daab, Gisle Surssøn i Viborg	20	Byens Sognekirker og deres Helgener	27
 <i>Augustiner-Korherreerne i det nye Stift</i>		 52	
Stiftets Udstrækning og Inddeling	52	Kapitlet i Viborg	64
Kapitler, Augustin	53	Dets Vedtægter, Indholdet af Augustins Regel	67
Hrodegangs Regel, Aachener-Regelen, „Augustins Regel“ ..	54	Augustinerregelens Indførelse i Kapitlet ca. 1119	78
 <i>Biskop Eskils Domkirke</i>		 82	
En ældre Domkirke	82	Højkoret, Alteret	110
Byggetiden, Stil, Materiale	91	Kannikekor	112
Eskils Mord, Biskop Svend	103	Skibet, Korsalteret	113
Kirkehuset	106	Kirkens Ydre	115
Krypten	107		
 <i>Skikkelser i den nye Domkirke. Biskop Svend, Hellig Kjeld, Biskop Niels</i>		 120	
Kapitlets Medlemmer, Præsteskole	120	Strid mellem Biskop og Kapitel om Fastekost	138
Kjeld Skolemester og Provst, Broderskab med Lund, Borgerkrig og Korstog	123	Grindeslev, Sjølegaveretten, Bo Ketilsøn	146
Biskop Svend og Korstoget	129	Kjelds Kanonisation, viborgske Hymnedigtere	154
Niels Biskop 1153, St. Mikkels Hospital, Johanniterklosteret	132	Biskop Nielses Død og Eftermæle	171
 <i>Domkirken som Bispekirke. Virksomhed i Stift og i Kapitel.</i>		 173	
Domkirken som Bispekirke	173	Biskoppen paa Visitats, Synodus i Sognet	181
Sysselprovster	174	Sognene og deres Kirker	186
Bodens Historie	176		

Klostre	188	Læsø	205
Stiftssynoden	196	Kannikefiskeriet	208
Augustinerkapitlets Opgaver, Præsteuddannelse, Prædiken, Aflad, Mariæ Himmelfartsdag	198	Kongelig og bispelig Ret af Ka- pitelgodset	209
Ejendomsløshed og Ejendom ...	201	Den danske Augustinerkongre- gation og dens Møder	212

***Biskop Gunner, Graabrødre og Sortebrødre* 215**

Forgængerne, Gunner	215	Sortebrødrene	222
Bestemmelserne i Slesvig 1222 ..	219	Graabrødrene	227
Jydske Lov og Kirkeretten	220	Viborg Klostre	232
Odense Statut om Bandsættelse 1245	221		

***I den store Kirkekamp, Biskop Niels II imod Jakob Erlandsen,
Retsløshed og Landefred* 234**

Biskop Niels II Kongens Kansler	234	Stridens Efterspil i Viborg, Bi- skop og Modbiskop	251
Vejle-Konstitutionen 1256	237	Erik Klippings Mord og Grav ...	253
Biskop Niels ved Erik Klippings Side	243	Andre Sider ved disse Stridens Mænd	256
Hvordan Kirkekampen ramte Befolkningen, Striden om Øm	244	Biskopper	258
Band og Interdikt	249	Forsøg paa Landefred, Mødet i Lyby Kirke	259

***Kapellernes Tid* 263**

Domkirkens Bygningsfond ud- skilles fra Kapitlet	263	Vor Frue Kapel, Hald, Dronning Margrethes Antifonstiftelser .	268
„Gudstjenestens Formerelse“, Sjælemesser, Gilder	265	Andre Kapeller	274
St. Kjelds Kapel	266	Sidealtre	277
St. Annæ Kapel	267	Relikvier og Relikviedag	278

***Det verdslige Domkapitel og dets Tid* 284**

Biskop Lave Glob og Provst Jens Maar	284	Kantorerne	311
Pavens Reformdekret 1426	287	Lyskloven	313
Morten Sparre og hans Mod- stand	288	Biskop, Dr. Knud Mikkelsen ...	314
Ny Bulle 1437	294	Klosterreformerne, Dominkane- re, Augustinere, Korsbrødre, Graabrødre	317
Den nye Ordning	295	Missalet fra 1500	323
Biskop Thorlav	305	Kirkens Brand 1501	326
Provstiets Skæbne	307	Graabrødrereformen	330
Ærkedegnedommet	310		

***Kirkereformationens Forberedelse og Gennemførelse* 335**

Biskop Jørgen Friis og Chri- stian II	335	Evangelisk Sogneordning	354
Hans Tavsens	338	Domkirkens Tjeneste reforme- res	357
I Graabrødrenes Kirke	352	Andre evangeliske Prædikere ..	364

„Peder Smed og Adser Bonde“ 364	Prælaturnernes Skæbne 375
Rigsdagsbeslutningen 1536 366	Kapitlet som gejstlig Ret 376
Ordinantsen 1537 369	Sognepræst 377
Jakob Skønning 370	Læsemester 372, 378
Domkirkens Kortjeneste 371	Forholdene i Stiftet 379

Under den rene Læres Fane 386

Domkirkens Brand 1567 386	Svenskekrigene 413
Arbejdet for kirkelig Ensartet- hed 388	Peder Villadsen 414
Calvinsk Retning i Viborg 392	Søren Glud 415
Skolekommunitet og Skolelove 393	Nye Kapitelstatuter 1649 415
Skolekomedie, Hieronymus Ranch 396	Kapitlets Opløsning 416
Peder Thøgersen og hans Efter- slægt 398	Jakob Worm 418
Niels Arctander 399	Henrik Gerner 424
Trediveaarskrigen 406	Af Landemodeakterne 428
Domkirkens Bygninger under Christian 4. 409	Bartholomæus Deichmann 431
	Christen Erichsen 434
	Wildhagen og Lintrup 436
	Tidens Præg 438

Den store Brand. Domkirken i Barok-Udstyr 441

Branden 1726 441	Indvielseskantate 447
Stallknechts Arbejde 442	

Pietismens og Rationalismens Tid 450

Christen Lassøn Tychonius 450	Folkeskolens Tilblivelse ved Forordningen 1739 472
Pietismen. Brødrene Støttrup ... 455	Biskop Wøldikes Gerning 479
Biskop Trellund afløses af Wøl- dike 459	Peder Rosenstand Goiske 481
Jens Broch 467	C. M. Rottbøll 483
Tychonius og den nye Tid 469	Graabrødre Kirkes Nedlæggelse 484
Den kirkelige Pietisme 470	

Den gamle Domkirke som Sognekirke 490

J. Bloch 490	N. Øllgaard 494
Reparationer 491	O. Laub 495
L. Schjødte 493	F. R. Welding 500
M. R. Ursin 493	

Den store Ombygning og Tiden derefter 501

N. L. Høyen opdager den oprin- delige Bygning 501	Indvielse 1876 514
Nebelongs Forslag 503	Joakim Skovgaards Billeder ... 517
Nedtagning og Opbygning 506	Biskopper og Stiftsprovster si- den Indvielsen 523

Biskopper i Viborg Stift 530	Sognekapellaner ved Domkirken 532
Lektorer ved Domkirken 530	Henvisninger 534
Sognepræster og Stiftsprovster efter Reformationen 531	